

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 12

Sayı/*Issue*: 1

Ocak / *January* – 2002

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principals of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 12 Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI

Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Ahmet KILIÇ
Fazilet CESUR
Ayşen YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-212 27 09

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri
KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Ali YİĞİT

Baskı / Print: Güven Ofset ve Matbaacılık
tlf : 0-424-236 53 87
ELAZIĞ - 2002

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof.Dr. Yaşar AKBİYİK (İzzet Baysal)
Prof.Dr. Ali AKTAN (Erciyes)
Prof.Dr. Zeki ARIKAN (Ege)
Prof.Dr. Erhan ATİKER (İstanbul)
Prof.Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof.Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof.Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof.Dr. Ali Fuat DOĞU (Ankara)
Prof.Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes)
Prof.Dr. S.Selçuk GÜNAY (Atatürk)
Prof.Dr. Yusuf İŞİCİK (Selçuk)
Prof.Dr. Tülin İÇLİ (Hacettepe)
Prof.Dr. İlhan KAYAN (Ege)
Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof.Dr. Nadim MACİT (Gazi)
Prof.Dr. Erdoğan MERÇİL (İstanbul)
Prof.Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Ankara)
Prof.Dr. İsmail ÖZÇELİK (Kırıkkale)
Prof.Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof.Dr. Nazım Hikmet POLAT (Cumhuriyet)
Prof.Dr. Enver Tahir RIZA (Dokuz Eylül)
Prof.Dr. İshak YAZICI (Ondokuz Mayıs)
Prof.Dr. Serap YILMAZ (Ege)
Prof.Dr. Kemalettin YİĞİTER (Atatürk)
Doç.Dr. Kamil AYDIN (Atatürk)
Doç.Dr. Mesut AYDIN (İnönü)
Doç.Dr. Vahdettin BAŞÇI (Atatürk)
Doç.Dr. Abit BULUT (İnönü)
Doç.Dr. İsmail ÇETİŞLİ (S.Demirel)
Doç.Dr. Musa DUMAN (İstanbul)
Doç.Dr. Emir ERDEN (İnönü)
Doç.Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Doç.Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat)
Doç.Dr. E.Murat ÖZGÜR (Ankara)
Doç.Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)
Doç.Dr. Halil İbrahim YALIN (Gazi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Selçuk HAYLİ** Erzincan Ovasında Genel Arazi Kullanımı
General Land Usage in Erzincan Plain 1
- M.Ali ÖZDEMİR, Murat SUNKAR** Çelikhhan Ovası (Adıyaman) ve Çevresinin Jeomorfolojisi
Geomorphology of the Çelikhhan Plain (Adıyaman) and Its Surrounding Area 25
- Ali YİĞİT** Güneydoğu Toroslar'ın Yöresel Etüdü
A District Study of the Southeastern Taurus 47

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Nesrin GÜLLÜDAĞ** Sarıkamış Başköy'de Kişi Adları
Personal Names in Başköy/Sarıkamış 79
- Tarık ÖZCAN** Nur Baba Romanında Nigâr Hanımın Niyet ve Eylemleri Üzerine Bir Çözümleme
An Analysis on Intentions and Actions of Nigar Hanım in Nur Baba Novel 87
- Çimen ÖZÇAM** İntikad'a Göre Muallim Naci ve Beşir Fuad'ın Dilimize Bakışları
View of Muallim Naci and Beşir Fuad on Turkish Language According to İntikad 97
- Hatice ŞAHİN** Bursa Şer'iyeye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi
An Introduction To The Language Used In The Bursa Judge Records 101
- Güler ÜLKÜ YALÇIN** Identifying Strategies For Comprehension of A News Text and Testing
Language Proficiency Through Cloze Procedure
Bir Haber Metnini anlama Stratejilerinin Belirlenmesi ve Sistemantik Boşlukları Olan Metin Tamamlama ile Dil Yeteneğinin Test Edilmesi 127

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ** Üniversitelerde Yürütülen Yabancı Dil Derslerine İlişkin Öğrenci
Görüşlerinin Değerlendirilmesi *An Evaluation of Students' Views on Foreign
Language Classes in Universities (Sample of Fırat University)* 143
- Mehmet GÜROL** Eğitim Teknolojisinde Yeni Paradigma: Oluşturmacılık
The New Paradigm in Educational Technology: Constructivism 159
- Fatih TÖREMEN** Eğitim Örgütlerinde Değişimin Engel ve Nedenleri
The obstacles and reasons of the change in educational organizations 185

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- M. Emin AKKILIÇ** Sağlık Hizmetlerinin Pazarlanması ve Elazığ'daki Bazı Yataklı Tedavi
Kuruluşlarında Bir Uygulama *Care Services Marketing and Its Application
in Some of Hospitals in Elazığ (The Survey Application to Consumers)* 203
- Hakan KİTAPÇI, Bülent SEZEN** Çalışanların Tatminini Belirleyici Unsurlar Üzerine Bir
Araştırma: Kariyer Süreci Örneği *An Empirical Study of Employee
Satisfaction and it's Antecedents: A Case of Career Planning* 219

Sosyoloji / Sociology

- Ömer AYTAÇ** Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar
Theoretical approaches on leisure.....231

Tarih / History

- Enver ÇAKAR** Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı *According To The Qanunnâme of Sultan Süleyman I. The Administrative Divisions of The Ottoman Empire In 1522*.....261
- Aydın ÇELİK** Fatımîler Devletinde Bir Türk Komutan Alptekin
Alptekin as a Turk Commander in the Fatimid State 283
- Ömer Osman UMAR** Suriye'de Fransız Emperyalizmi
French imperialism in Syria.....297
- İsmail YILDIRIM** Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış
An Assay on the Railway Policies of Ottoman 311
- İbrahim YILMAZÇELİK** 1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi *1750-1752 (H.1164-1165) Dated Gaziantep Şer'iyye Register's Presentation and Index*.....325

Temel İslam Bilimleri / Basic Islamic Sciences

- Selim ÖZARSLAN** Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım *An Approach of Islamic Theology to the Concept of The Repentance in the Holy Qur'an* 353
- H.Mehmet SOYSALDI** Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi
The Importance and Place of the Foundations in Our Life.....383

- Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers** 401

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: .1-24., ELAZIĞ-2002

ERZİNCAN OVASINDA GENEL ARAZİ KULLANIMI

General Land Usage in Erzincan Plain

Selçuk HAYLI*

ÖZET

Erzincan Ovası, verimli alüvyal toprakları ve ulaşım imkanları sebebiyle tarih boyunca sürekli yerleşilmiş ve nüfuslanmış bir alandır. Doğu Anadolu Bölgesi geneline göre doğal şartlar bakımından avantajlı şartlara sahiptir.

Araştırma alanımızın % 35'ini (570 km²) oluşturan ova tabanı, nüfus, yerleşme ve ekonomik aktiviteler bakımından oldukça canlıdır. Ancak ovayı kuzey ve güneyden çevreleyen dağlarda (özellikle kuzeydeki Esence dağlarında) yoğun bir erozyon yaşanmaktadır. Bu dağlık sahaların büyük bir kısmı mera olarak adlandırılmalarına rağmen, verimsiz çıplak yüzeylerdir.

Erzincan Ovası ve çevresindeki dağlık kuşağı da içine alacak şekilde belirlediğimiz ve yüzölçümü yaklaşık 162852 ha. olan araştırma alanımızın, % 54,7 gibi yüksek bir oranını 89 094 ha. ile mera alanları (1276 ha.'ı çayır) oluşturmaktadır. Bunu, % 38,7'lik oranla (62 950 ha.) tarım arazileri, % 3,7 oranında (6028 ha.) kayalık-kumluk ve bataklık alanlar, % 0,9 (1454 ha.) ile orman alanları ve % 2 ile de (3326 ha.) yerleşim alanları (şehir dahil) oluşturmaktadır

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Erzincan Ovası, Arazi Kullanımı

ABSTRACT

Erzincan plain is a place where people inhabited for many years as it has productive alluvial lands and the opportunity of transportation. It has some advantegous conditions when comparet with other areas in Eastern Anatolia.

The plain which consists of the 35% of our search area (570 square kms) is quite active from the point of population, settlement and economic activities.But there is an intense erosion in the mountains surroinding the area from North and South (especially in Esence mountains in the north). Although those mountainous areas are called pasture, they are unproductive and naked areas.

The area of our study field which covers Erzincan plain and mountainous area in its surrounding is 162.852 ha. The 54.7% of that area is pastural area (89.094 ha), 38.7% is agricultural area (62.950 ha), 3.7% is rocky-sandy and boggy area (6028 ha), 0.9% is forest area (1454 ha) and 2% is settlement area (3326 ha- including city center).

Key Words: Erzincan, Erzincan plain, Land Usage

---

*Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü<shayli@firat.edu.tr>

1. Giriş

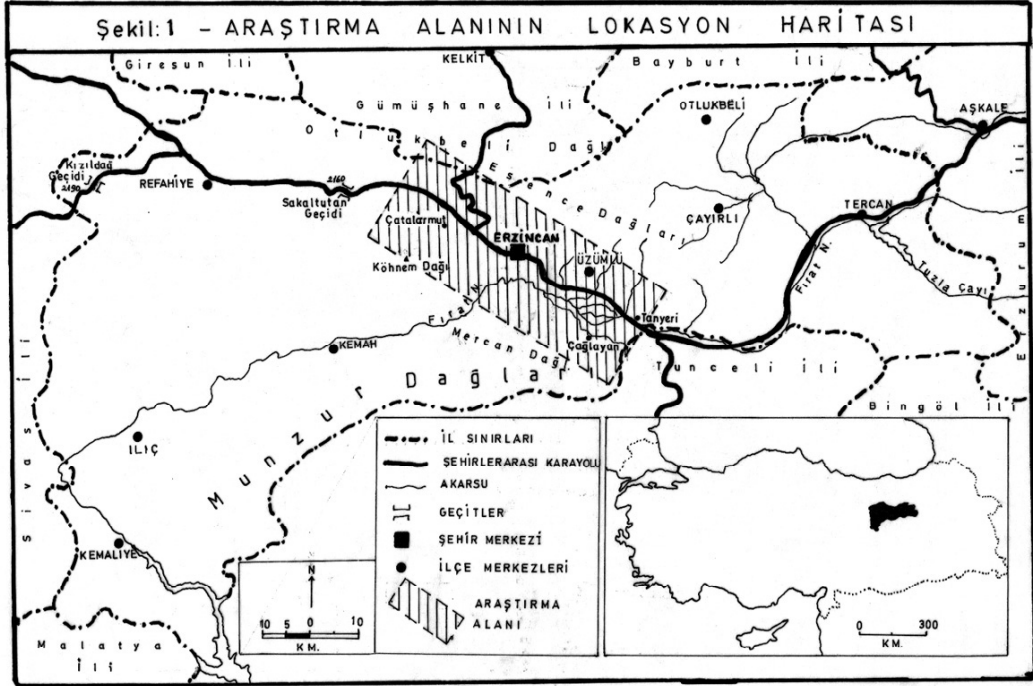
Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Karasu-Aras Oluğu boyunca gelişmiş olan depresyonlar zincirinin en batısındaki halkasını oluşturmaktadır.

Erzincan Ovası'nı kuzeybatıdan Otlukbeli Dağları ve kuzeyden Esence Dağları çevreler. Bunlardan Otlukbeli Dağları, Yeşilırmağın su toplama havzasını, Fırat (Karasu) havzasından ayıran su bölüm çizgisini oluşturur. Esence Dağları ise, Çayırılı Ovası ile Erzincan Ovası arasındaki su bölüm çizgisini teşkil eder. Erzincan Ovası'nı batıdan Karadağ (Köhnem Dağı 3045 m.), güneyini ise Munzur Dağları'nın kuzeydoğu bölümünü oluşturan Mercan Dağları çevrelemektedir. (Şekil 1, Şekil 2). Mercan Dağları ise, Karasu-Aras sıradağlarının batı bölümünde kuzeydeki Karasu havzası ile güneydeki Murat Nehri'nin kollarını oluşturan Munzur Suyu -Pülümür Deresi arasında su bölüm çizgisini oluşturur.

Erzincan Ovası yukarıda da belirtildiği gibi, ovayı çevreleyen dağlar arasında ortalama 1200 m.'lik bir yükseltiye sahiptir. Ova tabanı ile güneyindeki dağlar arasında 2250 m., kuzeydeki dağlar ile ova arasında ise 2350 m.'ye varan yükselti farkları vardır.

Erzincan Ovası, çevresindeki dağlık alanlar haricinde kalan doğusundaki Tercan Ovası'ndan (1400-1450), batısındaki Refahiye (1600 m.) kuzeyindeki Kelkit (1450 m.) ve Bayburt (1600 m.) platolarından alçakta ve güneydeki Pülümür ve Ovacık (1000-1200 m.) vadileriyle hemen hemen aynı yükselti değerine sahiptir. Oval bir çanak görünümünde olup, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde yaklaşık 55 km. uzanan ovanın çevresindeki dağlar, birden bire yükselmektedir. Erzincan Ovasını kuzeyden ve batıdan çevreleyen Keşiş-Esence Dağları ile güneyden çevreleyen Munzur Dağları, gerek topoğrafik özellikleri, gerekse litolojik yapıları bakımından tamamen farklı özelliklere sahiptirler.

Erzincan Ovası'nda yıllık ortalama sıcaklık, Doğu Anadolu'nun kuzeydeki bir coğrafi bölümünde, yani Yukarı Fırat Bölümü kuzeyinde yer almış bulunmasına rağmen, oldukça yüksektir. Ovanın ortalama yükseltini 1200 m. olarak kabul edersek, gerek kuzey ve gerekse güneyini çevreleyen dağlarla (Esence Dağları 3537 m., Munzur Dağları 3462 m.) arasında 2200 - 2300 m. yükselti farkı vardır. Bu yükselti farkı ise, ovanın çevresine nazaran korunaklı bir durumda olmasını sağlamıştır.

Erzincan'da yıllık yağış ortalaması, (1929-1990) 366.9 mm. dir. Ova hemen her yönden yüksek dağlarla çevrili bulunduğundan, depresyonik yağışlardan çok az etkilenmektedir. Yağış getirmesi beklenen rüzgârlar da, yüksek dağları aşmak durumunda kaldıklarından, bu çevreye ulaştıklarında içlerindeki nemi hemen tamamen bırakmış bulunmaktadır. Bu yüzden Ova, Türkiye'nin kendi yüksekliğinde bulunan diğer merkezlerden daha az yağış almaktadır.

Hydrografik bakımdan, ovayı ikiye bölmek suretiyle ova sularını dış drenaja bağlayan en önemli akarsu, Fırat (Karasu) Nehri'dir. Ovaya ve dolayısıyla Karasu'ya çevre dağlardan çok sayıda dereler inmektedir. Bunların çoğu mevsimlik akışa sahip olup, yazın kurumaktadırlar. Fırat (Karasu) Nehri, ovaya doğudan girerek, ova içerisindeki sayısız kaynakların ve yan derelerin sularını toplayıp, ovanın drenajını sağlamaktadır.

Araştırma alanımızın doğal bitki örtüsü olarak, ova kesiminde daha çok higrofitler, 2 200 m. yükseltiye kadar antropojen stepler, seyrek ve cılız meşe ormanları ve daha yükseklerde ise küçük alanlı birlikler halinde iğne yapraklı ormanlar bulunmaktadır.

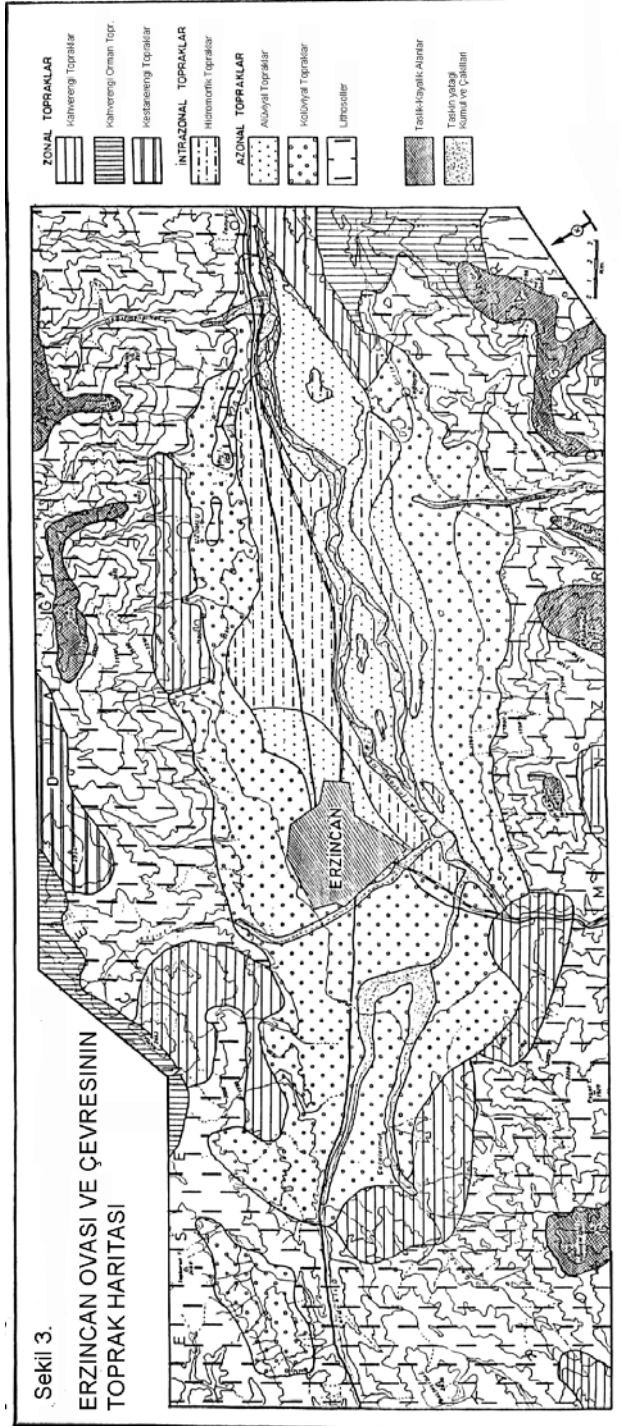
2- Arazi Kullanımını Etkileyen Ana Faktörler

2.1- Toprak Şartları

Erzincan İli, ülkemizde toprakların süpürüldüğü sahalarda, ana materyalin en fazla aşındığı sahalardan başında gelmektedir. Bu nedenle, İl dahilinde sahanın iklim şartlarına göre oluşmuş topraklar son derece sınırlı alanları kaplamaktadır. Erzincan Ovası dahilinde geniş sahalarda, fizyolojik derinliği çok fazla olan kumlu ve milli *alüviyal topraklar* yaygın durumdadır. Ancak bu toprakların yarıya yakın kısmı, taşkın altında bulunmaktadır. Ovanın merkezi kısmında, özellikle şehrin doğusunda kalan kısmında ve Fırat'ın ovaya girdiği kesimde tabansuyu seviyesi yüksek olduğundan tarıma elverişli olmayan, çorak *hidromorfik alüviyal topraklar* yer almaktadır. Özellikle B.Çakırman–Akyazı-Saztepe köyleri arasındaki Ekşisu mevkiinde yüzeye çıkan soğuk ve sıcak su kaynaklarının bünyesinde bulunan aşırı şekildeki mineral maddeler ve özellikle karbonatlar, bitkiler için zehirleyici etki yaptığından, kullanmaya elverişli değildir (ATALAY, 1991,34).

Araştırma alanımızda alüviyal toprakları, Fırat (Karasu) Irmağı'nın taşkın ovası alanında yayılış göstermektedir. Bu topraklar içerisinde ve daha fazla alan kaplayan hidromorfik alüviyal topraklar görülmektedir. Ovanın en alçak kesimlerine karşılık gelen kuzeydoğu bölümü, tamamen bu topraklardan oluşurken, Güllüce, Balıbet ve Mahmutlu köylerinin yer aldığı Fırat Ada'sı içinde, Mertekli-Uluköy arasında küçük adacıklar oluşturacak şekilde ve sol sahilde uzanan alüviyal topraklar içinde, geniş bir uzanış gösteren hidromorfik alüviyal topraklar bulunmaktadır (Şekil 3).

Alüviyal ve Hidromorfik alüviyal toprakları kuşatacak şekilde, dik eğimlerin eteklerinde (piedmont ovası sahasında), yaygın olarak *kolüviyal topraklar* bulunur. Erzincan Ovası'nın doğu yarısında, kuzey ve güney etek sahasını, batı yarısının ise tamamına yakını bu topraklar oluşturmaktadır. Ayrıca alanımızın kuzeybatısında, küçük bir tektonik havza şeklindeki açılma sahasında da görülebilmektedir (Şekil 3). Alanımızdaki bu toprakların büyük bir kısmı kuru tarım arazileri durumunda olmasına rağmen, özellikle sulanabilen kesimleri, tuzluluk probleminden uzak oldukları için, tarımsal bakımdan çok elverişlidirler.

Erzincan Ovası'nda, yukarıda bahsedilen üç tür toprak (kolüviyal, alüviyal ve hidromorfik alüviyal) hâkim durumda iken, çevredeki dağlık kesime geçildiğinde, *lithosoller* en geniş alanı kaplayan topraklar olarak belirmektedir. Aslında yörenin ekolojik şartları göz önünde bulundurulursa, alanımızın en az yarısının kahverengi veya kahverengi orman topraklarının hâkim olması beklenirdi. Fakat, tektonizma ile aşırı örselenmiş ve genelde aşınmaya-taşınmaya hazır ofiyolitlerden oluşan bu dağlık alanlar, aşırı erozyona maruz kalarak litozolik bir karakter kazanmıştır. Bu sebeple, alanımızda *kahverengi topraklara*, ancak ovanın kuzeydoğusunda, Günebakan-Bayırbağ köyleri arasında, Yalnızbağ köyünün kuzeyi-Vasgirt (Işıkpınar) Deresi doğusu arasındaki alanda ve Çardaklı Deresi-Kemah Boğazı arasındaki yamaçlarda görebiliyoruz. *Kestanerengi orman toprakları* ise, alanımızın en güneydoğusunda ve kuzeybatıda alanımıza sınır oluşturan Kaz Dağı (2662 m.) ve Ahi Dağı'nın (2934 m.) kuzey eteklerinde bulunmaktadır. Ahi Dağı ve doğusunda, kestanerengi orman topraklarını da görmek mümkündür (Şekil 3).

Araştırma alanımızı çevreleyen yüksek dağların zirveleri, *taşlık-kayalık* durumunda iken, Fırat (Karasu) Irmağı'nın ova içindeki tüm yatağı boyunca, Çardaklı ve Göyne derelerinin yatakları ve birleşim kavşağındaki geniş alan, ayrıca Vasgirt (Işıkpınar) ve Mercan Derelerinin yatakları, taşkın yatağı kum ve çakıllarından oluşmaktadır (Şekil 3).

2.2- Arazi Verimlilik Durumu

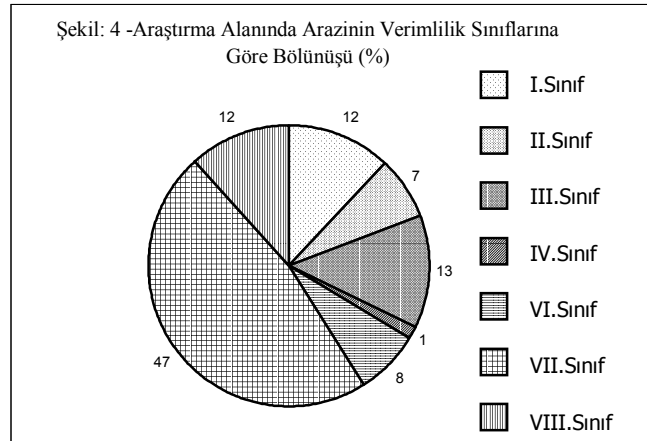
Tarımsal faaliyetleri etkileyen ve en önemli faktörlerden birini oluşturan toprak şartları açısından, *arazinin verimlilik sınıflarına göre bölünüşüne* göz atacak olursak; Amerikan tasnifine göre, arazinin farklılığını meydana getiren fiziki faktörler esas alınarak 8 verimlilik sınıfına ayrılmıştır. Bu ayırmada, morfolojik özellikler, kayaların durumu, toprak yapısı, eğim değerleri, drenaj şartları ve su kaynakları kriter olarak alınmıştır (TUNÇDİLEK,1986,2, GÖZENÇ,1977a,176, GÖZENÇ,1977b,135-140). Bu sınıflardan ilk dördü , farklı oranlarda tarımsal üretim için elverişli durumlar arz ederken, son dört gruptaki araziler tarımsal kullanımın dışında kalmaktadır.

Bu tasnife göre, araştırma alanımızdaki toplam arazinin % 33,6'sı çeşitli dereceden tarıma uygun araziler, % 66,4'ü ise tarıma uygun olmayan alanlar durumundadır (Tablo:1, Şekil 4).

Tablo:1 - Araştırma Alanında Arazinin Verimlilik Sınıflarına Göre Dağılışı

VERİMLİLİK SINIFI	ALANI (Hektar)	%'si
I. SINIF	19730	11.9
II. SINIF	12070	7.3
III. SINIF	21430	13
IV. SINIF	2250	1.4
VI. SINIF	12700	7.7
VII. SINIF	77900	47
VIII. SINIF	19320	11.7
TOPLAM	165400 (*)	100

Kaynak: Toprak Su Gn. Müd. Erzincan İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu (1975)den değiştirilerek çizilen 1/100.000 Ölçekli haritadan planimetre ile ölçülmüştür. (*) (Aslında, 162 852 ha. olan araştırma alanımıza, arazi verimlilik sınıflarının kapladığı alanların ölçümü sırasında, çerçevemiz içine giren Kelkit, Çayırılı, Pülümür ve Kemah İlçelerinin bir miktar arazileri de katıldığından, toplam alan 165 400 ha. çıkmıştır)

I. Sınıf araziler, sahamızda 19730 ha. yer kaplamakta olup, genel sahanın % 11,9'unu teşkil eder. Bu araziler, ovanın merkezi kısmında, Erzincan şehrinin de üzerinde yer aldığı yaklaşık 15000 ha.'lık alanda ve onun güneydoğusunda Mollaköy'den başlayıp doğuda Uluköyü de içine alacak şekilde (4730 ha.), güneydeki nispeten eğimli birikinti yelpazelerinin alt sınırından Fırat (Karasu) ırmağına kadar devam eder. Erzincan şehrinin de üzerinde bulunduğu I. sınıf arazi alanı, Çardaklı deresinin geniş kumlu yatağı ve Fırat (Karasu) ırmağı, güneydoğudaki I. sınıf arazi alanını ise, K.Kadağan köyü arazisinde yoğunlaşan ve Küçük Fırat Çayı'nın iri çakıllı yatağı boyunca doğuya uzanan VI. sınıf araziler kesintiye uğratmaktadır (Şekil 5). Bu tür araziler meyilsiz, düz, iyi drene edilmiş, kolay işlenebilir, erozyon tehlikesinden uzak, toprakları derin ve iyi su tutma kapasitesine sahip olmaları gibi özelliklerinden dolayı, iklimin elverdiği her çeşit bitkinin yetiştirilmesi ve her türlü zirai faaliyetin gerçekleştirilebildiği alanlardır. Zaten I. sınıf arazilerin tamama yakını sulamalı tarımın yapıldığı ve yetiştirilen ürün çeşidi bakımından zengin alanlara karşılık gelmektedir.

II. Sınıf araziler, batıda Çatalarmut-Heybeli-Yeşilçat köylerinin bulunduğu alanda (1480 ha.), Fırat (Karasu) Ada'sı içinde (1540 ha.) ve Kemah Boğazı'nın doğusunda Gözeler köyünden doğudaki Yamaçlı köyüne kadar uzanan ve hemen hemen birikinti yelpazeleri köklerinden başlayıp, taban araziye kadar inen yaklaşık 9050 ha.'lık alanda yer alır. II. sınıf arazilerde hafif meyil, hafif erozyon ve az miktarda sel riski bulunduğundan, I. sınıf araziler kadar yüksek kapasite yoktur. Eğim söz konusu olduğundan, sulama ve işletme masrafları nispeten artmakta, toprağın bünyesi daha kaba olduğundan su tutma kapasiteleri düşük miktarlarda olmaktadır. Drenajın güç sağlandığı ve sulamalı tarımın uygulandığı Fırat (Karasu) Adası'nda yer yer tuzlanma problemleri görülmüştür (Şekil 5).

II. sınıf araziler alanımızda toplam 12070 ha. alan kaplar. Bu değer, araştırma sahasının % 7,3'ünü oluşturur.

III. Sınıf araziler, alanımızda 21430 ha. yer kaplamakta olup, toplam alanın % 13'üne karşılık gelmektedir. Erzincan Ovası'nın batısında ve doğusunda olmak üzere iki belirgin alanda dikkati çekmektedir. Ovanın doğu yarısında III. sınıf araziler, doğuda Avcılar köyü civarından başlayıp batıya doğru genişleyip, Vosgirt (Işıkpınar) Deresi'nin Fırat (Karasu) ırmağına kavuştuğu kesimde tekrar daralarak uzanmaktadır. Ayrıca, Derebağ-Erdene- Yamaçlı köylerinin Fırat (Karasu) Irmağı'nın geniş yatağına doğru inen eğimli yamaçları üzerinde de genişleme göstermektedir (2850 ha.) Bu kesim haricinde, Fırat (Karasu) Irmağı'nın iki tarafındaki III. sınıf arazilerin (7970 ha.) özellikle ırmağa yakın kesimlerinde, genelde taban suyu seviyesinin yüksekliği ve drenaj zorluğuna bağlı olarak kısmen su birikintileri görülmektedir. Ayrıca bu alanlar sulamalı tarım arazileri olduklarından, kontrolsüz ve aşırı sulamanın yapıldığı alanlarda toprak ağır bünyeli bir hal almaktadır. Drenajın iyi sonuç verdiği ve bilinçli sulamanın yapıldığı kesimlerde yoğun olarak şeker pancarı, sebze ve tahıl tarımı yapılmaktadır. Ancak belirtilen problemlerden dolayı bu alanın büyük kısmı bataklık - mera alanı olarak dikkati çeker. Derebağ-Erdene-Yamaçlı köylerinin üzerinde bulunduğu ve nispeten eğimli bir alanda bulunan üçüncü sınıf arazilerin özellikle 1250 metreden yüksek kesimleri, taban suyu seviyesinin yüksekliği probleminden uzaktır ve kuru tarım alanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 5, Şekil 7).

Erzincan Ovası'nın batı kesiminde, Ağılöz köyü civarında (2150 ha.), Davarlı-Yalnızbağ köyleri kuzeyinden, güneyde Söğütözü köyü civarında Fırat (Karasu) ırmağına kadar uzanan ve Çardaklı ve Göyne derelerinin geniş yatakları ile kesintiye uğrayan,

yaklaşık 8460 ha.'lık alan da III. sınıf araziler yer alır (Şekil 5). Bu kesimlerdeki araziler nispeten meyilli küçük birikinti yelpazeleri ve glasi sahalarına karşılık geldiklerinden, özellikle yüksek kesimlerdeki topraklar sıgılık, taşlılık ve sel alma gibi sınırlandırıcı faktörlerin etkisi altındadır. Ayrıca, I. sınıf arazilerde % 2,5, II. sınıf arazilerde % 1,5-2 arasında olan organik madde miktarı, bu eğimli III. sınıf arazilerde % 1,5 civarındadır. Mevcut problemlerden dolayı bu kesimlerdeki arazilerden çoğunda, kuru tarım ve meyve bahçeleri yoğunluk kazanmıştır (Şekil 7).

IV. Sınıf araziler, en küçük alan kaplayan arazilerdir. 2250 ha. 'lık alanıyla toplam sahanın sadece % 1,4' ünü oluşturmaktadır. Saztepe-Akyazı-B.Çakırman köyleri arasındaki bataklık sahada (960 ha.) ve batıdaki Ekinci-İldere köyleri arasında ve Göyne deresi vadisinin ağız kesiminde (1180 ha.) görülmektedir. Bu kesimde oldukça dik meyiller, orta şiddette erozyon ve taşlılık genel özelliklerdir. Bataklık sahasının kenar kısımlarında ise aşırı tuzluluk ve alkalilik mevcuttur. Fırat (Karasu) Adası'nın II. sınıf arazileri içinde, iki alanda yoğunlaşan, 40 ve 70 ha. olmak üzere toplam 110 ha.'lık IV. sınıf araziye rastlanmaktadır. Bu alanlar aşırı tuzlanmanın görüldüğü sahalara karşılık gelmektedir. Bu sahalarda kısmen mera olarak, Ekinci-İldere civarındaki IV. sınıf arazileri ise genelde kuru tarım arazisi olarak kullanılmaktadır (Şekil 5, Şekil 7).

VI. Sınıf araziler, Erzincan Ovası'nın kuzeydoğu kesiminde, geniş alanlı olarak görülmektedir (7580 ha.) Aslında VI. sınıf araziler % 20'nin üzerinde meyil, şiddetli erozyon, iri taşlılık ve ana kayanın yüzeye çıkması gibi özellikleriyle, tarıma elverişli olmamasına rağmen, belirtilen alanlar taşların temizlenmesi, gerekli toprak hazırlık çalışmaları ve erozyon önlemleri alınmak kaydıyla kuru tarım arazisi, meyve bahçesi ve daha eğimli kısımları ise bağ alanları şeklinde kullanılmaktadır. Ancak yamaç erozyonu ve iri malzemelerden oluşan birikinti yelpazeleri sebebiyle, bu kesimdeki tarım alanları, VI. sınıf arazilerin toplamı içinde oldukça düşük orana sahiptir. VI. sınıf araziler olarak ayrıca, Heybeli-Çatalarmut köyleri batısında (600 ha.), Mecidiye köyü arazisinin kuzey kesimlerinde (1 640 ha.), parçalar halinde alanımızın doğu sınırı boyunca (1720 ha.) ve en güneyde Kazankaya tepesinin (2531 m.) güneye bakan yamaçlarında (590 ha.) görülmektedir. Bu alanlar genellikle seyrek meşe ormanlarının yayılış sahalarıyla uyum göstermektedir (Şekil 5, Şekil 7). VI. sınıf araziler, araştırma alanımızda toplam 12700 ha. alan kaplamakta olup, % 7,7'lik bir paya sahiptir.

VII. Sınıf araziler, araştırma alanımızda en fazla alanı (77900 ha.) kaplamakta olup, hemen hemen toplam alanın yarısına yakındır (% 47). Çok aşırı meyil ve çok şiddetli erozyonun görüldüğü çevre dağlık alanlarda yer almaktadır. Kuzeydeki Esence Dağları litolojik ve morfolojik şartlar bakımından erozyona aşırı maruz kaldığından, bu

kesimlerden mera alanı olarak bile yararlanılamamaktadır. Güneydeki kristalize kireç taşlarından oluşan Munzur Dağları'nda ise, fiziksel ve kimyasal olarak ayrışan kütlelerin yığılmasıyla oluşturduğu kaya konileri veya ana kayanın yüzeye çıktığı alanlar ve dik eğimleriyle sürekli erozyona maruz yamaçların tamamı, VII. sınıf arazilere karşılık gelmektedir.

VIII. Sınıf araziler ise, hiç bir şekilde kültür altına alınamayan, tarımsal bakımdan hiç bir önem arz etmeyen araziler olarak, dağlar üzerindeki çıplak kayalık alanlara ve akarsuların kumlu, taşlı ve kayalı taşkın yataklarına karşılık gelmektedir. Araştırma alanımızda, Esence Dağları üzerinde, Dağınık Dağ (3518 m.)-Sincanlı Tepe (2463 m.) arasında (1570 ha.), daha doğusundaki Yosalı Tepe (2839 m.)'den kuzeye doğru uzanan alanda (860 ha.), güneydoğuda Kılıçkaya Dağı'ndan (3462 m.), Bakıl (2828 m.), Hel (3196 m.) ve Şal Dağı'nı da içine alan geniş sahada (8 700 ha.), Ergân Dağı (3 265 m.) üzerinde (920 ha.), güneybatıda Köhne Dağı (3 045 m.) üzerinde (1 490 ha.) çıplak kayalık alanlardan oluşan VIII. Sınıf araziler görülmektedir (Şekil:4.2).

Ayrıca Esence Dağları'ndan kaynaklanarak Fırat (Karasu) Irmağı'na ulaşan Değirmenpınar Çayı'nı (420 ha.), Vasgirt Deresi'nin (430 ha.), Çardaklı ve Göyne derelerinin (Karayazı mevki dahil 2010 ha.) ve Sansa Boğazı'ndan Kemah Boğazı girişine kadar uzanan Fırat (Karasu) Irmağı'nın (2 750 ha.) taşlı - çakıllı ve kumlu geniş yatakları VIII. sınıf araziler kapsamındadır (Şekil 5). Araştırma alanımızda bu sınıfa dahil olan araziler, 19 320 ha. (% 11,7) alan kaplamaktadır.

3. Genel Arazi Kullanım Durumu

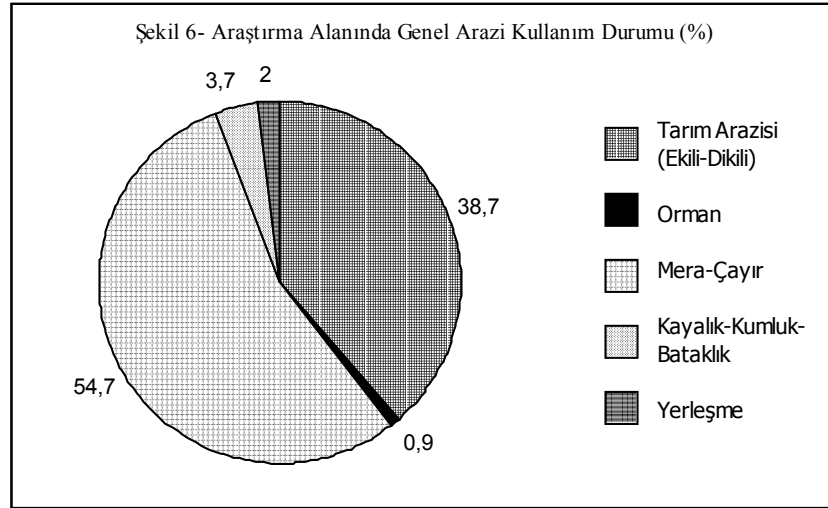
Erzincan Ovası ve çevresindeki dağlık kuşağı da içine alacak şekilde belirlediğimiz ve yüzölçümü yaklaşık 162852 ha. olan araştırma alanımızın, % 54,7 gibi yüksek bir oranını 89 094 ha. ile mera alanları (1276 ha.'ı çayır) oluşturmaktadır. Bunu, % 38,7'lik oranla (62 950 ha.) tarım arazileri, % 3,7 oranında (6028 ha.) kayalık-kumluk ve bataklık alanlar, % 0,9 (1454 ha.) ile orman alanları ve % 2 ile de (3326 ha.) yerleşim alanları (şehir dahil) oluşturmaktadır (Tablo 2, Şekil 6).

Tablo 2 - Araştırma Alanında Genel Arazi Kullanış Durumu (1993)

KULLANIŞ ŞEKLİ	ALANI (Hektar.)	%'si
Tarım Arazisi (Ekili-Dikili)	62950	38,7
Orman	1454	0,9
Mera - Çayır	89094	54,7
Kayalık-Kumluk-Bataklık	6028	3,7
Yerleşme	3326	2,0
TOPLAM	162852	100

Kaynak: Köy Hizm. Gen. Müd., Erzincan Tarım İl Müd. ve Tapu-Kadastro Müd.

Mera alanlarının % 54,7 gibi yüksek bir orana sahip olmasında, araştırma alanı çerçevesini çok geniş tutmamız sebebiyle, Erzincan Ovası'ndan 1,5-2 kat daha fazla alan kaplayan dağlık sahanın araştırma alanımıza dahil edilmesi rol oynamıştır. Araştırma alanımızdaki yerleşmelerde bütünlük sağlamak amacıyla, ova etrafındaki dağ köyleri de konumuza dahil edilmiştir. Bu köylerle birlikte pek çok etek köyünün, hatta bazı ova köylerinin arazileri çevre dağların su bölümü hattına kadar uzandığı için, hem hidrografik, hem de idari sınırı göz önünde bulundurarak, sınır genişletilmiş, bunun sonucu olarak da tespit edilen araştırma alanına, büyük yüzölçüme sahip dağlık alanlar dahil olmuştur. Aslında morfolojik olarak gerçek ova karakterini belirleyen 1250 m. eşyükselti eğrisi veya birikinti yelpazeleriyle birlikte 1500 m. eşyükselti eğrisi esas alındığı takdirde, genel arazi kullanımındaki bölünüş, çok daha farklı değerler arz etmektedir. Nitekim, belirttiğimiz eş yükselti eğrileri dış sınır alındığı takdirde, dağlık alanlar hariçte bırakılmış olacağından mera arazisi sadece Fırat (Karasu) Irmağı'nın iki yanında, bir kuşak halindeki ve taban suyu seviyesinin nispeten yüksek olduğu alan ile sınırlı kalacak ve toplam alan içindeki oranı oldukça düşecektir. Çünkü araştırma alanımızda mera olarak nitelendirilen alanların tamamına yakını, 1500 metreden yüksekte kalan dağlık arazide bulunmaktadır (Şekil 7).

Tarım arazileri ise, eğim şartlarının büyük değişiklik göstererek, dağların aniden yükselmeye başladığı yaklaşık olarak 1500 m. eğrisi ile sınırlandırılmış durumdadır. Mevcut sulama şebekesine (cazibe sulaması) bağlı olarak, ovanın doğu yarısında yaklaşık olarak 1250 m.den alçak tüm sahalarda *sulamalı tarım arazisi* iken, Erzincan şehri'nin batısında kalan ova kesiminde ise sulama, pompa istasyonları vasıtasıyla yapılan sulama (özellikle P-2 ve P-3 sulaması) yapılabildiğinden, ovanın doğu kesimine göre daha dar

alanları kapsamaktadır. Ayrıca Baltaşı, Göyne ve Tandırlı köylerinde, Göyne deresi ve kollarının; Dereyurt köyünde, çevredeki kaynaklardan beslenen küçük derelerin; Mecidiye köyünde, Vasgirt (Işıkpınar) deresini oluşturan kolların; Handere köyünde, Gökkaban deresinin suladığı tarım alanları da, sulamalı tarım alanlarına dahil olmaktadır. (Şekil 7).

Kuru tarım arazileri ise genelde, 1250 metre ile 1500 metreyi biraz aşan yükselti kuşağında yer alırlar. Ovanın kuzeydoğusundaki kuru tarım arazileri; doğuda Tanyeri-Avcılar köyleri arasından başlayarak, batıda Günebakan köyüne kadar 20-25 km. uzunluğunda, sulamalı tarım arazileri ile eğimin artarak dağların yükselmeye başladığı alan arasında yaklaşık 1,5-2 km. eninde bir alanı kaplamaktadır. Bu saha içinde yerel sulama imkânlarına bağlı olarak üzüm bağları ve meyve bahçelerine dar alanlı olarak rastlanmaktadır. Bu kuru tarım arazilerinin hemen kuzeyinde, Üzümlü ilçe merkeziyle doğudaki Göller köyü arasında eğimli yamaçlarda yüksek dağlar üzerindeki sayısız kaynaktan sularını alan küçük derelere bağlı olarak, bağ ve bahçe alanları bulunmaktadır. Bu bağ ve bahçeler, küçük dere sularını tükettiği için, daha aşağıdaki kuru tarım alanlarının sulanabilmesi mümkün olamamaktadır. Araştırma alanımızın en kuzeydoğu ucunda yer alan Sarıkaya köyü arazisinde de eğimin azaldığı kesimdeki yaklaşık 2000-2500 metreler arasında kuru tarım arazileri görülmektedir (Şekil 7).

Sansa Boğazı'nın girişinden başlamak üzere Fırat (Karasu) Irmağı'nın güneyinde kalan ve batıya doğru Derebağ, Erdene ve Yamaçlı köylerinin yaklaşık 1250-1500 metreler arasında, diğer bir ifadeyle güney kesimlerindeki meşe ormanı sahası ile sulamalı tarım arazileri arasında kalan alanlar ve bunun devamı olarak Çağlayan köyünün Girlevik Deresi kuzeyinde alan kesimleri kuru tarım arazileridir (Şekil 7).

Kuru tarım arazilerinin geniş yayılış gösterdiği bir diğer alan ise; güneyde Yaylabaşı köyünden başlayıp, batıya doğru Kemah Boğazı'nı da geçtikten sonra, kuzeybatıya yönelen bir alana karşılık gelmektedir. Yaylabaşı-Pınarönü köyleri arasında 9-10 km.lik bir mesafede, yaklaşık 1-1,5 km. genişliğe sahip olan kuru tarım arazileri, Gözeler köyü civarında Kemah Boğazı'nın yamaçlarına varmadan, ani bir şekilde genişlemekte ve Bahçeli-Sütpınar köyleri arasında yoğunlaşan meyve bahçelerinin araya girmesiyle iki kola ayrılmaktadır. Meyve bahçelerinin doğusunda kalan kuru tarım arazileri, Aydoğdu köyünün batı arazilerini de içine alacak şekilde Bahçeli köyü sınırına kadar uzanmakta, meyve bahçelerinin batısında kalan kol ise, Sütpınar - Cevizli köyleri arasında Karadağ'ın ovaya indiği yamacın alt kesimlerinden meyve bahçelerine kadar dar bir kuşak halinde iken, Ekmekli köyünün doğusunda, Bahçeli ve Ballı köylerinin Bahçeli deresi yamaçlarına kadar sokulmaktadır (Şekil 7).

Kemah Boğazı'nın batısında kalan kesimde etekte yer alan köylerin hemen tümünün içinden, gerilerindeki dağlık alandan gelen dereler geçmesine rağmen, bu derelerin debilerinin çok düşük olması ve yaz aylarında kurumaları sebebiyle, bu geniş kuru tarım arazisine yetmemekte, sadece meyve bahçelerinin sulamasında kullanılabilir. Ilidere ve İkinci köyleri ile Bahçeli köyünün kuzey batısındaki arazisinin bir kısmı ve Tandırlı köyünün kuzeydoğusundaki arazilerin bir kısmı da, kuru tarım arazileri halindedir. Bu alanlardan başka, Ağılöz köyünün batısında 2000 metre eşyükselti eğrisinin geniş bir kavis olduğu ve çevreye göre eğimin oldukça azaldığı kesim, Davarlı ve Yalnızbağ köylerinin 1750 m.den yüksek kesimleri ve 1500 m. eşyükselti eğrisinin hemen altından dar bir şerit oluşturacak şekilde, Yalnızbağ köyü batısı- Keklikkayası köyü doğusu arasında da kuru tarım arazileri uzanmaktadır (Şekil 7).

Araştırma alanımızdaki **orman alanları** % 0,9'luk bir pay ile (1454 ha.) en az sahayı kaplamaktadır. Aslında iklim şartları ve yükselti bakımından orman yetişmeye elverişli alanların bulunmasına rağmen, aşırı kullanım sebebiyle yok olan ormanların yerine yenisini oluşturabilmek bile neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Çünkü ormanları kesilmiş aşırı eğimli araziler, erozyona maruz kaldığından, hemen hemen tüm toprak örtüsünü yitirmiştir. Çıplak kayalıklar halini almış alanların yanında, genelde serpantinlerin oluşturduğu kuzey kesimdeki dağların yamaçları, ağaç yetişmesi için elverişsiz şartlara sahip alanlardır (Foto 1).

Foto. 1- Erzincan Ovasını kuzeyden çevreleyen Esence Dağları'nın, B. Çakırman Köyü kuzey kesimlerinde kalan kısmından bir görünüş. Orman örtüsünün tahribi ve yapının kolay aşınabilir serpantinlerden oluşması sebebiyle, şiddetli erozyon söz konusudur. Fotoğrafta görüldüğü gibi hemen tamamıyla çıplak yüzeylere sahiptir.

Çevre dağlar üzerinde çoğunluğu oluşturan *meşe ormanları* olarak belirtilen sahalardan tamamına yakını, ekonomik değerini yitirmiş ve çalı görüntüsünü almış meşelerden oluşmaktadır. Bu sahalarda kaçak kesimlerin ve hayvan otlatma faaliyetlerinin devam etmesine bağlı olarak meşe ormanları bir türlü gelişebilme

imkânına kavuşmamıştır. Araştırma alanımızın doğusunda, Derebağ, Erdene ve Yamaçlı köylerinin yüksek kesimlerinde yer alan ve Pülümür dağlarındaki meşe ormanlarının bir uzantısı olarak alanımıza sokulan ormanlar, diğer kesimlerdeki tüm meşe ormanı sahalarına göre daha gelişmiş ve sıktır. Alanımızın kuzeydoğusundaki özellikle Sarıkaya ve Çardaklı, güneydeki Binkoç, Türkmenoğlu ve güneybatısındaki Baltaş, Ballı, Bahçeli, Çatalarmut ve Göyne köyleri civarında meşe ormanlarına rastlanmakta ise de, aşırı kullanıma maruz kalmış, cılız görünümlü ve seyrek ormanlardır. Meşe ormanlarında çok az miktarda da olsa ardıçlar ve böğürtlen, yemişgen, yabani gül, yabani erik, yabani ahlat ve yabani alıçlara da rastlanmaktadır (Şekil 7).

Alanımızda Karaçam ve Sarıçamlardan oluşan *iğne yapraklı orman sahalarını*, ovanın güneydoğu kesimindeki Mercan dağları üzerinde görmekteyiz. Özellikle Kazankaya Tepesi'nin (2531 m.) doğu yamaçlarında ve Çağlayan -Kalecik köyleri arazilerinde, Girlevik deresinin güneyinde kuzeye bakan yamaçlarda 1500-1750 m.ler arasında geniş alanlar halinde; Günbağı köyü arazisinde, Mercan deresinin doğu yamaçlarında yine aynı yükselti kuşağında; Kalecik köyü arazisindeki, Kalecik Suyu Vadisi'nin doğu yamaçlarında ve Mecidiye köyü arazisinde dar alanlar halinde görebilmekteyiz (Şekil 7).

Araştırma alanımızdaki orman sahalarının çok az olmasında, doğal ortam şartlarının, bilhassa litolojinin etkisi çok büyüktür. Aslında VII. sınıf araziler olan ve orman yetişmesinde uygun gibi görülen bu sahalar, litolojik şartların doğurduğu fiziksel ve kimyasal olaylarla doğal dengelerini yitirerek, VIII. sınıf araziler karakterine yakın özellikler göstermiş ve orman yetiştirebilme özelliklerini yitirmişlerdir. Araştırma alanımızla birlikte, tüm Erzincan İli'nin bile en şiddetli erozyona maruz kesimini, Erzincan Ovası'nın kuzeyinde bulunan Esence Dağları'nda görmekteyiz. Bu dağların ovaya bakan yamaçlarındaki topraklar erozyon ile aşındığı için, alttaki bazik karakterli yeşil karmaşık (serpantinler) yüzeye çıkmıştır. Bu materyal, bünyesine su aldığı anda şişmekte ve kuruyunca çatlamaktadır. Ayrıca suyla ayrıştığı anda bol miktarda klor açığa çıkarmakta, suların mineral bakımından dengesini bozmakta ve oluşturduğu karbonatlar sebebiyle, bitkiler üzerinde zehirleyici etki yapmaktadır. Bu sebeple, Esence dağlarının özellikle güneye bakan yamaçlarının, ağaçlandırma ve hatta mera amacıyla otlandırmaya bile uygun olmadığı açıkça görülmektedir. Serpantinlerin yoğun olarak görüldüğü alanlarda, bahsedilen olumsuzlukların yanında heyelanlar da sorun yaratmaktadır. Doğal dengesini yitiren yamaçlarda, bünyesine su alan ve şişen serpantin-peridotid kütlelerinin ağırlığı arttığından, yamaç kayması ve kütle düşmesi şeklinde heyelanlar yaşanmaktadır (ATALAY, 1991, 36).

Karasu Irmağı'nın Kemah Boğazı'na girdiği alanlardaki dik yamaçlar, çoğunlukla kumtaşı, miltaşı, çakıltası gibi tortul tabakalı Tersiyer arazilerinden oluşmaktadır. Bu kesimdeki meşe ormanları zamanla tahrip edildiğinden, topraklar aşınmış ve jipsli-kumlu malzeme yüzeye çıkmıştır. Bu yapı ise, yamaçlarda heyelanı ve suyun toprağa sızmasını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla bu sahaların yeniden orman örtüsüne kavuşturulması ve diğer doğal bitki örtüsünün tutunabilmesi mümkün olamamaktadır. Güneydeki Munzur Dağları'nda ise, çatlaklı kristalize kireç taşlarının hâkim durumda olmasına bağlı olarak, Sarıçam ve Meşe ormanları ancak doğal gençleşme ile kendilerini yenilediğinden tahrip edilen alanlarda kendiliğinden orman yetişmesi mümkün görülmemektedir (ATALAY, 1991, 37).

Foto. 2- Erzincan Şehrinin kuzeybatısında, Dereyurt-Çukurkuyu Köyleri arasındaki, ağaçlandırma çalışması yapılmış tepelik alanlar.

Araştırma alanımızı çevreleyen dağların yamaçlarında, özellikle erozyon kontrolü amacıyla çeşitli kesimlerde dar sahalı da olsa *ağaçlandırma alanları* oluşturulmaktadır (Foto:2). Erzincan Toprak Muhafaza ve Mera Islahı Tatbikat Grubu Müdürlüğü'nce, kuzey yamaçlarda Fırat Sağ Sahil Erozyon Kontrolü Çalışmaları kapsamında 4 868 ha., Vasgirt (Işıkpınar Deresi) havzasında 294 ha., Vank (K.Çakırman) havzasında 665 ha. erozyon kontrolü çalışması gerçekleştirilmiş olup, bu alanlar nispeten ağaçlandırılmıştır. Ayrıca Erzincan Orman İşletme Müdürlüğü'ne bağlı Fidanlıklar Müdürlüğü'nün, şehrin 2 km. güneydoğusunda, Erzincan-Kemah karayolu üzerindeki fidanlığı, ağaçlandırma

çalışmalarında önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu fidanlıktan, kurulduğu 1966 yılından 1990 yılına kadar, toplam 7159365 adet yapraklı fidan üretilmiş ve çevrede ağaçlandırma sahası olarak belirlenen alanlara dikilmiştir. 36 ha. alan kaplayan bu fidanlıktaki, her yıl ortalama 50 bin adet kavak, 1,7 milyon adet akasya, akçaağaç, dişbudak ve karaağaç fidanları üretilmektedir.

Işıkpınar Köyü'nün kuzeyinde Vasgirt deresinin her iki yanında, Heybeli köyünün ve Cevizli-Yeşilçay-Sütpınar köylerinin batısındaki yamacın etek kesimlerinde, Binkoç-Türkmenoğlu-Yaylabası köylerinin güneyindeki iğne yapraklı orman alanlarının alt kesimlerinde, Üzümlü ilçe merkezinin batısındaki yamaçlarda ve Günebakan-B.Çakırman arasındaki tepelik alanda, özellikle erozyon amacıyla ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca şehrin güneyindeki mezarlık (Terzibaba mezarlığı) ile Fırat (Karasu) ırmağı arasında yer alan Belediye Kavaklığı ise, ova tabanındaki en önemli ağaçlandırma alanını oluştur-maktadır (Şekil 7).

Araştırma alanımızın % 3,7'sini (6028 ha.) **kayalık-kumluk-bataklık** gibi tarım dışı ve yararlanılmayan alanlar oluşturmaktadır.

Kayalık alanlar; Esence, Munzur ve Karadağ'ın aşırı eğimli kesimlerinde, özellikle dağlar üzerindeki vadilerin dik yamaçlarında gerçekleşen erozyon sebebiyle, ana kayanın ortaya çıktığı sahalar dikkati çeker.

Araştırma alanında, çevre dağlık kesimden ovaya ulaşan dereler şiddetli erozyon sebebiyle bünyelerine aldıkları materyali, ovaya açıldıkları vadi ağzlarından itibaren çoğu yerde ova tabanına incek şekilde biriktirmiştir. Bu gibi yerlerde geniş birikinti yelpazeleri oluşmuştur. İşte alanımızdaki **kumluk alanların** tamamına yakını, bu birikinti yelpazelerine karşılık gelmektedir. Bunlardan en önemlileri, gerilerindeki yamaçlarında kütle hareketlerinin ileri derecede olduğu ve sürekli yeni materyal getiren Vasgirt (Işıkpınar) deresi ve Gökkaban deresinin oluşturduğu yelpazelerdir. Bu iki yelpazenin malzemesi şehrin hemen kuzeyindeki Kırklar Tepesi'nin kuzeyinden daha doğudaki Kocadere, Başgöze ve Allahmedet dereleri yelpazeleri ile de birleşerek Işıkpınar-B.Çakırman köyleri arasında etek ovası karakterinde geniş bir kumluk saha oluşmuştur. Bu arazi, yaklaşık % 2 gibi çok düşük eğim değerlerine sahip olmasına rağmen, güçlü bir materyal yığılışı ve çakıllarla örtülenme sebebiyle, tarım arazisi olarak kullanılamamaktadır. Allahmedet deresinin B.Çakırman köyünün hemen doğusundaki yelpaze ve kumluk sahası, güneyindeki bataklık sahasına kadar uzanmaktadır. Derelerin küçük akaçlama havzalarına rağmen, çok geniş bir yelpaze kuşağının oluşmasında, ovanın çökmeye devam etmesi en önemli etkidir. Ayrıca Üzümlü ilçe merkezinin ve Pişkiadağ köyünün güneyindeki birikinti yelpazeleri, kuzey kesimdeki en önemli kumluk

alanlardır. Diğer bir geniş alanlı kumluk saha ise, ovaya batıdan giren Çardaklı ve Göyne derelerinin ova tabanındaki birleşim yerinde taşıdıkları materyalleri bırakarak oluşturdukları *Karayazı* mevkiidir. Bu alan, hiçbir tarımsal niteliği olmayan geniş bir düzlük olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla organize sanayi bölgesi olarak seçilmiş ve nispeten kullanılabilir bir hale getirilmiştir. Ovanın batısındaki etek köylerinin alt kesimlerinde, hemen her köyden geçen derelerin oluşturduğu küçük birikinti yelpazeleri üzerinde, kumlu çakıllı alanlar dikkati çekmekte ise de, bunlar küçük yüzölçümlü birikinti şekilleridir.

Bahsedilen birikinti yelpazelerindeki kumluk alanlardan başka, başta Fırat (Karasu) Irmağı boyunca, ova tabanındaki düşük eğime bağlı olarak biriktirilen kumluklar, hatta kum adacıkları, Göyne ve Çardaklı derelerinin birleşerek oluşturduğu *Karayazı* mevkiinden Fırat'a kadar olan yatağı boyunca ve ayrıca, Vosgirt (Işıkpınar) deresinin, Işıkpınar köyünden Fırat ırmağına kadar set içine alınmış geniş yatağı boyunca, Çardaklı deresinin 1500-1200 metre arasında kalan yatağında ve muhtemelen bu derenin eski taşkın yatağı durumundaki kuzey kesimleri de, kumluk arazi olarak belirmektedir (Şekil 7).

Kumluk alanların bazı kesimlerinden *kum ocağı işletmesi* şeklinde yararlanılır. Buralar, Fırat (Karasu) Irmağı'nın menderesler oluşturduğu kesimleri ile B.Çakırman Köyü'nün hemen doğusu ve Çardaklı deresinin Hürrempalangası köyü civarındadır. Ayrıca Erzincan'ın 13 km. güneydoğusunda bulunan Mollaköy'deki Molla Tepe (1247 m.)'de işletilen Perlit ocağı da, alanımızdaki ekonomik değer arz eden önemli bir kum (Perlit kumu) ocağıdır. (Foto 3).

Araştırma alanımızda ***bataklık alanlar*** olarak dikkati çeken yerlerden biri, B.Çakırman köyünün doğusundaki, Ekşisu mesire alanının güneyinden başlamak üzere, geniş bir alanı kaplayan ve sonra doğuya dönerek, Akyazı köyüne kadar bir kolla sokulan Ekşisu bataklığıdır (Foto 4). Diğer bir bataklık alanı, Sazlıpınar köyünden başlayıp doğuya doğru, K.Kadağan ve Yalınca köylerinin sınır kesiminde uzanan ve büyük kısmı Yalınca köyü arazisinde bulunan Hamzesi (Sazlıpınar) bataklığıdır. Ayrıca, Erzincan Ovası'nın sulanması amacıyla yapılan ve yılın büyük kısmında, gerisinde büyük su kitlesi bulduran Mertekli regülatörünün doğusunda kalan ve su toplama alanına karşılık gelen saha da üçüncü bir bataklık alanıdır. Bu alan, suların biriktirildiği dönemlerde, içindeki sazlıkları bile su altında bırakacak şekilde bir gölet haline gelmekte, fakat su toplama dönemi dışında, tam bir bataklık görüntüsü almaktadır. Mertekli regülatörünün doğusunda kalan bu bataklık, insan etkisiyle oluşturulmuştur. Buna karşılık, Ekşisu ve Hamzesi bataklıkları, ovanın en düşük seviyeli kesimlerini oluşturduklarından ve kaynaklar kuşağının sularını topladığından, özellikle yağışlı dönemlerde, yüksek taban

suyu seviyesinin takviyesiyle, tam bir sulak alan halini almaktadır (Şekil 7, Foto 4).

Foto. 3- Mollaköy'ün yaklaşık 500 m. güneyinde yer alan Molla Tepe (1247 m.),Erzincan ovasının kuzeydoğusundaki volkanik arazinin dışında, ovanın güneyindeki tek volkanik unsurdur. Riyolitik tüflerin (perlit) yığılmasıyla oluşan güzel bir kül konisidir. Tepe, belirli bir yüksekliğe eriştikten sonra, ikinci bir riyolit çıkışına sahne olmuş, iki farklı eğime sahip kül birikimi gerçekleşmiştir. Tepenin üst düzlüğündeki bombeleşme, İkinci bir koninin oluşmaya başladığını, fakat oluşumunu tamamlayamadığını göstermektedir. Molla Tepe kül konisi, günümüzde Türkiye'de perlit kumu üretimi gerçekleştirilen üç yerden biridir. İşletmenin yıllık üretim kapasitesi 100.000 ton civarındadır.

Foto. 4 - Erzincan Ovası'nın en alçak kesimini oluşturan Ekşisu Bataklığı'nın görünüşü (1). Bataklık ortasında Saz Tepe Volkan Konisi (2), geri plânda ise Munzur Dağları'ndan, Ergân Dağı (3) ve Kılıçkaya Dağı (4) görülmektedir. Fotoğraf, Ekşisu mesire alanından güneye doğru çekilmiştir.

Foto.5 - B.Çakırman Köyü güneyindeki (Eksisu mevki batı ve güneyi) aşırı tuzlanmanın gerçekleştiği alan görülmektedir. Bu alanın yüzeyini ince bir tuz tabakası örtmüştür. Fotoğraf, K. Çakırman Köyü'nden çekilmiştir.

Araştırma alanının yaklaşık 2000 ha.'ı şehir, 1326 ha.'ı ise kırsal yerleşmeler olmak üzere 3326 ha.'lık kısmı ise, *yerleşme yeri* olarak kullanılmaktadır. Gerek yerleşmelerin çoğunun kuruldukları alanın, gerekse mevcut doğal tehlikeler sebebiyle yeri değiştirilen yerleşmelerin, seçilen yeni yerleşim alanlarının konumları, yerleşmeye pek uygun değildir. Köy yerleşmelerinden, ekonomik olarak kullanıma elverişli olmayan kısımlarda bulunanlar, genellikle çeşitli doğal tehlikelerle (heyelan, kaya düşmesi, çığ, sel, taşkın vs.) karşı karşıyadır. Bu gibi yerlerden uzaklaşmak için ferdî olarak veya yerleşmenin tamamen yerinin değiştiği köylerde ise, genellikle tarım arazilerine yerleşildiği dikkati çeker. Bu sebeple, 1326 ha.'lık köy yerleşim alanlarının, yaklaşık % 80'i elverişli tarım arazilerini işgal etmiş durumdadır. Yaklaşık 2000 ha.'lık şehir alanının tamamı, arazinin verimliliği bakımından birinci sınıf arazileri işgal etmiş bulunmaktadır. 1939 depreminden sonra bir ara düşünülen fakat gerçekleştirilemeyen *Yeni Erzincan'ı Karayazı mevkiine kurma fikri* veya YALÇINLAR'ın (1992,23-24) da ileri sürdüğü gibi *Erzincan şehrini, ovanın batısındaki Köhnem dağının (Karadağ) ovaya bakan eteklerinde kurulması fikri*, şehrin şimdiki kuruluş yerine göre, daha mantıklı bir yaklaşımdır. Çünkü bu alanlar, hem depremin şiddeti, hem de tarımsal alanları işgal etmeme bakımından daha elverişli durumdadır.

4. Sonuç

Erzincan Ovası ve çevresinin tarih öncesi devirlerdeki nüfus ve yerleşme durumu ile ilgili veriler bulunmamasına rağmen, verimli bir alüvyal ova ve ulaşım bakımından elverişli imkânlar sunan böyle bir doğal çevrenin o dönemlerden beri, nüfus barındıran ve yerleşilmiş bir yöre olacağını düşünmek pek yanlış olmayacaktır.

Araştırma alanındaki nüfusun dağılışı ile doğal ve ekonomik şartlar arasındaki uyum açıkça hissedilmektedir. Son derece verimli ova tabanı, nüfusun büyük bir kısmını; geçiş kuşağı avantajlarına sahip etek sahası, nüfusun diğer kısmını barındırmaktadır. Dağlık sahalarda ise, ekonomisi hayvancılığa dayanan, az nüfuslanmış sahalarda olarak dikkati çeker.

Erzincan Ovası denildiğinde akla, ilk gelen iktisadî faaliyet kolu şüphesiz tarımdır. Ovaya bu özelliğini, sulama imkânları olan verimli toprakların varlığı ve iklim özelliklerinin uygun oluşu kazandırmıştır. Ova ve yakın çevresinin tarım hayatı tarihi, bu elverişli özelliklerden dolayı, hayli eskiye dayanmaktadır. Nitekim önemli bir Urartu yerleşmesi sayılan Altıntepe ve hatta Altıntepe'deki Urartu kalesinden daha eski olduğu bilinen ve kalenin altında rastlanılan M.Ö. 3000-2000 yıllarına ait ilk Tunç Çağı yerleşmelerinin burada kurulmasında, Erzincan Ovası gibi geniş ve oldukça elverişli tarım alanlarının mevcudiyeti, çok etkili bir rol oynamıştır. Çevresindeki yüksek dağlarla, soğuk hava kütlelerine karşı korunaklı bir duruma sahip olması, kış mevsimlerinin yine çevresine göre nispeten daha yumuşak geçmesi, çevre dağlık alanlardan ovaya yönelen çok sayıda akarsuların mevcudiyeti ve özellikle Fırat (Karasu) Irmağı'nın varlığı gibi birçok avantaj sayesinde canlı ve oldukça çeşitli bir tarımsal faaliyet söz konusudur. Gerçekten de ova, sahip olduğu yüksek tarımsal potansiyeli sebebiyle, tarih boyunca yüzlerce yıkıcı deprem yaşamasına rağmen, geçici göçler hariç, hiç bir zaman tamamıyla terk edilerek, yerleşme ve hayat kesintiye uğramış değildir.

KAYNAKLAR

- AKKAN,E.,1964**,Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi, A.Ü. DTC.F Yay. Sayı:153, ANKARA
- ALTINBİLEK,M.S.,1990**,Üzümlü'de (Erzincan) Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler, F.Ü. Sos. Bil. Enst., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ELAZIĞ.
- ARINÇ,K.,1991**,Bitlis-Değirmenaltı Köyünde Arazi Kullanılışı,Ata.Üni. FEN-EDB.FAK.ARŞT. DERG., sayı:19, ERZURUM.
- ATALAY,İ.,1991**,Erzincan İlinin Doğal Ortam Özellikleri, Erzincan İli Stratejik Planı (1991-2006), c:2, Erzincan Valiliği, İ.P.K. Müd., ERZİNCAN.
- DARKOT,B.,1943**,Türkiye'nin Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi, III.Üniv. Haftası-Elazığ. İ.Ü.Yay. No:1965, s.255-268, İSTANBUL.
- DOĞANAY,H.,1994a**, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, ANKARA.

- DOĞANAY,H.,1994b**, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Ata. Üniv. Yay no:767, K.K.E.F. Yay no:39, Ders Kitapları Serisi no:33, ERZURUM.
- DSİ,1981**, Erzincan Ovası Hidrojeolojik Etüd Raporu, ANKARA.
- ERİNÇ,S.,1953**, Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Yay.No:572, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No:15, İSTANBUL.
- ERİNÇ,S.,1973**, Türkiye: İnsan ve Ortam. İ.Ü.Coğr. Enst. Derg.18-19, s.1-33, İSTANBUL
- ERZİNCAN İLİ ENVANTER KAYITLARI (1985-1994)**,.Erzincan Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü.
- GÖNEY,S.,1975**, Büyük Menderes Bölgesi, İ.Ü.Yay. no:1895, Coğr. Enst. Yay. no:79, İSTANBUL.
- GÖZENÇ,S.,1973**, Bolu Depresyonunda Büyüksu Çevresinde Topraktan Faydalanma (Landuse) , İ.Ü. Coğ.Enst.Derg., sayı:18-19, s:189-200, İSTANBUL
- GÖZENÇ,S.,1977a**, Arazinin Kullanılması ve Değerlendirmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki, İ.Ü. Coğ.Enst.Derg., sayı:20-21, s:169-180, İSTANBUL
- GÖZENÇ,S.,1977b**, Küçük Menderes Havzasında Arazi Kullanılışının Tarihi Temelleri ve Halihazır Arazinin Değer Bakımından Sınıflandırılması, İ.Ü. Coğ.Enst.Derg., sayı:22, s:127-141 İSTANBUL
- GÖZENÇ,S.,1980**, Arazi Kullanma "Land Use" Haritalarında Standardizasyon ve Türkiye için Bir Öneri, İ.Ü. Coğ.Enst.Derg., sayı:23, s:37-46, İSTANBUL.
- HAYLI, S., 1995**, Erzincan Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. (Doktora Tezi), ELAZIĞ
- KAYALI,H.,1994**, Sandıklı Ovası ve Yakın Çevresinde Arazinin Kullanımı ve Tarımsal Yapı Özellikleri, İ.Ü. DBCE BÜLTEN, sayı:11, s:117-128, İSTANBUL.
- MATER,B.,1977**, Datça Yarımadasında Arazi Sınıflandırılması, İ.Ü. Coğ.Enst.Derg., sayı:20-21, s:189-210 , İSTANBUL
- ÖZÇAĞLAR,A.,1994**, Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma, A.Ü. TR COĞR. DERG. ,sayı:3, s:93-128, ANKARA
- ÖZGÜÇ,T.,1969**, Altıntepe II, TTK Yayını, V. Seri, no:27, ANKARA.
- ÖZOĞLU,A.,1989**, Türkiye'nin Fiziki Özellikleri ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler, ULUDAĞ ÜNİV. EĞİTİM FAK. DERG., sayı:42, s:85-92, BURSA.
- SERGÜN,Ü.,1975**, Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma: ULUOVA. İ.Ü.Coğr. Enst.Yay. No:82, İSTANBUL
- TONBUL,S.,1989**, Elazığ Batısının Toprak Coğrafyası, Fırat Üniv.Derg.(Sos.Bil.),c.3, sayı:1, s:211-233, ELAZIĞ.
- TOPRAKSU,1975**, Erzincan ili Toprak Kaynağı Envanter Raporu, Köyüşleri ve Kooperatifler Bak. Topraksu Gn.Md. Yayınları, Raporlar Serisi 78, ANKARA.
- TUNÇDİLEK,N.1986**, Araziden Yararlanmada Yeni Bir Yöntem Denemesi İçin Coğrafi Gerekçe, İ.Ü. Den. Bil. Enst. BÜLTEN, c:2, sayı:3, s:1-20, İSTANBUL.
- YALÇINLAR,İ.,1992**, Türkiye'de Strüktürel ve Jeomorfolojik Gözlemler, Türkiye Coğrafya Dergisi, Sayı:27, s:15-25, İSTANBUL.
- YİĞİT,A.,1994**, Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası, F.Ü. Sos. Bil. Enst. (Dr. Tezi), ELAZIĞ.
- 1:100 000 Ölçekli Topoğrafya Haritası (İ 42, İ 43 Paftaları)**
- 1:25 000 Ölçekli Topoğrafya Haritası (İ42 a2,3, b3,4, d1,2, İ 43 a3, 4, b 3,4, c1,2, 4, d 1,2,3,4 Paftaları)**

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 25-46, ELAZIĞ-2002

ÇELİKİHAN OVASI (ADİYAMAN) VE ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİSİ

*Geomorphology of the Çelikhan Plain (Adıyaman) and Its
Surrounding Area*

M. Ali ÖZDEMİR*

Murat SUNKAR**

ÖZET

Çelikhan ovası Türkiye'nin büyük tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu bindirmesi ile Doğu Anadolu fay zonu üzerinde yer almaktadır. Dolayısı ile bu iki yapı Çelikhan ovası ve çevresinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Şöyle ki ova, Güneydoğu Anadolu bindirme cephesinin hemen gerisinde, Doğu Anadolu fay zonunun bindirme yapılarını kestiği alana yerleşen akarsuların aşındırmasıyla açılmış bir tektonik pencereye karşılık gelmektedir. Bilindiği gibi Güneydoğu Anadolu bindirmesi Orta Miyosen-Pliyosen aralığında ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu fayı ise bindirmeden daha genç olup yörede Pliyosen başlangıcında ortaya çıkmış ana jeomorfolojik birimleri deforme etmiş, 2-10 km. genişlikte akarsularca kolayca aşınan bir zon oluşturmuştur. Çelikhan Ovası (Adıyaman) Güneydoğu Toroslar arasında etkin tektonik hareketlerin yanı sıra flüvyal süreçlerin ve Permo-Karbonifer yaşlı mermerlerin karstlaşması ile oluşmuş depresyondur. Bu depresyonun tabanında yer alan Çelikhan ovası 1250-1350 m.'ler arasında 15 km² alan kaplamaktadır. Tektonik yükselmenin yanı sıra kalker ve mermerlerin diğer kayalara göre aşınma daha dayanıklı olması nedeniyle çevredeki dağlık alanların yükselteleri 2000 m.'yi aşmıştır. Akarsular Doğu Anadolu fay zonuna yerleşerek subsekant vadiler meydana getirmiş ve tektonik pencerenin açığa çıkmasını sağlamıştır. Doğu Anadolu fayı Kuvaterner'de gençleşerek yan dereleri 300-1500 m. arasında değişen değerlerde sol yanal ötelemiştir. Bu çalışmanın amacı böyle yoğun bir tektonik sahada yer alan Çelikhan ovası ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerini ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Çelikhan ovası, jeomorfoloji, Doğu Anadolu fay zonu, karstlaşma

ABSTRACT

Çelikhan Plain take place on the Southeast Anatolian thrust and East Anatolian fault zone which are the major tectonic structures of Turkey. Consequently these two structures played an important role in the formation of the Çelikhan Plain. The plain takes place in the back of the Southeast Anatolian thrust front. It appears as a tectonic window which was opened through erosion formed by rivers in the area where the East Anatolian fault zone cuts thrust structures. As it has been known, Southeast Anatolian thrust was formed at the Middle Miocene-Pliocene interval. However, the East Anatolian fault zone is younger the thrust and it was formed at the beginning of Pliocene age. It deformed main geomorphologic units and formed an easily erosionable zone in the width of 2-10 km by rivers. Çelikhan Plain (Adıyaman) is situated among

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Elazığ

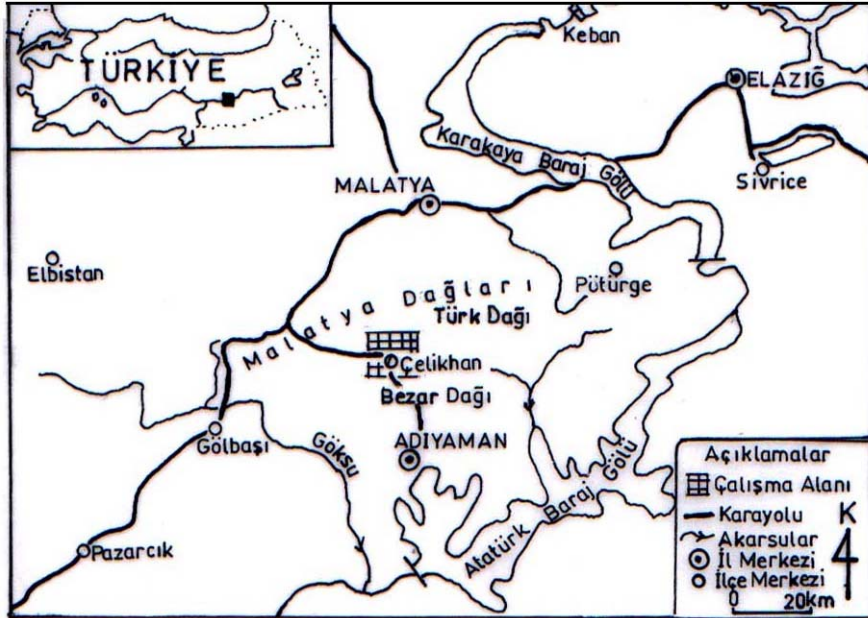
** Uzman Coğrafyacı, Elazığ Gazi Lisesi

ranges of the Southeastern Taurus mountains. It is a depression which was formed with the effects of tectonic movements, fluvial processes, karstification of marbles aged Permo-Carboniferous. Çelikhan plain situated at the bottom of this depression is covered an area of 15 km² at the surface elevation of 1250 m and 1350 m. This depression bottom an area of 15 km² at the surface elavation of 1250 and 1350 m. By the side of uplift due to tectonic. Limestone and marbles which have more strength than the other stone toward erosion, were formed mountainous areas higher than 2000 m. in the surrounding area. After the rivers settled in the East Anatolian fault zone, they formed subsequent valleys and caused formation of the tectonic window. The East Anatolian fault rejuvenated Quaternary and its side rivers took left lateral offset at changing degrees between 300 and 1500 m. This study aims to explain geomorphologic characteristics of the Çelikhan plain and its surroundings which lies in such a heavy tectonic area.

Key words: Plain of Çelikhan, geomorphology, East Anatolian fault zone, karstification

GİRİŞ

Çalışma alanı, Türkiye'nin güneydoğusunda Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümü güneyinde Adıyaman il sınırları içerisinde yer almaktadır. Kahta çayı yukarı havzasında Çelikhan ovası ve yakın çevresini kapsamaktadır. Bu yörenin kuzeyinde Malatya, kuzeybatısında Doğanşehir, doğusunda Yarpuzlu (Sincik), batısında Kurucaova, güneyinde Adıyaman yerleşme merkezleri bulunmaktadır. Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan inceleme alanının en önemli bölümü Çelikhan ovasıdır (Şekil 1).

Şekil 1: Lokasyon haritası

Çelikhan ovası çevresinin genel morfolojik karakteri dağlık olmasındır. Ovanın batısında Bozdağ (2250 m.), güneyinde Bezar dağı (1900 m.), doğusunda Akdağ (2506

m.), kuzeyinde Beydağı'na ait tepeler yer almaktadır. Çelikhan ovası güneybatısında bulunan Kurucaova'dan alçak aşınım yüzeyine karşılık gelen bir eşikle ayrılmaktadır.

Güneydoğu Toroslar'da 2000 m'yi aşan dağlar arasında yöre halkı tarafından Çelikhan ovası olarak adlandırılan bir düzlük bulunmaktadır. Bu düzlük Türkiye'nin büyük tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu bindirmesinin hemen gerisinde, Doğu Anadolu fay zonu üzerinde gelişen tektonik bir depresyondur. Dolayısı ile bu iki yapı Çelikhan ovası ve çevresinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu depresyona Bulam çayı ve kolları yerleşmiştir. Yapının Permo-Karbonifer mermerler ve Eosen yaşlı kalkerlerden oluşması nedeniyle karstlaşma da ovanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Pliyosen başlangıcında ortaya çıkan Doğu Anadolu fay zonu karstlaşmayı ve akarsu aşındırmasını yönlendirmiş ovanın şekillenmesinde asıl rol oynamıştır. Ova tabanında kırmızımsı renkli ve alüvyal topraklar bulunmaktadır.

Yörenin suları Kahta çayı ve onun kolu olan Bulam çayı tarafından Atatürk barajına dökülür. Akarsu ağı inceleme alanında sentripedaldir. Fay hatlarına ve kıvrım doğrultularına uyumlu yerleşen akarsular ovada toplanarak Bulam çayı ile dış drenaja bağlanmaktadır. Çevredeki dağlık karstik alanlardan yer altına sızan sular ova tabanında Zerban, Sıtma, Havşari ve Mir karstik kaynakları olarak çıkmaktadır. Taban arazilerin sulamasında kullanılan bu karstik kaynaklar ovaya hayat vermektedir. Ayrıca Mestan yazısındaki kaynak Sersu adı altında işletilmektedir.

Çelikhan çevresinde 2000 m. den yüksek alanlarda yüksek dağ stepleri, 880–2000 m. yükselteleri arasında meşe ve ardıçlardan oluşan kuru ormanlar, bunların tahrip edildiği alanlarda antropojen stepler gelişmiştir.

İnceleme alanında jeomorflojik birimlerle toprak oluşumu arasında ilişki vardır. Dağlık alanlarda zonal (kırmızımsı kahverengi), dar alanlı dolin tabanlarında terra-rossalar, birikinti yelpazeleri üzerinde kolüvyal topraklar, dağlık alanlarda genellikle eğimin % 25 den fazla olmasına ve bitki örtüsünün tahrip edilmesine bağlı olarak ortaya çıkan şiddetli erozyon nedeniyle litosolik topraklar gelişmiştir.

Yörenin dağlık ve yarılma derecesinin fazla olması, çok eğimli alanların geniş yer tutması, düzlük alanların ise sınırlı olması gibi jeomorfolojik özelliklerinden kaynaklanan problemler yaşanmaktadır. Bu durum beraberinde biri birine bağlı sorunları ortaya çıkarmıştır. Örneğin düzlüklerin sınırlı olması yöre halkını hayvancılığa yöneltmiştir. Bitki örtüsünün tahribi ve aşırı olatmaya bağlı olarak erozyon ortaya çıkmıştır. Sahanın dağlık olması ulaşımı zorlaştırmış ve yerleşmelerin dağınık olmasına yol açmıştır.

İnceleme alanında doğal koşullar kütle hareketleri ve çığ için uygun ortam hazırlamıştır. Çelikhan ovası güneybatısında bulunan Bezar dağının kuzey yamaçları

heyelan ve çığ bakımından risklidir. Nitekim, Çığ mahallesi çevresinde geçmişte çığ meydana gelmiş, tarım alanları ve bazı evler zarar görmüştür. Dik yamaçların eteğinde bulunan Çığ mahallesi hem aktif fay üzerinde olduğu için deprem bakımından riskli, hem de çığ tehdidi altında bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Çelikhan ovası ve çevresinin jeomorfolojik özelliklerini ve bu özelliklerden kaynaklanan bazı sorunları kısaca ortaya koymaktır. Bu amaçla önce sahanın yapısal özellikleri ele alınacaktır.

YAPI

İnceleme alanı Güneydoğu Toroslar üzerinde yer aldığı için bu dağ kuşağının yapısal özelliklerini göstermektedir. Yöre aşınımına karşı farklı direnç gösteren kayalardan oluşmaktadır. Bu kayalar sıkışık kıvrımlı, bindirmeli ve faylı yapılıdır. Bu özellikler yer şekillerinin oluşumunu etkilemiştir.

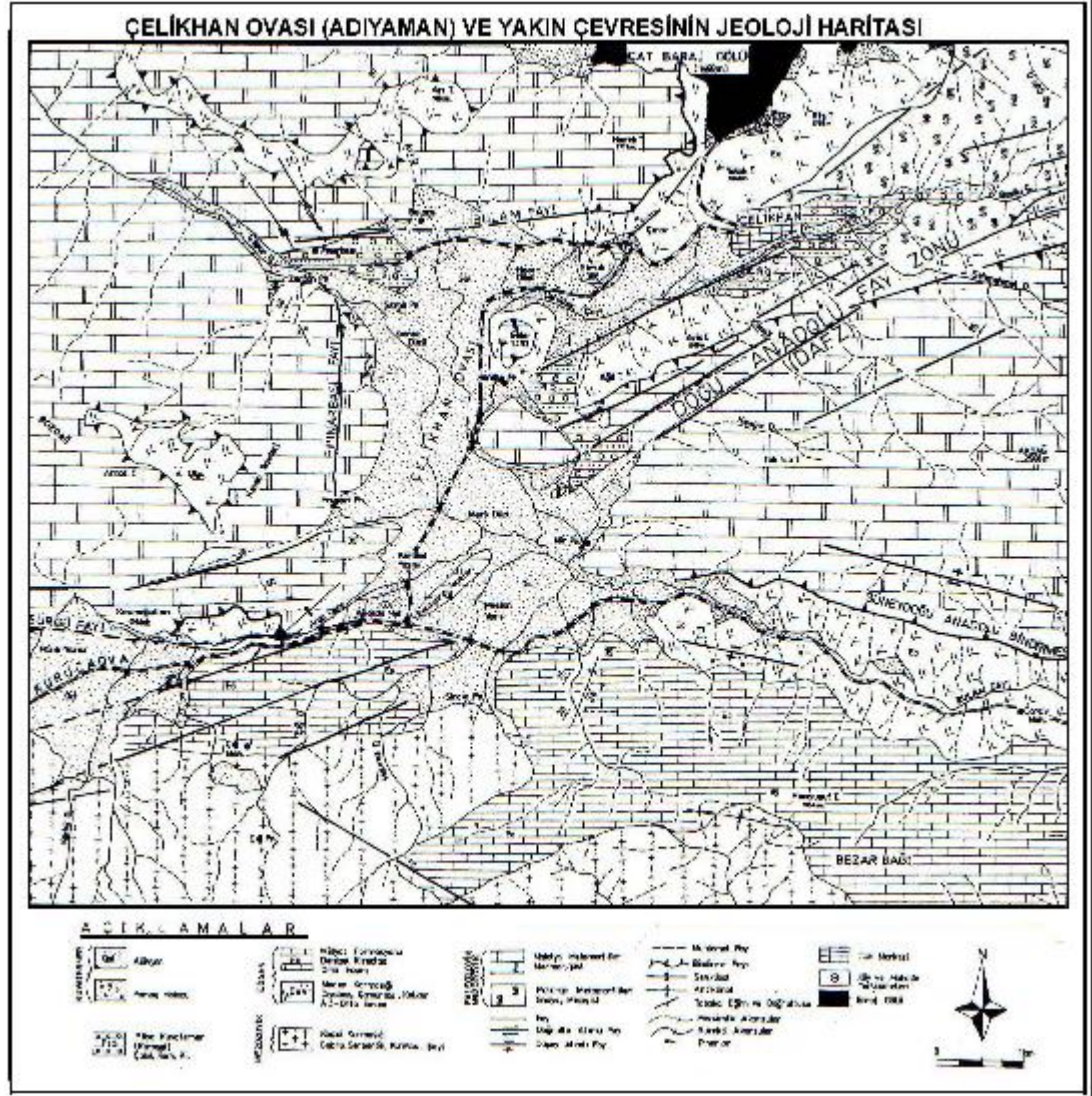
Çalışma alanında temeli oluşturan en yaşlı birim Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı Pütürge ve Malatya metamorfikleridir. Çelikhan'ın kuzeydoğusunda yüzeyleyen Pütürge metamorfiteğini gözlü gnays, kuvarsit, amfibolit şist, mikaşist ve klorit şistler oluşturmaktadır. Bu birim Basiki çayı güneyinde Alt-Orta Eosen yaşlı Maden karmaşığı üzerine bindirmeyle gelmektedir (Şekil 2).

Yörede yaygın olarak yüzeyleyen bir diğer birim Malatya metamorfikleridir. Malatya metamorfiteğinin alt üyesini alttan üste doğru mikaşist, klorit şist, kuvarsit ve kalkışistler meydana getirir. Birimin üst üyesini mermer ve kristalize kireçtaşları oluşturmaktadır (Karaman ve ar., 1993). Çelikhan ovasının güney kısmı dışındaki dağlık alanları altta 200 m. kalınlıkta olan şistler, bunun üzerinde 800-1000 m. kalınlıkta rekristalize kireçtaşı ve mermerler oluşturur. Bozdağ ve Arı tepe çevresinde Malatya metamorfiteği üzerinde Maden karmaşığı nap halindedir. Metamorfikler Bulam çayı vadisinde ve Kurucaova ile Çelikhan ovası arasındaki eşik sahada Maden karmaşığı üzerine bindirmeyle gelmektedir (Şekil 2).

Metamorfiklerin metamorfizmaya uğraması Üst Kretase, diğer masiflerden ayrılma yaşı Üst Kretase-Alt Miyosen, bindirme yaşı Üst Eosen'dir (Önal ve Gözübol, 1992). Metamorfiteğinin içinde en fazla yer tutan mermerler aşınımına dayanıklı olduğu için daha yüksek alanlar oluşturmuştur. Ayrıca mermerler üzerinde karstik şekiller, klorit şist ve ayrılmış, ufalanmış gnayslar üzerinde ise yoğun sel yarınları gelişmiştir.

Mezozoyik yaşlı Koçali karmaşığı gabro, serpantin, kumtaşı ve şeyllerden oluşmaktadır. Kurucaova-Çelikhan ovası ve Bulam çayı güneyinde Bezar dağı çevresinde yüzeylemektedir (Perinçek, 1979).

Şekil 2: Çelikhhan ovası (Adıyaman) ve yakın çevresinin jeoloji haritası

Volcano-sedimanter kayaçların ardalanmasından oluşan Maden karmaşığı, Çelikhhan çayı vadisinin her iki yamacında, Bozdağ üzerinde, Kurucaova ile Çelikhhan ovası arasındaki eşik sahada ve Bulam çayı vadisinde yüzylemektedir. Çamurtaşları, piroklastitlerle ardalanmalı lav akıntıları, aglomera, lapilli ve tüfler, kıltaşı, kumtaşı, radyolarit, kireçtaşı, kuvarsitten oluşmaktadır (Karaman ve ar., 1993). Farklı renkteki tabakalarıyla dikkati çeken bu birim daha çok aşımına dayanıksız kayaçlardan oluşmuştur.

Bezar dağı çevresinde kıvrımlı yapı, masif, gri renkli dolomitik kalkerden oluşan

Orta Eosen yaşlı Midyat formasyonu Koçali ve Maden karmaşığı üzerine uyumsuz gelmektedir. Kalkerler üzerinde lapyalar, dolinler ve uvala gelişmiştir.

Pliyo-Kuvaterner yaşlı alüvyonlar Çelikhhan ovasının doğu ve kuzey bölümünde yüzeylemektedir. Çopur derenin ovaya sokulduğu kesimde 50 m. kalınlıkta olup kum, çakıl ve kilden oluşmaktadır. Çelikhhan ilçe merkezinin bulunduğu alanda çakıltaşı ile başlamakta kum ve kil taşı ile devam etmektedir. Bu birim Pliyo-Kuvaterner döneminde burada kapalı bir havza oluştuğunu limnik ve flüvyal ortamda bu çökellerin biriktiğini göstermektedir. Bulam çayının havzaya sokulması ile bu çökeller aşınmış ovanın kuzey ve doğu kısmında kalmıştır.

Kuvaterner birimleri Çelikhhan ve Kurucaova tabanlarında alüvyonlardan, ova tabanına yaslanan birikinti yelpazelerinde ve Çat baraj gölü güneyinde yamaç molozlarından oluşmaktadır. Birikinti yelpazelerini oluşturan alüvyonların kalınlığı 120 m'ye kadar ulaşmaktadır.

Tektonik bakımdan çok hareketli olan bu alanda kıvrımlar, bindirmeler ve faylar oluşmuştur. Kıvrımlar ve bindirmeler Alt-Orta Miyosen döneminde Arap ve Anadolu levhalarının, Güneydoğu Anadolu bindirme kuşağı boyunca çarpışması sonucu oluşmuştur. Çalışma alanında Pütürge ve Malatya metamorfileri, Maden karmaşığı naplar halindedir. Malatya metamorfilerinin Maden karmaşığı üzerine bindirmesi geç Alpin evrede Alt-Orta Miyosen'de meydana gelmiştir. Neotektonik dönemde Pütürge masifi ve Maden karmaşığı sıkışmalara bağlı olarak kendi içinde ekaylanmış, kıvrımlar oluşmuştur. Bu olayın en tipik görüldüğü yer Çelikhhan ovası doğusundaki dağlık alan ve Bulam çayı vadisidir. Kıvrımlara paralel yerleşen akarsuların aşındırması ile naplar ve altındaki birimler açığa çıkmıştır (Şekil 3).

Çalışma alanının en önemli yapısal unsurlarından biri de Güneydoğu Anadolu bindirme kuşağıdır. Bulam çayı vadisi, Kurucaova-Çelikhhan ovası güneyinden geçen bu kuşak Toroslar ile kenar kıvrımlarına ait yapıları birbirinden ayırmaktadır. Bulam çayı Çelikhhan güneyindeki kesiminde bindirme hattına yerleşmiştir. Bu vadi tektonik bir penceredir (Şekil 3).

Bir diğer önemli yapısal unsur Doğu Anadolu fay zonudur. 2-10 km. genişliğindeki bu zon birden fazla kırık sisteminden oluşur. Ana zon Çelikhhan doğusunda Yarpuzlu çayı vadisinde D-B doğrultulu ve 30 km. uzunluğundadır. Bu fayın yön değiştirdiği ova kesimindeki bölümü tarafımızdan Çelikhhan fayı olarak adlandırılmıştır. Bu fay KD-GB doğrultulu ve 10 km. uzunluğundadır. Doğu Anadolu fayı Çelikhhan ovası güneyinde Güneydoğu Anadolu bindirmesini kesmiştir. Bir sıçramadan sonra Kurucaova güneyini kat eden kesimi tarafımızdan Kare Dere fayı olarak adlandırılmıştır. Bu fay, KD-GB

sedimanter kayalara göre aşınımına daha dayanıklıdır. Tektonik konumunun yanısıra farklı aşınım nedeniyle de mermer ve kristalize kalkerler yüksek alanlar ve kornişler oluşturmuştur. Pliyosen'den itibaren sahada etkin olan Doğu Anadolu fayı mevcut yapıyı çapraz kesmiş, fay zonlarına akarsular subsekant olarak yerleşmiştir. Aşınım sonucunda napların altındaki yapı açığa çıkmıştır. Yöre bu yönüyle yapısal ve morfolojik açıdan tektonik penceredir.

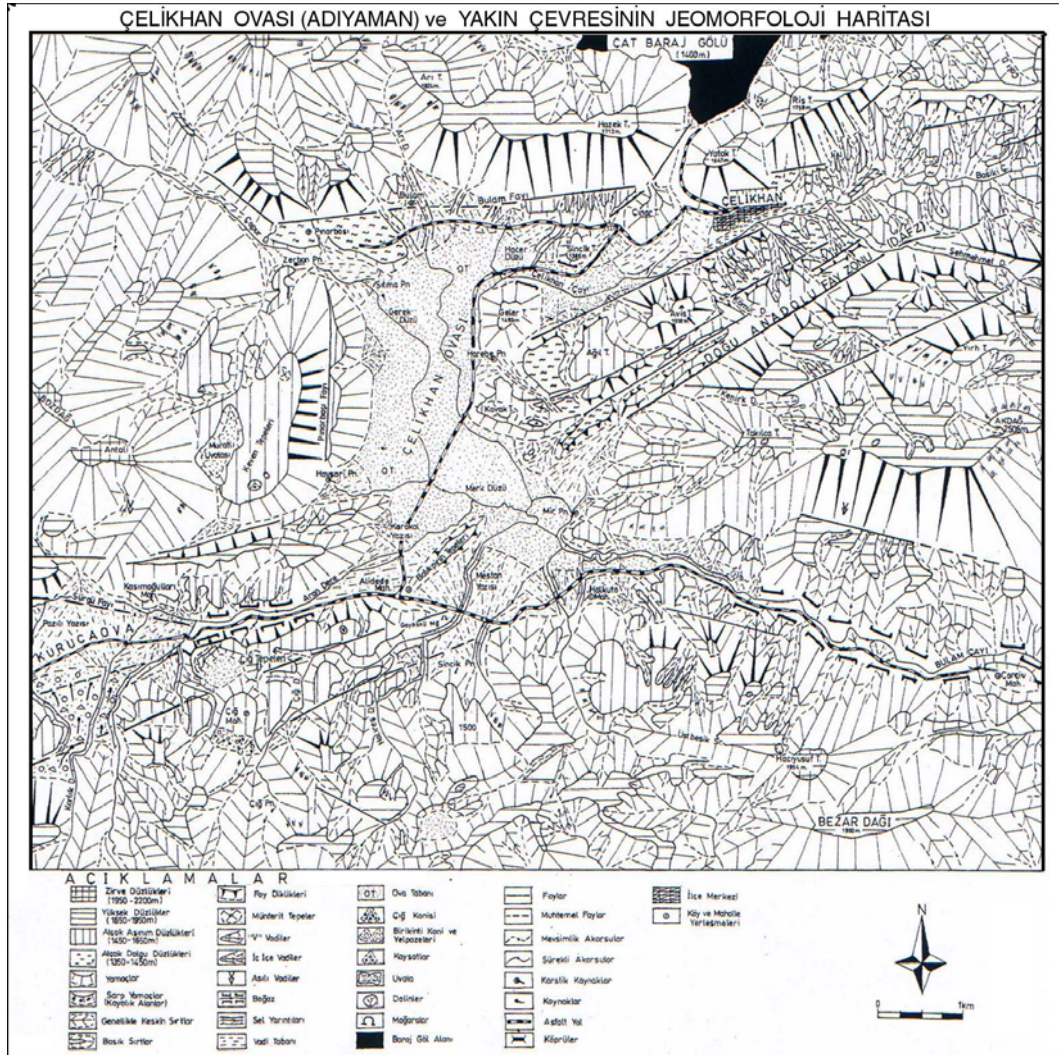
Ovanın batısında bulunan Bozdağ KB-GD doğrultusunda uzanmaktadır. Dağın yapısını Malatya metamorfileri içerisinde yer alan mermerler, onların üzerine bindirmeyle gelen ve klip halinde bulunan Alt-Orta Eosen yaşlı volkano-sedimanter kayalar oluşturmaktadır. Dağın kuzeyi Çopur dere ve kolları tarafından 500-750 m. kadar "V" şeklinde yarılmıştır. Yamaç eğimi % 30-50 arasında değişmektedir. Dağın güneyi Sürgü fayına yerleşmiş olan Aran dere tarafından yarılmıştır. Aynı zamanda birbirine paralel D-B doğrultulu iki fay dağın güney yamacını parçalamış, bloklara ayırmıştır. Faylar dağın genel uzanışından farklı olarak D-B doğrultulu sırt oluşturmuştur. Kuzeyde kalan D-B doğrultusunda olan fay hattı boyunca kanyon vadiler gelişmiştir. Bozdağ'ın Çelikhan ovasına bakan doğu yamacı 4 km. uzunluğunda K-G yönlü Pınarbaşı fayı tarafından parçalanmıştır. Aktaş mahallesi çevresinde düşen blok ile yükselen blok arasındaki yükseklik farkı 200 m. dir. Havşari pınarı bu fay hattında ortaya çıkmıştır (Foto 1). Dağın inceleme alanında kalan 1550-1750 m. yükseltileri arasındaki kısmı yüksek aşınım yüzeyine karşılık gelmektedir. Mermerler üzerinde gelişen alçak aşınım düzlükleri üzerinde Keven tepelerinin güneyinde dolinler ve Muratlı uvalası meydana gelmiştir (Şekil 4).

Çelikhan ovası kuzeyinde D-B doğrultusunda uzanan, mermerlerin hakim olduğu metamorfik kayalardan oluşan Arı ve Hazek gibi tepeler yüksek aşınım düzlüğünün yarılmasıyla ortaya çıkmıştır. Tepenin yamaçlarında eğim % 40-50 arasında değişmektedir. Çelikhan ovasına bakan yamaçları Bulam fayı ile sınırlandırılmıştır. Hazek tepe doğusunda metamorfikler Maden karmaşığı üzerine bindirmeyle gelmektedir. Arı tepe ve batısında ise nap halinde Maden karmaşığı birimleri yüzulemektedir.

Akdağ (2506 m.) Çelikhan ovası doğusunda D-B doğrultusunda uzanan kütleli bir dağdır. Dağın yapısını Malatya metamorfikleri, özellikle metamorfiklerin üst üyesi olan çok kalın mermerler oluşturur. Akdağ'ın kuzey yamacı Doğu Anadolu fayı, güney yamacı Güneydoğu Anadolu bindirmesi ile kesilmiş olup, faylar arasında yükselen blok halindedir. Bu blok kuzey ve güneyinden Kahta çayının kolları tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Metamorfikler Bulam çayı vadisinde Eosen yaşlı volkano-sedimanter kayalar üzerine bindirmeyle gelmiştir. Bulam çayı Akdağ'ın güney eteklerine bindirme

Çelikhan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi

zonuna subsekant yerleşmiştir. Bu zon Bulam çayı tarafından aşındırılmış böylece tektonik pencere açığa çıkmıştır. Akdağ'ın kuzey ve kuzeybatı yamaçları KD-GB doğrultusunda Doğu Anadolu fay zonuna ait birbirine paralel faylarla parçalanmış, basamaklı bir görünüm kazanmıştır. Dağın kuzey ve güney yamacında eğim % 45-55 arasındadır. Ovaya doğru eğim azalmakla birlikte % 25-35 arasında değişen değerler göstermektedir. 2000 m. den yüksek kesimlerinde su bölümüne karşılık gelen zirve düzlükleri bulunmaktadır. Dağın üzerinde gelişen aşınım yüzeyleri D-B doğrultulu faylarla parçalanmış, basamaklı bir görünüm kazanmıştır. Bu yüzeyler ovaya doğru tektonik çarplımın etkisiyle alçalmaktadır.

Şekil 4: Çelikhan ovası (Adiyaman) ve yakın çevresinin jeomorfoloji haritası

Akdağ üzerinde yüksek aşınım düzlükleri içerisinde mermerler üzerinde daire ve elips şeklinde dolinler bulunmaktadır. Mermerler Akdağ'ın her iki yamacında yüksek kalker kornişler meydana getirmiştir. Akdağ'ın güneye bakan yamaçlarında traverten ve etek döküntüleri gelişmiştir. Akdağ güneyinde kaynağını mermerlerden alan dereler Bulam çayının kuzey yamacında yatay durumda 20-30 m. kalınlıkta traverten depoları oluşturmuştur (Foto 2).

Çelikhhan ovası güneyinde bir duvar gibi yükselen Bezar dağının (1935 m.) kuzey yamaçları faylarla parçalanmış, basamaklı bir görünüm kazanmıştır. D-B doğrultusunda uzanan dağın yapısını temelde Mezozoyik yaşlı ofiyolitler, bunların üzerinde Maden karmaşığına ait volkano-sedimanter kayaçlar, en üst kesimlerde Eosen yaşlı denizel kalkerler oluşturmaktadır. Kalkerler ofiyolitlere göre daha dirençli olduğu için daha yüksek alanlar oluşturmuştur. Kurucaova-Çelikhhan ovası güneyinde Bezar dağında Eosen yaşlı kalkerler üzerinde çok sayıda dolin gelişmiştir. Çığ mahallesi kuzeyinde Çığ tepeleri ile Aran tepe arasında tabanında kırmızımsı topraklar bulunan dolinler meydana gelmiştir. Çığ mahallesinin güneyinde Çığ deresi doğal köprü oluşturmuştur.

Bezar dağının kuzey yamacındaki doğal koşullar kütle hareketleri ve çığ için uygun ortam hazırlamıştır. Nitekim, Çığ mahallesi çevresinde geçmişte çığ meydana gelmiş, tarım alanları ve bazı evler zarar görmüştür. Dik yamaçların eteğinde bulunan Çığ mahallesi hem aktif fay üzerinde olduğu için deprem bakımından, hem de çığ tehdidi altında bulunduğu için uygun olmayan bir yerleşme sahasıdır.

Belirtilen sahada heyelan ve çığa zemin hazırlayan doğal koşullar mevcuttur. Bunlarda biri de yamaç eğiminin fazla olmasıdır. Nitekim Kurucaova'da eğim % 1-3 iken, ovaya yaslanan birikinti konisinin kök kısmında % 5-7' yi, Bezar dağının kuzeyinde 2500 m. yamaç uzunluğu boyunca ortalama % 40'ı bulmaktadır. Fay diklikleri ve eski heyelanların kopma yamaçlarında ise eğim % 60'a ulaşmaktadır. Ayrıca yamaçların faylarla parçalanmış olması, ofiyolitlerin ve marnların su alarak instabil hale gelmesi ile üzerlerindeki kalker bloklarının da sürüklenmesi heyelan ve çığa uygun koşullar hazırlamıştır. Yörede yükselti ve coğrafi konumdan dolayı özellikle yüksek dağlık alanlarda kış mevsiminde kar yağışı fazla olmaktadır. İlkbahara doğru karların erimeye başlamasıyla birlikte heyelan ve çığ olayları ortaya çıkmaktadır. Karlık ve Çığ deresi vadilerinde çığ ve heyelan meydana gelmiştir. Bu alandaki dereye, mahalleye ve tepeye çığ adının verilmesi çığ olaylarından kaynaklanmaktadır. Karlık ve Çığ dereleri havzasında çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Orman ve çalı formasyonu ortadan kaldırıldığı için erozyon şiddetlidir. Bu alanda Eosen'e ait kiltası, marn, çamurtaşı ve daha gerideki ofiyolitlere ait kayaçlar çok kolay aşınmaktadır. Bu nedenle belirtilen

alandan kaynaklanan dereler büyük birikinti yelpazeleri oluşturmuştur. Birikinti yelpazelerinin üzerine büyük kaya blokları ve enkaz malzemesi gelmiştir. Bu malzeme çığa aittir. Gerideki dik yamaçlar üzerinde ve vadilerde biriken kar yığınları erimeye yüz tutunca instabil hale gelerek akışa geçmektedir. Yuvarlandıkça büyüyen kar yığınları yamaçlardan kopardıkları kayaçları da içine alarak kısa sürede büyümektedir. Eski çığa ait kaya blokları kara yoluna kadar inmiştir. Günümüzde heyelan ve çığ riski devam etmektedir.

Dağlık alanlar üzerindeki zirve düzlükleri 1950-2200 m. yükselti basamağında yer almaktadır. Zirve düzlükleri Akdağ, Bezar dağı ve Bozdağ üzerinde dar alanlı parçalar halinde olup aşınım yüzeyi karakterindedir (Şekil 4). Güneydoğu Toroslar'a ait bu dağlar Eosen'den günümüze kadar sürekli aşınım alanı olmuşlar, özellikle Miyosen'den sonra şiddetli tektonik hareketlerle yükselmiş, faylarla parçalanmış, eğimlenmiştir. Sıkışmaya bağlı olarak ortaya çıkan bindirmeler ve Doğu Anadolu fayı inceleme alanında dağlık alanların yükselmesine neden olmuştur. Fay hatlarına ve bindirme zonlarına yerleşen subsekant akarsular dağlık alanları derin vadilerle yarmıştır.

Platolar

Dağlık, çok eğimli ve akarsularla fazla yarıma nedeniyle yörede geniş plato alanları mevcut değildir. Dağlık alanlar Orta Eosen'den Pliyo-Kuvaterner'e kadar dönemler halinde yükselmiş ve sürekli aşınmıştır. Dar alanlı, üzeri düz sırtların belirli yükselti basamaklarında yoğunlaşması ve çevre alanlarda devamlılıkları olan aşınım yüzeylerinden yola çıkılarak farklı aşınım düzlükleri ayırt edilmiştir. Tektonik hareketlerin çok etkili olması nedeniyle yaş verilerek bir ayırım yapılamamış, sadece yükselti basamaklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu düzlükler yükselti basamaklarına göre 1650-1950 m. de yüksek düzlükler, 1450-1650 m. de alçak düzlükler, 1350-1450 m. de alçak dolgu düzlükleri olarak üç grupta ele alınabilir (Şekil 4).

Yüksek düzlükler (1650-1950 m.) geniş alanlı olarak Bezar dağı, Bozdağ ve Akdağ üzerinde görülmektedir. Akarsular tarafından derin vadilerle yoğun bir şekilde parçalanmıştır.

Alçak düzlükler (1450-1650 m.) çalışma alanında daha çok Çelikhhan ovası çevresinde, Bezar dağı ve Keven tepeleri üzerinde yer almaktadır. Bu düzlükler Çelikhhan ovası tabanından 150-250 m. yüksekte bulunur. Akarsular tarafından 50-100 m. kadar yarılmıştır. Dar alanlı parçalanmış düzlükler halindedir. Alçak düzlükler Çelikhhan çayı güneybatısında, Çelikhhan güneyinde Avis tepe (1518 m.), Ağıl tepe ve Geler tepe (1493 m.), batıda Keven tepeleri çevresinde gelişmiştir. Güneybatıya doğru Doğu Anadolu fayı

tarafından parçalanmış ve deforme olmuştur. Basamaklar arasında 50-100 m.'lik fay dikliği vardır. Çelikhan ovası güneyinde ise 1500-1600 m. yükselteleri arasında metamorfikler üzerinde gelişmiştir.

Alçak dolgu düzlükleri 1350-1450 m. yükselti basamaklarında yer almaktadır. Ova tabanından 50-100 m. yükseklikte yer alan bu dolgu düzlüklerini Pliyo-Kuvaterner yaşlı alüvyonlar oluşturmaktadır. Bu düzlükler Çelikhan ilçe merkezinin güneyi, ovanın kuzeyinde gelişmiştir. Merk düzü kuzeydoğusundaki Pliyo-Kuvaterner yelpaze çökelleri Doğu Anadolu fayı tarafından parçalanmış ve balık sırtı görünümü almıştır. Çelikhan ilçe merkezi Pliyo-Kuvaterner yelpaze çökelleri üzerinde kurulmuştur. Dolgu düzlükleri Çelikhan çayı tabanından 50 m. yükseklikte omuz düzlükleri halindedir. Fayların etkisiyle 1400 m.'ye kadar yükselmiştir.

Vadiler

Çalışma alanında boğazlar, “V” vadiler, asılı, asimetrik, subsekant ve konsekant vadiler bulunmaktadır. İnceleme alanında Çelikhan çöküntüsünde toplanan akarsular Bulam çayı ile Atatürk baraj gölüne boşaltılır. Sentripedal drenaj tipinin hakim olduğu sahada akarsuların kuruluş ve gelişmesinde geniş alanlar kaplayan mermerler, naplı yapılar ve bunları kesen fay hatları belirleyici olmuştur. Kalkerler ve mermerler geçirimli oldukları için üzerlerinde akarsu ağı daha seyrek olup, çok derin vadiler meydana gelmiştir. Klorit ve mikaşistler, volkano-sedimanter kayaçlar ve ofiyolitler üzerinde vadi sıklığı daha fazladır. Daha geniş “V” şeklinde vadiler oluşmuştur.

Sahanın sularını toplayan Bulam çayı bindirme zonuna yerleştiği için subsekant bir boğazdır. Bu boğaz Çelikhan ovası ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin düzlüklerini birleştirmektedir. Vadi içerisinde dar alanlı akarsu sekileri ve omuzlar halinde aşınım yüzeyleri görülmektedir. Bu şekiller vadinin çok dönemli (polisiklik) gelişime sahip olduğunu göstermektedir. “V” şeklindeki vadinin kuzey yamaçlarında kalın mermerlerin yarılmasıyla kornişler oluşmuştur. Kornişler üzerindeki vadiler farklı aşınım nedeniyle asılı kalmışlardır. Eosen birimleri içerisinde yerleşen Bulam çayı kuzey yamacında şaryajla gelen metamorfikler açığa çıkmıştır. Bu alan aynı zamanda bir tektonik penceredir. Güneydoğu Anadolu bindirme zonuna yerleşen Bulam çayı vadisi asimetriktir. Kuzey yamacı güneye göre daha dik ve yüksektir. Çelikhan ova tabanının yarılmamış olması Bulam çayının geriye aşındırma ile Kuvaterner'de ovayı kapladığını göstermektedir. Ovaya yönelen Bulam çayının yan dereleri ile yapı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Ovanın kuzeybatısındaki karstik sahanın sularını boşaltan Çopur dere yüksek düzlükler içerisinde 500-750 m. kadar derin bir şekilde gömülmüştür. Vadinin her iki yamacında ortalama

eğim % 35-40 arasındadır. Çelikhan çayı fay zonuna yerleşmiş olup aynı zamanda dar alanlı tabanlı vadiye sahiptir. Şistlerin kolay aşınması nedeniyle sık yarıntılar oluşmuştur. Balıkpırin tepelerinin kuzeydoğusundaki Kuru dere, fay zonuna yerleşmiştir. Bezar dağından ova tabanına yönelen akarsular kısa boylu olup yapıya uyumludur. Aran dere Kurucaova'nın doğu kısmı ile Çelikhan ovasını birleştirmektedir. Çelikhan ovasına batıdan kavuşan Aran dere fay hattına yerleşmiştir. Ancak sonradan vadinin iki tarafındaki alçak aşınım düzlükleri ovaya doğru eğimlenmiş ve faylarla yükselmiştir. Bu nedenle boğaz antesedant özellik göstermektedir. Aran dere vadisinin güney kollarından Çığ derenin çizdiği keskin dirsekler akarsu vadisine dik olan fayların sonucudur.

Çelikhan Ovası

Asıl çalışma alanını oluşturan Çelikhan ovası Güneydoğu Toroslara ait dağlar arasında gelişmiş, 15 km² alanı ile küçük sayılabilecek bir ovadır. Yöre halkı tarafından Çelikhan ovası olarak adlandırılan ova ve çevresi Türkiye'nin büyük tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu bindirmesi ile Doğu Anadolu fay zonu üzerinde yer almaktadır (Şekil 3). Her iki yapı Çelikhan ovası ve çevresinin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Çelikhan ovası kuzeyinde Arı, Hazek ve Yatak tepeleri, batısında Keven tepeleri (1558 m.), güneyinde Bezar dağı (1935 m.), doğusunda Akdağ'a ait Geler, Kavak ve Takılca tepeleri ile sınırlanmıştır. Bu sınırlar içerisinde ova, 1250-1350 m. yükseltilerinde olup, 15 km² alan kaplamaktadır. Ova kuzeyden güneye Hacer düzü, Gerek Düzü, Merk düzü, Karakol ve Mestan yazıları adı verilen bölümlere ayrılmaktadır (Foto 3). Ova tabanının eğimi kuzeyden güneye doğru olup % 1'den azdır. Genel olarak kuzey-güney yönünde uzanan ova tabanı, kuzey ve güney kenarlarında fayların oluşturduğu aşınım karşı dirençsiz zon boyunca genişlemektedir (Şekil 4).

Dağlık alanlardan kaynaklanan akarsular ovaya ulaştıkları kesimlerde geniş birikinti yelpazeleri oluşturmuşlardır. Ovanın kuzeyi ve güneyinde birikinti yelpazeleri nisbeten geniş alanlı, doğu ve batısındakiler ise oldukça dar alanlıdır. Ovanın kuzey bölümünde Çelikhan çayı, Arı ve Hazek tepe eteklerindeki kuru dereler, Bulam, Pınarbaşı, Çopur dereleri birikinti yelpazeleri meydana getirmiştir. Fay zonuna yerleşen Çelikhan çayı alüvyon yüklü olduğu için daha büyük birikinti konisine sahiptir. Koni yüzeyine 3-5 m. gömülmüştür. Ovanın güney bölümünde ise Aran dere, Çığ deresi ve Halireş deresi gibi akarsuların birikinti yelpazeleri nisbeten ince unsurludur. Merk düzü doğusunda akarsuların kabul havzası küçük olmasına rağmen şistlerin kolay aşınması ve fayların aşınım karşı dirençsiz zon oluşturması yelpaze oluşumunu teşvik etmiştir. Aran

dere birikinti yelpazesi Karakol yazısını, Çığ, Halıreş ve Gavurkozu dereleri birikinti yelpazeleri Mestan yazısını meydana getirmiştir. Çığ deresi alüvyonla fazla yüklü olduğu için geniş bir taşkın yatağına sahiptir. Burada taşkınların tarım arazilerine verdiği zararı önlemek amacıyla istinat duvarları yapılmıştır.

Çelikhan ovası güney ve kuzeyinde eğimli yüzeyler halinde, Kurucaova'nın doğu bölümünde güncel akarsu yatağından 50 m. yüksekte, karasal ortamda gelişen Pliyo-Kuvaterner dönemine ait eski birikinti yelpazeleri bulunmaktadır.

Ova tabanında kırmızımsı renkli topraklar, birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde kolüvyal topraklar oluşmuştur.

Havzanın sularını Bulam çayı ve kolları drene etmektedir. Bulam çayının kolu olan Çelikhan çayı Doğu Anadolu fay zonuna yerleşmiş olup Geler tepeye kadar D-B yönünde akar, Geler tepe batısında K-G yönünde kollara ayrılır, ova tabanında eğimin az olması nedeniyle menderesler çizer. Arı, Çopur, Aran ve Çığ dere gibi yan kolları olarak ovanın sularını toplar, ovanın güney bölümünde doğuya yönelir ve ovayı terk ettiği kesimde bindirme zonuna yerleşir ve Bulam çayı adını alır. Akarsuların fay ve bindirme zonlarına yerleşmesi nedeniyle ovada akarsu ağı sentripedaldir.

Çelikhan ovasının oluşumunu daha çok yapısal özellikler kontrol etmiştir. Çelikhan ovası Türkiye'nin büyük tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu bindirmesi ile Doğu Anadolu fay zonu üzerinde yer almaktadır. Dolayısı ile bu iki yapı Çelikhan ovası ve çevresinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Şöyle ki ova, Güneydoğu Anadolu bindirme cephesinin hemen gerisinde, Doğu Anadolu fay zonunun bindirme yapılarını kestiği alana yerleşen akarsuların aşındırmasıyla açılmış bir tektonik pencereye karşılık gelmektedir. Bilindiği gibi Güneydoğu Anadolu bindirmesi Orta Miyosen-Pliyosen aralığında ortaya çıkmıştır. Çelikhan ovası Doğu Anadolu fay zonuna bağlı olarak açılmış tektonik bir depresyondur.

Ovanın güneyi dışındaki tüm dağlık alanların yapısını 800-1000 m. kalınlıktaki Permo-Karbonifer yaşlı mermerler, güneyini ise Eosen yaşlı kalkerler meydana getirmiştir. Yoğun tektonik hareketlerle ortaya çıkan kıvrımlar, bindirme zonları ve ovayı çepeçevre kuşatan faylar ova tabanına karşılık gelen bölümün çökmesini sağlamış, karstlaşmayı yönlendirmiştir. Taban arazinin karstik kayalarla çevrili olması, ova tabanındaki kırmızımsı topraklar ve fazla yüksek olmayan mermerlerden oluşan tepeler, ova kenarındaki karstik kaynaklar ovanın şekillenmesinde karstlaşmanın da rol oynadığını göstermektedir.

Çelikhan ovası 1250-1350 m. yükselti basamağında iken, hemen çevresindeki Güneydoğu Toroslar'a ait dağların yüksekliği 2-3 km.'lik mesafede 2000 m.yi

geçmektedir. Bu yükselti farkı tektonik hareketlerle yükselme ve alçalmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Ova çevresinde dağlık alanları oluşturan en genç birim Eosen yaşlı volkanik ve sedimanter kayalardır. Dağlık kuşak Eosen'den günümüze kadar dönemler halinde yükselmiş sürekli aşınım alanı olmuştur. Özellikle Miyosen'den sonra şiddetli tektonik hareketlerle dağlık alanlar yükselmiş, faylarla parçalanmış ve eğimlenmiştir. Miyosen ve onu izleyen dönemde tektonik hareketlerle bindirmeler meydana gelmiştir. Bindirme cephesine ve fay zonlarına yerleşen subsekant akarsular dağlık alanları derin vadilerle yarmış, bindirme ve napların altındaki yapıyı açığa çıkarmıştır. Bu yönüyle ova ve çevresi tektonik bir pencere alanında yer almaktadır.

Çelikhan ovasında bulunan Kuvaterner ve Pliyo-Kuvaterner birimleri ovaya karşılık gelen bölümün Miyosen'den sonra çöktüğünü göstermektedir. Bu çökmede Güneydoğu Anadolu bindirmesi ve Pliyosen başlangıcında ortaya çıkarak ovayı kesen Doğu Anadolu fay zonu önemli rol oynamıştır. Fay zonu boyunca yaptığımız araştırmalara göre Doğu Anadolu fayına bağlı çöküntülerde Pliyosen'den daha yaşlı çökellerin bulunmaması, Üst Miyosen havzalarının ise Doğu Anadolu fayına bağlı olmaması nedeniyle fayın Pliyosen'de ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ovanın doğusunda KD-GB doğrultusunda olan fay ovaya doğru birbirinden uzaklaşan kollar halinde açılır. Bir sıçramadan (fayın doğrultu değiştirmesinden) sonra Kurucaova doğusunda eşik sahada yine aynı şekilde en az üç kola ayrılarak batıya doğru açılır. Bu açılmaların veya ayrılmaların birincisinde Çelikhan, ikincisinde Kurucaova'nın bulunduğu saha karstlaşma sonrasında tekrar çökmüştür. Çelikhan ovasının kuzeyinde D-B doğrultusundaki Bulam fayı, batısındaki K-G doğrultusundaki Pınarbaşı fayı ova ile sınırlı olup çökmeye neden olmuştur. Güneydoğu Anadolu bindirme zonu Çelikhan ovası güneyinden geçmektedir. Ova tabanı bu fay zonu boyunca genişlemektedir. Yine bu kesimde bindirme zonu Doğu Anadolu fayı tarafından kesilmiştir. Bindirmeler sahanın yükselmesine yolaçmıştır. Pliyo-Kuvaterner döneminde çöküntü alanında 100 m. kalınlıkta alüvyon birikmiştir. Kuvaterner'de ovaya sokulan Bulam çayı ile havza dış drenaja bağlanmış, bu dolgular böylece yarılmış ve önemli ölçüde boşaltılmıştır. Çelikhan ilçe merkezi güneyinde fayla kesilmiştir. Ova tabanı oldukça düzdür. Kuvaterner'de gençleşen faylara bağlı olarak çökme devam etmiş ve tabanı oluşturan alüvyonlar birikmiştir. Ova tabanındaki alüvyonlar, birikinti yelpazeleri, taşkın yatağı çökelleri şekillenmede flüvyal süreçlerin etkisini göstermektedir. Tabana yaslanan birikinti yelpazeleri ise fazla yarılmamıştır. Bu durum ovanın dış drenaja yakın dönemlerde bağlandığını göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bindirme zonuna yerleşen Bulam çayı geriye aşındırmayla Kuvaterner'de Çelikhan ovasını kapmıştır. Aynı şekilde ovanın batısında ayrı bir havza olan

Kurucaova'ya sokulan Aran deresi bu ovanın doğu kısmını Bulam çayı havzasına bağlamıştır. Sonuç olarak ovanın şekillenmesinde tektoniğin, flüvyal süreçlerin ve karstlaşmanın etkili olduğunu söyleyebiliriz

Çelikhan ovası çevresinin son derece dağlık ve eğimli olması, ana kayanın açığa çıktığı karstik sahaların geniş ye tutması, toprak zonunun bulunduğu taban arazinin değerini artırmıştır. Karstik sahalardan yeraltına sızan sular taban arazi ile dik yamaçlar arasında, fay hatları boyunca karstik kaynaklar halinde çıkmıştır. Ovanın sulamasında kullanılan en önemli kaynaklar Pınarbaşı, Zerban ve Havşari karstik kaynaklardır. Çelikhan ilçe merkezi çevresinde Mestan yazısı güneyinde küçük debili fay kaynakları taban arazinin sulamasında kullanılmaktadır (Foto 2).

Tarım arazisinin sınırlı ve verimli olması yerleşmelerin birikinti yelpazelerinin üst bölümlerine kurulmasına neden olmuştur. Yelpazelerin orta ve alt bölümlerinde tütün ve tahıl tarımı, fasulye ekimi, sebzeçilik ve bağcılık yapılır. 1980'li yıllardan önce ovada daha çok fasulye ve tahıl tarımı yapılırken, 1980'den sonra bunların yerini önemli ölçüde tütün ekimi almıştır. Günümüzde hemen hemen ovanın tamamında tütün ekimi yapılmaktadır. Ovadın dağlık alanlara geçişte, hafif eğimli omuz düzlükleri üzerinde tahıl tarımı ile bağcılık ön plana geçmektedir.

Kurucaova

Kurucaova Çelikhan ovasının güneybatısında yel alır. Sularını Sürgü çayı ile Göksu çayına göndermektedir. Çelikhan ovası gibi Kurucaova'da Doğu Anadolu fay zonu üzerinde şekillenmiş bir çöküntü ovasıdır. Kurucaova'nın Pazılı yazısı mevkiindeki bölümü inceleme alanında kalmaktadır. Bu nedenle Kurucaova kısaca ve Çelikhan ovasıyla olan ilişkisi yönünden ele alınacaktır.

Kurucaova'nın kuzeyi D-B doğrultulu Sürgü fayı, güneyi ise KD-GB doğrultulu Doğu Anadolu fay zonu ile sınırlandırılmıştır. Ovanın güneyinde flüvyal süreçler, diğer kesimlerinde karstlaşma hakimdir. Kurucaova'nın doğu bölümünü oluşturan Pazılı yazısı Kurucaova'dan alüvyal eşikle, doğusundaki Çelikhan ovasından alçak aşınım düzlükleri ile ayrılmaktadır. Tektonik hareketlerle yükselmiş ve çarpılmış olan doğudaki eşik saha Kuvaterner'de Aran dere tarafından yarılarak Çelikhan-Bulam çayı havzasına bağlanmıştır. Tektonik bakımdan Kurucaova çöküntüsünün doğu bölümü olan Pazılı yazısı, hidroğrafik açıdan Çelikhan-Bulam çayı (Kahta çayının kolu) havzasına aittir. Çelikhan ova tabanı (1250-1350 m.) Kurucaova'ya (1400-1500 m.) göre daha alçaktır. Bu nedenle Bulam çayının kolu olan Aran dere Kurucaova'nın doğu kısmı olan Pazılı yazısını kapmış, Bulam çayı havzasına bağlamıştır. Çelikhan ova tabanından bakılınca

Pazılı Kuvaterner alüvyal havzası yüksekte, askıda kalmış taban arazidir (Şekil 4).

Doğu Anadolu Fay Zonuna Bağlı Şekiller

Yörede ovaların, vadilerin ve dağlık alanların şekillenmesinde Doğu Anadolu fay zonu etkin rol oynamıştır. Doğu Anadolu fay zonu boyunca daha önce yaptığımız çalışmalara göre çek-ayır havzalar (pull-apart basin), çöküntü ovaları, deforme aşınım yüzeyleri, fay doğrultusunda uzanan sırtlar, ötelenmiş sırt ve tepeler, asimetrik sırt ve vadiler, çizgisel vadiler, fay diklikleri, fay gölleri (sag-pont), basamaklar, fay yamaçları, fay façetaları, çatlak ve yarıklar gibi şekiller oluşmuştur (Özdemir, 1996).

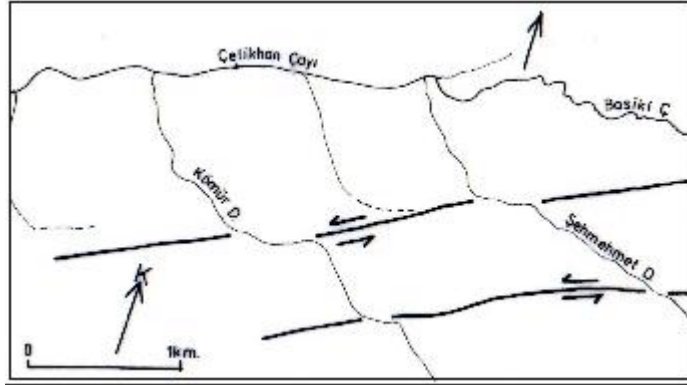
Faya bağlı şekillerin bir kısmı inceleme alanımızda bulunmaktadır. Doğu Anadolu fayı Çelikhan doğusunda inceleme alanına girmektedir. Bu alanda Basiki çayı fay hattına yerleşmiş subsekant vadi oluşturmuştur. Kuzeydoğudan itibaren fay, bir elin parmakları gibi güneybatıya doğru birbirinden uzaklaşarak birkaç kol halinde devam etmektedir. Bu açılma Çelikhan çöküntüsünü ortaya çıkarmıştır. Ana segment ovayı KD-GB doğrultusunda çapraz geçerek güneybatıya doğru devam etmektedir. Diğer kollar ova ile sınırlıdır. Çelikhan ovasının güneybatısında ana zon tekrar birkaç kola ayrılarak açılır. Bu açılma alanında ise Kurucaova çöküntüsü oluşmuştur.

Mermerlerden oluşan Akdağ'ın zirve kısımları ile güney yamacı arasında 750 m., kuzey yamaçta 250 m.lik yükseklikte mermerlerden oluşan bir korniş vardır. Akdağ'ın kuzey yamacındaki bu kornişten ova tabanına doğru Doğu Anadolu fayının neden olduğu basamaklar ile geçilmektedir. Fay blokları arasında, en yüksek kesimde, yüksek aşınım yüzeyleri içinde 50 ve 200 m., yüksek ve alçak aşınım yüzeyleri arasındaki geçiş alanında 250 m., Alçak aşınım ve birikim yüzeyleri arasında 50 m.'lik düşey atım vardır.

Akdağ'ın kuzey yamaçlarından Çelikhan çayına kavuşan akarsulardan Kömür dere yüksek bloklar arasında 300 m., daha alçaktaki bloklar arasında 500 m., Şihmehmet deresi 1,5 km sol yanal ötelenmiştir (Şekil 5).

Akdağ'ın batı yamaçlarındaki düzlükler batıya çarpılma nedeniyle Çelikhan ova tabanına doğru alçalmaktadır. Merk düzü doğusundaki dereler blokları birbirinden ayıran fay hatlarına subsekant yerleşmiştir. KD-GB doğrultulu birbirine paralel fay hatlarını dik yaran dereler Avis, Ağıl, Kavak ve Geler tepe gibi tek tepelerin oluşumuna neden olmuştur. Ovanın güney bölümünde tabandan 50 m. yükseklikteki Balıkpırın tepeleri faylar arasında kalan KD-GB uzanışlı bir sırttır. Bu sırtın batısında ana fayın doğrultusunda sapma görülmektedir. Yanal hareket Aran dere güneyinin yükselmesine ve doğuya çarpılmasına yol açmıştır. Aran dereye kuzeyden kavuşan yan dereler arasındaki sırtlar güneybatıya doğru bükülmüştür. Bu nedenle Kurucaova ile Çelikhan ovasını

birbirine bağlayan Aran dere boğazı 1.5 km. uzunluğunda, 100 m. derinliğinde antesedant bir boğazdır. Çelikhan ovasından bakılınca Kurucaova 50-100 m. daha yüksekte kalmış alüvyal çöküntü alanıdır. Aran dere boğazının kuzeyindeki Boz Dağ, güneyindeki Tucak dağı yükselme alanıdır.

Şekil 5: Çelikhan çayına kavuşan yan derelerin Kuvaterner'de gençleşen Doğu Anadolu fayı tarafından sol yanal ötelenmesi görülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Toroslar orojenik kuşağı üzerinde yer alan Çelikhan ovası ve yakın çevresi bu kuşağın yapısal özelliklerini göstermektedir. Etkin tektonik hareketlerin meydana geldiği bu alanda yapıyı Paleozoyik-Mezozoyik yaşlı Pütürge ve Malatya metamorfikleri, Mezozoyik yaşlı Koçali karmaşığı, Tersiyer yaşlı Maden ve Midyat formasyonu, Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner alüvyonlar oluşturmaktadır. Bu birimlerden Pütürge, Malatya metamorfikleri ve Maden karmaşığı tektonik hareketlerle ilk oluştukları yerden başka alanlara taşınmış olup yörede şaryajlı ve naplı yapılar halindedir.

Topografyada en geniş yer tutan, 800-1000 m. kalınlıktaki mermerler aşınımaya dayanıklı olduğu için daha yüksek alanlar oluşturmuştur. Mermer ve kalkerlerden oluşan Bozdağ, Akdağ ve Bezar dağlık kütleleri üzerinde karstlaşmaya bağlı olarak dolinler, uvala ve derin vadiler oluşmuştur.

Çelikhan ovasına (1250-1350 m.) 1-2 km. uzaklıkta topografya birden yükselerek 2000 m'yi geçmektedir. Kısa mesafedeki büyük yükselti farkı, yüksek eğim değerleri ve yarıma derecesinin fazla olması nedeniyle yörenin esas jeomorfolojik özelliği dağlık olmasıdır. Dağlık alanlar üzerindeki zirve düzlükleri 1950-2200 m. yükselti basamağında yer almaktadır. Zirve düzlükleri Akdağ, Bezar dağı ve Bozdağ üzerinde dar alanlı parçalar halinde olup aşınım yüzeyi karakterindedir. Güneydoğu Toroslar'a ait bu dağlar Eosen'den günümüze kadar sürekli aşınım alanı olmuşlar, özellikle Miyosen'den sonra

şiddetli tektonik hareketlerle yükselmiş, faylarla parçalanmış ve eğimlenmiştir. Sıkışmaya bağlı olarak ortaya çıkan bindirmeler ve Doğu Anadolu fayı inceleme alanında dağlık alanların yükselmesine neden olmuştur.

İnceleme alanında dağlık alanlar, platolar, vadiler ve ova tabanlarından oluşan ana jeomorfolojik birimler bulunmaktadır. Her biri aşınım yüzeyi olan, zirve düzlükleri 1950-2200 m., yüksek düzlükler 1650-1950 m ve alçak düzlükler 1450-1650 m. yükselti basamaklarında gelişmiştir. Aşınım yüzeyleri yöreyi etkileyen yoğun tektonik hareketlerle deforme olduğu için yaş verilerek sınıflandırılmamıştır.

Türkiye'nin büyük tektonik yapılarından Güneydoğu Anadolu bindirmesi ile Doğu Anadolu fay zonu yörenin şekillenmesini kontrol etmiştir. Araştırma alanını kesen Doğu Anadolu fay zonunun doğrultu değiştirmesi ve kollara ayrılarak birbirinden uzaklaşması Çelikhan ve Kurucaova'nın bulunduğu kesimin çökmesine neden olmuştur. Çelikhan Ovası (Adıyaman) Güneydoğu Toroslar arasında etkin tektonik hareketlerin yanı sıra flüvyal süreçlerin ve Permo-Karbonifer yaşlı mermerlerin karstlaşması ile oluşmuş depresyondur. Bu depresyon tabanında gelişen Çelikhan ovası 1250-1350 m.'ler arasında 15 km² alan kaplamaktadır.

Doğu Anadolu fayı Güneydoğu Anadolu bindirme zonunu ve diğer bindirmeleri kesmektedir. Buna göre bu iki büyük yapıdan Doğu Anadolu fayı daha gençtir. Yörede bindirme ve nap yapısındaki örtü birimleri Doğu Anadolu fayı tarafından parçalanmış, aşınımına karşı zayıf zonlara yerleşen subsekant akarsular örtü birimleri içinde gömülerek tektonik pencereleri açığa çıkarmış, asimetrik vadiler oluşturmuştur.

Doğu Anadolu fayı ovanın oluşumuna ek olarak morfolojiye yansımış açık izler bırakmıştır. Akarsu aşındırmasını ve karstlaşmayı yönlendirmiştir. Faya bağlı olarak ova çevresindeki Pliyo-Kuvaterner yelpaze çökelleri deforme olmuş ve yükselmiştir. Doğu Anadolu fayının hareketlerine bağlı olarak topografya yatay ve düşey faylanmalarla parçalanmış, basamaklı görünüm kazanmıştır. Çelikhan güneyinde, Akdağ'ın kuzey yamaçlarında düşey atım 50 ile 250 m. arasında değişmektedir. Bu kesimde Çelikhan çayına kavuşan yan derelerden Kömür dere yüksek bloklar arasında 300 m., daha alçaktaki bloklar arasında 500 m., Şihmet deresi 1,5 km sol yanal ötelenmiştir.

Yapının doğal sonucu olarak Çelikhan ovası ve yakın çevresinde sentripedal akarsu ağı ortaya çıkmıştır. Çelikhan ovası Kuvaterner'de Bulam çayı tarafından geriye aşındırma ile kapılarak dış drenaja bağlanmıştır. Ayrı çöküntü ve sedimentasyon havzası olan güneybatıdaki Kurucaova'nın doğu bölümü (Pazılı yazısı) de Bulam çayının kolu olan Aran derenin geriye aşındırması ile kapılarak Bulam çayı havzasına bağlanmıştır. Kapmanın gerçekleştiği alanda Çelikhan ovası Kurucaova'dan alçak platolardan oluşan

eşikle ayrılmaktadır. Sonradan tektonik hareketlerle yükselen ve çarpılan bu eşik alanı Aran dere tarafından yarılmıştır. Bu nedenle vadi, Kurucaova ile Çelikhan ovasını birbirine bağlayan 1.5 km. uzunluğunda, 100 m. derinliğinde antesedant bir boğazdır.

Karstik alanların yaygın olması hirografik bakımdan verimli topraklara sahip taban arazilere olumlu etki yapmıştır. Yüksek ve dağlık karstik alanlardan sızan sular Çelikhan ovasını sınırlandıran faylar boyunca bol debili karstik kaynaklar halinde çıkmaktadır. Bu sular ovaya hayat vermekte ve bu kaynaklar sayesinde ovada sulu tarım yapılabilmektedir.

Yörede yapısal ve jeomorfolojik özelliklerinden kaynaklanan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunlar, bitki örtüsünün tahribi, şiddetli erozyon, heyelan, yörenin dağlık olmasına bağlı olarak tarım arazilerinin yetersizliği, dağlık alanların geniş yer tutması nedeniyle hayvancılığın ön plana çıkması, ağaçlandırma çalışmaları yüzünden otlak alanlarının daralması, çığ ve deprem riskidir. Çığ deresi havzasında geçmişte çığ meydana gelmiştir. Çığ mahallesi, Karlık, Çığ ve Halıreş dereleri havzası çığ ve heyelan bakımından risklidir. Ayrılmış gnays ve killi şistlerin geniş yer tuttuğu alanlarda yarıntı erozyonu gelişmiştir.

Tektonik bakımdan hareketli olan yöre aktif fay zonları üzerindedir. Çelikhan başta olmak üzere Doğu Anadolu Fay zonu üzerindeki yerleşmeler birinci derecede deprem bölgesindedir. Bu nedenle olası bir deprem riskine karşı yerleşmeye uygun araziler belirlenmeli ve inşaatlarda kaliteli yapı malzemesi kullanılmalı, nitelikli iş gücünden yararlanılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ARPAT, E. ve ŞAROĞLU, F., 1972** “ Doğu Anadolu Fayı ile İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler”; *M.T.A. Enst. Der. S:78 s:44-50*
- ATALAY, İ., 1987**, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş. Ege Üniv. Ed. Fak. Yay No:9 İZMİR*
- BİRİCİK, A.S., 1994**, “Gölbaşı Depresyonu”; *Türk Coğr. Der. S : 29 s: 53, İSTANBUL*
- ERİNÇ, S., 1953**, *Doğu Anadolu Coğrafyası; İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 572 İSTANBUL*
- EROL, O., 1983**, Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi; *Jeom. Der. S:11*
- HERECE, E. ve AKAY, E., 1992**, Karlıova – Çelikhan Arasında Doğu Anadolu Fayı; *9. Petrol Kongresi; ANKARA*
- KARAMAN, T., ASLAN, F., BAKIRHAN, B., POYRAZ, N., ALAN, İ., KADINKIZ, G., KILINÇ, F., YILMAZ, H., 1993**, *Malatya Doğanşehir, Çelikhan Dolaylarının Jeolojisi M. T. A. Genel Müd. Arşiv No: 479*
- ÖZDEMİR, M. A., 1996**, “Doğu Anadolu Fay Zonunun Sincik (Adıyaman) İle Hazar Gölü (Elazığ) Arasındaki Jeomorfolojik Özellikleri” ; *F. Ü. Sos. Bil. Der. C: 8 S: 1 s: 191-217 ELAZIĞ*
- PERİNÇEK, D., 1979**, “Geological Investigation Of The Çelikhan-Sincik- Koçali Area (Adıyaman Provinz)” *İst. Üniv. Fen. Ed. Mec. Seri: B s: 127-147*
- TÜFEKÇİ, M. Ş., KADIOĞLU, H., CENGİZ, R., 1982**, *Adıyaman Çelikhan Pınarbaşı Demir Madeni Jeoloji Raporu; M. T. A. Orta Anadolu Bölge Müdürlüğü Arşiv No: 314*

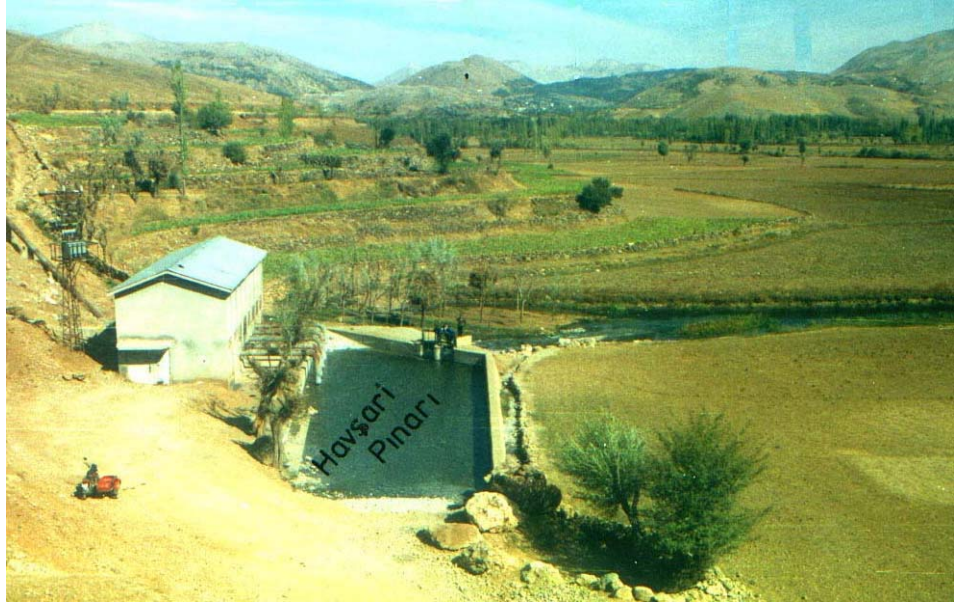

Foto1: Çelikhan ovası güneybatısında ovaya hayat veren karstik kaynaklardan biri olan Havşari pınarı sulamada kullanılmaktadır. Pompa istasyonunun gerisindeki basamaklar üzerinde tütün ekimi yapılmaktadır.

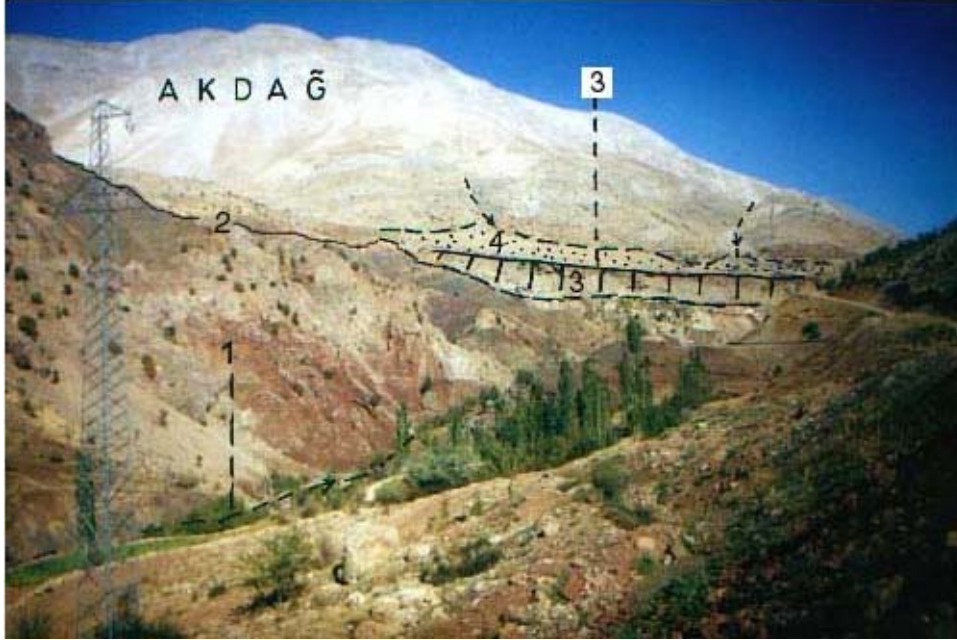

Foto 2: Akdağ'ın güney yamacında Güneydoğu Anadolu bindirme zonuna yerleşen Bulam çayı vadisi (1) kuzey yamacında ofiyolitlerin üzerine mermerlerin bindirmeyle gelmesi ve yamaçta traverten depoları (2) görülmektedir.

Foto 3: Çelikhan ovasının doğu bölümünden batıya bakış. Ön plandaki tepeler ovayı Gerek düzü ve Merk düzü olarak ikiye ayırmaktadır. Tepelerin arasında geniş sayılabilecek düzlükler ile geçişi sağlamaktadır. Ovanın batı bölümünün çökmesini sağlayan Pınarbaşı fayı ve gerisinde metamorfiklerden oluşan Bozdağ görülmektedir. Ulubaba tepesinin kuzey yamaçları Doğu Anadolu fayı tarafından kesilmiş basamaklı bir görünüm kazanmıştır.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 47-77, ELAZIĞ-2002

GÜNEYDOĞU TOROSLAR'IN YÖRESEL ETÜDÜ

A District Study of the Southeastern Taurus

Ali YİĞİT*

Özet

Mekan ilişkilerini esas alan bölgesel coğrafya çalışmalarına bir örnek olarak hazırlanan bu makalede; Güneydoğu Anadolu platoları kuzeyini çevreleyecek biçimde bir yay çizen Güneydoğu Toroslar ele alınmıştır. Genel hatlarıyla birbirine paralel uzanan dağ sıraları ve bunların arasına yerleşmiş vadiler ile küçük düzlüklerden oluşan Güneydoğu Toroslar; iklim, bitki örtüsü, yetiştirdiği ürünler ve yaşayış biçimi bakımından çevresindeki diğer alanlardan ayrılır. Kendine özgü coğrafi karakterleri ile bir bütünlük oluşturan Güneydoğu Toroslar içinde belirlenen 11 coğrafi ünite, ortak özelliklerine göre birleştirilerek 5 alt yöre belirlenmiştir. Bu yöreler öne çıkan özellikleri ile tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Toroslar, Yöresel etüt, Doğu Anadolu, Yukarı Fırat.

Abstract

In this article, which was prepared as a sample study on regional geography focusing on spatial relationships, the Southeastern Taurus which curves a line surrounding the north part of Southeastern Anatolian plateau were investigated. The Southeastern Taurus, having mountain ranges parallel each other, valleys among them and small plains, differ from other areas from the point of climate, plant cover and the way of life style. In the Southeastern Taurus, 11 geographical units, combining wholeness with their common features of their own, were combined and five subdistricts were estimated. These districts were defined according to their foremost features.

Key Words: Southeastern Taurus, Regional study, Eastern Anatolia, Upper Euphrates Part

---

*) Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü ELAZIĞ, ayigit@firat.edu.tr

GİRİŞ

Bölgesel coğrafya araştırmalarının asıl amacı, yeryüzünü ayrı özellikler gösteren coğrafi birliklere ayırmak, bunların farklı yönlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini belirlemektir. Yani bölgesel coğrafya, farklı yerlerin kendine özgü farklı özelliklerinin ortaya konulması ve bir parçasını oluşturdukları daha geniş sistemlerle ilişkilerinin incelenmesiyle uğraşır. Bunu yapabilmek için de, bölgeyi meydana getiren unsurların bölge yapısındaki rollerini araştırmak ve genel karakterini ortaya koymak gerekir. İşte bu amaçla ülkemizde önceleri yapılan coğrafi araştırmaların temel amacı farklı özelliklere sahip coğrafi üniteleri ayırmak olmuştur. Nitekim *Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landşaft şeritleri* adlı makalede (ERİNÇ-1945), *Sultan Dağları'ndan Sakarya'ya ve Akşehir* (SANIR-1948), *Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafiyası* (SARIBEYOĞLU-1951), *Samanlı Dağları* (BİLGİN-1967) ve *Coğrafi Tabiata Uygun Sahalar Yönünden Batı Anadolunun Taksimatı* (STEWIG-1967) adlı kitaplarda bu tür incelemelere güzel örnekler verilmiştir. Daha sonraki bazı çalışmalarda kısmen de olsa bu yöntem uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat çok zor olan bu yöntem sonradan terk edilerek sistematik çalışma yöntemi hemen herkesçe tercih edilir olmuştur. Bilhassa son yıllarda bölgesel coğrafya adıyla yapılan çalışmaların hemen tamamında ele alınan ünite sistematik olarak incelenmektedir. Bu nedenle bölgesel coğrafya ile sistematik coğrafyanın farkının ne olduğu anlaşılamamaktadır.

Bu çalışmada önce, Güneydoğu Toroslar'ın bölge tasnifleri içindeki yerini belirleyip, sınırlarını ve genel karakterlerini belirttikten sonra alt birimlerin özelliklerini, öne çıkan unsurlarını vurgulayarak açıklamaya çalışacağız. Coğrafi üniteleri belirlerken temel amacımız orada yaşayan insan topluluklarının yaşayış biçimlerini ortaya koymaktır. Zaten coğrafyanın asıl gayesi de, doğal ve ekonomik şartlarla geleneklerin şekillendirdiği insan topluluklarının yaşayış biçimlerini ortaya koymaktır (YÜCEL-1987; 9).

Araştırıcıya geniş bir görüş ve kavrayış derinliği veren bölge araştırmaları, özellikle kültürel bölge oluşumlarının boyutlarını ve sınırlarını belirlemek, sorunlar doğmadan önlemlerin alınmasını ve dengeli, gerçekçi planlar yapılmasını sağlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ana hatları ile bölgelerin incelenmesi ve sınıflandırılması her çeşit öğretim gayesine hizmet ettiği gibi, halka, devlet adamlarına, iş adamlarına, askeri liderlere ve plancılara herhangi bir konu ya da problem ile ilgili olarak bölge karakteristiklerinin, problemlerin ve imkanların sunulmasını kolaylaştırır. Daha küçük alanların ayrıntılı bölgesel incelemeleri, insanla toprak arasındaki ilişkileri ortaya koymak, kişiler ya da küçük insan toplulukları tarafından topraktan ve doğal

kaynaklardan ne şekilde ve ne dereceye kadar uygun şekilde faydalanıldığını tahlil etmek, olaylar ve olgular arasında alan-sebep ilişkilerini objektif bir şekilde ortaya koymak konusunda büyük yardımlar sağlar (ERİNÇ-1958; 73).

Güneydoğu Toroslar'ın Bölge Tasniflerindeki Yeri

I.Türk Coğrafya Kongresi'nde Türkiye'nin coğrafi bölgelerini belirlemek için oluşturulan komisyonda, bölge ve bölümlerin daha küçük parçaların birleşmesi ile meydana geldiği kabul edilmekle beraber, bunların zamanla yapılacak çalışmalarla belirtilebileceği sonucuna varılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda konuyu ele alan çeşitli araştırmacılar bölge ve bölümlerin alt birimlerini, yani yöreleri kendi anlayışlarına göre farklı sayıda ve biçimde belirlemeye çalışmışlardır. Bu konuda oluşmuş ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Burada konunun uzmanı olan bazı coğrafyacı bilim adamlarının Güneydoğu Toroslar'ı nasıl ele aldıklarını irdelemeye çalışacağız.

Türkiye'nin coğrafi bölgelere ayrıldığı I.Türk Coğrafya Kongresinden iki yıl sonra sunduğu bir konferansta DARKOT, Yukarı Fırat bölümünün; Uzunyayla, Güneydoğu Toroslar ve kuzeyde buna eşlik eden alçak saha (Elbistan-Muş ovası oluşu) ile Karasu ile Murat ırmağı arasındaki dağlık saha olmak üzere üç yöreye ayrılabilceğini belirttikten sonra, yeryüzü şekillerini esas alarak da dörde ayırmıştır. Bunlar; 1-Zamantı vadisi, Uzunyayla, Çaltı Suyu vadisi, Karasu vadisi (Erzincan ovası); 2- Aradaki yüksek kütle (Munzur dağları ve bunların doğuya doğru devamı) 3- Elbistan-Malatya ovaları, Murat ırmağı boyunca devam eden çukur saha; 4-Güneydoğu Toroslar dizisi (DARKOT-1943; 260-261). Burada önce Güneydoğu Toroslar Elbistan-Muş Ovası oluşu ile birleştirilerek bir yöre olarak ifade edilmiş olmakla beraber daha sonraki bölümlerde Güneydoğu Toroslar ayrı yöre olarak işlenmiştir.

ERİNÇ *Doğu Anadolu Coğrafyası* adlı kitabında Yukarı Fırat bölümünü morfolojik özelliklerine göre, batıda Doğanşehir depresyonu batısından, doğuda Kulp yakınlarına kadar uzanan *Güneydoğu Toroslar*; bunun kuzeyinde Elbistan havzasından başlayıp Palu doğusuna kadar uzanan ve birbirinden dağ eşikleriyle ayrılan *depresyonlar zinciri*; Munzur dağları ile Murat ırmağı arasında uzanan, vadilerle yarılmış *Aşağı Murat* sahası ve bunun batı devamı niteliğindeki *Gürün-Darende-Hekimhan* arasındaki saha ve Munzur dağlarının kuzeyinde uzanan *Erzincan-Tercan depresyonları* ile Fırat vadisi şeklinde beş coğrafi üniteye ayırmıştır (ERİNÇ-1953; 109-113). Güneydoğu Toroslar'ın morfolojik özelliklerini belirtirken de, en büyük yükseltilere doğu ve batı kısımlarda eriştiğini ve orta kısmında nispeten alçak olduğunu, orografik bakımdan alçak kısmın aynı zamanda jeolojik eksen açısından da alçalma sahasına karşılık geldiğini ve birbirine

paralel sıkışık sıralar halinde uzandıklarını ve bu sıralar arasına uzunlamasına vadilerin yerleşmiş olduğunu belirttikten sonra, Fırat ve Dicle'nin kollarının bu kütleli yarmaya çalıştıklarını kaydetmiştir (ERİNÇ-1953; 109-110).

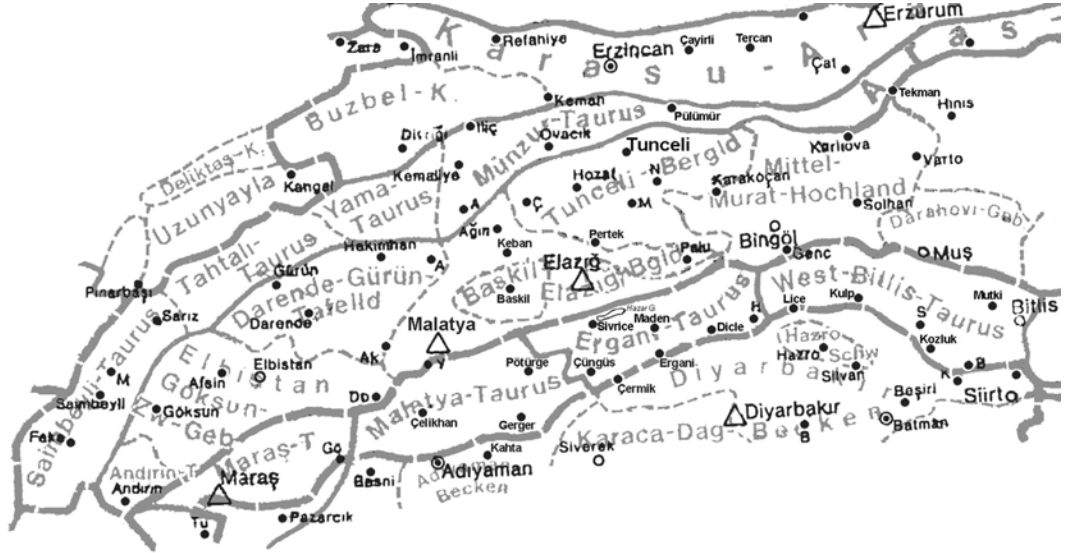
EROL'un Türkiye'yi doğal yörelere ayırdığı *Die naturräumliche Gliederung der Türkei* adlı kitabında, Doğu Anadolu'nun iki büyük bölümünden birini oluşturan Yukarı Fırat'ı, kendi içinde *Uzunyayla, Elbistan, Divriği-Hekimhan, Malatya-Elazığ, Erzincan-Refahiye, Tunceli ve Muş-Bitlis* yöreleri olmak üzere 7 bölüme ayrılmıştır. Bu yörelerden Elbistan, Malatya-Elazığ ve Muş-Bitlis yöreleri içinde kalan Güneydoğu Toroslar ise; *Engizek Dağları, Malatya Dağları, Pötürge-Hazar Gölü çukurluğu Kira-Maden dağları ve Akdağ/Genç Dağları* alt yörelerine (çevre) ayrılmıştır (Şekil:1). Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerindeki Çermik-Ergani-Dicle-Hani-Lice ve Kulp çevreleri ise *Ergani çevresi* adıyla Güneydoğu Anadolu'ya bırakılmıştır (EROL-1983; 145-147).

1-Engizek Dağları 2-Malatya Dağları 3-Pötürge-Hazar Gölü Çukurluğu 4-Kira-Maden Dağları 5-Akdağ/Genç Dağları 6-Ergani Çevresi

Şekil 1: Erol'a göre, Yukarı Fırat Bölümü içinde Güneydoğu Toroslar'a karşılık gelen yöreler (EROL-1983)

Landeskunde der Türkei adlı kitabında, daha çok orografik doğrultuları esas alarak Türkiye'yi 10 büyük bölgeye ayıran LOUIS'nin tasnifinde, Yukarı Fırat bölümünün büyük kısmı "İç Doğu Anadolu" olarak adlandırdığı bölge içinde kalmakla birlikte (LOUIS-1985; 149-161), Güneydoğu Toroslar, ayrı bir bölge olarak ele alınan ve batıda Amanoslar'dan başlayan doğuda Hakkari dağlık sahasına kadar uzanan "Dış Doğu Toroslar" bölgesi içinde kalmaktadır. Bu bölge içerisinde Güneydoğu Toroslar kesimi Doğanşehir-Fırat arasında *Malatya Torosları*; Fırat-Genç arasında da *Ergani Torosları* diye iki yöreye ayrılmıştır (LOUIS-1985; 196-206), (Şekil: 2).

Şekil 2: LOUIS'nin tasnifinde Güneydoğu Toroslar'ın yeri (LOUIS-1985'den)

Türkiye'nin ayrıntılı bir bölgesel etüdünün yapıldığı YÜCEL'in *Türkiye Coğrafyası* kitabında Yukarı Fırat bölümü; Güneydoğu Toroslar, Elbistan-Muş Ovası Oluğu, Tunceli veya Aşağı Murat Dağlık Yöresi, Hekimhan Eşiği ve Erzincan Tercan Çukur Alanı olmak üzere beş yöreye ayrılmıştır (YÜCEL-1987; 126-138). Bu bölümleme içinde Güneydoğu Toroslar ele alınırken yaşayış şekli bakımından Dicle boğazının doğusu ile batısı bir birinden ayrılmış yani Güneydoğu Toroslar iki alt yöre olarak ele alınmıştır (YÜCEL-1987; 126-128).

Yukarıda belirtilen coğrafyacıların tasniflerinde bazı farklılıklar olmakla beraber hemen hepsinde Güneydoğu Toroslar bir ya da birkaç yöre olarak ele alınmıştır. Ancak LOUIS dışındaki diğer araştırmacılar bazı rötuşlar yapmakla birlikte, 1941 tasnifinin etkisinde kalarak Yukarı Fırat'ı Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir bölümü dolayısıyla Güneydoğu Toroslar'ı da Yukarı Fırat'ın bir yöresi olarak ele almışlardır. Hatta EROL, kesin hatlarıyla Doğu Anadolu'yu ikiye bölmüş olmasına rağmen bunların ayrı birer bölge olduklarını vurgulamaktan kaçınmıştır. Daha yeni bir çalışmada ise, Doğu Anadolu'da üç farklı coğrafi bölge olduğu vurgulanmıştır (YİĞİT-1996). İşte bu noktada bölge ayırımındaki bu belirsizliği netleştirmek gerekmektedir. Bunun için önce yöre kavramını tanımlamamız ve buna göre konuyu ele almamız gerekir.

Güneydoğu Toroslar Yöre mi ?

Bölgeler, genel anlamı ile yerel ünitelerden daha büyük, ulusal ünitelerden daha küçük birimler olarak kabul edilse de coğrafi terim olarak düşünüldüğünde her ölçü ve

büyükte olabilir. Örneğin bir coğrafyacı için yerel bir çiftlik bir bölge olarak kabul edilebileceği gibi, bütün bir kıta da bir bölge olarak değerlendirilebilir. Yine genel olarak düşünüldüğünde bölgeler şekilsel ya da işlevsel (fonksiyonel) özellikleri bakımından sınıflandırılmaktadır. Şekilsel sınıflandırma daha çok jeolojik ve morfolojik yapı ve iklim bitki örtüsü gibi fiziki unsurlar göz önüne alınarak yapılan bir sınıflandırmadır. İşlevsel sınıflandırma ise, insan faaliyetlerinin yoğunluğu ve çeşitliliği göz önüne alınarak yapılan bir sınıflama türüdür. Bu temel iki unsur dışında bölgeler, politik yapı, din faktörü, sosyal özellikler, endüstriyel ve tarımsal etkinlikler gibi faktörler de temel unsur olarak ele alınarak sınıflandırmaya tabi tutulabilirler. Son yıllardaki eğilim ise şehir merkezleri ile ilişkili olarak ekonomik bölgeler oluşturma yönündedir.

Belirli bir alanda, belirli şartlar altında oluşmuş bir bileşim olarak göz önüne alınan yöreyi PASSARGE *“insanın duyuları ile algılayabildiği olayların hüküm sürdüğü bir mekan”* olarak tanımlamıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. İZBIRAK-1955). Aynı düşünceden hareketle EROL da yöreyi, *“belirli bir arazi biçimi içinde gelişmiş ve genel ekolojik karakteri kesin olarak belirlenebilmiş bir yeryüzü parçasıdır”* (EROL-1993; 14) şeklinde tanımlanmış ve yörenin, içinde yaşayan her canlı tarafından doğrudan algılanamayabileceği, ancak oradaki doğal dengelerin yine de o canlıyı etkisi altında bulundurmakta olduğu vurgulanmıştır. Bir canlı varlığın doğrudan algılayabildiği ortam birimini ise çevre olarak tanımlamıştır. Ayrıca tek tek fertler için söz konusu olan böyle görelî yaşam çevreleri ve alanlar, fertler, toplumlar halinde yaşamaya başlayınca yeni boyutlar kazanır. O zaman fertler, kişisel ve doğrudan algılama özelliklerinin ötesindeki bir takım etmenlerin dolaylı veya dolaysız denetimi altına girer. Böylece coğrafi açıdan, canlıların doğrudan algılayabildikleri görelî olarak küçük yeryüzü birimlerine çevre, dolaylı ama yine de yakın etkileri altında kaldıkları daha geniş çerçeveli (daha üst derecedeki) yeryüzü birimlerine ise yöre adı verilmektedir (EROL-1993; 16).

Bu tanımlamalara göre bir yere yöre denebilmesi için o yerin belirgin bir bütünlüğünün olması ve bunun içinde yaşayan canlılarca algılanabilmesi gerekmektedir. Yani birbiriyle belirgin bir bağlantısı bulunmayan, birbirinden kopuk mekan parçalarının bir araya toplanmasıyla yöre oluşturulamaz. O halde birbirine paralel dağ sıraları ve onların arasına yerleşmiş vadilerden oluşan Güneydoğu Toroslar'ı geniş bir yöre olarak tanımlamak mümkündür. Ancak, Güneydoğu Toroslar içinde gelişmiş her bir hayat sahasını da alt yöre (çevre) olarak belirlemek gerekir. Bu alt yörelerin belirlenmesinde dikkate alınan en önemli özellik ise, sosyo-ekonomik ilişkilerin kopukluğudur. Yani aynı kırık sistemi üzerinde sıralanmalarına rağmen Doğanşehir-Çelikhan civarının Şiro çayı vadisi ve Hazar Gölü çevresiyle bilhassa sosyo-ekonomik açıdan birbirinin devamı

olduğunu söylemek zordur. Bu açıdan Güneydoğu Toroslar'ı, içinde farklı alt yörelerin bulunduğu bir birlik yani bir yöre olarak görmek gerekmektedir.

GÜNEYDOĞU TOROSLAR'IN SINIRLARI

Güneydoğu Toroslar'ın batıda Ahır ve Engizek dağları ile başladığı hemen tüm araştırmacılar tarafından kabul görmeye birlikte doğuda nereye kadar uzandığı belirsizdir. Ahır ve Engizek dağları ile Fırat ırmağının yarma vadisi arasını “batı”, buradan Bitlis çayı vadisine kadar olan kısmı “orta” ve Bitlis çayı vadisinden sonraki kısmı da “doğu” olarak üçe ayıran DARKOT, Güneydoğu Toroslar'ın Bitlis çayı vadisine varmadan hem genişlemeye, hem de yükselmeye başladığını ifade ederek Güneydoğu Toroslar'ın Doğu Toroslardan bu kesimde ayrıldığını vurgulamıştır (DARKOT-1973; 21-23). ERİNÇ de Güneydoğu Toroslar'ın 41° doğu meridyeninden itibaren yön değiştirdiğini ve buradan itibaren yükseltinin artmaya başladığını ve ayrıca yeni sıraların da katılmasıyla genişlediğini belirterek Akçakara dağından sonraki kısmı Bitlis-Hakkari Toroslar'ı adıyla yeni bir bölüm olarak ele almıştır (ERİNÇ-1953; 46-47). SARAÇOĞLU, Doğu Toros olarak adlandırdığı bölümün; Malatya Ovası arkasından, Fırat Boğazına kadar uzanan parçasına *Malatya Torosu*, bu boğazdan itibaren Murat vadisine paralel olarak Bitlis vadisine kadar uzanan kısmına *Asıl Doğu Toros*, buradan İran sınırına kadar olan kısmına da *Hakkari Kütle*si adını vermiştir (SARAÇOĞLU-1956; 44). Aynı şekilde LOUIS de Toroslar'ı bölümlerken *Ergani Torosları* adını verdiği kısmı Akdağ doğusunda Genç-Hani arasında bitirmiş, Akçakara dağlarını ise Bitlis Toroslar'ına bırakmıştır (LOUIS-1985; 201). Buna karşılık YÜCEL, Güneydoğu Toroslar'ın Pervari doğusu Reşadiye çizgisine kadar uzandığını belirtmekte ve bu yöreyi ele alırken Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde yer alan Çermik, Ergani, Lice, Kulp ve Pervari çevrelerini de bu yöre içerisinde değerlendirmektedir (YÜCEL-1987; 126). SÖZER ise, Güneydoğu Anadolu'yu ele alırken sınırı Toroslar'ın zirvesinden geçirmiş ve Çelikhane dışından Adıyaman'ın ve Diyarbakır'ın tüm ilçelerini Güneydoğu Anadolu içinde değerlendirmiştir (SÖZER-1984; 13)

Güneydoğu Toroslar'ın kuzeydeki çukur alanlarla olan sınırı tartışmaya gerek bırakmayacak kadar belirgindir. Ancak güneydeki sınırı o kadar net değildir. Bu kısımda genellikle Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden veya bu dağların dış sırasından geçen iki farklı sınır çizgisi karşımıza çıkmaktadır. Birincisi I.Türk Coğrafya Kongresi'nde belirlenen ve bazı yazarlar tarafından da kabul edilen sınırdır. Buna göre Çermik, Ergani, Lice, Kulp, Sason ve Şirvan kasabaları Doğu Anadolu'ya bırakılmaktadır. EROL ve LOUIS'nin de esas aldığı (Şekil: 1 ve 2) ikinci sınır kabul edildiğinde ise bu kasabalar

Güneydoğu Anadolu'ya bırakılmakta ve sınır bu kasabaların gerisindeki yüksekliklerden geçmektedir. Zengin tarım potansiyeli ile Güneydoğu Toroslar'dan ayrılan ve iki kat daha fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan, hemen tüm sosyal ve ekonomik ilişkileri Diyarbakır havzası ile olan bu yerleşmelerin Güneydoğu Anadolu'ya bırakılması daha doğrudur.

Bu çalışmada Güneydoğu Toroslar'ı batıda, Kahramanmaraş'ın kuzeyindeki Engizek dağları (2814 m.) ile Nurhak dağlarının uzantısı olan Koç dağının (2562 m.) birleşme alanından yani, Ceyhan ırmağı vadisinin doğusundan başlattık. Buradan itibaren sınır güneyde, Engizek dağları, Gölbaşı kuzeyinde Sarıklı dağları (1716 m.) üzerinden Sürgü ve Erkenek kasabaları arasında üzerinde Reşadiye geçidinin yer aldığı Boruk dağlarını takip ederek, Tucak (2533 m.) ve Yarlıca (1436 m.) dağları üzerinden Gerger'in kuzeyindeki Kur dağları ile Fırat vadisine ulaşılmaktadır. Fırat vadisi doğusunda Çüngüş-Çermik arasından Ergani'nin kuzeyindeki Sakız dağına (1537 m.) oradan da güney eteklerine yaslanmış Dicle, Hani ve Lice yerleşmelerini güneyde bırakarak İnceburun dağları üzerinden Genç'in güneydoğusundaki Akçakara (2940 m.) dağlarına kadar uzanmaktadır. Ancak bir dağ sırası olarak Batı ve Orta Torosların devamı olan Güneydoğu Toroslar, Hakkari'ye kadar, hatta Zağros dağları ile İran içlerine kadar uzanır. Fakat biz Yukarı Fırat'ın bir yöresi olarak ele aldığımız için, Akçakara dağlarından sonraki Toroslar'ı ERİNÇ'in bölümlenmesine uyarak Bitlis-Hakkari Toroslar'ı bölümüne (ERİNÇ-1953; 46-47) terk etmeyi uygun bulduk.

Güneydoğu Toroslar'ın kuzey sınırı ise; batıda Elbistan havzası doğusunda yükselen Nurhak dağlarından başlayarak Doğanşehir kuzeyindeki Akdağ (2546 m.) üzerinden Malatya güneyindeki Bey dağlarını (2545 m.) takip ederek Kömürhan boğazına, oradan da Karga (1977 m.), Kuşakçı (1908 m.), Çelemlik (1658 m.) ve Mastar (2171 m.) dağlarına, buradan itibaren Murat ırmağı güneyinde Akdağ (2417 m.) kütlesi üzerinden Akçakara dağlarına uzatılabilir.

Burada yeri gelmişken hemen şunu belirtelim ki, dağlar üzerinde sınır belirlerken dağları doruk hatlarından ya da su bölümü çizgilerinden ikiye bölmek gibi bir düşüncemiz yoktur. Çünkü su bölümleriyle olan sınırlandırmaların bilimsel pek bir kıymeti yoktur. Doruk hatlarından sınır çizmek de her zaman doğru sonuç vermez. Genellikle dağların iki yamacı birbirinden bazı farklarla ayrılır. Fakat bu bir kural değildir. Ayrıca unutulmaması gereken bir konu da; dağ bir coğrafi ünedir onun ortadan bölünmesi gerçeğe aykırıdır. Bu nedenle kuzeyde ve güneyde sınırları belirlerken belirttiğimiz dağlık kütleleri bir bütün olarak Güneydoğu Toroslar içinde değerlendirip sınırı, eğim değerlerinin azaldığı düzlüklerin başladığı etek alanlarından geçirmenin doğru olduğu kanaatindeyiz.

GÜNEYDOĞU TOROSLAR'IN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

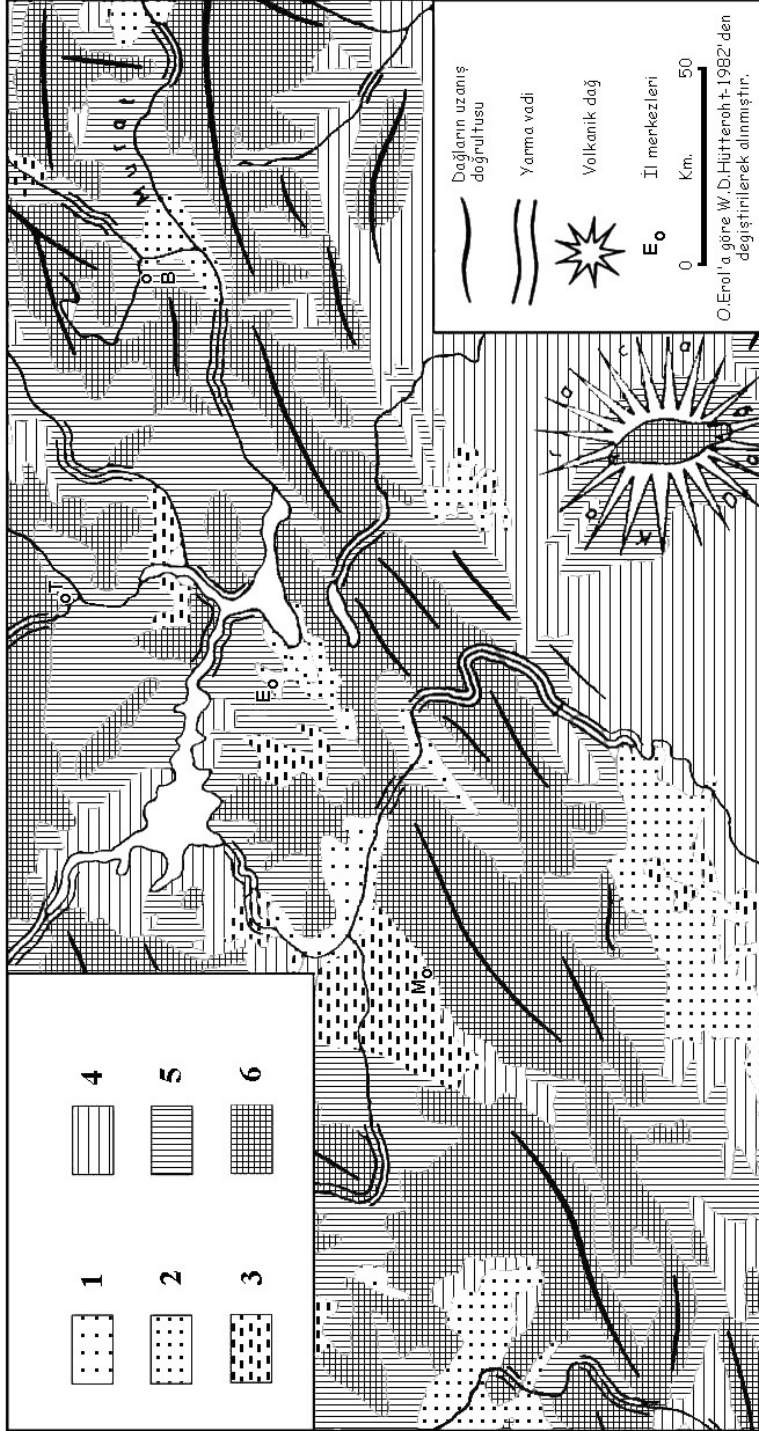
Güneydoğu Anadolu platosunun kuzeyini çevreleyecek biçimde bir yay çizen Güneydoğu Toroslar batıda, Kahramanmaraş'ın kuzeyindeki Ahır ve Engizek dağları ile başlar doğuda Van Gölü güneyine doğru Malatya, Karaoğlan, Master, Maden, Akdağ ve Muşgüneyi dağları olarak ortalama 50 kilometre genişliğinde dik bir duvar gibi uzanır. Yükseklikleri yer yer 3.000 m.yi aşan Güneydoğu Toroslar, Batı ve Orta Toroslar gibi az geçit veren sıra dağlardır.

Bu dağlık kütlelerin en belirgin özelliklerinden birisi ancak belirli yerlerinde geçitlerin olmasıdır. Bu geçitlerden birisi Doğanşehir-Gölbaşı arasındaki Boruk dağı üzerinde 1510 m. yüksekliğinde yer alan “Reşadiye Geçidi”dir. Bu geçidi kullanan Adana-Malatya karayolu, güney bölgelerimizi Doğu Anadolu'ya bağlar. Ayrıca Boruk dağı batısında Sürgü çayı vadisini izleyen demiryolu da buradan geçmektedir.

Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan önemli bir diğer geçit ise, “Dicle Boğazı”dır. Güneydoğu Toroslar'ın iki uçta 2500 metreyi aşan yükseltisi Hazar Gölü - Maden hattına doğru tedricen azalarak 2000 metreye düşer. Bu alçalma sahasının en çukur kısmına yerleşmiş olan Dicle ırmağı vadisi, doğudaki Bitlis çayı koridoru gibi tarihin en eski çağlarından beri, işlek bir yoldur. İlk çağlarda Mezopotamya'dan gelip Diyarbakır'da çatallaşan tarihi yolun bir kolu Dicle gediğinden faydalanarak Samsun ve Sinop'a; diğeri Bitlis koridorundan geçerek Doğu Anadolu üzerinden İran ve Kafkas âlemine kavuşmaktaydı (YÜCEL-1987; 126). Bugün de İstanbul-Diyarbakır demir ve kara yolları, Dicle boğazından geçerek Güneydoğu Anadolu'ya varır. Güneydoğu Anadolu'yu Doğu Anadolu'ya bağlayan yol, Bitlis koridorunu kullanır. Ayrıca bu iki tarihi yol güzergahı gibi işlek olmasa da, Genç ile Hani arasında Akdağ ile Akçakara dağları arasında da bir başka geçit (Doğanca Geçidi) yer almaktadır.

Dicle ırmağı ve Bitlis çayı Güneydoğu Toroslar'ı, baştan başa yaramamıştır. Bu başarıyı sadece Fırat göstermiştir. Fırat nehrinin genç tektonik olayların etkisiyle birkaç keskin dirsek çizmek zorunda kalarak kazdığı dar ve derin boğaza hiç bir yol girememiştir. Bu boğazın önemi, günümüzde Karakaya barajının burada yer almasıdır. 1987'de tamamlanan 173 m. yüksekliğinde beton kemer tipindeki baraj setinin arkasında oluşan 298 km² alana sahip baraj gölünde en fazla 9,5 milyar m³ su birikebilmektedir. Asıl amacı elektrik enerjisi üretmek olan Karakaya barajı, her biri 300 MW gücünde 6 üniteden oluşan toplam 1800 MW'lık bir santral sayesinde yılda 7,5 milyar kilovat saat elektrik enerjisi üretebilecek kapasitededir.

Sekil 3: Güneydoğu Toroslar ve Çevresinin Morfografya Haritası

Açıklamalar: 1: Yanılmamış alüvyal ovalar, 2: Yanılmış alüvyal ovalar, sekiler, birikinti alanları, 3: Az yanılmış düzlükler, birikinti ve aşınım yüzeyleri, 4: Çok yanılmış düzlükler, aşınım yüzeyleri, 5: Tepelik alanlar, dağların alçak kısımları, 6: Dağlık alanlar, yüksek yüzeyler.

Güneydoğu Toroslar'ın en önemli özelliklerinden birisi de ikliminin kuzey ve güneyindeki kurak sahalardan farklı olmasıdır. Gerçekten, Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer kesimlerine oranla daha az karasal olan Yukarı Fırat bölümü ile Güneydoğu Anadolu iklimi arasında bir geçiş sahasında yer alan Güneydoğu Toroslar'ın iklimi, bir taraftan ana çizgileriyle kuzeyinde ve güneyinde yer alan bu iklimlerin özelliklerini taşıırken, diğer taraftan da kendine özgü iklim şartlarıyla dikkat çekmektedir. Yörede sıcaklık rejimi bakımından haziran-eylül arasında 4 aylık bir yaz mevsimi ile kasım ortalarından mart sonlarına kadar süren yaklaşık 4,5 aylık bir kış mevsimi ve bunlar arasında 1,5-2 aylık bir süreye sahip bahar ve güz mevsimlerinin belirlediği dikkati çekmektedir. Yıllık ortalama sıcaklığın 11-15 °C arasında olduğu Güneydoğu Toroslarda (Sivrice 11,8, Maden 14,1 °C), aralık ortalarından mart ortalarına kadar olan 3 aylık süre içerisinde her gün don olma ihtimali vardır. Bunun dışında sonbaharda 1,5 aylık bir süre ile ilkbaharda 1 aylık bir süre zarfında az da olsa don olma olasılığı mevcuttur.

Güneydoğu Toroslar'ı çevresindeki alanlardan farklı kılan asıl iklim özelliği ise yağış miktarının fazlalığı ve yağış rejiminin farklılığıdır. Kuzeyindeki Malatya'da 383, Elazığ'da 430, güneyindeki Diyarbakır'da 490 mm. olan yıllık toplam yağış miktarına karşılık Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerindeki Tepehan (772 mm.), Ergani (777 mm.), Çermik (800 mm.) ve Alacakaya (797 mm.) gibi istasyonlarda 800, daha yükseklerdeki Çelikhhan (870 mm.) ve Maden (888 mm.) gibi istasyonlarda 900 ve dağların üzerinde yer alan istasyonlarda (Sincik 1002, Arıcak 1152 mm.) yağış miktarı 1000 mm'yi geçer. Fakat dağların güneye bakan yamaçlarında yer alan bu istasyonlara karşılık, kuzeyindeki vadilerde yer alan istasyonlarda yıllık ortalama yağış miktarı 600 mm.nin de altına inmektedir (Kavak'ta 730, Sivrice'de 603, Pötürge'de 589, Doğanyol'da 561, Doğanşehir'de 528 mm.). Güneydoğu Toroslar'ın bilhassa güney taraflarının fazla yağış alması, güneyden gelen nemli hava kütlelerinin dağlara çarparak yükselmesi sonucunda soğuyarak yağışa dönüşmesi ile açıklanabilir.

Yağış rejimi bakımından Güneydoğu Toroslarda yer alan istasyonların yağış değerlerinin aylara ve mevsimlere dağılışı incelendiğinde, yağışın büyük bir bölümünün kış ve bahar aylarında düştüğü görülür. Bu durum yağış rejiminde Akdeniz etkilerinin varlığını gösterir. Nitekim Güneydoğu Toroslar, kuzeyinde yer alan çukur sahalarda görülen Akdeniz yağış rejiminin etkisi ile hafiflemiş karasal yağış rejimi ile güneyinde görülen Gecikmiş Akdeniz yağış rejimi arasında bir geçiş bölgesi özelliği taşımaktadır. Kısacası yöre iklimi, yazları çevresine göre daha serin ve daha az kurak, kışları ise, daha yağışlı ve biraz daha soğuktur.

Yılda ortalama 750-1000 mm. arasında yağış aldığından Güneydoğu Toroslar,

Elbistan-Van Gölü çukuru ile Güneydoğu Anadolu bozkırları arasında, ormanlık bir saha olarak belirir. Ormanlar, kuraklığa alışmış, aşağılarda meşe; yabancı meyve ağaçları; yukarılarda soğuğa dayanıklı ardıçlardan oluşmuştur. Fakat, büyük çapta tahribe uğramış bu ormanların alanı, eskiye oranla, çok daralmıştır. Buna rağmen ulaşım imkanlarının sınırlı olduğu, dolayısıyla daha az tahrip olmuş olan Fırat Boğazı'nın doğu ve batı taraflarında orman örtüsünün oranı % 40'ı geçmekle birlikte, tahribatın çok fazla olduğu Sivrice-Maden civarında % 10'a kadar gerilemektedir. Yöreü bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ise % 25 civarında bir orman örtüsü varlığı mevcuttur (Tablo:1). Ancak gerek toprak gerekse doğal bitki örtüsü, uzun yıllardan beri süren tahribat nedeniyle gerçek özelliğini kaybetmiştir. Bu alanda hüküm süren doğal çevre koşulları, yörenin tamamına yakın bir kısmının orman örtüsü ile kaplı olmasını gerektirirken, bugün sahanın büyük bir kısmı antropojen steplerle kaplı durumdadır. Kuşkusuz bu durumun başlıca nedeni orman örtüsünün bilhassa maden ocaklarında kullanılmasından dolayı çok önceleri tüketilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: Güneydoğu Toroslar İçinde Yer Alan Bazı* İlçelerin Genel Arazi Kullanımı (Hektar)

	Tarım	%	Çayır- Mera	%	Orman	%	Su Yüzeyi	%	Diğer Araziler	%	TOPLAM
Doğınşehir	37.360	26	65.054	44	30.942	21	243	0	12.838	9	146.437
Çelikhan	4.459	8	34.559	65	9.252	17	277	1	4.592	9	53.139
Pötürge	17.638	13	50.611	38	58.608	45	859	1	3.966	3	131.682
Sivrice	10.170	16	47.967	73	1.802	3	5.001	8	608	1	65.548
Maden	11.462	12	69.165	74	12.114	13	257	0	392	1	93.866
Çüngüş	4.540	10	19.672	41	20.025	42	0	0	3.415	7	47.652
TOPLAM	85.629	16	287.028	53	132.743	25	6.637	1	26.287	5	538.324

Kaynak: Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya illeri Arazi Varlığı Raporları.

* Güneydoğu Toroslar içinde yer alan ilçelerden; Nurhak Elbistan'dan, Sincik Kahta'dan, Arıcak Palu'dan ayrılmış olduğu için tabloda bu ilçelere ait değerler gösterilememiştir. Doğanyol Pötürge, Alacakaya da Maden değerleri içinde yer almaktadır.

Yörenin başlıca tarım kaynağı vadi tabanları, birikinti yelpazeleri, küçük düzlükler ile dağlık sahalarda birbirinden engebeli arazi ile ayrılmış az eğimli yüzeylerdir. Doğınşehir ovası, Çelikhan depresyonu, Sürgü çukurluğu, Şiro çayı vadisi, Gözeli yazısı, Hazar Gölü kıyısındaki Kürk ve Gezin deltaları ile Behrimaz ve Çitli ovaları başlıca tarım alanlarıdır. Yörenin büyük bir kısmı dağlık engebeli alanlardan oluştuğu için, tarım alanlarının oranı bir çok yerde % 10'u ancak bulmaktadır. Nitekim Doğınşehir ovası dışında tarım alanlarının en yüksek orana eriştiği yer Gözeli Yazısı, Kürk ve Gezin deltaları ile Behrimaz ovasında toprakları bulunan Sivrice ilçesidir (Tablo: 1).

Güneydoğu Toroslar yöresinde tarım alanlarının oranı düşük olmakla birlikte, sulanma oranları oldukça yüksektir. Sulanan alanlar, kuru tarım alanlarının yaklaşık 1,5 katı kadardır (Tablo: 2). Kuru tarım alanlarının hemen tamamı başta buğday olmak üzere

tahıllara ayrılmıştır. DİE verilerine göre* yöre içinde yer alan 11 ilçenin ortalama değerlerine göre, tarlaların % 65'ine tahıl, % 19'una baklagiller, % 6'sına yem bitkileri, % 5'ine tütün, % 3'üne soğan, sarımsak, patates, % 2'sine şekerpancarı ekilmektedir. Tahıllar dışında yörede en fazla ekilen ürün, Doğanşehir ve Behrimaz ovalarında fasulye ve şekerpancarı, Çelikhan da ise tütündür.

Tablo 2: Güneydoğu Toroslar içinde yer alan bazı ilçelerde tarım arazilerinin kullanım durum (Hektar)

	Kuru	%	Sulamalı	%	Bağ	%	Bahçe	%	TOPLAM
Doğanşehir	14.739	39	16.511	44	2.511	7	3.599	10	37.360
Çelikhan	1.131	25	2.939	66	389	9	0	0	4.459
Pötürge*	3.588	20	4.996	28	1.615	9	7.439	42	17.638
Sivrice	3.303	32	6.160	61	0	0	707	7	10.170
Maden**	904	8	7.139	62	3.419	30	0	0	11.462
Çüngüş	2.391	53	611	13	1.538	34	0	0	4.540
TOPLAM	26.056	30	38.356	45	9.472	11	11.745	14	85.629

Kaynak: Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya illeri Arazi Varlığı Raporları.

*)Doğanyol dahil, **) Alacakaya dahil

Hayvancılık açısından, dağlık sahalarda davar, ovalarda ise sığır yetiştiriciliği önem kazanmaktadır. DİE verilerine göre yörede 200 bin kadar davar, 80 bin kadar sığır ve 15 bin kadar yük hayvanı bulunmaktadır. Ayrıca 40 bin kadar arı kovani bulunan yörede bilhassa son yıllarda arıcılık alanında bir gelişme görülmektedir. Ülkemizin hemen her yöresinde olduğu gibi, burada da yaylacılık eskiye göre büyük bir gerileme göstermiştir.

Yörede nüfusun dağılışı ve yoğunluğu ile tarım alanları arasında sıkı sıkıya bir bağlantı söz konusudur. Tarım alanlarının dağılışında topografyanın, verimin yüksek olmasında ise sulama imkanlarının etkisi büyüktür. Dolayısıyla yeryüzü şekillerinin tarıma uygun olduğu ve sulama imkanlarının yeterli olduğu alanlar nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerler olarak belirlemekte, buna karşılık toprak örtüsünün sığ ve sulama imkanlarının kısıtlı olduğu eğimli alanlar ise seyrek nüfusludur. Toplam 230 bin kadar nüfusun yaşadığı ve ortalama nüfus yoğunluğunun km^2 'ye 27 kişi olduğu yörede, doğal nüfus artışı ile çoğalan nüfusun geçimini sağlayan kısıtlı tarım alanlarının miras yoluyla gündün güne küçülerek aileleri geçindiremeyecek boyutlara ulaşması ve yörenin önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılığın; bitki örtüsünün tahribi ve bilinçsiz otlatma nedeniyle değerini kaybeden meralarda yapılamaz hale gelmesi gibi faktörler nüfusun azalmasına neden olmaktadır.

*) Bu makalede kullanılan tarımsal üretimle ilgili değerler; DİE'den elektronik ortamda alınan, 1992-1997 yıllarına ait ilçelere göre düzenlenmiş verilerin ortalamaları alınarak belirlenmiştir. Ortalama değerler alınırken kusurathı değerler anlaşılmayı kolaylaştırması için yuvarlanmıştır.

Yörede yerleşme dokusu, bazıları mezraa veya kom diye anılan mahallelerden oluşur. Gerek ovalarda, gerekse dağlık sahalardaki yerleşmelerin büyük bir çoğunluğu küçük birimler halindedir. Tarım ve yerleşmeye elverişli, küçük ve birbirinden arızalı alanlarla ayrılmış düzlüklerde ancak küçük yerleşmeler kurulabilmiştir. Büyük köylere ancak Doğanşehir ovası ile kısmen Behrimaz ovasında rastlanılmaktadır. İlçe merkezleri de az nüfus barındıran kasabalar durumundadır. Nitekim yörenin en büyük yerleşmesi, zengin bir tarım sahasının merkezi olan Doğanşehir 16 bin nüfusludur. Çelikhan, Maden ve Sivrice dışındaki merkezlerin hemen tamamı, 5 binden az nüfus barındırmaktadır.

GÜNEYDOĞU TOROSLAR'IN ALT YÖRELERİ

1. Doğanşehir-Çelikhan Yöresi

Etrafı batıdan Nurhak (3051 m.) dağları ve onun uzantısı olan Akdağ (2546 m.), doğudan Bey dağlarının uzantısı Buz dağ (2581 m.), güneyden de Boruk dağı ile çevrili olan Doğanşehir depresyonu, kuzeyden Çıglık boğazı ile Malatya havzasına açılır. Ayrıca güneyden de Sürgü çukurluğu ile Çelikhan'a bağlanır. 1280 m. yükseltide yer alan Doğanşehir ovası, kuzeybatısında Kuduran (2350 m.) ve Derbent (2428 m.) dağları ile çevrili Polat çanağı ve güneybatısındaki Sürgü oluğu ile birlikte zengin bir tarım alanıdır. Önceleri bataklık olan sahanın kurutulması ile tarıma açılan Sürgü ovası kuzeyde Doğanşehir, güneyde Çelikhan yönüne açılan boğazlarla bu iki depresyonu birbirine bağlar. Fasulye üretimi ile ünlü olan Sürgü ovası, 1870'de Sürgü çayı üzerinde yapılan bentten sulanmasıyla tarımsal zenginliğini artırmıştır. Aynı yere 1956'da yapılan 57 m. yüksekliğindeki baraj setti gerisinde en fazla 68 milyon m³ su toplanabilmekte ve buradan alınan sularla toplam 9 bin ha. tarım alanı sulanabilmektedir.

Belirtilen düzlükler ile onları kuşatan dağlık sahalardan oluşan Doğanşehir ilçe arazisinin yaklaşık ¼'ini tarım alanları kaplamaktadır (Şekil: 4). Yaklaşık yarısı sulanabilen tarım alanlarının da % 83'ünü ekili alanlar oluşturur. Tarlaların % 58'ine (7.100 ha.) buğday ekilmekte ve yılda ortalama 9.500 ton ürün elde edilmektedir. Buğdaydan sonra en fazla yer ayrılan ürün % 28'lik (3.400 ha) oranıyla fasulyedir. Yılda ortalama 4.700 ton kuru fasulye elde edilmektedir. Geri kalan % 14'lük alanın yarısına (855 ha.) şekerpancarı (36 bin ton), 1/5'ine de (320 ha.) tütün (480 ton) ekilmektedir. Bu ürünlerden başka nohut (180 ha.) ve patates (140 ha.) de fazla alan kaplayan ürünlerdir. Ayrıca 50 ha. kadar alana da başta domates (385 ton), hıyar (140 ton) ve biber (120 ton) olmak üzere toplam 800 ton kadar ürün elde edilen çeşitli sebzeler ekilmektedir.

Tarım alanlarının % 10'unu oluşturan meyve bahçelerinin % 54'ünü kayısı (6.600 ton), % 39'unu ise elma (4.800 ton) bahçeleri oluşturur. Bu iki meyveden başka en fazla

üretilen meyve armuttur (530 ton). Ayrıca tarım alanlarının % 7'sini oluşturan bağ alanlarından (2.500 ha.) da yılda ortalama 2.750 ton üzüm elde edilmektedir.

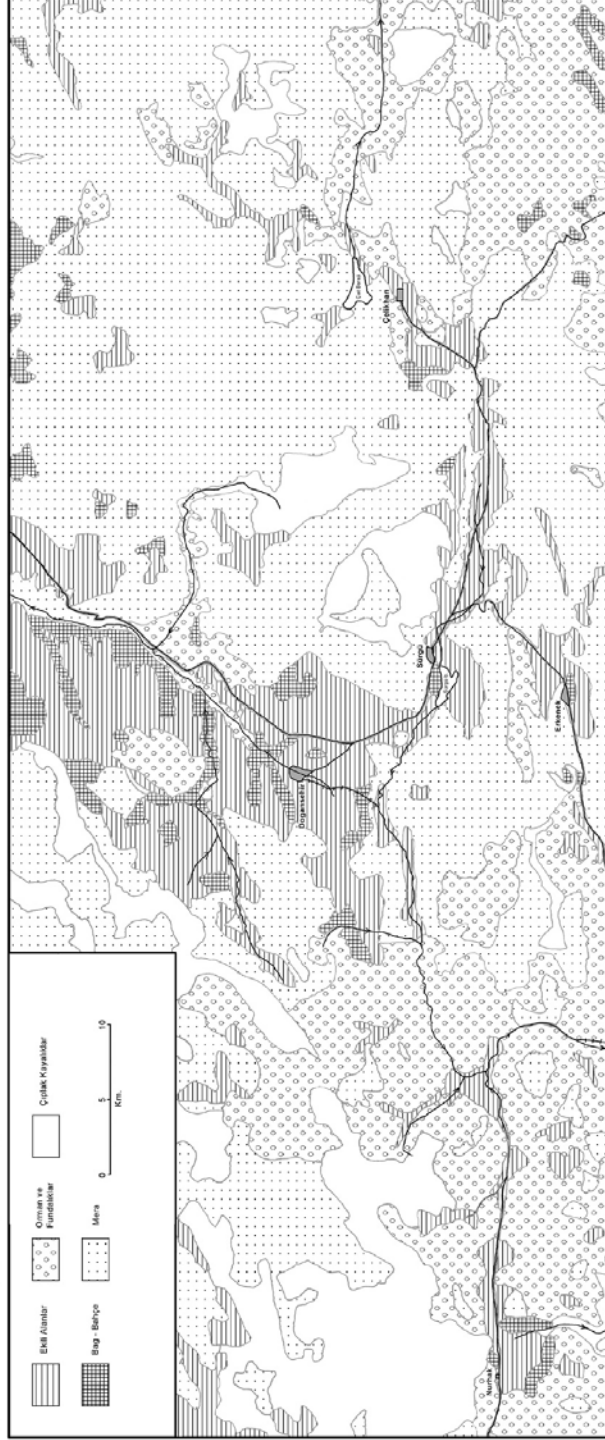
Görüldüğü gibi zengin bir tarım sahası olan Doğanşehir'de 11.500 baş sığır ve 13.250 baş davar varlığı bulunmaktadır. Ayrıca Doğanşehir çevresinde MTA tarafından işletilmeye uygun bulunmayan demir (rezervi 20 bin ton), boksit (rezervi 140 bin ton) ve barit (rezervi 30 bin ton) yatakları da tespit edilmiştir.

Toplam 55 bin kadar nüfusun yaşadığı Doğanşehir depresyonunun nüfus yoğunluğu km²'ye 44 kişidir. 30 kadar köy yerleşmesinin yer aldığı depresyonda, bu köylere bağlı 100 kadar da mahalle yerleşmesi bulunmaktadır. Bu köylerden Sürgü (5909), Polat (4165), Kurucaova (3242) ve Gövdeli (2535) gibi büyük olanlarında belediye örgütü vardır. Bunlardan başka nüfusu bini aşan Söğüt (2186), Fındık (1114) ve Örencik (1082) gibi köyler dışındakilerin nüfusları 500 kişi kadardır. Yörenin en büyük yerleşmesi olan Doğanşehir; önceleri Besni'ye bağlı olan Sürgü bucağının bir köyü iken 1887'de (93 Harbi nedeniyle) Kars-Artvin dolaylarından gelen 120 kadar ailenin yerleştirilmesiyle gelişmeye başlamış, Sürgü kanalından alınan sularla yapılan sulamalı tarım sayesinde gelişimini sürdürmüştür. 1924'de bucak merkezi olan Doğanşehir, 1946'da ilçe merkezi haline gelmiştir. İlçe merkezi olduktan sonra Akçadağ ve Çelikhhan civarından göç alarak gelişimini sürdürmüştür. 1970'lerde 5 bini aşan nüfusu 1975'de Elbistan'dan gelen göçlerle iki katına çıkmıştır. Daha sonra da göçlerle ve doğal nüfus artışıyla gelişen Doğanşehir'in nüfusu 1997'de 16 bini geçmiştir. 1990 değerlerine göre, çalışan nüfusunun % 29'u tarımla uğraşan, % 13 gibi nispeten yüksek bir oranın ticaretle uğraştığı kasabada toplum hizmetlerinde çalışanların oranı da % 29'dur. Böylece bir tarımsal pazar kasabası özelliğindeki Doğanşehir, güneye giden kara ve demir yolları üzerinde bulunmasına ve verimli bir tarım alanında yer almasına rağmen, Malatya'ya yakınlığı yüzünden daha fazla gelişmemiştir.

Tablo 3: Doğanşehir-Çelikhhan yöresinde yer alan bucakların alanı, nüfus miktarı ve yoğunluğu (1997)

Bucak adı	Alanı (km ²)	Merkez nüf.	Top.nüf.	Yoğunl.
Nurhak	1219	5.837	11.874	10
Doğanşehir	723	15.978	35.887	50
Sürgü	517	5.873	18.642	36
Çelikhhan	651	10.156	19.697	30
TOPLAM	3110		86.100	28

Şekil 4: Doğanşehir-Çelikhan Yöresinde Genel Arazi Kullanımı

Kaynak: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Adıyaman, Malatya ve K. Maras illeri Arazi Varlığı Raporları

Doğanşehir-Çelikhan yöresinin bir diğer ünitesini oluşturan Çelikhan depresyonu, Kurucaova düzlüğüne alüvyal bir eşikte açılmış kısa bir boğazla bağlanan Karakol ve Mestan yazısı ile Hacer, Gerek, ve Merk düzü gibi adlarla anılan düzlükler ve bunlar arasında yer alan küçük tepelerden oluşur. Güney ve güneydoğusundan kırık hatları ile kesilmiş olan, 1260 m. yükseltideki Çelikhan depresyonunda yamaçlar bağ ve meyve bahçelerine, depresyon tabanındaki sulanamayan alanlar tahıl tarımına, sulanan alanlar ise, tütün tarımına ayrılmıştır. Çelikhan ilçe arazisinin ancak % 8'ini oluşturan tarım alanlarının (4.750 ha.) % 85'i tarla, % 9'u bağ ve % 6'sı da meyve bahçelerine ayrılmıştır. 2/3'si sulanabilen ekili alanların yarısından fazlasını (% 52'si) tütün tarlaları (1.720 ha.) oluşturur. Yöre halkının temel geçim kaynağı haline gelen Çelikhan tütünü, Şark tipi ile Virjinya tipi tütünlerin karışımı, yöreye has kaliteli bir tütündür. Yılda ortalama 3.000 ton üretimi olan tütün tarımı; ilk kez 93 Harbi sonrasında yöreye gelen göçmenlerin içmek için yetiştirdikleri tütünlerin kaliteli çıkmasıyla başlamıştır. 20-30 yıl öncesine kadar Kapır düzü mevki dışında pek tütün tarlasına rastlanmaz iken, bugün Susuzarpa, Merk düzü, Hacer düzü gibi sahaların tamamını kaplamıştır. Daha fazla tütün ekim alanı oluşturmak amacıyla bahçeler, kavaklıklar, bağlar sökülüştür (BAKIRCI-1989).

Tütünden sonra en fazla ekimi yapılan ürün buğdaydır. Tarlaların 1/5'i (700 ha.) buğday tarımına ayrılmıştır. Yılda ortalama 1000 ton buğday üretimi yapılmaktadır. Buğdaydan sonra, yörenin eskiden beri tanınmış ürünü fasulye gelir. Eskiye göre çok gerilemiş olmasına rağmen bugün tarım alanlarının hala 1/10'i (300 ha.) fasulye üretimine ayrılmakta ve yılda ortalama 750 ton kuru fasulye elde edilmektedir. Geri kalan tarla alanları mısır ve arpa ile soğan patates ve yonca ekim alanları arasında paylaşılmaktadır. 50 ha. kadar alan kaplayan sebze bahçelerinin % 65'ini domates, % 10'luk kısmını yeşil soğan ve % 10'luk kısmını da biber tarlaları kaplamakta, geri kalan kısımda ise fasulye, hıyar ve patlıcan üretimi yapılmaktadır.

Yaklaşık 300 ha. alan kaplayan meyve bahçelerinin % 40'ını elma, % 30'unu armut ve % 12'lik kısmını da erik ağaçları oluşturur. Geri kalan bahçelerin 2/3'si ceviz ve kayısı arasında paylaşılmakta, 1/3'ünde de dut, nar ve incir ağaçları yer almaktadır. Yaklaşık 370 ha. alan kaplayan bağlardan ise yılda 1250 ton kadar üzüm elde edilmektedir.

Tarım alanlarının kısıtlı olduğu Çelikhan çevresinde otlakların oranı % 65'i bulmaktadır. Bu otlaklarda 32.800 baş davar ve 3.850 baş sığır beslenmektedir. Son yıllarda sayısı giderek artan fenni kovanların sayısı 5 bini bulmaktadır.

Yörede inşaatı 1998'de tamamlanan ve Malatya şehrinin kullanma suyunu

sağlamak ve Malatya havzasında bir kısım tarım alanlarını sulamak amacıyla kurulan Çat barajı, Abdulharap gölünü de kaplayan yaklaşık 15 km².lik bir göl alanına sahiptir.

Tarıma uygun toprakların az ve birbirinden ayrı küçük birimler halinde olduğu yörede yer alan 20 kadar köyün nüfusu 100 ila 500 arasında değişmektedir. Köyler içinde sadece 3.900 nüfuslu Pınarbaşı'nda belediye örgütü bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin idari merkezi olan Çelikhan, Çat baraj gölünün güneyinde 1647 m. yükseklikteki Yatak tepenin güney eteklerinde 1400 m.de kendi adını taşıyan çayın kıyısında kurulmuştur. Malatya-Adana karayoluna 25 km.lik asfalt yolla bağlanan ve yeni açılan yolla Adıyaman'a 55 km. uzaklıkta bulunan Çelikhan, 1954'de ilçe merkezi olmuş ve aynı yıl il olan Adıyaman'a bağlanmıştır. Bugün 10 bin kadar nüfus barındıran Çelikhan'da çalışan nüfusun % 67'si tarımla uğraşmaktadır. Toplum hizmetlerinde çalışanların oranı % 20, ticaretle uğraşanların oranı ise % 5'dir. Bu haliyle bir tarım kasabası olan Çelikhan, ana yollardan uzak oluşu ve ekonomik kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle pek gelişmemiştir.

Doğanşehir-Çelikhan yöresinin güneybatı köşesinde Engizek (2814 m.) dağları ile Nurhak dağlarının güneybatı uzantısı olan Koç (2562 m.) dağları arasında Sürgü çayına karışan Karapınar deresi havzasında yer alan Nurhak ilçesinin toplam 4.450 ha. olan tarım alanlarının % 90'ını (4.000 ha) tarlalar, % 6'sını (250 ha.) meyve bahçeleri ve % 4'ünü de bağ alanları oluşturmaktadır. Tarlaların % 65'i tahıllara, % 10 fasulye ve % 8'i de nohut ekim alanlarına ayrılmıştır. Toplam 70 ha. kadar alan kaplayan sebze alanlarının da % 57'si domates, % 17'si hıyar, % 10'u patlıcan ve % 9'u da biber ekim alanlarına ayrılmıştır. 250 ha. alan kaplayan meyve bahçelerinin % 80'i elma ağaçları % 10'u da kayısı ağaçları ile kaplıdır. Geri kalan alanlarda da şeftali, dut ve ceviz ağaçları yer alır. Arazisinin büyük bir kısmı dağlık alanlardan ve meralardan oluşan Nurhak çevresinde toplam 27.500 davar ve 3.550 kadar sığır beslenmektedir.

Yollardan uzak dağlar arasında bir vadi tabanında yer alan Nurhak, eskiden Elbistan'a bağlı bir bucak merkezi iken yeni ilçe olmuştur. İkisinde nüfus barınmayan, üçünde (Kullar 2200, Kullartatlar 2200 ve Barış 1300) belediye örgütü bulunan 6 köyün idari merkezi olan Nurhak, 6000 nüfuslu bir tarım kasabasıdır. Nurhak'da, çalışan nüfusun % 60'ı tarımda, % 15'i de toplum hizmetlerinde yer almakta, ticaretle uğraşanların oranı % 4, imalatla uğraşanların oranı ise % 7'dir.

2. Şiro çayı (Pötürge-Doğanyol) Yöresi

Kuzeyde Bey (2545 m.), Kubbe (2150 m.), Şakşak (2414 m.) ve Fırat'ın doğusundaki Kamışlı (2016 m.) dağları ile, güneyde Giripiran (2252 m.), Kira (2268 m.),

kaldırılmaktadır. Baklagillere ayrılan tarla oranı % 10 (450 ha.) kadardır. Yılda ortalama 270 ton nohut, 190 ton mercimek ve 15 ton fasulye üretilmektedir. Ayrıca bu yöreden yılda 650 ton soğan, 340 ton patates ve 1000 ton yem bitkisi elde edilmektedir.

Yörede ürün deseni sebze ve meyve üretimi açısından Şiro çayı tabanı ile dağların güney yamacında yer alan Tepehan-Sincik çevresi arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Şiro çayı havzasında yer alan Doğan yol'da sebze alanlarının yarısı, Pötürge'de de 1/3'i karpuz tarlalarına ayrılmıştır. Yılda 450 ton kadar karpuz üretimi yapılmaktadır. Karpuzdan sonra en fazla üretimi yapılan ürün domates (200 ton), patlıcan (100 ton), hıyar (100 ton), biber (100 ton) ve fasulyedir (75 ton). Tepehan-Sincik çevresinde ise, sebze bahçelerinin yaklaşık yarısı domatese (450 ton), 1/4'i hıyara (225 ton) geri kalan kısmı ise, patlıcan (120 ton) ve biber (125 ton) üretimine ayrılmıştır.

Meyve üretimi açısından da Tepehan-Sincik çevresi ile Şiro çayı havzası arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Doğan yol ve Pötürge'de tarım arazilerinin % 42'sini (7.440 ha.) oluşturan meyve bahçelerinin hemen tamamı kayısı bahçelerine ayrılmıştır. Her iki ilçe merkezinin çevresi adeta kayısı plantasyonları ile kaplıdır. Bu iki ilçenin toplam kayısı üretimi 11 bin ton kadardır. Kayıdan başka bir miktar elma, erik, ceviz ve dut ağaçları da bulunmaktadır. Tepehan-Sincik çevresinde ise meyve bahçelerinin % 20'sini Antepfıstığı (50 ton), % 15'ini dut (85 ton), % 13'ünü armut (54 ton), % 12'sini nar (35 ton) ve % 10'unu (30 ton) incir ağaçları kaplamaktadır. Ayrıca yörede tarım alanları içinde % 9'luk paya sahip (1600 ha.) bağlardan yılda ortalama 650 ton üzüm elde edilmektedir.

Yörede toplam 26.750 baş sığır ve 40 bin baş kadar da davar beslenmektedir. Fenni arı kovanlarının sayısı da 10 bini bulmaktadır. Ayrıca Pötürge yakınlarında Akseki mevkiinde 23.600.000 ton rezerve sahip, 3 m. kalınlıkta, 150 m. uzunlukta profillit yatakları bulunmaktadır. Beyaz çimento ve seramik sanayiinde kullanılan profillit madeni açık işletme yöntemiyle işletilmektedir.

Kubbe dağı üzerindeki Kubbe Geçidi (1966 m.) ile Malatya-Elazığ karayoluna bağlanan bir yolla ulaşılan, adeta bir çıkmaz sokak durumundaki yörede, yerleşmelerin büyük bir kısmı küçük üniteler halindeki düzlüklere dağılmış mahallelerden oluşmaktadır. Sayıları 45'i bulan köyler içinde sadece Gökçe beldesinin nüfusu 2.050 kişiyi bulmaktadır. Yörenin önemli yerleşmeleri Kira dağı'nın kuzey eteklerinde düzlüklerin nispeten genişlediği dolayısıyla da tarım alanlarının arttığı bir alanda kurulmuş olan ve 1877'de Kahta'ya bağlı bir bucak merkezi haline getirilen Pötürge'ye (eski adı İmrun), 1892'de Elazığ'a bağlı bir ilçe merkezliği verilmiş, Cumhuriyet sonrasında Malatya'ya bağlanmıştır. Bugün 3 bin nüfusa sahip bir ilçe merkezi olan

Pötürge'de çalışan nüfusun % 20'si tarımda, % 6'sı imalatta ve % 46'sı da toplum hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. % 12 gibi küçümsenemeyecek bir miktarın da ticaret ile uğraştığı Pötürge önemli bir tarımsal pazar kasabası durumundadır.

Tablo 4: Pötürge-Doğanyol yöresinde yer alan bucakların alanı, nüfus miktarı ve yoğunluğu (1997)

Bucak adı	Alanı (km ²)	Merkez nüf.	Top. nüf.	Yoğunl.
Sincik	461	4.025	21.490	47
Tepahan	493	2.105	10.981	22
Pötürge	546	3.028	14.119	26
Doğanyol	295	4.887	9.606	33
TOPLAM	1795		56.196	31

Ulubaba dağının kuzey eteklerinde bir birikinti yelpazesi üzerinde kurulmuş olan eskiden Pötürge'ye bağlı bucak merkezi şimdi yeni ilçe merkezi olan Doğanyol (Keferdiz)'in nüfusu 5 bini bulmuştur. Ancak çalışan nüfusunun % 86 gibi büyük bir bölümü hala tarımla uğraşan Doğanyol, Pötürge'den daha fazla nüfus barındırmasına rağmen hala büyükçe bir köy yerleşmesi durumundadır.

Tepahan-Sincik çevresinde de 45 kadar köye dağılmış olan kırsal nüfus, küçük mahallelerde yaşamaktadır. Bu kısımda büyükçe birer köy olan bucak merkezi Tepahan (2200) ve yeni ilçe merkezi olan Sincik (4000)'den başka İnlince (3150) ve Nohutlu (1400)'da da belediye örgütü bulunmaktadır. Bucak merkezi olan 1000 nüfuslu Yarpuzlu ile 2050 nüfuslu Çamdere köyleri dışında nüfusu 500'ü geçen pek köy yerleşmesine rastlanmaz.

3. Hazar Gölü – Behrimaz Havzası Yöresi

Güneydoğu Toroslar sıra dağlarının orta bölümünde yer alan Hazar Gölü, Behrimaz ve Çitli havzaları ile bu çukur sahaları kuzeyden ve güneyden kuşatan dağlık alanlardan oluşan yöre, aynı zamanda Dicle ırmağının batı kolunu oluşturan Maden çayının drene ettiği saha ile Hazar Gölünün su toplama havzasına karşılık gelmektedir. Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan Hazar gölü çukurluğu ve onu kuşatan dağların uzanış doğrultuları, tektonik hatların uzanışına paralel olarak, güneybatı-kuzeydoğu yönündedir. Behrimaz ve Çitli havzaları da bu kırık sistemine paralel tali bir hat ile güneyden sınırlanmıştır. Bu çukur sahayı kuzeyden çevreleyen dağlık alan, batıda Karga (1977 m.) dağları ile başlar ve doğuya doğru Kuşakçı (1908 m.), Çelemlik (1658 m.) ve Mastar (2171 m.) dağları şeklinde devam eder. Bu dağ sırası üzerinde bugün kara ve demiryolunun geçtiği Kuşakçı dağları ile Çelemlik dağları arasındaki Kaz gediği (1280 m.) ile önceden karayolunun geçtiği Çelemlik ile Mastar dağları arasındaki Deveboynu (1500 m.) geçitleri yer alır. Hazar Gölü ile Behrimaz Havzası arasında yer alan Hazar (2347 m.) ve Yaylım (2097 m.), dağları kütlesi batıdaki Karaoğlan dağlarının devamı olarak uzanır ve doğuda Kup (2088 m.) dağı ile devam eder. Behrimaz-Çitli havzalarının

güneyinde ise, Maden dağları kütlesi yer alır.

Çelemlik ve Hazar dağları arasında yer alan Hazar Gölü; yaklaşık 20 km. uzunluğa, 3-5 km. arasında değişen genişliğe ve seviye farklarına bağlı olarak değişmekle birlikte bugünkü 1240 m. seviyesinde 80 km² kadar bir alana sahiptir. Doğal ve kültürel potansiyeli turizme elverişli olan Hazar Gölü, Elazığ ve Diyarbakır'ın önemli bir rekreasyon ve sayfiye yeri olarak önem taşımaktadır. Gölün turizm potansiyelinden yararlanmak amacıyla göl çevresinde birçok tesis oluşturulmuştur. Göl kıyılarına 1945'den bu yana 30 kadar kamu kuruluşu tarafından dinlenme tesisleri kurulmuş ve yenilerinin kurulması yönünde girişimler sürmektedir. Son yıllarda başlayan yazlık ev yapımı hızla devam etmektedir. Bugün sayıları iki olan modern büyük turistik tesislerin yenilerinin yapımı da tasarlanmaktadır. Ayrıca yaz aylarında günübirlik olarak ve çadırli kamp kurarak gölden yararlananların sayısı bazı günlerde 5-6 bine ulaşmaktadır (YİĞİT-1994).

Hazar Gölü havzası batısında Karga ve Kuşakçı dağları ile Kamışlı dağları arasında eskilerin "Mercumut Yazısı" dedikleri Gözeli ve Kavak yazısı adıyla tanınan düzlükler yer almaktadır. Bu iki düzlük arasında 1650 m. yükseklikte yer alan eşik saha bu iki düzlüğü ayırdığı gibi, Hazar Gölüne dökülen Kürk çayı ile Fırat nehrine karışan Taşlıyayla dereleri arasında da su bölümü çizgisini oluşturur. Yanlardan gelen derelerin taşıdığı malzemelerle dolmuş bir düzlük olan Gözeli yazısı, yaklaşık 15 km².lik bir alan kaplar. Bu düzlüğe batıdan sokularak boşaltmaya çalışan Taşlıyayla deresi birikinti malzeme içinde yer yer 30-40 m. derinlere gömülmüştür. Daha küçük (yaklaşık 6 km²) bir düzlük olan Kavak ovası ise, yakın zamanda buraya ulaşmış olan Kürk çayı tarafından boşaltılmaya çalışılmaktadır. Kavak ovasında birikmiş olan malzeme Sivrice'deki tuğlakiremit fabrikaları tarafından kullanılmaktadır. Biri diğerinin devamı şeklinde uzanan bu düzlüklerin tarımsal karakterleri birbirinden farklıdır. Hemen hiçbir meyve ağacına rastlanmayan, genellikle tahıl ve sebze üretimiyle uğraşan Kavak ovasına karşılık batısındaki Gözeli yazısında bilhassa armut ağaçlarından oluşan meyve bahçeleri yer alır. Ayrıca akarsularca yarılarak birbirinden kopmuş düzlüklere bölünmüş olan Gözeli Yazısında, 12 tane mezra yer alırken Kavak ovasında sadece bir köy yerleşmesi bulunmaktadır.

Kavak ovasından sonra 70-80 m. derinliğinde bir vadiye yerleşen Kürk deresinin taşıdığı malzemelerin, Kürk köyü önlerinden itibaren biriktirilmesiyle oluşan vadi tabanı daha doğuda deltaya geçmektedir. Kürk çayının geniş vadi tabanı ile delta sahasının tarımsal karakteri, çevresindeki arızalı alanlardan farklılık gösterir. Genellikle meyve ve sebze tarımı yapılan arazinin büyük bir kısmı sulanabilmektedir. Böylece zengin bir

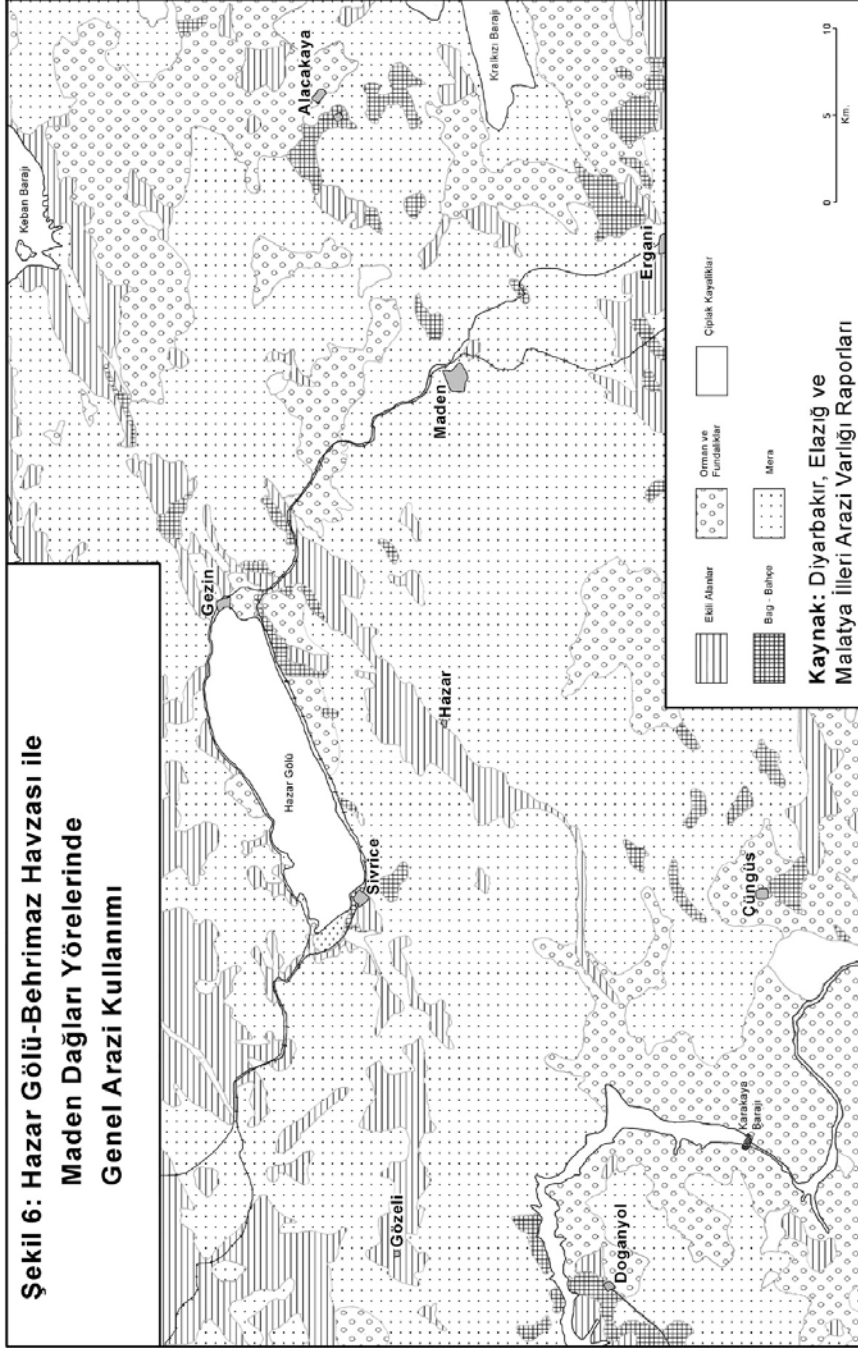

tarımsal potansiyele sahip ve eski bir kervan yolu güzergahında yer alan 300 nüfusu Kürk köyü, eskiye göre nüfusunun 2/3'sini kaybetmiş olmasına rağmen yinede çevresindeki bütün köylerden daha fazla nüfus barındırmaktadır.

Hazar Gölünün batısında yer alan Gözeli yazısı ve Kürk deltasından sonra, tarım alanlarının genişlediği bir diğer yer de, gölün doğusundaki Gezin deltasıdır. Zengin bir tarım potansiyeline sahip alan deltada yer alan arazilerinin tamamına yakını sulanabilmektedir. Bilhassa son yıllarda önemli miktarda çilek üretimi yapılan delta üzerinde yer alan, 3650 nüfuslu Gezin'de 1994'de belediye örgütü kurulmuştur.

Hazar Gölü güneyinde, Hazar dağları ile Maden dağları arasında Güneydoğu Toroslar yöresinin, Doğanşehir ovasından sonra en geniş tarım alanlarına sahip Behrimaz havzası yer alır. Doğuda tepelik bir alanın oluşturduğu 1295 m. yükseklikteki eşik alanla Behrimaz ve Çitli ovası olarak anılan iki bölüme ayrılan havzayı, güneyden çevreleyen Maden dağlarının yamaçları ile havza tabanı arasında belirgin bir fay dikliği uzanmaktadır. Yaklaşık 35 km²'lik bir alan kaplayan Behrimaz ovasının ancak yarısı sulanabilirken, daha alçakta (1260 m.) yer alan 15 km²'lik alana sahip Çitli ovasının tamamına yakını sulanabilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz tarım ve yerleşmeye sahne olan alanların toplam arazi içindeki oranı % 15'i geçmemektedir. Yaklaşık 15 bin ha.ı bulan tarım alanlarının 2/3'sini ekili alanlar, 1/3'ini de bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Tarlaların yarısına buğday (5 bin ha.) ekilmekte ve yılda ortalama 8 bin ton ürün elde edilmektedir. Buğdaydan sonra ikinci sırayı alan fasulye tarlalarının oranı ise 1/5 (1.500 ha.) kadardır. Bu alanlardan yılda ortalama 2 bin ton kadar kuru fasulye elde edilmektedir. Tarlaların yaklaşık % 15'lik (1.200 ha.) bölümü de yem bitkileri tarımına ayrılmıştır. Bu alanlardan yılda ortalama 6 bin ton kadar kuru ot elde edilmektedir. Ayrıca 150 ha. kadar alana şekerpancarı ekilmekte ve yılda ortalama 5.250 ton ürün elde edilmektedir. Sebze ye ayrılan alanların yaklaşık % 65'ine domates, % 10'una taze fasulye, % 10'una karpuz, % 10'una da hıyar ekilmektedir. 1000 ha. bulan meyve bahçelerinin % 30'unda elma (2.000 ton), % 15'inde kayısı (300 ton), % 10'unda armut ve % 10'unda da erik ağaçları yer almaktadır. Ceviz, şeftali, dut yetiştirilen diğer meyvelerdir. Ayrıca, Sivrice yakınlarında Soğukpınar, Hazar Gölü doğusunda Gezin, Kızıltepe ve Çitli köylerinde yıllık toplam üretimi 350 tonu bulan çilek üretimi önem taşımaktadır. Son yıllarda Gezin'de çilek festivali de yapılmaya başlanmıştır.

Yörede, hayvancılık faaliyetlerinde her ne kadar eskiye göre bir gerileme söz konusu ise de, hayvancılık yine de vazgeçilemeyen bir ekonomik faaliyet durumundadır. Çünkü hayvancılık, tarımdan beklenen verimin alınmadığı yıllarda geçim sıkıntısını hafifletmek için yapılan yedek bir uğraşı durumundadır. Yörede 2.000 kadar sığır ve 25.000 kadar da davar varlığı bulunmaktadır. Yörenin son yıllarda en önemli uğraşısı arıcılıktır. Arıcılıkla uğraşanlar bilhassa son yıllarda ürettiği balları ile ün kazanmaya başlayan Hazar dağına tercih etmektedirler. Yörede yaklaşık 10.000 kadar fenni kovan bulunmaktadır.

Yerleşme dokusu 5-10 haneli mahallelerden oluşan yörede, birkaç köyün dışında tüm köyler mahallelerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bunlardan bazılarında, köy olarak nitelenen bir merkezi mahalle bulunurken, bir kısmında belirli bir köy merkezi de bulunmamaktadır. Köylerin içinde bucak merkezi olan Kavak (520) ve Çitli havzasında yer alan Bahçedere (585) ve Çitli (330) köyleri dışında nüfusu 200'ü bulan köy sayısı çok azdır.

Tablo 5: Hazar Gölü-Behrimaz havzası yöresinde yer alan bucakların alanı, nüfus miktarı ve yoğunl. (1997)

Bucak adı	Alan (km ²)	Merkez nüf.	Top. nüf.	Yoğunl.
Gözeli	263	297	2.305	9
Sivrice	385	7.429	11.862	31
Hazar	202	521	3.359	17
TOPLAM	850		17526	21

Yörenin en büyük yerleşmesi, Hazar Gölünün güneybatı kenarında yer alan dört ayrı mahalleden oluşan Sivrice'nin mahallelerinden üçü, bugün de eski özelliklerinden fazla bir şey kaybetmemiş olan eski birer köy yerleşmeleridir. Sivrice'nin merkezi kısmını oluşturan Gölbaşı mahallesi ise Hazar gölü kıyısında 1280 m. yükseltide bir tepe üzerine kurulmuştur. Gelişimini endüstri tesislerine borçlu olan Sivrice'de yer alan Gübre ve Tuğla-Kiremit fabrikalarındaki personel artış ve azalışları şehrin gelişimini de etkilemektedir. Sivrice'de nüfusun % 17'si tarımsal faaliyetlerde, % 40'ı endüstri sektöründe ve % 43'ü de hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Ticari bakımdan çevresine gereken hizmetleri ulaştıramayan Sivrice'ye, idari bakımdan bağımlı olan 50 köy yerleşmesi idari işleri dışında diğer birçok işleri için direkt olarak Elazığ'la ilişki içindedirler. Bugün 7.500 kadar nüfusu bulunan Sivrice'nin gelişmesi ancak endüstri ve turizmin gelişimine bağlıdır (YİĞİT-KARAKAŞ-1995).

4. Maden Dağları Yöresi

Maden dağları batıda Fırat nehri ile doğuda Dicle nehri arasında yaklaşık 50 km. uzunluğunda ve kuzey-güney yönünde de yaklaşık 30 km. genişliğinde bir alana yayılmıştır. En yüksek yeri batıda Akdağ üzerinde 2230 m.yi bulan Maden dağları

doğuya doğru gidildikçe alçalmaktadır. Dicle vadisi yakınlarında 1400 m.ye kadar alçalan kütle içerisinde Dicle ırmağı 200 m. kadar gömülmüş durumdadır. Dicle vadisinden sonra tekrar yükselmeye başlayan dağlık kütle kısa mesafede tekrar 2000 m. seviyesine yükselmektedir. Yapısını jeologların "Maden karmaşığı" adını verdikleri Orta Eosen yaşlı volkanik ve tortul kayaçların oluşturduğu Maden dağlarında, Maden ilçesi yakınlarında dar bir alanda, içinde bakır cevherlerinin de yer aldığı Kratese yaşlı ofiyolitler bulunmaktadır. Bakır yatakları Maden ilçe merkezinin 200 m. kadar güneybatısında yer alır. Diyarbakır içinde bulunan yatakta, 1 milyon ton kadar çıkarılmaya hazır (% 1.26 Cu tenörlü), 4 milyon ton kadar çıkarılmaya hazır olmayan (% 1.18 Cu tenörlü), toplam 5 milyon ton kadar cevher vardır.

Tekevler köyü yakınında Kışlakçı deresi ile Kavak çayının birleşmesiyle oluşan Dicle ırmağı, Maden dağlarını boydan boya geçen boğaza girer. Gittikçe daralan ve derinleşen akarsu yatağı Sakız dağına kadar kuzey-güney yönünde uzanır. Buradan itibaren doğuya yönelerek Debin çayını alır ve Diyarbakır havzasına ulaşır. Diyarbakır havzasında Güneydoğu Toroslardan inen önemli bir çok akarsuyun bu çayla birleşmesiyle asıl Dicle oluşur. Tarihin en eski çağlarından beri kullanılan işlek bir yol olan bu vadinin geçit rolü, her şeyden önde gelir. Bu dağlık yerler, büyük nüfus topluluklarını geçindirecek başka imkanlara sahip olmadıklarından, buraları durak, konak yeri değil sadece bir geçit yeri olarak kalmıştır.

Dicle Boğazı içinde yer alan Maden (Ergani Madeni) ilçe merkezi, varlığını tarihin ilk çağlarından beri işletilen bakır ocaklarına borçludur. Buradaki bakır ocaklarının işletildiği devrelerde gelişmiş, ocakların çalışmadığı zamanlarda da önemini kaybetmiştir. Bugün de bakır izabe ve asit fabrikalarının faaliyetine ara vermesine bağlı olarak sürekli gerilemektedir. Dünyanın bilinen en eski bakır yataklarından biri olan Maden'deki bakır ocakları tarihin ilk çağlarından beri aralıklarla işletilmiştir. Günümüzde Etibank EBİM (Ergani Bakır İşletmeleri Müessesesi) tarafından işletilmektedir. Eskiye oranla rezervin azalması, tenörün düşmesi ve tesislerin eski olması nedeniyle üretim pahalıya mal olmakta ve müessese sürekli zarar etmekte olduğundan tesislerde işler büyük ölçüde tatil edilmiş; personel azaltımı yoluna gidilmiş ve nihayet 1995'de tesisler bir özel şirkete kiralanmıştır. Bu durum Maden'in gelişimini de etkilemiş ve son bir kaç yıl içerisinde kasabanın nüfusu (8.250) yarı yarıya azalmıştır. Mihrap dağının eteğinde Mihrap deresi vadisinin karşılıklı iki yamacında eğimli bir saha üzerinde kurulmuş olan Maden kasabasında 1990'da iktisaden faal nüfusun % 4'ü tarımda, % 42'si endüstri sektöründe, % 54'ü de hizmetler sektörü içinde yer almakta idi. Ancak tesislerin kapanmasıyla durum değişmiştir (YİĞİT-1995).

Tablo 6: Maden Dağları yöresinde yer alan bucakların alanı, nüfus miktarı ve yoğunluğu (1997)

Bucak adı	Alanı (km²)	Merkez nüf.	Top. nüf.	Yoğunl.
Gerger-Taraksu B.	188	1.516	4.451	24
Çüngüş	470	4.138	14.589	31
Maden	608	8.255	17.243	28
Alacakaya	268	3.339	8.766	33
TOPLAM	1534		45.049	29

1934 yılında Alacakaya (eski adı Guleman) yakınlarında Dereboyu (Sori) ve Kef bölgesinde keşfedilen krom yatakları 1935’de işletilmeye başlanmış, 1952’de bu bölgedeki madenleri işletmek üzere Etibank Şark Kromları İşletmesi kurulmuştur. Üçü açık 11’i kapalı olmak üzere 14 ayrı ocakta faaliyet sürdürülmektedir. 6 milyon ton kadar tahmin edilen rezervin 500 bin tonu işletmeye hazır durumdadır. Buradan çıkarılan maden Kovancılar yakınındaki ferrokrom tesislerinde işlenerek büyük bir kısmı yurt dışına ihraç edilmektedir. Ayrıca Alacakaya’da içerisindeki demirli bileşiklerden kaynaklanan kırmızıya yakın rengiyle “Elazığ Vişnesi” adıyla tanınan mermer yatakları Etibank ve özel sektörcü işletilmektedir. Elazığ’daki mermer işleme tesislerini beslemenin dışında yurt içinde ve yurtdışındaki başka tesislere de blok mermer gönderilmektedir.

Önceleri Maden’e bağlı bir köy yerleşmesi olan Alacakaya’da, 1986’da belediye kurulmuş, 1990’da da Maden’den ayrılan 8 köy ile Palu’dan bağlanan 4 köyün ilçe merkezi haline gelmiştir. İktisaden faal nüfusun % 67’si sanayi sektöründe yer alan, madencilik alanında çalışan nüfusun % 13’ünü oluşturduğu Alacakaya’da tarımda çalışanların oranı % 2’dir. 3400 kişi nüfusu bulunan Alacakaya’da, Etibank Şark Kromları İşletmesine ait 560 tane lojman ve 350 yatak kapasiteli işçi pansiyonlarından başka işçi ve memur lokalleri ve revir gibi sosyal tesisler bulunmaktadır. Böylece Alacakaya tipik bir madencilik kasabası görünümündedir. Tarım alanlarının çok kısıtlı olduğu (% 5) yörede, tarlaların % 80’ine tahıllar, % 15’ine de fasulye ve nohuttan oluşan baklagiller ekilmektedir. Domates, karpuz ve yeşil soğan en çok yetiştirilen sebzeleri, ceviz, kayısı ve elma da başlıca meyveleri oluşturur. YİBO’nun yer aldığı, 1150 nüfuslu Çataklı köyü Alacakaya’dan sonra en göze batan yerleşme durumundadır.

Maden dağları yöresinde Maden ve Alacakaya gibi madencilik kasabaları dışında, Maden dağlarının güneybatı ucunda, Fırat’a karışan ve kendi adıyla anılan çayın vadisinde 1150 m. yükseltide 4000 nüfuslu Çüngüş ilçe merkezi yer alır. Dağlık bir alanda ve yollardan uzak olması nedeniyle gelişmemiş olan Çüngüş’ün büyük ümitler beslediği Karakaya Barajı da gelişmesine pek katkı sağlayamamıştır. Çalışan nüfusunun % 45’i toplum hizmetlerinde, % 13’ü de ticaretle yer alan Çüngüş, kendisine bağlı 40 kadar köyün tarımsal pazar merkezi durumundadır. Yollardan uzak, ulaşılması zor bir sahada yer alan Çüngüş çevresi, Fırat Boğazının batısında olduğu gibi orman ve

fundalıkların geniş (% 42) yer kapladığı bir yöredir. Toplam arazinin % 20'sini (10.710 ha.) oluşturan tarım arazilerinin 1500 ha.ını bağ alanları, 830 ha.ını meyve ve 1720 ha.ını da sebze bahçeleri oluşturur. Ekilen alanların yarısını buğday tarlaları (2.540 ha.) oluşturur ve yılda ortalama 4.600 ton ürün elde edilir. Tarlaların 1/4'ini de arpa (1.350 ton) ve mısır (1.300 ton) tarlaları oluşturmaktadır. Geri kalan alanda ise yonca, fasulye, soğan ve patates yetiştirilmektedir. Sebze alanlarının yarısını kaplayan domatesten yılda 11 bin ton ürün alınmaktadır. Ayrıca 7.500 ton hıyar ve 2.000 ton patlıcan üretimi söz konusudur. Meyve bahçelerinin yaklaşık 3/4'lük kısmı nar, incir, badem, ceviz, elma, dut ve armut arasında hemen hemen eşit paylaşılmıştır. Yöreden yılda ortalama 480 ton nar, 415 ton badem, 365 ton incir, 350 ton ceviz, 320 ton elma, 290 ton armut ve 235 ton dut elde edilmektedir.

5. Arıcak-Yayla Yöresi

Güneydoğu Toroslar'ın doğu ucunda Akdağ (2417 m.) ve Akçakara (2940 m.) dağlarının güney etekleri ile İnceburun dağları arasında Elazığ'ın Arıcak ilçesi ile Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Servi ve Yayla bucaklarının bulunduğu alan son yöreyi oluşturur. Büyük bir kısmını fundalık ve ormanların kapladığı yörede tarım alanlarının oranı % 10 kadardır. Yaklaşık 5 bin ha. kadar alan kaplayan tarım arazilerinin yarısı ekili, diğer yarısı da dikili alanlara ayrılmıştır. Ekili alanların 3/4'ü buğdaya, geri kalan alanların yarısı arpaya diğer yarısı da yonca ve mısır tarlalarına ayrılmıştır. Dikili alanların % 90'ı bağ alanlarına (2.350 ha.) ayrılmıştır. Yılda ortalama 8.200 ton üzüm elde edilmektedir. Meyveye ayrılan alanların % 40'ını dut, % 30'unu ceviz, % 20'sini elma ve % 10'unu da kayısı ağaçları kaplamaktadır. Ayrıca yörede 12.500 kadar sığır ve 25.000 kadar da davar varlığı mevcuttur.

Tablo 7: Arıcak-Yayla yöresinde yer alan bucakların alanı, nüfus miktarı ve yoğunluğu (1997)

Bucak adı	Alanı (km ²)	Merkez nüf.	Top. nüf.	Yoğunl.
Arıcak	400	5.253	16.520	41
Genç-Servi B.	523	2.410	5.470	10
Genç-Yayla B.	338	900	2.047	6
TOPLAM	1261		24.037	19

Ulaşım güzergahlarından uzakta engebeli bir sahada yer alan Arıcak-Yayla yöresinde küçük birimlere bölünmüş 50 kadar köy yerleşmesi yer almaktadır. Son zamanlardaki güvenlik problemleri nedeniyle, bu köylerden 10 kadarı tamamen, 15 kadarı da kısmen boşalmış durumdadır. Buradaki bucak merkezlerinden Servi (2400), Yayla (900) nüfusa sahip birer kır yerleşmesidir. Yörenin en büyük yerleşmesi olan Arıcak ise, Elazığ'a 124, Palu'ya 48 km. uzaklıkta, yer yer stabilize bir yolla 1480 m. yükseklikteki Tirinik geçidi güneyinde yer alır. Sirbelek dağı doğu yamaçlarından

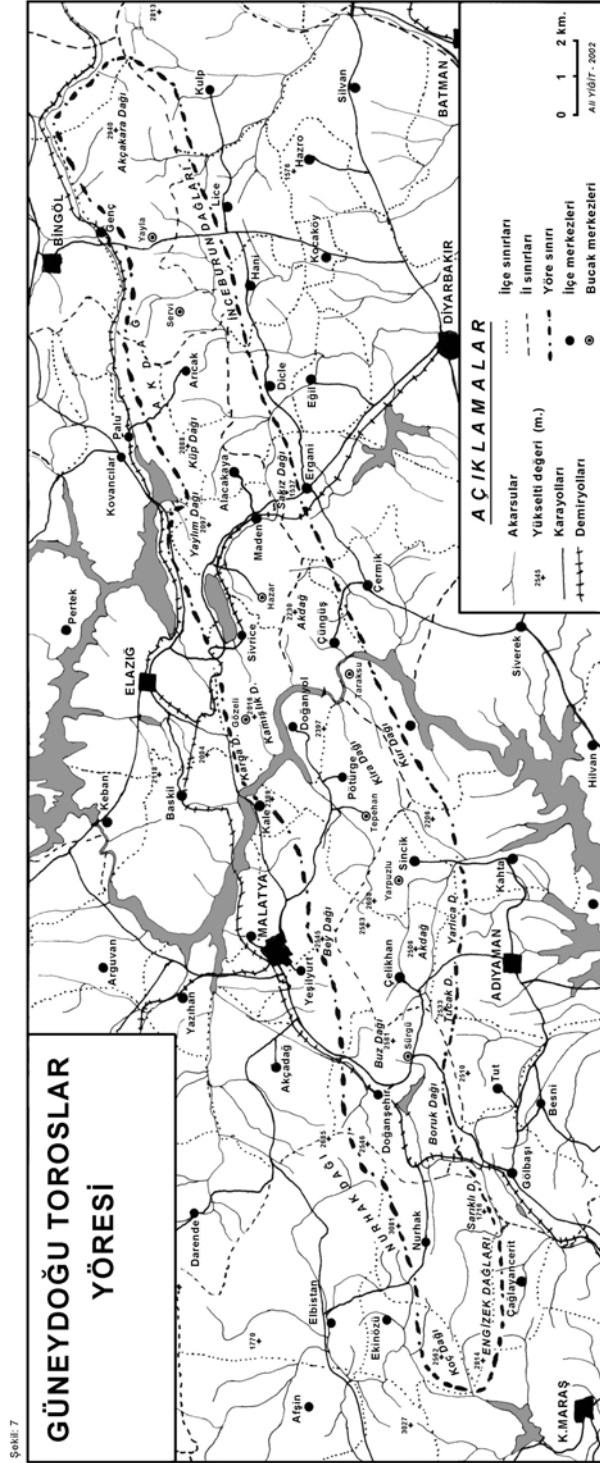
kaynaklarını alan Merivan çayının dağlık sahadan az eğimli dağ eteğine geçtiği yerin hemen doğusunda kurulmuş olan Arıcak, önceleri Palu'ya bağlı bir bucak merkezi iken, 1987'de ilçe merkezi olmuştur. Erimli (3150), Üçocuk (2030) ve Bükardı (1520) beldeleri ile birlikte 17 köyün ilçe merkezi olan Arıcak'ta çalışan nüfusun % 65'i tarımla uğraşmakta, % 17'si de toplum hizmetlerinde çalışmaktadır

SONUÇ

Ülkemizde sayıları giderek artan sistematik etütler yanında, mekan ilişkilerini esas alan bölgesel etütlerin de hazırlanmasına ağırlık verilmelidir. Böylece ülkemizin gerçek bölgesel coğrafyası, bu yöresel etütlerin birleştirilmesiyle tamamlanabilir.

Bu amaçla ele aldığımız Güneydoğu Toroslar yöresi, kendi içinde her biri kendine has özellikleri ile ayrılabilen, daha küçük ünitelerin birleşmesiyle oluşan büyük bir yöredir. Hatta ayrıntılı bölge tasnifleri içinde bir alt bölge olarak da belirlenebilecek özelliklere sahiptir. Ele aldığımız sınırlar içinde, Güneydoğu Toroslar yöresi 5 alt yöreye ayrılmakta, bu alt yöreler içinde de daha küçük coğrafi üniteler belirlenebilmektedir. Nitekim Doğanşehir-Çelikhan alt yöresi içinde Doğanşehir ovası ile Çelikhan ve Nurhak çevreleri farklı özellikleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Aynı şekilde Şiro çayı alt yöresinde vadi tabanı ile dağların güneyinde kalan Tepehan-Sincik çevresi farklılaşmaktadır. Hazar Gölü- Behrimaz havzası alt yöresinde de Gözeli çevresi ile Hazar Gölü çevresi ve Behrimaz ovası farklı üniteler olarak ayrılmaktadır. Maden dağları alt yöresini de Maden-Alacakaya çevresi ve Çüngüş çevresi olarak iki alt üniteye ayırmak mümkündür. Arıcak-Servi-Yayla çevresi ise, kendi içinde bir bütünlüğe sahiptir. Böylece 11 küçük ünitenin birleşmesiyle 5 alt yöre, bunların birleşmesiyle de Güneydoğu Toroslar yöresi oluşmaktadır.

Bütün bu ünitelerin ortak değerlendirmesinden ise, Güneydoğu Toroslar'ın birbirine paralel uzanan dağ sıraları ile bunlar arasına yerleşmiş küçük düzlükler ve bir vahayı andıran vâdilerden oluşan bir yöre olduğu ve bu birbirinden topografik engellerle ayrılan ünitelerin her birinde farklı yaşayış tarzları olduğu görülür. Çevresindeki diğer alanlardan sadece topografik özellikleriyle değil, aynı zamanda iklim, bitki örtüsü ve tarımsal özellikleri; yetiştirdiği ürünleri ile de ayrılan bu ünitelerin küçük ve çevresiyle bağlantıları zayıf olması nedeniyle, iktisaden kendi kendisine yetersiz durumdaki geri kalmış yerlerden oluştuğu, dolayısıyla da az sayıda nüfus barındırdığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- BAKIRCI,Y.,1998, Türkiye Tütün Üretiminde Çelikhan (Adıyaman)'ın Yeri ve Önemi, F.Ü. Fen-Edb. Fak. Coğrafya Bölümü Lisans Tezi, Elazığ.
- BİLGİN,T. 1967, **Samanlı Dağları**, . İ.Ü.Coğr.Enst.Yay. No:50, İstanbul.
- DARKOT,B., 1943, *Türkiye'nin Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi III.Üniv. Haftası-Elazığ*, İ.Ü.yay.No:1965, sf.255-268, İstanbul.
- ERİNÇ,S., 1945, *Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu Giresun Kesiminde Landşaft Kesitleri*, **Türk Coğrafya Derg.**, 7-8, 119-140, İstanbul
- ERİNÇ,S., 1953, **Doğu Anadolu Coğrafyası**. İ.Ü.Coğr.Enst.Yay. No:15, İstanbul.
- ERİNÇ,S., 1958, *Bölge Sınırlandırmanın Esasları*, **İkinci İskan ve Şehircilik Haftası**, 69-94,
- EROL,O., 1983, **Die naturräumliche Gliederung der Türkei**, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden. STUTTGART.
- EROL,O., 1993, *Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri*, **Ege Coğr. Derg.** sayı:7, sf.13-41, İzmir.
- HÜTTEROTH W.-D., 1982, **Türkei**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- İZBİRAK,R., 1955, *Yöre Mefhumu ve Yöre Bilgisi*, **Harita Derg.**, 21, 1-26,
- LOUIS,H., 1985, **Landeskunde der Türkei**, Geographische Zeitschrift. Beihefte; Steiner Verlag; Wiesbaden-, STUTTGART.
- SANIR,F.1948, **Sultan Dağları'ndan Sakarya'ya ve Akşehir**, Ulus Basımevi, Ankara.
- SARAÇOĞLU,H. 1956, **Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler-I, Doğu Anadolu**. Maarif Basımevi, İstanbul.
- SARİBEYOĞLU,M.1951, **Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası**, Anıl Matbaası, İstanbul.
- SÖZER,A.N., 1984, *Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış Ege Coğr. Derg.* sayı:2, sf.8-30, İzmir.
- STEWIG R., 1967, **Coğrafi Tabiata Uygun Sahalar Yönünden Batı Anadolunun Taksimatı**, İSTANBUL.
- YİĞİT,A.1994, *Hazar Gölünün Turizm Potansiyeli ve Bugünkü Kullanım Durumu.*, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.1-2, sf. 289-312, Elazığ.
- YİĞİT,A.1995, *Maden (Ergani Madeni) Kasabasının Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları*, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.1-2, sf. 319-343, Elazığ.
- YİĞİT,A.1996, *Türkiye'nin Doğu Bölgelerinin Yeniden Belirlenmesi Hakkında Düşünceler*, **F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.1-2, sf. 361-378, Elazığ.
- YİĞİT,A.-KARAKAŞ,E.1995, - *Sivrice'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehirsal Fonksiyonları*, **1.Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler**, sf. 167-182, Sivrice Kaymakamlığı Yay.No: 2, Sivrice-ELAZIĞ.
- YÜCEL,T.1987, **Türkiye Coğrafyası**. Türk Kültürünü Arşt. Enst. yay: 68, Ankara.
Türkiye'nin Bölgeleri Hakkında,Türkiye Coğrafyası Komisyonu Tarafından Kongreye Verilen Rapor, **Birinci Coğrafya Kongresi** (Kitabı) sf. 80-90, Ankara-1941.
Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü; Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Kahraman Maraş illeri Arazi Varlığı Raporları.
DİE, elektronik ortamda ilçelere göre düzenlenmiş tarımsal üretim verileri.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 79-85., ELAZIĞ-2002

SARIKAMIŞ BAŞKÖY' DE KİŞİ ADLARI

Personal Names in Başköy/Sarıkamuş

Nesrin GÜLLÜDAĞ*

ÖZET

Kişi adları üzerine yapılacak çalışmalar kültür tarihi, dilbilim ve halkbilim çalışmaları açısından önem taşımaktadır. İsimlerin verilme sebepleri dinî, millî ve mahallî sebeplerle olmaktadır. Başköy'de, kız çocuklarına ad olarak meyve isimlerinin verilmesi dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: kişi adları, gelenek, Başköy, Sarıkamuş.

ABSTRACT

The researches done in the field of person names have an important place from the point of linguistics and folklore. Religion, nationality, and local factors are the important reasons for giving names. The interesting that, the people give daughters the names of vegetables as person names in Başköy.

Key Words: name persons, tradition, Başköy, Sarıkamuş

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Başköy, idarî yönden Sarıkamış' a bağlı, Sarıkamış' ın güney batısında olup karayolu ile 45 km. mesafededir.

Başköy' de yaptığımız araştırmalarda dört sülâlenin bulunduğunu tespit ettik. Bunlar: Motan, Cunka, Çegeme ve Şadilerdir.

Motan kelimesinin Çin kaynaklarında geçen ve Mete Han anlamına gelen Maotun (Ögel :1989) ile aynilik göstermesi, dikkat çekicidir. Köyde keçe yapımı ve kullanımı olması, **MOTAN** ve **CUNKA** aşiretlerinin doğrudan Orta Asya ile bağlantılı olma ihtimalini artırmaktadır. Çünkü, Orta Asya'da keçe yapımı oldukça yaygındır(Ögel:1985).

Ayrıca Iğdır, Doğubeyazıt ve Güneydoğunun muhtelif yerlerinde de Motan aşiretine mensup ailelerin yerleşmiş oldukları bilinmektedir.

Başköy' de bulunan aşiretlerden Çegemeler, antropolojik özellikler açısından Motan ve Cunkalardan farklılık gösterir. Çegemeler, daha uzun boylu, tenleri daha açık, mavi gözlü, geniş omuzlu, elmacık kemikleri çıkıktır. Bu görünüşleri ile Kafkas menşeli halklara ve daha çok Kıpçaklara yakındırlar. Dolayısıyla Kafkasya' da Çegem nehri ve Çegem boyunun bulunması, Başköy' de aynı adla anılan Çegemeler arasında bir bağlantı olabileceği kanaatindeyiz.

Köydeki diğer aile ise Şadilerdir. Köy içerisinde Şadilere, Dilbilmezler veya Arap uşağı adı da verilmektedir. Dört farklı aşiretin bu köyde konuştukları ortak dil ise, Kürmanç Türkçesidir.

Ermeniler, zulmünü Sarıkamış ve Kars çevresinde vahşetle devam ettirirken, Başköy de bu vahşetten payını almıştır. 1920 yılı Nisanından başlayarak Ermeniler Sarıkamış ve köyelerine saldırmaya başladılar. Bu 32 köy arasında Başköy'de (Kirzioğlu :1970) mevcuttur. Ermeniler üç yıl devamlı bu köye saldırmışlardır.(Solmaz :1995) Köylüler lüzumlu eşyalarını alıp köyü terk etmişlerdir.

Köyde kullanılan kültür eşyalarından, dibek, evin kapısına asılan at nalı(İnan: 1985), koç başı, üzerlik, duvarda *döşürme* adı verilen kilim bulunması, tüm Türk köylerinde rastladığımız türdendir.

Başköy, 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre 755 kadın, 659 erkek olmak üzere toplam 1414 nüfusa sahiptir. Geçmiş yıllardaki nüfus sayımlarını incelediğimizde oldukça fazla oranda göç veren bir köy olduğu ortaya çıkıyor. Bunun sebebi ise kış şartları ve işsizliktir.

Başköy'de Ad Verme Gelenekleri :

Kişi adları dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Orhun yazıtlarında Çinli adını alarak milli benliğini kaybeden beylere

serzenişlerde bulunulur. Yabancı kültürlerin kendilerini ilk gösterdiği yer, adlardır. Kişi adlarının dilbilim açısından önemli bir yönü de, dildeki yabancılaşma veya öze dönmeyi yansıtmadır.

Türk kişi adlarının kaynakları; mezar taşları, nüfus kütükleri, kadı (şeriye) sicilleri, vakfiyeler, modern çağda telefon rehberleri, okul kayıt defterleri, evlilik kayıt defterleri, doğumevi kayıt defterleri, ölüm kayıt defterleri gibi yazılı belgelerdir (Gülensoy: 1999).

Türklerde ad verme geleneği, başlı başına bir kültür unsurudur. Bir insana ad verilmesi o ulusun kültürüyle ilişkilidir. Her ülkede bir takım ad verme gelenekleri vardır. İnsanoğlunun bu konuda ortak eğilimleri olduğu gibi, toplumdan topluma birbirinden farklı, kendine özgü geleneklerin de olduğu bilinmektedir. İsimlerin verilme sebepleri dinî, millî ve mahallî sebeplerle olmaktadır.

Türk kişi adları çok uzun bir tarih boyunca bulunduğu coğrafyaya ve yaşadığı töreye göre farklı şekiller gösterir.(Gülensoy:1999) Türklerde yeni doğan çocuğa ad verme geleneği çok eskiye dayanan bir töredir. Verilen her ad o çocuğun hayat bulmasında vesile olmuş ana-babanın da atalarından gördüğü geleneklere uygundur. Verilen her ad bir sebebe dayanır. Çocuk doğduğu zaman olan bir hâdise,eve ya da obaya gelen bir ziyaretçi, ilk görülen bir nesne, hayvan veya bitki adı, kız ya da erkek kişiye ad olabilir. (Gülensoy:1994) Anadolu'nun muhtelif yerlerinde verilen isimler pek fazla farklılık göstermez. Ancak Başköy'ün, dilbilimi çalışmalarında şimdiye kadar tespit edilen ad verme geleneklerinden farklılık gösteren bir özelliği vardır.

Portakal, mandalina, vişne, kiraz, üzüm, limon, kayısı, zeytin,sidirat (Arabistan kirazı) gibi meyve isimlerinin kız çocuklarına ad olarak verilmesi Başköy'de dikkat çekicidir.

Yapmış olduğumuz araştırmada, anne çocuğa hamileyken canının çekmiş olduğu, ancak genellikle yiyemediği meyvelerin isimlerini çocuklarına ad olarak vermiştir. Çünkü köydeki inanişaya göre, anne eğer bu adı vermezse bebeğinin sakat doğacağına inanırdı. Bu, ad verme geleneği açısından diğer yerlere göre en önemli farklılıktır.

Ayrıca, Kögercin, Köçer, Karabalıg, Yüregir gibi Eski Türkçe'de kullanılan arkaik şekillerinin bulunması köydeki Motan ve Cunka boylarının Orta Asya ile tarihi bağlantısını göstermesi açısından bir delil sayılabilir.

Başköy'ün nüfus kütüklerinde yaptığımız çalışmada, belirli bir zaman dilimini ölçü almadık. Tekrar edilen isimlerle birlikte toplam 7215 isim tespit ettik. Bunlardan en çok kullanılan adlar ve yüzdeleri şunlardır:

Erkek			Kadın		
Şahıs Adı	Toplam	Yüzde	Şahıs Adı	Toplam	Yüzde
Mehmet	136	1.88	Hazal	72	0.99
Ahmet	84	1.16	Hatice	66	0.91
Hasan	79	1.09	Zeynep	59	0.81
Hayrettin	65	0.90	Seyran	50	0.69
Ali	58	0.80	Barika	47	0.65
Yusuf	50	0.69	Sultan	44	0.60
Ömer	49	0.67	Güllizar	37	0.51
Nurettin	45	0.62	Güzel	31	0.42
İbrahim	40	0.55			
İsmail	37	0.51			

Abd. ön ekiyle başlayan 26 değişik isim kullanılmıştır. Bunların toplamı 222'dir. Bunun oranı ise % 3'tür.

Türk kültürünün etkisi altında kalmış ve aldıkları şahıs adları ile Türklüğü benimsemiş olan gayrimüslimlerin bir kısmının kendi isteği ile İslâmiyet'i kabul ettikleri bilinmektedir. Bunlara müslüman adları verilmiş ve baba adları, Allah'ın kulu anlamına gelen *Abdullah* olarak nüfus defterlerine kaydedilmiştir. Fakat bütün baba adları veya kendi isimleri *Abdullah* olanların dönme olduklarını düşünemeyiz.

Türkçe'de adların çeşitli etkenlerle değiştirilmiş biçimleri de vardır. Kimi zaman ünlü uyumu kurallarına aykırı düşen bu örnekler çoğu kez dilde en az çaba yasasına, dilde tasarrufa da örnek oluşturur (Aksan : 1995).

Dilbilimde semitative yani sevimlilik ifade eden ekler veya kısaltmalara örnek olarak şunları verebiliriz. Bekir - Beko, İbrahim - İbo, Perihan - Pero, Feride- Fero, Bedrettin- Bedo, Hamdullah- Hamo, Didare- Dido, Hıdır- Hado, Adem- Ado, Habip- Habo, Hasan-Hasi, Süleyman- Silo, Çiçek- Çiço, Seyit- Seydo gibi.

Bu şekilde kısaltmaya uğramış ve bu halleriyle nüfusa geçirilmiş 152 isim vardır. Bunun oranı ise, % 2' dir.

Başköy'de Kişi Adlarının Veriliş Çeşitliliklerini Şöyle Sıralayabiliriz:

- **Kuş İsimleri:** Türkler tabiata olan bağlılığını, kimi kuş yeteneklerine karşı duydukları sevgi, çocuklarında görmek istedikleri üstün özellikler gibi etkenlerle kuş adlarını şahıs adı (Akalin: 1993) olarak kullanmışlardır. Bu isimlerden Başköy'de rastladıklarımız şunlardır: (Tuncay:1981) Doğan, İshak, Ördek, Şahin, Suna, Tuti, Doğanca,

Kögercin gibi.

- **Bazı siyasî liderlerin adı veya soyadı:** Özal, Erbakan, Menderes, Mustafa Kemal, Türkeş, Tansu gibi.

- **Eşya isimleri:** Ayna, Fincan, Kıyafet, Şemsiye, Kit'an (yazma), Şari (siyah puşu) gibi toplam yirmi kişiye ad olmuş bu isimler doğumdan sonra ilk göze çarpan yahut işitilen nesnenin adı olabilir.

- **Kavim adları:** Acem, Lezgi, Çerkez, Arap.

- **Meslek adları:** Asker, Müdür, Savcı, Hakim.

- **Bitki adları:** Susam, Başak, Çiğdem, Çınar, Çimen, Gülistan, Yasemin, Nergis, Nilüfer.

- **Dini Adlar:** Dini yönden önem arz eden günlerde doğan çocuklara verilen adlardır. Berat, Bayram, Mevlit, Ramazan, Muharrem, Recep, Cuma, Kadir.

- **Hayvan isimleri:** Ceylan, Aslan, Ejder.

- **Batı dillerinden alınan isimler:** Betri, Bruno, Mariya, Denise, Tijen, Hameln, Keti gibi. Fakat bunlar yurt dışında ikamet etmektedirler.

- **Halk ozanlarının isimleri:** Köroğlu, Yunus Emre.

- **Mücevher isimleri:** Altın, Cevahir, İnci, Zümrüt, Mine.

- **Mekân ve yer isimleri:** Taksim, Osmaniye, Ümraniye, Şato, Saray, Banka, Hani: hane, ev (YZP) gibi isimler Başköy'de tespit edilmiştir.

- **Çocuğun sevilmediğini göstermek için kullanılan çirkin adlar:** Dünyanın pek çok ülkesinde çocuklara beğenilen, sevilen, saygı duyulan adlar verilirken, kimi ülkelerde ise güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanılır. Altay Türklerinde önceki çocukları ölen ana-babanın yeni doğanlara kötü, çirkin adlar verdiğini biliyoruz. Siyam Tarking ve Silezya'da çocuk için güzel şirin sözlerin söylenmesinden kaçınılarak kaba ve çirkin sözcükler kullanılır. Bazı adlarda ise çocuk; değersiz, küçük bir varlık gibi gösterilerek kötü ruhlar yanıltılmaya çalışılmıştır.(Aksan: 1995)

Başköy'de bu maksatla konduğunu tahmin ettiğimiz adlar şunlardır:

Dadak: ham, olgunlaşmamış, kabak; Dino: deli; Cayle: okumamış, cahil; Havi: yarı deli (YZP); Rendi: hilekar(MK); Şeviş: karışık(YZP); Zebire: mihnet, sıkıntı (FD); Rehbet: korku(MK); Merdes: hizmetçi; Acizer, Adi, Günah, Zorba, Perişan.

-**Yeni doğan çocuğun vücut özellikleri, göze çarpan bir özelliği dikkate alınarak verilen adlar:** Hasne :< hasna, güzel (FD); Keleş :yakışıklı, güzel (YZP); Koro :<kor, kör (YZP); Zeri:< zer, altın, sarışın (KES); Berfi: < berf, kar(YZP); Kulu: <kuli, kar tanesi, pamuk yumağı (YZP); Sutto: gözleri mavi; Sütti:beyaz tenli, süt rengi; Fodul: kısa boylu, şişman; Totoş: sevimli; Zenure:nurlu; Kozi:güzel; Fisdos: güzel, şık; Gagi:

tatlı, şirin; Esmer, Karakaş, Güzel, Şirin gibi.

- **İyi karakter özelliklerini anlatan isimler:**Bunlar anne babanın çocuğunda görmek istediği özelliklerdir. Bino: < binani,binali, temelli, soylu (KES); Gevi: <kavi, sağlam, güçlü (YZP); Mihri: < mihr, dostluk, sevgi (MK); Maho: < mahir, becerikli; Esse: ciddiye, Efendi, Mert, Kahraman, Kibar, Zeka, gibi.

- **Doğan çocuğun son olmasını temenni eden isimler:** Bütün kavimlerde genellikle kız çocuğun doğumu şefkat duyguları uyandırmakla beraber, oğlan doğumundan daha az istenmektedir. Bu sebeple ailede çok kız doğmuşsa yeni doğan kızın adı çok defa Yeter olur.(Rasonyl:1963) Başköy'de bu maksatla verilmiş kız adları şunlardır: Bese:< bes, yeter, kafi (YZP); Soni: son bulmak.

- **Odaya giren ilk kişinin adının verilmesi:** Kize: kız; Güvi: güvey; Neno: nine; Ano: anne; Meto: hala (YZP).

- **Yer adının şahıs adı olarak kullanılması:** Yer adları içerisinde şehir, köy ve ırmak adları kişi adı olarak kullanılmıştır.(Sakaoğlu:1984) Albeza: Horasan'da bir köy (YZP); Sano: Siirt ilinde bir köy(YZP); Zogi: Garzanda bir köy, Bugünkü Yanarsu(YZP)

- **Ana babanın ilk duyduğu ya da söylediği söz:** Çocuğun doğumuyla söylenen ilk söz, duyulan büyük sevinç ve heyecanla verilen ilk tepkidir. Başköy'de rastladıklarımız şunlardır: Hato: geldi; Hutte: kendi geldi. Bu tür isim verme adetine Tatar Türklerinde de geldi fiiline çeşitli sözlerin eklenmesiyle oluşturulmuş birleşik yapıdaki adlar şeklinde rastlıyoruz. İşkildi (eş, arkadaş geldi); Kotlıkildi (kutlu geldi); Savgildi (sağ salim doğdu) (Alkaya:2001)

Başköy'de toplam 7215 addan, 1526'sı değişiktir.Adlardaki değişiklik oranı %21'dir. İsimlerdeki Türkçelik oranı ise şöyledir; 594 adın menşei Türkçe'dir. Oran olarak % 8.2'dir. Birleşik adlarda; Arapça - Farsça - Türkçe karışık adların sayısı ise 203'tür. Yüzde oranı ise % 2.8'dir. Eğer bu adları da Türkçeleşmiş adlar olarak kabul edersek Türkçe adların sayısı toplam 792 olup, % 11'dir.

İslâmiyeti kabul eden Türklerde İslâm dininin tesiri altında, birinci derecede Arap, ikinci derece ise Acem adları yerleşmiştir.(Rasonyl:1996) Başköy'de de Arapça-Farsça adların oranı oldukça fazladır.

Sonuç olarak, Türk ad verme geleneğinde etkili olan faktörler Başköy'de de hemen hemen aynıdır.

KAYNAKLAR

- Akalın, Lütfullah Sami, **Türk Folklorunda Kuşlar**, *Kültür Bak. Yay Ankara 1993, s.27*
- Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, *TDK Yay Ankara 1995, s.125*
- Alkaya, Ercan, **Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme**, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 11, Sayı 1, s.129**
- Gülensoy Tuncer, **Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi**, **Türk Dili**, Ocak 1999, sayı 565, s.3
- Gülensoy Tuncer, **Türklerde Ad Verme Geleneği ve Hektor**, **Millî Folklor**, Kış 1994, Cilt 3, sayı 22, s.5
- İnan, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** *Ankara 1985, s.173*
- Kirzioğlu, Fahrettin, **Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi** *Ankara 1970, s.101*
- Ögel, Bahaddin, **Türk Mitolojisi**, II. cilt, *TTK Yay. Ankara 1995, s.5*
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 3. Cilt, *Ankara 1985, s.177*
- Rasonyl Laszlo, **Türklükte Kadın Adları**, **TDAY Belleten 1963, s.63**
- Rasonyl, Laszlo, **Tarihte Türklük**, *Ankara 1996, s.26*
- Sakaoğlu, Saim, **İnsan Adlarından Kaynaklanan Yer Adlarımız**, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri** *Ankara 1984 s.259-260*
- Solmaz, Gürsoy, **Yaşayanların Dilinden Erzurum, Sarıkamış ve Kars'ta Ermeni Zulmü** *Van 1995, s.66*
- Tuncay, Selma - Aysan, Adviye, **Türk Adları Kılavuzu** *Ankara 1981, s.81*

KISALTMALAR

- FD : Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, *Ankara 1970*
- KES : Tuncer Gülensoy **Kürtçe'nin Etimolojik Sözlüğü** *Ankara 1994*
- YZP : Saime İnal Savi, **Yusuf Ziyaettin Paşa'nın El-Hediyetü'l Hamîdiyyesinde Osmanlıca - Türkçe Taraması** *Ankara 1993*
- OTD : Saime İnal Savi **Bir Kürt Ağzı üzerinde Osmanlıca - Türkçe Denemesi** *İstanbul 1992*
- MK : Mehmet Kanar, **Büyük Türkçe - Farsça Sözlük** *İstanbul 1993*

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: . 87-96., ELAZIĞ-2002

NUR BABA ROMANINDA NİGÂR HANIMIN NİYET VE EYLEMLERİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

An Analysis on Intentions and Actions of Nigar Hanım in Nur Baba Novel

Tarık ÖZCAN*

Özet

Anlatma esasına bağlı türler içerisinde roman, insan ilişkilerinin en yoğun olduğu edebi türdür. İnsanlar arası ilişkilerin kendi içinde bin bir türü vardır. Ancak söz konusu ilişkiler ağını, üç fiil ekseninde toplamak mümkündür. Bunlar arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmektir. Modern bir romandaki insan ilişkilerini, bu üç fiille izah etmemiz mümkündür.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Nur Baba" romanının çözümlemesinde bugüne kadar romanın konusu göz önünde tutulduğundan dolayı, uzun yıllar boyunca yazarının haksız bir biçimde eleştirilmesine sebep olmuştur.

İnsanî ilişkileri eksen edindiğimiz bu incelememizle, ilgili romanın önemli bir karakteri olan Nigâr Hanımın niyet ve eylemleri üzerine bir çözümleme yaparak, romanın konusundan daha çok insanlar arası ilişkilerin romanın dünyasındaki önemine dikkat çekmek istedik.

Anahtar Kelimeler : Roman, insanî ilişkiler, arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmek, Nur Baba romanı, Nigâr Hanımın niyet ve eylemleri.

Abstract

Novel, which is based on narration, is a literary way in which human relations are very intense. There are many kinds of human relations. But it is possible to collect the relation network in three topics. These are 'desire', "communicate" and 'participate'. It is possible to explain the human relations under these three titles in a modern novel.

As the topic of the novel Nur Baba by Yakup Kadri Karaosmanoğlu was evaluated, that caused an unjust criticism for the writer.

In this study we concentrated on human relations and analyzed intentions and actions of Nigar Hanım who is an important character of the novel and we tried to attract attention to the human relations rather than the topic of the novel.

Key Words: Novel, human relations, desire, communication and participation, Nur Baba Novel, intentions and actions of Nigar Hanım

---

* Yard. Doç. Dr. Fırat Üniv. Fen Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl.

1.GİRİŞ :

Anlatma esasına bağlı edebi türler içerisinde roman, insanî ilişkilerin en yoğun biçimde örgütlendiğini edebi türdür. Bir romanın dünyasında bir birinden çok farklı mizaca sahip insanları ve onların ilişkilerini görebiliriz. Bu, gerek roman türünün anlatım imkânının genişliğinden gerekse insanî ilişkilerin zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle modern romanın konusunu, romanın dünyasında bazen anlatım öznesi, bazense anlatım nesnesi görevlerini üstlenen insan ve onun ilişkileri oluşturmaktadır.

“İnsanlar arası ilişkilerin kendi içinde bin bir türü vardır. Ancak söz konusu ilişkiler ağını, üç fiil ekseninde toplamak mümkündür. Bunlar arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmektir.”(Çetişli 1999,s.21). Cumhuriyet dönemi romancıları arasında, insani ilişkilerin ördüğü sosyal ortamı en yoğun bir biçimde anlatan yazarlardan birisi de Yakup Kadri Karaosmanoğlu’dur. Onun önemli romanlarından olan Nur Baba’nın kadın kahramanlarından Nigâr Hanımın niyet ve eylemlerini, bu üç fiil ekseninde incelemenin, romanın karakter sentezleyici yapısının çözümlenmesi bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. NİGÂR HANIMIN NİYET VE EYLEMLERİ :

2.1. ARZU ETMEK :

Arzu etmek, istemektir. Arzusunun nesnesi konumundaki bir varlığa karşı içsel bir çekiliştir. “Zamanın ve mekânın boyunduruğundaki arzu ve kader zıtlığı edebiyatın bitmeyen konusudur.” (Stanzel 1997,s.68) Roman kahramanıyla arzu edilen arasında mutlak bir nedensellik bağı söz konusudur. Bunun için modern romanda nedensellik bağı, mantıksal tutarlılığın önemli bir unsurudur. Bu bağ, metafiziksel veya içtepisel olabilir ve roman kahramanlarını harekete geçiren önemli bir fonksiyonu icra eder. Bir insanın hareketlerinin sebepleri arasında yer alan ve “bir cazibe merkezine yönelen kişinin arzusu cazibe gücüdür, hedef alınmış gayeyi veya korkulan objeyi temsil eder.” (Aktaş 1991,s.154). Roman kahramanı, arzusunun biçimlendirdiği bir değişme sürecini yaşayan öznedir.

Nur Baba romanında, anlatım nesnesi konumundaki şahıslardan zaman ve mekân içindeki yolculuğuyla öyküsünü ören kişi Nigâr Hanımdır. Romanın başlangıcında uyuyan kişiliğiyle karşımıza çıkar. Kendi yalnızlığının bile farkında değildir. Wittgenstein’in öznenin duyumsallığında belirttiği gibi: “Bir duyumu olmayan istenç körüdür. Yani etken olmayan duyum yoksuludur.”(Soykan 1995,s.36). Romanın başlangıcında insani duyarlılığı donmuş olan Nigâr, hareket etme yeteneğini kaybetmiştir.

Yaşadığı mekân, onun arzularını körelttiği gibi, iletişim imkânını sıfırlamış ve labirentsi yapısıyla iştirakin gerektirdiği müşterek yaşama (dışa açılma) imkânını da ortadan kaldırmıştır.

Romanın birkaç yerinde adını duyduğumuz fakat bir türlü Madrit'ten gelmeyen Nigâr Hanımın eşi Eşref Paşa vardır. Kendi iç ikliminin kozasında büzülen ve bir türlü büyüyemeyen Nigâr Hanımın çocuk kalışında, bu savsaklanmanın ve yaşadığı çevrenin olumsuz şartlarının bir hayli etkisi vardır. Bu şartlar, her şeyden evvel yaşadığı çevreyle olumlu ilişkiler geliştirmesine müsaade etmemiştir. Ancak Nigâr'ın bu edilgen tavrı, geçici bir görme kaybı niteliğindedir. İtilmiş ve kakılmış ben, bir müddet sonra rol değişimine giderek kendi kanından olan Ziba Hanımefendinin rolünü benimseyecektir. Bunun için romanın kadın kahramanlarından Nasip Hanımın tekkenin hareketli hayatıyla ilgili verdiği küçük ayrıntılar, onun bilinçaltındaki yangının tutuşması için kâfi gelir. Aslında o, halası olan Ziba Hanımefendiyle çift yumurta ikizi gibidir. Madame Bovary'nin başkişisi konumundaki Emma'nın okuyarak öğrenme yönteminden esinlenerek hayatını anlamlı kılmaya çalışan Nigâr Hanım, okuduklarından yola çıkınca halası Ziba Hanımefendiyle karşılaşır.

“Yaşı ilerledikçe okuduğu romanlardaki büyük aşk kahramanlarile halası arasında sıkı bağlar, benzerlikler bulmağa başladı ve gitgide kalbi ona karşı taşkın bir hayret ve taktir hissile doldu.” (s.48)

Ziba Hanımefendinin esrarlı hayatı ve kendisinin hiçbir cazibesi olmayan “düz” ve “sakin”(s.49) hayatı arasında yaptığı mukayese, Nigâr'ın yalnızlığını çöle dönüştürür. Çünkü o, Michael Novak'ın ifadesiyle: “Yaşanacak bir hikâyeye sahip değildir ve hiçliği yaşamaktadır.” (Randal 1995,s.96). Böylesine boyutsuz bir hayatın hiçliğinde daha fazla yaşamak istemeyen Nigâr'ın arzusu başlangıçta, biraz sade de olsa benliğini kasıp kavuran bu sevgisiz ortamdan kaçıp kurtulma istenci şeklindedir.

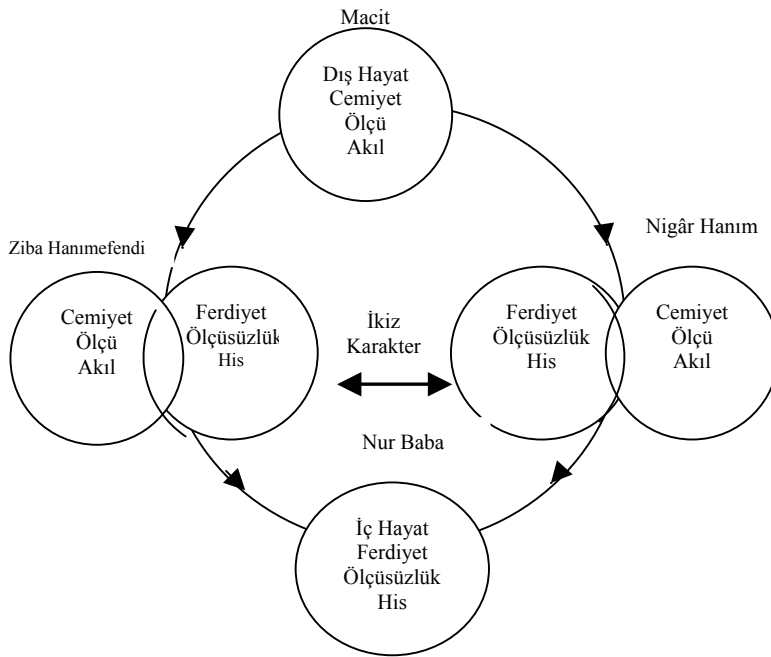
“Ah ne kadar isterdim, sizinle beraber olmak, sizin içinizde bulunmak...Bütün bu âlemleri yakından görmek, anlamak...”(s.49).

Bir “yer değiştirme dileği” şeklinde görülen Nigâr'ın bu ilk eylemi, masumânedir. Dıştaki hayatın cazibesini duyan ben, her şeyden önce kendi küçük evrenine çekilerek “benliğe dalar.” (Gasset 1995,s.29). Aslında bu bir yönüyle iç hesaplaşmadır. Yaşanılan hayatla istenen hayat arasındaki hesaplaşmanın neticesinde Nigâr'ı tekkeye doğru giderken görmemiz bizi şaşırtmamalı. Trajedi gidenin değil, sürüklenenindir. Nigâr, bu iç göçün neticesinde kendisini tanıma imkânını elde etmiştir. Uyuyan kadınlığının farkına varan Nigâr, “denizin durgun ve serin çehresine tebessümle bakarken”(s.51); “şu

dakikada o giden (Ziba Hanım) gibi kendini heyecanlara bırakmak, dedikodular içinde çırpınmak, iftiralara uğramak, bağırarak, uyumak, parasız kalmak, sonra koşup gitmek, misafirler beklemek istiyordu”(s.53). Böylece Wittgenstein’in, “eylemin öznesi olan ben, çizdiği dünyanın merkezi olma arzusunun taşıyıcı” (Soykan 1995,s.32) görüşü doğrultusunda hareket ederek romanın ilgi çeken kahramanı konumuna yükselmiştir.

Bir değişme sürecine giren Nigâr’ın romanın başlangıcındaki niyet ve eylemlerini açıklaması bakımından Şerif Aktaş’ın tespiti önemlidir : “Bu hareket, normlarla tanzim edilmiş cemiyet hayatından ferdi hislerin her şeye hakim olduğu tekkeye doğru bir gidiştir.” (Aktaş 1983,s.12). Bütün çelişki ve yanılgılarıyla birlikte Nigâr’ın ret ya da kabul noktasındaki istekleri bizi ilgilendirmektedir. Çünkü ya önceden verili olanı reddedip öyküsünü yazmaya başlayacaktır ya da başkalarının yazdığı ve şekillendirdiği bir senaryo içerisinde figüran olmayı kabullenecektir.

Nigâr’ın romandaki niyet ve eylemlerini aşağıdaki şekilde tabloya dönüştürebiliriz.

Cemiyetin belirlediği dış hayat, Nigâr’ın kaçıp kurtulmak istediği hayat tarzıdır. Çünkü o, önceden kendi dışında biçimlenen böylesi bir hayatı yaşamaktan memnun değildir. Var olan istenmez. Onun bütün istekleri, cemiyet hayatının hiçbir zaman tasvip etmeyeceği iç tepilerine (bastırılmış içgüdülerine) yöneliktir. Cemiyetin ve aklın biçimlendirdiği Macit’ten kaçışı bundandır. Macit, Nigâr’ın yaşadığı ve beğenmediği

ölçülü-dış hayatın kendisidir. Nur Babaysa sürekli bastırılan ve kuşatılmış iç hayatıdır. Nigâr'ın, kişiliğinin en köklü tarafı olmasına rağmen ihmal edilen ve horlanan iç dünyasının arkası sıra koşmasından daha tabii ne olabilir ?

Bir istenci gerçekleştirme yolunda kararlar alan Nigâr'ın bu tavrı, hem hayatın hem de romanın dokusuna ters düşmemektedir. Modern roman, sadece ruhi aydınlanma sürecini yaşayan ve sürekli sempatomizi kazanmaya çalışan insanların mabedi değildir.

2. 2. İLETİŞİMDE BULUNMAK

Yaşamak sanatı, iletişim etkinliğinin üzerine kurulmuştur ve insanın en anlamlı ilişkileri iletişimle ilgili olanlardır. Bir küçük evren olan roman dünyasının dille örülmesi, iletişim bakımından ona daha ayırt edici bir özellik kazandırmaktadır. Roman kahramanları da günlük hayattaki insanlar gibi duygularını ve düşüncelerini aktarmak için iletişim etkinliğinde bulunurlar.

“İletişim, anlam arama çabasıdır. İletişim, sayesinde dünyayı anlamlı kıldığımız ve bu anlamı başkalarıyla paylaştığımız insani bir süreçtir.”(Mutlu 1994,ss.98-99). Anlamlandırma çabasına girişen özne, etken öznedir. Nigâr, tekmeden önceki zaman diliminin büyük bir kısmında yaşadığı çevreyi anlamlandırarak tecrübeye sahip değildir. Yaşadığı sosyal ortam, cemiyet tarafından şekillendirilmiş ve iç akıntılara (ferdin ayırt edici niteliklerine) müsaade etmeyen donmuş bir özelliğe sahiptir. Böylesine bir ortamda, dıştan herhangi bir müdahale olmadıkça Nigâr'ın, kendi iç dinamiklerinin farkına varması mümkün de değildir. Nigâr'ın bu dönemine ait uyuyan kişiliğinin ipuçları, romanda yazarın sözünü emanet ettiği kişi konumundaki Macit'in anlatımıyla sunulmaktadır.

“Demek ki çok dalgın yaşadın; gözlerin bağlı, kulakların tıkalı geçip gittin” (s.71). “Gözleri bağlı” ve “kulakları tıkalı geçip gitmek”, hayatın akışı karşısında hiçbir varlık gösterememektir. Hatta hayatın farkında olmamak; görmemek ve duymamaktır. Ancak Nigâr'ın cevabı çok daha ilginçtir.

“Gördüm ve işittim. Fakat doğrusu ne gördüğümü, ne işittiğimi dikkate şayan buldum.” (s.71).

Nigâr'ın yaşadığı hayat, dikkate değmeyecek kadar renksiz ve siliktir. Bunun için dış hayatla olan irtibatını kesmiştir. Verili olanın öldürücü olduğunu anlayan Nigâr, her türlü iletişim imkânına kapalı olan bu kilitlenmiş iletişim ortamının dışına çıkmaya çalışır. Böylece ölü ortamdaki kurtularak, büyüme yolunda önemli bir adım atacaktır.

Nigâr'ı, Nur Babayla tanışmadan önce annesiyle yaşadığı Kanlıca'daki yalıda doğru dürüst konuşurken göremeyiz. Onun bu dönemine büyük bir sessizlik hakimdir.

İnsansızlaştırılmış bu çevre, her türlü iletişime kapalıdır. İletişim ağı bütün canlılığını yitirmiş ve Nigâr'ın hareket etme yeteneğini donma noktasına getirmiştir. Hiçbir özelliği olmayan bu çevrede daha uzun bir süre kalması, kendisine yabancılaşmasına yol açarak sosyal ortam ağının tahakkümü altında ezilmesine sebep olacaktır. İletişim şebekesinin kapalı ve kesik olduğu böyle bir çevrede sürekli endişe içerisinde yaşamaktadır.

Bektaşî tekkesinde gördüğü renkli ve ışıklı dünya önce içselleşmesine; daha sonra da dışa açılmasına sebep olur. Kendi içine benzeyen başkaları, onun iletişiminin hedefidir. Özne, biz'le iletişimini kurarken, Husserl'de ifadesini bulan, “varlıkça bir iç içe örülmeyi gerçekleştirir.” (Uygur 1972,s.140).Yalı hayatının yalnızlığı içerisinde “büzülen ben”i, romanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde iletişim kurmak amacıyla Bektaşî tekkesine gidip gelirken görürüz. Böylece kapalı bir muhitin iletişime müsait olmayan sosyal ortamının dışına çıkarak, yeni muhite ait “yeni bir lisan” (s.80) öğrenmenin zevkini yaşar. Bektaşî tekkesi gerek günlük dilin gerekse beden dilinin her türlüşününün konuşulduğu geniş mekân boyutundadır. O güne kadar uyuyan kişiliğiyle karşımıza çıkan Nigâr, artık kendisini gerçekleştirecek bir alan bulmuştur. “Donuk” ve “iradesiz” (s.81) kadın konumundaki Nigâr, başkalarını anlama ve kendini anlatma yolunda sonu gelmeyen yolculuklara çıkar.

Nigâr'ın bu yolculuklarında, kendisini gerçekleştirme dileği had safhadadır. Mevcut mekân (Kanlıca'daki yalı), onun bir tecrübeyi yaşaması veya olgunlaşma sürecini tamamlaması için gerekli iletişim imkânına sahip değildir. Aynı zamanda insansız bir mekân olduğu için, olumlu ilişkiler geliştirmekten de uzaktır. Romanın olay örgüsünde aktif konumda yer alan kahramanların çoğu tekkeye(yeni mekâna) aittir: Nur Baba, Celile Bacı, Alhatoz Afife Hanım, Derviş Çınarî vb. Daha sonra bu kadroya tekkenin dışındaki hayatları ayrıntılı bir biçimde anlatılan Ziba Hanımefendiyle Nigâr Hanım da katılacaklardır. Bütün uğraşlara rağmen bu kadroya “Hacı Bektaş Çırağı Etrafında İki Beyaz Pervane”adını taşıyan beşinci bölüm hariç, katılmamakta direnen tek kişi vardır: Yazarın sözünü emanet ettiği ve Nigâr'ı seven kişi konumundaki Macit. Ancak Nigâr Hanım, Macitle “aynı yaşama ritmine” (Kantarcıoğlu 1988,s.63) sahip bir kişi olmadığı için onun yerine aynı iletişim kanalı içerisinde yer aldığına inandığı Nur Babayı tercih eder. Nigârla Nur baba arasındaki iletilerde feedback (geribildirim) sözkonusudur ve iletişim iki yönlüdür. Karşılıklı gönderilen sinyallerin yorumlanmasında, her iki tarafta hiç bir sıkıntı çekmemektedir.

Özne, kendi varlığını yok sayan cemiyete karşı ayaklanarak ferdi olana yönelmiştir. Her ne kadar Nur Baba, Bektaşî tekkesinin simgesel varlığı konumunda ise de Nigâr'ın şahsi aşamasında insan teki olarak sahneye çıkarılmıştır. Bir iletişim nesnesi olarak

“Nigâr’a geçmiş, şimdi ve gelecek arasında durduğu köprü de diğer insanlardan ayrı bir ikinci zamanı yaşatır.”(Orhanoğlu 2000,s.68). Bu iletişim aşaması, Nigâr’ın kişiliğinin derinliğinde uyuyan örtülü ve örtüsüz bir çok hissin uyanışına sebep olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda bir çok insanla tanışmasına vesile olan bu iletişim biçiminden Nigâr’ın memnun olmadığını söyleyebilir miyiz ?

3. İŞTİRAK ETMEK

Arapça “şirket” isminden gelen “iştirak” kelimesi, dilimizde “ortak olma”, “ortaklık”, “birlikte”, “müşterek olarak” (Devellioğlu 1970,s.560) anlamlarında kullanılmaktadır. İnsanın bireysel varlığı, başka benlerin arasında bir anlam kazanmaktadır. Evren içerisindeki büyük yalnızlığımızın acısını bizimle aynı soydan gelen bir başka varlıkla paylaşarak dindirebiliriz.

Nigâr’ın serüveni süresince en büyük azabı, yalnızlığından kaynaklanmaktadır. O, her türlü iletişime kapalı “kör ve sağır” bir ortamda taşın dönüşmüştür. Bektaşî tekkesine girinceye kadar herhangi bir öyküsü de yoktur. Macit’in hatıra defterinden sunulan ve “Nur Baba Dergâhında Misli Görülmemiş Bir Cem Âyini (2)” (ss.83-107) başlığını taşıyan romanın VII. bölümünde, Nur Babanın eliyle sunduğu “kırmızı mayı”den (s.96) içince tekrar insana dönüşür. Kendisinin, her türlü insanî boyuttan uzak bu mekânda kalmasını isteyen halası Ziba Hanımefendiyle amansız bir mücadeleye girişmesini başka türlü izah edemeyiz. Her ikisinin arzuladığı cazibe merkezi aynıdır. Böylece “Rapoport’un belirttiği tecrübî oyunların en basiti olan hep veya hiç oyununu (two persen zero-sam game) oynarlar. Menfaatleri taban tabana zıttır. Birinin kazancı öbürünün kaybı olacaktır.” (Güngör 1988,s.16). Bu oyunu Nigâr’ın kazanmasının gerekçesini Macit’in cümlelerinden öğreniyoruz.

“Bektaşî dergâhlarında güzellik ve zenginlik, her başın eğildiği iki büyük kudrettir. Nigâr, bu iki kudreti nefsinde toplamış bulunuyor.” (s.99).

Kendisini gerçekleştirme yolunda ilk önemli başarısını kazanan Nigâr, salt ben’ini duyumsamanın (varoluşunun) ilk eşiği niteliğindeki tekkeye girer. Bir uyum ve duyum nesnesi aramaktadır. Nigâr’ın bu tavrı solipsist karakterli değildir. Çünkü o, varlığını kendisine hissettirecek çokbirliliği aramaktadır. “Husserl’in üzerinde özenle durduğu bir gerçeklik vardır; bu, başkalarıdır, başka-ben’lerdir. Daha doğrusu çevrem, yalnız benim için var olan bir dünya kesiti değildir; çevrem, benim başkalarıyla birlikte pay aldığım bir bütündür ve tek ben’in kaderi, değişik ölçülerde de olsa, başkalarına bağlıdır.” (Uygur 1972,ss.138-139). Tekkedeki her türlü törensel tapınma eylemleri, musikî ve iştret

âlemleri, onun yıllarca kilitli ve karanlıkta kalmış yanının “ateşten bir yılan gibi kımıldanmasına”(s.81) ve harekete geçmesine sebep olur. Bu yürüyüşün hareketlenmesinde etkili olan unsurlar arasında “İstanbul’un sakin bir köşesinde, orta zaman masallarındaki gibi, ateşi hiç sönmeyen bir ocak üstünde, bir çok ruhların kaynadığı şeytanî bir kazanı karıştırmakla meşgul” (s.107) olan Nur Babaya bu ateşin daha gür yanması için Nigâr’ın sunduğu “güzelliği”i ve Nigâr’ın yıllarca bedensel varlığının külleri altında gizliden gizliye yanan arzularının tutuşması için Nur Babanın ona sunduğu “ateş”i sayabiliriz. Bunlardan birincisi, tekkeden önceki zaman diliminde Nigâr’da farkında olunmayan; ikincisi ise, sönmeye yüz tutandır. Nihayetinde ateşin erittiği ve güzelliğin meczettiği cazibe merkezinde iştirak kurulur.

Cemiyetin üzerine yüklendiği Nigâr, itildiği büyük yalnızlıktan kurtulmak için içselliklerinin ifadesi olan bir hayatı yaşamayı tercih eden Bektaşî tekkesindeki insanları tercih etmekle hangi noktaya geldiğini bilmektedir. Bunu Nur Babayla yaptığı diyalogdan çıkarabiliriz.

“Sana rast gelmezden evvel o gençti, taze ve taravetli idi. Sana rast geldikten sonra, senin ellerin altında, senin kolların arasında bütün gençliğini, bütün taravetini kaybetti. Fakat o zaman hiçbir kıymeti yoktu. Bu ahmak, hissiz, şuursuz ve kendini bilmeyen bir vücuttu. Şimdi ise her tarafı bir şey biliyor, bir şey hissediyor. Hatırlıyor, düşünüyor. Bir gün gözlerim kör olsa seni parmaklarımın ucu ile görebileceğim.” (s.169).

Romanın başlangıcında “bakar kör” konumundaki Nigâr, romanın sonuna doğru bir uyurgezer olmaktan kurtulmuştur. Yürüyüşü sempatimizi çekmese de hayatın gerçeklerine uygundur. Kendisini gerçekleştirme yolunda bir hayli mesafe kat eden Nigâr’ın, romanın sonunda kendisini Bektaşî tekkesinin bu derbeder hayatından çekip çıkarmak için eski mekânına götürmek teklifinde bulunan Macit’e verdiği cevap onun geldiği noktayı göstermesi bakımından kayda değerdir.

“Macit ona ‘burada kalacaksın!’ dediği andan itibaren gönlüne endişeli bir kasvet çökmüş, burası ona dar ve tehlikeli gelmeğe başlamıştı. Hem konuşuyor, hem içinden kendi kendine ‘Allah göstermesin. Ben burada nasıl kalabilirim ? Yeniden eski çehreler, eski isimler, eski sözler...Eski hatıralar...’ diye düşünüyordu ve Macit’e göre bir kurtuluş demek olan bu âkibette bütün tahammülünü şimdiden sarsan bir fecaat buluyordu.” (s.178)

Romanın sonunda büyük bir düşüşü yaşamasına rağmen Bektaşî tekkesindeki insanlarla kurduğu iştiraktan vazgeçmemesi, onun bir önceki hayatından ne kadar ürkütüğünü göstermektedir. Tekrar o hayatın boşluğuna düşmektense mevcutta düşse kalka

yürümeyi tercih etmesi Nigâr'ın kararlı kişiliğinin en güzel örneğidir.

3. SONUÇ:

Nur Baba romanı, araştırmacılar tarafından belirtildiği gibi; “Bir din ve kültür müessesindeki bozuluşu” (Akı 1960,s.115) ele almasıyla dikkat çekmişse de yanılırları ve çelişkileriyle romanın dünyasında yer alan Nigâr'ın niyet ve eylemlerinin, romanın konusundan çok daha işlevsel olduğunu inanmaktayız.

Yazar, her ne kadar sosyal bir kurumdaki çözülmeyi abartmakla suçlanırsa suçlansın; bir dinler tarihçisi değil, bir romancıdır. Bunun için o,daha çok romanın ikinci izah kısmında Halide Edip Adivar'ın “Nur Baba” romanıyla ilgili yaptığı olumlu eleştirisine cevabî nitelikteki yazısında belirttiği gibi; “tasvir ettiği zahiri hayatın karışık, kesif ve kaba saba eşkâli arkasında gizlenen deruni âlemin eşiğinden, kâh ateş ve kâh nur içinde ve kâh dumanlara bürülü ruhların kıvranırlarını anlatmıştır. Aynı zamanda ruhun sıtmasıyla bedeninin iltihabı arasında gelip gitmiştir.”(Karaosmanoğlu, 2000, s.18). Nur Baba romanında, kültürel dokudaki parçalanma yoğun bir biçimde anlatılmasına rağmen, romanın karakter sentezleyici yapısından uzaklaşmaması ve esere yönelik eleştirilerin yapı, dil ve üslûp unsurları üzerlerinde yoğunlaştırılması gerekmektedir.

Romana adının verilmesine rağmen Nur Babadan daha çok Nigâr'ın öyküsü ilgimizi çekmektedir. Nigâr'ın niyet ve eylemlerini izah etmek için makalemize esas olarak aldığımız arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmek fiillerinin ekseninde yaptığımız inceleme, düz bir kişiliğe sahipken uyanışa geçerek adım adım kıvrılmaya başlayan Nur Baba romanının kadın kahramanı Nigâr'ın karakter ve baş kişi olma yolundaki mücadelesini göstermesi bakımından kayda değerdir.

KAYNAKLAR

- Akı, Niyazi. **Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslûp**, İstanbul: 6 Şubat 1960, 286 s
- Aktaş, Şerif. **Nur Baba Romanı Üzerine**, Doğu Edebiyat Sanat Dergisi, S.19, Ekim 1983, ss.10-13
- Aktaş, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara: 1991, 161s.
- Çetişli, İsmail. **Metin Tahlillerine Giriş**, Kardelen Kitabevi, Isparta : 1999, 196s.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara: 1970
- Gasset, Ortega Y. **İnsan ve Herkes**, çev.: Neyire Gül Işık, Metis Yayınları, Kasım 1999, 257s.,
- Güngör, Erol. **Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisanın Rolü**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 1998, 107s.
- Kantarcioglu, Sevim. **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara:1988, 319s.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **“İkinci İzah”**, **Nur Baba, İletişim Yayınları**, İstanbul: 2000, 7.b., 194s.
- Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**, Ark Yayınları, Ankara : Haziran 1994, 276s.
- Orhanoğlu, Hayrettin. **Anlatı Kişilerinde ‘Özne’ Tavrının İşlevsellikleri Yahut ‘ Ben’in Halleri**, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, S.46/47, Ankara : Ekim/Kasım 2000, ss.48-70
- Randal, William L. **Bizi ‘Biz’ Yapan Hikâyeler**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 1999, 395s.
- Soykan, Ömer Naci. **Felsefe ve Dil Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 1995, 591s.
- Stanzel, Franz K. **Roman Biçimleri**, çev.: Fatih Tepebaşı, Çizgi Kitabevi, Konya :1997, 105s.
- Stevick, Philip. **Roman Teorisi**, çev.: Sevim Kantarcıoğlu, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1988, 396s.
- Uygur, Nermi. **Edmund Husserl’de Başkasının Ben’i Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1972, 159s.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 97-100., ELAZIĞ-2002

İNTİKAD'A GÖRE MUALLİM NACİ VE BEŞİR FUAD'IN DİLİMİZE BAKIŞLARI

*View Of Muallim Naci And Beşir Fuad On Turkish Language
According To İntikad*

Çimen ÖZÇAM¹

Özet

Eser, Muallim Naci ile Beşir Fuad'ın birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşmaktadır. Toplam yedi mektuptan oluşan İntikad'da genel olarak eleştiri, edebiyat, dil, şiir ve şair, vezin ve kâfiye, hayal-hakikat, mübalağa ve teşbih gibi konular üzerinde durulur.

Muallim Naci'nin Türkçeyi bir başka dilin kurallarına bağlı olarak incelemeyi kabul etmediğini görürüz. Beşir Fuad da Türkçenin diğer diller karşısında bağımsız kalması gerektiğini belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: İntikad, Muallim Naci, Beşir Fuad, Türkçenin Sadeleşmesi

Summary

The literary work consists of letters which have been written by Muallim Naci and Beşir Fuad to each other. In İntikad, which totally consists of seven letters, generally the subjects like criticism, literature, style, poetry and poet, metrical and rhyme, image-reality, exaggeration and simile have been mentioned.

It is seen that Muallim Naci did not accept to investigate the rules of another language. Beşir Fuad expresses that Turkish should be independent from other languages.

Key Words: İntikad, Muallim Naci, Beşir Fuad, Simplifying Turkish

---

¹ Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Tanzimat döneminin şair ve yazarları, Osmanlıca dediğimiz dile en güçlü tepkiyi göstermişlerdir. Bu dönemde dil konusu şuurlu bir şekilde ortaya çıkmıştır. Hemen hemen dönemin bütün yazarları Türkçenin sadeleşmesine hizmet etmişlerdir. (Korkmaz, 1973: 26.) Bu yazarlardan Muallim Naci ve Beşir Fuad'ın dil hakkındaki görüşlerini yansıtan önemli eserlerden biri de İntikad'tır.

İntikad, 1304/1886 yılında, İstanbul'da Mahmut Bey matbaasında yayınlanmış 101 sayfalık bir eserdir. Kitabın üzerine düşülen notta: "Muallim Naci Efendi ile Beşir Fuad Bey arasında Viktor Hugo hakkında cereyan eden mekatibedir" şeklinde tanıtılan eser, Muallim Naci'nin şöhretinin sürdüğü yıllarda Beşir Fuad ile yazışmalarının bir araya getirilmesinden oluşmuştur.

Dönemin bu ünlü eserini Prof. Dr. Orhan Okay şöyle tanıtır: "İntikad Beşir Fuad'la Muallim Naci arasında Victor Hugo münasebetiyle cereyan eden mektuplaşmaları ihtiva eden bir eserdir. Yüzbir sahife tutan bu kitap Muallim Naci'nin dört mektubu ile Beşir Fuad'ın üç cevabından ibarettir." (Okay, ?: 177) Toplam yedi mektuptan şekillenen İntikad'da (4 mektup Muallim Naci'ye, 3 mektup da Beşir Fuad'a aittir.) genel olarak *eleştiri, edebiyat, dil, şiir ve şâir, vezin ve kâfiye, hayâl-hakikat, mübalağa ve teşbih* gibi konular üzerinde durulur. Bunlardan özellikle eleştiri, edebiyat, dil ve şiir konuları ağırlıklı olarak ele alınıp fikir alış verişinde bulunulmuştur.

İntikad'da tartışılan bir konu da dil ve sadeleşme meselesidir. Eserde her iki yazarımızın da bu konudaki görüşleri yer almaktadır. Özellikle Muallim Naci'nin dilimizin meselelerine milliyetçi bir tutumla yaklaştığını görmekteyiz. "Naci'nin dil karşısında, devrine nazaran, çok dikkate değer bir duruşu vardır." (Tanpınar, 1982: 606) Mektuplarında onun, Türkçeyi bir başka dilin kurallarına bağlı olarak incelemeyi kabul etmediğini görürüz: "Biz demek istiyoruz ki lisânımız diğer hiçbir lisânın kavâid ve şîvesine ittibâyâ mecbur değildir. Osmanlı lisânı başlı başına bir lisândır. İçinde elsine-i sâire lügatleri bulunması bu müddeâyâ kat'a münâfi düşmez. Her lisân diğerinden istiâne edegelmiştir. Biz de istiâne ederiz. Fakat aldığımız kelimeleri zevkimize tevfikân istimal eyleriz." (İntikad 47-48) Bu konuda da özellikle edebiyatçılara büyük görevler düşmektedir: "Bu veçhile Osmanlı lisânına dair söz söylemeye cesaret edişim bir Türk olduğumdandır, yoksa mesela bir Arap olsaydım bu lisâna müteallik olan mesâilde öyle ahrârâne idâre-i lisân edemezdim. Mamafih lisân-ı Osmanî hakkında bahse girişmekten maksadım bu lisânın tesis-i kavâidine iktidarım var demek olmayacağı bedîhîdir. Bir âdem bir lisâna kavâid mi vaz edebilir? Hususiyle benim gibi aciz olursa!

Böyle şeyler daima ehliyeti müsellemler bir cemiyet marifetiyle yapılmalıdır ki hem mükemmel, hem de mazhar-ı kabul-i amme olabilsin. En doğrusu aranırsa bizim işimiz sizin gibi terakki-cûyan-ı vatanla böyle karşı karşıya geçip "Ah lisânımız yolunda olsa da rahat rahat yazı yazabilsek!" gibi bazı temenniyat ile gönül avutmaktan ibaret kalır."

(İntikad 47)

Muallim Naci, Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda Arapça ve Farsçayı bilmenin mutlak şart olmadığını da -o dönem için cesurane bir ifadeyle- iddia eder: “Ben bunca zahmetlerle hasıl ettiğim şu melekeyi müstait, mukdim bir Türk gencine üç dört senede nakl edebilirim. Türkçeyi doğru yazmak için mükemmel Arabî, Fârisî bilmek lâzım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak için yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lâzımdır.

Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavâid kitabı yine dediğimiz gibi bir lügat kitabı meydana getirmekle! Bunlar yapılmadıkça lisânımızın tahsili hakkıyla teshîl olunamayacaktır.” (İntikad 90)

Muallim Naci dil konusunda bu görüşleri ileri sürerken, Beşir Fuad’la aynı kanaatleri paylaşır. Nitekim onu bu konuda konuşmaya sevkeden ve ona bu düşünceleri aşıl原因 Beşir Fuad’tır. O, bir milletin diğer dillerden aldığı kelimeleri asıllarıyla kabul ve muhafaza etmesine karşıdır: “Bir lisânın esasen kendi malı olan kelimât bile mürûr-ı zamanla değişir, mânâsı, imlâsı, telaffuzu tebdil eder, lisânların kendilerine mahsus hayatları vardır: Doğarlar, yaşarlar, nihayet ölürler. Bir kararda kalmak elsine-i miteye mahsustur. Binâenaleyh madem ki bir kavim kendi kelimâtını bile tağyir ediyor, diğerlerini asılla kabul veya muhafaza etmek mecburiyetinde neden bulunsun? Bir fikri tefhîme mahsus marûf bir işaret bulunsun da varsın aslı ne olursa olsun, aslına gerek mânâ ve gerek lafzan müşâbehet ve münâsebeti olup olmamasında hiçbir beis yoktur, hatta galat-ı meşhur lügat-ı fasîhadan yegdir kaide-i umûmiyesi dahi bu fikri teyîd eylemektedir. Bir terkibin fesahate muvâfık olup olmadığını mürekkep olduğu kelimâtın aslen mensup oldukları lisânların kavâidine tatbiken halletmek istenilmesi lisânımızın kavâidi henüz mazbut olmayışından neşet eylemektedir. Elsine-i mevcûdenin hiç birisi kavâidini diğer bir lisânın kavâidine tevfiğ etmedikleri halde bu hâli lisânımız için tecvîz etmek elbette iltizâm-ı garâbet olur.” (İntikad 37-38)

Beşir Fuad, Türkçenin diğer diller karşısında bağımsız kalması gerektiğini şu sözleriyle belirtir: “Avrupa lisânları nasıl Latin ve Yunan lisânlarından istiâne etmişler ise biz de öylece Arabî ve Fârisî’den istimdat etmişiz; bu lisânları doğru yazıp söyleyebilmek için Latin ve antik Yunan lisânlarının kavâidini ayrıca tahsile lüzum yoksa Türkçe için dahi bilhassa Arapça ve Fârisîce’nin kaidelerini öğrenmeye ihtiyaç mess etmemelidir.” (İntikad 63)

Beşir Fuad’a göre lisânımızın sadeleşmesine çalışmak, milletimize yapılacak en büyük hizmettir: “Binâenaleyh lisânımızın sadeleşmesine ne kadar çalışılır, tahsili ne merteye teshîl edilir ise, Osmanlılara o nispette büyük bir hizmet edilmiş olur; bu ise, elsine-i sâire gibi lisânımızın da hür ve müstakil olmasına vâbestedir.” (İntikad 62)

Muallim Naci ile Beşir Fuad, İntikad adlı eserde “tenkid” kelimesini tartışırken

üzerinde durdukları şey, “tenkid”in mi yoksa “intikad”ın mı doğru olduğu meselesidir. Bazı edebiyatçılar “tenkid” kelimesinin Araplar tarafından kullanılmadığını, bunun yerine “intikad” ın tercih edildiğini, dolayısıyla bizim de kelimeyi o şekilde kullanmamız gerektiğini söylerler. Muallim Naci ise bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Tenkid kelimesi bizim lisânımıza intikaddan daha tatlı geliyor. Mamâfih intikadı da istimâl edip duruyoruz. Şimdi Arap bunu istimâl etmemiş, yahut istimâl etmiyormuş diye kaldırıp atalım mı? Arap beğenmiyorsa biz beğeniyoruz. Eğer biz Arab’ın keyfine tabi‘ olacak olur isek çokça yazı yazmakla iştilal eden erbab-ı ittila tarafından tasdik edileceği veçhile elimize kalem aldıkça pek çok ezilip büzülmeye mecbur oluruz. O kadar da esaret içinde yazı yazılmaz.” (İntikad 22)

Ancak, dil üzerinde çalışacak insanların bu konuda uzman olmaları şarttır. Dilde tasarruf herkes tarafından yapılamaz. “Lisânımız var ise onda tasarruf etmeye hakkımız da vardır. Fakat bu tasarruf, erbabına tevdi edilmek lazım gelir, yoksa her eli kalem tutan lisânda tasarrufa kalkışacak olur ise ne söyleyeceğimizi, ne yazacağımızı şaşırır kalırız.

Bunun çare-i münferidi muktedir bir cemiyet-i edebîye teşkiliyle Osmanlı lisânına mensup addolunacak bil-cümle kelimâtı cami@ bir mükemmel diksiyoner meydana getirmektir. Bu muvaffakiyet hasıl olursa o zaman tenkid dahi elfâz-ı fasîha-yı Osmanîye sırasına kaydolunur. Bu lügat kitabını açan kelime-yi mezkûreyi orada mukayyed görünce istimâlinde kat’a tereddüd etmemeye başlar. Bunu Arab’ın nasıl istimâl eylediğini tedkike lüzum bile görmez.”(İntikad 23)

Görüldüğü gibi, Tanzimat döneminde Şinasi ile başlayan dil şuuru sistemli bir şekilde devam etmiş ve özellikle Muallim Naci tarafından verilen güzel örneklerle hak ettiği yeri almaya başlamıştır.

Dil konusunda Muallim Naci ve Beşir Fuad’ın bu görüşleri Tanzimat’la belirmeğe başlayan iki tabii eksikliği -lügat ve grameri- tamamlamaya çalışan fikirlerdir. “Naci işte lügat ve grameri tamamlamaya çalışan adamdır.” (Tanpınar, 1982: 607.)

KAYNAKÇA

- Levend, Agah Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara 1972
Muallim Naci, **İntikad**, İstanbul 1304/1886
Okay, M. Orhan, **İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad**, İstanbul ?
Öksüz, Yusuf Ziya, **Türkçenin Sadeleşme Tarihi, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**, Ankara 1995
Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 5. Baskı, İst. 1982 Korkmaz, Zeynep, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, DTCF yay. İst. 1973
Korkmaz, Zeynep, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, DTCF yay. İst. 1973

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 101-126, ELAZIĞ-2002

BURSA ŞER‘İYYE SİCİLLERİNİN DİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME DENEMESİ

An Introduction To The Language Used In The Bursa Judge Records

Hatice ŞAHİN*

ÖZET

Her bilim dalının kendine özgü araştırma malzemeleri vardır. Belli bir alanda ele alınıp incelenen malzemeler başka bir bilim dalı için de malzeme olabilir. Özellikle bir toplum tarihinden gelen ve onun geçmiş dönem kültürünü, inançlarını ve geleneklerini yansıtan eserler tek bir bilim dalına ait olamazlar. Kadı sicilleri de bu türden malzemelerdir. Öncelikle tarih, sosyoloji, ekonomi, hukuk gibi alanların doğrudan ilgilendiği bu belgeler bazı yönleriyle diğer bilimlere de yakından ilgilendirir. Dilin kültürün aktarıcısı, düşüncenin ürünü ve toplumun ortak malı olma özellikleri düşünüldüğünde sicillerin dil çalışmalarında da kullanılması gereği ortaya çıkar. Bu belgeler söz varlığı açısından Türk dili kaynaklı kelimeleri çokça kullanmamasına rağmen özellikle birleşik fiiller, fiilimsiler, işletme ekleri ve o dönem kültürüne ait söz varlığı hakkında ip uçları vermesi açısından son derece önemlidir.

ABSTRACT

Every field of science has its own materials. These materials which are subject to other sciences, especially the historical materials that reflect the culture, beliefs, traditions of a society cannot be related to a single field of science. Judicial records, are these kinds of materials. The sciences like economy, law are primarily interested in these documents, but some other sciences also pay attention to these documents, because of other specialities. As knowing that the language is the retiler of culture and the common possession of the society, it can be concluded that it is needed to use judicial records in language studies. These documents didn't use a lot of words originating from Turkish language, but in spite of this, especially combined verbs, verbalia and inflexion suffix give important clues about the culture and the richness of word existence of the related period of time.

---

* Yard.Doç.Dr.Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Osmanlı Devleti içerisinde XV. yy ile XX. yüzyıllar arasında insanlarla ilgili bütün hukukî olayları, kadıların vermiş oldukları kararları ve bunlarla ilgili bilgileri kapsayan defterlere şer‘iyye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakâyî sicilleri veya sicillât defteri denmektedir. Bu defterler içerisindeki bilgiler her hangi bir değiştirme söz konusu olmaksızın olduğu gibi mahkemede görülen olayı anlatmaktadır.

Bir Türk devletinin yaklaşık 500 yıllık mahkeme kararlarını tüm vilâyet ve kazalarda eksiksiz yazıya geçirmesi ve bunları birer belge olarak korumuş olması şüphesiz Türklerle ve Türk kültürüyle ilgili yapılacak çalışmalar için eşsiz bir kaynak bırakmış olması anlamına gelir. Çünkü şer‘iyye sicilleri sadece birer mahkeme tutanakları olarak değil kültür, ekonomi, iktisat ve siyasi tarih açısından da değerli bilgileri kapsayan belgeler durumundadır.

Geçmiş dönemleri anlatan, aydınlatan, tarih kitaplarında yazılmayan birçok olay şer‘iyye sicillerinde anlatılmaktadır. Bu yüzden siciller tarih araştırmacıları için birinci derecede kaynak olma durumundadır. Bunun yanında siyaset bilimciler, ekonomistler, hukukçular için de siciller, incelenmesi gereken belgelerdir.

Bu belgeler, aynı zamanda zengin bir kültür malzemesi de içerirler. O dönemde yaşayan insanların değer yargıları, hangi davranışları benimseyip hangilerini reddetdikleri, taşımış oldukları; oturdukları, yaşadıkları yerlere verdikleri isimler gibi ayrıntılarla hep o dönem insanının kültür özelliklerini yansıtır.

Tabii ki bütün bu sosyal bilimlerin malzemesi, kültürün aktarıcısı olan dil, bu metinlerde de çok önemli bir yer tutar. Dil kültürün aynasıdır, kültürü yansıtır. Öyleyse şer‘iyye sicillerine sadece hukukî, siyasî, ekonomik, iktisadî tarih vesikaları olarak bakmanın yanında kültür ve özellikle dil vesikaları olarak da bakmamız gerekir. Osmanlı belgelerinin bu açıdan ele alındığı bazı çalışmalar mevcuttur (Kütükoğlu 1994), (Eliacıık 2000).

Biz bu araştırmamızda XVII. yy tarihli Bursa şer‘iyye sicillerinden yola çıkarak bu belgelerin dil araştırmalarında da kullanılabileceğini göstermeye çalıştık. Ayrıca, bu belgelerde kullanılan kelimelerin ve cümle yapılarının bazı özelliklerinin özellikle cümlelerde bazı kalıplaşmaların olduğunu göstermek istedik. Kelime hazinesi, kelime türleri ve cümle kuruluşları açısından sicillerin durumunu ortaya koymaya çalıştık. Şüphesiz bu çalışmalar diğer vilâyet ve kazalarda değişik tarihlerde tutulan siciller ve yine Osmanlı Devletinin önemli tarih kaynakları olarak değerlendirilen padişah fermanları üzerinde yapıldıkça yerini bulacak ve dil tarihi çalışmalarına katkıda bulunacaktır.

I-Kalıp Cümleler ve Kalıp İfadeler

Belgelerin dikkati çeken ilk ve en önemli yanı kalıp cümleler ve kalıp ifadeleri kullanmasıdır. Belgeler incelendiğinde kurulan cümlelerin bir iki cümle dışında girişik cümle yapısında olduğu görülür. Bu cümleler çoğu kez tıpatıp aynı cümle kuruluşuyla bazen de yine aynı cümle yapısında ancak fiilimsilerin oluşturduğu yan cümlelerin yer değiştirmesi ya da sayılarının değişmesi yoluyla kurulmuştur. Bu görüntü bize kararları yazıya geçiren kâtiplerin bunları yazıya geçirirken belli bir örneğe göre yazdığını göstermektedir. Bu kalıplar, N. Göyünç (Göyünç 1995) ve Buri Gütermann (Buri Gütermann 1972) tarafından gösterilmiştir. Bu belgelerde olduğu gibi sicil defterlerinin yazıya geçirilişinde de belli bir kalıp kullanılmıştır.

Elimizdeki belgelerin 1'den 8'e kadar olanlarında aşağıda göstereceğimiz kalıp hiç değişiklik göstermeden aynı biçimde kullanılmıştır.

- 1-Davayla ilgili kişinin bulunduğu ya da görev yaptığı şehir, kaza, köy vs.
- 2-Davayla ilgili kişinin sosyal durumu
- 3-Davayla ilgili kişinin ismi
- 4-Kararın nedeni
- 5-Kararın kimin tarafından verildiği
- 6-Kararın ne olduğu
- 7-Tarih

8. belgeden sonraki belgelerde de kuruluş düzeni kendi içinde aynı yapıyı izler. İlk sekiz belgeden farkları davacıların isimlerinin dava konusundan önce belirtilmesi ve kararın kimin tarafından verildiğinin belge içinde değil belgenin altında şuhûdu'l hâl başlığı altında şahitlerin belirtilmesidir. Bu belgelerde kuruluş düzeni aşağıdaki gibidir.

- 1-Davayla ilgili kişinin bulunduğu ya da görev yaptığı şehir, kaza, köy vs.
- 2-Davayla ilgili kişinin sosyal durumu
- 3-Davayla ilgili kişinin ismi
- 4-Davacıların ismi ve dava konusu
- 5-Kararın ne olduğu
- 6-Tarih
- 7-Şahitler

Bu kalıplar içinde davalı, davacı, dava konusu, davayla ilgili örneklerin çeşitliliği belgelerin uzun ya da kısa oluşlarını belirler. Bu bilgiler birbirine bağlanırken yukarıda da belirttiğimiz gibi fiilimsi eklerini kullanarak kalıp oluştururlar.

1- Aynı olan cümleler

- 3-.....olan .....olmağla .....tertibleri üzre.....ile virilmek buyruldu.
4-.....olan.....olmağla .....tertibleri üzre.....ile virilmek buyruldu.
7-..... olan.....olmağla .....tertibleri üzre .....ile virilmek buyruldu.

2- Benzer olan cümleler

- 1-.....olan.....tertibleri üzre.....virilmek buyruldu.
2-.....olan.....olmağla.....ile...virilmek buyruldu.
5-..... olmağla.....tertibleri üzre..... ile...virilmek buyruldu.
8-..... olmağla.....tertibleri üzre.....ile...virilmek buyruldu.

3- Kalıp İfadeler

Bütün hâlinde belli bir kalıp yapısı gösteren belgelerde özellikle sonuç bölümlerinde kullanılan ve hiç değişmeden kullanılan kalıp ifadeler mevcuttur.

- ...virilmek buyruldu. (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9)
-...ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. (39, 40, 43, 44, 45, 46)

II- İsimler

İkinci olarak belgelerde geçen ve kendi içlerinde sayı isimleri, kişi isimleri, yer isimleri vb. olarak sınıflandırılabilen isimler, özellikle kişi ve yer isimleri bize Türklerin kullandıkları isimler hakkında da bilgi vermektedir.

İncelemiş olduğumuz belgelerin içinde 10 ve 37 numaralı belgeler tamamen Arapça yazılmış olup kalan belgelerde geçen Türkçe isimler sayı bakımından oldukça çeşitli ve fazladır. Dava sebebi olan konuların içinde geçen özel isimlerin dışında günlük hayatta kullanılan malzeme isimleri genellikle Türkçeleşmiş ya da Türkçe kökenli kelimelerdir. Bunun dışında köy ve mahalle isimleri çoğunlukla Türkçedir. Herhangi bir kişinin adının verilmesi yoluyla oluşturulan yer isimleri, özel isimlerin yabancı oluşlarına paralel olarak Arapçadır.

1- Sayı İsimleri

Belgelerdeki sayı isimlerinin tamamına yakın bölümü Türk dili kaynaklıdır. Ancak tarih yazımında tamamen Arapça sayı isimleri kullanılmıştır.

1a- Asıl Sayı İsimleri:

bir (36), iki (36), yirmibeş (36), iki yüz yetmiş (36), bin iki yüz elli dört (36), yüz seksen (36), yedi (38), üç (39), altı (44), yüz (13), yetmiş (13), sekiz (35), sekiz bin yüz seksen (20).

1b-) Diğer sayı isimleri

bir buçuk (15), bir çift (40), iki kat (44).

1 c- Ölçü ve para isimleri

akçe (11), zıra' (15), guruş (16), keyl (16), müdd (16), batman (24), dirhem (24), buçuk (24).

Belgelerde geçen ölçü ve para isimleri yanlarına aldıkları miktar açısından farklı şekillerde kullanılır. On iki guruş (19), on iki bin akçe (22), altı bin akçe (23)

2 Yer isimleri

Sicil belgeleri yer isimleri açısından oldukça zengindir. Her belgede davayla ilgili olan kişilerin yaşadığı yer ya da olayın geçtiği yer belirtildiği için her belgede en az bir tane yer ismi geçmektedir. Bursa'da bulunan mahalle ve köy isimlerinin dışında diğer illerden de kaza ve köy isimleri verilmiştir.

2 a- Kişi isimleriyle kurulan yer isimleri:

Sağrıci Sungur Mah. (4), İvaz Paşa Mah. (4), Molla Fenâri (11), Hamza Beg (12), Veled-i Bayram (15), Veled-i Yaniç Mah. (20), Hamza Habbaz Mah. (22), Flader (23), Hamid Sancağı (26), Hazret-i Emir Mah. (26), Veli Şemseddin Mah. (32), Çavuş (34), Tavukçu Mustafa (34), Balad Yunus Karyesi (34), Sünglü Hüseyin (35), Umur Beg Mah. (35), Veled-i Nalband (36), Şeker Hoca Mah. (36), Arab Mehmed Mah. (38), Temurtaş (39), Zeyniler (39), Çoban Beg Mah. (58), Bedreddin Paşa Mah. (40), Fazlullah Paşa Mah. (41), Yıldırım (45), Ali Paşa Mah. (47).

2 b- Dere, çeşme, bayır gibi bölgeyle ilgili coğrafi terimlerle kurulan isimler:

Bük dere (3), Gök dere (5), Kara Köy (13), Sulak Bayırı (34), Kızıl Gölçük (35), Dede Yatağı (35), Çal bayırı (35), Gölçük (35), Gök çukur (35), Kuru Çeşme (41), Acem Çeşmesi (58) .

2 c- Diğer yer isimleri:

Köseler (6), Göyüklü (7), Karaköy (13), Çekirge (14), Kırk Kavak (16), Soğanlı (16), Almalık (17), Namazgâh (19), Hersek Sancağı (21), Karye-i Jibona (21), Yeni Bezzaz Mah. (24), Çartak Mah. (27), Hacılar Mah. (28), Havuz Mah. (31), Oronkoş (35), Çamırlı Kürk (35), Kite Kazası (35), Yörükler Yenicesi (35), Bit Bazarı (39), Darı Bazarı (39) İncirlice (41), Yurcenlik (43), Dimoyoka (43), Ulucak (43).

3-Cins isimler:

Bu isimler de yer isimleri kadar olmasa da belgeler içinde önemli bir yer tutarlar.

3 a- Akrabalık isimleri:

karındaş (13), Kız karındaş (13), baba (35), oğul (46)

3b- Bitki meyve ve sebze isimleri :

armud (16), bakla (16), bostan (16), buğday (16), ceviz (16), darı (16), tut yaprağı (16), bağı (25), yonca (25).

3 c-Madde isimleri:

yün döşek (13), yemeni (13), yün yasdık (13), alaca kilim (13), acem hariri (24), sim bıçağı (27), döşek (28), kilim (28), boğça (28), makas (28), ketan ipliği (28), havlı (28), makreme (28), kemha makası (28), hamam sileceği (28), minder (28), kebe (28), makas (28), sanduka (33), tarla (34), arazi (34), yörük (35), oda (35), sofa (36), çardak (36), şadırvan (36), mal (38), götürgi (40), minâre (44), tahta çeşme (44), tavan (44), pencere (44), çerçeve (44).

3 d- Mutfak malzemesi isimleri:

tencere (28), kazğan (28), tebsi (28), legen (28), tas (28).

3 e- Giyim-Kuşam ve takı isimleri:

gönlek (28), zıbın (28), peştemal (28), altun (40), incü (40), küpegi (40), külah (44).

3 f- Hayvan isimleri:

davar (34), koyun (34).

4 Kişi İsimleri

Belgelerde geçen yer isimleri dışında kalan özel isimlerden kişi isimleri yabancı kaynaklıdır. Bunların büyük bir kısmı Arapça kaynaklıdır. Bunların dışında kalanları ise davalara konu olan gayri müslim vatandaşların isimleridir. Kişi isimleri kuruluş açısından incelendiğinde farklılık gösterirler.

4 a- Yalın hâlde kurulmuş isimler:

^aAbdullah (1), Belkız (1), Mehmed (1), Mihail (34), Yuan (34), Zafiri (34), Sevindik (41).

4 b- Unvan grubu olan birleşik isimler:

Hasan Paşa (6), Hadice Hatun (13), Mehmed Halife (14), Ahmed Ağa (15), Mustafa Çelebi (25), Yusuf Efendi (25).

Bazı isimlerde unvanlar başa getirilmişlerdir.

Molla Ahmed (13), Hacı Ali (14)

4 c- Arapça bin, binti ve veled kelimesiyle kurulmuş Arapça kurallı birleşik isimler:

Hacı Ahmed bin ^aAbdullah (1), Hadice binti Mehmed (10), Rabi^a binti Mehmed (10), Mehmed bin Himmet (11), İbrahim bin Mustafa (12)

Veled kelimesiyle kurulan isimler çoğunlukla gayri müslim vatandaşları tanıtmak için kullanılır.

Avraham veled-i Solomon (24), Avraham veled-i Yasef (45), Danye veled-i Avraham (45), Solomon veled-i Kimal (45).

4 d- Türkçe oğlu kelimesiyle kurulan isimler:

Mehmed Halifenin oğlu Abdülkadir (15).

Ayrıca herhangi bir yer ismiyle birlikte kurulan kişi isimleri de belgelerde az da olsa geçmektedir.

Antablıoğlu Yakub (16).

Bin, binti, oğlu, veled gibi kelimelerle oluşturulan isimlerin yanında karındaşı, kız karındaşı, zevci, zevcesi gibi kelimelerle kurulan tanıtım kalıpları da görülmektedir.

Mehmed Halife bin Satılmışın zevcesi Sâliha Hatun bin Hacı ^aAli (47)

Burada dikkatimizi çeken nokta isimlerin önüne ve ardına gelen unvan çeşitliliğidir. Sosyal durumlarına, mesleklerine ve benzeri niteliklerine göre bu unvan kalıpları değişiklik göstererek sık sık kullanılmış ve kişilerin tanıtımı sırasında özel isim kalıplarının oluşturulmasında etkili rol oynamıştır.

Paşa, hatun, halife, ağa, çelebi, efendi, çavuş, beg, mevlâna, hacı, molla gibi unvanların kavram alanları ve bunların geçmişte ve günümüzdeki anlam çerçeveleri de bize göre ayrı bir çalışma konusudur.

III- Birleşik Filler

Üçüncü olarak sicil belgelerinde kullanılan dil malzemesi, çoğunlukla Arapça ve

Farsça kelimelerden oluşmasına rağmen var olan Türkçe malzemede de işletme ve türetme ekleri ve bu eklerin fonksiyonları açısından bize bazı bilgiler verebilir niteliktedir. Belgelerde geçen Türkçe malzemeyi kelime türleri ve kullanılan ekler açısından değerlendirdiğimizde bazı dikkate değer durumlarla karşılaştık.

Birleşik fiiller açısından değerlendirdiğimizde belgelerde ünlü ulaçlı yapılar (tasviri fiillir) için örnek sayısı çok fazla değildir. Ancak bu bir kaç örnekteki tasviri fiiller ayrıca ele alınmaya değer bir durum ortaya koyarlar.

Ver- fiiliyle ilgili örnekler -fiilin alışlageldiği üzere- tezlik anlamıyla kullanılmıştır. Ancak bu tezlik anlamı, davacının davasını anlattığı makamdan, o makama güvenerek alacağının kolaylıkla alınabileceğine güvenerek alınmasını istemesi durumunda yani güçten kaynaklanan kolaylığa bağlı bir tezlik, gizli bir yeterlilik anlatan tezlik anlamıdır.

Alıverilmek (27)
Alıverilmesi (43)

Belgelerde diğer tasvir fiilleriyle ilgili örnek geçmemektedir. Ancak bazı dil bilgisi kitaplarında gösterilen süreklilik anlatmaya yarayan *gel-* fiiliyle ilgili tasviri fiil yapıları yer almaktadır.

Vire geldiğini (35)
Vire gelmişken (35)

İsim soyundan olan kelimelerin fiil olarak işletilebilmelerini sağlayan yardımcı fiiller, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin filleştirilmesi söz konusu olduğunda belgelerde çok sık kullanılmıştır.

Bu yardımcı fiillerin çok büyük bir çoğunluğu *ol-*, *et-*, *eyle-* fiilleridir. Bu yönüyle belgeler yardımcı fiiller açısından dikkat çekici bir durum ortaya koymazlar. Ancak 25. belgede geçen *lâzım gel-* yapısı, *gel-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanılması ve zaman zaman *ol-* fiilinin yerine geçmesiyle dikkat çekici bir durum sergilemektedir.

Ayrıca v.163/ 164 no'lu belgedeki *karar geç-* yapısı da birleşik fiili oluşturan kelimeler açısından ilginçtir. Bunun yanında 18. belgede geçen *önüme in-* yapısında kullanılan *in-* fiili de belge içinde inmek fiiliyle hiç bir ilgisi bulunmamasına rağmen kullanılmıştır. Bugün *önüme çık-* şeklinde kullandığımız yapının belgelerde *in-* fiiliyle kullanılması da aynı derecede ilginç görünmektedir. Belgelerde ve eski edebî metinlerimizde görülen bu yardımcı fiil çeşitlilikleri Türkçede yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin belirlenmesiyle ilgili detaylı çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

IV- Fiilimsiler

Belgelerde fiilimsi ekleri işlek bir biçimde kullanılmıştır. Bu ekleri kök fiile ve yardımcı fiile gelen fiilimsi ekleri olarak sınıflandırıp örneklerini göstermeye çalıştık.

1 Kök Fiile Gelen Fiilimsi Ekleri

1 a İsim-fiiller (-mak / -mek, -ma / -me)

virilmek (1), olunmak (14), olunmağın (15), itmekle (16), demekle (20), gelmege (23), kalmağın (24), alıverilmek (27), ırmalı (35), alıverilmesi (43).

1 b Sıfat-fiiller (-an / -en, -dık / -dik, -duk / -dük, -maz, -mez, -r)

olundukda (13), kalan (13), eylediklerin (15), gösterir (58), virdüğün (19), olduğundan (21), virdüğüm (25), didüklerine (29).

1 c Bağ-fiiller (-Ip, -mİş, -AcAk, -dUkça, -mAdAn, -ArAk, -dIkda, -IncA)

Sicillerde kullanılan bağ fiil ekleri Türkiye Türkçesinde kullanılan eklerle çoğu kez paralellik göstermektedir. Ancak -dIkda eki bugün yazı dilinde kullanılmayan Anadolu ağızlarında kullanılan birleşik yapıda bir ektir.

olup (96), geçüp (11), didikde (11), kalup (13), varılıp (15), giderken (18), inüp (18), oldugda (18), virüp (19), gelüp (19), imzalanup (21), mühürlenüp (21), çeküp (27), çıkup (27), varınca (28), görüldükde (30), basdırup (34), kılındıkda (48).

2 Yardımcı Fiile Gelen Fiilimsi Ekleri

2 a İsim-fiiller:

^ainâyet olmağla (2), ehl-i ^ailm olmağla (3), fevt olmağla (13), istihlaf etmegün (13), ifham etmegün (15), ma^ani olmamak (19), tenbih olunması (19), icra olunmak (19), makbul olmağın (21), nasb olunmak (23), lâzım olmağla (23), nizam itmegün (25), ahz itmekle (27), haber virmekle (39), izin virilmesi (44).

2 b Sıfat-fiiller:

münfasıl olan (7), itibar itdiklerinden (9), vekil olduklarında (9), müteharrir olan (12), karındaşı olan (13), kız karındaşı olan (13), muhala^a olduğın (13), bahsolunan (15), sakin olduğı (17), murad eyledigimden (19), misafir olduğum (20), müte^aahhid olduğın (21), intikal eden (23), teklif eyledigim (25), zıkr olunan (28), kıraat olunan (30), mütevellî olduğum (30), mevcut bulunur (30), hal^a olmazdan (32), ibra itmedüğine (39), tamir olunur (44).

2 c Bağ-fiiller:

kelâm idüp (11), itiraf idüp (12), fariğâ olup (12), su^aal olunup (13), men^a olunup (13), takdir olunup (14), tahmin olunup (15), ^aarz idüp (16), ahz idüp (16), içtinâb itmeyüp (17), da^avet idüp (17), tenbih olunup (17), vakf idüp (19), hayatta oldukça (19), icrâ olunup (19), üzerine varılıp (19), nasb idüp (21), lâzım gelüp (25), ta^ayin eyledikde (25), inkar idicek (27), taleb oldukda (27), istiğlal ve istirbah itmeden (30), ra^ai itdirmeyüp (34), viregelmişken (35), teslim iderek (36), haber virdikde (39).

Fiilimsiler bu ayrımın dışında olumlu ve olumsuz oluşlarına ve etken ve edilgen yapıda oluşlarına göre sınıflandırılabilir. Metinler içinde edilgen yapılı örnekler etken yapılı olanlara göre daha fazla sayıdadır. Bunların yanında tasviri fiil yapısında olan ve fiilimsi eki almış bulunan şekiller de az da olsa mevcuttur. alıverilmek (27), alıverilmesi (43), viregeldiğini (35), viregelmişken (35).

Belgelerde kullanılan edat ve bağlaçları da çeşitlerini gösterebilmek amacıyla birer

ikişer örnekle verdik

V-Edatlar ve Bağlaçlar:

misliyesiyle (1), tertibleri üzre (2), dahil ile (2), ehl-i 'ilm ve hüsn-i me'âb (4), tertibleri üzerine (6), bi emr-i âli (6), itdiklerinden sonra (9), nefisleri dahi (9), ol dahi (11), ikrar ve itiraf eyledikten sonra (12), ancak (14), nafakasının için (15), olunmak için (19), ben dahi (19), olduğum üzre (20), i'bat için (21), üç seneden beri (35), hamzadan birle (35), yedi yaşına değin (38).

Burada dikkatimizi çeken bir konu ise ile'nin edat ve bağlaç olarak belgelerde çok sık geçmesine rağmen mastar ekiyle birleşen araç durum ekinin de ile yerine sık sık kullanılmasıdır. Klasik Osmanlıca döneminde çok sık görülen bu özellik, araç durum ekinin henüz donmamış bir ek olduğunu göstermektedir.

Olmağın, olunmağın (49), itmeğın (49).

Ayrıca iyelik eklerinin kullanımıyla ilgili örnekler içinde 14. belgede yer alan *nafakasının için* örneği dikkat çekecek niteliktedir. 3.kişi iyelik ekinin ardından ek gelmesi durumunda ortaya çıkan ve bazı araştırmacılar tarafından ekin asli sesi olarak nitelendirilen -n (Gülsevin 1997) burada ardında şekil ve anlam olarak hiç bir ek almamasına rağmen +sin şeklinde kullanılmıştır.

Fiil çekimiyle ilgili olarak belgelerde çoğunlukla görülen geçmiş zaman eki kullanılmıştır. Davayla ilgili anlatımlarda fiillerin birleşik çekimlerine ve diğer zaman eklerine zaman zaman başvurulmaktadır.

Taleb-i şürû^a itmişdüm.

Öğrenilen geçmiş zaman ekiyle kullanılan yapılar belgelerde -mişdir yapısıyla kendini göstermektedir. Bu kullanımlarda -miş eki belirsizliği öğrenilen geçmiş zamanı değil, -dir ekinin yardımıyla bugün de kullanılan kesinlik kavramını vermek amacıyla kullanılmıştır.

İki bârgir virilmişdür.

Sonuç

Şer'iyeye sicillerinin doğrudan tarih çalışmalarının malzemesi olarak değerlendirilmesinin yanında bunların belli bir dönem Türk kültür tarihinin ürünleri olarak kültürle ve dille ilgili çalışmalar için önemli kaynaklardan kabul edilmesi ve kullanılması gerekmektedir. Şer'iyeye sicillerinde dilin göstermiş olduğu özellik kullanılan kelimelerin yanında olayların ve düşüncelerin anlatımı, dolayısıyla cümle yapısı konusundadır. Ayrıca bu belgeler yer adları, kişi adları ve günlük hayatla ilgili malzeme, giyim kuşam adları açısından da son derece zengindir.

Cümleler sıfat-fiil, isim-fiil, bağ-fiil ekleri aracılığıyla oluşturulmuş yan cümlelerin birbirine bağlı bir örgüsü durumundadır. Ve bu yapı sicillerin tamamında belli bir şemayı

gösterircesine sıralanır. Belgelerin anlatım yolu olarak seçtiği bu sistemli cümle yapıları ve kalıp ifadeler şüphesiz Osmanlı Devletinin resmi yazı dilini en güzel şekliyle yansıtmaktadır.

Bu araştırmayı siciller üzerinde yapılan bir dil çalışması denemesi olarak sunuyor ve değişik tarihlerde değişik bölgelerde yazılmış binlerce belgenin incelenmesinin diğer alanlar yanında dil tarihi çalışmalarına da katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Baltacı, Cahit; ‘Şer’iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi’, Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları:1, Mayıs 1995.
- Buri-Gütermann, Johanna; Der Satzbau in der Sprache der Osmanischen Urkunden aus der Zeit von Mehmet Fatih bis Süleyman-i Qanuni Dissertationen der Universität Wien, Verlag Notring, Wien, 1972.
- Dizdaroğlu, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976.
- Eliaçık, Muhittin, ‘Osmanlı Belgelerinde Yakın Anlamlı Kelimeler’, Türk Dili, S.584, Ağustos 2000, s. 178-201.
- Göyünç, Nejat; *Timar Tevcihleri Hakkında, Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları 618, Ankara, 1995.
- Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesi’nde Ekler*, TDK, Ankara, 1997.
- Hatiboğlu, Vecihe, *Türkçe’nin Sözdizimi*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Yayın., İstanbul, 1994.
- Reychman Jan- Zajaczkowski Ananiasz, (Çev: Andrew S. Ehrenkreutz); *Osmanlı-Türk Diplomatîkası El Kitabı*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:10, İstanbul, 1993.
- Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, *Şer’iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988.
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitab-ı Müstebab, Kitab-ı Mesalihi’l Müslimin ve Menafi’l Mü’minin, Hırzül Mülük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

BURSA SİCİLLERİ

Numro	Mecel	Fihrist	Sene 1088-1677
1	255		
Varak19			
Burūsa'nın Nāmazgāh Mahallesinden 'Abdullah kızı Belkız Hātunun Mahalle-i mezkūrede bir bāb hānesini vakf idüp hayatda oldukça kendi, vefātından sonra zevci ve ondan sonra evlādı evlādına ve nihāyet Medine-i Münevvere evkāfına mülhāk diye meşruta.			
58			
Burūsa'nın Çoban Beğ Mahallesinden Hacı Ahmed bin 'Abdullah 'Acem Çeşmesi kurbunda vāki' iki göz degirmeni ve tut bağçesini ve bunların icārından hāsıl meblağa Hüdavendigār Cami'i imam-ı evveli ve Çoban Bey Cami'i mü'ezzin ve meşrutu'n-lehlerini gösterir serāhat-i vakfiyede masturdur.			
96			
Sagırıcı Sungur Mahallesinden olup İstanbul'da Şeyhü'l-islāmlıkla müşerref olan 'Abdü'l-halim Efendi oğlu Mehmed Efendi 1086 senesinde Mahalle-i mezkūre imam ve mü'ezzin ve kayyımına ayda fāiz-i 150 akçe idecek olan asl nukud (150) esedi guruşa vakfiye... ¹ guruşa 161 akçeye rāyiç iken. 1800.			
163/164			
Burūsa altında Hacı Kemal bağçesi nāmıyla ma'ruf bağçe hakkında Sinan Beg... ile İsa Beg Fenāri mütevellisi hakkında tekevvin iden da'vā yüksek makamlara akisile neticede Sinan Beg evkāfına 'ādiyeti hüküm ve karar geçmiştir.			
İş bu mecel tamamen mütālā'a ve tedkik idilmiş olup yalnız vakıfla ilgili dört aded vakfiye muharrerdir.			
1. Medrese-i mezbūre-i Burūsa'da Bayezid Paşa müderrisi olan kıdvetü'l-'ulemāi'l-muhakkikīn Mevlāna İbrahim Efendizide fazluhu ehl-i ilm ve müstehakk olmağla Şeyhü'l-islām Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere dāhil-i hareket misliyesiyle virilmek buyruldu.			
Sene 28 Safer semāne ve semānin ve elf fi gurre-i rebi'i'l-āhir.			
2. Minhā Bayezid Paşa			
Medrese-i mezbūre-i Burūsa'da Sarrafiyye müderrisi olan kıdvetü'l-'ulemāi'l-muhakkikīn Mevlāna Mehmed Efendizide fazluhu ehl-i ilm ve müstehakk-ı 'ināyet olmağla faziletli Şeyhü'l-islām sellemehü's-selām Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere dahil ile virilmek buyruldu.			
Sene 28 Safer semāne ve semānin ve elf fi gurre-i rebi'i'l-āhir.			
3. Minhā Sarrafiyye der-Burūsa			
Medrese-i mezbūre-i Burūsa'da Bükdere Müderrisi olan kıdvetü'l-'ulemāi'l-muhakkikīn Mevlāna Es-seyyid İbrahim Efendizide fazluhu ehl-i ilm olmağla Şeyhü'l-islām Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere hāric-i hareket misliyesiyle virilmek buyruldu.			
Sene 28 Safer semāne ve semānin ve elf fi gurre-i rebi'i'l-āhir.			
4. Minhā der-Burūsa			
Medrese-i mezbūre-i Burūsa'da İvaz Paşa Müderrisi olan kıdvetü'l-'ulemai'l- muhakkikīn Mevlāna 'Abdullah Efendizide fazluhu ehl-i 'ilm ve hüsn-i me'ab olmağla faziletli Şeyhü'l-islām Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere musıla-ı sahn ile virilmek buyruldu.			
Sene 28 Safer semāne ve semānin ve elf fi gurre-i rebi'i'l-āhir.			
5. Minhā Gökdere der-Burūsa			
Medrese-i mezbūre kıdvetü'l-'ulemai'l-muhakkikīn Mevlāna Es-Seyyid ehl-i 'ilm ve mahall ve müstehakk olmağla faziletli Şeyhü'l-islām Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere ders-i ... ile virilmek			

¹Metinlerde tamamen silinmiş ya da karalanmış bölümler okunamadığı için üç noktayla gösterilmiştir.

*Bursa Şer'iyeye Sicilleri :B/140 nolu defterin ilk 16 sayfası tarafımızdan okunmuştur .

buyruldu.

Sene 28 Safer semâne ve semânin ve elf

6. Minhâ Köseler der-Burûsa

Medrese-i Mezbûre Ferhad Paşa Müderrisi olan kıdvetü'l-'ulemâi'l-muhakkıkîn Mevlâna Es-Seyyid Ahmed Efendizide fazluhu ehl-i ilm ve müstehakk-ı 'inâyet olmağla faziletli Şeyhü'l-islâm Efendi Hazretlerinin tertibleri üzerine haric-i hareket misliyesiyle virilmek buyruldu.

Sene fi 27 Şehr-i rebî'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf vasala li sene fi'l-yevmi 12 Rebiî'l-ahir tıbkü'l-aslül 'âlî nemekahu el-fakîr ileyh-i te'âlâ Hüseyin El Mevlâ Kostantiniyeti'l-Hilâfe 'ufiye 'anhu 5 rebî'î'l-âhir Asitâne tarafından vekîl-i kapudan Hasan Paşa tarafından bi-emr-i 'âlî iki bârgîr virilmiştir.

7. Minhâ Göyükli der-Burûsa

Medrese-i mezbûre kırkdan munfasıl olan kıdvetü'l-'ulemâi'l-muhakkıkîn Mevlâna..... İbrahim Efendizide fazluhu faziletli Şeyhü'l-İslâm Efendi Hazretlerinin tertibleri üzerine hâric-i elli ile virilmek buyruldu.

Fi sene 17 Cemâziye'l-evvel semâne ve semânin ve elf

8. Minhâ Esediye der-Burûsa

Medrese-i mezbûrede Ankara'da Medrese-i cedideden munfasıl kıdvetü'l-'ulemâi'l-muhakkıkîn Mevlâna Es-Seyyid Fethullah Efendizide fazluhu ehl-i 'ilm ve müstehakk inayet olmağla faziletli Şeyhü'l-islâm Efendi Hazretlerinin tertibleri üzere hâric-i hareket misliyesiyle verilmek buyruldu.

Horrire fi 11 Ramazan semâne ve semânin ve elf fi sene 19 Şevvali'l-mükerrrem semâne ve semânin ve elf.

Tıbku'l-mu'avvel-i 'aleyh harrara el-fakîr ileyhi subhânehu Ahmed el-münevver bi esmâu'l-umûri's-şer'iyye gufire lehü

9. Husûs-ı mezbûr merkum Mehmede iftiradır. Mezbûran Mehmed ve Dervişin hüsn-i hâline her biri 'ala tarik itibar itdüklerinden sonra ahali-i kurra-i mezkûre mezbûr Mehmedin ve Dervişin nefislerine dahi mütâlebe meclis-i şer'a ihzara vekil olduklarında ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sâlis aşara min rebî'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şühüdü'l hâl:

Ahmed Bey	Mehmed bin	Hüssam bin	Murtaza bin	Ali bin
bin 'Abdullah	'Abdullah	Ca'fer	Mustafa 'Abdullah	

10- Bu belge tamamıyla Arapça olduğundan incelemeye dahil edilmedi .

11. Medine-i Burûsa'da Molla Fenâri Mahallesi sâkinlerinden Ümmühanî Hatun binti Mustafa meclis-i şer'î Hatirde zevci muhala'a işbu rafî'ü'l-kitâb Mehmed bin Himmet muvâcehesinde ikrâr ve takrir-i kelâm idüp mezbûr Mehmed zimmetinde mütekarrar ve ma'küd-ı aleyh olan 2000 akçe mihr-i mü'eccelimden geçüp nafaka iddet-i şer'iyyem ve müennet-i süknâm kendi üzerine olmak üzere mezbûr Mehmed ile muhala'a-i sahihâ-yı şer'iyye ile muhâla'a idüp ol dahi vech-i muharrer üzere hal-i mezbûrî ba'de'l-kabul hukuk-ı zevciyye-i mutalaka da'vâdan bir birimizin zimmeti ibrâ ve iskat eyledük didükde gibbe't-tasdikî's-şer'î ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-salis aşara min rebî'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf

Şühüdü'l-hâl

Molla Ahmed bin	Ahmed Paşa	Mehmed	Şükrü
Ahmed El-katib	bin Mehmed	bin 'Abdullah	bin Mahmud

Süleyman bin Mustafa

12. Medine-i Burûsa'da Hamza Beg Mahallesi sâkinlerinden İsmihan ibnet Mustafa mahfell-i kazada zevci ba'isü'l-vesika İbrahim bin Mustafa mahzarında ikrâr ve i'tirâf idüp zevcim mezbûr İbrahim zimmetinde müteharrir olan 1000 akçe mihr-i mü'eccelimden 850 akçesini yedinden ahz ve kabz eyledikten sonra 150 akçe mihr-i mü'eccelimden farîgâ olup nafaka-ı iddet-i şer'iyyem ve me'unet-i suknam kendi üzerine olmak üzere zevcim mezbûr İbrahim ile muhala'a-i sahihâ-yı şer'iyye ile hul' olup ol dahi hul' u mezbûr-ı ba'de'l-kabul-ı hukuk-ı zimmetini ibra-i 'âmm kat'u'n-nizale ibrâ ve iskat eyledüm didükde gibbe't-tasdikî's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sâdis-i aşar min rebî 'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Mehmed bin Mustafa   Hacı Mehmed bin 'Abdullah   Mustafa bin Mehmet   Hacı Mustafa bin Bayram   Mehmed bin 'Abdullah

13. Medine-i Burûsa'da Kara Köy sükkânından olup bundan akdem fevt olan Molla Ahmed'in zevci mutallakası Hadice Hatun ibnete 'Abdu'l-kerim mahfell-i kazada müteveffâ-yı mezbûrın li-ebeveyn karındaşı olan Mahmud ile li-ebeveyn kız karındaşı olan Nârin Hâtun mahzarlarında üzerlerine da'va ve takrir-i kelâm idüp zevcim mezbûr Molla Ahmed ile muhala'a oldıgın mezbûr Molla Ahmed yedine bir yün ve döşek ve bir yemeni yorğan ve bir yün yasdık ve bir alaca kilim kalup mezbûr Molla Ahmed fevt olmağla eşyâ-yı mezkûrede müteveffâ-yı mezbûrun terekesinden olmak üzere mezbûrun Mahmud ve Nârin ahz itmişlerdir. Su'al olunup alıniverilmek matlubumdur didükde gıbbe's-su'al ve 'akibü'l-inkar müdde'un mezbûreden da'vasına mutâbık beyyine taleb olundukda idyân-ı beyyineden ızhâr-ı 'aciz idüp istihlaf etmegin mezbûrân Mahmud ve Nârine müteveffâ-yı mezbûr Molla Ahmed bundan kalan bir yün döşek ve bir yün yorğan ve bir yemeni yorğan ve bir alaca kilim müteveffâ-yı mezkûrun terekesinden olmak üzere ahz ve kabz itdüklerine yemin-i teklif olundukda ol dahi onlardan refkû'l-mesul yemin-i billahi 'ali'ül-'alâ etdigin müdde'un mezbûre bilâ beyyine bi-vechî mu'arazadan men' olunup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-hamis ve ısrın min rebî 'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Mehmed Çelebi   Mustafa bin Durmuş   Seydi Mustafa bin Mustafa   Mehmed bin 'Abdullah
Ahmed Beg bin 'Abdullah   Hasan bin Hüseyin   Hüsam bin Ca'fer

14. Medine-i Burûsa'da Çekirge Mahallesi sükkânından olup mahalle-i mezbûre ahâlisi olan Mehmed Halife bin Satılmışın zevce-i mutalakası olan ba'isü'l-vesika Sâliha Hâtun bin Hacı 'Ali tarafından husus atî'z-zikr vekil-i sâbit-i vekâlesi olan Ebu Bekr bin Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'iiyyede bi'l-vekâle takrir-i kelâm idüp müvekkilem mezbûre Sâlihadan mütevellid mezbûr Mehmed Halifenin sulbi oğlu Abdü'l-kâdirnâm sagir ve'l ... mezbûre Sâlihanın taht-ı hizânesinden olmağla nafaka takdir olunmak matlubumdur didükde sâgir-ı mezbûr Abdü'l-kâdirin kisbe vesa'ir levâzım-ı zaruriyesini babası mezbûr Mehmed Halife anası müvekkilem mezbûre Sâliha'ya virmek üzere sâgir-ı mezbûrun ancak nafakasının için yevmi üç akçe farz ve takdir olunup meblâğî mezbûr-ı istidâneye ve sâgir-ı mezbûre sarfa ve vakt-ı zaferde rücu'a müvekkile-i mezbûre Sâliha Hatuna ba'de'l-izne bu hurûf ketb olundu.

Fi's-salis aşara min şehr-i rebî 'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

Süleyman bin bin Veli   Hacı Bayram bin Kalender   Hacı Hüseyin   Seydi Sunullah   Seydi 'Ali bin Mehmed
Hacı Mehmed bin 'Abdullah

15. Darü's-saltanât-ı kadime mahmiye-i Burûsa Mahallâtından Veled-i Saray Mahallesi ahâlisinden iş bu ashâbü'l-vesika Mustafa Efendi bin Hacı Mehmed ve El-hac İbrahim bin Ahmed ve es-Seyyid Mehmed Çelebi bin es-Seyyid Kasım ve es-Seyyid 'Abdu'r-rahman Çelebi ibn-i es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed Çelebi ve es-Seyyid 'Ali ve Ahmed Ağa bin 'Abdu'l-vahab ve İbrahim Çelebi ibn-i Ahmed Beg ve sa'irleri meclis-i şer'de takrir-i kelâm idüp Yahudi tayıfesinden Yakob veledi Yasef ve Arslan veledi Yahya ve Orohom nâm Yahudilerin mahalle-i mezkûrede icinde sâkin oldukları yahudihânelerin mahallemizin 19 hane 'avarızına dahil olmağla beher sene taraf-ı saltanât-ı 'aliyyeden tahsil-i matlûb olan 'avâız-ı divâniyye ile sa'ir tekâlif-i 'örfiyye ve şakkaları için mezbûrun Yakob ve Aslan davarının Yahudihâneleri 4 haneye tahammülü var iken bir buçuk hânenen haraç veririz deyü bizi rencide itmeden hâli degillerdir kibbe'l- şer'den üzerine varilup zikr-i sebki iden yahudihânelerin mertebe-i tahammülü tahmin-i sahih ile tahmin olunup yedimize hüccet-i şer'iiyye verilmek matlubumuzdur didüklerinde sub-i şeri'at-ı mutahharadan Mevlâna İbrahim Efendi bin Salih Mustafa irsâl olunup ol dahi mahmiye-i mezkûrede hassa-i mimari ka'immakâmı üstâd El-hac Mustafa bin 'Abdu'l-vahab ile zeyl-i vesikada mastûru'l-esâmi olup ebniye ve sukufa vukûf ve ittıla' olan bi-garaz müslimin ile salifü'z-

zikir yahudihânelerin üzerine varup ba'de'l-mu'ayene olmakla mezbûrunun tasarruflarında olup sâkin olduklarıdır 4 kat'a yahudihâne mesaha olundukda tulen arzen bi-hesab-ı şatranc-ı bina zira'la 1370 zira' olup beher 400 zira' kânun-ı kadim-i şehri-yâri üzere olunmağın fi'l-hakika salifü'l-beyân 4 kıt'a yahudihânenin bi-hesâb-ı mezkûr kânun üzere üç hâneye tahammülü vardır deyü mezbûr ka'immakâm üstâd Hacı Mustafa vesa'ir ehl-i vukûf-ı müsliminin icma' ve ittifakları ile mezbûruna Yakob ve Aslan ve Abraham dahi tahmil olunan 3 hâneyi kabul ve üzerlerine edâsı lâzım gelen tekâlifî edâya ta'ahhüd iltizâm eylediklerin Mevlâna mezbûr mahallinde tahrir ba'dehu me'an bahsolunan 'Ali Paşa bin 'Abdullah ve Ahmed Paşa bin Ahmed ile meclis-i şer'e gelüp 'ala vuku' inha ve ifham etmenin mucebiyle hükm olunup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'r-rabi' aşere min rebî'il-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf
Şuhûdu'l-hâl

Mehmed Çelebi   Salih Çelebi   İvaz Çelebi   Hasan Çelebi
ibn-i Arslan   bin Mehmed   bin Lutfullah   bin Halil
Muharrem dede bin Ali

16. Medine-i Burûsa'ya tâbi' Soğanlı nâm karye sükkânından Mehmed binti Fâtıma meclis-i şer'de ba'isü'l-vesika Yani veled-i Manosnâm zimmi muvâcehesinde ikrâr ve itirâf idüp Medine-i mezbûre zeylinde Yahudiler makberesi kurbunda Kırk kavak dimekle ma'ruf mevzi'de vâki' mezbûr Yani mütasarrıf olduğı arsasını bana eşcâr ğarz ile mülteka eleşcâr oldukdan sonra nisfi senin nisfi benim olsun deyu benimle mu'ahele ve mukâvele itmekle ben dahi arsa-i mezbûreyi eşcârî ğarz idüp mültekâtü'l-eşcâr bağçe eyledikten sonra mezbûr Yani ile beynimizde olan mu'adele meşru' olmağla arsa-i mezbûre üzerine arz eyledigim eşcârî yüz guruşa bey' ol dahi ba'de'l-şira semeni olan meblâğ-ı mezbûrun yetmiş gurusunu yedinden ahz idüp 30 gurusunu Antablıoğlu Ya'kubdan havâle ben dahi ba'de'l-kabul hadika-i mezbûrenin zikrû'l-bahası 500 guruş ider deyü da'va ve taleb-i şuru' itmişdim el-hâlet-i hazihi husûs-ı mezbûr muta'allaka da'vadan mezbûr Yanının zimmetini ibrâ-ı 'âmm katî'ü'n-niza'la ibrâ ve iskat eyledim didükde gibbe't-tasdik dahi merkum Mehmed mahzarında ikrâr ve i'tirâf idüp mezbûr Mehmed 5 senedir arsa-i mezbûrenin nisfina zira' eyledigi buğday darıdan bana âid ve râ'ici 250 keyl buğday 25 müdd darı ve 1000 akçelik bostan ve 35 guruşluk tut yaprağı 2000 akçelik emrud 2000 akçelik ceviz ve 2500 akçelik lahana ve 4000 akçelik bakla mezbûr Mehmed kendi masrafına sarf ile istihlak eylemişdi deyu da'va ve taleb-i şuru' eylemişdim el-hâlet-i hazihi ben dahi husûs-ı mezbûre müte'allik da'vadan mezbûr Mehmedin zimmetini ibrâ ve iskat eyledim didükde gibbe't-tasdikü'ş-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-hamis aşara min muharremü'l-haram li-sene semâne ve semânin ve elf
Şuhûdu'l-hâl

Halil Efendi   Ya'kub bin   Receb bin   Mehmed bin   bin
Hüseyin   'Abdullah   'Abdullah   'Abdullah   Hasan bin Hıdır

17. Medine-i Burûsa'da Almalık Mahallesi sâkinlerinden 'Abdullah Efendi bin Hüseyin El-imam ve İlyas bin Hacı Mehmed ve Hacı Hüseyin bin 'Abdullah ve Hacı Mehmed bin 'Abdullah vesa'irlerin meclis-i şer'de Mustafa bin 'Ali ve zevcesi Fatıma binti...muvâcehelerinde her biri takrir-i kelâm ve tâbir-i 'ani'l-merâm idüp mezbûr Mustafa dâimâ şurb-ı hamr idüp ve zevcesi mezbûre Fâtıma nâ-mahremden içtinâb itmeyüp ve ecânibde ba'zı eşkiyâyı ücret ile sâkin olduğı menziline da'vet idüp daima fisk-ı mücevverden hâiya olmağla mezbûranın su'i hallerinden 'alatarikü'ş-şehâde haber verilmeğın mezbûrânın mahalle-i mezbûreden hurucuna tenbih olunup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-evahir-i Saferü'l-hayr li sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

İbrahim Beg   Mehmed bin 'Ali bin Mustafa   'Ali Çelebi   Bünyâd
El-bevvab   'Abdullah   bin Mehmed   bin 'Abdullah

18. Fi'l-asl Anadolu'da Çorum kasabasından olup hâlâ Medine-i Burûsa'da çamaşır odalarında bi-tarikü'l-misâfir sâkin olan Mustafa bin Hasan mahfell-i kazada iş bu rafî'u'l-kitâb Haydar Mehmed bin Mahmud ve Mehmed bin 'Abdullah nâm kimesneler mahzarlarında ikrâr-ı tam ve takrir- i kelâm idüp târih-i kitâbdan bir ay mukaddem karye-i İkiyer ile Kazıklı nâm karye beyninde vakî' Küçük çayır dimekle ma'ruf mevzide kendi hâlinde giderken mezbûran Haydar Mehmed ve Mahmud önime inüp sopa tâbir olunur âsâ-yı kebir ile başıma urup aklım zâ'il oldukda başımda

bağlı olan kemerimden bi-ğayr-ı hak altmış gurusumu ahz eylemişler idi hālā meblāğ-ı mezbūr 60 esedi guruşu mezbūran Haydar Mehmed ve Mahmud yedlerinden tamamen ahz ve kabz idüp Husus-ı mezbūra müte'allik da'vadan mezbūrânın zimmetlerini ibrā ve iskat eyledüm didükde gıbbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi-evāsıt-ı rebı'ı'l-evvel li-sene semāne ve semānin ve elf

Şuhūdu'l-hāl

Habib efendi bin Ebubekr Efendi Ak Mehmed Hacı 'Ali Mehmed bin

Fazlu'l-lah bin Mustafa bin Ezra'

Avcıbaşı 'Abdullah

Ahmed Beg El-bevvab

19. Darü's-Saltanātu'l-Kadime Burūsatu'l-mahrüsedde Ebu İshak Kâzeruni Mahallesi sükkânından ba'isü'l-vesika Hacı Ahmed bin 'Abdullah nām kimesne Meclisi şer'de takrir-i kelām idüp Pınarbaşı nām nehrden mahalle-i mezbüre ahālisinin menāziline anda mahalle-i mezbüre mescid-i şerifinin musluklarına cāri olan suyunun mecrāsı teccid olunmak için ahāli-i mahalle-i mezbüreden tahammüllerine göre 10 ve 15'er guruş ve ben dahi 12 guruş virüp mecrā sa'i mezkūr teccid olunmuş iken ma'i-mezkūr civārında olan menazil-i habiyyelerin icra olunup ben dahi ma'i mezbūr-ı menāzilim habiyyesinde icrā murad eyledigimden ma'i mezküre killet ve noksan tertib ider deyü mahalle-i mezbüre imamı olan Süleyman Efendi mā'ni olur taraf-ı şer'den üzerine varılıp vakı'l-hal-ı keşf ve tahrir ma-i mezkūr menzirim habiyyesinde icra ve mezbūr Süleyman Efendi mā'ni olmamak üzere tenbih olunması matlubumdur didükde taraf-ı şer'den Mevlāna Musa Efendiye irsāl olunup ol dahi Hassa-i mi'mar ka'immakām olan Hacı Mustafa ve zeyl-i sūtürde mestürü'l-esāmi olan müslimin ile mahall-i niza'n üzerine varup ba'de'l-nazar fi'l-hakika ma-i mezkūr mezbūr El-hac menzil-i habiyyesinde icra olunmak için ma'i mezkūrun mecrasını teccide 12 guruş ve virdügin mezbūr Süleyman Efendi ba'de'l-ikrar ve mezbūr Hacı Ahmed menzili habiyyesinde ma'i mezbūri icra itmekle ma'i mezküre killet ve noksan dahi terettüb itmez deyü mi'mar-ı mezbüre ve sa'ir ahali-i vukuf ve şuür icma' ve ittifak eylediklerin Mevlāna-yı mezbūr mahallinde ketb ve tahrir idüp ba'dehu me'an ba's olunan çukadar İsmail Çelebi ile gelüp meclis-i şer'de vuku' üzere hayr virmegin ma'i mezbūr menzili ve aslını vaki' habiyyesine icrāya mezbūr El-hac Ahmed ma'ni olmamak üzere mezbūr Süleyman Efendiye tenbih olunup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sāmin min saferü'l-hayr li sene semāne ve semānin ve elf.

Şuhūdu'l-hāl

Oruç bin Ömer Çelebi Hacı Mehmed Osman bin

Ma'den bin Fadıl bin Hasan Mustafa

20. Darü's-saltanātu'l-kadime mahmiye-i Burūsa Hısnı Mahallâtından Veled-i Yaniç Mahallesinde sākine iken bundan akdem ticaret tarikiyle Medine-i İzmirde imam-zāde Mehmed Ağa Hanı demekle ma'ruf handa misāfir olduğum üzere sākine iken fevt olan Yusuf ibn-i 'Abdullah nām kimesnenin verāseti zevce-i mütrükesi Hadice binti Hacı Mehmed ile sulbi sāgir oğlu İbrāhime ve sulbiye-i Sāgire kızı Selimeye münhasır olduğu şer'a zāhir ve mütehakkak olduğundan sonra Sāgirān-ı mezbūrânın tesviye-i umūruna kibel-i şer'den mensube vāsileri ve vālideleri mezbüre Hadice Hatun asāleten ve vesāyeten meclis-i şer' şerifde iş bu rafi'ül-kitāb Fahru'l-müderresin Ebu Bekr Efendi bin 'Ali bahzarında ikrār ve takrir-i kelām idüp zevcim müteveffā-yı mezbūr Yusufun terekesi medine-i mezbürede emin-i beytü'l-mal olan nām kimesnelere ahz ve kabz itmekle ben dahi tarafımdan asāleten ve vesāyeten mezbūr Ebubekir Efendiye nakl u şer' ile vekil va'de'l-nasb ol dahi ba'de'l-kabul vekāle er ile vekil-i va'de'l-nasb ol dahi ba'de'l-kabul mezbūr Ebu Bekr Efendi medine-i mezbüreye varup Emin-i mezbürden bi'l-vekāle ahz ve kabz eylediği sekiz bin yüz seksen kıt'a esedi guruşu mezbūr Ebu Bekr Efendi yedinden tamamen ahz ve kabz eyledüm didükde gıbbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-hamis ve'l-ısrın min muharremi'l-haram li sene semāne ve semānin ve elf

Şuhūdu'l-hāl

Mustafa Efendi Hacı 'Abdullah Mustafa Efendi Mehmed bin

bin Hacı Derviş bin Hacı Mehmed bin Ali İmam Şaban

21. Vekil-i āti'l-ism böyle vilāyet-i Rum ilinde Hersek Sancağında Nevesin kadısı olan Mevlāna Hasan Efendi bin Ali bin Nezir kibelinden 1081 senesi Şevvali'l-mükerrerminin 23. günü ile

müverrah Mevlāna-yı mezbūrun imzasıyla mümza ve zamm ile mahtum kitab-ı makli varid olup mazmunu kaza-i mezbūre tābi' Jibona nām karye sākinlerinden Halil bin Receb bin Korkud nām kimesneden da'vā sadır olup gıbbe'l-istişhād-ı şer'-i karye-i mezbūre sākinlerinden Sinan bin Rıdvan bin Kasım ve Hasan bin Ali bin Balinām kimesneler Meclis-i şer'î nebeviye hazıran olup li-nakli ve'l-tahvi'l fi-mahalli'l-cerh ve't-ta'dil şöyle eda-yı şehādet-i şer'îyye eylediler ki biz şahidleriz şehādet dahi ederiz ki fi'l-asl karye-i Jibonadan olup Medine-iBurūsa bazargānlarından mahberci Hacı Receb oğlunun hizmetinde iken vefāt iden Mehmed bin Şa'ban mezbūr Halilin usubat ile vārisidūr müteveffa-yı mezkūr Şaban oğludur ve mezbūr Şaban Korkud oğludur ve varis-i mezbūr Halil Receb oğludur. Mezbūr Receb mezbūr Korkud oğludur. Ceddü'l-'alaların Muharremdir. Müteveffa-yı mezbūr Mehmed mezbūr Halilin 'ammisi oğlu ve vārisidir bundan gayrı varis-i ma'ruf olduğu ma'lumumuz degildir. Ve şehādet eylediklerinde şehādetleri...olduğundan hayra kabulde vaki' olduktan sonra mezbūr Halil şimdiki halde mahmum ve marız olup harekete iktidarı olmadığı ecilden iş bu hamî ü'l-kitāb Bosna Sarayı Mahallesinden Baki Baba Mahallesinden Abdurrezzak bin Kemalleddinnām kimesneyi müteveffa-yı mezbūr Mehmed muhalledatına vaz'ü'l-yed olanlardan taleb ve ahz ve kabza ve kendüye iysale vekil nasb idüp ol dahi vekalet-i mezbūreyi kabul ve hıdmeti lāzimesin edaya iltizam ve müte'ahhid olduğun mukayyed olmağın kitāb-ı mezbūr Medine-i mezbūrede hala emin-i beytül-mal olan fahrül-isban Mustafa agayı muvacehesinde feth ve kiraat olunup istıntak olundukda muhallafat-ı müteveffa-yı mezbūre vaz'-ı yed eylediğini ikrar ve kitāb-ı mezkūr Mevlāna-yı mezbūr kibelinden virüdün inkar edicek vekil-i mezbūrdan kitab-ı mezbūr Mevlāna-yı mezbūr ka'alinden virüdünü isbat için beyyine taleb oldukda zeyl-i vesikada muharrerü'l-ism olan şuhūd-ı tarikden Ali bin İsmail Mehmed bin Habib li-ecl-i Şehāde Meclis-i şer' de hāzırān olup istişhād oldukların fi'l-hakika kitab-ı mezkūr Mevlāna-yı mezbūr kibelinden varid olup zeylinde olan hatt ve hatmi Mevlāna-yı mezbūrudur. Bizim huzurumuzda imzalanup mührlenüp hatt ve hatminden bizi işhād eyledi. Biz bu husūsa bu vech üzere şahidleriz şehādetimizi ıderiz deyü her biri edā-yı şehādet-i şer'îyye eylediklerin ba'de'r-re'āyet-i şerā'iti'l-kabul şehādetimiz makbul olmağın mucebiyle muhallafat-ı müteveffa-yı mezbūrdan emin-i mezbūrun kusur-ı yedine tenbih olunup ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-hādı ve'l-ısrın min rebî 'i'l-evvel li-sene semāne ve semānin ve elf

Şuhūdu'l-hāl

Mehmed bin Mehmed Efendi İsmail Çelebi 'Abdi Efendi Receb bin
Abdullah bin 'Ali bin Mahmud Efendi el katib Hacı Mustafa

22. Medine-i Burūsa'da Hamza Habbaz Mahallesi sākinlerinden Aişe binti Mustafa nām Hātun mahfell-i kazāda iş bu ba'isü'l-kitāb zevci mahzarında ikrār ve takrir-i kelām idüp zevcim merhum Receb zimmetinde mütekarrar ve ma'kudun-aleyh olan 12 bin akçe mihr-i mü'eccelemden fāriğā olup nafaka-i iddet-i şer'îyyem ve mevnet-i suknām kendi üzerime olmak üzere merhum Receb ile muhala'a-ı sahisa-ı şer'îyye ile muhala'a olup ol dahi hul'-i mezbūri kabul eyledikten sonra hukū-ı zevciyete müte'allik cem'ı da'vā ve mutalebāttan birbirimizin zimmetini ibrā ve ıskat eyledük didükde gıbbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-hadi ve'l-ısrın min rebî 'i'l-evvel li-sene semāne ve semānin ve elf

Şuhūdu'l-hāl

Hacı Hasan Efendi Numan Efendi Ahmed bin Molla 'Ali Şahin bin
bin Hacı Mehmed bin Ahmed 'Ali bin Nasuh 'Osman

23. Burūsa muzāfātından Flader nām karyede sākin iken fevt olan 'Ali Beg bin 'Osmanın mu'takası Ahsen binti 'Abdullah nām sāgirenin zevci iken tarik-i hac-ı şerifde fevt olan Musanın terekesinden sāgir-i mezbūreye intikal eden rub'-ı hisse-i şer'îyyesin ve 6000 akçe mihr-i mü'eccelim ahz ve kabzına vasī nasb olunmak lazım olmağla müteveffa-yı mezbūr 'Ali'nin li-ebeveyn karındaşı rafıü'l-kitab Derviş ve... mezbūre uhdesinden gelmege kadir kimesne olmağın sāgir-i mezkūrenin tesviye-i umurunda kibel-i şer' den vasī nasb olunup ol dahi vesayet-i mezkūreyi kabul ve hıdmet-i lazimesin edāya müteahhid olmağın ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sadis aşara min rebî 'i'l-evvel li-sene semāne ve semānin ve elf

Şuhūdu'l-hāl

Abdurrezzak BegPiri Çelebi Hacı Mehmed Ahmed Ağa
bin 'Abdullah bin Ahmed bin 'Abdullah El-bevvab

24. Medine-i Burūsa'da Yeni Bezzaz Mahallesi sükkānından mazlum Hacı 'Ömer bin Ahmed nām

kimesne tarafından hususî âti'l-zikri sulh ve ibrâya ve bedel-i sulhî ahz ve kabza vekil olup mahalle-i mezbûre sükkânından olup medine-i mezbûre Bezzazistan ahâlisinden Hacı Mehmed bin Murad ve Kasım Çelebi bin İsmail şehâdetleri ile şer'an vekâleti sâbite olan Fahrü'l-Müderrisin Hasan Efendi bin İsmail mahfell-i kazada iş bu baisü'l-Sefer Mosa veledi İsak ve mezbûr müteveffânın şeriki Abraham veled-i Salomon nâm Yahudi tarafından bedel-i sulhî def' ve teslim ve ikrâr ve canî'ü'l-zikri tasdike vekil sâbitü'l-vekâlesi olan Şaban veled-i Mosa nâm Yahudiler muvâcchelerinde bi'l-vekâle ikrâr ve i'tirâf idüp müvekkilem mezbûr Hacı Ömer yedinden müşteri ve makbus-ı her bir batmanı 22 şer guruş olmak üzere 59 batman 600 dirhem Acem hariri bahasına mezbûr Mosa ile şeriki müvekkili merkum Abraham zimmetlerinde 1304 guruş hakkı olup meblağ-ı mezbûrdan 224 guruşunu mükeddemen müvekkilim mezbûr Hacı Ömer mezbûran Mosa ve Abraham yedlerinden ahz ve kabz idüp bâki zimmetlerinden 1094 guruş kalmağın meblağı bâki 1084 guruşunu mezbûr Mosa ile vekil-i mezbûr Şabandan da'vâ taleb eyledigimde mezbûr Mosa ile vekil-i merkum Şaban meblağ-ı bâkinin 84 guruş zimmetlerinde deyni olduğın ikrâr idüp lâkin mezbûr vasi ve şeriki mütevekkil-i merkum Abraham müflis olup meblağ-ı bâkiye edâya adem-i kudretleri zâhir ve müta'ayyin ve iflâslarına hükm-i hakimü'l-lâhik olmuştur deyü cevab virmeleri ile beynimizde münazecât-ı kesire ve muhasemât-ı şedide vakı'a olmuştur. El-haletu hâzihi visatat-ı muslihin ile mezbûr Mosa ile vekil-i merkum Şaban da'vâ-yı mezkûremden beni 425 guruş üzerime islah ve irza ittiklerinde ben dahi sulh-ı mezbûrî kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûrî 125 guruşun 212,5 guruşunu mezbûr Mosa yedinden ve 212,5 guruşunu vekil-i mezbûr Şaban yedinden ahz ve kabz eyledikten sonra 655 guruşa müte'allik da'vâ-yı mutalebâtdan mezbûr Mosa ile şeriki müvekkil-i merkum Abrahamın zimmetlerine ibra-ı 'amm katı'ü'n-niza'la ibrâ ve iskat eyledim didikde gibbe't-tasdikü'l-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis aşara min şehr-i rebî'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf Şuhûdu'l-hâl

Hacı Mahmud Hacı İbrahim Hacı Ca'fer Ahmed Beg 'Abdullah
bin Ahmed bin Hasana bin Ahmed bin 'Abdullah bin Mehmed

25. Dârü's-saltanâtü'l-kadime mahmiye-i Burûsa'da vakı' merhum Hacı Emrullah nâm sâhibü'l-hayr mahmiye-i mezbûrede Ertugrul Cami'i şerifinde kira'at olunmak üzere 22 nefer kimesneye tilâvet-i cüz'i şerif için vakf ve sarf eylediği 1800 kıt'a esedi guruş meşrutiyetle mütevellî olan fahrü'l-kudât Mustafa Efendi bin 'Abdul-Hâdi Efendi tarafından ma'rifet-i şer'le ka'immakam etdiği şer'a sâbite olan iş bu rafiu'l-vesika Yusuf Efendi bin Mustafa meclis-i şer'i şerif-i enverde vakf-ı mumâileyh mürtezikâlarından Mahmud Efendi bin Hüseyin ve Mustafa Çelebi bin Satılmış vesâirlerin mahzarında ikrâr-ı tām ve takrir-i kelām idüp mal-ı vakf-ı mezkûrdan ka'immakam olduğum hasebiyle kendi sun'umla zimem-i nassa virdüğüm 515 kat'a esedi guruş telef olup mal-ı vakf-ı mezkûrdan ancak 1285 kat'a esed-i guruş zimmetimde yerlü yerinde mevcûd olup meblağ-ı mezkûr 515 kat'a esedi guruş benim kendi 'akdimle olmağın bana şer'an hemân lâzım gelüp edâsına hükm-i şer'i lâhik olduğdan sonra ben dahi tevliyet-i mezkûre bana asâliyet ile tevcih olunup teklif eylediğim meblağ-ı mezkûr 515 guruş tedricle edâya zâmin olup ber-muceb-i şart-ı vakıf mumâileyhin 800 guruşuna tekmil itmek üzere ta'ahhüd ve zâmin oldum didükde mukırr-ı mezbûr Yusuf Efendinin minval-i muharer üzere câri ve sâdır olan cem'i ikrârın bälâda tafsil olunan müslimin-i muvahhidin tasdik eyledikten sonra i'lâ-yı kitâb kalem-i ahdîn-i fânî ile şerh ve tezihin iden hakim-i hâsım Hazretleri dahi mukırr-ı mezbûr Yusuf Efendiyi vakf-ı mezkûre vazı'a-i mu'nesiyle mütevellî naşb ve ta'yin eyledikde mezbûr Yusuf Efendi dahi minvâl-i mesruh üzere olup mezkûrî kabul ve hidmet-i lâzimesin edâya ta'ahhüd ü ve'n-nizâm itmegin ma hüve'l-vaki' bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tasi' aşara min şehr-i rebî'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf Şuhûdu'l-hâl

Mustafa Çelebi El-hac Mehmed bin Mustafa Çelebi Ahmed 'Abdullah Efendi
bin Halil Abdülvahab Çukadar el mütevellî tevakıfbaşı
Ahmed Efendi bin İbrahim El-Hatib cami'i-kebir Hacı Mehmed
Ali Efendi Fahrü'l-müderrisin Ali Efendi el muid
bin Mehmed Mehmed Efendi bin Vasfi
Mehmed Çelebi El-Hac 'Abdullah
bin Şaban bin Mahmud ve gayrihim

26. Medine-i Burûsa'da Hazreti Emir Mahallesi sükkânından Emine binti Süleyman nâm Hâton tarafından ıkrâr u atiyü'l-beyân vekil olduğu zâtı mezbûreyi mucceb-i şer'îyye ile ârifân olan Ahmed Dede bin Halil ve Ali bin İbrahim nâm kimesnelerin şehâdetleri ile şer'an sâbit olan Mehmedî Meclis-i şer'de ba'isü'l-vesika Hüseyin bin Bahşi tarafından ıkrâr-ı atiyü'l-beyânı tasdiğe vekil olup vekâleti bimâ hüve nehçü's-sübüt şer'an sâbit olan 'Ali bin Mustafa mahzarında bi'l-vekâle ıkrâr ve takrir-i kelâm idüp vilâyet-i Anadolu'da Hamid Sancağında vâki Burdur kazasına tâbi Ya nâm karyede vaki' bir tarafı a'rac-ı hatt mülki ve bir tarafı müvekkile-i mezbûre mülki ve bir tarafı Hasan Çavuş mülki ve bir tarafı tarik-i â'mm ile mahdud tahminan buçuk dönüm mikdarı mülki bağ yonca ve ma'lumu'l-hudüd menzili yerine mezbûr Hüseyine üç guruşa batıbey' ol dahi ba'de'l-iştirâ semeni olan meblâğ-ı mezbûrî mezbûr Hüseyinin yedinden tamamen ahz ve kabz eyledikten sonra meblâğ-ı mezkûrî mahalline teslim ve kabzına mezbûr Hüseyini teslît idüp ba'de'l-veym zikr olunan bağ yonca merhum Hüseyinin mülk-i müsterâsıdır keyfe mâyeşâ mutasarrif olsun didikde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'r-rabi' ve'l-işrin min rebî'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf
Şühûdul'hâl

Mustafa bin Hüseyin Efendi Mehmed Mustafa bin Hasan bin
Hacı 'Abdullah bin Eyüb bin 'Abdullah Mehmed Mehmed

27. Medine-i Burûsa'da Çartak Mahallesi sükkânından olup ba'isü'l-kitâb Mahmud Paşa bin Hüseyin mahfêl-i kazada kırk dördüncü bölükde Ramazan Çavuş bin Veli nâm racil mahzarında üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp târih-i kitâbdan bir sene mukaddem mezbûr Ramazan Çavuşdan 30 guruşa iştirâ eylediğim sim bıçağını ben dahi hâzirun bi'l-meclis İbrahim Çelebiye 30 guruş bir semene bey' ve teslim idüp ol dahi ba'de'l-iştirâ zikr olunan sim bıçağı mezbûr İbrahim Çelebi yedinde iken kalafatçı Yusuf bin 'Osman zikri sebki iden sim bıçağını müstehakk çeküp istihkâkını muvâcehesinde şühûd-ı udulla ba'de'l-isbât zikri mürür iden sim bıçağı mezbûr Yusuf Paşa mezbûr İbrahim Çelebi yedinden hükm-i şer'le ahz itmekle mezbûr İbrahim Çelebi dahi zikri mürür iden bıçağı vech-i muharrer üzere benden semen-i mezkûr 30 guruş bir semene iştirâ idüp yedinde iken mezbûr Yusuf Paşa müstehakk çıkup vech-i şer' üzere istihkâkını muvâcehemle şühûd-ı udulle ba'de'l-isbât ve'l-hükm semen-i sim bıçak olan meblâğ-ı mezbûr 30 guruş bir semene müraca'at idüp hükm-i şer'le benden ahz ve kabz itmekle ben dahi mezbûr Ramazan Paşadan meblâğ-ı mezbûr 30 guruş bir semeni aliverilmek matlubumdur didükde gibbe's-su'al mezbûr Ramazan Paşa cevâbında kazıyye-i mukemiyeyi bi'l-küllîye inkar idicek müdde'i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukta 'udul-i müslimin ve ahrâr-ı muvahhidinden Bâb-ı zemin Mahallesi sâkin Ahmed Çelebi bin Mustafa ve Veled-i Enbiyâ Mahallesi sükkânından Mehmed Çelebi bin İbrahim li-ecl-i şehâde Meclis-i şer'e hâzırân olup gibbe'l-istişhadi's-şeri' fi'l-vaki müddei mezbûr İbrahim Çelebiye semeni mezkûr 30 guruş bir semene bey' eylediği sim bıçak mezbûr İbrahim yedinde iken mezbûr Yusuf Paşa müstehakk çıkup istihkâkını şühûd-u 'udulle ba'de'l-isbât ve'l-hükm mezbûr İbrahim Çelebi yedinden hükm-i şer'le ahz eylediği sim bıçak 'ayniyle merhum Ramazan Çavuşun müdde'i mezbûr Mahmud Paşaya 30 guruş bir semene bey' eylediği bıçakdur. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ideriz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de ri'âyet-i şer'itü'l-kabul şehâdetleri makbul olmağın muccebiyle meblâğ-ı mezbûr 30 guruş bir semen müdde'i mezbûr Mahmud Paşaya red ve teslîme merhum Ramazan Çavuşa tenbih olunup ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sâdis ve'l-işrin min rebî'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf.

Şühûdul'hâl

Mehmed Efendi Mustafa bin Ali Mehmed bin İvaz bin
bin Veli İbrahim 'Abdullah

28. Mevlâna 'Abdullah Efendi husûs-ı âtiyü'l-beyân mahallinde tahrîr-i iltimas irsâl olunup ol dahi Mahruse-i Burûsa'da vaki' Hacılar Mahallesi sâkinelerinden İnâyet binti 'Abdullah nâm sâhib ü farrâşın sâkine olduğu menzile varup zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmi olan müslimîn mahzarlarında 'akd-i meclis-i şer'î kadîm eyledikde mezbûre İnâyet Hatun meclis-i ma'kud-ı mezkûrda takrir-i kelâm ve tâbir-i 'ani'l-merâm idüp hâlâ silk-i milkimde münselik iki beledi dōsek ve üç yorgan ve beş yasdık ve üç minder ve iki kilim ve üç kebe ve bogça ve bir mikdar parasını ve bir köhne ihram ve üç tencere ve bir kazğan ve bir tebsi ve bir sagîr tava ve dört sahan ve bir sagir tebsi ve bir sagir yemiş tebsisi ve bir legen ırbik ve bir gügüm ve üç tas ve bir kemha

makası ve bir boğça ve bir kırmızı zıbın ve yigirmi iki zira' ketan ipliği ve bir hamam silicigi ile ve bir havlı makreme ve iki gönlek ve iki makreme ve bir sandal kazan iki zıbın ve bir tabbucı ve bir ön kuşagi ve bir muhayyer ve bir havlı makreme ve iki peştemal ve bir boğça ve iki makreme ve dört zira' dey'im ile mahalle-i mezbürede sâkine Boyacı-zade Mustafa Çelebide bi-tarikül-emâne altmış kıta esedî gurusum olup zikrolunan eşya ile meblâğ-ı mezkûr 60 guruşdan ma'ada ism-i mâl itlâk olunur bir şeyim dahi yokdur eger bi-emri'l-lahi Te'ala dâr u dünyâdan dârül-bekâya rihlet idersem eşyâ-yı mezbüremden 15 kat'a esedi gurus yevmi mevtimden yılıma varınca mu'tâd-ı kadîm üzre mesârifime harç oluna deyü iş bu hâzırın bi'l-meclis İbrahim Çelebiyi vâsi-i muhtar nasb ihbâr eyledim didikden sonra mu'akkam olan merhum Mehmed Çelebinin li-ebeveyn karındaşı Mustafa Çelebinin sulbi oğlu iş bu ba'isü'l-vesika Mehmed Çelebi'den gayri varis-i ma'rufum ve terekeye müstehak ahar kimesne yokdur didiğim Mevlâna mezbûr mahallinde ketb ve tahrir idüp ba'dehu me'an irsal olunan Mehmed Çelebi ile Meclis-i şer'e gelüp 'ala vuku'a inha ve tahrir itmegin ba hüve'l-vaki' bi't-taleb ketb olundu tahriren fi'l-yevmü'r-rabi' ve'l-işrin min şehri' rebi'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

El-hac 'Abdullah bin Musa Mehmed Çelebi bin Hasan	Mustafa Çelebi bin Mehmed Hacı bin Mehmed bin Şa'ban	İbrahim Çelebi bin Mehmed Mustafa bin Hasan	Halil Çelebi bin Mehmed Ahmed bin Mehmed
---	--	---	--

29. Medine-i Burûsa'da Ali Paşa Mahallesi sükkâmından olup bundan akdem fevt olan Hacı Mehmed bin Abdullahın sulbi oğlu Ebu Bekr nâm sagirin kibel-i şer'den mansub ve sulbi olan Hacı Ali bin Mehmed ile müteveffâ-yı mezbûrun diger oğlu nâm sagirin tesviye-i umûruna kibel-i şer'den mansub vasileri olan Mustafa Çelebi bin 'Abdullah Meclis-i şer'i hatirde ba'isü'l-sefer Milhas veledi Salamon nâm Yahudi muvâcehesinde her biri vesâyete ikrâr ve itiraf idüp Yahudi-i mezbûr Milhasın ikrârı mucebince zimmetinde Acem hariri ve sebtası bahasından müteveffâ-yı mezbûr Hacı Mehmede olan tahrir 20 gurus deynimi Yahudi-i mezbûr Milhas bize def' ve teslim biz dahi vesâyet-i muhâkiyemiz hasebiyle meblâğ-ı mezbûr 120 gurusâ tamamen sağiran-ı mezbûrana Ebu Bekr ve 'Ali için ahz ve kabz eyledik didiklerine murkırın-ı mezbûran Hacı Ali ve Mustafa Çelebinin vech-i muharrer üzre sudur iden kelimât-ı meşruhâsını el-mukırru lehü'l-mezbûr Milhas mecl-i ha tasdik ve şifaha tahkik itmegin ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-sabi' ve'l-işrin min rebi'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

Mehmed Efendi bin 'Ali Beg Ahmed Beg bin 'Abdullah	Hüseyn Çavuş bin Hasan Çavuş Bünyad bin 'Abdullah	Mehmed bin 'Abdullah Veli bin Ahmed	Hüseyn bin Mehmed Mahmud bin Mehmed
--	---	-------------------------------------	-------------------------------------

30. Darü's-saltanâtü'l-kadime Burûsatü'l-mahrûsede vakı merhum Hacı Emrullah nâm sâhibü'l-hayrın mahmiye-i mezbürede Ertugrul Camii şerifinde bade's-selatü'z-zuhur rœh için kira'at olunan 22 icâre-i şerifenin cüzhânları için vakf ve şart eyledüğine 1800 gurusun meşrutiyet üzre mütevellisi olan fahrü'l-kudât Mustafa Efendi bin 'Abdu'l-hâdi tarafından ma'rifet-i şer'iyle kaimmakam mütevellî olan iş bu rafî'ü'l-vesika Yusuf Efendi bin Mustafa meclis-i şer'i Hatirü'l-lâzîmü't-tevkirde vakf-ı mezbûr mürtezekasından Mahmud Efendi bin Hüseyin ve Mustafa Çelebi bin Satılmış ve sa'irleri mahzarında ikrâr ve tahrir-i kelâm idüp zikrolunan 1800 gurusdan ka'immakam mütevellî olduğum hasebiyle kendi istirbah ve istiglal eyledükden sonra zikr olunan 1800 gurusunun ancak 1285 gurus zimem-i nasdan yerlü yerinde mevcut bulunur şart-ı vâkıfa muhalefet idüp 515 gurusunu bilâ reh-ini kavî ve kefil-i melih ahara istiglal ve istirbah itmeden nasi sayi' ve telef olmagla mütevellî vakf-ı mürtezakayı ma'rifetiyle eli muhasebimiz görüldükde ve vech-i muharrer üzre itlak ve iza'at eyledüğim meblag-ı mezbûr 515 gurus şir'an üzerime ilzam olmağın meblag-ı mezbûr 515 gurus canib-i vakf-ı mezbûre el-an zimmetimde vacibü'l-edâ olup didikde gibbe't-tasdikü's-şer' mütevellî-i mezbûr Mustafa Efendi tevliyeti mezbûreden kendi hüsn-i ihtiyariyle kasr-ı yed itmekle mürtezika vakf-ı mezbûr İbrahim taleb ve iltimaslarıyla mezbûr Yusuf Efendi vakf-ı mezbûre ve halife mukayyed mütevellî nas olunup ol dahi ba'del-kabul hizmet-ı lazimesin edaya müteahhid olmağın ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi't-tâsi aşara min rebi'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

Mustafa bin Hacı Mehmed Mustafa Çelebi 'Abdullah Efendi
Halil bin Abdullah bin Ahmed bin Ahmed
'Ali Efendi bin Hacı Mehmed
Mehmed bin Üveys

31. Medine-i Burûsa'da Havuz Mahallesi sükkânından Mehmed bin Abdurrahman mahfell-i kazada ba'isü'l-kitab Mustafa bin Mehmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve itiraf idüp mezbûr Mustafa bundan akdem beni sol göğsümden bıçak ile urup mecruh eylemişdi deyu da'vâ ve taleb-i şuru' eyledikde beynimizde münaza'at-ı kesire ve muhâsemat-ı şedide vâki' olmuşdı el-haletü hazihü vesâtat-ı muslihîn ile mezbûr Mustafa beni da'vâ-yı mezkûremden 'ani'l-inkar bir guruş üzerine ıslâh ve irza eyledikde ben dahi sulh-ı mezbûrî kabul ve bedel-i sulh olan meblâğ-ı mezbûr bir guruş mezbûr Mustafa yedinden ahz ve kabz idüp husus-ı mezbûr müte'alaka da'vâdan mezbûr Mustafa'nın zimmetini ibra ve ıskat eyledim didikde gıbbe't-tasdikü'l-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-sadis ve'l-işrin min- rebî'i'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf

Şühüdü'l-hâl

Mehmed Efendi Mustafa bin Mehmed bin İvaz bin
bin Veli Ali İbrahim Ahmed

32. Medine-iBurûsa'da Veli Şemseddin sâkinelerinden Rabi'a Hatun ibnete Mehmed mahfell-i kazada zevci Muhala'a iş bu ba'isü'l-kitab Mehmed Çelebi ibn 'İnayet mahzarında ikrâr ve itiraf idüp mezbûr Mehmed Çelebi zimmetinde mutakarrar ve ma'kudun aleyh olan 30.000 akçe mihr-i müeccelinden farig olup nafaka-i iddet-i şer'iyyem ve me'unet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere mezbûr Mehmed Çelebi ile muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâla'a olmuşdum el-haletü hazihü mezbûr Mehmed Çelebi ile vech-i muharrer üzere hal' olmazdan mukaddem mezbûr Çelebi beni talak-ı sâlise ile tatlik itmişdi deyu da'vâ ve mezbûr Mehmed Çelebi inkar idüp ben dahi müdde'am vech-i şer'i üzere isbata adem-i kudretim zahir ve müte'ayyin olmağla beynimizde münâza'at-ı kesire ve muhâsamat-ı şedide vaki' olmuşdı el-haletü hazihü ve vasâtât-ı muslihîn ile mezbûr Mehmed Çelebi da'vâ-yı mezkûremden ben 4800 mikdarı akçeye fi'l-vakt kat' akçe üzerine ıslah ve irza eyledikde ben dahi sulh-ı mezbûrî kabul ve bedel-i sulh olan meblâğ-ı mezbûr 4800 akçeye tamamen ahz ve kabz eyledikden sonra mezbûr Mehmed Çelebiden zimmeti 25.200 akçeye müte'allik da'vâdan ibra-ı 'amm kat'ü'n-niza'la ibrâ ve iskât eyledüm didikde mukarra-ı mezbûrenin vech-i muharrer üzere sudûr iden kelimât-ı meşruhâsını el-mukırru'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik itmegin ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l- hamis aşara min şehri rebî'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ba'de'l-elf

Şühüdü'l-hâl

Mustafa bin Hacı Süleyman Hacı Ca'fer Abdürrezak Bey Timur Çelebi
Mehmed bin Ali bin Ahmed bin Abdi bin Süleyman
İbrahim bin Ahmed bin 'Ömer efendi
Mehmed Mehmed ibni 'Abdurrahman ve gayrihim el-hızâr

33. Dârü's-Saltanat-ı kadime Burûsatü'l-mahrusede vaki' Hacı Emrullah nâm sahibü'l-hayrın mahmiye-i mezkûrede Ertugrul Cami 'i şerifinde kira'at olunmak üzere vakf ve şart eyledigi eczâ-yı şerife kira'at iden 22 nefer kimesnenin üzerinde bir noktavî lâzım olmağın ve ecza-yı şerifeleri dahi kira'at iden ecza-hanlar tevzi' ve ba'de'l-kıra'at sandukasında hıfza bir hâfiz lâzım olmağın vakf-ı mezbûr mürtezikâlarından nisf akçe ile kebîr olan erbâb-ı isti'dadan rafiu'l-kitâb Mahmud Efendi bin Hüseyin nâm kimesne dindâr ve müstakîm olduğın zeyl-i mestürda isimleri mestür olan müslimîn ihbârıyla vakf-ı mezbûrun müsa'adesi olmağın mezbûr Mahmud Efendi nisf akçe ile noktavî ve hafiza ecza-yı şerife nasb olunup ol dahi kabul ve hidmet-i lâzimesin edaya ta'ahhüd etmegin ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi't-tasi' aşara min rebî'i'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf.

Şühüdü'l-hâl

Mustafa Çelebi Mustafa Çelebi Ali Efendi Ahmed Ağa
bin Halil bin Ahmed bin Mustafa El-Bevvab

34. Husûsâtü'l-beyânın mahallinde istima'a iltimas olunmağın mahmiye-i Burûsa'da âsude olan merhum ve mağfuru'nleğ Gâzi Hüdavendigâr 'imâret-i âmireleri evkâfi kuralarından sahrâ cibâyetine tâbi Çavuş nâm karye kurbunda vaki' Sulak Bayırı ile Tavukçı Mustafa demekle ma' ruf arâzi üzerine varılup zeyl-i mestürda mestürü'l-esâmi olup husûs u mezbûrda vakf-ı tamm olan bî-

garaz müslimîn huzurunda 'akd-i meclis-i şer'i mebni oldukda karye-i mezbûre ahâlisinden iş bu eshâbü'l-vesika fahrü'l-akran Hacı İbrahim Ağa bin Mustafa Beg ve Hasan Paşa bin Mahmud ve Mehmed bin İsa ve Ali bin Kasım ve Kasım bin Nesim ve enam karye-i mezbûre İbrahim Halife ve sa'irleri Meclis-i ma' kud-ı Mersume yine evkâf-ı mumaileyh karyelerinden Balad Yunus nâm karye sükkânından Musa Halife bin 'Osman ve Ahmed bin 'Abdullah ve Zafiri veled-i Fulori ve diger Zafiri veled-i Felantos Tona veled-i Felantos ve Mihail veled-i Nikola ve sa'irleri muvâcehelerinde üzerlerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp 20-30 seneden târih-i kitaba gelince evkâf-ı mütevellileri hat ve hatmiyle mahtum yedlerimizde olan temessukât mucibince mutasarrıf olduğumuz arâzi ve ziraat ü harasat idüp hâsıl olan mahsulâtımızı mezbûrun Musa Halife ve Zafiri ve Mihail ve Yuan vesairleri davalarına ve koyunlarına basdırup bize küll-i gadr ve hayf iderler su'al olunup men' ve def olunması matbulumdur didiklerinde gibbe's-sual mezbûrun Musa Halife ve Zafiri ve Mihail ve Yuan cevaplarında fi'l-hakika zikri sebk iden Çavuş karyesi ahâlisinin arazi-i mezkûre temessüküyle yerleri olduğuna ikrarlığın arazi-i mezkûre karyemiz civarında evkâf-ı müşarünileyh toprağından olmağla davalarımız maâri'i olunur mülâhazasıyla mezru' olan tarlaların davalarımız uğrayıp bir mikdar yerlerin çekinmişlerdir deyü ikrar eylediklerinde ba'de'l-yevm zikr olunan Çavuş karyesi arazisi üzerine davalarını ve koyunlarını bir vecihle ra'i itdirmeyüp kendi karyeleri hudûdundan tecâvüz itmemeğe mezbûrun Musa Halife ve Ahmed ve Zafiri ve Mihail vesairlerine tenbih olunup ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-salis ve'l-işrin min rebi'l-evvel lisene seamne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

Es-Seyyid Ali Çelebi	Mehmed bin Hüseyin	Timur Han Paşa
'Abdülkerim bin Halil	karye-i mezbur	bin Derviş
bin Mehmed Aksungur		
'Ali bin Mehmed bin	Mehmed bin	Halil bin
İbrahi m Hıdır	İbrahim	Mehmed
Ali Çelebi bin Ebu Bekr bin		
Kemalleddin Ahmed		

35. Kite kazasına tâbi' Yörükleri Yenicesi nâm karye sükkânından olup bundan akdem fevt olan Mustafa nâm kimesnenin sulbi kebir oğlu Ahmed nâm kimesne mahfell-i kazada merhum ve magfurunleh Sultan Yıldırım Bayezid Han ve vakfına li-ecli'l musallaha mütevellî nasb olunan Mehmed bin 'Abdullah huzûrunda İbrahim bin Mehmed nâm kimesne üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp karye-i mezbûrede vaki' Kızıl Gölcük dimekle ma' ruf mevzide bir tarafı Dede yatığı ve bir tarafı Çalyazı bir tarafı Sünglü Hüseyin ve bir tarafı Gölcük nâm mevziye münthehi karye-i vakf-ı mezbûrdan olup Oronkuş nâm karyede vaki' bir tarafı buğday ırmalı ve bir tarafı Gök cukur ve bir tarafı Çamırlı kürk ve bir tarafı Çalbayırı dimekle ma' ruf mevziye münthehi iki kıt'a mezbûrede olan sâlis hisseyi babam hal-i hayatında sekiz sene zabt ve zira'at ve hırâset idüp öşr ve resmini mütevellî vakf-ı mezbûre eda ve teslim idüp babam fevtinden sonra üç senedenberi ben dahi zikri sebk iden selasi hisseyi zabt ve zira'at ve hırâset ve öşür ve resmini vakf-ı mezbûr mütevellisine vire gelmişken mezbûr İbrahim zikirleri mezbûranı iki kıt'a mezraayı 'amimlerim işbu hazıran bi'l-meclis 'Ali ve Hamzadan bedeli malum-ı mukâbelesinde tefavüsl eyledüm deyü sülüs hissemeye ta'arruzdan hâli degildir. Su'al olunup men' ve def olunmağın matlubumdur didikde gibbe's-sual mezbûr İbrahim zikirleri sebk iden iki mezra'ada olan sülüs hisseyi müdde-i mezbûrun babası mezbûr Mustafa hal-ı hayatında sekiz sene zabt ve fevtinden sonra oğlu müdde-i mezbûr Ahmed dahi zikri mürur sülüs hisseyi üç seneden beri zabt ve zira'at ve hırâset ve öşür ve resmini vakf-ı mezbûr mütevellisine viregeldiğini inkar idicek müdde-i mezbûr Ahmedden müddeâsına mutâbık beyyine taleb olundukda 'udul-ı ricâlden karye-i mezbûrede sâkin Mehmed bin Osman Burûsa'da kal'a-i Umur Beg mahalle sâkininden Mustafa bin Hacı Hasan nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'e hazır olup istişahad olunduklarında fi'l-vaki zikirleri mürur iden iki kıt'a mezra'ada olan sülüs hisseyi müdde-i mezbûrun babası merkum Mustafa sekiz sene zabt ve zira'at ve hırâset ve öşür ve resmini mütevellî-i vakf-ı mezbûra virüp ve mezbûr Mustafa fevtinden sonra oğlu mezbûr Ahmed dahi sülüs hisseyi mezra'a-i mezkûreyi zabt ve zira'at ve hırâset ideriz. Bu husule bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ideriz deyü her biri edâ-yi-şehâdet-i şer'iyye eyledikde ba'de'r-ri'ayeti's-şer'âitü'l-kabul şehâdetleri makbule olmağın mucebiyle mezbûr İbrahim mezra'a-yı mezbûrenin sülüs hissesine ta'arruzdan men'

Şuhûdu'l-hâl

Ahmed bin 'Ali bin Murtaza bin Hüsam bin
'Abdullah 'Abdullah Mustafa Ca'fer

36- Medine-i Burûsa'da Şeker Hoca Mahallesi sükkânından mefharü'l-hutebâ Mustafa Efendi bin Mehmed mahfell-i kazada ba'isü'l-kitab Hacı Mehmed bin 'Ali nâm kimesne mahzarında ikrâr ve itirâf olup medine-i mezbûre mahallâtından Veled-i Nalband Mahallesinde vaki" bir tarafı İhsâne Hatun mülkine ve iki tarafı Neslihan Hatun mülkine ve bir tarafı tarik-i 'amma müntenî bir fevkânî oda bir sofa, bir çardak ve iki tahtanî oda ve bir şadırvan ve bir sofa ve bir miktar mahûta ve iki habiye-i maî cârî mecrâsıyla ve bir kenefi müştemil bir bâb mülk menzilin 25.270 sehmden mülk-i müşterâ olan 1254 sehmi mezbûr Hacı Mehmede sicille mahdud ve'l-tevabî' 180 kıt'a guraşa batı bey' ve teslim iderek ol dahi vech-i muharrer üzere iştirâ ve teslim eyledikten sonra semeni olan meblâğ-ı mezbûr 180 guraş tamamen mezbûr Hacı Mehmed yedinden ahz ve kabz idüp ba'de'l-yevm zıkr olunan 10.254 sehmi mezbûr Hacı Mehmedin mülkün müşterâsıdır keyfe mâ-yeşâ mutasarırf olunsun didikde gibbe't-tasdikü'l-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-sâlis min rebî'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf

Şühûdu'l-hâl

Ahmed Efendi Ahmed bin Mehmed Efendi Mustafa bin
el-Kassam Mehmed bin Süleyman Emir
Hacı Ca'fer Hasan Çelebi bin
bin Ahmed Süleyman

37-Bu belge tamamen Arapça olduğundan dil incelemesinde dikkate alınmadı.

38- Medine-i Burûsa'da 'Arab Mehmed Mahallesi sâkinelerinden Meryem binti Ali nâm hatun Meclis-i şer'î hatirü'l-lazimü'l-tevkirde zevci mutlak iş bu rafî'ü'l-kitab Mustafa Çelebi bin Hasan mahzârında ikrâr-ı tamm ve takrir-i kelâm idüp mezbûr Mustafa Çelebinin zimmetinde mutakarrar olan 12.000 akçe mihr-i müeccelemden 10.000 akçesini mezbûr Mustafa Çelebiye mukaddem hibe idüp hâlâ zimmetinde baki 1000 akçe mihr-i mü'ecelden farig olup nafaka-i 'iddet-i şer'iyem ve me'unet-i süknâm dahi kendi üzerine olup mezbûr Mustafa Çelebinin firrâşından hâsıl ve benden mütevellide olan kızım Fatıma nâm sagireyi yedi yaşına degin kendi malımdan infak ve itiba itmek üzere mezbûr Mustafa Çelebi ile muhala'a-i sahiha-i şer'iyem ile muhala'a idüp ol dahi minval-i muharrer üzre hul'-i mezbûrî kabul itdikten sonra hukuk-ı zevciyete müte'allike 'amme-i da'vâ-yı mutâlebâtıdan her birimiz aharın zimmetini ibrâ ve ıskat eyledik didikde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vak'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ışrin min şehr-i rebî'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şühûdu'l-hâl

Mahmud bin 'Ali Mehmed Dede bin Mustafa bin Bünyad bin
'Abdullah 'Abdullah Seyfullah 'Abdi Dede
İbrahim bin Mehmed bin
Halil 'Abdullah

39- Medine-i Burûsa'da Veled-i Yaniç Mahallesi sâkinlerinden ba'isü'l-kitâb Ebu Bekr Efendi bin Mustafa mahfell-i kazada fi'l-asl vilâyet-i Rum ilinde vâki' Nuh ... kazâsına tâbi Zeyune nâm karyeden olup ticâret üzre iken Medine-i Erzurumda fevt olan Mehmed bin Şa'banın min hüccetü'l-asviyye seyyibe vârisi olan Halil bin Receb tarafından vekil olup nakl-i şer' üzere vekâlete sâbite olan Abdürrezzak bin Kemaleddin mahzarında üzerime da'vâ ve takrir-i kelâm idüp târih-i kitâbdan üç sene mukaddem mezbûr Mehmed zimmetinde mal-ı muzaribden 200 guraş hakkım olup meblâğ-ı mezbûrî kıbel-i istika mezbûr Mehmed fevt olmağın meblâğ-ı mezbûrî tereke-i vakfiyesinden alıverilmesi matlubumdur didikde gibbe's-su'al ve 'akidü'l-inkar müdde'i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine talep olundukda 'udul-i müsliminden medine-i mezbûreye tâbi Hasan nâm karyeden Abdü'l-gani Halife bin Receb El-imam ve Osman bin Musli nâm kimesneler li-ecl-i şehâde Meclis-i şer'e hâzırân olup ikrarü'l-istişad fi'l-vaki' müdde-i mezbûr Ebu Bekr Efendi târih-i kitâbdan üç sene mukaddem müteveffâ-yı mezbûr Mehmede bizim huzurumuzda 'ala-tarikü'l- muzârabe 200 guraş def' ve teslim ol dahi ahz ve kabz eyledi biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi eyleriz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyem eylediklerine mezbûrânı ta'dil ve tezkiye için sub-ı şer'den Mevlâna İsmail Efendi irsâl olunup ol dahi Bit Bazarı nâm suka varup Hazret-i Emir Mahallesi sükkânından Mehmed Beg bin Hüseyin Darı Bazarı Mahallesi sükkânından Mehmed Efendi ibn-i Musa El-imam ve Temurtaş Mahallesi

sükkânından Kulı bin Mustafa ve Zeyniler Mahallesi sükkânından Ali Bey bin Abdullahnâm kimesnelere şahidân-ı mezbûran ta'dil ve tezkiye olunduklarında şahidân-ı mezbûran için 'adl ve makbulü's-şehâdet her biri haber virdikde Mevlâna-yı mezbûr mahallinde ba'de'l-tahrir Meclis-i şer'e gelüp 'ala vuku' haber virmekle şehâdetleri makbul oldukdan sonra meblâğ-ı mezbûr küllen ve ba'zen mezbûr Mehmed'den hal-i hayatında ahz ve istikâ bi'l-hayr su'al olunmayup vucûh-ı şer'iyyeden bir vecihle zimmetini ibrâ itmedüğine müdde-i mezbûra yemin teklif olundukda ol dahi 'alâ vakfi'l-müte'âl meclis-i bâlidü'l-âliyi'l-alî itmegin mucebiyle meblâğ-ı mezbûr müteveffâ-yı mezbûrun tereke-i vakfiyesinden müdde-i mezbûra edâ ve teslim vekil-i mezbûr Abdürrezzaka tenbih birle ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-samin ve'l-ışrin min şehri-rebi'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf

Şuhûdu'l-hâl

Ahmed Beg Mehmed bin Murtaza bin Yakub bin Ahmed bin
el-bevvab Abdullah Mustafa 'Abdülgani İsmail
İsmail Çelebi el-Katib

40- Medine-i Burûsa'da Bedreddin Mahallesi sâkinlerinden ba'isü'l-sefer Nursis veled-i Takun nâm Ermeni mahfell-i kazada Es-seyyid Mustafa bin es-Seyyid Mehmed mahzarında üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp bundan akdem mezbûr es-Seyyid Mustafa bana 6.5 guruş bey' ve teslim ve semenini ahz eyledüğü bir altun isti'âne pâresi ile benden karz aldığı 35.5 guruş mukâbelesinde rehni-i vaz' eyledüğü 14.5 dirhem götürü incü ile la'l taşlı bir çift altun küpegi iş bu hazırın bi'l-meclis ammisi Es-Seyyid Sa'di Çelebi eşyâ-yı mezkûre mezbûr es-Seyyid Mustafanın vâlidesinin olup rızası yogiken almışdur deyü eşyâ-yı mezkûreyi benden ahz eylemegin meblâğ-ı mezkûr 6.5 guruş ile istifraz eyledüğü 35.5 guruş ki min haysü'l-mecmu' 42 guruş mezbûr Seyyid Mustafanın zimmetinde kalmıştır. Hala meblâğ-ı mezbûr taleb iderim su'al olunsun didikde gibbe's-su'al mezbûr Seyyid Mustafa cevâbında fi'l-hakika eşyâ-yı mezkûre vâlidesinin olup rızası yogiken alup mesfur Nursise zikr olunan isti'âne pâresini 6.5 guruşa bey' ve semenini ahz ve semeni mezkûr 6.5 guruş deyni olduğunu ikrâr ve 'ammisi mezbûr Es-Seyyid Sa'di Çelebi eşyâ-yı mezkûreyi meşfur Nursisden ahz eyledüğünü ikrâr lâkin mesfur Nursisden 35.5 guruş istifraz ve kabz eyledüğünü inkar idicek müddet-i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı 'aciz idüp istihlâf itmegin mezbûr Es-Seyyid Mustafaya merkûm Nursisden 35.5 guruş istikrâz itmedüğünü yemin teklif olundukda yemini kabul itmegin mucebiyle meblâğ-ı mezbûr 42 guruş müdde-i merkûm Nursise edâ ve teslime mezbûr es-Seyyid Mustafayı tenbih olup ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-aşir min Muharremü'l-haram li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Hüseyin Beg bin diger Hüseyin Beg İbrahim Ağa bin Mehmed bin
Hasan Hacı Ahmed 'Abdullah

41- Medine-i Burûsa'da İncirlice Mahallesi sâkinelerinden Fâtıma binti Mehmed nâm Hâtun tarafından menzi'l-i atiz-zikr-i bey' ve semenini ahz-u kabzını ikrâra vekil olup mezbûrenin zâtını ma'rifet-i şer'iyye ile 'ârifan olan Mehmed bin Ahmed ve 'Ömer bin Mehmed nâm kimesnelere şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbite olan Hacı Mustafa bin Mehmed nâm kimesne mahfell-i kazada ba'isü'l-kitâb Sevindik bin İsa mahzarında ikrâr ve takrir-i kelâm idüp müvekkilem mezbûre Fâtımanın medine-i mezbûrede Fazlullah Paşa Mahallesinde vâkı' ve bir tarafı Meryem Hâtun menziline ve iki tarafı Hacı 'Ali menziline ve bir tarafı tarik-i 'amma müntehî bir beyt-i ulvî ve beyt-i suflî bir habiye-i mâi carî ve mâhuta-i yesirâyî müstemil olan bir bâb mülki menziline müvekkilem mezbûre Fâtıma bi-cümleti't-tevabî' ve'l-levahak mezbûr Sevindige 40 kıt'a esedi guruşa bey'i bat-ı sahih-i şer'le bey' ve teslim ol dahi iştirâ ve kabz eyledükden sonra semeni olan meblâğ-ı mezbûr 40 guruşu mezbûre Fâtıma müvekkilim mezbûr Sevindik yedinden tamâmen ahz ve kabz eyledi. Ba'de'l-yevm menzil-i mezbûr Sevindigin mülki müşterâsıdır keyfe ma-yeşâ mutasarraf olsun didikde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-hâmis min rebi'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Eş-Şeyh 'Ali Efendi Hacı Ca'fer Hüseyin bin Hacı Mehmed bin
Manisi bin Ahmed Mehmed El-kayyim Hacı Sinan
'Abdullah Halife El-imam

42- Medine-i Burûsa'da Kuru Çeşme Mahallesi mütemekkinlerinden olup İshaim Cema'atından İshak veled-i Yako nâm Yahudi meclis-i şer'a iş bu ba'isü'l-kitâb Hacı Ali bin Mehmed mahzârında ikrâr ve takrir-i kelâm idüp hüccet-i karz-ı şer'iyeden mezbûr Hacı 'Aliye zimmetimde vâcibü'l-edâ ve lâzımı'l-kazâ 47 guruş deynim vardır didükde gıbbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-sadis ve'l-ışrin min rebî'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf.

Şühûdu'l-hâl

Yusuf Efendi bin Hacı Mehmed   Ali bin   Mehmed Efendi
Abdullah El-imam   bin Mustafa   Mustafa bin Hacı Ali

43- Yurcenlik kazasına tâbi' Dimeyoka nâm karye sükkânından iş bu rafi'ü's-sened Mustafa bin Hasan mahfell-i kazada Hacı Yusuf bin Hacı 'Abdullah nâm kimesne mahzârında üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp târih-i kitâbdan 20 gün mukaddem mezbûr Hacı Yusuf Kütahya mütesellimi ile karye-i mezbûreye gelüp nüzul eyledikde bi-gayri hakk benden 22 esedi gurusımı ahz eylemişdür. Su'al olunup alıverilmesi matlubumdur didükde gıbbe's-sual ve 'akibü'l-inkar müdde-i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukda kazâ-yı mezbûreye tâbi Ulucak nâm karye sükkânından Ahmed bin Mehmed ve Ahmed Beg nâm karye sükkânından İsmail bin Süleyman nâm kimesneler li-ecl-i şehâde Meclis-i şer'a hâzırân olup gıbbe'l-istişhad fi'l-vaki' mezbûr Hacı Yusuf târih-i kitâbdan 20 gün mukaddem Kütahya mütesellimi ile karye-i mezbûra Dimeyokaya gelüp nüzul eylediğin bizim huzurumuzda mezbûr Mustafadan bi-gayri hakk 22 gurusını ahz-u kabz eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ideriz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinde ba'de ri'ayet-i şer'â'itü'l-kabul şehâdetleri makbul oldukdan sonra meblâğ-ı mezbûr 22 guruş müdde'i mezbûr Mustafaya edâya mezbûr Hacı Yusufu tenbih olunup ma-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-hamis ve'l-ışrin min rebî'î'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

'Ali bin Yusuf bin Şa'ban bin Mehmed bin 'Ali bin Mustafa
Hüseyn Hasan Mehmed 'Abdullah

44- Medine-i Burûsa'da vâki' merhum Nedimî Hüssam nâm sâhibü'l-hayrın Nâmazgâh Mahallesinde binâ eylediği camî'î şerifin önünde vâki' şadırvanın evkâfına mütevellî olan ba'isü'l-vesika 'Ali Efendinin vekilî müstecilî olan oğlu Hasan Efendiyi mahfell-i kazâda takrir-i kelâm idüp zikr olunan camî'î şerifin ba'zı mevazı'ı ve minâresinin külâhı mürur-ı eyyâm ile harâb olup imâret ve meremmete muhtac olmağın taraf-ı şer'den üzerine varılup ne mikdar akçe ile ta'mir olunur tahmin-i sahih ile tahmin olunup izn virilmesi matlubumdur didükde kıbel-i şer'den Mevlâna Mustafa Efendi irsâl olunup ol dahi Medine-i mezbûrede hassa-i mi'mar ka'immakamı olan Hacı Mustafa ibn-i 'Abdullah zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmî olan müslimin ile mahall-i mezbûra varup ba'de'n-nazar mi'mar mezbûr minârenin külâhına noksan olan kurşun tahtasının her bir tahtasına 18 vukıyye olmak üzere altı tahta müceddeden kurşuna ve müceddeden tahta küllâhını cümle levâzımıyla imâret 4.500 akçe ve camî'î mezbûrun ayak meremmetine ve bazı mevazı'ına yed vere ve mismara 2100 akçe ve camî'nin sofasının ve turasının tavanını sakf-ı bend için ta'miri 600 akçe ve penceresinde vâki' tavanını sakf-ı bend için ta'miri 600 akçe ve penceresinin iki kat çerçevesine ta'mir 300 akçe ve ba'zı mevazı'ını dahi ta'mir ve meremmete 1000 akçe ki min haysü'l-mecmu' 9860 akçe ve camî'î mezbûrun önünde olan şadırvan merhum Hacı Mahmud nâm sâhibü'l-hayrın ve vakfından olup kavzını ve ba'zı mevazı'ını ta'mire 300 akçe ile ancak imâret ve meremmet olunur deyü mi'mâr-ı mezbûr vesa'ir vukûf ve şuru olan müslimin icma' ve ittifâk eylediklerin Mevlâna-yı mezbûr ketb ve tahrir idüp ba'de hu'man bahs olunan Baba Ali ile Meclis-i şer'e gelüp vuku'ı üzere haber virmegin ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'r-rabi' ve'l-ışrin min rebî'î'l-evvel li sene semâne ve semânin ve elf.

Şühûdu'l-hâl

Umdeti'l-vaizin   Mehmed Dede   Hacı Sefer   Mehmed bin
'Abdullah Efendi   bin Musli   bin Mustafa   Ali
İbrahim bin   Mehmed bin   'Ali Çelebi   Mustafa Dede
'Ali   Hamza   bin Mehmed   El-neccar
Mehmed bin   Hüseyin bin   Hüseyin bin   Mehmed bin
Seyfi   'Abdullah   Veli   'Ali

45- Medine-i Burûsa'da Kuru Çeşme Mahallesi sâkinelerinden Yerkinya veledi İsaknâm Yahudiye tarafından ikrâr-ı atî'l-beyâne vekil olduğu zât-ı mezbûreyi ma'rifet-i şer'iyeye 'ârifan olan Soloman veled-i Kımal ve Avraham veled-i Yasef nâm Yahudiler şehâdetleriyle şer'an vekâlete sabit olan zevci Danye veled-i Avraham nâm Yahudi mahfell-i kaza ve ba'isü'l-vesika Eleni nâm Yahudinin babası tarafından ikrâr-ı halîü'z-zikr tasdike vekil-i müseccel olan Musa nâm Yahudi muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrir-i kelâm idüp zevcim müvekkile-i mezbûreyi merkum Eleni tarih-i kitâbdan dört gün mukaddem başına urup mecruh itmişdir deyü da'vâ itmişdi. El-hâleti hazihi da'vâ-yı mezkûresinden mezbûr Eleninin zimmetini ibrâ ve iskat eyledi didükde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi's-sani min rebî'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Hacı Ca'fer bin Ahmed	Mehmed bin 'Abdullah	Hacı Mehmed bin 'Abdullah	Bünyâd bin 'Abdullah
--------------------------	-------------------------	------------------------------	-------------------------

46- Medine-i Burûsa'da Yıldırım Mahallesi sâkine iş bu ba'isü'l-kitab Saime bint-i Hızır nâm hatun meclis-i şer'e zevci mutlak Hasan bin Ahmed mahzarında ikrâr-ı kelâm idüp bundan akdem ben mezkûr Mehmedin zevci olup beni talak-ı bâin ile tatlik itmişdi. Lakin mezbûr Mehmedin ferrâşından olup benden tevellüd eden sulbi oğlu iş bu Mustafa nâm sagiri bilâ nafaka infak ve imsak itmek üzere ta'ahhüd eyledim didükde ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi't-tâsi ve'l-işrin min rebî'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

'Ali Bali bin Rüstem	Hüseyin bin Musa	Receb bin Mehmed	Mehmed bin Abdullah	Mehmed bin 'Ali
-------------------------	---------------------	---------------------	------------------------	--------------------

47- Medine-i Burûsa'da Ali Paşa Mahallesi sükkânından olup bundan akdem fevt olan Hacı Mehmedin sulbi oğlu Ebu Bekr nâm sagirin tesviye-i umuruna kibel-i şer'den mansub-ı vasisi olan Hacı Ali bin Mehmed ve diğer oğlu Ali nâm sagirin tesviye-i umûruna kibel-i şer'den mansub-ı vasisi olan Mustafa Çelebi bin Abdü'n-nebi mahfell-i kazada ba'isü'l-sefer İshaim cemâ'atından İsak veled-i Yako nâm Yahudi muvâcehesinde üzerine her biri bi'l-vesâye ikrâr ve i'tirâf idüp müteveffâ-yı mezbûr Hacı Mehmed yedinden hal-i hayatında Yahudi-i mezbûr İsak iştirâ ve kabz eylediği harir bahasından mezbûr İsak zimmetinde olan ikrârı mucebince müteveffâ-yı mezbûr Hacı Mehmede olan 64 guruş deyninin yigirmibir guruşını mukaddemem ve 41 guruşını dahi hâlâ Yahudi-i mezbûr İsak yedinden vesâyet-i muhâkiye hasebiyle ahz ve kabz idüp meblâğ-ı mezbûr 64 guruşdan mezbûr İsak zimmetinde bir akçe ve bir habbe kalmadı didüklerinde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-sabi' ve'l-işrin min rebî'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Yusuf bin 'Abdullah	'Ali bin Mustafa	'Ali bin Mustafa	Mehmed bin İbrahim	Mehmed bin 'Abdullah	Hüssambin Hafız
------------------------	---------------------	---------------------	-----------------------	-------------------------	--------------------

48- Medine-i Burûsa'da Ali Paşa Mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Hacı Mehmed bin 'Abdu'l-vahabın sulbi sagir oğlu Ebi Bekr'in kibel-i şer'den mansub-ı vasisi olan Hacı 'Ali bin Mehmed ve diğer oğlu Ali nâm sagirin vasi-i şer'i olan Mustafa Çelebi bin Abdü'n-nebi meclis-i şer'i kadimde ba'isü'l-kitâb Yusuf bin 'Abdullah muvâcehe ikrâr ve takrir-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûr ile merkum Yusuf'un beynelerinde izn ve zirâ'a 'ilm-i şer'i ile ma'lum yedinden müştera' ve makbuz-ı Londra çuka bahasından 100 guruş hakkı olup elinde kıldıkda merkum Hacı Mehmed fevt olup meblâğ-ı mezbûre merkum Yusufun zimmetinde kalmışdır. El-hâletü hazihi meblâğ-ı mezkûr 100 guruşı merkum Yusuf yedinden vesâyetim hasebiyle bi't-tamam ahz ve kabz eyledim didükde gibbe't-tasdikü's-şer' ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-samin ve'l-işrin min rebî'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şuhûdu'l-hâl

Hacı İsmail bin Ahmed	Mehmed Çelebi bin 'Abdurrahman	Hasan bin Hüseyin	Mehmed bin 'Abdullah
--------------------------	-----------------------------------	----------------------	-------------------------

49- Medine-i Burûsa'da Hân-ı Cedidde ticâret tarîki üzere sâkin olan Hacı Süleyman bin Hacı Hicâzî nâm kimesne Meclis-i şer'i kadimde iş bu rafîü'l-kitâb 'Ali bin Ahmed mahzarında üzerine ikrâr ve takrir-i kelâm idüp târih-i kitâbdan bir ay mukaddem hân-ı mezbûrda sâkin olduğum odam

açılıp 300 aded peştemalım sirka olunmağın mezbür 'Aliyi mazanna ittihaz idüp da'vâ eylemişdim.El-hâletü hâzihi da'vâ-yı mezkûremden ferâğat idüp husûs-ı mezbûra müte'allika da'vâdan mezbür 'Alinin zimmetini ibrâ-yı 'âmm kât'iu'n-nizâ'la ibrâ ve ıskat eyledim didükde mukırr-ı mezbûrun minval-i muharrer üzre câri ve sâdır olan ikrârını el-mukırru lehu'l-mezbür 'ala vicâhı ve şifâin tahkik ve tasdik itmegin ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-salis min rebî 'i'l-evvel-li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şühüdu'l-hâl

Hacı Mehmed bin Hasan bin Hacı Hasan bin Hacı 'Ali bin Hacı Mehmed
Şaban Hüseyin Hacı 'Ali Ahmet bin Mustafa

50- Medine-i Burûsa'da 'Ali Paşa Mahallesi sükkânından olup bundan akdem fevt olan Hacı Mehmed bin 'Abdullahın sulbi sagir oğlu Ebu Bekir kıbel-i şer'den mansüb-ı vasisi olan Hacı 'Ali bin Mehmed ile diger oğlu 'Ali nâm sagirin kibel-i şer'den mansüb-ı vasisi olan Mustafa Çelebi bin 'Abdü'n-nebi meclis-i şer'de iş bu rafîü's-sened Arakil veled-i Navroz nâm zimmi muvâcehesinde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûre mezbür Arakilin emtiâ-yı mütenevvi bahasından 100 guruş deyni olup meblâğ-ı mezbûrun mütenevvi 20 guruşunu müteveffâ-yı mezbûrun zevcesi hatuna def ve teslim idüp zimmetinde bâki kalan 80 guruşu mezbür Arakilden sagiran-ı mezbûran için ahz u kabz eyledük. Mezbür Arakil zimmetinde bir akçe bir habbe kalmadı didükde gibbe't-tasdik ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi's-samin ve'l-ısrin min şehri rebî 'i'l-evvel li-sene semâne ve semânin ve elf.

Şühüdu'l-hâl

Hasan Efendi Mustafa bin Seyh İsa bin Hasan bin
El-imam Mehmed Mustafa Ahmed
Kara Hacı Mehmed bin
bin Ali Çelebi-zâde

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 127-142, ELAZIĞ-2002

IDENTIFYING STRATEGIES FOR COMPREHENSION OF A NEWS TEXT AND TESTING LANGUAGE PROFICIENCY THROUGH CLOZE PROCEDURE

Bir Haber Metnini Anlama Stratejilerinin Belirlenmesi ve Sistemik Boşlukları Olan Metin Tamamlama ile Dil Yeteneğinin Test Edilmesi

Güler ÜLKÜ YALÇIN*

ÖZET

Sistemik bir biçimde boş bırakılmış sözcükler içeren bir gazete haber metni, metni anlamlı hale getirecek bir biçimde doldurulurken hangi stratejilere dayanıldığı ve dil yeterliliği ile çalışma alanı arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı araştırılmak amacıyla Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili Eğitimi, İngiliz Dili Eğitimi, Müzik Eğitimi ve Resim Eğitimi Bölümlerinden yirmibeşer kişilik gruplara uygulanmıştır. Öğrencilerin metni tamamlarken yapmış oldukları yanlışlar kullanılan stratejiler hakkında bilgi vermektedir. Tamamlanmış metinlerden ve anket sonuçlarından elde edilen veriler analiz edilmiş ve grafikler halinde gösterilmiştir. Metin işlenmesi, öğrencilerin tamamlamaya çalıştıkları metinle sınırlı olmayıp, kendi bilgilerini de kattıkları bir ortamda gerçekleşmektedir. Dil yeterliliği ve çalışma alanı arasında bir ilişkiden söz edebilmek için testin daha büyük gruplarla denenmesine ve metin işlemede okuyucu kapasitesindeki anlamayı sınırlayıcı faktörlerin araştırıldığı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Sözcükler: Sistemik boşlukları olan metin tamamlama, Dil yeterliliği, Metin işleme stratejileri.

ABSTRACT

A news text with systematically left blanks is administered to four groups of 25 students from the Departments of Turkish Language Education, English Language Education, Music Education and Art Education of Gazi Education Faculty to find out the strategies they employ while filling in the blanks to keep the unity of the text and whether there is some kind of a relationship between language proficiency and the field of study. The type of mistakes give us an insight as to the strategies that the students employ during the completion process. The data collected from the text completion and the questionnaire about the strategies in tackling with the text are analysed and shown in graphs. The text processing is realized in a context where comprehension is not limited with the text but has contribution from the student's prior knowledge. The test needs to be administered to larger groups to mention a relation between language proficiency and the field of study and further studies are required to find out the factors constraining the reader's capacity for text processing.

Key Words: Cloze procedure, Language proficiency, Text processing strategies.

---

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

1. Introduction

This study aims at finding out the type of strategies employed by the subjects for comprehension and finding out whether there is a relationship between language proficiency and the field of study of the subjects. A cloze test in the form of a news text was administered to a total number of a hundred students enrolled in the Departments of Art Education, Music Education, Turkish Language Education and English Language Education at Gazi University. The participants who are all second year students except the ones from the Department of English Language Education due to their preparatory year were volunteers. Half of the subjects study languages, Turkish and English. The others are from Departments which require less reading and theoretical work but more practice.

The assumptions can be formulated as follows:

a) The strategies employed by the subjects reflect the type of knowledge they depend on during comprehension in their field of study.

b) The subjects studying language are expected to do better in the cloze test, especially the ones in the Turkish Language Education Department.

The research is based on the relevant literature in which necessary terms are defined followed by the collection and analysis of data in Methodology section. The study will conclude with the interpretation of findings.

2. Literature Review

In this section “cloze test” employed in the assessment of language proficiency and “comprehension strategy” are defined and text and context-based strategies are discussed.

2.1. Definition of Terms

A cloze test is a type of fill-in-the blank test constructed by randomly deleting words from a prose passage, and replacing them with blanks. Cloze tests are considered to be valid, reliable language proficiency tests (Aitken 1975; and Tucker 1974; Oller 1973). Jonsma (1971) reports that cloze procedure is a valid and reliable measurement of both specific and general reading comprehension. The tests are valued as proficiency tests in various education programs but the purpose of this research is to provide some insights into the explanation of strategies involved in taking a cloze test as well as an explanation of a relationship between the participants’ language proficiency and their field of study.

The notion of comprehension strategy was introduced in 1970 by Bever in the context of sentence processing. This notion, restricted to sentence level, has been

extended by van Dijk and Kintsch (1983) to the discourse level. The strategic process is used both for textual and contextual information. Since strategic analysis involves not only textual characteristics but also characteristics of the language user such as his or her goals or world knowledge, there is no guarantee to have a unique representation of the text but working hypotheses about the correct structure and meaning of a text to be confirmed or disconfirmed by further processing.

2.2. Text and Context –based Strategies

Given the task of completion, the participants are expected to grasp meanings that are greater than the words themselves and must use their control of print in many different ways. Fries (1963) comes up with three layers of language meanings that must be dealt with in reading comprehension:

1. Meaning carried by lexical items,
2. Meaning carried by grammar structures,
3. Socio-cultural meanings.

Harris (1969:59) states that the abilities needed to comprehend the levels of meaning are mutually dependent. Therefore, we can advocate that there is more reading comprehension than the text itself. An individual is expected to have more mastery of a specific number of discrete structure points and lexical items. He is expected to have vicarious communication experiences to operate in successful communication situations within the frame of his language proficiency.

Redundancy plays a part in language comprehension. Carroll (1964) states that redundancy is that property of language that allows us to predict missing symbols from the context . The greater the redundancy in a message, the greater the chance the message will be understood since highly redundant texts tend to be repetitive and contain little information. Redundancy is an advantage to the reader when the receiver knows the structure of the rules of the language. An index of one's proficiency in his native language is a reflection of his conception of the actual rules of the language.

Goodman (1971:136) describes the receptive language processes, that is, those of listening and reading as cycles of sampling, predicting and confirming. The language user, throughout the process, relies on linguistic constraints and redundancy of language. He acts within the frame of the semantic context which he builds up from the discourse. Some researchers (Goodman,1971 and Oller, 1973) suggest that the processes language users undergo are not distinct from the point of view of their being productive and receptive, but they are the manifestations of the same underlying competence. If such is

the case, then, a cloze test would be a good overall language proficiency test.

During comprehension, a language user gradually constructs a representation of the text in episodic memory. This text representation having a hierarchical nature features surface, semantic and pragmatic information as well as schematic structures. Van Dijk and Kintsch (1983:197-206) classify strategies employed in text processing roughly as follows:

- I. Textual strategies
  - A. Syntactic strategies
  - B. Semantic strategies
  - C. Schematic strategies
- II. Contextual strategies

Cohesive devices such as reference, substitution and ellipsis keep the unity of the surface structure but they are not enough for comprehension. The reader relates text to some existing clusters of experiences. The relevant experiences form a basis for the situational model. The situation model, through which the connection of the represented facts is possible, functions as a referential basis for the semantic content of the communicative act.

As can clearly be seen, to understand a text requires a representation of text elements as well as knowledge elements. It is known that information processes include the discourse and its context as well as the internal knowledge brought to bear during interpretation. Readers construct a model which supplies and collects all relevant information for adequate comprehension of the text. Such representation is labelled by van Dijk (1977) as 'possible words', by Clark and Marshall (1978) as 'reference diaries', by Karttunen as 'discourse referents', by Nash-Webber (1978) as 'discourse entities, and by Habel (1982) as 'reference nets'.

Another strategy employed by readers is the one developed as a result of the change in text-type. News texts, as a text-type, have constraints with respect to the choice of topics. For example, we expect political events or actions or important events such as disasters but not description of uninteresting trivial everyday events. Van Dijk and Kintsch (1983:12) argue that new type of discourse may require the development of new strategies and coined the term 'control system' fed by specific information about the type of situation, type of discourse, overall goals (of the language user), by the schematic structure and macrostructures (gist, theme) of the text or the plans in the case of production. It should be noted that we become familiar with text-types during socialization. The participants, therefore, are expected to recognize that the text under

study is a news text and information ranges from important to unimportant (details). The headline carrying the most important information dominates the whole text. Van Dijk and Kintsch (1983) argue that this control system is responsible for the activation and actualization of needed episodic and more semantic knowledge and it coordinates various strategies towards the higher order information into which lower order information must fit. The control system also decides which information must be searched in the long-term memory to activate relevant situation models for the processing of the text. Such an activation is realized through a network of relations among “knowledge structures” formulated by van Dijk and Kintsch (1983:47). This notion is called ‘schemata’ by Rumelhart and Ortony (1977), ‘frames’ by Minsky (1975), and ‘script’ by Schank and Abelson.

As soon as the subjects were given the news text, they started struggling with it, making use of every clue the text provides, as well as activating all relevant information from their repertoire of knowledge structures.

3. Methodology

In this section procedure for constructing, conducting and scoring of the test is given in collection of data followed by the analysis.

3.1. Collection of Data

A news text is chosen. Since the present study focuses on strategies employed in taking a cloze test, the language of the text is in the subjects’ native language, Turkish. The text is based on international news. The selection is done on the basis of structural complexity and concepts involved. The material is within the difficulty range of native speakers at university level, though the subject matter being on science politics is not relevant to their field of study. The items to be deleted are not chosen but are in a pattern of uniform random deletion. It is constructed by deleting every 7th word. The instruction as to how many words to be written in one blank is given. The news text, functioning as a cloze test, is followed by a questionnaire designed to reflect possible strategies employed in the process. A period of 45 minutes is allotted to the conduction, which does not keep the participants under pressure. In the light of the claim that the acceptance of either contextually acceptable answer on the exact answer does not give different results (Anderson, 1971; Stubbs and Tucker, 1974), for each blank, only one exact word is accepted for practical reasons. Incorrect spelling is considered to be correct as long as the word is recognizable.

3.2. Analysis of Data

In this part, the attempts of the subjects in their choice of various strategies to complete the news text are identified and their failures as to where they go wrong are discussed. The failure of the subjects in employing the appropriate strategies is classified as follows:

1. Making use of the repeated items in various forms

Line 3 ... Rusya halkı ... → ... Rus halkı

Line 11 Rusya'da yapılan reçete yazan Uluslararası Para Fonu... → Rusya'da acı reçete yazan Uluslararası Para Fonu...

halka
acil
böyle
gerçek
politik
ekonomik
reformlara
duruma
reformist
ekonomiye

Line 18... Andrei'nin ..... →..... Andrei Kozirev'in .....

2. Recognizing parallel structures

Line 10 Reformların hızla ve halkın acılarını azaltacağız. →Reformların hızını ve halkın acılarını azaltacağız.

Line 11... Rusya ve Washington'dan gelen... →.....Moskova ve Washington'dan gelen...

3. Recognizing time / tense signals

Lines 8 ... reformların olduğunca hızlı yapıldığından yanaydı. →... yapılmasından yanaydı.

Line 15,16 IMF uzmanlar heyeti önümüzdeki ay..... çalışmalara başladı. →IMF ..... çalışmalara başlayacak.

4. Recognizing punctuation marks

Line 19, 20... Kozirev, grupta işbirliğinden memnun olmadığını belirtti, “...” dedi. → ...Kozirev, grupta işbirliğinden memnun olmadığını belirterek, “...” dedi.

5. Recognizing concordance

Lines 6 ..., Rus halkı aslında aşırı milliyetçilere destek vermediğini sadece ... → ..., Rus halkının aslında aşırı milliyetçilere destek vermediğini sadece...

Line 20, 21 IMF kendi politikalarını yürütüyor. → Onlar kendi politikalarını yürütüyor.

6. Recognizing correct reference

Line 2 ... Bill Clinton yönetimi, bu **devlete** yönelik politikalarını temelden değiştiriyor. →

konuya
duruma
rejime
ırkçılığa
olaya
amaca
Ruslar'a

... Bill Clinton yönetimi, bu ülkeye yönelik politikalarını temelden değiştiriyor.

Lines 4 ... “reformları” yumuşatma kararı alan yönetim, böylelikle **dünya** politikasında büyük **dış**

hatalar..... →...reformları yumuşatma kararı alan yönetim, böylelikle Rusya politikasında büyük hatalar ...

Line 18 Rusya'dan **dünyaya** gelen .. → Rusya'dan IMF'ye gelen **Amerika'ya**

Line 20, 21 **Rusya** kendi politikalarını yürütüyor. → Onlar kendi politikalarını yürütüyor. **IMF**

7. Recognizing appropriate grammatical structure

Line 4 ... yönetim, böylelikle **Rusya'nın** politikasında ... → ... yönetim böylelikle Rusya politikasında ...

Line 5, 6 Clinton'ın Rusya ve Bağımsız Devletler topluluğu **üye** ülkelerden sorumlu **oluşturan**

danışmanı..... →... Clinton'ın Rusya ve Bağımsız Devletler topluluğu üyesi ülkelerden sorumlu danışmanı ...

Line 18 Rusya'dan IMF'ye gelen son uyarı Dışişler Bakanı Andrei **kendi** ağzından oldu.

→Rusya'dan IMF'ye gelen son uyarı Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev'in ağzından oldu.

Line 21 Rusya IMF'nin zurnasıyla **oynamaz**. →Rusya IMF'nin zurnasıyla oynatılamaz.

8. Recognizing the tone of the writing [Choice of words (neutrality)]

Line 9 Anlaşılan bu hız toplumda büyük **patlamaya** neden olmuş ve ... → Anlaşılan bu hız toplumda büyük değişime neden olmuş

9. Following instructions (one word in each blank)

Line 18 ... Dışişleri Bakanı Andrei'nin ağzından ... →... Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev'in ağzından ...

10. Recognizing cultural formulas

Line 22 Rusya IMF'nin zurnasıyla **ötmez**. →Rusya IMF'nin zurnasıyla oynatılamaz.

The analysis of data gives us some insights as to the strategies that they tried to employ even though they failed.

4. Interpretation of Data and Conclusion

The failure of the subjects in the points indicated above reflects the attempts to employ both textual and contextual strategies. For example, failures in recognizing parallel structures, repetition, concordance and reference reflect attempts based on text-based strategies whereas failures in recognizing cultural formulas such as “başkasının zurnasıyla oynamak” and the tone of the writing reflect attempts for context-based strategies.

The responses to the questionnaire (Appendix II.A) show that most of the subjects agree that completion is a cognitive process in which they are active, the text as a whole should be read for the task and grammar is very important. Although the headline dominates the whole text, there are more students saying that the schematic structure of the text is more helpful than the headline. Only a small number of the subjects shows interest in the topic of the text. The subjects from the Department of Art Education, Music Education and Turkish Language Education claim that they made use of their experiences in language study. This is striking because the subjects from the Department of English Language Education spent a year, doing language study in the preparatory class. It is assumed that most subjects are not aware of the processes they have undergone.

The subjects' responses to the questionnaire are given in Appendix II.B in bar graphs. Most of the subjects in the Department of English Language Education, Music Education and Turkish Language Education made use of repeated words in the text while half of the subjects in the Department of Art Education did not make use of this strategy (Appendix II. B, 1). The subjects studying both English and Turkish Languages show equal interest to the topic because they are exposed to texts of different types but the percentage of the subjects who are not interested in the topic is almost the same (2). Contrary to our expectation, the percentage of the subjects using the structure of news as a strategy for comprehension is higher in the Departments of Art Education and Music Education (3). The percentage of the subjects using their oral study experiences is about the same in the Departments of Music Education, Art Education and Turkish Language Education while nearly half of the subjects in the English language Education use this as a strategy (4). The percentage of the subjects making use of grammar knowledge is nearly the same in Art Education and Turkish Language Education. The percentage of the subjects in the Department of Music Education is strikingly higher than that of the two

groups mentioned. The subjects heavily depending on grammar knowledge are the ones in the Department of Music Education (5). The cognitive aspect of comprehension is perceived highly by the subjects of Turkish Language Education. The other three groups make almost equal use of cognitive strategy (6). The strategy to infer implied information employed by the subjects of English Language Education and Turkish Language Education is represented by almost the same percentage with the exception of the subjects of Art Education (7). The subjects in the Department of Art Education give the most importance to the whole rather than the parts of the text. The ones in the Departments of Music Education and Turkish Language Education give equal importance to the unity of the text while the subjects in English Language Education consider this the least important (8). Cultural knowledge is considered to play a greater role by the subjects in the Department of Art Education and Turkish Language Education in comparison with the ones in English Language Education and Music Education (9). The subjects in the Departments of Art Education and Music Education heavily depend on the headline of the text with a higher percentage in comparison with the ones studying languages (10). The subjects who go beyond the text and search for prior knowledge have a higher percentage in the Departments of Art Education and Turkish Language Education while the subjects in English Language Education and Music Education rely on the text itself for completion. (11).

The strategies employed by the subjects of four different departments show no results that can be attributed to a specific field of study. The fact that the structure of news considered as important by the subjects in Art Education can be backed up by the importance given to the whole text rather than the parts. This can be explained in terms of their dependence on knowledge frames. The subjects of English Language Education rely less on their grammar knowledge. They make less use of their oral study experiences in comparison with the subjects of Music Education, Art Education and Turkish Language Education.

Appendix III provides a distribution of the scores of the subjects from the Department of Art Education, Music Education, Turkish Language Education and English Language Education in linegraphs. The participants from the last two groups are students who study languages and do more theoretical work. On the other hand, the students from Art Education and Music Education have less theoretical work, but do more practice in their subject of study. The news text is in Turkish and is chosen to investigate strategies employed during the task and have an insight with regard to the subjects' language proficiency. The students, having the same educational background,

show typical attempts in their employment of strategies. This is observed in the analysis of data. The mean score of the students from Art Education is 7.25, it is 7.36 for subjects from Music Education, 7.50 for Turkish Language Education and 9.84 for English Language Education students. The same number of the subjects from Music Education and Turkish Language Education with scores 9 and upwards, even though they have different means, results in the comparison of these two groups in the same figure. The best score belongs to a subject from Art education. The number of the subjects with scores 9 and upwards is 24 in Art Education while it is 64 in English Language Education. This rise in the diagram can be attributed to the subjects' experiences in problem solving activities, even though most of their answers to statement 4 in the questionnaire is no.

In conclusion, the participants in the present research employed various strategies based on the text itself, knowledge structures, macrostructure (the gist, the upshot or the topic) and schematic structures. Due to the complexity and difficulty of construction of the representation, they concentrated heavily on the situation model in their attempts to fill the gap between the world and the representation of the fragment of the world the text is about. It is assumed that the strategies employed provide the language user with the activation of necessary knowledge instead of more or less blind activation of all possible knowledge depending on his goals, the amount of available knowledge from the text and context, the level of processing or the degree of coherence needed for comprehension. Yet, not any significant relationship is found between the level of language proficiency and the subjects' field of study. As this is a descriptive study limited to a hundred students from four different departments, one should not conclude that our results will be duplicated with other groups. It is hoped that efforts of replication will be made with larger groups to provide additional data to confirm or reject the results given here as well as research on processing constraints on human information capacities.

REFERENCES

- Aitken, K. (1975) "Problems in Cloze Testing Re-examined" **TESL Reporter**, 8.2.
- Anderson, J. (1971) "Selecting a Suitable Reader: Procedures for Teachers to Assess Language difficulty", **RELC Journal**, 2, 35-42.
- Bever, T. G. (1979) "The Cognitive Basis for Linguistic Structures" J. R. Hayes (Ed.) **Cognition and The Development of Language**. New York: Wiley.
- Carroll, J. B. (1964) **Language and Thought**. Englewood Cliffs, N. J: Prentice-Hall.
- Clark, H. H. And C. Marshall (1978) "Reference Diaries" D. Waltz (Ed.) **Theoretical Issues in Natural Language Processing**. Urbana-Champaign. Center for Study of Reading.
- Fries, C. (1963) **Linguistic and Reading**. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Goodman, K. (1971) "The Psycholinguistic Universals in the Reading Process" P. Pimsleur and T. Quinn (Eds) **The Psychology of Second Language Learning**. Cambridge: Cambridge University press.
- Habel, C. (1982) Zur Geschichte von Referenzobjekten. Teil 1: Discursmodelle P. Finke and H. Gust (Eds) **Sprachen und Welten**.
- Harris, D. P. (1976) **Testing English as a Second Language**. Toronto: McGraw-Hill.
- Jongsma, E. (1971) **The Cloze Procedure. A Survey of Research**. Bloomington. Indiana University, School of Education (Occasional papers in Reading).
- Karttunen, L. (1976) "Discourse referents" J. D. McCawley (Ed.) **Syntax and Semantics**, (Vol. 7), New York: Academic Press.
- Miller, G. A. (1964) "The Psycholinguists" **Encounter**, 23, 29-37.
- Minsky, M. A. (1975) "A Framework for Representing Knowledge" P. Winston (Ed.) **The Psychology of Computer Vision**. New York: McGraw-Hill.
- Nash-Webber, B. L. (1978) **Inference in an Approach to Discourse Anaphora** (Technical Report no. 77) Urbana-Champaign: Center for the Study of Reading.
- Oller, J. W. (1973) "Cloze Tests of Second Language Proficiency and What They Measure" **Language Learning**, 23, 105-118.
- Rumelhart, D. E. and A. Ortony (1979) "Representation of Knowledge" R. C. Anderson, R.J. Spiro and W. E.
- Montague (Eds.) **Schooling and the Acquisition of Knowledge**. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.
- Schank, R. C. And R. P. Abelson (1977) **Scripts, Plans, Goals and Understanding**. Hillsdale. N. J.: Erlbaum.
- Stubbs, J. B. And G. R. Tucker (1974) "The Cloze Test as a Measure of English Proficiency" **Modern Language Journal**, 58, 239-241.
- van Dijk, T. A. (1977) **Text and Context**. London: Longman.
- van Dijk, T. A. and W. Kintsch (1983) **Strategies of Discourse Comprehension**. New York: Academic press.

APPENDICES

APPENDIX I.A. The News Text Used as a Cloze Test

Aşağıdaki haber metnindeki boşlukları anlam bütünlüğüne sadık kalarak her boşluğa bir sözcük gelecek şekilde doldurunuz.

ABD Yönetimi Rusya Politikasını Değiştiriyor

1. Rusya'da aşırı milliyetçilerin büyük oy patlamasını ".....görünerek" yorumlayan Bill Clinton yönetimi, bu .....yönelik politikalarını temelden değiştiriyor. Acı reçetenin .....halkında yarattığı tepkinin oy sandığına yansımaları ..... "reformları yavaşlatma" kararı alan yönetim, böylelikle ..... politikasında büyük hatalar yaptığını
  5. itiraf etmiş oluyor. Clinton'ın Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ..... ülkelerden sorumlu danışmanı Strobe Tabott Rus ..... aslında aşırı milliyetçilere destek vermediğini sadece ..... terapi önlemlerine tepki gösterdiğini belirterek, "Yönetimimiz, ...kadar Rusya'da ekonomik reformların olduğunca hızlı ..... yanaydı. Anlaşılan bu hız toplumda büyük ..... neden olmuş ve acılara yol açmış. .... bu
  10. politikada değişiklik yapılmasının zamanıdır. Reformların ..... ve halkın acılarını azaltacağız" dedi. Rusya'da ..... reçete yazan Uluslararası Para Fonu da, ... ve Washington'dan gelen baskılar sonucu tutumunu .....; önceden tespit edilmiş ekonomik hedeflere ulaşma .....bulunmasa da Rusya'ya ek yardım yapmaya .....
  - 15 IMF uzmanlar heyeti, önümüzdeki ay Rusya'ya ..... yoksul, yaşlı ve işsizler için yeni ..... sosyal yardım programı hazırlamak üzere çalışmalara ..... New York Times, dünkü haberinde Rusya ..... saptanan ekonomik hedeflerin yumuşatılacağını yazdı. Rusya'dan ..... gelen son uyarı Dışişleri bakanı Andrei ..... ağzından oldu. Yedi zenginlerin oluşturduğu G-7'ye ..... çatan Kozirev, grupla işbirliğinden memnun 20 olmadığını ..... "Zenginlerin siyasi iradesi, IMF bürokratlarını etkilemedi. .... kendi politikalarını yürütüyor. Rusya, IMF'nin zurnasıyla ....." dedi.
- Hürriyet December 23, 1993

Appendix I. B. The Text in Full Form

ABD Yönetimi Rusya Politikasını Değiştiriyor

1. Rusya'da aşırı milliyetçilerin büyük oy patlamasını "**soğukkanlı** görünerek" yorumlayan Bill Clinton yönetimi, bu **ülkeye** yönelik politikalarını temelden değiştiriyor. Acı reçetenin **Rus** halkında yarattığı tepkinin oy sandığına yansımaları **üzerine** "reformları yavaşlatma" kararı alan yönetim, böylelikle **Rusya** politikasında büyük hatalar yaptığını
5. itiraf etmiş **oluyor**. Clinton'ın Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu **üyesi** ülkelerden sorumlu danışmanı Strobe Talbott Rus **halkının** aslında aşırı milliyetçilere destek vermediğini sadece **şok** terapi önlemlerine tepki gösterdiğini belirterek, "Yönetimimiz **bugüne** kadar Rusya'da ekonomik reformların olduğunca hızlı **yapılmasından** yanaydı. Anlaşılan bu hız toplumda büyük **değişime** neden olmuş ve acılara yol açmış. **Şimdi** bu
- 10 politikada değişiklik yapılmasının zamanıdır. Reformların **hızını** ve halkın acılarını azaltacağız" dedi. Rusya'da **acı** reçete yazan Uluslararası Para Fonu da, **Moskova** ve

Identifying Strategies for Comprehension of A News Text...

Washington'dan gelen baskılar sonucu tutumunu **esnekleştiriyor**; önceden tespit edilmiş ekonomik hedeflere ulaşma **imkanı** bulunmasa da Rusya'ya ek yardım yapmaya **hazırlanıyor**.

- 15 IMF uzmanlar heyeti, önümüzdeki ay Rusya'ya **giderek** yoksul, yaşlı ve işsizler için yeni **bir** sosyal yardım programı hazırlamak üzere çalışmalara **başlayacak** New York Times, dünkü haberinde Rusya **için** saptanan ekonomik hedeflerin yumuşatılacağını yazdı. Rusya'dan **IMF'ye** gelen son uyarı Dışişleri bakanı Andrei **Kozirev'in** ağzından oldu. Yedi zenginlerin oluşturduğu G-7'ye **de** çatan Kozirev, grupla işbirliğinden memnun 20 olmadığını **belirterek** "Zenginlerin siyasi iradesi, IMF bürokratlarını etkilemedi. **Onlar** kendi politikalarını yürütüyor. Rusya, IMF'nin zurnasıyla **oynatılamaz**" dedi.

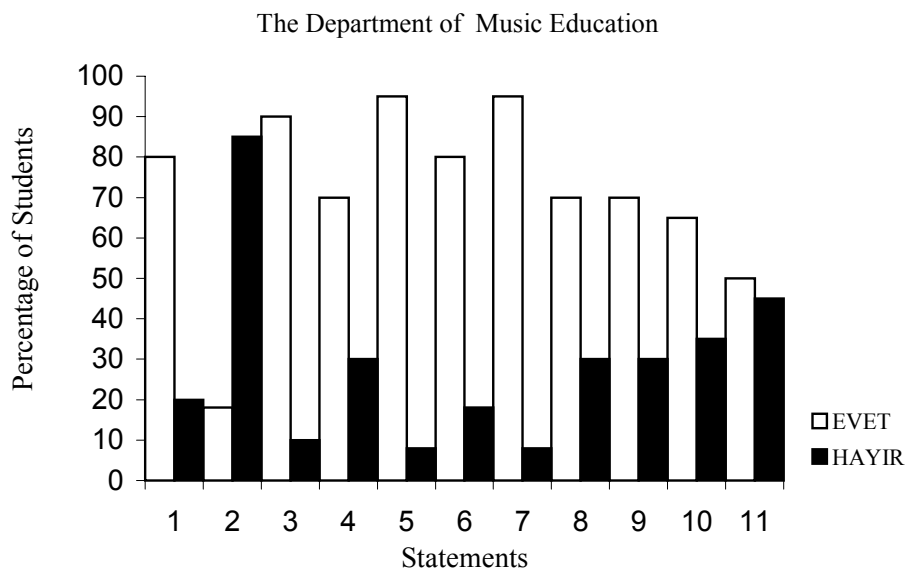
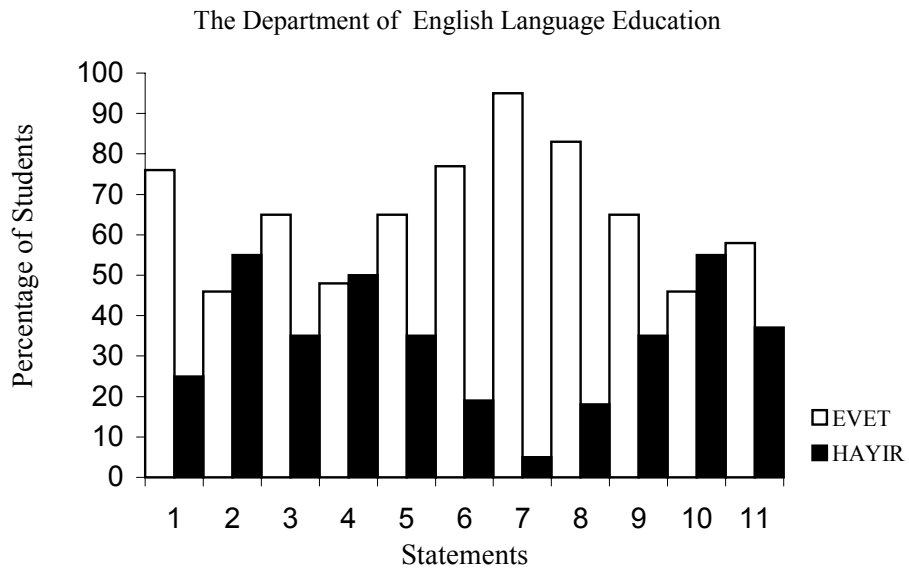
Hürriyet December 23, 1993

APPENDIX II.A. The Questionnaire

Metni tamamlarken aşağıdaki stratejilerden hangilerini kullandığınızı "evet" veya "hayır" ı işaretleyerek belirtiniz.

	Evet	Hayır
1. Metinde çeşitli şekillerde yinelenen sözcüklerden yararlandım.	.....	.....
2. Konu ilgi alanım içinde.	.....	.....
3. Haber metinlerinin yapısı (önemliden ayrıntıya) tamamlamama yardım etti.	.....	.....
4. Sözel çalışma deneyimlerimi kullandım	.....	.....
5. Gramer bilgimi kullandım.	.....	.....
6. Tamamlama zihinsel bir işlem gerektiriyordu.	.....	.....
7. İma edilmiş bilgi tamamlamama yardımcı oldu.	.....	.....
8. Boşlukları tamamlarken metnin tamamını okumak gereğini duydum.	.....	.....
9. Tamamlama yaparken kültürel bilgiye ihtiyacım oldu	.....	.....
10. Haber başlığı tamamlamama yardımcı oldu	.....	.....
11. Tamamlama için belleğimde saklı bilgilerden ilgili olanları seçtim.	.....	.....

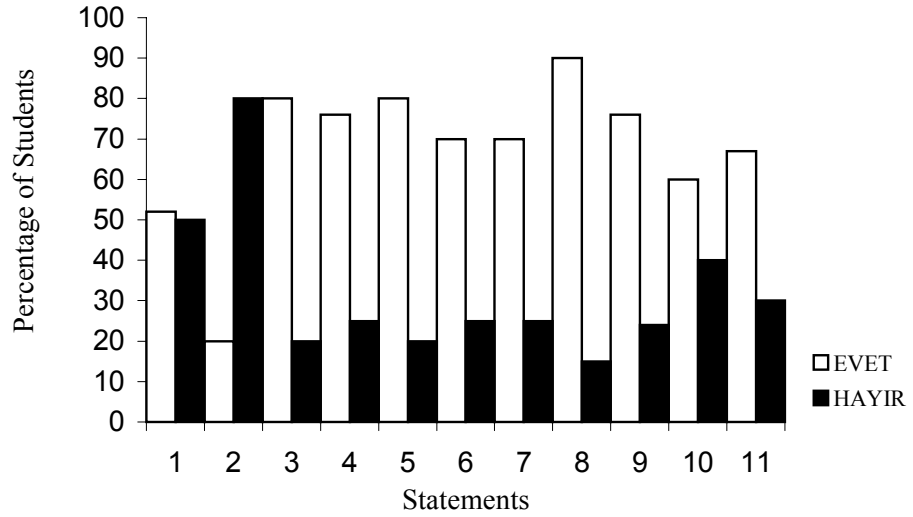
APPENDIX II.B. The Graphs Showing the Results of the Questionnaire

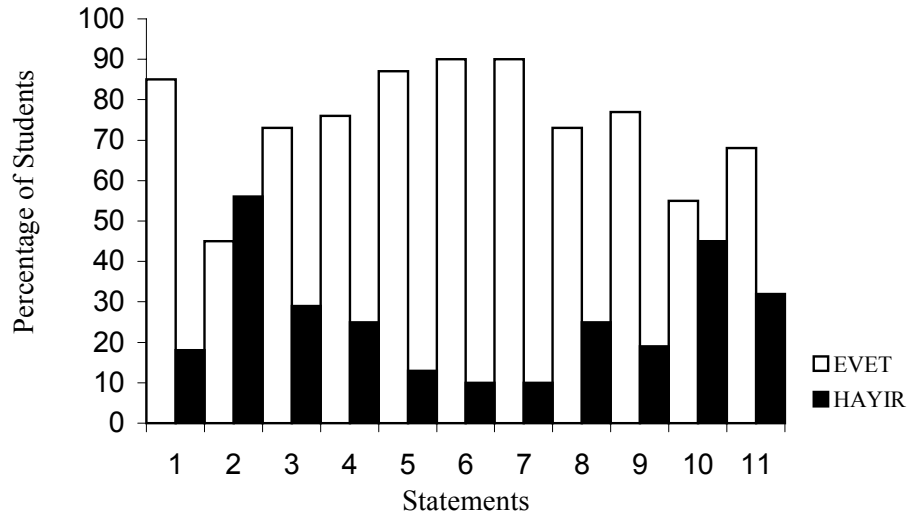

Identifying Strategies for Comprehension of A News Text...

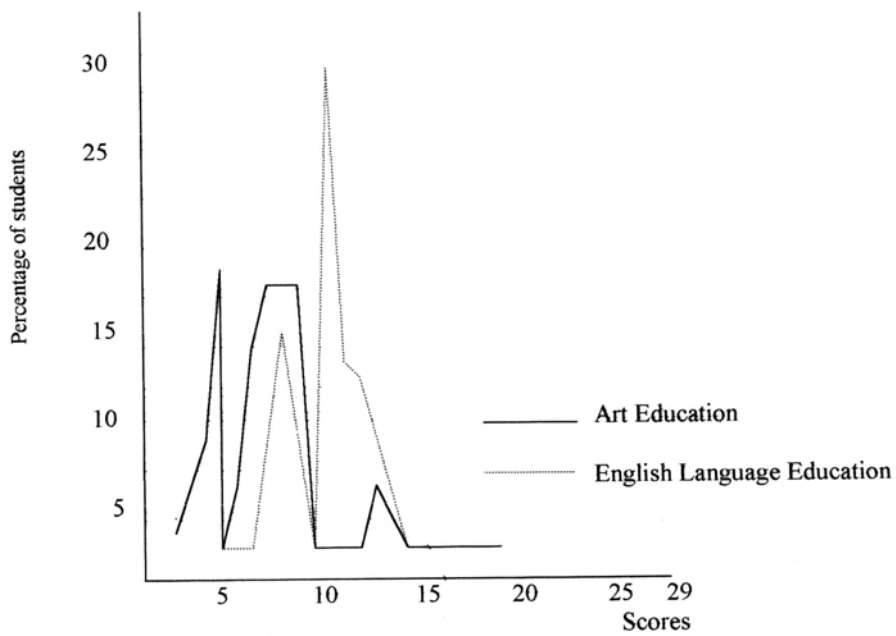
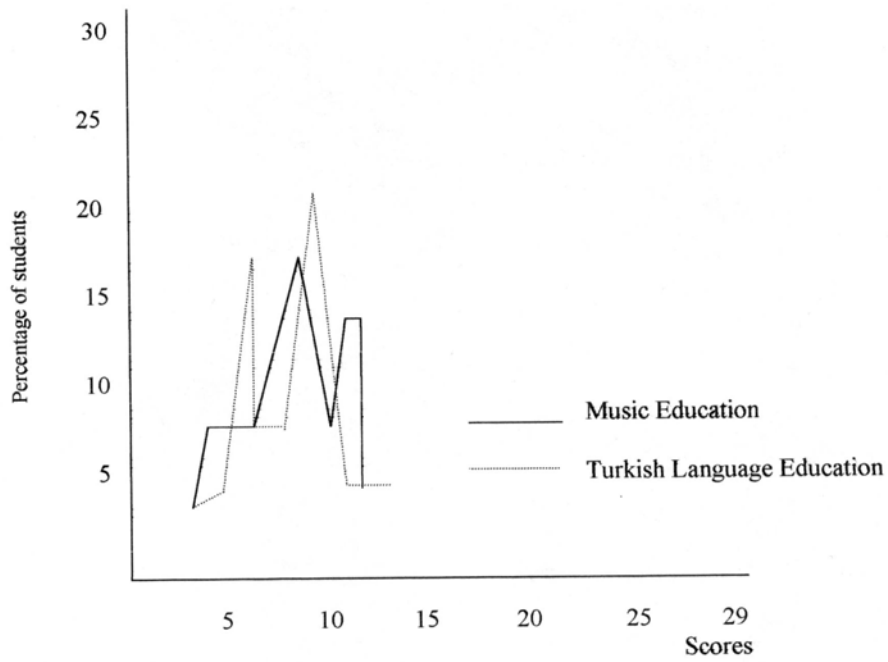
The Department of Art Education

The Department of Turkish Language Education

APPENDIX III. The Graphs Showing the Distribution of the Scores

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 143-158, ELAZIĞ-2002

ÜNİVERSİTELERDE YÜRÜTÜLEN YABANCI DİL DERSLERİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (Firat Üniversitesi Örneği)

*An Evaluation of Students' Views on Foreign Language Classes in
Universities (Sample of Firat University)*

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ*

Özet

Bu araştırma 2000-2001 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Firat Üniversitesi'nde okuyan ikinci sınıf öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Üniversitede uygulanan yabancı dil eğitiminin yeterliliğini belirlemek amacıyla yürütülen bu çalışmada öğrenciler üniversitede uygulanan yabancı dil öğretimini, sınıfların kalabalık oluşu, dersi veren öğretim elemanlarının derste kullandıkları yöntem ve tekniklerin yetersizliği, araç-gereç eksikliği, kullanılan ders kitabı, gibi nedenlerden dolayı yetersiz gördükleri belirlenmiştir. Öğrenciler yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi duymalarına rağmen, dil öğretiminde amaca pek fazla ulaşamadığı ve yabancı dil öğretiminin istenilen düzeyde yürütülemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Öğretimi, Yöntem, Yabancı Dil Öğretiminde Başarı

Abstract

This study was carried out in the second year students of Firat University in 2000-2001 academic year. It was aimed to determine the efficiency of foreign language instruction at the university with this study. The students stated that foreign language instruction carried out at Firat University was not sufficient. The reasons for this are as follows: The classes are somewhat overcrowded, the teachers do not use suitable methods and techniques, there are not sufficient equipments, the textbook is difficult for some students to study. Although the students have a high level of learning desire, it can be said that the teachers cannot reach the aims at foreign language classes.

Key Words: Foreign Language Teaching, Method, Success in Foreign Language Teaching

---

*) Y.Doç.Dr. Firat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, ngomleksiz@firat.edu.tr

Problem Durumu

Küreselleşmenin hız kazandığı bu dönemde, Ülkemizde yabancı dil öğretimi, üzerinde önemle durulan bir alan haline gelmiştir. Etkin bir yabancı dil öğretimi Avrupa Birliği'ne girmek isteyen Türkiye'de nitelikli insan gücü yetiştirmenin vazgeçilmez bir koşulu olarak görülmektedir. İlköğretim dördüncü sınıftan itibaren zorunlu ders haline getirilen yabancı dil dersi, öğretimin daha sonraki aşamalarında da eğitim programlarında yer almaktadır. Bu amaçla, yükseköğretim kurumlarında da yabancı dil dersi zorunlu dersler arasına alınmıştır. Yükseköğretim kurumlarında yabancı dil eğitim-öğretimi ve yabancı dille eğitim-öğretim yapılmasında uyulacak esaslara ilişkin yönetmelik, yabancı dil eğitim-öğretiminin amacını “zorunlu yabancı dil eğitim-öğretimin amacı; öğrenciye aldığı yabancı dilin temel kurallarını öğretmeyi, yabancı dil kelime hazinelerini geliştirmeyi, öğrencilerin kendilerini ifade edebilmelerini ve kendi konularındaki metinleri anlayabilmelerini sağlamak” şeklinde belirlemiştir.

Eğitim yaşamı kompleks bir olaydır. Genel olarak dört ana bileşenden oluşur: Öğretmen, öğrenci, öğretim programı ve çevre. Bunların hiç biri diğerinden daha az önemli değildir. Öğretmen programı düzenler, hangi bilginin hangi sıra içinde verileceğini belirler. Öğrenci öğrenen kişidir. Öğrenme başkalarıyla paylaşılacak bir sorumluluktur. Öğretim programı eğitim yaşantılarıyla ilgili bilgi, beceri ve değerleri bir araya getirir. Çevre, öğrenme yaşantılarının meydana geldiği ortamdır ve öğretmen ile öğrencinin öğretim programındaki anlamı paylaşımlarını etkiler (Novak & Govin, 1984: 6). McDonough & Shaw (1998), bu bileşenleri daha detaylı bir şekilde ele almaktadırlar. Onlara göre yabancı dil öğreniminde öğrencinin yaşı, ilgileri, İngilizce dil yeterlik düzeyi, yeteneği, anadili, akademik ve eğitim düzeyi, öğrenmeye karşı eğilimi, motivasyonu, öğrenme nedenleri, tercih edilen öğrenme stilleri ve kişiliğinin öğrenme sürecini etkileyen önemli faktörler olduğunu ifade etmektedirler. Cooper & McIntyre (1998) de öğrencinin ilgisi, bilgisi, kavrama gücü, motivasyonu ve tercih ettiği çalışma-öğrenme tarzı ile beklentilerinin öğrenmede önemli bir yer tuttuğunu vurgulamaktadırlar.

Yabancı dil öğretiminde ülke genelinde istenilen standarda ulaşılamadığı gözlenmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalara (Demirel, 1979; Ceyhan, 1982; Gülmez, 1982; Özer, 1984; Sözer, 1986; Tümer, 1986; Yaşar, 1990; Gömleksiz, 1993) bakıldığında bu görüşün desteklendiği görülmektedir. Bütün çabalara karşın, sayısı sınırlı bazı eğitim kurumlarının dışında, yabancı dil öğretimi okullarımızda hala ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Yabancı dil öğrenmek isteyenler, çözümü, genellikle okul sıraları dışında, başka yollara başvurarak aramaktadır. Bu çözüm bir özel yabancı dil

dershanesi, ya özel bir kurs ya da imkanlar ölçüsünde, öğrenmek istediği dilin ana dil olarak konuşulduğu ülkeye gitmek şeklinde olmaktadır.

Yabancı bir dil öğreniminde motivasyonun önemi kabul edilen bir gerçektir. Reece & Walker (1997) başarılı bir öğrenmenin gerçekleşmesinde motivasyonun anahtar bir kavram olduğunu belirtmekte ve daha az yetenekli ama yüksek düzeyde motive edilmiş bir öğrencinin, daha zeki ama daha az motive edilmiş bir öğrenciden daha başarılı olabileceğini ortaya koymaktadırlar. Bundan dolayı öğretmenlerin öğrencilerin motivasyonunu maksimum düzeye çıkartmaları gerekmektedir.

Yöntem, yabancı dil öğretiminde süreci etkileyen faktörlerden bir başkasıdır. Dil öğretiminde istenilen düzeye ulaşılamamasının nedenleri arasında yöntem seçimi ile ilgili yapılan yanlış uygulamalar önemli bir yer tutmaktadır.

Yabancı dil öğretiminde yöntem seçiminin doğru yapılması, amaca ulaşmayı doğrudan etkileyen bir durumdur. Amaca ulaşmayı sağlamada yöntem ile ilgili olarak şu sorulara cevap verilmelidir (Richards and Rodgers, 1997: 12):

- Dil öğretiminin genel hedefleri neler olmalıdır?
- Bir dil öğretimi konuşma yeterliğini mi, okumayı mı, çeviriyi mi yoksa başka diğer boyutları mı geliştirmeyi hedef almalı?
- Dilin temel yapısı nedir ve bu öğretim metodunu nasıl etkileyecektir?
- Dil öğretiminde içeriğin seçimini belirleyen temel ilkeler nelerdir?
- Dil öğretme ortamında ana dilin rolü ne olmalıdır?
- Dil ediniminde öğrenciler ne tür bir süreç izlerler ve bunlar bir yöntem ile bütünleştirilebilir mi?
- Ne tür yöntem ve teknikler hangi koşullarda en iyi şekilde kullanılır?

Geçmişten günümüze eğitimciler ve dilbilimciler yabancı dil öğretiminde en etkin yolu bulmak için sürekli yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler geliştirmişlerdir. Yabancı dil öğretiminde geleneksel dilbilgisi-çeviri yöntemi uzun yıllar kullanılmıştır. Daha sonraları gerek öğrenme psikolojisinde gerekse dilbilimdeki çağdaş gelişmeler, değişik dil öğretim yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Demirel (1983), gerek yurt dışında gerekse yurt içindeki dil öğretim uzmanları ve dilbilimciler tarafından benimsenen başlıca dil öğretim yöntemlerini şu şekilde sıralamaktadır: Dilbilgisi çeviri yöntemi, düzvarım yöntemi, kulak dil alışkanlığı yöntemi ile bilişsel öğrenme yaklaşımı, iletişimsel yaklaşım ve seçmeli-eklemeli yöntem olarak sıralanabilir.

Bir yöntem ya da yaklaşımın etkililiğini değerlendirirken, belirli genel ve davranışsal amaçlara sahip bir dil öğretim kursu ya da programı ile bağlantılı düşünmek gerekmektedir. Bir yöntem ya da yaklaşımın, materyallerin ve öğrenme etkinliklerinin

seçimi genellikle programın düzenlenmesi ve geliştirilmesi bağlamında yapılır. Program geliştirme ihtiyaç analizini, genel ve davranışsal amaçların geliştirilmesini, öğrenme ve öğretme etkinliklerinin seçimini ve dil programının çıktılarının değerlendirilmesini içerir (Richards and Rodgers, 1997: 155-156).

İletişim teknolojilerinin günlük yaşamı derinden etkilediği günümüz koşullarında, bazı klasik meslekler ortadan kalkmakta ve çeşitli uzmanlık alanları dalları bir araya gelerek yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Bu durum bireylerin, meslek hayatı boyunca, sadece okulda edindikleri bilgilerle yetinmeleri halinde meslek yaşamında başarıya ulaşmalarını engellemektedir. Başarı ancak, ilginin sürekli yenilendiği, eskiyenlerin yerine yenilerinin getirildiği, değişen ve gelişen koşullara uygun bilgi donanımının edinildiği ortamlarda sağlanabilmektedir. Globalleşen dünyada hızlı bilgi dolaşımının içinde kaybolmamak ve gelişmeleri izleyebilmek için en az bir yabancı dil bilme önem kazanmaktadır.

AMAÇ

Araştırmanın amacı, Fırat Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokullarda uygulanan yabancı dil eğitiminin yeterliliğine ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemektir.

Sınırlılıklar

Bu araştırma kapsadığı alan ve yararlandığı verilerle ilgili olarak, 2000-2001 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Fırat Üniversitesine bağlı Teknik Eğitim, Eğitim, Tıp, Su Ürünleri, Veteriner, Fen-Edebiyat, Mühendislik Fakülteleri ile Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu, Teknik ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okullarının ikinci sınıflarında okuyan öğrencilerle sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırma tarama modelindedir. Araştırmaya ait veriler, literatür taraması ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklardan, anket tekniği ile Fırat Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerden toplanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Fırat Üniversitesi'ne bağlı Fakülteler ile Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ve Meslek Yüksek Okullarıdır. Örneklem olarak ikinci sınıfta okuyan öğrenciler alınmıştır. İkinci sınıf öğrencilerinin örneklem olarak alınmasının nedeni, bu öğrencilerin, iki yıldan beri yabancı dil derslerini izlediklerinden dolayı, üniversitede yürütülen yabancı dil öğretimine yönelik bir görüş ortaya koyabilecekleri düzeyde olmalarıdır. Öğrencilerin tümüne ulaşılmaya çalışılmış ancak anketin

uygulandığı andaki derse gelmeyen bazı öğrenciler araştırma kapsamı dışında kalmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri Fırat Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve yüksekokullarında okuyan öğrenciler için hazırlanan bir anket ile toplanmıştır. Toplam 23 sorudan oluşan anket öğrencilerin doldurmaları için sınıfta elden dağıtılmış ve anketler doldurulduktan sonra yine aynı yöntemle toplanmıştır.

Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Anket aracılığıyla toplanan veriler bilgisayara aktarılmış ve SPSS istatistik programı ile çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans ve yüzde kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Fırat Üniversitesi'nin çeşitli fakülte ve yüksekokullarında okuyan öğrencilerin, üniversitede yürütülen yabancı dil derslerine ilişkin görüşleri ve bu görüşler üzerinde yapılan istatistiksel çözümlenmeler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Grupların Kişisel Özelliklerine Ait Bulgular

Araştırma kapsamında bulunan öğrencilere ait kişisel bilgiler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Deneklere Ait Kişisel Bilgiler

Ozellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	421	71.4
Kadın	169	28.6
Toplam	590	100.0
Yaş		
18 ve daha aşağısı	41	6.9
19-21 arası	421	71.4
22-24 arası	120	20.3
24 ve daha yukarısı	8	1.4
Toplam	590	100.0
Mezun Olunan Lise Türü		
Genel Lise	373	63.2
Süper Lise	52	8.8
Mesleki ve Teknik Lise	134	22.7
Anadolu lisesi	131	5.3
Toplam	590	100.0
Fakülte / Yüksekokul		
Teknik Eğitim Fakültesi	95	16.1
Eğitim Fakültesi	32	5.4
Beden Eğitimi Spor Yüksek Ok.	35	5.9
Tıp Fakültesi	69	11.7
Veteriner Fakültesi	112	19.0
Mühendislik Fakültesi	62	10.5
Meslek Yüksek Okulları	40	6.8
Su Ürünleri Fakültesi	55	9.3
Fen-Edebiyat Fakültesi	90	15.3
Toplam	590	100.0

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin %71.4'ü erkek, %28.6'sı bayanlardan oluşmaktadır. Deneklerin %71.4'ü 19-21 , %20.3'ü 22-24 yaşları arasında iken, %6.9'u 18 yaş ve daha aşağısında, %1.4'ü 24 yaş ve daha yukarısında bulunmaktadır. Görüldüğü gibi öğrencilerin büyük bir kısmı 19-21 yaşları arasındadır. Öğrencilerin %63.2'si Genel Lise mezunu olarak çoğunluğu oluştururken, bunu %22.7 ile Mesleki ve Teknik Lise, %8.8 ile Süper Lise, %1.4 ile Anadolu Lisesi mezunları takip etmektedir. Deneklerin fakültelere göre dağılımı ise oran çokluğuna göre şöyledir; Veteriner Fakültesi %19.0, Teknik Eğitim Fakültesi %16.1, Fen-Edebiyat Fakültesi %15.3, Tıp Fakültesi %11.7, Mühendislik Fakültesi %10.5, Su Ürünleri Fakültesi %9.3, Meslek Yüksek Okulları %6.8, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu %5.9 ve Eğitim Fakültesi %5.4.

Yabancı Dil Öğretimine İlişkin Bulgular

Bu kısımda Fırat Üniversitesi'nde uygulanan yabancı dil öğretiminin etkililiği ve yeterliğine ilişkin öğrenci görüşleri sunulmaktadır. Tablo 2'de öğrencilerin, üniversiteye, okudukları ortaöğretim kurumlarından ne tür bir yabancı dil bilgi düzeyi ile geldiklerini gösteren bulgular görülmektedir.

Tablo 2: Üniversiteye Gelirken Sahip Olunan Yabancı Dil Bilgi Düzeyi

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Ortaöğretimdeki Yabancı Dil Bilgisi		
Çok iyi	14	2.4
Oldukça İyi	43	7.3
İyi	212	35.9
Kötü	245	41.5
Çok kötü	76	12.9
Toplam	590	100.0

Fırat Üniversitesi'nde okuyan ve araştırma kapsamına alınan öğrencilerin toplam 54.7'si üniversiteye geldiklerinde yabancı dil bilgi düzeylerinin kötü ve çok kötü olduğunu belirtirken, %35.9'u iyi, %7.3'ü oldukça iyi demekte, çok iyi diyenlerin oranı ise sadece %2.4'tür. Bu bulgular öğrencilerin ortaöğretimde iyi bir yabancı dil bilgi düzeyi ile üniversiteye gelmediklerini göstermektedir. Deneklerin üniversiteye yetersiz bir yabancı dil bilgi düzeyi ile gelmelerinin nedenlerine ilişkin görüşleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: Ortaöğretimdeki Yabancı Dil Dersinin Durumu

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Ortaöğretimdeki Yabancı Dil Dersi		
Dersi branş dışı öğretmenler veriyordu	335	56.8
Derse branş öğretmenleri geliyordu	172	29.2
Dersler çoğunlukla boş geçiyordu	47	8.0
Dersler kısmen boş geçiyordu	26	4.4
Dersler tamamen boş geçiyordu	10	1.7
Toplam	590	100.0

Öğrencilerin üniversiteye yetersiz bir yabancı dil bilgi düzeyi ile gelmelerinin nedenini ortaya çıkarmak amacıyla öğrencilere, ortaöğretimde yabancı dil dersini hangi şartlarda gördükleri yönünde bir soru sorulmuştur. Öğrencilerin %56.8'i ortaöğretimde iken yabancı dil derslerini branş dışı öğretmenlerin verdiğini ifade ederken, branş öğretmenlerinin derse girdiğini belirten öğrencilerin oranı sadece 29.2'dir. Öğrencilerin %8.0'ı dersin çoğunlukla boş geçtiği, %4.4'ü kısmen boş geçtiği, %1.7'si ise tamamen boş geçtiği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Öğrencilerin yabancı dil bilme ve öğrenmeye ilişkin görüşleri Tablo 4'te görülmektedir:

Tablo 4: Yabancı Dil Bilme ve Öğrenmenin Gerekliliği

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Bilme ve Öğrenmenin Gerekliliğine Katılma		
Tamamen Katılıyorum	457	79.2
Katılıyorum	60	10.2
Kısmen Katılıyorum	51	8.6
Az Katılıyorum	5	0.8
Katılmıyorum	7	1.2
Toplam	590	100.0

Tablo 4'te bulunan bulgular incelendiğinde, deneklerin toplam %89.4'ü yabancı dil bilme ve öğrenmenin gerekliliğine tamamen katılıyorum ve katılıyorum görüşündedir. Az katılıyorum ve katılmıyorum diyenlerin oranı ise toplam sadece %2.0'dır. Elde edilen bu bulgular üniversite öğrencilerinin yabancı bir dil bilme ve öğrenmelerinin gerekli olduğu düşüncesini paylaştıklarını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin yabancı dil bilme ve öğrenmenin nedenlerine ilişkin görüşleri Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5: Yabancı Dil Bilme ve Öğrenmenin Gerekli Oluşunun Nedenleri

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Y.Dil Bilme ve Öğrenmenin Gerekliliğinin Nedenleri		
Daha kolay iş bulma imkanı sağladığı için	177	30.00
Lisansüstü eğitim yapmak için	124	21.05
Mesleki yayınları izlemek için	122	20.63
Yabancılarla arkadaşlık kurup, değişik kültürleri tanımak için	85	14.34
Yurt dışına gitmek için	82	13.98
Toplam	590	100.0

Araştırma kapsamındaki deneklerin yabancı dil bilme ve öğrenmeyi gerekli görme nedenleri sorulduğunda, deneklerin %30.00'u daha kolay iş bulma imkanı sağladığından, %21.05'i lisansüstü eğitim yapmak istediğinden, %20.63'ü mesleği ile ilgili yabancı kaynakları izleyebilme şansı verdiğinden, %14.34'ü yabancılarla daha kolay arkadaşlık kurup, değişik kültürleri tanımayı düşündüğünden, %13.98'i ise yurt dışına gitmek istediğinden yabancı dil bilme ve öğrenmenin gerekli olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu bulgular öğrencilerin yabancı bir dili bilme ve öğrenmenin çağın bir gerçeği ve gerekliği olduğunu kavradıklarını göstermektedir. Üniversitede uygulanan

yabancı dil öğretiminin yeterliliğine ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 6’da verilmektedir:

Tablo 6: Üniversitede Uygulanan Yabancı Dil Öğretiminin Yeterliliği

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Üniversitedeki Yabancı Dil Öğretiminin Yeterliliği		
Çok yeterli buluyorum	12	2.0
Yeterli buluyorum	55	9.3
Kısmen yeterli buluyorum	141	23.9
Çok az yeterli buluyorum	122	20.7
Yetersiz buluyorum	260	44.1
Toplam	590	100.0

Üniversitede uygulanan yabancı dil eğitiminin yeterliliği ile ilgili Tablo 6’daki bulgulara bakıldığında öğrencilerin toplam %64.8’i üniversitede uygulanan yabancı dil eğitimini yetersiz ve çok az yeterli bulmaktadırlar. Kısmen yeterli buluyorum diyenler %23.9, yeterli ve çok yeterli buluyorum diyenlerin oranı ise toplam olarak sadece %11.3’tür. Bu durum üniversite öğrencilerinin uygulanan yabancı dil öğretiminin yeterli düzeyde bulmadıklarını göstermektedir. Öğrencilerin uygulanan yabancı dil öğretiminin yeterli bulmama nedenleri Tablo 7’de sunulmaktadır:

Tablo 7: Yabancı Dil Öğretiminin Yetersizliğinin Nedenleri

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Öğretiminin Yetersizliğinin Nedenleri		
Haftalık yabancı dil ders saatleri az	170	28.75
Kullanılan yöntem-teknikler yetersiz	146	24.69
Araç-gereçler eksik	143	24.32
Üçüncü ve dördüncü sınıflarda yabancı dil dersi yok	67	11.40
Sınıflar çok kalabalık	64	10.84
Toplam	590	100.0

Deneklere üniversitedeki yabancı dil öğretiminin yetersizliğinin nedenleri sorulduğunda %28.75’i haftalık yabancı dil derslerinin sayısının az olduğunu ifade etmekte, %24.69’u öğretim elemanlarının derste kullandığı yöntem ve teknikleri yetersiz bulmakta, %24.32’si yabancı dil laboratuvarı, video-teyp gibi araç-gereçler olmadığı için, %11.40’ı üçüncü ve dördüncü sınıflarda yabancı dil dersi olmadığından dolayı yetersiz olduğunu düşünmekte, %10.84’ü sınıfları kalabalık bulduğu için yetersiz bulmaktadırlar. Daha yeterli bir yabancı dil öğretimine ilişkin öğrenci görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8: Daha Yeterli Bir Yabancı Dil Öğretimine İlişkin Görüşler

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Daha Yeterli Bir Yabancı Dil Öğretimi İçin Yapılacaklar		
Hazırlık sınıfı olmalıdır	203	34.37
Sınıflar seviye tespit sınavı yapılarak oluşturulmalı	195	32.99
Yabancı dil dersi dört yıl boyunca okutulmalı	133	22.47
Yabancı dil dersi seçmeli olmalıdır	59	10.07
Toplam	590	100.0

Yabancı dil öğretiminin daha yeterli hale getirilebilmesi için neler yapılması gerektiği sorusuna öğrencilerin %34.47’si hazırlık sınıfı olması, %32.99’u seviye testi

yapılarak öğrencilerin seviyelerine göre sınıflara yerleştirilmesi, %22.47'si dört yıl boyunca yabancı dil dersinin okutulması, %10.07'si yabancı dil dersinin seçmeli olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Öğrencilerin yabancı dil derslerinde kullanılan ders kitabına dair görüşleri Tablo 9'da sunulmaktadır.

Tablo 9: Ders Kitabı Hakkındaki Düşünceler

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Ders Kitabını Nasıl Buluyorsunuz?		
Seviyeme göre çok zor	345	58.5
Seviyeme uygun	163	27.6
Seviyeme göre çok kolay	82	13.9
Toplam	590	100.0

Yabancı dil ders kitabını öğrencilerin %58.5'i çok zor bulmakta, %27.6'sı seviyesine uygun, %13.9'u da seviyesine göre çok kolay bulmaktalar. Tabloda belirtilen bulgulara göre, yabancı dil dersi için üniversitede okutulması tercih edilen kitapların öğrencilerin seviyelerine göre zor olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı dil dersine çalışmaya yönelik öğrenci görüşleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 10: Yabancı Dil Dersine Çalışma Durumu

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Dersine Çalışma Durumu		
Her zaman	16	2.7
Genellikle	63	10.7
Bazen	177	30.0
Nadiren	237	40.2
Hiçbir zaman	97	16.4
Toplam	590	100.0

Tablo 10'daki bulgulara bakıldığında, öğrencilerin %40.2'si yabancı dil dersine nadiren, %30.0'u bazen, %10.7'si genellikle çalıştığını ifade etmektedirler. Hiçbir zaman çalışmadığını belirten öğrencilerin oranı %16.4 iken, her zaman çalıştığını belirten öğrencilerin oranının %2.7 oluşu dikkat çeken bir bulgudur. Bu bulgulara bakıldığında öğrencilerin yabancı dil dersine çalışmak için yeterli zaman ayırmadıkları söylenebilir. Deneklerin yeterince çalışmama nedenlerine ilişkin görüşleri Tablo 11'de görülmektedir:

Tablo 11: Yabancı Dil Dersine Çalışmama Nedenleri

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Dersine Çalışmama Nedenleri		
Nasıl çalışılması gerektiğini bilmiyorum	302	51.22
İngilizce branş dersi olmadığı için	200	33.93
Çalışma şartlarım uygun olmadığı için	82	13.87
Yabancı dile gerekli görmediğim için	6	0.98
Toplam	590	100.0

Çalışmama nedenleri sorulduğunda deneklerin %51.22'si nasıl çalışılması gerektiğini bilmediği için, %33.93'ü İngilizce branş dersi olmadığı için, %13.87'si

kaldığı yerde çalışma şartlarının uygun olmadığı için çalışmadıklarını ifade ederken, yabancı dili gerekli görmediği için çalışmadığını belirtenlerin oranı ise sadece %0.98'dir. Tablodaki bulgular, öğrencilerin, yabancı dil dersini kendileri için gerekli gördüğünü, ancak nasıl çalışmalar gerektiğini bilmediklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin bu tabloda yabancı dili gerekli görmelerine ilişkin görüşleri, Tablo 4'de sunulan bulgularla bir paralellik arz etmekte ve birbirini desteklemektedir.

Yabancı dil dersinde öğrenci başarısının ölçülmesinde ne tür bir yol izlenmesine ilişkin öğrenci görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 12: Yabancı Dil Dersinde Başarının Ölçülmesi

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Dersinde Başarının Ölçülmesi		
Sadece yazılı sınav yapılmalıdır	198	33.6
Sadece sözlü sınav yapılmalıdır	72	12.2
Hem yazılı hem de sözlü sınav yapılmalıdır	320	54.2
Toplam	590	100.0

Yabancı dil dersinde öğrenci başarısı ölçülürken nelere dikkat edilmesi gerektiği yönündeki soruya araştırma kapsamında bulunan deneklerin %54.2'si hem yazılı hem de sözlü sınav yapılmalı yönünde görüş bildirirken, %33.6'sı sadece yazılı sınav yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Sadece sözlü sınav olmalı diyenlerin oranı ise %12.2 düzeyindedir. Deneklerin belirttiği bu bulgular, yabancı dil öğreniminde, hem yazılı hem de sözlü sınavın yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, öğrencilerin yazılı iletişim yeteneklerini belirlemenin yanı sıra sözel yeteneklerinin hem ölçülmesi hem de geliştirilmesi açısından önem kazanmaktadır.

Yabancı dil dersinde öğretim elemanlarının ödev verme sıklığına ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 13'de sunulmuştur:

Tablo 13: Yabancı Dil Dersinde Ödev Verme Sıklığı

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı Dil Dersinde Ödev Verme Sıklığı		
Her zaman	34	5.7
Genellikle	63	10.7
Bazen	103	17.5
Nadiren	145	24.6
Hiçbir zaman	245	41.5
Toplam	590	100.0

Yukarıdaki tabloda yabancı dil öğretim elemanlarının ödev vermelerine ilişkin öğrenci görüşleri ise şöyle belirlenmiştir: Öğrencilere göre yabancı dil öğretim elemanlarının %5.7'si her zaman, %10.7'si genellikle, %17.5'i bazen, %24.6'sı nadiren ödev verirken, %41.5'i de hiç ödev vermemektedir. Bulgular incelendiğinde ödev vermeyen öğretim elemanlarının sayısının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu durumun öğrencilerin, yabancı dile ders saatleri dışında yeterli düzeyde vakit ayıramamalarına ve

bunun sonucunda gereken düzeyde çalışmamalarına neden olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında bulunan deneklerin yabancı dil dersinde verilen ödevleri yapmalarına ilişkin görüşleri Tablo 14’de görülmektedir:

Tablo 14: Yabancı Dil Dersinde Verilen Ödevlerin Yapılma Durumu

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Verilen Ödevlerin Yapılma Durumu		
Her zaman	83	14.1
Genellikle	172	29.1
Bazen	80	13.6
Nadiren	128	21.7
Hiçbir zaman	127	21.5
Toplam	590	100.0

Deneklere verilen ödevleri yapıp yapmadıkları sorulduğunda, öğrencilerin %14.1’i her zaman, %29.1’i genellikle, %13.6’sı bazen, %21.7’si nadiren ödevini yaptığını belirtirken, %21.5’i de hiç yapmadığını ifade etmiştir. Tablodaki bu bulgulara dayanarak öğrencilerin verilen ödevleri yapmadıkları söylenebilir. Bu durumun nedenlerine ilişkin veriler Tablo 15’te bulunmaktadır.

Tablo 15: Verilen Ödevlerin Yapılmama Nedenleri

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Verilen Ödevlerin Yapılmama Nedenleri		
Ödevler seviyemizin çok üstünde	290	49.1
Ödevler amaca uygun verilmiyor	189	32.1
Kütüphanede yeterli kaynak bulunmuyor	111	18.8
Toplam	590	100.0

Ödev yapmayan öğrencilerin %49.1’i verilen ödevlerin bilgi seviyelerinin çok üstünde olduğunu belirtmekte, %32.1’i ödevlerin amaca uygun verilmediğini, %18.8’i kütüphanede yeterli kaynak bulunmadığını ödev yapmama nedenleri olarak belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgular, ödevlerin, öğrencilerin İngilizce bilgi düzeylerini artırmaya katkıda bulunacak şekilde verilmediğini, verilen ödevlerin de amaca hizmet etmekten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 16’da öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi düzeylerine ilişkin görüşleri sunulmaktadır.

Tablo 16 : Yabancı Dil Öğrenmeye Karşı İlgi Düzeyi

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi düzeyiniz nedir?		
Çok fazla	177	30.0
Fazla	158	20.8
Orta	180	30.5
Az	40	6.8
Çok az	20	3.4
Hiç ilgim yok	15	2.5
Toplam	590	100.0

Araştırma kapsamında bulunan deneklerin yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi düzeylerine ilişkin bulgular incelendiğinde öğrencilerin toplam %50.8’i ilgi düzeylerinin

çok fazla ve fazla olduğunu ifade etmişlerdir. İlgi düzeyleri orta olanların oranı ise %30.5 olarak belirlenmiştir. İlgi düzeylerinin az, çok az olduğunu ifade edenlerle hiç olmadığını belirtenlerin toplam oranı ise sadece %12.7'dir. Bu bulgular dikkate alındığında öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi duydukları söylenebilir. Bu görüşler, Tablo 4 ve Tablo 11'de elde edilen bulgularla birbirini desteklemektedir.

Yabancı dile ilginin az oluşuna ilişkin öğrenci görüşleri Tablo 17'de verilmiştir:

Tablo 17: Yabancı Dil Öğrenmeye Karşı İlgi Düzeyinin Az Olmasının Nedenleri

Davranış	Öğrenci	
	f	%
İlgi Düzeyinin Az Olmasının Nedenleri		
Ortaöğretim yabancı dil bilgi düzeyim düşük	211	35.70
Gelişigüzel, plansız ve düzensiz çalıştığım için	143	24.30
Yeterince Motivasyonum sağlanamadığı için	140	23.66
Dersin öğretim elemanı ile iletişim kuramadığım için	96	16.34
Toplam	590	100.0

Denekler ilgi düzeylerinin az olmasının veya hiç olmamasının nedenleri arasında, birinci sırada, %35.70 ile ortaöğretim yabancı dil bilgi düzeyinin düşük oluşundan ve bu nedenle uyum sağlayamamasını belirtirken, bu durumu %24.30 ile gelişigüzel, plansız ve düzensiz çalışma olduğu görüşü izlemektedir. Üçüncü sırada %23.66 ile çalışmak için yeterince motive edilmemek gerekçe olarak belirtilmektedir. Bunların dışında %16.34 ile dersin öğretim elemanı ile yeterince iletişim kuramama şeklinde bir bulgu da dikkat çekmektedir.

Öğrencilerin yabancı dil dersi ile ilgili sorunlara ne tür çözüm yolları aradıklarına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 18: Yabancı Dil Dersine İlişkin Sorunların Çözüm Yolları

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı dil dersine ilişkin sorunlarınızı nasıl çözersiniz?		
Dersin öğretim elemanına danışarak	178	20.77
Ailemde veya çevremde iyi bilen kişilere danışarak	215	25.09
Özel Kurslara katılarak	182	21.54
Yardımcı kaynaklara başvurarak	282	32.90
Toplam	857	100.0

Yabancı dil dersinde karşılaşılan sorunları nasıl çözdüklerine ilişkin deneklerin birden fazla seçeneği işaretleyerek cevap verdikleri bu soruya ait bulgulara bakıldığında, öğrencilerin karşılaştıkları sorunları en fazla %32.90 ile yardımcı kaynaklara başvurmak suretiyle çözmeye çalıştıkları belirlenmiştir. Deneklerin %25.09'u ailesinde veya çevresinde iyi bilen kişilere danıştığını, %21.54'ü özel kurslara katıldığını, %20.77'si ise dersin öğretim elemanına danıştığını belirtmişlerdir.

Üniversitede uygulanan yabancı dil eğitimi ile deneklerin ne tür bir dil yeteneği geliştireceklerine ilişkin düşünceleri Tablo 19'da sunulmaktadır:

Tablo 19: Fakültedeki / Yüksekokuldaki Yabancı Dil Eğitimi ile Ne Tür Bir Dil Yeteneği Geliştirileceğine İlişkin Düşünceler

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı dil öğretimi ile nasıl bir yabancı dil becerisi geliştirebilirsiniz?		
Mesleki yayınları sözlük yardımı ile Türkçeye çevirebilirim	148	22.26
Konuşabilir ve konuşulanı anlayabilirim	63	9.47
Anlayabilir fakat konuşamayabilirim	159	23.91
Anlatılanları yazabilir, okuduğumu anlayabilirim	49	7.37
Hepsi	12	1.80
Hiçbiri	234	35.19
Toplam	665	100.0

Birden fazla seçeneğin tercih edilebildiği bu soruya araştırma kapsamında bulunan üniversite öğrencilerinin %23.91'i fakültelerindeki veya yüksekokullarındaki mevcut yabancı dil öğretimi ile konuşulanları anlayabileceğini ama konuşamayacağını ifade ederken, %22.26'sı mesleki yayınları sözlük yardımı ile Türkçeye çevirebileceğini belirtmiştir. Öğrencilerin %9.47'si konuşabilir ve konuşulanı anlayabilirim derken, %7.37'si anlatılanları yazabilir ve okuduğumu anlayabilirim yönünde görüş belirtmişlerdir. Bütün bu becerilerin hepsini yapacağını belirten öğrencilerin oranı ise sadece %1.80'dir. Bu becerilerin hiçbirini geliştiremediği yönünde görüş belirten öğrencilerin oranının %35.19 çıkması üzerinde dikkatle durulması gereken bir bulgudur. Yabancı dil dersinin nasıl verilmesi gerektiğine dair öğrenci görüşleri aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Yabancı dil dersinin nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin görüşleri Tablo 20'de verilmektedir:

Tablo 20 : Yabancı Dil Derslerinin Nasıl Verilmesi Gerektiğine Dair Düşünceler

Davranış	Öğrenci	
	f	%
Yabancı dil dersleri nasıl verilmelidir?		
Temel gramer bilgilerine ağırlık verilmelidir	357	24.19
Mesleki yayınları okuyup anlamaya ağırlık verilmelidir	236	15.99
Konuşma becerisine ağırlık verilmelidir	364	24.66
Bol bol çeviri yapmaya ağırlık verilmelidir	324	21.95
Anlatılanı yazma becerisine ağırlık verilmelidir	195	13.21
Toplam	1476	100.0

Deneklere nasıl bir yabancı dil öğretimi istendiği yönünde birden fazla seçeneği işaretlemeleri istenen bu soruda öğrencilerin %24.66'sı konuşma becerisine, %24.19'u temel gramer bilgilerine, %21.95'i daha çok çeviri yapmaya, %15.99'u mesleki yayınları okuyup anlamaya, %13.21'i de anlatılanı yazma becerisine ağırlık verilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

SONUÇ

Araştırma ile üniversite öğrencilerinin yabancı dil öğretimine ilişkin görüşlerinden elde edilen sonuçlar şöyledir:

Araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin %74.4'ü erkek, %28.6'sı kız

öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin %71.4 gibi büyük bir bölümü 19-21 yaş arasında bulunmaktadır. Deneklerin %63.2'si genel lise, %22.7'si mesleki ve teknik lise, %8.8'i süper lise, %5.3'ü de Anadolu lisesi mezunudur. Araştırmaya üniversitede bulunan 8 fakülte ve 3 yüksekokul öğrencileri katılmıştır.

Öğrencilerin yarısı üniversiteye iyi bir yabancı dil bilgi düzeyi ile gelmemektedir. Bu durumun en önde gelen nedenlerinden biri ortaöğretimde yabancı dil dersini branş dışı öğretmenlerin vermesi veya dersin boş geçmesidir.

Denekler, yabancı dil bilme ve öğrenmeyi kendileri için gerekli görmektedirler. Bu durumun nedeni olarak bir yabancı dil bilmenin daha iyi iş bulma imkanı sağlaması, lisansüstü eğitim yapma isteği ve mesleğe yönelik yabancı kaynakları izleme en çok benimsenen görüşlerdir.

Öğrenciler fakülte ve yüksekokullarda uygulanan yabancı dil eğitim-öğretimi yeterli bulmamaktadırlar. Haftalık yabancı dil derslerinin az olması, öğretim elemanlarının derste kullandıkları yöntem ve tekniklerin yetersiz oluşu, yabancı dil laboratuvarı, video-teyp gibi araç gereçlerin olmaması bu yetersizliğin nedenleri arasında düşünülmektedir. Denekler yabancı dil öğretiminin daha yeterli hale gelebilmesi için öncelikle hazırlık sınıfının olması, seviye tespit sınavı yapılarak öğrencilerin seviyelerine göre sınıflara yerleştirilmesi ve yabancı dilin öğrenim hayatları boyunca okutulması gerektiğini düşünmektedirler.

Derslerde kullanılan yabancı dil ders kitabını öğrencilerin %27.6'sı seviyesine uygun, %13.9'u da seviyesine göre çok kolay bulurken, %60.0'a yakını ise kendi bilgi düzeyleri için çok zor bulmaktalar.

Öğrenciler yabancı dil dersine olması gereken düzeyde çalışmamaktadırlar. Buna gerekçe olarak nasıl çalışılması gerektiğini bilmemeleri ve yabancı dilin branş dersi olmaması gösterilmektedir.

Yabancı dil derslerinde öğrenci başarısı ölçülürken, hem yazılı hem de sözlü sınavın yapılması, öğrencilerin çoğunluğu tarafından benimsenmektedir.

Öğretim elemanları fazla ödev vermemekte, verilen ödevler de öğrenciler tarafından gereken düzeyde yapılmamaktadır. Yapılmamasının nedeni olarak, ödevlerin öğrencilerin bilgi düzeylerinin üstünde verilmesi gösterilmektedir.

Araştırma kapsamındaki deneklerin yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi düzeyleri yüksek bulunmuştur. İlgi düzeyinin düşük olduğunu belirten denekler, bu duruma gerekçe olarak ortaöğretimdeki yabancı dil bilgi düzeylerinin düşük olmasından uyum sağlayamadıklarını, gelişigüzel ve plansız çalıştıklarını ve çalışmak için yeterince motivasyonlarının sağlanmadığını belirtmektedirler.

Öğrenciler, yabancı dil ile ilgili sorunlarını çözmek için çoğunlukla yardımcı kaynaklara başvurmakta ve ailelerinde veya çevrelerinde daha iyi bilen kişilere danışmaktalar. Bunun dışında bir kısım öğrenci özel kurslara gitmekte veya dersin öğretim elemanına danışmaktadır.

Üniversitede uygulanan mevcut yabancı dil öğretimi ile öğrencilerin %23.91'i anlayabildiğini fakat konuşamadığını, %22.26'sı mesleki yayınları sözlük yardımı ile Türkçeye çevirebildiğini ifade ederken, %35.19'u ise herhangi bir yabancı dil becerisi geliştiremediği yönünde görüş ortaya koymuşlardır.

Araştırmaya katılan öğrenciler, yabancı dil derslerinin temel gramer bilgileri yanı sıra, konuşma, yazma, okuma ve dinleme becerilerini dikkate alarak verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

ÖNERİLER

Yabancı bir dil bilmek yükseköğrenim gören her birey için kaçınılmaz bir gerektir. Yabancı dil bilen bireyler yetiştirmek, küreselleşen dünyada, gelişen hızlı teknoloji karşısında yeni durumlara uyum sağlayabilecek bireylere sahip olmak açısından önemlidir. Bu noktadan hareketle, araştırmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak, üniversitede uygulanan yabancı dil öğretimine ilişkin aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye karşı ilgi düzeyleri yüksek tutulmalıdır. Bunun için öğrencilerin öğretim elemanları ile yeterli düzeyde iletişim kurmaları sağlanmalıdır.

Haftalık yabancı dil ders saatleri artırılmalı, yabancı dil öğretimine sadece ilk iki yıl yerine, öğrencinin üniversitedeki öğrenim hayatı süresince yer verilmelidir.

Etkili bir yabancı dil öğretimi gerçekleştirmek amacıyla gerekli araç-gereç temin edilmeli ve bunların etkin bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

Öğrenciler sınıflara seviye tespit sınavı yapılarak yerleştirilmelidir. Bu şekilde yabancı dili iyi olanların zamanla bilgi düzeylerinde gerilemenin olması engellenir, yetersiz düzeyde olanlar da kendini geliştirme imkanı bulurlar.

Derste kullanılan ders kitabı seçilirken öğrencilerin seviyeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Öğrencilerin yabancı dil bilgi düzeylerine göre kitap kullanılmalıdır.

Yabancı dil dersinde öğrenci başarısının ölçülmesinde hem yazılı hem de sözlü uygulamalara yer verilmelidir. Öğrenmede devamlılığı sağlamak açısından öğrencilere ödev verilmeli, verilen ödevler de amaca hizmet edecek şekilde olmalı ve öğrencileri öğrenmeye sevk etmelidir.

Kaynakça

- Ceyhan, E.** (1982). Türkiye Üniversitelerinde Yabancı Dil Öğretim Programlarının Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi
- Cooper, P. & McIntyre D.** (1998). Effective Teaching and Learning. Teachers' and Students' Perspectives. Biddles Limited, Guildford and King's Lynn. Great Britain: Open University Press.
- Demirel, Ö.** (1979). Orta Eğitimde Yabancı Dil Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi., Eğitim Fakültesi.
- Demirel, Ö.** (1983). Yabancı Dil Öğretiminde Çağdaş İlke ve Yöntemler. Milli Eğitim. Sayı: 13. 20-23.
- Gömlüksiz, M. N.** (1993). Yükseköğretimde Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları - Fırat Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülmez, Y.** (1982). Yabancı Dil Öğretiminde Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi., Eğitim Fakültesi.
- McDonough, J. & Shaw, C.** (1998). Materials and Methods in ELT – A Teacher's Guide – Applied Language Studies. Blackwell Publishers Inc. Oxford, Great Britain.
- Novak, J. D. & Gowin, D. .B.** (1984). Learning How To Learn. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Özer, B.** (1984). Türk Üniversiteleri İçin Yabancı Dil Öğretim Modeli. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Reece, I & Walker, S.** (1997). Teaching, Training and Learning. A Practical Guide. (Third Ed.). Great Britain: Business Education Publishers Limited.
- Richards, J. C. & Rodgers, T. S.** (1997). Approaches and Methods in Language Teaching -A Description and Analysis- Cambridge Language Teaching Library. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sözer, E.** (1986). Türkiye'deki Üniversitelerde Bilim-Meslek Alanlarına Yönelik Yabancı Dil Eğitimi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (2). 177-202.
- Tümer, M.** (1986). Yükseköğretimde Yabancı Dil ve Bir Anket. Marmara Ün. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Derg. 3 (3). 323-333.
- Yaşar, Ş.** (1990). Yabancı Dil Öğretiminde Programlı Öğretim Uygulaması. Anadolu Ün. Yay. No: 476. Eğt. Fak. Yay. No: 14. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 159-183, ELAZIĞ-2002

EĞİTİM TEKNOLOJİSİNDE YENİ PARADİGMA: OLUŞTURMACILIK

The New Paradigm in Educational Technology: Constructivism

Mehmet GÜROL*

ÖZET

Oluşturmacı (constructivism) yaklaşım veya teori internetle ortaya çıkmış bir kavram değildir. Tarihçesini Sokrates ve Kant'a dayamak mümkün olmakla birlikte. Piaget ve L. S. Vygotsky bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, oluşturmacı yaklaşıma ilişkin önemli gelişmeler de son 10 yılda Bednar, Cunningham, Duffy-Perry, Jonassen gibi bilim adamlarının öncülüğünde olmuştur. Oluşturmacı yaklaşımın epistemolojik temelinde nesnel bir gerçeğin olmadığı; anlamın birey tarafından, kendi deneyimleri ışığında oluşturulması yatmaktadır. Öğrenme kavramı da bu temele dayanmaktadır. Oluşturmacı öğretimin temel amacı da öğrencilerin kendi düşünce ve yorumlarını geliştirmeleri için onları desteklemektir. Dolayısıyla, oluşturmacı öğretim tasarımı da öğrenmeye odaklanmaktadır. Önemli olan öğretim döngüsü değil, öğrenme ortamı ve etkileşimdir. Onun için etkileşimli teknolojiler oluşturmacı yaklaşımda önemli rol oynamaktadır. Öte taraftan ise, öğretim tasarımcılarının, oluşturmacı çalışmalara ilişkin uygulamalarda pratik yol göstericilere ihtiyaçları vardır.

Anahtar kelimeler: Eğitim teknolojisi, öğrenme, oluşturmacılık, öğretim tasarımı,

ABSTRACT

Constructivism assumes there are multiple perspectives through which individuals may view the world. Individuals construct these perspectives by building mental models. Further, new mental models are more easily built when they are linked to individuals' existing mental models. Constructivist learning is based on the idea that children's minds are not blank slates. They all have a set of beliefs, theories and perceptions. Learning happens when these are challenged through conversation, a hands-on activity or an experience. Children adapt their minds to fit in new information. This may involve reinforcing an existing theory, adapting one, or recreating a complete new one. The constructivist point of view challenges the traditional approach to instructional design. Uniform learning objectives can not be stated for all learners, given that the constructivist approach recognizes that all learners enter at unique levels and derive their own meaning from the learning situation.

Key Words: Educational technology, learning, constructivism, instructional design

---

* Doç. Dr., F.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bölümü

1. Giriş

Eğitim teknolojisinin temel işlevlerinden biri de, etkili ve verimli öğrenme-öğretme süreçlerinin tasarlanmasıdır (Alkan, 1984). Bunun gerçekleşebilmesi için de öğrenme ve öğretme ile ilgili güvenilir bilimsel araştırma verilerinin olması gerekmektedir. Öğretim tasarımı ise, öğrenme kuramlarının ortaya koyduğu bilgilerin öğretme uygulamalarında nasıl işe koşulabileceği ile uğraşmaktadır. Öğrenme kuramları da bireylerin nasıl öğrendikleriyle ilgilidir. Öğretim uygulamalarının başarılı olması, öğrenme kuramlarının ortaya koyduğu bilgilerin uygun süreç ve ortamlarla işe koşulmasına bağlıdır.

Öğretim tasarımının içerisinde yer alacak etkinlikler de benimsenen öğrenme kuramı ve ona bağlı olarak oluşan öğretme anlayışına göre değişiklikler göstermektedir. Öğretim süreçlerinin tasarlanmasını nesnelci (objectivism=davranışçı ve bilişselci) ile oluşturmacı yaklaşımları etkilemektedir. Bu yaklaşımlardan oluşturmacı, yeni anlayış ve uygulamalarla kendini göstermekte ve geleneksel sistemi etkilemektedir.

2. Oluşturmacı Anlayışın Felsefi ve Psikolojik Temelleri

Biliş ve gerçekliği çözümleme teorisi olarak da nitelendirilebilecek olan felsefe, başlıca konu alanlarını algılama, bilgi edinme vb. olan psikoloji, davranış ve eğitim bilimlerini büyük ölçüde etkilemektedir. İkibin beşyüz yıldan beri batı felsefecileri “duyu organlarımızın bize gerçeği bildirdiğinden nasıl emin olabiliriz?”, “objektif gerçekliğe yönelik mantıksal, duysal ve matematiksel olarak herhangi bir yol var mıdır?”, “gerçekliğe ulaşmada alternatif yollar nelerdir?” gibi sorularla meşgul olmuşlardır (Klaus, M).

Nesneli nasıl idrak ettiğimizi ve gerçekliği nasıl algıladığımızı günümüzde tartışan iki felsefi paradigma ve anlayış vardır. Bunlar nesnelcilik ve oluşturmacıdır (Klaus, M). Dışsal olarak gerçekliğe aracılık eden nesnelcilik ile, içsel olarak gerçekliğe aracılık eden oluşturmacı birbirlerine karşıt sayılırlar öne sürmektedir. Nesnelcilik, temelini realizm ve esasicilikte bulur (Lakoff, 1987). Realizm, beşeri yaşantı ve deneyimlerden bağımsız ve insana dışsal olan gerçek bir dünya olduğu varsayımından hareket etmektedir. Realist epistemoloji, “gerçekliğin” kesin, mutlak ve doğru temsilleri olan dışsal gerçeklik ile beşeri kavramsal sistem arasında bağlantılar olduğu sayılıtısına dayanmaktadır. Zihnimizdeki yapılandırılmış temsiller dışsal gerçekliğin ve onun yapısının bir aynasıdır (Rorty, 1979). Örneğin, kelimeler gerçekliğin görünümünü temsil etmektedir. Bu yüzden anlam ve yorum dili kullananlara dışsaldır. Öğretmenin temel görevi öğrencilerin objektif gerçekliği özümseme ve öğrenmesine yardım etmektir.

Bilginin kendisi objektif gerçekliğin koşullarında “doğru” veya “yanlış”tır (Klaus, M).

Nesnelcilik ve bilinemezlik arasında bir köprü oluşturmaya çalışan Alman felsefecisi Kant, 1781 yılında “Saf Aklın Eleştirisi” adlı kitabını yayınladığı zaman, beşer zihninin bazı “a priori” bilgilere sahip olduğunu ifade etmiştir. “A priori” olarak ifade edilen bilgi yapıları, bireyin çevreyi algılayışını da belirlemektedir. Birey çevresiyle etkileşimde bulunarak varolan dış dünyanın görünümünü üretir. Bu teori ile Kant oluşturmacılığın ortaya konulmasında önemli bir rol oynamıştır (Klaus, M).

Maturana ve Varela (1980), Von Glasersfeld (1984) gibi oluşturmacılar beşeri zihinsel etkinliklerden bağımsız olarak herhangi bir nesnel gerçekliğin olmadığına inanmaktadır. Klaus, biyolojik oluşturmacılar arasında yer alan Lorenz’in (1973), her hücrenin kendi gereksinimlerine göre kendi gerçekliğini inşa ettiğini aktarmaktadır. Oluşturmacılara göre, düşünme, anlam ve yorum fiziksel, sosyal deneyim ve yaşantıların bireysel algılamaları üzerinde temellendirilmektedir. Öğrenme, bireyin varolan deneyim ve yaşantı, zihinsel yapı ve inançlarının bir işlevidir. Bu açıdan anlam ve yorum subjektif olduğu için transfer edilemez bir yapıdadır (Klaus, M).

Öte taraftan, oluşturmacılığın anlaşılabilmesi için bu felsefenin karşıtı olan nesnelcilikle karşılaştırılması gerekmektedir. Bednar, Cunningham, Duffy ve Perry (1991), nesnelci felsefeyi aşağıdaki şekilde ifade ederler.

“Nesnelcilik bilginin doğasına ilişkin bir bakış açıdır. Bilgi, bireylerin zihninden bağımsız olarak varolan bir özelliktir. Bu açıdan bilgi bir bireyden diğerine olduğu gibi aktarılabilir. Bu düşünce dışsal dünyanın zihinden bağımsız olarak bulunduğuna inanır. Nesnelciliğin bu bakış açılarına dayanan davranışçı ve bilgiyi işleme kuramları öğretimin hedefini bilginin öğrencilere aktarılması olarak görür.”

Jonassen (1991a) ise oluşturmacılığı şu şekilde ortaya koyar:

“Kant felsefesinde de varolduğu gibi oluşturmacılık, gerçekliğin kişinin zihinsel etkinliği üzerinde temellendirilmesidir. İnsanlar zihinsel etkinlikleri aracılığı ile kendi gerçekliklerini inşa eden algılayıcı ve yorumlayıcılardır. Düşünme, yalnızca zihin tarafından kavranabilen fiziksel ve sosyal yaşantıların algısı içinde temellendirilebilir. Bu açıdan birey olarak herbirimiz inanç ve yaşantılarımıza bağlı olarak dışsal gerçekliği farklı bir biçimde algılarız.”

Bu açıklamalardan hareketle oluşturmacılığı, “bilginin öğretmenin masasından sıralarında oturan çocuklara aktardığı bir şey olmadığı inancı üzerinde temellendirilen öğrenmeye bir bakış açıdır” diyebiliriz (Gray, 1997). Bireyler anlam-yorum ve bilginin inşa edicileri ve oluşturucularıdır. Yine oluşturmacılık, Piaget (1977) ve Kelly’nin (1991) gelişimsel çalışmaları üzerinde tasarlanmıştır (Gray, 1997). Kısaca, T. Fosnot (1996) oluşturmacılığı dört temel ilke ışığında tanımlamaktadır. Bu ilkeler şunlardır:

- Öğrenme mevcut bilgilerimiz üzerinde temellendirilir,
- Yeni düşüncelere adapte olduğumuz zaman eski düşüncelerimiz değişir,
- Öğrenme mekaniksel olarak olguların çoğalmasından daha çok düşüncelerin üretilmesini içerir,
- Anlamli öğrenme, bireylerin mevcut düşüncelerini yeniden düşünmesi ve gözden geçirmesi aracılığı ile meydana gelir.

Diğer taraftan, oluşturmacı öğrenme, özellikle son on yıl boyunca öğretime yönelik yaklaşımlarda etkisini göstermektedir. Ancak Dewey, Montessori, Piaget, Bruner ve Vygotsky'nin çalışmalarının oluşturmacı öğrenme teorilerine tarihsel örnekler ve dayanaklar sağladığı da gözden kaçırılmamalıdır. Oluşturmacılık, temel olarak, davranışçılık üzerinde temellendirilen eğitim anlayış ve uygulamalarından bilişsel teori üzerinde temellendirilen anlayış ve uygulamalara yönelik bir paradigma değişimini temsil ve ifade etmektedir. Fosnot (1996), bu teorilerin bir özetini yaparak oluşturmacı öğretim yaklaşımını tanımlamıştır. Davranışçı epistemoloji zeka, hedefsel alanlar, bilgi düzeyleri ve pekiştirme vb. üzerinde odaklanmıştır. Oluşturmacı epistemoloji ise, bireylerin çevreleri ile etkileşimleri temelinde kendi bilgilerinin ve anlam dünyalarını oluşturduğunu varsaymaktadır. Özden ve Şimşek (1988, 77), davranışçı ve oluşturmacı yaklaşımının özelliklerini şu örnekle karşılaştırmaktadırlar:

“Realist felsefeye dayanan klasik davranışçı görüşe göre zihnimiz bir ayna gibi, o ana kadar edindiğimiz yaşantı ve deneyimleri nesnel gerçekliğin karşılığı objeler olarak yansıtmaktadır. Yani, bilgi bir nesnedir ve her yerde aynıdır (bilgisayardaki veriler gibi). Oluşturmacı görüşte ise zihnimiz ve beynimiz bir mercek gibidir. Merceğe bağlı olarak aynı nesne veya obje değişik kişilerce değişik görülebilir veya algılanabilir. Dolayısıyla, bilginin onu oluşturandan ayrıştırarak veya soyutlanarak anlaşılması doğru değildir. Yani, aklımız kadar görmekte ve anlamaktayız. Her yeni şey eski bilgi, beceri deneyim ve yaşantıların süzgecinden geçirilerek yeniden yorumlanır ve bilgi bireyin aktif girişimi (farkına varmadan) sonunda oluşturulmaktadır.”

Bu açıklamaya göre öğrenme, eski bilgilerimizin yeni deneyim ve yaşantıların ışığında yeniden yorumlanması ve oluşturulmasıdır. Öğretme ise, öğrenenlere eski deneyim ve yaşantılarını kullanma olanağı yaratabilecek ve karşılıklı etkileşimleri temel alan ortamların hazırlanması sürecidir denilebilir.

Diğer taraftan, oluşturmacılığın özelliklerini daha belirgin hale getirmek için, oluşturmacılığı öğrenme, öğrenme türleri, öğretimsel stratejiler, ortam ve anahtar kavramlar açısından davranışçılık ve bilişselcilik ile karşılaştırmakta yarar vardır. Jones (1997), bu boyutlarda konuyu ele alarak ve Tablo 1' deki gibi karşılaştırmıştır.

Tablo 1: Oluşturmacılık Anlayışını Davranışçı ve Bilişsel Yaklaşımla Karşılaştırması

	DAVRANIŞÇI	BİLİŞSEL	OLUŞTURMACI
ÖĞRENME	Kasıtlı davranış değişikliği	Bilginin kodlanması	Anlamın birey tarafından oluşturulması
ÖĞRENME TÜRLERİ	Ayrımlaştırma, genelleme, birleştirme, zincirleme	Kısa süreli bellek, uzun süreli bellek	Problem çözme
ÖĞRETİMSEL STRATEJİLER	Uygulama yapma ve dönüt sağlama	Bilişsel öğrenme stratejileri	Aktif, yansıtıcı ve öz düzenlemeye dayalı öğrenme
ORTAM	Çeşitli geleneksel ortamlar ve bilgisayar destekli öğretim (CAI)	Bilgisayar tabanlı öğretim (Computer based instruction)	Etkileşimli çevre
ANAHTAR KAVRAM	Pekiştirme	Bilgiyi düzenleme	İşsel motivasyon

Kaynak: www.cabrillo.cc.ca.us/thinking/constructivism.html

3. Oluşturmacı Öğretim Süreci

Davranışçılığa göre öğrenme, bir organizmanın davranışlarında meydana gelen gözlenebilir değişimlerdir. Bu görüşe göre öğrenme olgusunda öğrenenin rolü ikinci plandadır. Önemli olan çevresel faktörün uygun biçimde düzenlenmesidir (Ertner ve Newby,1993). Eğitim ortamlarının düzenlenmesinde çevresel faktörlere önem verilmesi bu yaklaşımın eğitim üzerindeki etkisini göstermektedir. Örneğin, ABD’de bile, belli bir dönemde Skinner’in içerik merkezli, davranışçı, programlı öğretim yöntemi doğrultusunda çocuklar öğretim görmüştür. Bu kalıbı kırmak zaman almıştır. Vgotsky, Skinner’i, Walden II’den yıllar önce eleştirmesine rağmen, ABD’deki eğitim sisteminin değişim tohumları, ancak 1960’lı yıllarda Piaget ve Bruner’in Vgotsky’ın çalışmalarını açıklamaları ve onun düşüncelerine katılmaları ile atılmıştır. 1960 ve 1970’li yıllar ise geçiş dönemi olarak görülmüştür. 1980 ve 1990’lı yıllarda Amerikan eğitiminde, kültür ve kültürün sonsuz unsurlarından haberdar olan ve sayıları giderek artan postmodernistlerin, sosyal yapılanma ve ona eşlik eden unsurlarla ilgili düşünceleri etkili olmuştur. Postmodernistlerle birlikte, Amerikan eğitiminde programdan çok öğrenci üzerinde odaklaşma başlamış, bunun sonrasında şu görüşler ortaya atılmıştır; bireylerin düşüncelerini kazandığı bir dış dünya vardır, ancak anlam bireylerde bağımsız olarak bu dünyada bulunmak yerine, birey tarafından dünyaya verilmektedir. Yani, nesnel bir gerçek yoktur, anlam bireyin deneyimleri ışığında birey tarafından oluşturulmaktadır (Jonassen, 1991b).

Oluşturmacı yaklaşım, öğrenme konusunda türetimci/üretken öğrenme (Wittrock, 1990), keşfederek öğrenme (Bruner, 1961), durumlu öğrenme (Brown, Collins-Duguid, 1989), bilişsel çıraklık (Jonassen, 1991), bilişsel esneklik (Spiro, 1991) gibi kuram ve modellerin biraraya gelmesinden oluşmaktadır. Diğer taraftan, oluşturmacı görüş, bilişsel psikoloji, gelişim psikolojisi, antropoloji gibi değişik alanlardaki gelişme ve

kavramlardan da yararlanmaktadır. Değişik alanlardaki gelişme ve kavramlardan yararlanan oluşturmacı yaklaşımın davranışçı yaklaşımdan çok farklı özellikleri bulunmaktadır.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi oluşturmacı yaklaşımın öğretime ilişkin yaklaşımı daha çok öğrenme odaklıdır. Yani, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği önemlidir. Burada önemli olan nesnelci anlayışta olduğu gibi öğretim döngüsü değil, öğrenme ortamı ve etkileşimdir. Bunun gerçekleşebilmesi için de etkileşimli teknolojilere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu etkileşimli teknolojiler, bilgi aktaran değil, bilgiyi öğrenerek destekleme ve kolaylaştırma işlevini üstlenmektedir. Bu etkileşimli teknolojilerin temel özelliği de boş teknoloji olmasıdır. Yani, içinde bilgi olmayan veya az olan, bilgilerin öğrenciler tarafından kullanılarak, kendi bilgilerini ve anlamlarını oluşturacakları araç ya da aracı bilgiler olmalıdır (bilgi ve veri bankaları gibi).

Tablo 2 : Davranışçı, Bilişsel ve Oluşturmacı Yaklaşımların Ortamlara İlişkin İşlevleri

	DAVRANIŞÇI	BİLİŞSEL	OLUŞTURMACI
ORTAM	-Öğrenme sağlar -Dolu teknolojileri kullanır	- Bilgi sağlar - Dolu teknolojileri kullanır	-İhtiyaç duyulan bilginin oluşturulmasını sağlar - Boş teknolojileri kullanır
ETKENLİK	-Yapılandırılmış içerik ve Etkili sunum teknikleri	- Yapılandırılmış içerik ve zihinsel etkinliklerle bilgiyi işleme	-Esnek içerik ve Etkileşim
ÜRÜN	- Bilgiyi depolama	- Bilgiyi yeniden üretme	- Anlamı oluşturma

Kaynak: Alkan ve Diğerleri. (1995). Eğitim Teknolojisine Giriş. Ankara: Önder Matbaacılık.

3.1. Oluşturmacı Öğrenme Yaklaşımları

Oluşturmacı yaklaşımda genellikle, öğrencilerin öğrenme ortamında daha fazla sorumluluk almalarına ve etkin olmalarına olanak sağlayan yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bunlar temelde işbirlikli öğrenme ve probleme dayalı öğrenme yaklaşımlarıdır. Bu öğrenme yaklaşımları, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla etkileşimde bulunmalarına ve kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamaktadır. Bu yöntemlerle öğrencilerin problem çözme yetenekleri ve yaratıcılıklarının geliştirilmesi olanaklı olabilmektedir (Yaşar, 1998).

3.2. Oluşturmacı Yaklaşımın Temel Özellikleri

Oluşturmacı yaklaşımın temel özelliklerini; öğrenme odaklılık, bilginin içeriğe-alana bağımlı olması, gerçek ortamla bağlantı kurulması ve bunun basite indirgenmemesi, bilginin önceden belirlenmemesi-esnek yapının oluşturulması, ortaklaşa-işbirlikli etkinliklerin uygulanması, öğrenci denetiminin olması, her öğrencinin kendi gerçeğini keşfetmesi, süreç değerlendirmesinin ağırlık kazanması ve tasarımın alana bağımlı olması olarak sıralamak mümkündür.

3.3. Oluşturmacı Öğretmen Özellikleri

Oluşturmacılığın öğretim tasarımına etkisinde eğitim teknolojılarının yanı sıra öğretmenlere de öğretim stratejilerini kullanma noktasında önemli görevler düşmektedir. Brooks ve Brooks (1993), oluşturmacı öğretmenin şu stratejileri kullanmasını önermektedirler:

- Öğrencilerin özerkliğini ve girişimini desteklemeli ve kabul etmelidir
- Sınıflandırma, analiz etme, tatmin etme, yaratma, keşfetme gibi kelimeleri kullanmalıdır
- Birincil kaynakları ve ham verileri ve etkileşimli materyalleri kullanmalıdır
- Öğrencilerin dersi yürütmeleri için stratejiler ve konuları değiştirmek için izin verebilmelidir
- Değişik konularda kendi bildiklerini paylaşmadan önce öğrencinin konuları kavramaları araştırmalıdır
- Öğrencilerin hem birbirleriyle hem de kendisiyle iletişim kurmalarına olanak vermelidir
- Öğrencilerin merak ve ilgisini artırıcı sorularla yönlendirmeli ve soru sormalarını desteklemelidir
- Öğrencilerin ilk cevaplarının detaylarını araştırmalıdır
- Öğrencilerin ilk cevaplarına zıtlık oluşturan durumlarda öğrencileri desteklemelidir
- Soruyu yönelttikten sonra düşünmek için zaman vermelidir
- Öğrencilere benzetme, ilişki kurma ve yaratmaları için zaman vermelidir

Oluşturmacı öğretmen olabilmek için bütün bu stratejilerin birleşimi sağlamak zor görünebilir. Bu da oluşturmacı öğretim tasarımının doğasından kaynaklanmaktadır. Bunun için öğretmenlerin mevcut yeteneklerin değiştirmeli veya geliştirmelidir. Bunun ön koşulu şu değişimleri sağlamaktan geçmektedir:

- Oluşturmacı temeller çerçevesinde hizmet içi ve öncesi eğitimden geçmelidir
- Öğrenciler için anlamlı değerlendirme yapmalıdır (Jettison Standart Testi gibi)
- Test ve çalışma kitaplarından çok öğretmenin profesyonelliğinden yararlanılmalıdır
- Harf ve sayısal notlardan vazgeçilmelidir
- İnsan gelişimi ilkelerinde odaklanan çalışma grupları oluşturulmalıdır
- Yöneticilere seminerler düzenlenmelidir.

Yine oluşturmacı öğrenmede öğretmen danışman gibidir. Çalışma grupları oluşturup, grup ve grup üyelerinin sorumluluklarını belirleyerek işbirliğine dayalı bir öğrenmenin gerçekleşmesi yönünde çaba gösterir. Öğretmen, öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun seçenekler sunar, yönergeler verir, her öğrencinin kendi karanını kendisinin oluşturmasına yardım eder. Ayrıca, öğrenci başarısını değerlendirmede de test

sonuçlarından daha çok, düzenli olarak gerçekleştirdiği gözlemlerinden yararlanır (Yaşar, 1998).

Diğer taraftan, oluşturmacı anlayışın geçerli olduğu bir sınıfta, öğretmen öğrencilerin hipotez kurmasını, objeleri manipüle etmesini, araştırma-inceleme yapmasını destekleyecek yaşantılar sağlar. Öğretmenin en önemli rolü bu süreci kolaylaştırmaktır (Gray, 1997). Piaget (1977), öğrenmenin pasif alıcılıktan daha çok anlamın aktif inşası aracılığı ile meydana geldiğini belirtmektedir. Kelly'nin (1991) "kişisel oluşturmalar (personal constructs)" teorisi de bu noktaya işaret etmektedir. Kelly'e göre (1991) biz dünyaya sahip olduğumuz zihinsel kalıplar aracılığı ile bakarız. Buna bağlı olarak da deneyim ve yaşantılarımız üzerinde temellendirilen dünyayı anlama yolları geliştiririz. Yeni bir deneyimle karşılaştığımız zaman ise sahip olduğumuz bu kalıpları yeni deneyimler ışığında dengelemeye veya değiştirmeye çalışırız. Örneğin, trafik ışığının kırmızı olduğunu gördüğümüzde yaşantılarımızdan durmamız gerektiğini biliriz. Yani, dünyaya bakış açılarımızı biz oluştururuz, yoksa dünya onları bizim için oluşturmaz (Gray, 1997).

3.4. Oluşturmacı Öğrenme-Öğretme Çevreleri-Sınıf

Oluşturmacı öğrenme-öğretme çevreleri, öğrenci-merkezli yaklaşımları öne çıkararak demokratik bir anlayışı sağlamaya yönelik olarak işlevde bulunur. Bu anlamda, oluşturmacı çevrelerde öğrenciler öğretmen tarafından yetkilendirilir. Böyle bir çevrenin amacı, öğrenci bağımsızlığı için anlamlı öğrenme deneyimleri sağlayarak demokratik bir sınıf ortamını oluşturmaktır. Oluşturmacı öğrenci merkezli yaklaşım, öğretimden daha çok öğrencinin öğrenmesi üzerinde odaklanmaktadır. Geleneksel bakış açıları ise daha çok öğretim üzerinde yoğunlaşmaktadır. Lindfords (1984) nasıl öğretmemiz gerektiğinin öğrencilerin nasıl öğrendiklerinden kaynaklanması gerektiğini belirtmektedir (Gray, 1997).

Oluşturmacı bir sınıfta öğretmen araştırmacı pozisyonundadır. Çünkü, biz çocuklara öğrettiğimiz gibi onlar da bize nasıl öğrendiklerini göstererek aynı zamanda bize öğretirler. Bu noktada öğretmene düşen en önemli görev, öğrencilerin dikkatlice gözlenmesidir. Oluşturmacı bir sınıfın diğer niteliği ise onun etkileşimli olma özelliğidir. Otantik öğrenci-öğrenci ve öğretmen- öğrenci diyalogu oluşturmacı bir sınıfta çok önemlidir (Gray, 1997).

Oluşturmacı bir sınıfın organizasyon ve yönetimi demokratiktir. Demokratik bir sınıf çevresi, sorumluluk ve karar vermenin paylaşılmasını vurgulamaktadır. Genel olarak kabul edilmiş ve demokratik bir sınıfı tanımlayan uygulamalar şu şekilde belirtilebilir (Lester ve Onore, 1990; McNeil, 1986; Dewey, 1916; Dewey, 1916):

- Aktif ve işbirlikli öğrenmeyi destekleyecek bir çevre,
- Öğrenmede bireysel ve toplumsal deneyim ve yaşantıların önemi,

- Esnek kuralların oluşturulması ve
- Öğretmen performansından daha çok öğrencilerin öğrenmesi üzerinde odaklanma.

Lester ve Onore (1990), demokratik bir sınıfın öz-düzenlemeye dayalı bir sınıf olduğunu belirtir. Bu açıdan oluşturmacı bir sınıfta güç ve kontrol paylaşımına dayalıdır. Çünkü, öğrencilerin yetkilendirilmesi oluşturmacı bir öğretmen felsefesinin merkezinde yer alır. Öğrencilerin yetkilendirilmesi ve bağımsızlığı, öğrencilerin aktif olma ve soru sormalarının teşvik edilmesiyle sağlanabilir. Calkins (1986), çoğu sınıflarda öğrencilere soru sormanın öğretilmediği gibi, onların soru sormalarına da izin verilmediğini ifade etmektedir. Bu noktada, öğrencilerden yalnızca sorulan soruları cevaplandırmaları istenir. Oluşturmacı bir sınıftaki diğer önemli bir konu da öğrencilerin “kendi etkinlikleri ve düşünceleri” üzerinde kontrole sahip olmalarıdır (Gray, 1997).

Oluşturmacılığın öğretmenlerin bireysel ve mesleki gelişimlerini olumlu açılardan etkilediği söylenebilir. Öğrenme-öğretme hakkındaki inançlarımız sınıf uygulamalarımızı da etkilemektedir. Öğrenme ve öğretme hakkındaki inançlarımız öğretmen olarak nasıl düşündüğümüzü ve nasıl davrandığımızı da ortaya koyan bir etkidir. Bu açıdan öğretmenlerin bilginin ne olduğu ve bireylerin bilgiyi nasıl edindiğine yönelik tanımları öğrenme ve öğretme uygulamaları üzerinde önemli etkilere sahiptir (Lester ve Onore, 1990).

3.5. Oluşturmacı Öğretim Sürecinde Teknolojinin Rolü

Jonassen'e göre (1992), öğrenciler kendi seçtikleri yolda kendi bilgilerini inşa etme yeteneğine ve özgürlüğüne sahip olma gereksinimindedir. Bu açıdan, teknoloji kullanımının öğrenme-öğretme ortamlarında yararlı olup olmadığını tartışmak yerine, eğitimin etkili olarak gerçekleştirilmesinde teknolojinin nasıl kullanılabileceğini ele almak gerekmektedir. Teknolojik olanaklar kullanılarak oluşturmacı etkinlikler kolaylıkla oluşturulabilir. Örneğin, öğrenciler “örümcekler” hakkında bir televizyon programını izleyip konuyu keşfetmeye, onu tartışmaya, onun hakkında yazı yamaya ve bu konuyu bir başka konu ile ilişkilendirmeye çalışabilirler. Bu noktada bir televizyon programından yola çıkılarak bir çok etkinlik düzenlenebilir (Sechez, 1997). Bu duruma benzer olarak öğrenciler internette bir konu hakkında bağımsız keşfetme biçimine yönlendirilebilirler. Öğrenciler internet aracılığı ile bir konu başlığını okuyabilir veya bildikleri hakkında beyin fırtınası etkinlikleri gerçekleştirebilirler. Bu açıdan oluşturmacı bir sınıfta her bir öğrencinin farklı etkinliklerde bulunması mümkündür. Oluşturmacılıkta bireylerin özerkliği ve inisiyatifini teşvik edilir. Ayrıca, oluşturmacı düşünce, bilgi inşasında farklı kaynakların kullanılması gerektiğini de belirtir (Sechez, 1997).

Davranışçılık, öğrenme-öğretme sürecinde teknolojiyi kullanmakla birlikte çok

farklı açılardan teknoloji kullanımını gerçekleştiremez. Davranışçı eğitim-öğretim ortamlarında kitaplar kullanılmakla birlikte bireylerin kendi kitaplarını da seçebilmesine olanak tanınmaz. Bütün bireyler belirli bir kitabı önceden belirlenmiş bir takvim içerisinde izlemek zorundadır. Davranışçı ortamlarda öğretmenin teknolojiyi farklı açılardan kullanması zordur. Çünkü, televizyon gibi teknolojik olanaklardan farklı yorumlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu ortamlarda televizyon sınıftaki bir etkinlikle ilişkili benzer bir TV programının izlenmesi şeklinde kullanılır. Davranışçı sınıflarda kullanılan bilgisayarlar ise daha çok pekiştirme amaçlı olarak ele alınır. Davranışçılığın en önemli yararı öğretmenin işini kolaylaştırmasıdır. Çünkü, bütün bireyler benzer süreçler kapsamında değerlendirmeye tabi tutulur. Bu ortamlarda öğretmenin öğrenciyi denetim altında tutması çok kolaydır. Bunun için davranışçı bir sınıfta gerçekleştirilen eğitim, öğretmen merkezli ve öğretmen yönelimlidir (Sechez, 1997). Yukarıda belirtilen öğeler doğrultusunda ideal bir sınıf nasıl meydana getirilebilir? Bu noktada tek bir faktörün ele alınarak diğerinin dışlanması elbette ki etkili değildir.

Günümüzde teknoloji, toplumun ve bireyin sosyal bağlamının önemli bir parçasıdır. Etkileşimli çoklu ortam aracılığı ile bireyler, çoklu bakış açılarını paylaşarak birbirleri ile etkileşimde bulunabilir. Ayrıca, öğrenme- öğretim uygulamalarında görülen bazı teknolojik yönelimler, öğretmen-öğrenci, öğrenci- öğrenci arasındaki ilişki biçimlerini de değişikliğe uğratmıştır. Bu açıdan elektronik kültürün eğitsel çevrelerde ne gibi avantajlar sağlayabileceği yaygın araştırma konusudur. Artık, teknolojinin geleneksel ve metinsel otoritelere (kitap gibi) ve hiyerarşik ilişkilere meydan okuduğu açıktır. Bu çerçevede, bilgisayarların alıştırma-uygulama yaptırma gibi beceriler için sınıfta kullanılmasından daha çok işbirlikli öğrenme, senkron ve asenkron uygulamalar üzerinde temellendirilen öğrenme, işbirlikli veri tabanları, işbirlikli proje tabanlı okul çalışmaları doğrultusunda kullanılmasına önem verilmektedir. Küçük gruplarda etkili olarak çalışabilme yeteneği, aynı zamanda işyeri becerilerinin geliştirilmesinde de önemlidir. Grup sürecinin olduğu iş ve sınıf ortamlarında aynı zamanda küçük grup çevreleri de vardır. Örgütsel etkililik ve verimliliğin başarılmasında çalışanların işbirliği yapması temeldir. Geleneksel uygulamalar üzerinde temellendirilen öğretim anlayışında ise, bütün yetki tek elde, yani öğretimde toplanmaktadır. Oysa öğrenme-öğretim ortamında asıl aktif olması gereken öğrencilerdir. Teknolojinin öğretim uygulamaları üzerinde gün geçtikçe artan önemi, grup süreçlerinin yalnızca belirli fiziksel alanlarda değil sanal da olsa online gruplara doğru yayılmasını da sağlamaktadır (Marsh, G. E., II, 1999).

Günümüzde teknoloji, tekno-kültür olarak adlandırılabilir e-mail, bilgisayar konferansı, video-konferans ve grup yazılımları ile öğrencilerin gerçek dünya

etkileşimlerinde bulunmasına olanak vermektedir. Artık, bilgisayar tabanlı bilgi teknolojilerinin toplum üzerindeki etkisi, bütün kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarının da yapısını değiştirmektedir.

4. Uzaktan Eğitimde Oluşturmacılık

Uzaktan eğitim alanındaki araştırmalar oldukça yeni olarak öğrenci, öğrenci davranışı ve çevreyi de içeren durumsal ve kişisel değişkenlerle etkileşimi dikkate almaya başlamıştır (Jonassen ve diğerleri, 2000; Burge ve Roberts, 1993; Gibson, 1990). Bilgisayar ortamı iletişim, bilgisayar destekli işbirlikli çalışma, bilgisayar destekli işbirlikli öğrenme, bilgisayar tabanlı bilişsel araçlar ile ilgili araştırmaların artması uzaktan eğitimin tasarımında yenilikçi yaklaşımların meydana gelmesine yol açmıştır (Jonassen ve diğerleri, 2000). Yeni teknolojiler, geleneksel öğretim yöntemlerinin dışında yeni yöntem arayışlarını gündeme getirerek, öğretime yönelik kaynak tabanlı bir yaklaşımın gelişmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda öğretmen bilginin tek kaynağı ve aktarıcısı konumundan uzaklaşmaya başlamıştır. Jonassen ve diğerleri (2000), bir kaç araştırmacının uzaktan eğitime yönelik oluşturmacı yaklaşımlar geliştirdiğini, fakat hiç bir araştırmacının bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik spesifik bir strateji önermediğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda Jonassen ve diğerleri (2000), öğrenme-öğretme ortamlarında teknolojilerin işe koşulmasına ve oluşturmacılığın desteklenmesine yönelik bir dizi önerilerde bulunmuştur. Bu açıdan, bilgisayar ortamı iletişim, bilgisayar destekli işbirlikli çalışma ve öğrenme, olay incelemesine dayalı öğrenme çevreleri, bilgisayar tabanlı bilişsel araçlar gibi teknoloji destekli çevreler öğrenmenin kolaylaştırılmasında uzaktan eğitim alanına alternatif yaklaşımlar olarak önerilebilir (Jonassen ve diğerleri, 2000). Bu oluşturmacı çevre ve araçlar; deterministik, öğretmen kontrollü uzaktan öğretim modelini, bilgi oluşturma sürecini destekleyecek bağlamlı çalışma çevreleri, bilişimsel araçlar ve sohbet ortamları ile değişikliğe uğratabilir.

4.1. Bilgisayar Ortamı İletişim Teknolojileri

Bilgisayar ortamı iletişim teknolojileri, farklı zaman ve mekanlarda bulunan öğrenciler arasındaki etkileşimi kolaylaştırmada bilgisayar ağlarının kullanılmasını ifade eder (Jonassen ve diğerleri, 2000). Bu teknolojiler e-mail, bilgisayar konferansı, online veri tabanları vb. araçları içerir. Bilgisayar ortamı iletişimin en yaygın uygulamaları e-mail ve senkron veya asenkron bilgisayar konferansıdır (Jonassen ve diğerleri, 2000).

Oluşturmacı öğrenme çevreleri olarak e-mail ve bilgisayar konferansının gücü işbirliği ve sohbeti destekleme kapasitesinde yatar. Bu araçlar kullanılarak, gruplar problem çözümünde birlikte çalışabilir, kendi yorumları hakkında tartışabilir, modelleme

ve yönlendirme gibi diğer eğitsel etkinliklerle bir araya gelebilir. Bilgisayar konferansı sırasında öğrenciler elektronik olarak bir sosyal düzenleme süreci içinde uzman ve akranlarla etkileşimde ve tartışmada bulunabilir (Jonassen ve diğerleri, 2000).

Elektronik ortam aracılığı ile bilginin paylaşılması aynı zamanda diğer online öğrencilerle de kolektif ve bireysel problemlerin çözülmesine yönelik süreç ve stratejilerin karşılıklı olarak paylaşılmasına yardımcı olur. Sözel paylaşımların yüzde 80'inde öğretmenin katkıda bulunduğu geleneksel bir sınıfa (Dunkin ve Biddle, 1974; McDonald ve Elias, 1976) kıyasla online bilgisayar konferansında bu katkı yüzde 10 ve 15 düzeyinde bulunmuştur (Harasim, 1987; Winkelmanns, 1988). Bu etkileşim biçimi sözel diyalogdan daha çok, yazılı diyalog kullanılması ile karşılıklı öğretim anlayışının oluşturmacı tasarım modeline örnek gösterilebilir (Jonassen ve diğerleri, 2000). Karşılıklı öğretim anlayışı temel olarak, metni okuma düzeyi zayıf öğrencilerin metni okuma düzeyi yüksek öğrenciler gibi yaklaşmasını öğretmek için bir yöntem olarak düzenlenmiştir (Palincsar, Ransom ve Derber, 1989). Jonassen ve diğerleri (2000), bu yöntemin öğretmen ve öğrenci arasındaki kontrolün sistematik olarak değiştirilmesi temel prensibi aracılığı ile on-line çevrelere de uyarlanabileceğini belirtir. Bu şekilde öğrencilerin sorular oluşturması, içeriği özetlemesi ve önemli noktaları açıklaması gibi etkinlikler on-line ortamlarda etkili olarak meydana getirilebilir. E-mail, bilgisayar konferansı ve haber grupları tartışma topluluklarının ve benzer ilgilere sahip grupların gelişimini de destekler (Jonassen ve diğerleri, 2000). Online veritabanları bilgi inşasını kolaylaştırabilir. Ayrıca binlerce haber ağları, veri tabanları ve elektronik bülten sistemleri bilginin birey-merkezli keşfini destekler. Bu noktada Jonassen ve diğerleri (2000) bilgi inşasında önemli olan noktanın öğrencinin veritabanını araştırırken göstermiş olduğu amaç yönelimli davranış olduğunu belirtir.

4.2. Bilgisayar Destekli İşbirlikli Çalışma

Bilgisayar destekli işbirlikli çalışma, gruplardaki büyüklük ve yapıya bağlı olarak değişen çeşitli etkinlikleri desteklemede iletişim ve bilgisayar teknolojilerine işaret eden bir alandır (Olson, Olson ve Kraut, 1992). Bilgisayar destekli işbirlikli çalışma araçları, işin yapılandırılmasına yönelik olarak gruplara, grup karar destek sistemleri, proje yönetim araçları, elektronik konferans sistemleri aracılığı ile yardımcı olur (Jonassen ve diğerleri, 2000).

4.3. Durumlu, Olay İncelemesine Dayalı Öğrenme Çevreleri

Bu öğrenme çevreleri, ders kitabına dayalı tekil yorumunu aktarmaktansa öğrencilerin bireysel olarak veya gruplar içinde deneyim ve yaşantıda bulunacakları

zengin ve bağlama dayalı problem çözme etkinlikleri sağlar. Geleneksel olarak uzaktan eğitim kursları, posta sistemleri aracılığı ile bağımsız çalışmaya dayalı basılı materyaller kullanılarak gerçekleştirilir. Uzaktan eğitimde olaya dayalı öğrenme çevrelerinin oluşturulmasında bir dizi modeller kullanılabilir. Bu model ise, öğrencilerin problemi tanımladığı, kaynakları belirlediği, alternatif çözümler geliştirdiği karmaşık problem çözümünü gerektirir (Jonassen ve diğerleri, 2000).

4.4. Bilgi Oluşumunda Bilişsel Araçlar

Zihinsel araçlar olarak da bilinen bilişsel araçlar, bilişsel işlemeyi kolaylaştıran araçlardır (Kommers, Jonassen, and Mayes 1992). Bilişsel araçlar ise, kullanıcıları düşünme süreçlerini destekleyen ve ona yol gösteren zihinsel ve bilişimsel araçlardır (Derry, 1990). Öğrencilerin bu araçları kullanması kendi öğrenme ve anlam oluşturma süreçlerinin kolaylaştırılmasını sağlayabilir. Bilişsel araçlar olarak veri tabanları, semantik ağlar, uzman sistemler, bilgisayar konferansı, çoklu-ortam/hiper-ortam, bilgisayar programları ve mikro dünya öğrenme çevreleri sayılabilir (Jonassen ve diğerleri, 2000).

Bilişsel araçlar, öğrencilerin anlam oluşturma süreçlerinde kritik olan bireysel bilgi inşa süreçlerini organize etme ve yorumlamasını gerektiren bilgisayar uygulamalarıdır. Bilgisayarların bilişsel araçlar olarak kullanılması, teknolojik araçlar ile öğrenmenin tümleştirilerek entelektüel bir ortaklık kurulmasını sağlar (Salomon, Perkins ve Globerson, 1991). Bu sistemde öğrenci bilgisayar teknolojileri tarafından kontrol edilmek yerine onunla birlikte çalışır. Bu açıdan uzaktan eğitimde de bilişsel araçlardan etkili olarak yararlanılabilir (Jonassen ve diğerleri, 2000). Ancak, Jonassen ve diğerleri (2000), uzaktan eğitim açısından oluşturmacı öğrenme çevrelerini tasarılma ve yürütmenin karmaşık işlemlere sahip olduğunu da belirtir. Oluşturmacı çevre tasarımıdaki en önemli konu doğallıktır. Wiggins'e göre (1993), uzaktan ve yerel öğrenme çevrelerinin aşağıda belirtilen özelliklere sahip olması gerekir.

- Performansın etkili olarak sağlanmasına yönelik olarak öğrencilerin bilgi inşasını merkeze alma,
- Uygun kaynaklara öğrencilerin erişiminin sağlanması,
- Gerçek dünya problemlerini içeren görevler üzerinde odaklanma.

5. Eğitim Teknolojisi Açısından Oluşturmacı Öğretim Tasarımı

Öğrenme-öğretme ile ilgili kuramsal bilgilerdeki artış ve değişim eğitim teknolojilerini bir tasarım bilimine dönüştürmektedir. Öğretimde neyin nasıl tasarılacağı ise benimsenen kuramsal anlayışa göre değişmektedir. Mevcut öğretim

tasarımlarının genelde nesnelci yaklaşımı işe koştığı söylenebilir. Bu yaklaşımlar güvenilir, çoğaltılabilir ve denetlenebilir süreçler tasarımı üzerinde durmaktadır. Bununla beraber, oluşturmacı yaklaşımıyla birlikte yeni bir öğretim tasarımı anlayışı zorunlu hale gelmektedir. Bu yeni anlayış, her duruma uyarlanabilen reçeteler oluşturmak yerine, duruma özgü çözümler üreten bir tasarım bilimi biçimine dönüşebileceği görülmektedir.

Oluşturmacı görüş, Jonassen'in dediği gibi (1994), daha çok oluşturmacı öğrenmeyi oluşturacak öğrenme ortamlarının nasıl tasarımlanacağına ilişkin oldukça açık ilke ve düzenlemeleri ortaya koymak durumundadır ve bazı ilkeler de geliştirmiştir. Ancak, bu ilkeler öğretimin nasıl olması gerektiğine ilişkin olmayıp, daha çok öğrenme ortamının nasıl olması gerektiğine ilişkin yol göstericiler durumundadır.

Diğer taraftan, çoğu geleneksel öğretim tasarımı modelleri, öğretmen tarafından herhangi bir becerinin görsel gösterimi veya sözel açıklamaları üzerinde temellendirilir. Bu yaklaşımların çoğu, Goodlad (1984) tarafından gerçekleştirilen "Okul Denilen Yer" adlı büyük bir çalışmada belirtilen sınıf etkinliklerinin tanımı ile de uygun görünmektedir. Goodlad'ın (1984) çalışmasında öğrenciler beden eğitimi, güzel sanatlar gibi derslerin daha ilgi çekici olduğunu ve diğer derslerde ise hep öğretmenlerin konuşup kendilerinin dinlediğini belirtmişlerdir. Bu noktada, Goodlad (1984), beden eğitimi veya güzel sanatlar gibi derslerde öğrencilerin bilginin pasif alıcısı olmaktan daha çok, öğrenme ve etkinliklerin aktif katılımcıları haline geldiğini ifade eder.

Oluşturmacılığın öğretim tasarımına etkileri nelerdir? Geleneksel tasarımcılar, bir dersin aşamalarını tanımlamada önce öğretim gereksinimlerini ve içeriği analiz etmeye çalışırlar (bkz. Gagne ve Briggs, 1979). Bir oluşturmacı ders tasarımcısı, içeriğin önceden belirlenemeyeceğini kabul eder. Kullanılmaya hazır içerik olsa bile, oluşturmacı ders tasarımcıları üzerinde çalıştıkları konuya yönelik bakış açılarını derinleştirecek birçok alternatif bilgi kaynaklarını araştırmaya teşvik edilir. Geleneksel öğretim tasarımı teorisi, kurs tamamlandığında bireyin ne öğreneceği üzerinde yoğunlaşarak standart öğrenci niteliği üzerinde odaklanır. Ancak oluşturmacılıkta öğrenci niteliği önceden tanımlanamaz kabul edilir (Skaalid, 1997). Bunun yerine, metabiliş (metacognition) aracılığı ile bütün öğrencilerin ne öğrendiklerini ve nasıl öğrendiklerini yansıtmaları teşvik edilir. Geleneksel öğretim tasarımı teorisi bilgi edinme ve kazanmaya yönelik olarak hedefleri ayrıntılı bir biçimde tanımlar. Oluşturmacılık ise, bir bilgi alanının yaslandığı dayanakları ve kültürü tanımlamaya çalışır (Skaalid, 1997). Örneğin, oluşturmacı bir öğrenci tarihteki olayları öğrenmek yerine bir tarihçi gibi nasıl düşünebileceğini öğrenmeye teşvik edilir.

5.1. Oluşturmacı Öğretim Tasarımcısı

Etkili öğretim tasarımının gerçekleştirilmesindeki anahtar öge tasarım ekibinin özellikleridir. Birbirinden izole olmuş bir biçimde çalışan tasarımcı ve konu alanı uzmanı yerine, oluşturmacı öğretim tasarımı öğretmen ve öğrencileri de içerecek şekilde başlıca bütün ilgi alanlarının tasarım ekibinde temsil edilmesi gerekir (Skaalid, 1997). Bu açıdan, öğretimsel “ürünün tüketicileri” olan bu kullanıcılar, proje tasarımı ve gelişiminde katkıda bulunabilirler. Clancy (1993) ise bu noktada “öğretmen, öğrenci, yönetici, işveren ve bir bütün olarak toplumun tasarımdaki katılımcılar olarak” ortama dahil edilmesi gerektiğini belirtir.

5.2. Çoklu Bakış Açılarının Sağlanması

Çoğulcu bir dünyada öğretime daha fazla esneklik hakim olmalıdır. Çünkü, farklı öğrenme biçimlerine sahip olan öğrenciler aynı öğrenme hedeflerini paylaşmadığı gibi, öğrencilerin öğrenme hedefleriyle öğretimin hedefleri de bütünüyle birbirini karşılamıyor olabilir (Skaalid, 1997). İçerik, strateji ve perspektiflerdeki çoğulculuk postmodern yaklaşımları çağrıştırmaktadır. Öğretime yönelik çoğulcu yaklaşım beraberinde çoklu hedeflerin, biçimlerin ve perspektiflerin sağlanmasına yönelik bir eğilimi de getirmektedir.

5.3. Oluşturmacı Öğretim Tasarımına Yol Gösteren İlkeler

Bu paralelde, oluşturmacı öğrenme ortamının hangi özellikleri taşıyacağına ilişkin ilkeleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. Bu ilkeler incelendiğinde de ağırlığın daha çok mesaj tasarımında ve öğrenme etkileşimi tasarımında olduğunu görmekteyiz (Alkan ve diğerleri, 1995). Oluşturmacı öğrenmeyi destekleyecek ortamların taşınması gereken özellikler ve stratejilerden bazıları şunlardır (Alkan ve diğerleri, 1995; Yaşar, 1998; Wilson, 1997; Kozlof, 1998; Jonassen, 1994; Duffy ve Jonassen, 1992):

- Bir konu üzerinde çoklu bakış açılarını geliştirmek
- Bilgilerin çoklu biçimde sunumunu sağlamak
- Yansıtmacı etkinlikleri kullanmak
- Öğrenme ile toplumsal deneyimi birleştirmek
- Öğrenmeyi gerçekçi ve ilgili bağlamlarda bütünleştirmek
- İçeriğe bağımlı bilgi oluşturmayı desteklemek
- İşbirliği ve iletişimi artırmak
- Gerçek dünyaya ait öğrenme ortamları sağlamak
- Öğrenci denetimini desteklemek

- Öğrencinin etkin katılımını ve kendini ifade edebilmesini sağlamak
- Gerçek yaşamın doğal karmaşıklık düzeyini yansıtmak
- İşbirlikli öğrenmeyi kullanmak
- Etkileşimli teknolojilerin kullanımına ağırlık vermek
- Tesadüfî öğrenmeleri teşvik etmek
- Keşfetmeye dayalı etkinlikleri kullanmak
- Öğrenci hatalarından yararlanmak
- Öğrencinin ilgi, gereksinim, içten gelen güdülenme ve dikkatini sağlayacak
- çekicilikte ve ilginçlikte deneyimler sağlamak
- Çoklu ortam çevrelerini oluşturmak
- Projeye öğrenme
- Holistik psikoteknolojiler
- Sokratik tartışma vb.

Oluşturmacı öğretim tasarımına yol gösteren ilkeler kapsamında belirtilen bazı noktalar soyut ve kavramsal, bazıları ise uygulamaya yönelik olarak değerlendirilmelidir. Aşağıda oluşturmacı öğretim tasarımının geliştirilmesini genel metodoloji, ihtiyaçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi, hedef/ görev analizleri, öğretim stratejisi geliştirme ve ortam seçimi boyutlarında nelerin yapılabilceğine ilişkin öneriler bulunmaktadır (Collins, 1991; Perkins, 1993; Skaalid, 1997; Wilson, Teslow ve Osman- Jouchoux, 1993):

Genel Metodoloji

- Öğretimi etkileyen faktörleri dikkate alan bütüncül ve sistemik bir tasarım modeline başvurulması gerekmektedir
- Tek bir genel öğretim tasarım modelinin bütün durumlar için uygun olamayabileceğine dikkat edilmesi gerekir
- Öğretmen ve öğrencilerin öğretim tasarımı takımının bir parçası olarak ortama dahil edilmesi ve katılımcı tasarım tekniklerinin uygulanması gerekir

İhtiyaç Belirlemesi ve Değerlendirmesi

- İşbaşında eğitim, performans destek sistemleri ve mesleki yardımlar gibi performans bağlamına yakın çözümlerin dikkate alınması. Bu durumlu biliş modelleriyle de tutarlıdır
- Pazar yönelimli ihtiyaç değerlendirme stratejileri kullanımının gerçekleştirilmesi
- Çoğu öğrenme ürünlerinin kolaylıkla ölçülemeyeceğinin dikkate alınması

Hedef / Görev Analizleri

- Uygun öğretim stratejilerinin seçimine yönelik olarak her ortamdaki farklı öğrenme hedeflerinin birbirinden ayırt edilmesi
- Öğretimin amacının hedef ifadeleri, öğrenme etkinlikleri ve değerlendirme yöntemleri sınanarak daha açık hale getirilmesi

- Öğrenme deneyim ve yaşantılarına yönelik olarak çoklu davranışsal hedeflerin belirlenmesi
- Performans değerlendirme ve içerik sunumunda otantik ve zengin kaynaklara başvurma (video vb.)
- Problem çözme, anlam oluşturma ve öğrenme hedeflerine öncelik verme
- İçeriğin çoklu yollardan tanımlanması ve sunulması. Örneğin, kurallar, ilkeler ve yöntemlerin yanısıra olay incelemeleri ve anlatılar (öyküler) gibi faktörlerin kullanılması

Öğretim Stratejisi Geliştirme

- Öğretim hedefleri ile öğrenci hedeflerinin birbirinden ayırt edilerek, özellikle öğrencilerin kendi hedeflerine ulaşabilmesinin de desteklenmesidir. Bu da üç biçimde olmaktadır: (1) öğretimsel görevlerin tamamlanmasına yönelik hedefler, (2) sistem tarafından belirlenen öğretim hedefleri, (3) öğrencinin bireysel gereksinimleri doğrultusunda belirlenmiş olduğu hedefler. Bu üç farklı hedefin birbirinden ayrılması gerekmektedir.
- Farklı öğrenci özelliklerine yönelik çoklu hedeflerin belirlenmesine olanak verilmesi. Öğretim tasarımı genellikle bütün öğrenciler için benzer olan bir takım öğretim hedeflerini içerir. Çoklu öğrenme hedeflerinin işe koşulmasında hiper-ortam öğrenme çevrelerinden yararlanılabilir. Ayrıca, geleneksel sınıf ortamlarında bile çoklu hedeflerinin gerçekleşmesini sağlamada çeşitli teknolojilerden yararlanılabilir
- İçerik ve yöntem arasında karşılıklı bağımlılık ve uyumluluğun sağlanması. Gelenekse öğretim tasarım teorisi, içerik bağımlı olarak düşünülebilir
- Öğrencilerde “öğrenmeyi öğrenme” olarak adlandırılan meta-bilişsel bilginin geliştirilmesinin teşvik edilmesi. Bunun için de meta-bilişsel becerilerin bir öğrenme hedefi olarak öğretim sürecinde gerçekleştirilmesi gerekir
- Oluşturmacı öğretim modelleri olarak bilişsel çıraklık, durumlu öğrenme, kasıtlı öğrenme çevrelerinin vb. dikkate alınması gerekir. Bu çerçevede işbirlikli ve anlamlı öğrenme çevrelerinde otantik problemlerin kullanılmasını sağlayacak öğretim stratejilerinin araştırılmasına önem verilmelidir.
- Öğretim stratejilerinin seçimi daha çok öğrenme çevrelerinin tasarımı bağlamında ele alınmalıdır. Aktif öğrenmede realistik çevreler olarak adlandırdıkları çevrelerin tasarımına yol gösterici bir takım ilkeler belirlemişlerdir. Bu ilkeler aynı zamanda oluşturmacı bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Bu ilkeler aşağıdaki şekilde belirtilebilir:
  - Öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu hale getirilmesi,
  - Öğrencilerin öğrenme gereksinimlerini belirlemesine izin verilmesi,
  - Öğrencilerin kendi öğrenme etkinliklerini yönetebilmesi,
  - Öğrencilerin diğerlerinin öğrenmesine katkıda bulunabilmesi,
  - Öğrencilerin meta-bilişsel farkındalıklarının geliştirilmesine yardımcı olunması,
  - Öğrenmenin anlamlı olarak gerçekleştirilmesi,
  - Mevcut bilginin maksimum kullanımının sağlanması,
  - İçeriğin öğrenilmesine yönelik çoklu yolların sağlanması,

- Aktif bilgi inşasının geliştirilmesi,
- Yüksek düzeyde düşünmeyi geliştirecek etkinliklerin kullanılması,
- Çoklu bakış açılarının teşvik edilmesi,
- Yaratıcı problem çözme etkinliklerinin teşvik edilmesi,
- Öğrencilerin öğrendiklerini sunmalarını sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulması.
- Öğretmen ve öğrencilerin öğretim araç ve kaynaklarını yaratıcı bir biçimde kullanmalarının teşvik edilmesi
- Çoklu bakış açılarını sağlayacak stratejilerin dikkate alınması

Ortam Seçimi

- Farklı ortamların öğretimsel içerikten bağımsız olarak dinleyiciye farklı mesajlar gönderebileceği dikkate alınarak, ortam seçimi ile öğretim araçları arasında bir denge sağlanmalıdır

Diğer taraftan, oluşturmacı öğrenme tasarımı kullanılarak öğretimin planlanmasının gerçekleştirilmesinde, oluşturmacılığın ortak sayılıtlarını dikkate alacak yeni bir yaklaşım ortaya konulabilir. Böyle bir yaklaşımda, öğretmenin gösterici davranışlarından daha çok, öğrencilerin yapıcı etkinlikleri hakkında bir düşünme yolu olarak çeşitli durumlar geliştirilmelidir. Bu doğrultuda, “oluşturmacı öğrenme tasarımı” adlı çalışmalarında Gagnon ve Collay (1994) şu öğeler üzerinde vurgu yapmışlardır: Durum, gruplama, köprü, sorular, sergileme ve yansıtma’dır. Bu öğeler, aynı zamanda öğretimin planlanmasının gerçekleştirilmesinde, oluşturmacılığın ortak sayılıtlarını dikkate alacak yeni bir yaklaşımın ortaya konulmasını da sağlayabilir. Bu öğeler öğretmene aşağıda belirtilen noktalar açısından da yardımcı olabilir (Gagnon ve Collay, 1994):

- Öğretmen, öğrencilerin açıklayacağı çeşitli durumlar geliştirir (**Durum**)
- Öğretmen, öğrencileri ve materyalleri gruplamak için bir süreç seçer (**Gruplama**)
- Öğretmen, öğrencilerin mevcut bilgileri ile edinecekleri bilgiler arasında bir bağ oluşturur (**Köprü**)
- Öğretmen, öğrencilerin cevaplandıracağı ve soracağı soruları önceden belirlemeye çalışır (**Sorular**)
- Öğretmen, öğrencilerin duygu, düşünce ve davranışlarını göstermelerini teşvik eder (**Sergileme**)
- Öğretmen, öğrencilerin öğrenmelerini başkalarıyla paylaşmasını teşvik eder (**Yansıtma**).

Yukarıda belirtilen öğeler ışığında cevaplandırılması gereken en önemli soru, bu altı öğenin nasıl tümleştirileceği ve bir bütün olarak nasıl işe koşulacağıdır. Bunu Gagnon ve Collay (1994), aşağıda belirtilen maddeler doğrultusunda açıklar.

1. **Durum**, öğretmenin öğrencilerin ne yapacakları ile ilgili beklentilerinin neler

olduğunu ve öğrencilerin kendi anlamlarını nasıl oluşturacaklarını içermelidir. Bu noktada problem çözme, sorulara yanıt verme, karar verme, sonuçları tasvir etme veya hedefleri ortamda etkin kılma süreçlerinin tanımlanması gerekmektedir.

2. **Gruplama** ile ilgili olarak iki kategori vardır. Birinci kategori, öğrenci gruplamasının nasıl gerçekleştirileceği ve öğrencilerin gruplanmasında hangi yöntem ve süreçlerin kullanılacağı ile ilgilidir. İkinci kategori ise, öğrenci gruplarına paylaşılacak bir dizi ne kadar materyal vardır sorusuna yönelik materyal gruplaması ile ilgilidir.
3. **Köprü**, öğretmenin öğrencilerin önceki bilgileri ile edinecekleri bilgi arasında bir bağ kurma etkinliğidir.
4. **Sorular**, öğretim tasarımının her aşamasında bulunması gereken bir etkinliktir. Buna göre, durumu oluşturmada, gruplamayı düzenlemede, köprüleri oluşturmada, aktif öğrenmeyi sürdürmede, sergileme ve yansıtma teşvik etmede hangi yol gösterici soruların kullanılacağı belirlenmesi esastır.
5. **Sergileme**, öğrencilerin düşünce ve davranışlarını ortaya koymalarını sağlayan etkinlikleri içerir. Bu etkinlikler arasında sözel sunumda bulunma, grafik oluşturma, görsel sunumlar yapma, modeller kullanılarak fiziksel temsiller oluşturma, rol oynama, video kaset hazırlama vb. sayılabilir.
6. **Yansıtma**, öğrencilerin düşünme süreçlerinden kazandıklarını diğer bireylerle paylaşmasını sağlayan bir etkinliktir. Öğretmenin sürekli olarak öğrenci yansıtmasını teşvik etmesi, öğrencilerin bilgi, beceri ve tutum düzeylerinin de ortaya konulmasını ve öğrencilerin öğrendiklerinin kalıcı olmasını sağlar.

Bu öğeler doğrultusunda, öğrenme-öğretme tasarımının her aşamasının tümleşik bir parçası haline gelen değerlendirmenin yapılmasına dikkat edilmelidir. Çünkü, öğretmenler durumu öğrencilerin öğrenme biçimleri, ilgileri ve gereksinimleri üzerinde temellendirerek düzenler.

6. Oluşturmacı Öğrenmenin Değerlendirilmesi

Bednar ve diğerleri (1991), oluşturmacı öğrenmenin değerlendirilmesine yönelik olarak iki yol belirlemişlerdir. Birinci yöntem, bir içerik alanına yönelik olarak öğrencilerin nasıl işlevde bulunduğu değerlendirilmesini içerir. Bu ilgili alanın öğrenci tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını belirlemek için problem çözme etkinlikleri ile gerçekleştirilebilir. Eğer, öğrenciler otantik bir görev içerisinde yer almışlarsa, değerlendirme öğrencilerin görevi başarılı olarak tamamlayıp tamamlamadıklarına göre yapılabilir. İkinci yöntem süreçler üzerindeki öğrenci yansıtma ile gerçekleştirilebilir. Bu noktada, Jonassen (1991a) herhangi bir gözlenebilir davranış veya ürün değil bilgi

edinme sürecinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Jonassen'e göre (1991a), öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturmaya doğru nasıl yol aldıklarının değerlendirilmesi, ürüne yönelik yapılan değerlendirmelerden daha önemlidir. Jonassen aynı zamanda hedeften bağımsız yapılan değerlendirmelerin oluşturmacı değerlendirmenin önemli bir parçası olduğunu ifade eder.

Oluşturmacı değerlendirme anlayışına yönelik ifade edilen bazı düşünceler aşağıdaki gibi belirtilebilir (Wilson, Teslow, Osman-Jouchoux, 1993):

- Ürün değerlendirmesinden daha çok süreç değerlendirmesine önem verilmesi. Örneğin bilişsel çıraklık modeli süreç üzerindeki öğrenci yansıtmaları için bir dizi stratejiler önermiştir. Bunlar dramatizasyon, mülakat, grup tartışmaları vb. olarak sayılabilir.
- Öğrenme-öğretme ortamlarında formal değerlendirmeler kadar informal değerlendirmelere de yer verilmesi.

7. Oluşturmacılığa Yönelik Eleştiriler

Oluşturmacı anlayışa yöneltile en önemli ve en çok yapılan eleştiri, öğretim tasarımını gerçekleştirmenin zor olduğudur. Bununla ilgili son yıllarda çok çeşitli örnekler görmekteyiz ve oluşturmacı öğretim tasarımı hızla gelişmektedir. Oluşturmacı anlayışın benimsemiş olduğu bir takım ilkelere eleştiriler de bulunmaktadır. Aşağıda bu ilkeler, ilkelere yapılan eleştiri ve çözüm yolları verilmiştir (<http://www.up.ac.za/telematic/virtual/construc.htm>):

1. **İlke:** Öğrenme çevrelerinde eleştirel düşünme ve takım çalışma becerileri geliştirmede problem temelli birlikte çalışma ve işbirliği önemlidir.
  - **Eleştiri:** Etkili işbirlikli grupların koordine edilmesi zaman alıcıdır ve ayrıca büyük öğrenci gruplarıyla bunu gerçekleştirmek daha zordur.
  - **Çözüm:** İşbirlikli sanal çevrelerin kullanılması ve altyapı ve koordinasyonun sağlanmasında paylaşım dayalı yazılım paketlerinden yararlanılması bu eleştirinin gerekçesini zayıflatmaktadır.
2. **İlke:** Öğrencinin öğrenme çevresiyle aktif birleşmesi aracılığıyla anlamı oluşturduğu öğrenci merkezli bir yaklaşım.
  - **Eleştiri:** Bunun uzaktan eğitim ve geniş öğrenci gruplarında gerçekleştirilmesi zordur.
  - **Çözüm:** Bütün öğrenme biçimlerini uzlaştıran bir öğrenme çevresinin tasarımı veya her öğrencinin bireysel öğrenme biçimini ve mevcut bilgisini değerlendirmede özelleştirilmiş yazılımların kullanılması bu sorunu azaltmaktadır.
3. **İlke:** Temel değerlendirme yöntemleri olarak hem biçimlendirici hem de toplam değerlendirmenin kullanılması.
  - **Eleştiri:** Bu değerlendirme, personel üzerindeki iş yükünü artırır.

- **Çözüm:** Teknoloji tabanlı, akran ve bireysel değerlendirmeden yararlanılması bu işi kolaylaştırabilir.

4. **İlke:** Gerçek yaşamın simülasyonu için zengin, esnek öğrenme çevrelerinin gerekliliği.

- **Eleştiri:** Simülasyonlar gibi zengin öğrenme çevrelerinin oluşturulması pahalı ve zaman alıcıdır.
- **Çözüm:** İşbirlikli elektronik ders sistemi tasarımı ve geliştirilmesi bu işi kolaylaştırmaktadır.

8. Sonuç-Tartışma

Bir tasarım bilimi yönünde değişim gösteren eğitim teknolojisi, öğretme-öğrenme süreçleri tasarımılamada yararlanılan ve var olan kuram ve görüşlerin hangi durumlarda, nasıl işe yarayacağı konusunda, birleştirici ve yararlı olmak durumundadır. Yani, eğitim teknolojileri her zaman birleştirici ve yararlı davranmak durumundadırlar. Konuya bu açıdan bakmak ve ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü bu iki teorinin (nesnelci ve oluşturmacı) de az ya da çok uygun kullanım alanları vardır. Bir yandan insanların gerçek dünyadan soyutlanarak yaşamaları olanaklı değildir. Diğer yandan da öğrencilerin de belirli öğrenme durumunda tamamen kendi başlarına tesadüfi olarak öğrenmeli beklenmemelidir. Önemli olan verilen çevrede ve uygulanan alanda kullanılan teorinin öğrenme olanaklarını çoğaltmasıdır. Bu açıdan her iki görüşün de uygun zaman ve ortamlarda kullanılacak görüşlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, öğrenme-öğretme ortamlarının giderek web tabanlı hale gelmesi davranışçılıktan daha çok oluşturmacı öğretim anlayışlarını gündeme getirmeye başlamıştır. Bu noktada, oluşturmacılık anlayışının gelişmesinde teknolojinin kullanılması etkili olmuştur.

Öğretim tasarımı konusunda önemli olan diğer bir nokta ise ortam tasarımılamada nesnelci ve oluşturmacı yaklaşımlar arasındaki içeriğe bakış açısındaki ikilemdir. Ortam tasarımılamada, içeriği tartışmak nesnelcilik açısından doğru bir felsefi yaklaşım olmadığı için nesnelci anlayışta geliştirilen bir tasarım modeli her alana uygulanabilmektedir. Oluşturmacılıkta ise belirli bir alanla ilgili öğrenme sürecinin tasarımının bizzat o alanın özellikleriyle biçimlendiği kabul edilmektedir. Yani oluşturmacı öğretim yaklaşımının her alana uygulanması çok zordur. Çünkü oluşturmacılara göre, bir içerik alanı öğrenilirken geçerli ve etkili olan bilgi oluşturma türünün bir diğer alan için aynı biçimde etkili ve başarılı olamayacağı endişesi vardır. Bundan dolayı oluşturmacılıkta öğretim tasarımı içerik alanına bağımlıdır.

Aslında, küçük bir grup, her iki görüşün (oluşturmacılık ve nesnelcilik) radikal pozisyonuna sahiptirler. Yine, kendilerini nesnelci olarak adlandırmayan bir çok insan

vardır. Bu kişilerin algılama biçimleri, oluşturmacı perspektiften farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, kendilerini realist olarak nitelendirirler ve buna göre gerçekliğin dışarıda olduğuna inanırlar. Diğer bir sorun da gerçekliğin, zihnin içinde veya dışında olduğu ikilemidir. Dış dünyayı çevreleyen içsellik yoktur. Zihin, bir kutunun içi ve dışı gibi değildir (Heidegger). Dolayısıyla içerik ve gerçeklik tartışmaları, tasarımlama işinde, biz eğitim teknolojilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim teknolojisinde tasarım yapabilmek için ilgili öğrenme teorilerinin önerilerini dikkate almak, ona göre yön belirlemek gerekmektedir. Bu anlayıştan hareket etmemiz doğru olur kanısındayım.

Oluşturmacı öğretim tasarımı ya da öğretim tasarımı zor bir alandır. Çok çalışılması, araştırmaların yapılması gerekmektedir. Ülkemizde davranışçı geleneksel eğitim sisteminin etkisi çok yoğundur ve öğrenci merkezli olarak nitelendirilen uygulamalar, bu etki yüzünden belli bir süre sonra yok olmaktadır. Bunun için eğitim teknolojileri oluşturmacı öğretim tasarımı incelemeli ve örnekler, araştırmalar yapılmalıdır. Sistemde bu yeni anlayışın etkilerini görebilmek için ise şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Öğretmen, acilen hizmet öncesinde ve hizmet içinde eğitilmelidir. Bunun ön koşulu da öğretmen yetiştiren öğretmenlerin yetiştirilmesidir.
2. Öğrenciyi edilgenlikten kurtarmak gerekmektedir. Bunun için oluşturmacı ilkeler kullanılabilir.
3. Davranışçı anlayışın etkisinin azaltılabilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.
4. Eğitimle ilgili bütün taraflar işe koşulmalıdır. Özellikler veliler ön plana çıkarılmalıdır.
5. Eğitim teknolojileri oluşturmacı öğretim tasarımı ilişkin çalışmaları hızlandırmalı, bu konuda ekip veya ekol yaklaşımı benimsenmelidir.
6. Yurt dışında yapılan uygulamalar, Türkçe'ye çevrilerek incelenmelidir.
7. Ülkemizde pilot çalışmalar yapılarak somut sonuçlar elde edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Alkan ve Diğerleri, (1995). Eğitim Teknolojisine Giriş. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Alkan, C. (1984). Eğitim Teknolojisi. Ankara. (2. Baskı).
- Bednar, A.K., Cunningham, D., Duffy, T.M., and Perry, J.D. (1991). Theory into practice: How do we link? In
- Brooks, J.G. & Brooks, M.G. (1993). The case for constructivist classrooms. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Brown, A. L., and J. C. Campione. (1990). Communities of learning and thinking, or a context by any other name. **Contributions to Human Development 21**:10-126
- Brown, J. S., A. Collins, and P. Duguid. (1989). Situated cognition and the culture of learning. **Educational Researcher 18**(1):32-42.
- Brown, J.S. & Duguid, P. (1996). Universities in the digital age. *Change*, 28(4):10.
- Bruner, J. (1961). **Acts of Meaning**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burge, E., and J. M. Roberts. (1993). **Classrooms with a Difference: A Practical Guide to the Use of Conferencing Technologies**. Toronto, Ontario: The Ontario Institute for Studies in Education, Distance Learning Office.
- Calkins, L. (1986). The art of teaching writing. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Clancy, W. J. (1993). Representations of knowing: In defense of cognitive apprenticeship. **Journal of Artificial Intelligence in Education 3**: 139-168.
- Cognition and Technology Group at Vanderbilt (CTGV). (1992). The Jasper Experiment: An exploration of issues in learning and instructional design. **Educational Technology: Research and Development 40**(1):65-80.
- Collins, A. (1991). Cognitive apprenticeship and instructional technology. Eric Document # ED 331 465, Comparing critical features from an instructional design perspective.
- Derry, S. J. (1992). Beyond symbolic processing: Expanding horizons for educational psychology. **Journal of Educational Psychology 84**:413-418.
- Dewey, J. (1916). Democracy and education. New York: The MacMillan Company.
- Duffy, T., and D. Jonassen, eds. (1992). **Constructivism and Instructional Design**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dunkin, M., and B. Biddle. (1974). **The Study of Teaching**. New York: Holt Reinhart and Winston.
- Ertner, P.A and Newby, T.J. (1993). Behaviorism, cognitivism, constructivism:
- Fosnot T, C. (1989). Enquiring teachers, enquiring learners: A constructivist approach for teaching. New York: Teachers College Press.
- Fosnot, C.T. (1996). Constructivism: A psychological theory of learning. In C. Fosnot (Ed.), **Constructivism: Theory, perspectives and practice**. New York, NY: Teacher's College Press..
- Gagne, R. and Briggs, L. (1979). Principles of instructional design (2nd Ed.). New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Gibson, C. C. (1990). Learners and learning: A discussion of selected research. In **Contemporary Issues in American Distance Education**, ed. M. G. Moore, 121-135. New York: Pergamon Press.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

- Gagnon, G.W. & Collay, M. (1994). "Constructivist learning design." *Prairie Rainbow Company*. [On-line]. Available: <http://www.prairerainbow.com/cld/cldp.html>.
- Goodlad, John. (1984): A place called school. New York: McGraw-Hill.
- Gray, A. (1997): Constructivist Teaching and Learning. <http://www.ssta.sk.ca/research/instruction/97-07.htm>.
- Harasim, L. (1987). Computer-mediated cooperation in education: Group learning networks. In **Proceedings of the Second Guelph Symposium on Computer Conferencing**. Guelph, Ontario: University of Guelph.
- Jonassen, D. H. (1985). Learning strategies: A new educational technology. **Programmed Learning and Educational Technology** 22:26-34. J
- Jonassen, D. (1991a). Objectivism vs. constructivism: Do we need a new philosophical paradigm? *Educational Technology, Research and Development*, 39(3), 5-13.
- Jonassen, D. H. (1991b). Objectivism versus constructivism: Do we need a new philosophical paradigm? **Educational Technology Research and Development** 39(3):5-14.
- Jonassen, D. H. (1992). Evaluating Constructivistic Learning. In **Constructivism and the Technology of Instruction: A Conversation**, eds. T. Duffy and D. Jonassen. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Jonassen, D. H. (1994). Thinking technology: Toward a constructivist design model. **Educational Technology** 34(4):34-37.
- Jonassen, D. ve Diğerleri (2000). *Theoretical Foundations of Learning Environments*. Mahwah, NJ: Erlbaum Associates.
- Jones, S (1997). www.cabrillo.cc.ca.us/thinking/constructivism.html.
- Kelly, G.A. (1991). *The psychology of personal constructs: Volume one - A theory of personality*. London: Routledge.
- Klaus, M. Constructivism in Education, www.fb10.uni-bremen.de/DGFF/Mueller.htm
- Kommers, P., D. Jonassen, and J. Mayes. (1992). **Cognitive Tools for Learning**. Berlin: Springer-Verlag.
- Kozlof, K. (1998). *Constructivism in Education: Sophistry for a new age*.
- Lakoff, G. (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University Press.
- Marsh, G. E., II. (1999). www.bamaed.ua.edu/ail601/const.htm.
- Maturana, H. R., Varela, F. J. (1980): *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Dordrecht: Reidel.
- McDonald, F., and P. Elias. (1976). **Beginning teacher evaluation study: Phase II Final Report**. Vol. 1. Princeton, NJ: Educational Testing Service.
- McNeil, L. (1986). *Contradictions of control: school structure and school knowledge*. New York: Routledge
- Olson, G. M., J. S. Olson, and R. E. Kraut. (1992). Introduction. **Human Computer Interaction** 7(3):251-256.
- Özden ve Şimşek, (1988). Davranışçılıktan oluşturmaçılığa: "Öğrenme Paradigmasının Dönüşümü ve Türk Eğitimi. *Bilgi Toplumu Dergisi*. Sayı: 1."
- Palincsar, A. S., K. Ransom, and S. Derber. (1989). Collaborative research and development of reciprocal teaching. **Educational Leadership** 46(4):37-40.
- Perkins, D. (1993). Technology meets constructivism: Do they make a marriage? *Educational*

- Technology, 31(5), 18-23.
- Piaget, J. (1977). The development of thought: Equilibration of cognitive structures. (A. Rosin, Trans). New York: The Viking Press.
- Salomon, G., D. Perkins, and T. Globerson. (1991). Partners in cognition: Extending human intelligence with intelligent technologies. **Educational Researcher** 20(3):2-9.
- Sechez, A. (1997): **Constructivism vs. Behaviorism As used in a classroom setting along with technology**.<http://seamonkey.ed.asu.edu/~mcisaac/emc503/assignments/assign10/alishia.html>
- Skaalid, B. (1997): Elements of Constructivism. <http://members.home.net/rschwier/Skaalid/index.html>
- Spiro, R. J., P. J. Feltovich, M. J. Jacobson, and R. L. Coulson. (1992). Cognitive flexibility, constructivism, and hypertext: Random access instruction for advanced knowledge acquisition in ill-structured domains. In **Constructivism and the Technology of Instruction**, eds. T. M. Duffy and D. H. Jonassen. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Von Glaserfeld, E. (1984). Cognition, construction of knowledge and teaching. Eric Document #ED 294 754.
- Wiggins, G. (1993). Assessment: Authenticity, context, and validity. **Phi Delta Kappan** 75:200-214.
- Wilson, B., Teslow, J., and Osman-Jouchoux, R. (1993). The impact of constructivism (and postmodernism) on ID fundamentals. In B.B. Seels (Ed.), Instructional design fundamentals: A review and reconsideration (pp. 137-157). Englewood Cliffs NJ: Educational Technology Publications.
- Winklemans, T. (1988). **Educational computer conferencing: An application of analysis methodologies to a structured small group activity**. Unpublished Master's Thesis, University of Toronto, Toronto, Canada.
- Wittrock, M.C. (1990). Generative processes of comprehension. Educational Psychologist, 24, 345-376.www.oregoneducation.org/fods/kozloff.htm.
- Yaşar, Ş. (1998). Yapısalcı kuram ve öğrenme-öğretme süreci. VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Kitapçığı. (9-11 Eylül 1988), Cilt: 1. ss. 695-699.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 185-202, ELAZIĞ-2002

EGİTİM ÖRGÜTLERİNDE DEĞİŞİMİN ENGEL VE NEDENLERİ

*The obstacles and seasons of the change in educational
organizations*

*Les difficulte et les causes du changement dans les
organisations educatonelle*

Fatih TÖREMEN¹

ÖZET

Bu çalışmada örgütsel değişme ile ilgili bir bakış açısı sunulmaya çalışıldıktan sonra, hizmet içi eğitim kurslarında "**örgütsel değişim**" semineri alan okul yöneticileri üzerinde yapılan bir araştırma ile Türkiye'de eğitim örgütlerini değiştirmeye iten nedenler ve değişmelerin önündeki engeller ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değişme, örgütsel değişme.

ABSTRACT

In this study after being presented a perspective associated with organizational change, it has been tried to show the reasons which lead to change the educational organizations and the obstacles in front of their changes in Turkey by doing a research on the school principals who take seminars about organizational change at the inservice training courses.

Key Words: change, organizational change

RESUME

Dans cette article, en discutant le changement organisationnel dans les établissements éducationnels, on cherche à expliquer les causes et les difficultés à propos de changement organisationnel en Turquie. Pour cette raison, on parle d'une recherche sur les administrateurs d'école qui passent par des séminaires sur le "changement organisationnel".

Mots-clé: Changement, changement organisationnel.

---

¹ Yrd.Doç.Dr. F.Ü. Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi, ftorem@firat.edu.tr.

Giriş

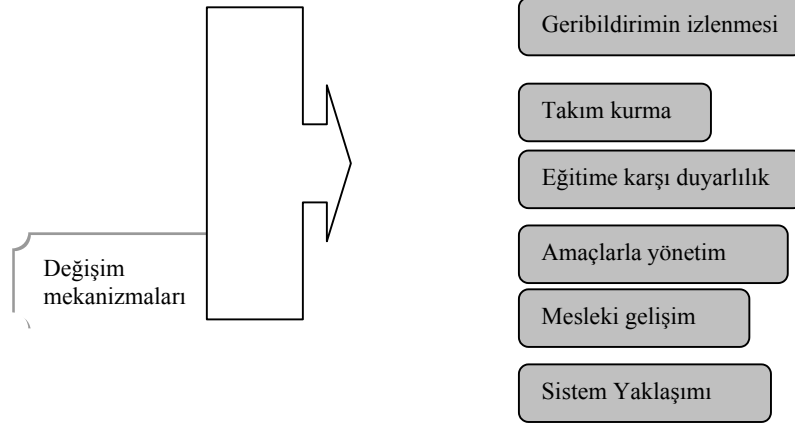
Değişmeyen tek şey değişimdir, deyişi günümüzün önemli bir gerçeğini yansıtmaktadır. Değişim, bir yasadır. İnsanlar değişir, iklimler değişir, toplumların yaşam biçimi değişir. Tüm değişmelerin temel hareket noktasının “gelişme” olduğu da bir gerçektir. Hiyeroglif yazıdan e-mail ile iletişim sistemine, fermandan internet ilanlarına geçiş bu gelişmelere örnektir. Dünyada 10 milyonuncu telefon abonesine 40 yılda ulaşılmışken, internetteki 10 milyonuncu aboneye 2 yılda ulaşılmıştır. Bugün 1950'li yıllarda bir insanın ömür boyu ulaşabileceği bilgi birikimini bir günlük gazetede bulabilmemiz mümkündür. Sürekli değişim karşısında; değişime ayak uydurmak için değişmekten başka çare yoktur. Bugünün çamaşırını dünün güneşiyle kurutmak mümkün değildir. İnsanlar gibi örgütler de yaşamlarını sürdürürebilmek için değişen koşullara karşı kendi iç dengelerini ve uyumu sağlamak zorundadırlar. Örgütler, çevreleriyle sürekli bir şekilde iletişim ve etkileşim içerisinde olan, çevrelerinden girdi alıp çıktılarını yine çevreye gönderen dinamik açık sistemlerdir. Çevreye bu anlamda oldukça bağımlı olan örgütlerin dış ve iç çevresinde oluşan değişmelere karşılık gelecek örgütsel düzenlemeleri gerçekleştirmeleri, örgütlerin varlıklarını sürdürmeleri açısından bir zorunluluktur. Eğitim örgütlerinin sosyal örgüt olarak yeniden yapılandırılması da bu zorunlulukların bir parçasıdır. Geleceğin tüm kestirilemezliğine rağmen, çok açık ve net görülen tek şey; sürekli ve gittikçe hızlanan bir değişimin arkasından gitmek zorunda olduğumuzdur.

Değişme ve Örgütsel Değişme

Değişim, bireyin iş ortamında, sosyal çevrede, kendi biyolojik ve psikolojik yapısında meydana gelen bir oluşum olarak gelecek yılların anahtar kavramları arasında sayılmaktadır (Toman,1997:10). Owens (1987:243), örgütsel açıdan değişmeyi, "var olan amaçları daha etkili bir şekilde başarma veya yeni amaçlar başarmada örgüte katkıda bulunan planlı, alışılmışın dışında, önceden düşünülmüş özgün çaba" olarak ifade etmiştir. Değişme taraftarı olmayanlar için her ne kadar değişim, kestirilemeyen bir macera gibi gözükse de değişime ayak uydurmanın tek ve en etkili yolu, değişim kapasite ve kabiliyetine sahip olmaktır.

Sabuncuoğlu ve Tüz (1998:208), örgütsel değişimi, örgütlerin yapı olarak buldukları çevreye uyarlanmaları olarak tanımlarken, Balcı (1995:47), örgütsel değişimin, özde yapı, süreç ve davranışların değişmesi anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Örgütlerde büyük ölçekli değişim, örgütsel dengeyi sağlamaya yönelik olup sürekli bir öğrenme sürecini ve ulaşılmak istenen vizyona güvenli bir geçiş yapabilmek için örgütsel uyumu gerektirir. Dinçer (1992:8), örgütsel değişimin yaratıcılık, yenilik yapma, büyüme ve gelişme gibi olay ve olguların tümünü içine alabilecek derecede geniş kapsamlı olduğunu vurgulamaktadır. Aşağıdaki şekilde örgütlerde değişim sürecinde yararlanılacak mekanizmalar görülmektedir.

Şekil 1. Örgütlerde değişim sürecinde yararlanılacak mekanizmalar

Kaynak: Gordon, J. R., A Diagnostic Approach To Organizational Behavior. 4th ed. p:689, Allyn and Bacon, 1993.

Miles (1998:3), örgütün değişim durumunun değerlendirilmesinin hazır olma ve kaynaklar olmak üzere iki boyutta yapılabileceğini vurgulamaktadır. Hazır olma, çalışanların değişim ihtiyacını hangi ölçüde duyduklarını ya da var olan statükodan ne derece hoşnutsuz olduklarını tanımlar. Kaynaklar ise, değişim sürecini ne derece destekleyebileceğimizi görmemizi sağlar. Eğer yeterince kaynağımız yoksa ve örgüt henüz değişime hazır değilse, önemli değişiklikler yapma şansımız yoktur. Özdemir (1998:63), değişimin başarısının değişim felsefesinin anlaşılması ve politik desteğe dayanmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Örgütlerde Değişimin Amaçları

Örgütsel açıdan değişimin, geleceğe hazır duruma gelme, örgüt üyeleri arasında güven ve karşılıklı desteği ve olumlu iletişimi sağlama, sorunlara ve tartışmalara çözüm getirme, sinerji yaratma gibi genel amaçları vardır. Şimşek ve diğerleri (1998:239), örgütsel değişimin, örgütsel bütünlüğün korunması, örgütün sürekliliğinin sağlanması ve örgütün büyüme ve gelişmesi amaçlarına yönelik olduğunu vurgulamaktadır. Sabuncuoğlu ve Tüz (1998:209-210), örgütlerde değişimin amacını şu şekilde ifade etmişlerdir.

Etkinliği artırmak: Değişimin en önemli amacı etkinliği artırmak, yani; yapılan işi daha etkili yaparak örgütün sağlık ve etkililik düzeyini geliştirmektir.

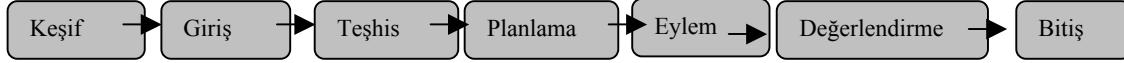
Verimliliği artırmak: Kullanılan araç gereç, örgütsel ilişkiler ve kişiler düzeyinde değişikliğin meydana getirilmesidir.

Motivasyon ve tatmin düzeyini artırmak: Bu anlamda değişiklik insanların her şey yolunda gitse bile tek düze çalışmanın ortaya çıkaracağı monotonluk duygusunu bastırmaları amacıyla gerçekleşecektir.

Örgütlerde Değişme Şekilleri

Örgütsel değişimin konusu çevre şartlarına uygun yeni stratejilerin belirlenmesi, uygulanması ve yürütülmesi ile ilgili olup bu çabalar genel olarak **geleneksel değişme** ve **planlı değişme** olmak üzere iki grupta incelenebilir. Geleneksel yaklaşım, örgütsel değişmeyi, örgütün bir veya birkaç unsuruyla ilgili olarak görür ve konuyu çevresiyle birlikte örgütün tümünü ilgilendiren bir olay olarak incelemeyi. Bu sebeple çevre şartlarında değişikliklere uyum için öneride bulunmaz. Daha çok uzun vadeli değişme konusunda etkilidir ve genellikle teorik olarak vardır. Planlı değişme ise, hem teorik hem de pratik niteliğe sahiptir. Bu tür değişme uygulamalarında genellikle bir davranış bilimcisi olan değişme uzmanı, alıcı sistemin işbirliğini sağlar ve sistemin sorunlarına sağlam ve geçerli bilgileri uygulayarak çözüm getirmeye çalışır (Dinçer, 1992:9). Değişme, sistematik yaklaşımın yansımaları olup global çevrenin zorunluluklarından birisidir. Aşağıda çevre şartlarına odaklanmış bir planlı değişme modeli sunulmaktadır.

Şekil 2. Planlı değişim modeli

Kaynak: Gordon, J. R., A Diagnostic Approach To Organizational Behavior. 4th ed. p:677, Allyn and Bacon, 1993.

Bu modelde değişimin bir mantık çerçevesi içerisinde ortaya çıktığı ve adım adım gerçekleştiği görülmektedir. Örgütsel değişimin, şekli ne olursa olsun, ya da değişimin başarılı olabilmesi için hangi yöntem ve teknikler kullanılırsa kullanılsın, **sonu olmayan bir süreç** olacağı unutulmaması gerekir. Bu süreç bağlamında, örgütsel değişim üç şekilde gerçekleşebilir:

İnsan ögesinde değişim: Yeni belirlenecek elemanlarla oluşturulacak yeni bir yönetim politikası, personel üzerinde ya da kişilerin bilgi, beceri ve tutumlarında değişiklikleri de beraberinde getirecektir. Bu değişim süreci aynı zamanda personelin inanç ve anlayışlarında da köklü değişimi sağlayacaktır. Bu durum okul açısından bir okulun müdürünü veya müdür yardımcılarını değiştirmek gibi düşünülebilir.

Örgütsel yapıda değişme: Bu tür değişme, örgütsel ilişkileri yeniden tanımlamayı ve rolleri yeniden düzenlemeyi gerektirir. Örgüt yapısındaki değişmeler, yerinden yönetim ya da merkezden yönetim, çalışma gruplarını azaltma ya da çoğaltma, denetim alanını genişletme ya da daraltma, karar verme yetkisini yeniden belirleme, iletişim kanallarını yeniden tanımlama gibi yöntemlerle gerçekleşebilir (Alıç,1990:50). Bu durum

genelde okulun örgüt kültürünü yeniden tanımlama çabası, öğretmenlerin eğitilmesi ve denetlenmesi, okulun misyon ve amaçlarının öğretmenler, yöneticiler, veliler ve öğrenciler tarafından paylaşılması (Özdemir,1998:62) konularında yoğunlaşılması anlamına gelmektedir.

Teknolojide değişme: Daha kaliteli öğrenci yetiştirmek amacıyla örgütün kullandığı teknolojinin değişmesi, örgütü değiştirmenin yollarından biridir. Bu durum okul açısından okul yöneticisinin okul-çevre ilişkileri konusundaki çabasıyla orantılı gözükse de, daha çok ülkenin ekonomik durumu ve eğitime ayrılan bütçe ile doğrudan ilişkilidir.

Örgütlerde Değişimin Anahtarı: Toplam Kalite Yönetimi

Acar (1998:5) ve Argun (1998:10), örgütlerde değişimin en önemli aygıtının ve aşamasının toplam kalite yönetimine geçiş olduğunu, çalışanların örgütün başarısında kendi paylarını vurgulamak ve görmek istediklerini, katılım istediklerini vurgulamaktadır. Toplam kalite yönetimi örgütlerde değişimin anahtarıdır. Bu değişim anahtarının örgütün değişim kapılarını açması, iletişimi ve eğitimi etkili bir şekilde kullanması ve liderin reaksiyon basamaklarının altında duranları yukarıya, örgütün vizyonuna doğru ateşlemesi gerekir.

Toplam kalite örgütlerinin temel özellikleri iç (örgüt çalışanları) ve dış müşterinin (örgütün ürettiği hizmeti kullananlar) kaliteyi algılaması doğrultusunda memnun edilmesine odaklı, üst yönetimin kaliteye inandığı ve kalite uygulamasında lider olduğu, örgütte en üst birimden en alt birime kadar herkesin kaliteden kendisini sorumlu hissettiği, ödüllerin de kaliteye göre düzenlenmesi şeklinde özetlenebilir.

Toplam kalitenin kalbi ve ruhu **kaizen** kültürü (Kendini sürekli gelişmeye adanma) öğrenen okul kültürüyle paralellik göstermektedir. Şu anda binlerce okul ve kurum Toplam Kalite'yi işlevsel bir yapı olarak özümsemenin yollarını keşfetmeye çalışır. Bu okullara ve toplumlara ait bireyler kendi sürekli gelişimleri ile beraber birlikte yaşadıkları ve çalıştıkları kişilerin de devamlı gelişimleri için çaba harcamak üzere aldıkları önemli kararı yansıtmak üzere, düşüncelerini ve yaşam tarzlarını değiştirme süreci içindedirler (Bostingl, 2000:5).

Özdemir (1997:69), değişimin anahtarı olarak toplam kalite yönetiminin şu hususlarda önemli olduğunu vurgulamaktadır:

1. Yeni bir örgüt kültürü yaratmak,
2. Örgüt yapısını basitleştirip yalın hale getirmek,
3. Örgütte tüm çalışanların sisteme dahil edilerek, fikirlerine saygı duymak, kişisel gelişmelerini ve mesleki ilerlemelerini sağlamak,
4. Her şeyin değişebileceğine, tüm personeli inandırmak.

Aşağıdaki tabloda toplam kalite yönetimin aşamaları görülmektedir.

Tablo 3. Toplam kalite yönetimi

Vizyon	Analiz	Öğretim ve Problem çözme	Eğitim	Kurumsallaşma
Toplam kalite imajındaki bir örgüt *Toplantı düzenleme *Müşteri takibi *Ortak vizyon *Çalışma grubu	*Verilerin toplanması, *Kullanılması *Süreç analizi *Fırsat analizi *İklim tayin etme	Daha iyi öğrenme dramatik sonuçlara ulaşmada yeni teknolojilerin kullanılmasına yarar. *Pilot takımlar *Süreçte yoğunlaşma	İhtiyaç duyulan kurs ve programlar öğrenmeyi güçlendirmek için yeni yaklaşımlar ortaya koyacaktır. *Kalite yönetimi *Değişim yönetimi *Tüketiciyi izleme	Davranış odaklanmış toplam kaliteyi güçlendirmek amacıyla gerekli sistemin kurulması *Bilgi,ölçme ve ödül sistemleri *İç danışmanlar, eğitimciler ve öğreticiler *Stratejik planlama ve yıllık bütçeleme sistemi.

Örgütte paylaşılan vizyonun oluşturulabilmesi için gerekli resmin belirlenmesine götürecek yeni yollar bulmak.

Kaynak: Gordon, J. R., A Diagnostic Approach To Organizational Behavior. 4th ed. p:621, Allyn and Bacon, 1993.

Toplam kalite hayatın tüm yönlerine işleyen, yeni bir düşünce ve yaşam biçimidir. Kalite felsefesi bir kurumda tamamıyla uygulandığında, o kurumun çalışmasının kalbi ve ruhu olur (Bostingl, 2000:31).

Örgütlerin Değişim Kaynakları

İnsanlar gibi örgütler de ortada iyi ya da zorlayıcı bir neden olmadıkça değişmeyi istemezler (McKenzie ve Koenig, 1998:18). Örgütleri değiştirmeye iten nedenler zamana ve zemine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir;

- Çevresel baskılar,
- Örgütteki iletişim kopukluğu,
- Örgütsel krizler ve çatışmalar,
- Örgütsel performansın düşüklüğü,
- Örgüt kültüründeki değişiklikler (Artan;1997:105),
- Değişen yasa ve düzenlemeler (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998:217),
- Teknolojik gelişmeler.

Tetenbaum (1998:23), yoğun değişmelerin yaşandığı günümüzde örgütlerin şu özelliklerle mücadele etmek durumunda olduğunu vurgulamaktadır.

Teknoloji: Günümüzü temsil edebileceği düşünölen teknolojik olaylar, bilgisayar teknolojisi, iletişim araçları ve elektronik tüketim kavramlarıyla ifade edilebilir. Yeni teknolojinin ortaya çıkışı, etkililik ve üretkenliğin artmasına yol açmıştır.

Globalleşme: Globalleşmenin bir sonucu olarak günümüzde herkes bilginin akışında birbirine bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık örgütlerin yapı ve işleyişleri konusunda kendisine özgü birtakım değişiklikleri beraberinde getirmektedir.

Rekabet: Günümüz örgütlerinin rekabet gücünü artırmada en önemli unsurlardan birisinin bilgi sermayesinin olduğu söylenebilir.

Değişim: Ortaya çıkan dengesizliğin tarihimizde daha önce görülmemiş bir oranda olması yönüyle, böyle bir hızlı değişim sürecinde, örgütlerin yeni talepleri karşılamada daha etkili olma zorunluluğu vardır.

Hız: Ortaya çıkan değişikliklerin baş döndürücü hızı, örgütleri, örgütlere ilişkin gelişmeleri yakından izlemeye, yüksek uyum gücüne sahip olmaya ve eski paradigmalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır.

Okulların dışında oluşın ve onları değişmeye zorlayan dış kaynaklı faktörlerden en önemlileri, özel sektörün eğitim konusundaki atakları, özel dershanelerin üniversiteyi kazanmada zorunlu hale gelme eğilimi ve müşteri olarak öğrenci ve velinin eğitim konusundaki paradigmasını değiştirmesidir. Bir başka neden ise; yeni dünya düzeninde emek yoğun değişmeden bilgi yoğun değişmeye geçilmesi ve buna paralel olarak, bilgiye ulaşın yollarının gittikçe kolaylaşması, internetle dünyanın birçok yerine rahatlıkla ulaşılın kolaylığı ve eğitim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi ve buna paralel olarak dijital öğretmenliğe doğru bir eğilimin ortaya çıkması gösterilebilir. Bütün bunlar eğitim örgütlerinin örgütsel performanslarını koruyabilmek ve yükseltebilmek için yapısal değişikliklere doğru her gün biraz daha fazla zorlamaktadır.

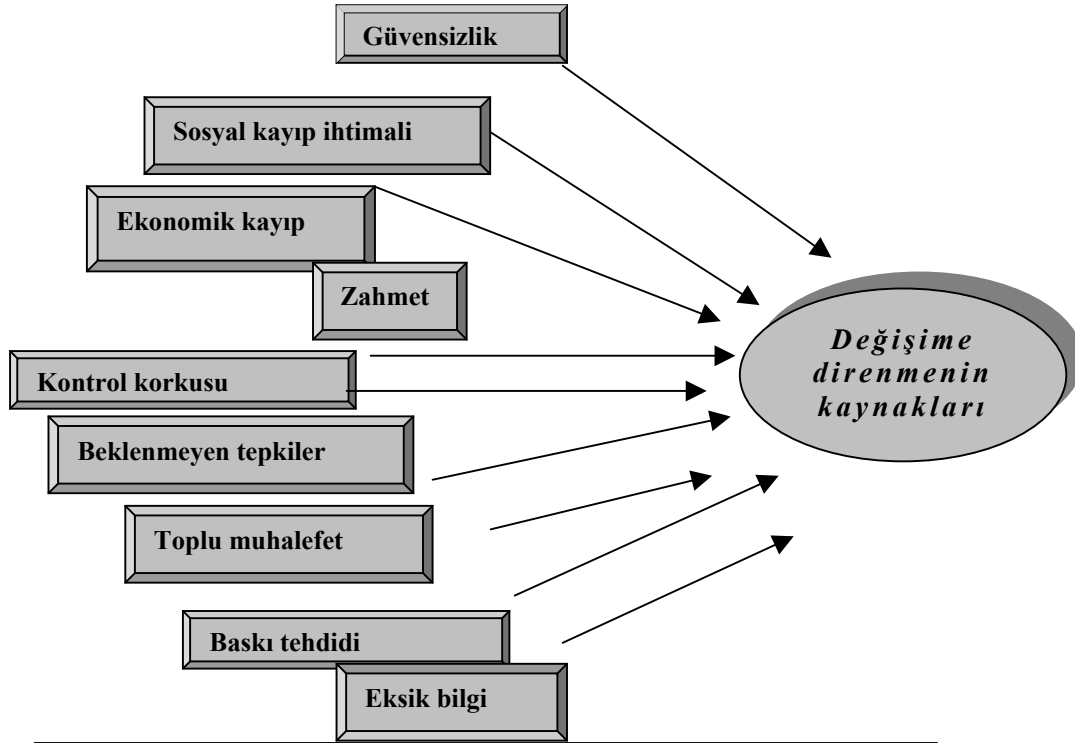
Eğitim örgütlerini, değişen yönetim ve liderlik anlayışları ve çalışanların yönetime karşı tutumları da değişmeye yönlendiren nedenler arasında sayılabilir. Bugün eğitim örgütleri için, öğretimsel liderlik, kültürel liderlik, dönüşümcü liderlik, moral liderlik, öğrenen lider ve vizyoner liderlik gibi yeni yaklaşımlar söz konusu olup, bu liderlik türlerinin her biri kendi konusunda paradigmatik ve yapısal değişimleri zorunlu kılmaktadırlar.

Örgütsel Değişime Karşı Direnç

Okullarda değişimin başarısı değişime katılacak ve bu süreçte yer alacak olan, personel, öğretmen, yönetici ve öğrencilerin değişime inanmalarıyla doğrudan ilgilidir.

Aşağıdaki şekilde örgütlerde değişime direnme kaynakları görölmektedir.

Tablo 4. Örgütsel değişime direnme kaynakları.

Kaynak: Gordon, J. R., A Diagnostic Approach To Organizational Behavior. 4th ed. p:680, Allyn and Bacon, 1993.

Özellikle değişim sürecinde yer alanların bazı alışkanlıklardan vazgeçip böyle bir çaba içerisinde yer alabilmeleri için, kendilerinin güvende olduklarını ve değişim sonucundan olumsuz şekilde etkilenmeyeceklerini garanti altına almak isteyebilirler. Bu istek, bazen onları değişime karşı direnmeye yönlerebilir.

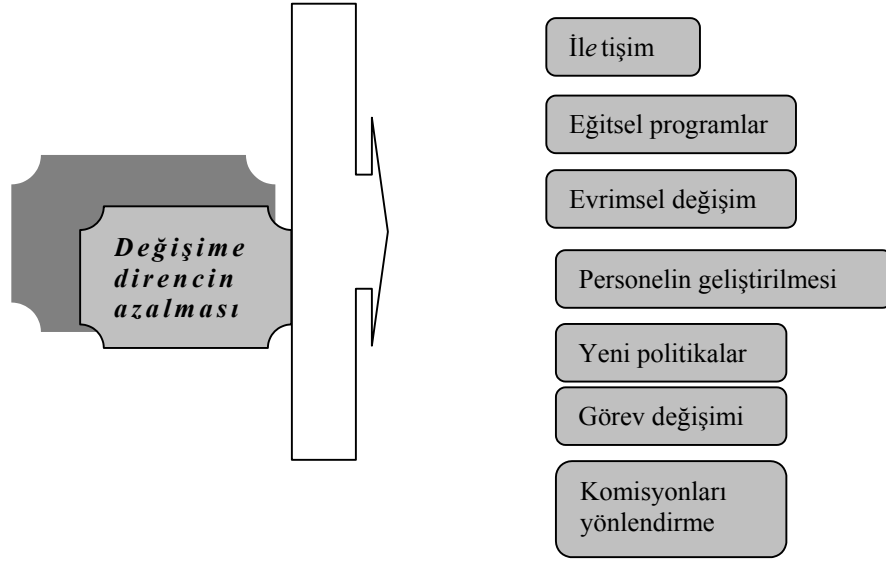
Değişimlerin yaşandığı zamanlarda, çalışanlar, değişime karşı farklı tepkiler gösterirler. Bu tepkilerin bazıları aktif bazıları pasif olduğu gibi, bazıları olumlu, bazıları da olumsuzdur. Bu tepkiler, yeni hedeflere açıkça karşı çıkma şeklinde olabileceği gibi, yeni çalışma yöntemlerine ya da başkalarıyla işbirliği yapmaya karşı gizliiden gizliye direnme şeklinde de olabilir. Hangi şekilde olursa olsun, bu tepkiler, yeniden yapılanma sırasında ya da sonrasında örgütü yeniden oluşturma çalışmalarına zarar verebilir (Clark and Koonce,1998:14).

Eğitim eleştirilenlerinin bir çoğu, okulların değişime karşı direndikleri konusunda birleşirler. Yöneticilerin çoğu, yapılan yanlışlıkları bildikleri halde düzeltmeye yanaşmazlar. Halbuki değişim, cesur adımların atılmasını gerektirir. Lider değişikliğinin getireceği yararları görmede personele yardımcı olmalıdır. Şimşek ve diğerlerine göre; (1998:248) örgütsel değişime direnme nedenleri, ekonomik, psikolojik ve sosyal olmak

üzere üçe ayrılmaktadır.

Örgütlerde değişime olan direncin azalması amacıyla izlenmesi gereken örgütsel eylemler aşağıdaki şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şekil 5. Örgütsel değişim direncini azaltma stratejileri.

Kaynak: Gordon, J. R., A Diagnostic Approach To Organizational Behavior. 4th ed. p:683, Allyn and Bacon, 1993.

Örgüt üyelerinin değişimi kabullenip benimsemeleri ve gerektiği zaman teşvik edilebilmeleri için, değişimin hem kendilerine hem de örgüte yarar sağlayacağına inanmaları gerekir. Bu inanç, bireylerin kendilerini ilgilendiren ve gelecekte onları etkilemesi beklenen kararların alınma ve uygulanmasında söz sahibi olmalarına fırsat ve olanak sağlandığı oranda değişim yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Bu, değişime direncin önüne geçmenin en etkili yollarından birini oluşturur.

Liderlerin bu direnç karşısında görevleri şunlardır:

1. Değişim için zorlayıcı bir neden ortaya koymak,
2. Harekete geçmeyi sağlayacak bir amaç göstermek,
3. İnsanları hemen harekete geçmeye ikna etmek,
4. Geleceğin olumlu bir resmini çizmek,
5. Başarıyı tüm personelle kutlamak (McKenzie ve Koenig, 1998:18),
6. Kurmay uzmanların tutumunu destekleme,
7. Etkin bir iletişim ağı kurma,

Dirence yeni bir bakış getirme (Şimşek ve diğerleri, 1998:250).

Örgütsel Değişmenin Engelleri

Değişme çabaları, çalışma koşullarını, iş görme yöntemlerini ve mevcut statükoyu beraberinde etkileyip değiştireceğinden çalışanlar bu konuda değişime engel teşkil edebilirler. Okul, toplumsal değişimde ister lider, isterse izleyici olarak görülsün, değişme sürekli dir. Okulun içinde ve çevresinde, sabit şartları tercih eden ve harekete karşı koyan bireyler ve gruplar bulunabileceği gibi, farklı yön ve yoğunluktaki hareketi savunan ilgi ve çıkar grupları da bulunabilir.

Değişme sürecinde örgütlerin önündeki engellerin bazıları şunlardır:

Mevcut düzenin yeteri kadar rahatsızlık vermemesi,

Vizyonun yeteri kadar olgunlaşmamış veya çekici olmaması,

Değişim için eyleme geçmekle yükümlü olanların gereken performansı göstermemeleri,

Denetleyen bir karşı direncin varlığı,

Güçlü bir liderlik ögesinin eksikliği,

Bir anda birden fazla değişikliğin her birine yeterince yoğunlaşmadan yapıyor olması (Ceyhan 1999:534),

Kültürel baskılar,

Değişmenin bir diğer önemli engeli ekonomik sistemdir. Ekonomik şartlar iyi bir hizmetiçi eğitime imkan vermezse eski sistem devam edecektir (Özdemir,1998:76).

Artan (1997:115), engelleri ortadan kaldırmanın üç yaygın yolu olduğunu vurgulamaktadır.

Eğitim: Grup toplantıları yapılarak değişimden beklenenler ve değişimin amaçları bireylere açıkça anlatılır. Böylece örgüt üyelerinin değişim çalışmalarına katılımları sağlanabilir.

Örgüt üyelerinin değişim çabalarına katılımlarının sağlanması: Çalışmalara katılanlar, içinde buldukları durumu daha kolay algılar ve kabullenirler.

Zorlayıcı taktiklere başvurmak ve şok tedbirler almak: Uygulamada zaman zaman zora dayalı yollara başvurulduğu görülmekle birlikte, bu durum etik açıdan tartışmalara neden olmaktadır.

Değişim Dinamiği: Kültürel Yenilenme

Değişim ve kalite arayışlarının egemen olduğu son yıllarda birçok kurumdaki değişim ve kalite çabalarını sonuçsuz kılan temel etmen, kurumun kültüründeki boşluklardır. Yeni bin yılda liderin görevi örgütsel açıdan değişim kültürü yaratmaktır (Özden,1999:138). Drucker'a göre (1993); birçok örgütte kökleşmiş alışkanlıklara dayalı örgütsel değişimin hedeflerinden birisi de örgüt kültürünün değişimidir. McKKenzie ve Koenig'e göre (1998:18); sürekli değişim dinamiği, kültürel yenilenmeyi gerektirir.

Kültürel yenilenme, örgütün temelini oluşturan sistematik değerlerin, ortak anlayışın ve karşılıklı sadakatin yeniden oluşturulmasını ve bunların herkes tarafından bilinmesini gerektirir. Bu değerlerin sözle değil davranışlarla (Çelik,1997:72), model olarak sergilenmesi önemli bir noktadır. Bir örgütte belli bir vizyon ve strateji olduğunda, çalışanların katılımı sağlandığında ve onları daha iyi bir geleceğin beklediğini bildiklerinde, kültürel yenilenme herkes tarafından benimsenecektir.

Örgütsel değişme sürecinde okul kültürü bağımsız değişken olarak, öğretmen ve öğrenci davranışı ise bağımlı değişken olarak görülmektedir. Okul ortamında yapılacak değişimlerde izlenecek temel strateji, okulun örgütsel kültürünün değiştirilmesidir (Çelik,1997:70). Kültürel yenilenmede kritik noktalardan birisi de, liderin etkili iletişim kurarak örgüt çalışanlarına değişimin mantığını ve felsefesini aktarması, heyecan yaratacak nedenler ortaya koyması, başarısı kanıtlanmış örneklerden yararlanarak, herkesin, geleceğin güzel resmini görmesine ve bu resmi gerçeğe dönüştürmek için heyecan duymasına yardımcı olmasıdır.

Çelik'e göre (1997:71); okul yöneticisinin değişme sürecinde birtakım sembolik etkinlikler düzenlemesi, koordinasyon ve dayanışmayı artırır. Okul ortamında paylaşılan değerlerin geliştirilmesi, yönetici, öğretmen ve öğrenciler için ortak bir deneyim alanı da oluşturur. Okul kültürünün, okul personelinin davranışlarını etkileme açısından önemli bir gücü vardır. Okul yöneticisi, değişim sürecinde okul kültürünün bu gücünden yararlanabilmelidir.

Örgütsel Değişmeyi Yönetme

Bir örgütte etkili gelişme ve yenileşme, insanların değişim için nasıl hazırlandıklarına ve sonuçta değişime nasıl tepkide bulduklarına bağlıdır. West-Burnham (1991:96), örgütlerde değişimi yönetmenin; bireylerin bir bütün olarak örgüt ortamı içinde öğrenmeyi öğrenme ve iletişim kurma yeteneklerinin artırılması ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Değişme yeteneğine sahip bir örgüt bireyle başlayan bir süreci ifade etmekle birlikte, böyle bir süreçte etkili liderlik önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu liderin iki temel özelliği; değişimle sürekli olarak başa çıkabilecek gücü ve iç güvenlik duygusunu kendisinde bulmasıdır. Lider, böyle bir durumda varılmak istenen geleceğe ilişkin belirgin ve zorlayıcı bir vizyon belirlemekle yükümlüdür. Sürekli gelişme ve değişmeye açık olmalı ve öğretmenlerin gelişmesini desteklemelidir. Bu değişimde tüm personelin katılımı sağlanarak, küçük adımlarla çalışmalı ve kısa dönemli projeler başlatılmalıdır. Bu projelerin birey, takım ve okul bazında ele alınması, sürekli gelişme ve değişme açısından kritik öneme sahiptir.

Değişen örgütler karşısında yöneticilerin rolünün 5 temel içeriği Tetenbaum

(1998:29-31) tarafından şu şekilde öngörülmüştür:

Değişimi yönetme: Değişim, “insanların yeni bir duruma yönelmeleri” olarak tanımlanır. Bu süreç, geçmiş durumdan uzaklaşmayla başlayıp, ortaya çıkan durumla uyumlu hale gelme çabasıyla karşı karşıyadır. Miles (1998:3), başarılı bir değişimin gerçekleştirilebilmesi için liderin, süreci başlatacak ve sürdürecektir enerjisi yaratması, geleceğe ilişkin vizyon geliştirmesi, örgütün vizyonu gerçekleştirme hedefine göre yeniden düzenlemesi ve örgütü içinde bulunduğu durumdan geleceğe, hızlı fakat güvenli bir biçimde taşımak için ayrıntılı bir dönüşüm sürecini oluşturması gerektiğini vurgulamaktadır. Odabaşı'na göre (2000:194); değişim yönetimi şu özelliklerin farkında olmayı zorunlu kılar:

Değişim sürekli bir süreçtir ve yöneticiler bu değişimlerle sürekli bağlantılı olmalıdırlar.

Değişimle yaşamak zorunda olan bireyler, değişim sürecinde rol almalıdır.

Yeni vizyon belirleme hizmeti geliştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Hızla yenilenme becerisi oluşturma: Bu aşamada değişikliğin hız ve karmaşıklığı artar. Önemli değişikliklerin insanları sürüklediği duruma paralel olarak, işgörenlerin aklı kullanma düzeyi ve fiziki dayanıklılık durumları zayıflar. Örgütün yeniden yapılanması, farklı alternatifler deneyerek ve programlı girişimler sayesinde bozguna uğrayarak, işgörenlerin çoğu donatılarının yetersizliğini hissederler. Bu bağlamda yöneticinin rollerinden birisi de yenilikçi çabaları ödüllendirmesi olacaktır.

Sistemi değişebilir kılma: Dengesini mümkün olduğunca kapalı işleten başarılı örgütler görülmüştür, fakat kendine değişmezliği yerleştirmiş bir model, yöneticileri taklit ve tekrar stratejileri konusunda sınırlamaya zorlar. Böylece, karmaşık ve rekabetin yaygın olduğu bir dünyada bunun fonksiyonel olduğu söylenemez. Bu durumdaki örgütler yenilenme kabiliyetleri doğrultusunda yaşar ve ölürler.

Sistemi değişebilir kılmanın iki önemli yolu olduğu söylenebilir.

Örgütü tansiyon durumunda durdurma. Tansiyon, yaratıcılık için zorunlu bir unsurdur, fakat yöneticiler için buradaki kritik nokta, insanların stresi aşabilirliğini dikkate almaksızın örgütün dinamizmini aksatacak düzeyde tansiyon düzeyini ayarlamaktır.

Düşünce ve yargılarımızın kasten doğru olmadığını düşünmek, düşünme biçimlerimize meydan okumak, mantıki modellerimizde kusurlar araştırmak, bulmak ve sürekli deneyerek alternatifler ortaya koymaktır.

Düzeni ve düzensizliği, bugünü ve geleceği yönetme: Düzen ve düzensizlik, sadelik ve karmaşıklık, kestirebilirlik ve kestiremezlik, kararlılık ve karsızlıktan ibaret olan paradoks takımı yöneticilerin birçoğunda üst düzeyde esnek hareket etmeyi çağırır. Eski düzende yöneticiler bu dizilerden sadece birinin sonucuna razı olurlarken,

bugün daha fazla sonuç elde etmeye çalışırlar.

Öğrenen örgüt kurma ve sürekliliğini sağlama: Öğrenme, yetenek, bilgi ve becerinin kazanılması sürecidir. Öğrenen örgütlerin en önemli özelliği, değişime cevap verecek duyarlılıkta olmalarıdır. Değişime olan ihtiyaç hem ürün açısından hem de örgüt açısından belirlenecektir. Wilms'e göre (1998:13) örgütlerin, değişim dönemlerinde, hem öğrenen hem de öğreten organizasyonlar haline gelmektedirler. Öğrenme, bilgi çağının en önemli ve yeni sistemin kendini geliştirmesi açısından merkezi öneme sahip unsurların biridir. Günlük problemler ve çalışanların karşılaştığı fırsat ve imkanlar düşünöldüğünde öğrenme için sürekli bir potansiyel var olup, bu açıdan zorluk yaşanmayacağı düşünölebilir. Öğrenme ve eyleme geçirme, çalışanların zamanında öğrenebileceği şekilde yarı yürüngede hareket etmektedirler. Öğrenme örgütsel sürecin merkezinde değil de kazara oluşan bir etkinlik ürünü ise, örgüte entegre olabilmesi için oldukça fazla destek vermek bir zorunluluk olacaktır.

Weindling ve Earley (1987:97), değişimi sağlayacak üç okul liderlik biçimini vurgularlar. Bunlar;

1. Değişimi başlatanılar: Net ve kesin amaçlara ve uzun vadeli politikalara sahiptirler, ancak geçerli yeniliklerin uygulanmasını da olanaklı kılarlar. Bu amaçlarla ilişkili olarak ve öğrenciler için neyin iyi olduğunu düşünerek verirler. Bu tür okul müdürleri, öğrenciler, öğretmenler ve kendileri için yüksek beklentilere sahiptir ve beklentileri, öğretmenlere sık sık iletişim kurarak iletirler. Bu tür bir okul liderliğini benimseyen yöneticiler, programları okulun ihtiyaçlarına uyacak şekilde yeniden yorumlarlar.

2. Değişimi yönetenler: Yeniliklere tepkici davranışlar gösterirler; fakat, üst yöneticiler tarafından istenen değişimleri desteklemek için eylem başlatırlar. Öğretmenlerin bir yeniliği kullanmasını kolaylaştırmak için temel desteği sağlarlar, ancak bunun ötesine geçmezler.

3. Değişime cevap verenler: Öğretmen ve diğerlerine liderlik etmek için fırsat ararlar. Müdürün temel rolünü; yönetsel görevlerde yoğunlaşarak okulun düzenli işlemlerini sağlamak olarak görürler. Öğretmenleri, müdürün az bir rehberliği ile çalışabilecek profesyoneller olarak kabul ederler. Personel ile ilişkilerinin kişisel yönünü vurgularlar. Karar vermeden önce, herkese görüşlerini açıklama fırsatı vermeye çalışırlar. Çoğu kez verdikleri kararlar, uzun dönemli amaçlara göre olmaktan çok, o anki şartlara uygundur. Bu durumun, kısmen diğerlerini hoşnut etmek, kısmen da okulun ve personelin gelecekte nasıl değişmesi gerektiğine ilişkin son derece sınırlı bir vizyona sahip olmalarından kaynaklandığı görölmektedir.

Nedenleri ve Engelleri Bağlamında Eğitimde Örgütsel Değişim Araştırması.

Problem Durumu

Örgütlerde değişim kaçınılmaz bir durum olmakla birlikte değişikliğin neden ve engellerinin her dönemde değişiklik göstermesi de olağandır. Değişimin başarıya ulaşabilmesi için bu neden ve engellerin bilinmesi kritik öneme sahiptir. İlgili literatür incelendikten sonra, ortaya çıkan tabloda eğitim örgütlerini değişime iten nedenlerin başlıcaları, çevresel baskılar, okul içi iletişim bozukluğu, okulda kriz ve çatışma, okul performansının düşüklüğü, okul kültüründeki değişiklikler, değişen yasa ve düzenlemeler, teknolojik değişikliklerdir. Eğitim örgütlerinde değişimin önündeki engellerle ilgili olarak, durumdan memnun olma, değişimin sonunu kestirememeye, değişim için yeterli eleman olmaması, değişime karşı direncin olması, lider yetersizliği çok değişim olması kültürel baskı gibi değişkenlerin söz konusu olduğu görülmüştür.

Amaç

Bu araştırmada amaç eğitim örgütlerindeki örgütsel değişimin engel ve nedenlerinin önem ve öncelik derecesinin belirlenmesidir.

Yöntem

Bu araştırmanın deseni niteliksel, çok durumlu (multicase) çalışma deseni olarak adlandırılmakta olup (Strauss and Corbin,1994), bağımsız değişkenler, ilgili literatürden yararlanılarak belirlendikten sonra deneklerden, verilen değişkenleri önem ve öncelik sırasına göre sıralamaları istenmektedir. Bu amaçla değişimin neden ve engelleri, ilgili literatüre göre belirlendikten sonra, deneklerden bu engel ve nedenleri önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini ülkemizde görev yapan tüm okul müdürleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini Elazığ'da düzenlenen tüm ilköğretim okulu yöneticilerinin katıldığı Eğitim yöneticisi yetiştirme kursuna katılan 33 ilköğretim okul müdürü ve Edremit Hizmetiçi Eğitim merkezinde düzenlenen Endüstri meslek lisesi müdürleri Eğitim yöneticisi yetiştirme kursuna katılan 33 okul müdürü olmak üzere toplam 66 okul müdüründen oluşmaktadır. Okul müdürlerinden eğitimde örgütsel değişim seminerine katıldıktan sonra bu sıralama yapılması istenmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

İlgili literatür incelendikten sonra belirlenen örgütsel değişimin neden ve engelleri, hizmetiçi eğitim kurslarına katılan okul müdürlerine sunularak, nedenler ve engelleri öncelik ve önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. 1'den 7'ye kadar sıralanan maddeler, daha sonra aritmetik ortalamaları dikkate alınarak sıralanmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Eğitim örgütlerini değişime iten nedenlere ilişkin bulgular Tablo 1’de yer almıştır.

Tablo 1. Eğitim örgütlerini değişime iten nedenler

Elazığ Örneği	Sıra	X
Çevresel Baskılar	5	4.03
Okul İçi İletişim Bozukluğu	6	4.96
Okulda Kriz ve Çatışma	7	5.84
Okul Performansının Düşüklüğü	4	3.94
Okul Kültüründeki Değişiklikler	2	3.71
Değişen Yasa ve Düzenlemeler	3	3.65
Teknolojik Değişiklikler	1	2.00

Tabloda görüldüğü üzere, Elazığ’da görev yapan okul yöneticisi grubuna göre, "teknolojik yenilikler" eğitim örgütlerini değişime iten nedenlerin başında yer almaktadır. İkinci önemli neden olarak "okul kültüründe meydana gelen değişiklikler", üçüncü neden, "değişen yasa ve düzenlemeler", dördüncüsü "okul performansının düşük olması", beşinci neden "çevresel baskılar", altıncı ise "okul içi iletişimin bozuk olması" görülmüştür. Eğitim örgütlerini değişime iten nedenlerin sonuncusu ise "okul içi kriz ve çatışmalar"ın olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Eğitim örgütlerini değişime iten nedenler

Edremit Örneği	Sıra	X
Çevresel Baskılar	5	4.52
Okul İçi İletişim Bozukluğu	6	5.32
Okulda Kriz ve Çatışma	7	5.48
Okul Performansının Düşüklüğü	3	3.65
Okul Kültüründeki Değişiklikler	4	3.84
Değişen Yasa ve Düzenlemeler	2	2.77
Teknolojik Değişiklikler	1	2.23

Edremit’te kursa katılan yöneticilere göre de "teknolojik yenilikler" eğitim örgütlerini değişime iten nedenlerin başında yer almaktadır. İkinci olarak, "değişen yasa ve düzenlemeler", üçüncü neden "okul performansının düşük olması", dördüncüsü "okul kültüründe meydana gelen değişiklikler", beşinci neden "çevresel baskılar", altıncı ise "okul içi iletişimin bozuk olması" görülmüştür. Eğitim örgütlerini değişime iten nedenlerin sonuncusu ise "okul içi kriz ve çatışmalar"ın olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Eğitim Örgütlerinde Değişimin Önündeki Engeller

Elazığ Örneği	Sıra	X
Durumdan Memnun Olma	2	3.07
Değişimin Sonunu Kestirememe	5	4.58
Değişim İçin Yeterli Eleman Olmaması	1	2.06
Değişime Karşı Direncin Olması	3	3.74
Lider Yetersizliği	7	5.65
Çok Değişim Olması	6	4.90
Kültürel Baskı	4	4.16

Tablo 3’de görüldüğü üzere, eğitim örgütlerinde değişimin önündeki engellerden en önemlisi "değişim için yeterli eleman olmaması" görülmüştür. Önem derecesine göre ikinci sırayı, "eğitim örgütlerindeki mevcut durumun memnuniyet verici olarak görülmesi", üçüncü ise "değişime karşı direncin olması" görülmüştür. Dördüncü engel,

eğitim örgütlerinin değişmemesi için varolan "kültürel baskı", beşinci engel ise "yapılacak değişimin sonunun kestirilememesi" görülmüştür. Değişimin önündeki altıncı engel "değişim sayısının çok olması", önem sırasına göre son engel ise, değişimin yapılabilmesi için değişimci "liderin olmaması" görülmüştür.

Tablo 4. Eğitim Örgütlerinde Değişimin Önündeki Engeller

Edremit Örneği	Sıra	X
• Durumdan Memnun Olma	4	4.34
• Değişimin Sonunu Kestirememesi	5	4.35
• Değişim İçin Yeterli Eleman Olmaması	2	3.55
• Değişime Karşı Direncin Olması	1	3.19
• Lider Yetersizliği	3	4.16
• Çok Değişim Olması	6	4.71
• Kültürel Baskı	7	4.90

Tablo 4'de görüldüğü gibi, eğitim örgütlerinde değişimin önündeki engellerden en önemlisi "değişime karşı direncin olması" olarak ortaya çıkmıştır. Önem derecesine göre ikinci sırayı, "değişim için yeterli eleman olmaması", üçüncü sırayı; "liderin olmaması", dördüncü sırayı ise "eğitim örgütlerindeki mevcut durumun memnuniyet verici olarak görülmesi" almıştır. Beşinci engel "yapılacak değişimin sonunun kestirilememesi" görülürken, değişimin önündeki altıncı engel "değişim sayısının çok olması" olarak ortaya çıkmıştır. Önem sırasına göre son engel ise, eğitim örgütlerinin değişmemesi için varolan "kültürel baskı" olarak görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

Okullarda örgütsel değişim çabalarında dönüt sistemi iyi çalışmamaktadır. Okul değişim programlarındaki başarısızlığın önemli bir nedeni dönüt ve değerlendirme sisteminin iyi çalışmamasıdır.

Okul yöneticileri açısından okullarda örgütsel değişim bir zorunluluk haline gelmiştir. Örgütsel değişimin neden ve engellerinin bilinmesi, örgütsel değişim çabalarına yön verilmesi ve değişim ajanlarının stratejilerinin belirlenmesi açısından kritik bir öneme sahip görünmektedir. Okullarda örgütsel değişimin nedenleri irdelendiğinde her iki gruptaki sonuçtan hareketle en az önemli üç etkenin okullardaki kriz ve çatışma, okul içi iletişimi bozukluğu ve çevresel baskıların olduğu görülmektedir. Bu durum, okullarda örgütsel kriz ve çatışmanın olmadığı, örgütsel iletişimin istendik düzeyde olduğu ve çevresel baskıların olmadığı şeklinde görülse de, bu durum okul yöneticilerinin okullarındaki durumu yansıtmak istememelerinden kaynaklanabilir. Değişen yasa ve düzenlemelerin, okul kültüründe ortaya çıkan değişimlerin ve okul performansının düşük

olmasının örgütsel değişime neden olma oranları birbirlerine yakın oranlarda önem sırasını almışlardır. Her iki grubun örgütsel değişimin nedenleri konusundaki görüşleri doğrultusunda okullarda örgütsel değişimin en önemli nedeninin teknolojik değişiklikler olduğu görülmektedir.

Engelleri açısından örgütsel değişim incelendiğinde sonuçlar doğrultusunda okul yöneticilerinin okullarda çok sayıda değişimin olmadığını ya da çok sayıda değişim olsa da bu durumun örgütsel değişime engel olmadığını düşündükleri söylenebilir. Her iki grup değişimin sonucunu kestirememenin de örgütsel değişime önemli oranda engel olmadığını belirtmişlerdir. Bulgulardan hareketle; değişime olumsuz anlamda kültürel baskı ve örgütsel değişim için lider eksikliğinin de önemli bir etken olmadığı, durumdan memnun olmanın örgütsel değişimin önemli bir engeli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Her iki grubun sonuçları incelendiğinde örgütsel değişimin en önemli iki engelinin değişim için yeterli eleman olmaması ve değişime karşı direncin olması görülmektedir.

ÖNERİLER

Eğitim örgütlerinde değişimin nedenleri dikkate alınarak değişim ve yenileşmeye uyumun sürekli hale getirilmesi için personelin yetiştirilmesi gerekir.

Değişme ve yenileşmenin engellerinden hareket ederek, bu engellerin ortadan kaldırılması için yapı ve süreçler geliştirilmelidir.

Eğitim örgütleri değişme ve yenileşmeye uyum sağlamak amacıyla değişebilir olmalı, öğrenen örgüt olma karakteristiklerini taşıyarak sürekli gelişmeye açık olmalıdır.

Araştırmacıların eğitim yöneticilerinin değişme yenileşmeye ne derece açık olduklarını ortaya koyacak nitel araştırmalar yapmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- Acar, A., Değişim Sürecinde Başarıya Ulaşmak, **Executive Excellence**. Mayıs, s,4-5 1998.
- Alıç, M., **Genel Liselerde Örgütsel Değişme İhtiyacı. Eskişehir'de Bir Uygulama** Anadolu Ün. Yay. No:382. Eskişehir, 1990.
- Argun, T., Kurumsal Değişim, **Executive Excellence**. Rota Yay. Mayıs, s,10-12 1998.
- Artan, İ., Örgütsel Değişim ve Gelişme, **Endüstri ve Örgüt Psikolojisi**. Şelale Mat. 1997.
- Balcı, A., **Örgütsel Gelişme**. Pegem. Yay. No:18. Ankara, 1995.
- Bostingl, J. J., **Kalite Okulları, Eğitimde Toplam Kalite Yönetimine Giriş**. (Çev: Hayal KÖKSAL), Dünya Yay. İstanbul, 2000.
- Clark, J. ve Koonce R., Hayatta Kalanlar, **Executive Excellence**. Mayıs, s,14, 1998.
- Çelik, V., **Okul Kültürü ve Yönetimi**. Pegem Yay. Ankara, 1997.
- Drucker, P., **Gelecek İçin Yönetim. 1990'lar ve Sonrası** (Çev:Fikret Üçcan) İş Bank. Yay. 1993.
- Gordon, J. R., **A Diagnostic Approach To Organizational Behavior**. 4th ed. Allyn and Bacon, 1993.
- McKenzie, J. ve Koenig W., Kültürel Yenilenme, **Executive Excellence**. Mayıs, s, 18-19, 1998.
- Miles, R. H., Şirketin Dönüşümü, **Executive Excellence**. Rota Yay. Mayıs, s,3-5, 1998.
- Owens, R. G., **Organizational Behavior in Education**. 2.nd. Edition. Prentice-Hall International Inc. New Jersey:1987.
- Özdemir, S., Eğitimde kalite ne anlama geliyor? **Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslar Arası Eğitim Sempozyumu**, Elazığ, Eylül, 1997.
- Özdemir, S., **Eğitimde Örgütsel Yenileşme**. Pegem. Yay. Ankara,1998.
- Özden, Y. **Eğitimde Yeni Değerler**. Pegem Yay. Ankara, 1999.
- Sabuncuoğlu, Z. Ve Tüz, M., **Örgütsel Psikoloji**. Alfa Yay. Bursa. 1998.
- Strauss, A., ve Corbin, J. **Grounded Theory Methodology: An overvirew**. In N. K. Denzin ve Y.S. Lincoln. Handbook of Qualitative Research. Thousand Oaks, CA:Sage, 1994.
- Şimşek, M. Ş., Akgemici, T. ve Çelik, A., **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**. Nobel Yayın Dağıtım, Konya, 1998.
- Tetenbaum, T. J., Shifting Paradigms: From Newton to Chaos. **Organizational Dynamics**. Spring. 1998.
- Toman, T., Reaping a Return on Knowledge. **America's Community Banker**. Vol:6, No:2, 1997.
- Töremen, F., **Öğrenen Okul**. Nobel Yay. Ankara, 2001.
- Weindling, D., Earley, P., **Secondary Headship: The First Years**. NFEER-NELSON Publishing Company Ltd. Berkshire,1987.
- Wilms, W. W., Başarıya Giden Yol, **Executive Excellence**. Mayıs, s,13-15, 1998.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 203-218, ELAZIĞ-2002

SAĞLIK HİZMETLERİNİN PAZARLANMASI VE ELAZIĞ'DAKİ BAZI YATAKLI TEDAVİ KURULUŞLARINDA BİR UYGULAMA (TÜKETİCİLERE YÖNELİK ANKET UYGULAMASI)

*Care Services Marketing and Its Application in Some of Hospitals
in Elazığ (The Survey Application to Consumers)*

M. Emin AKKILIÇ*

Özet

Sağlık hizmetleri kişilerin sağlığının korunması, teşhis, tedavi ve bakım için kişisel ve kurumsal olarak kamu veya özel şahısların vermiş olduğu hizmetler olarak tanımlanabilir. Sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda pazarlamanın amacı; hedef pazarın tatmin düzeyini geliştirmek ve tüketicilerin beklentilerini karşılayan daha nitelikli hizmetleri sunarak işletme amaçlarına ulaşmaktır. Ancak pazarlamanın bu amacını gerçekleştirebilmesi diğer alanlarda olduğu gibi, sağlık sektöründe de rekabetin yoğunlaşmasına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabet olmayan ortamda olan hastaneler, talebin arzı aştığı durumlarda tüketicilerine tatmin olmayan hizmetler sunarlar. Bu nedenle rekabetin gelişmesine paralel olarak sağlık sektöründe pazarlama fonksiyonunun önemi artarak, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinin ölçülmesi ve tatmin edilmesi ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Hizmet Pazarlaması, Sağlık Hizmetleri

Summary

Health care can be described as service personally and institutionally by public or private enterprises in order to diagnose, cure and care the health of individuals. Aim of marketing in institutions offering health care to improve the level target market's satisfaction and the institutions is to reach by presenting more qualified service to meet the expectancy of consumers. However, this aim of marketing, like other fields is to exist parallel to density of rival. In hospitals in non-rival environment which is presenting the service to consumer dissatisfaction. Therefore, measuring and satisfying consumers the needs and demands have priority by increasing importance of marketing function in health sector as parallel to rival development.

Key Words: Marketing, Service Marketing, Marketing of Health Care

---

*) İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, MALATYA, makkilic@hotmail.com

1. GİRİŞ

Pazarlamanın konusunun temelinde, insanların ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik değişim yatar. İşletme yönetimi açısından pazarlama: “işletme amaçlarına ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere, ihtiyaç karşılayacak malların, hizmetlerin, fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama sürecidir” şeklinde tanımlanmıştır¹.

Hizmet sektörü, pazarlama anlayışının yaygın biçimde kullanılmaya başlandığı bir alan olmakla birlikte hastaneler için yeni bir olgudur. Ancak gün geçtikçe gelişen ve zenginleşen uygulamalara tanık olunmaktadır. Bu durum, hizmet ve hizmet pazarlaması konularına dikkati yoğunlaştırmakta ve bu konulardaki özgün açıklamalar gittikçe artmaktadır. Dünyada, hizmet sektöründe baş döndürücü bir şekilde yaşanan hızlı büyüme ve ilerlemeler göz önüne alındığında, söz konusu kişilerin veya örgütlerin bu alanla yakından ilgilenmeleri doğaldır. Ayrıca, hizmet pazarlaması sahasındaki olayların mal esasına dayanan mamul pazarlaması kaidelerine dayanarak çözümler aranmasında ortaya çıkan problem ve yetersizlikler, hizmet pazarlaması olarak nitelendirilen bir pazarlama alt fonksiyonu kurulup gelişmesini sağlamıştır².

Sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda pazarlamanın amacı; hedef pazarın tatmin düzeyini geliştirmek ve tüketicilerin beklentilerini karşılayan daha nitelikli hizmetleri sunarak işletme amaçlarına ulaşmaktır. Ancak pazarlamanın bu amacını gerçekleştirebilmesi diğer alanlarda olduğu gibi, sağlık sektöründe de rekabetin yoğunlaşmasına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabet olmayan ortamda olan hastaneler istisnai haller hariç talebin arzı aştığı durumlarda tüketicilerine tatminkar olmayan hizmetler sunarlar. Bu nedenle rekabetin gelişmesine paralel olarak sağlık sektöründe pazarlama fonksiyonunun önemi artarak, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinin ölçülmesi ve tatmin edilmesi ön plana çıkmaktadır. Pazarlama düşüncesinin sağlık hizmetlerine uygulamasında kâr amaçlayan bir sektör için geliştirilen pazarlama teorisinden, gerçekten çok hassas bir konu olan sağlık konusunda yararlanılmasına bazı eleştirilere yol açmıştır. Özellikle tutundurma faaliyetleri sağlık hizmeti pazarlamasındaki hassas konuların başında gelmektedir. ABD, hizmet sektöründe havayollarının gelirlerinin %14'nü tutundurmaya harcarken, sağlık hizmeti sektöründe tutundurma

¹ İsmet Mucuk, **Pazarlama İlkeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1990. s.5

² Murat Ferman, “Hizmet Pazarlaması Üzerine Genel Değerlendirmeler”, **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1988, s.25.

faaliyetleri için bu oranın ancak 1/10'nu harcayabilmektedirler³.

Bu çalışmada, sağlık hizmetleri pazarlaması ile ilgili teorik bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın uygulama kısmını ise, hastanelerde modern pazarlama anlayışının uygulanmadığı, ancak söz konusu anlayışın uygulanması halinde tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasına paralel olarak, işletmeler de amaçlarına ulaşabileceklerini yapılan anket çalışması sonucu elde edilen verilerle ortaya konulmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Rekabet koşulları içerisinde çalışan tüm işletmelerde pazarlama temel bir fonksiyon alanı olmakla birlikte, hastaneler için yeni bir olgudur. Hastanelerde pazarlama faaliyetlerinin uygulamaya başlanması ile birlikte, bu hizmetleri tüketen tüketicilerin istek ve ihtiyaçları ön plana çıkabilecek, bunun bir sonucu olarak da daha nitelikli sağlık hizmetlerinin sunulması mümkün olacaktır.

Sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda pazarlamanın amacı, hedef pazarın tatmin düzeyini yükseltmek ve tüketicilerin beklentilerini karşılayacak hizmetleri sunmayı gerçekleştirmektir. Modern pazarlama anlayışının gerektirdiği tüketici üstünlüğü anlayışının, Elazığ ilinde faaliyet gösteren hastanelerde hangi ölçülerde uygulandığı ortaya konulup bazı önerilerin getirilmesi amaçlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

Araştırma, Elazığ ilinde faaliyet gösteren bazı yataklı tedavi kuruluşlarının birer hizmet üreten işletmeler olduğu, işletme kurallarını uyguladıkları ve rekabetin var olduğu varsayımları üzerine planlanmıştır. Araştırmanın hipotezleri, söz konusu kuruluşlarda modern pazarlama anlayışının uygulanmadığı noktasından hareketle, modern pazarlama anlayışının gerekleri olan tüketici istek ve ihtiyaçlarının ön planda tutulması, tatmin düzeylerinin sürekli bir şekilde araştırılıp belirlenmesi, tüketicilerin beklentileri doğrultusunda hizmetlerin sunulması, sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket edilmesi gibi ilkelerin uygulanmasıyla, hastanelerin başarılı ve istenilen bir şekilde hizmetlerini sunabilecekleri ve tüketicilerin de istedikleri hizmetleri bulabilecekleri kanısına varılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Tanımlayıcı araştırma modeli ile konuyla ilgili kaynaklar taranarak, konunun teorik yapısı ortaya konmuştur.

³ Philip Kotler, **Marketing For Health Care Organizations**, Prentice Hall, New Jersey, 1987.

Verileri toplamak için anket tekniklerinden biri olan yüzyüze görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma sahası olarak Elazığ ilinde faaliyet gösteren bazı yataklı tedavi kuruluşlarında cevap verebilecek durumda olan hastaların tümüne ulaşmak amaçlanmış ve toplam 483 tüketiciden cevap alınabilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde t-testi ve Ki-kare testi kullanılmıştır.

5. SAĞLIK HİZMETLERİ PAZARLAMASI

Toplumun tüm kesimlerine yönelik, örgütlü bir sağlık hizmeti anlayışı ve uygulamasının yaygınlaşması, II. Dünya Savaşı sonlarına rastlar. Aynı dönemlerde pazarlama biliminin boyutları da geniş alanlara yayılmaya başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda sadece ürünlerin değil kişilerin, hizmetlerin ve düşüncelerin pazarlama çalışmaları başlatılmıştır. Modern pazarlama anlayışı, hizmet ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda son 25 yılda giderek daha da önem kazanmıştır⁴. Tüketici ihtiyaç ve isteklerinin belirlenerek, tatmin edilmesine yönelik uygulamaları içeren modern pazarlama anlayışının sağlık hizmetleri için de gerekli olduğu söylenebilir. Sağlık hizmetleri alanındaki kaynakların en etkin biçimde kullanılmaları ve hizmeti talep eden tüketicilerin ihtiyaçlarının doyuma ulaştırılması, sağlık hizmetleri pazarlama programları ve uygulamaları ile olanaklı olabilmektedir.

Sağlık hizmetleri, kişilerin sağlığının korunması, teşhis, tedavi ve bakım için kişisel ve kurumsal olarak karma ve özel şahısların vermiş olduğu hizmetler olarak tanımlanmaktadır⁵. Sağlık hizmetleri kamu ya da özel şahısların sunmuş oldukları hizmetlerdir. Mübadele sürecinin kâr amacı taşıması ya da taşınamaması önemli değildir. Önemli olan, hizmet aracılığıyla ihtiyaçların doyuma ulaştırılmasıdır ki, bu da sağlık hizmetlerinin ana amaçlarından biridir. Bu yönüyle, sağlık hizmetleri sektöründe kâr amaçlı ticari kuruluşlar olduğu kadar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar da yer almaktadır. Sağlık hizmetleri, hizmet kavramı için geliştirilmiş tüm özelliklere sahip olmakla beraber, bazı farklı özelliklere de sahiptir. Sağlık hizmetlerinin tanımı gereği bu sektördeki kuruluşları belirlemek ve sınıflandırmak oldukça zordur. Bu konuda geliştirilmiş bir gruplandırma Şekil 5.1'de gösterilmiştir.

⁴ Yavuz Odabaşı, Necdet Timur, **Sağlık Hizmetleri Pazarlaması**, Anadolu Üniversitesi Yay., No.799, s.80.

⁵ Talha Harcar, "Sağlık Hizmetleri Pazarlaması", **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1991, s.38.

Şekil 5.1:Sağlık Hizmetleri Endüstrisi

Sağlık Sektörünü Oluşturan	Sağlık Hizmetleri	Sağlık Hizmetlerini Üstlenenler	Sağlık Hizmetleri Tüketicileri
-Sağlıkla İlgili Çevreler	-İlaç Şirketleri -Tibbi Malzeme Sağlayan Şirketler	-Özel Doktorlar -Hastaneler	
-Sigorta Kuruluşları	-Tibbi Cihaz Üreticileri	-Klinikler ve Sağlık Koruma Örgütleri	→ Sağlık Hizmetleri Tüketicileri
-Yerel, Bölgesel ve Merkezi yönetim Sağlık Birimleri	-Tibbi Donanım Şirketleri	-Sağlık Laboratuvarı -Bakım Evleri -Eczaneler	

Kaynak: Yavuz Odabaşı, Necdet Timur, Sağlık Hizmetleri Pazarlaması, Anadolu Üniv. Yay., No.799, s.80.

Modern pazarlama anlayışı gereği, sağlık sektörünün temel amacı, sağlık hizmetlerini toplumun tüm fertlerine, ihtiyaca uygun, eşit, kaliteli, ucuz, ulaşılabilir, yeterli, iyi çalışan, coğrafi, sosyal, maddi ve diğer imkan ve unsurlarla mümkün olduğunca sınırlı olmayan yapılar içinde üretmek, fert ve topluma sağlık yaşama bilgisi, şuuru, isteği ve davranışı kazandırmak, kişisel, toplumsal ve çevresel sağlıklı ortamlar sağlamaktır⁶.

Rekabet koşulları içinde çalışan endüstri ve hizmet işletmelerinde pazarlama temel bir fonksiyon alanı olmakla birlikte, hastaneler için yeni bir olgudur. Pazarlama bilgisinin sağlık hizmetleri konusu uygulamasında kâr amaçlayan bir sektör için geliştirilen pazarlama teorisinden gerçekten çok hassas bir konu olan sağlık konusunda yararlanılması bazı eleştirilere yol açmıştır⁷. Örneğin, tüketicilerin tüketim mallarını satın alırken göstermiş oldukları tüketici davranışları ile sağlık hizmetleri satın alma konusunda gösterecekleri davranışları, belirli ölçüde farklı olacaktır veya pazarlama bilimi için geliştirilen fiyatlandırma teorilerinin bu alanda kullanılmasının konunun insan sağlığına dayanması ve hekimlik mesleği bakımından bir takım mahzurlar olacaktır. Özellikle tutundurma faaliyetleri, sağlık hizmetleri pazarlamasındaki hassas konuların başında gelmektedir.

Genellikle pazarlamaya yöneltilen bu eleştiriler rağmen, sağlık hizmeti sunan kuruluşlarda pazarlamanın amacı, hedef pazarın tatmin düzeyini yükseltmek ve tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak olan daha nitelikli hizmetleri sunmaktır. Pazarlamanın söz konusu amacını gerçekleştirebilmesi için bu sektörde de rekabet ortamının oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Rekabetçi çevreden uzak olan

⁶ Erdal SARGUTAN, "Türk Sağlık Hizmetleri Yapı ve Ürünlerinin İyileştirilmesi", Ankara: Sağlık İş Yayınları, 1993, s.39.

⁷ Semra Kardeş, "Hastanelerde Sağlık Hizmeti Pazarlaması ve Verimliliğinin Artırılması", **I.Verimlilik Kongresi** – Bildiriler, Ankara: MPM Yayınları, 1994, s. 329.

hastaneler talebin arzı aştığı durumlarda tüketicilerine tatminkar olmayan düzeyde hizmetler sunarlar. Tatminkar düzeyde hizmetlerin sunulmamasına başka nedenlerinden biri de tüketicilerin başka alternatifleri olmadığı ve mevcut hizmetleri kabul edeceğini düşünmektedirler. Bu nedenle rekabetin gelişmesine paralel olarak, sağlık sektöründe pazarlamaya duyulan gereksinme ve tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının ölçülmesi ve tatmin edilmesi de önem kazanacaktır.

5.1. Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Karmasının Elemanları

İşletmeler pazarlama planlarında yer alan amaç ve hedeflere ulaşabilmeleri için pazara uygun bir pazarlama karmasını oluştururlar. Ancak, konu hizmet olduğunda, hizmetlerin özellikleri nedeniyle işletmeler geleneksel pazarlama karması elemanlarına ilaveten fiziksel ortam, katılımcılar ve süreç yönetimini de göz önünde bulundururlar.

5.1.1. Hizmet Geliştirilmesi

Sağlık hizmetleri pazarlamasında hizmetin soyutluk derecesi yüksek olmasının yanında, sağlık hizmetlerini çok çeşitli olmasından dolayı tek bir hizmetten söz edilemez. Hangi hizmetlerin oluşturulacağı, toplumun ihtiyaçlarına ve sunulacak hizmetleri kullanabilme olanaklarına bağlı olacaktır.

Sağlık sektöründe sunulan hizmetin değerlendirilmesi, tüketicinin verdiği karşılığında değişim sonucu ne elde ettiğine bakılmasıdır. Sağlık sektöründe soyut hizmetler kadar somut özellikleri çok belirgin olan hizmetlerden de söz edilebilir. Sağlık hizmetlerinin daha iyi ve yaygın biçimde sunulabilmesi için sağlık hizmetini kullanmak kaçınılmazdır. Örneğin bilgisayarlı tomografi, ultrason cihazları teşhis hizmetini vermede kolaylık ve kesinlik gibi yararları getirirler.

5.1.2. Fiyatlandırma

Sağlık hizmetleri alanında fiyat tanımı yeterli değildir⁸. İlk olarak, sağlık sigortası ya da devlet insanların cebinden doğrudan çıkan parayı ya tamamen elimine eder ya da azaltır. İkinci olarak, bir hasta tarafından kullanılacak gerekli hizmetleri doktorlar belirledikleri için hizmetin hastaya maliyeti ve ödenecek fiyat birinci derece önemli değişken olamamaktadır. Son olarak, belirli bir hizmeti kullanmanın ya da kullanmamanın maliyeti veya hizmeti başka bir kurum aracılığıyla elde etmek, fiyat olarak ödenecek paranın ötesinde değerlendirmeleri içermektedir.

Sağlık sektöründe karmaşık yapısı ve hizmet çeşitlerinin çokluğu fiyatlandırma uygulamalarının net biçimde ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Uygulanan politikalar

---

⁸ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.68

farklı ülkelerde değişik yapılar gösterebildiği gibi, aynı ülkenin içinde de değişik yapılarda olabilmektedir. Bir sınıflandırma yapmak gerekirse, sağlık hizmetlerindeki fiyatlandırma uygulamaları üç grupta toplamak mümkündür⁹

- * Devlet düzenlemelerine tabi olan uygulamalar
- * Dernek ve odaların düzenlemelerine tabi olan uygulamalar
- * Pazar koşulların düzenlemelerine tabi olan uygulamalar

Fiyat devlet tarafından düzenlendiğinde toplumsal ve politik amaçlar ekonomik amaçlardan daha fazla önem kazanmaktadır. Fiyat, politik ve toplumsal amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanılabilir. Sağlık hizmetlerinden yararlanma esnasında ya hiçbir ödemede bulunulmaz ya da çok düşük ödemede bulunulur. Tüm harcamalar merkezi denetim altında devlet bütçesi ile karşılanmaya çalışılır. Bazı sağlık hizmetleri, hizmetleri sunan kuruluşların oluşturduğu dernek ve odaların düzenlemelerine bağlıdır. Serbest doktorların, diş tabiplerinin ücretleri buna örnek olarak gösterilebilir. Pazar koşullarına tabi olan uygulamalarda fiyatlar, ekonomik koşullara, tüketicilerin fiyat-hizmet kalitesi ilişkilerini algılamasına, rekabete, talebin düzeyine ve ihtiyaçların ne derecede acil olduğu gibi faktörlere göre düzenlenir.

5.1.3. Dağıtım

Sağlık hizmetlerinin dağıtımını sadece fiziksel anlamda ele alınmamalıdır. Kuruluşun tüm görünümü uzmanlık düzeyi, hizmetlere ulaşmada geçen zaman, tıbbi ve tıbbi olmayan personelin davranış biçimleri de konu içerisinde değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, sağlık hizmetleri sunan kuruluşlara ulaşabilirlik, verilen hizmetin yararlılığı, hizmetin verilmesi ile ilgili kaynakların kullanım biçimi, danışma ve sevk sistemlerinin etkinliği konuları dağıtım sisteminin boyutlarını oluşturur¹⁰.

Sağlık hizmetleri dağıtımında alan ve yerleşim düzenlemeleri pazarlama açısından önemli bir konudur. Seçilen yer, kuruluşun programlarını, bakım maliyetlerini ve hizmetin kullanımını etkileyecektir. Değişik alanlarda faaliyet gösteren bir sağlık kuruluşunda personel ve hastalar rahatsız olabilir ve istenen tüketici yararları sağlanmayabilir. Sağlık hizmetlerinin dağıtımında bir diğer önemli konu, tüketicilerin hizmetlerden yararlanmak için harcayacakları zamanla ilgilidir. Gereksiz biçimde harcanan zaman, hizmetin getireceği doyumu ve yararı olumsuz etkileyebilecektir. Özellikle rekabetin gittikçe arttığı özel sağlık kliniklerinde zaman unsuru tüketicinin satın alma karar sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Hizmetin çabuk, yeterli ve zamanında

⁹ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.68

¹⁰ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.60

verilmesi, sağlanacak yararı en üst düzeye çekebilecektir.

5.1.4. Tutundurma

Sağlık sektöründe tutundurma sağlık kuruluşlarının hizmetlerini potansiyel kullanıcılara iletişim yoluyla bildirmek ve sağlanacak yararları hakkında onları ikna etmektir¹¹. Sağlık hizmetlerin tutundurması çoğu kimse tarafından uygun görülmebilir. Ancak, tutundurma çalışmaları ile potansiyel tüketicilere sunulacak hizmetlerin varlığını, niteliklerini, erişme ve kullanma yollarını iletmek amaçlanır. Sağlık hizmetleri için farklı maliyet, etkinlik ve uygunluk düzeylerinde iletişim yöntemleri vardır. Ürün pazarlamasında önemli rol oynayan kişisel satış ve satış tutundurma çalışmalarının sağlık hizmetlerinde çok geniş uygulaması olmamasına karşın, özellikle özel sağlık sektöründe reklam ve tanıtım oldukça önemli ve geniş uygulama alanı bulabilmektedir.

5.1.5. Fiziksel Ortam

Hizmet işletmeleri için bir diğer pazarlama elemanı ise fiziksel ortamdır. Hizmetlerin özellikleri arasında üretim ve tüketimin eşzamanlılığı ve hizmetlerin heterojen yani hep aynı kalitede üretilmemeleri nedeniyle, fiziksel ortam burada önemlilik arz etmektedir¹². İşletme çalışanları ve tüketicilerin davranışlarını etkileyecek derecede öneme sahip aynı anda cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Fiziksel ortamın gerek işletme çalışanları ve gerekse tüketicilerin ihtiyaçlarına aynı anda cevap verecek şekilde düzenlenmesiyle, hem işletme içi örgütsel amaçlara, hem de işletme dışı pazarlama amaçları sağlanabilecektir.

5.1.6. Süreç Yönetimi

Hizmet işletmelerinde pazarlama karması elemanlarından bir tanesi de süreç yönetimidir. Süreç yönetimi, hizmetin tüketicinin ihtiyaç duyduğu zamanda hazır bulundurulmasını ve tutarlı kalitede sunulmasını kapsamaktadır¹³. Hizmetlerin stoklanamaması ve talepteki dalgalanmaları, bazen tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu söz konusu olmaktadır. Özellikle sağlık sektöründe bu konunun önemi daha da artmaktadır. Zamanında yapılamayan bir müdahalenin hiçbir anlamı kalmayabilir. Bu durumu az da olsa ortadan kaldırılması, tam gün personel istihdamı ve aynı zamanda tüm tıbbi araç ve gereçlerin sürekli bir şekilde faaliyette tutulması ile mümkün olabilir.

---

¹¹ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.78

¹² Mithat Üner, "Hizmet Pazarlamasında Pazarlama Karması Elemanları Değişiklik Gösterir mi?" **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1994.s.3

¹³ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.5

5.1.7. Katılımcılar

Hizmet işletmeleri için bir diğer pazarlama karması elemanı ise katılımcılardır. Katılımcılar, işletmenin hizmet personeli ile tüketiciler dahil olmak üzere tüm insan unsurunu kapsar¹⁴. Tüketici hizmeti satın alma esnasında hizmet personeli ve diğer tüketiciler ile bir araya gelir. Hizmetin kalitesi ve beklentiler, personel ile diğer müşterilerin görünüm ve davranışlarından etkilenecektir. Hizmetlerin elle tutulmaz olma özelliği tüketici için bir risk unsurunu da beraberinde getirecektir. Özellikle sağlık sektöründe sunulan hizmetteki risk hayati önem taşıyabilir. Bu riskler katılımcıların etkileri ile azalıp çoğalabilecektir.

5.2. Sağlık Hizmetleri Pazarlamasının Özellikleri

Sağlık hizmetlerinin pazarlamasında, pazarlamanın diğer uygulama alanlarına göre gerek hizmet sektörünün kendine has özelliklerinden ve gerekse sağlık konusunun hassasiyetinden kaynaklanan birtakım farklı özellikler söz konusudur.

Tüketicilerin, ürünler ve hizmetler hakkında geniş ve yeterli bilgiye sahip olması pazarın etkin biçimde çalışabilmesi için gereklidir. Sağlık hizmetini talep eden kişi bu hizmete gerçekte ihtiyacının olup olmadığını, varsa ne olduğunu, ne kadar olduğunu, iyi bir hizmet elde edip etmediğini, iyi hizmetin nasıl olduğunu, vasıflarını ve nerede bulunabileceğini, hangi ürüne ihtiyacının olmadığını, maliyetini, fiyatını, kısaca hizmetle ilgili olarak hemen hemen hiçbir şeyi çoğu kez bilemeyebilir¹⁵. Sağlık sektöründe, tüketicilerin talep edecekleri hizmet ve ürünler konusunda bilgisiz olmaları nedeniyle önemli bir özellik arz etmektedir.

Pazarlamanın başlıca fonksiyonu olan alış-verişin çoğu kez karşılıklı olarak iki tarafın isteği ile gerçekleşmesine rağmen sağlık hizmetleri konusunda bazı durumlarda bu durumdan farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Çoğu tüketiciler serbest iradeleri ile seçim yapabilme yeteneğine sahip olmadıklarından, tüketici üstünlüğü kavramına uymamaktadırlar. Seçimi bunların yerine başkaları yapar ve sağlık hizmetini talep ederler. Bir çok tüketici ise, hasta olmalarına rağmen tedavi talebinde bulunmamakta, hatta hastalıklarının farkında bile olamamaktadırlar. Bu durum, Pazar mekanizmasının çalışmasına neden olurken, hastalıkların belirlenmesine yönelik tarama hizmetlerine büyük harcamalar yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Sağlık hizmetleri konusu tüketiciler tarafından fiyatın büyük ölçüde dikkate alınmadığı sektördür. Sağlık hizmetleri konusundaki kararların tüketicilerden ziyade

---

¹⁴ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.7

¹⁵ Sargutan, a.g.e., s.39.

hekimlerin elinde olduğu bir ortamda tüketicilerin fiyata karşı duyarlı olmalarını beklemek çok güçtür.

Tıp mesleğini yerine getirenler için uyulması zorunlu olan ahlaki ve sosyal standartların varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Sağlık hizmetini önceden alıp denemek ve test etmek olanaksız olduğundan, doktor ve tüketici arasındaki ilişki karşılıklı güven ve inanca dayanır. Bu bakımdan hekimle olan pazarlık güçlerini kaybederler. Tüketicinin, hekimden istediği miktarda sağlık istemesi söz konusu olamaz. Ancak, toplumun kültür ve eğitim düzeyinin artması, sigorta şirketlerinin denetimi, rekabet gibi konular ahlaki sosyal standartlarının yanında hizmet sektöründeki tüketici doyumunu olumlu yönde etkileyen unsurlardır¹⁶.

Sağlık hizmetlerinin kalitesini ve sonuçta hastanın elde edeceği doyumunu önceden belirlemek son derece zordur. Bu belirsizlik, hizmetin getireceği doyumunu, etkileyen bir çok kontrol edilemeyen faktöre de bağlıdır. Sağlık hizmetini talep edenler, hastalık hakkında çok fazla bilgiye sahip olmamaları nedeniyle, riski azaltıp yanlıgılarını en aza indirmek için başta doktor olmak üzere sağlık personeline güven duymak durumundadır.

Fiziksel malların dağıtımında sorun üretilen malın tüketicilere nasıl ulaştırılacağı olurken, sağlık hizmetleri konusunda dağıtımda daha ziyade genellikle tüketicinin verilen servise nasıl ulaştırılacağı şeklinde olmaktadır.

Salgın hastalık durumlarında, hasta ya da hastaların tedavisi bütün toplumun yararına olmaktadır. Salgın hastalıklarda olduğu gibi diğer çevreye zararlı etkiler fiziksel dış etkenler grubuna girer. Eğer salgın hastalık bireysel olarak tedavi edilmezse toplumun riski artmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetleri, kamu tarafından yerine getirilirken, toplumun her ferdi maliyetlere katılmakta, olumlu sonuçlarından da yararlanmaktadır. Sağlık hizmetlerini şimdilik gerek duymayanlara da ileride hizmet sunabilmek amacıyla kapasite artırma çabalarını sürdürmeleri gerekmektedir.

Sağlık hizmetleri pazarlaması ile ilgili olarak tespit etmeye çalıştığımız teorik bilgilere dayanarak yaptığımız anket çalışması sonuçları bulgular kısmında sunulmuştur.

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Hastanelerde kadın ve erkek hasta sayısı tespit amacıyla anketi uyguladığımız hastanelerden Devlet hastanesi, SSK hastanesi ve F.Ü. Arş. Ve Uygulama hastanesinde erkek hasta sayısı kadın hasta sayısından daha fazla olduğu, Özel hastanede ise kadın

---

¹⁶ Odabaşı, Timur, a.g.e., s.29

hasta sayısı fazla olduğu tespit edilmiştir. Toplam hasta sayısında ise 483 kişiden 106 (%21.9)'sı kadın ve 377 (%78.1)'si erkek hasta olduğu tespit edilmiştir.

Tablo.1: Hastanelerde yatan tüketicilerin cinsiyet itibarıyla dağılımı

Hastaneler	Kadın		Erkek		Toplam
	n	%	n	%	
Devlet Hastanesi	6	4	144	96	150
SSK. Hastanesi	20	15.6	108	84.4	128
F.Ü. Arş. Ve Uyg. H.	37	29.6	88	70.4	125
Özel Hastane	43	53.7	37	46.3	80
TOPLAM	106	21.9	377	78.1	483

Tüketicilerin öğrenim düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, hastanelerde yapılan ankette yatan hasta bakımından, en fazla üniversite mezunu olan(%19.2) hastane F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesi olurken, Özel hastanede bu oran %7.5 dir. Okuma-yazması olmayanların oranı ise Özel hastanede %30 olurken, SSK. Hastanesinde %29.7, Devlet hastanesinde %22, F.Ü. Arş. ve Uyg. Hastanesinde %5.6 olarak tespit edilmiştir. Toplam 483 tüketiciden en azı (%6.5) üniversite mezunu olurken, en fazlası (%44.9) ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Hastanelerde yatan tüketicilerin eğitim düzeyleri itibarıyla dağılımı

Hastaneler	A		B		C		D		E		Toplam	
	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	33	22	81	54	15	10	21	14	-	-	150	100
SSK. H.	39	29.7	75	58.6	7	5.5	7	5.5	1	0.7	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	7	5.6	32	25.6	19	15.2	43	34.4	24	19.2	125	100
Özel H.	24	30	29	36.3	6	7.5	15	18.7	6	7.5	80	100
TOPLAM	102	21.1	217	44.9	47	9.7	86	17.8	31	6.5	483	100

A:Okuma-yazma yok B: İlkokul C: Ortaokul D: Lise E: Üniversite

Tüketicilerin yaş oranlarının belirlenmesi amacıyla hastanelerde yapılan anketlerde, yaşları 60 ve üzeri olan tüketicilerin en fazla (%39.1) bulunduğu hastane SSK hastanesidir. 20-30 yaşları arasında en fazla (%47.5) tüketici bulunan hastane ise Özel hastanedir. Toplam 483 tüketiciden 66 (%13.7) 'sı en sayıyla 41-50 yaşları arasında oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3: Hastanelerde yatan tüketicilerin yaş grupları itibarıyla dağılımı

Hastaneler	A		B		C		D		E		Toplam	
	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	30	20	48	32	21	14	24	16	27	18	150	100
SSK. H.	12	9.4	4	3.1	20	15.6	42	32.8	50	39.1	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	45	36	49	39.2	13	10.4	8	6.4	10	8	125	100
Özel H.	38	47.5	18	22.5	12	15	8	10	4	5	80	100
TOPLAM	125	25.9	119	24.6	66	13.7	82	17.0	91	18.8	483	100

A: 20-30 B: 31-40 C: 41-50 D: 51-60 E: 60 ve üzeri

Anketi uyguladığımız hastanelerde, "istek ve ihtiyaçlarınız zamanında karşılanıyor mu?" sorusuna Devlet hastanesinde, 150 tüketiciden 75 (%50)'i, SSK. Hastanesinde, 128 tüketiciden 28 (%21.9)'i, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde, 125 tüketiciden 33 (%26.5)'ü

ve Özel hastanede ise, 80 tüketiciden 75 (%93.8)'i kesinlikle evet olarak yanıt vermişlerdir. Anketi uyguladığımız hastanelerdeki tüketicilerin toplamında ise, 483 tüketiciden 211 (%43.7)'i kesinlikle evet, 219 (%45.3)'ü evet, 48 (%9.9)'i hayır ve 5 (%1.1)'i ise kesinlikle hayır yanıtını vermişlerdir.

Tablo 4: Hastanelerde yatan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının zamanında karşılanma oranları itibariyle dağılımı

Hastaneler	Kesinlikle Evet		Evet		Fikrim Yok		Hayır		Kesinlikle Hayır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	75	50	57	38	-	-	15	10	3	2	150	100
SSK. H.	28	21.9	80	62.5	-	-	20	15.6	-	-	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	33	26.5	77	61.5	-	-	13	10.4	2	1.6	125	100
Özel H.	75	93.8	5	6.2	-	-	-	-	-	-	80	100
TOPLAM	211	43.7	219	45.3	-	-	48	9.9	5	1.1	483	100

($\chi^2 T=21.03$ χ^2 Genel = 135.54 SD12)

Ho : Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının zamanında karşılanma oranları açısından hastaneler arasında bir fark yoktur

H1: Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının zamanında karşılanma oranları açısından hastaneler arasında fark vardır.

Yapılan istatistiksel test sonucu Ho hipotezi reddedilerek H1 hipotezi kabul edilmiştir(21.03<135.54).

Hastaneler arasında, yemeklerin yeterli miktarda ve kalitede olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan anket çalışmasında, “yemekler yeterli miktarda ve kalitede çıkıyor mu?” sorusuna Devlet hastanesinde, 150 tüketiciden 39 (%26)'ü kesinlikle evet, SSK hastanesinde, 128 tüketiciden 20 (%15.5)'si kesinlikle evet, F.Ü. Arş.ve Uyg. hastanesinde 125 tüketiciden 13 (%10.4)'ü kesinlikle evet, Özel hastanede, 80 tüketiciden 53(%66.2)'ü kesinlikle evet olarak yanıt vermişlerdir. Evet olarak cevap verenlerin oranı, Devlet hastanesinde %58, SSK. hastanesinde %53.2, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %6.16, Özel hastanede %22.5'dir. Hayır olarak cevap verenlerin oranı ise, Devlet hastanesinde %14, SSK. hastanesinde %25, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %13.6 ve Özel hastanede %3.7'dir. Anketi uyguladığımız hastanelerdeki tüketicilerin toplamında ise, 483 tüketiciden 125 (%25.9)'i kesinlikle evet, 250 (%51.8)'si evet, 35 (%7.2)'i fikrim yok, 73(%15.1)'ü hayır yanıtını vermişlerdir.

Tablo 5: Hastanelerde yatan tüketiciler için çıkarılan yemeklerin yeterli miktarda ve kalitede olup olmadığının tespiti

Hastaneler	Kesinlikle Evet		Evet		Fikrim Yok		Hayır		Kesinlikle Hayır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	39	26	87	58	3	2	21	14	-	-	150	100
SSK. H.	20	15.5	68	53.2	8	6.3	32	25	-	-	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	13	10.4	77	61.6	18	14.4	17	13.6	-	-	125	100
Özel H.	52	66.2	18	22.5	6	7.5	3	3.7	-	-	80	100
TOPLAM	125	25.9	250	51.8	35	7.2	73	15.1	-	-	483	100

Ho: Yemeklerin miktarı ve kalitesi bakımından, Özel hastane ile Kamu hastaneleri arasında bir fark yoktur.

H1: Yemeklerin miktarı ve kalitesi bakımından, Özel hastane ile Kamu hastaneleri arasında fark vardır.

Bu karşılaştırmada, yapılan istatistiksel test sonucu H1 hipotezi kabul edilerek, yemeklerin miktarı ve kalitesi bakımından, tüketicilere yöneltilen soruya alınan

cevaplarda Özel hastane ile kamu hastaneleri arasında fark olduğu tespit edilmiştir ($P<0.05$).

Tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme imkanlarının olup olmadığını tespit etmek amacıyla anketi uyguladığımız hastanelerde, “haberleşme ihtiyaçlarınızı rahatlıkla karşılayabiliyor musunuz?” sorusuna Devlet hastanesinde, 150 tüketiciden 6(%4)’sı kesinlikle evet, SSK. hastanesinde, 128 tüketiciden 16(%12.5)’sı kesinlikle evet, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde, 80 tüketiciden 77 (%99.25)’i kesinlikle evet olarak yanıt vermişlerdir. Evet olarak cevap verenlerin oranı, Devlet hastanesinde %74, SSK. hastanesinde %75, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %54.4, Özel hastanede %37.5’dir. Hayır olarak cevap verenlerin oranı ise, Devlet hastanesinde %14, SSK. hastanesinde, %12.5, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %13.6’dır. Anketi uyguladığımız hastanelerdeki tüketicilerin toplamında ise, 483 tüketiciden 127 (%26.3)’si kesinlikle evet, 278 (%57.6)’si evet, 22 (%4.5)’si fikrim yok, 54(%11.2)’ü hayır, 2 (%0.4)’si ise kesinlikle hayır yanıtını vermişlerdir.

Tablo 6: Hastanelerde yatan tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme oranları itibariyle dağılımı

Hastaneler	Kesinlikle Evet		Evet		Fikrim Yok		Hayır		Kesinlikle Hayır		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	6	4	111	74	12	8	21	14	-	-	150	100
SSK. H.	16	12.5	96	75	-	-	16	12.5	-	-	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	28	22.4	68	54.4	10	8	17	13.6	2	1.6	125	100
Özel H.	77	96.3	3	3.75	-	-	-	-	-	-	80	100
TOPLAM	127	26.3	278	57.6	22	4.5	54	11.2	2	0.4	483	100

Ho: Tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme imkanları açısından Özel hastane ile Kamu hastaneleri arasında bir fark yoktur.

H1: Tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme imkanları açısından özel hastane ile kamu hastaneleri arasında fark vardır.

Yapılan istatistiksel test sonucu H1 hipotezi kabul edilerek, haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme imkanları açısından tüketicilere yöneltilen soruya alınan cevaplarda Özel hastane ile kamu hastaneleri arasında fark olduğu tespit edilmiştir ($P<0.05$).

Tüketicilerin gittikleri hastaneyi seçmelerinin sebebini tespit etmek için anketi uyguladığımız hastanelerde, “gittiğiniz hastaneyi seçmenizin sebebi nedir?” sorusuna verilen cevaplara göre; sağlık personelin iyi tutum ve davranışından dolayı tercih edenlerin oranı Devlet hastanesinde %4, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %1.6, Özel hastanede %3.7 dir. Tercih ettikleri uzman hekimin olmasından dolayı gidenlerin oranı Devlet hastanesinde %22, SSK. hastanesinde %6.3, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %12, Özel hastanede %70’dir. Resmi veya başka imkanının olmayışından dolayı gidenlerin

oranı, Devlet hastanesinde %6, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %4.'dür. Resmi olarak gidenlerin oranı, Devlet hastanesinde %68, SSK. hastanesinde %93.7, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %48, Özel hastanede %6.3'dür. Teknolojik imkanlardan daha iyi yararlandırılmasından dolayı gidenlerin oranı, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %34.4, Özel hastanede %20.'dir. Anketi uyguladığımız hastanelerdeki tüketicilerin toplamında ise, sağlık personelin iyi tutum ve davranışından dolayı tercih edenlerin oranı %2.2, tercih ettikleri uzman hekimin olmasından dolayı gidenlerin oranı %23.2, resmi veya başka imkanının olmayışından dolayı gidenlerin oranı %2.9, resmi olarak gidenlerin oranı %59.5, teknolojik imkanlardan daha iyi yararlandırılmasından dolayı gidenlerin oranı ise %12.2'dir. Yapılan araştırma sonucunda, Özel hastaneyi seçme sebeplerinin başında %70 gibi bir oranla tercih ettikleri uzman hekimlerinin burada görev yapmalarından dolayı kaynaklandığı tespit edilmiştir. SSK. hastanesine gidenlerin çoğu (%93.7) ise, tercihten ziyade bu kuruma bağlı işyerlerinde çalışan personelden oluşmaktadır. Devlet hastanesini tercih edenlerin büyük bir kısmı (%68) kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personel ile yeşil kart hizmetinden faydalanan tüketicilerden oluşmaktadır. Tercih ettikleri uzman hekimlerin burada olmalarından dolayı, söz konusu hastaneyi seçenlerin oranı ise %22'dir. F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesine gidenler ise, %48 resmi ve %34.4 teknolojik imkanlardan daha iyi yararlandırılmasından dolayı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 7: Hastanelerde yatan tüketicilerin gittikleri hastaneyi seçme sebepleri itibariyle dağılımı

Hastaneler	A		B		C		D		E		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Devlet H.	6	4	33	22	9	6	102	68	-	-	150	100
SSK. H.	-	-	8	6.3	-	-	120	93.7	-	-	128	100
F.Ü.Arş.ve Uyg H.	2	1.6	15	12	5	4	60	48	43	34.4	125	100
Özel H.	3	3.7	56	70	-	-	5	6.3	16	20	80	100
TOPLAM	11	2.2	112	23.2	14	2.9	287	59.5	59	12.2	483	100

A: Sağlık personelin iyi tutum ve davranışından
B: Tercih ettiğim uzman hekimin olmasından
C: Resmi veya başka imkanımın olmayışından

D:Resmi olarak geldiğimden
E: Teknolojik imkanlardan daha iyi yararlandırılmasından

7. SONUÇ

Pazarlama kavramının temelinde, tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda mal ya da hizmetlerin sunumu yatmaktadır. Ancak bu değişim çoğunlukla karşılıklı olarak iki tarafın isteği ile gerçekleşmesine rağmen, sağlık sektöründe genellikle bu şekilde gerçekleşmemektedir. Tüketicilerin istediğinden ziyade uzman hekimin koyduğu teşhis ve tedavi yöntemi çoğu zaman daha da önemlilik arz etmektedir. Günümüzde, her alanda olduğu gibi sağlık alanında da pazarlarını iyi tanıyan, tüketicinin istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hizmet sunan işletmeler başarılı olmaktadır.

Elazığ ili hastanelerinde yaptığımız anket çalışması sonuçları, kesinlikle evet ile

evet olarak cevap verenleri olumlu yönde, kesinlikle hayır ile hayır olarak cevap verenleri ise olumsuz yönde olarak değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan toplam 483 tüketiciden alınan cevapların genellikle olumlu yönde olduğu ve cevapların olumlu yönde çıkmasını da anket çalışmamızı yatan hastalara uygulamamıza bağlayabiliriz.

Tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilme oranları olumlu olarak değerlendirildiğinde Devlet hastanesinde %78, SSK. hastanesinde %87, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %76.8, Özel hastanede %100'dür. Özel hastanede bu oranın yüksek çıkması, her odada ya da serviste telefonun bulunmasından ve ücretsiz olarak tüketicilerin hizmetine sunulmasından kaynaklandığı, kamu hastanelerinde bu oranın özel hastaneye göre düşük çıkması ise sadece belirli yerlerde telefonun bulunmasına bağlanabilir.

Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının zamanında karşılanma oranına bakıldığında olumlu olarak, Devlet hastanesinde %88, SSK. hastanesinde %84.4. F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde %88, Özel hastanede ise %100 olarak cevap alınmıştır. Olumsuz olarak alınan cevaplar ise Devlet hastanesinde %12, SSK. hastanesinde %15.6, F.Ü. Arş. ve Uyg. hastanesinde ise %12.'dir.

Tüketicilerin tatminsizliği hizmetlerin yetersizliğinden kaynaklanabileceği gibi, genel refah düzeyine de bağlı olabilir. Refah düzeyi arttıkça diğer konularda olduğu gibi, sunulan sağlık hizmetlerinde de tüketicilerin beklentileri değişecektir. Tüketici tatminsizlikleri genelde hizmetlerin yetersizliğinden kaynaklandığı ve bunun işletme kontrolü altında olduğu bazen de dış pazarlama çevresi faktörü olarak işletmelerin kontrolü dışında olabilmektedir.

Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına paralel olarak istenilen düzeyde ve kalitede hizmet sunulabilmesi için ;

Hastane şehir merkezinden ve gürültüsünden uzak, ferah ve ulaşım sonunu olmayan bölgelere kurulmalıdır.

Tüketicilerin haberleşme ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilmeleri için, hastane iç bünyesinde santral şebekesi kurulup her odaya telefon hattının bağlanması sağlanmalıdır. Bu da tüketicinin tatmin düzeyini arttıran önemli faktörlerden bir tanesidir

Tüketicilerin ihtiyaç duyabilecekleri her türlü araç-gereç ve ilaçları hastane içerisinde temin edebilmeleri sağlanmalıdır.

Tüketicilerin ihtiyaçlarına ve sağlık durumlarına göre uygun katlar ve odalar tahsis edilmelidir. Özellikle, sakat ve yürümeyecek durumda olan tüketicilerin zemin kat ya da yüksek katlarda oda tahsis edilecek ise asansörlerden yararlandırılması sağlanmalıdır. Ayrıca, lavabo, yatak gibi yerleri de rahatlıkla kullanabilme imkanı sağlanmalıdır.

Sağlık durumları yürümeye elverişli olan tüketicilere, hekimlerin uygun gördükleri

zamanlarda gidip oturabilecekleri ve televizyon seyredebilecekleri gibi yerler tahsis edilmelidir.

Hastanede aranılan yerlerin kolaylıkla bulunabilmesi için işaretlerle belirlenmeli ya da danışma bürosu kurulmalıdır.

Tüketicilere günlük banyo, traş vs. gibi hizmetler, hastane içerisinde sunulabilme imkanı sağlanmalıdır.

Hizmet zinciri kurarak, sağlık ocaklarını birinci kademe koruyucu-geliştirici ve tedavi edici hizmetleri verebilecek personel ve her türlü donanım kavuşturularak hastanelerin yükünü azaltma yoluna gidilmelidir.

Eşdeğer ucuz ilaç kullanımı, temel ilaç listesi, ucuz ve ufak ambalaj, tanıtımı açık ve anlaşılır propektüs ve benzeri uygulamalar hayata geçirilmelidir.

Sağlık hizmetlerimizle ilgili sürekli araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yürütecek sistemler ve birimler kurulup, etkili olarak işletilmeli ve bu amaç için de yeterli kaynak tahsis edilmelidir.

KAYNAKLAR

- FERMAN, M., "Hizmet Pazarlaması Üzerine Genel Değerlendirmeler", **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1988.
- HARCAR, T., "Sağlık Hizmetleri Pazarlaması", **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1991.
- KARDEŞ, S., "Hastanelerde Sağlık Hizmeti Pazarlaması ve Verimliliğinin Arttırılması," **I.Verimlilik Kongresi – Bildiriler**, Ankara: MPM Yayınları, 1994.
- KOTLER, P.and C., **Marketing For Health Care Organizations**, Prentice Hall, New Jersey.1987
- MUCUK., İ., **Pazarlama İlkeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- ODABAŞI, Y., TİMUR, N., **Sağlık Hizmetleri Pazarlaması**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.799, 1994.
- TEK, Ö.B., **Pazarlama**, İzmir, 1991.
- SARGUTAN, E., "Türk Sağlık Hizmetleri Yapı ve Ürünlerinin İyileştirilmesi", Ankara: Sağlık İş Yayınları, 1993.
- ÜNER, M., "Hizmet Pazarlamasında Pazarlama Karması Elemanları Değişiklik Gösterir mi?" **Pazarlama Dünyası**, Ocak-Şubat, 1994.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 219-230, ELAZIĞ-2002

ÇALIŞANLARIN TATMİNİNİ BELİRLEYİCİ UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: KARIYER SÜRECİ ÖRNEĞİ

*An Empirical Study of Employee Satisfaction and it's Antecedents:
A Case of Career Planning*

Hakan KİTAPÇI *

Bülent SEZEN

Özet

Bu çalışmada toplam kalite yönetiminde (TKY), kariyer süreci içerisinde çalışanların tatmininde etkili olan değişkenler araştırılmıştır. Bu amaçla Gebze Organize Sanayi Bölgesinde (GOSB) yer alan 23 kalite belgeli firmada anket çalışması yapılmış, çalışanların tatmininde etkili olan değişkenler belirlenerek, bu değişkenlerden hangilerinin kariyer süreci içerisinde etkili olduğu incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda kariyer süreçleri farklı olan çalışanların iş tatminlerinde de farklı değişkenlerin etkili olduğu görülmüştür. İş öncesi deneme aşamasında (18-24 yaş grubu) yer alan çalışanların iş tatminlerini çalışma koşulları, işletmenin vermiş olduğu eğitim ve ücret etkilemektedir. İşe başlama ve ilerleme aşamasında (26-44 yaş grubu) yer alan çalışanların iş tatminlerini, çalışma koşulları, iş arkadaşlarıyla olan ilişkiler ve yöneticileriyle olan ilişkiler etkilemektedir. Durağan dönemde (45 + yaş grubu) yer alan çalışanların iş tatminlerini yöneticileriyle olan ilişkiler ve katılımcı yönetim etkilemektedir.

Abstract

In this study, the antecedents of employee satisfaction in career process were investigated in the context of total quality management (TQM). A survey study was conducted at 23 quality certificated firm operating in Gebze Organized Industrial Park (GOIP); antecedents of employee satisfaction were determined, and the question of which of these variables were effective in the career process was examined. As a result of this study, it was observed that different variables was influential on job satisfaction for those whose career processes were different. Working conditions, training and pay were found to be effective on job satisfaction of exploration stage of career process (18-24 age group). Working conditions, co-workers relationships and relations with supervisor were found to be effective on job satisfaction of establishment and mid-career stage of career process (25-44 age group). Relations with supervisors and participate management were found to be effective on job satisfaction of late career stage of career process (45 + age group).

---

*Hakan Kitapçı, Dr., Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İşletme Fak. Araş. Gör., kitapci@penta.gyte.edu.tr
Bülent Sezen, Dr., Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İşletme Fak. Araş. Gör., bsezen@penta.gyte.edu.tr

1.GİRİŞ

Toplam kalite yönetimi anlayışı, klasik anlayıştan farklı olarak, çalışanlar ve yöneticilere farklı roller yüklemektedir. Bu yeni anlayışta çalışanlardan yaptıkları işlerde sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleri, kendilerinden beklenen beceri ve yetenekleri sisteme katması, yöneticilerden de çalışanları teşvik edici, yetkilendirici ve katılımcı olması beklenmektedir. Bu roller TKY'nin etkili bir rekabet aracı olarak kullanılmasında önemli bir yer tutar. Diğer taraftan etkili bir kalite yönetimi için işletmenin kalite performansında nitelikli iyileştirmeler yapılmalıdır. Bu çalışmanın amacı, işletmenin TKY performansında etkili olan değişkenlerden çalışanların tatmininin farklı bir boyutu olarak kariyer süreci içindeki durumu incelenerek çalışanların tatmininde kariyer süreci içinde hangi değişkenlerin etkili olduğunu belirlemedir.

2.ÇALIŞANLARIN TATMİNİ

İş tatmini örgüt üyeleri tarafından taşınan özel bir davranış altkümesi olup, işleri boyunca sahip oldukları olumlu tavırlardır (McCormick ve Ilgen, 1987, s.309). İş tatmininin farklı boyutlarıyla ilgili bir çok çalışma yapılmıştır. Locke, iş tatminin değerlendirilmesinde kullanılan boyutları ortaya koymuştur. Bu boyutlar; işin kendisi, ücret, terfi, çalışma şartları, işin sağladığı fayda, iş arkadaşları, kişinin sahip olduğu değerler ve çalışanın yöneticileri ile ilişkileridir (Locke, 1976, s.1308). Spencer ve Steers, düşük performans gösteren hastane çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada işe devamsızlıkla iş tatmini arasında oldukça güçlü olumsuz bir ilişki bulmuşlardır (Spencer, D. ve Steers, R., 1981, s.511). İş tatmininin ölçülmesinde bir çok ölçek kullanılmasına karşın bu ölçeklerden iki tanesi daha çok göze çarpmaktadır. İlki iş tanımlayıcı indeks (JDI) diğeri ise insan yüzü iş tatmini ölçeğidir. Sıklıkla kullanılan iş tanımlayıcı indeks, Smith ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Bu indeks iş tatminini, işin kendisi, çalışanın bağlı olduğu yöneticisi, ücret, terfi ve iş arkadaşları olmak üzere beş boyutla ölçmektedir (Mc Cormick, Ernest J. ve Daniel Ilgen, 1987, s.319).

Toplam kalite çalışmalarının bir sonucu olarak, yeni kalite, politika, örgüt yapısı, faaliyet süreçleri ortaya çıkmakta ve sergilenen performans yeni yöntemlerle değerlendirilmektedir. Bu durum, çalışanların işlerini ve tatminlerini etkilemektedir. TKY, çalışanların çalışma koşullarını iyileştirerek iş tatminlerini etkilemektedir (Lam, 1995, s.73). Lam (1995), TKY'de çalışanların tatmini konusunda iş tanımlayıcı indekse göre yaptığı çalışmada; çalışanların iş tatminlerini, üstleriyle olan ilişkilerin ve iş arkadaşlarının olumlu olarak etkilediğini, işin kendisinin olumsuz olarak etkilediğini,

ücret ve terfinin ise etkilemediğini bulmuştur (Lam, 1995, s.75). TKY'nin işletmelerde etkin bir biçimde uygulanabilmesi, çalışanların tatminine, toplam kalite faaliyetlerine katılımına ve toplam kaliteyi algılamalarına bağlıdır. Bu çalışmanın amacı, kalite performansının artırılması için yapılacak iyileştirme çalışmalarında farklı kariyer süreci içerisinde yer alan çalışanların tatmininde etkili değişkenlerin belirlenmesidir.

3.KARIYER SÜRECİ

Kariyer, (en geniş anlamda) işle ilgili faaliyetlerin bir sıralaması, kişinin bir iş dalındaki gidişatı ve bir kişinin yaşamı boyunca yapmış olduğu işlerden oluşur (Cascio, 1998, s.339). İnsanlar çalışırken sadece belirli bir işleri olsun diye değil aynı zamanda kendilerine de kariyer sunulmasını beklerler (Werter ve Davis, 1993, s.377). İnsanlar, buldukları yerde daha fazla güç, statü ve para sağlayan pozisyonlara geçmek için uğraşırlar. Bunun için kariyer planlarlar, kendilerini bu hedeflere götürececek yollar ararlar ve seçerler. Kariyer planlama, kişinin kendi problemi olmaktan çıkmış, işletmelerin sorumluluk alması gereken bir iş haline gelmiştir. İşletmeler büyürken kariyer faaliyetleriyle ilgili planlama ve geliştirme faaliyetlerine de başlamışlardır. Kariyer yönetimi dendiğinde, bu çabaları bütünleştiren, kişisel ve organizasyonel kariyer süreçlerini aynı zamanda yönlendiren çalışmalar anlaşılır.

Kariyer süreci genel olarak dört ayrı evrede değerlendirilir (Torrington ve Hall, 1993, s.441). İş öncesi deneme aşamasında genellikle 18-24 yaşlarında kişi ilk işini kabul eder ya da okurken birkaç "part time" işe girip çıkabilir. Bu aşamada, bir kurumda çalışıp çalışmama veya başka bir kurumda çalışma konusunda karar verebilir. İşe başlama ve ilerleme aşamasında 25 yaşlarında kişi, kararını vererek işe girer ve 45 yaşına kadar ilerlemeye devam eder. Birey organizasyona olan katkısı çerçevesinde transfer edilir ya da terfi ettirilir. Belirli bir kariyer stratejisi belirleyen kişi belli bir uzmanlık alanına karar vererek gelişmesini sürdürür. Durağan dönem olan 45 yaş ve üzerinde kişi ulaştığı noktayı korumaya yönelir. Mesleğinde saygın bir yere gelmiş ve maddi manevi doyuma ulaşmıştır. Bu dönemde kişiler fazla ilerlemeyeceklerini düşünerek verimlilikleri düşebilir, ya da daha fazla sorumluluk alarak ilerlemeye devam edebilir. Emeklilik aşaması olan 65 yaş civarında emekliliğe doğru hazırlık yapılır. Birey işi yavaşlatır ve organizasyonu terk eder.

Kariyer süreci üzerinde hem çalışanın hem de örgütün etkisi vardır. Kariyer yönetimini bu anlamda, örgütsel ve bireysel kariyer yönetimi olarak değerlendirmek mümkündür. Örgütsel kariyer yönetimi, örgütün, çalışanların kariyerlerinin iyileştirilmesini içine alan çeşitli politika ve uygulamalarıdır. Örgütsel kariyer

yönetimiyle, çalışanların kariyerlerinden beklentileri ortaya çıkarılabilir, çalışanlar için uygun kariyer fırsatları sağlanabilir, kariyer fırsatları için uygun çalışanlar bulunabilir ve kariyer yönetim programının sonuçları değerlendirilebilir (Hall ve Martier, 1979, s.56). Bireysel kariyer yönetimi, kişinin kendi kariyer hedefleri için gösterdiği bireysel çabalarıdır. Bireysel kariyer çabalarında, işverenin de bir parçası olduğu etkin bir kariyer yönetim programına ihtiyaç vardır. Hall ve Foster'ın psikolojik başarı modeline göre, çalışanlar, kariyer yönetim programıyla kendi kariyer hedeflerini gerçekleştirebilecek örgütlerde çalışırlar. Kariyer yönetim programlarının örgütün hedeflerine ulaşmasında yöneticiler tarafından oluşturulması gerekmektedir (Hall ve Foster, 1977, s.282). Kariyer yönetimi, örgütün bir parçasıdır, hem çalışana hem de örgüte büyük faydası vardır. Kariyer fırsatları olan örgütlerde çalışanlar, daha fazla sorumluluk almakta ve daha çok çalışmaktadırlar. Örgüt ve birey, çalışanlara yönelik kariyer sorumluluğunu paylaştıkları takdirde, her iki taraf fayda görmekte, işler doğru zamanda, doğru yerde ve etkili bir biçimde yapılmaktadır (Burack, 1990, s.21)

Örgütler de çalışanlar gibi bir değişim süreci yaşarlar. TKY de örgütler için bir değişim sürecidir. Bu süreç içerisinde hem çalışanlar hem de örgüt bazı değişimlere uğrar. Yeni örgüt kültürü, yeni yapı, yeni politikalar, yeni faaliyetler, yeni değerler değişimin farklı boyutlarıdır. Örgüt içerisinde yer alan ve örgütün vazgeçilmez unsuru olan çalışanlar da bu değişimden etkilenmektedirler. Değişim, gerek örgüt, gerekse çalışanlar arasında karşılıklı etkileşime dayalı olarak gerçekleşmektedir. Çalışanların katkıları, algıları, tatminleri ve yeni değerlere sahip olmaları, örgütün değişime daha kolay uyum sağlamasına neden olmaktadır.

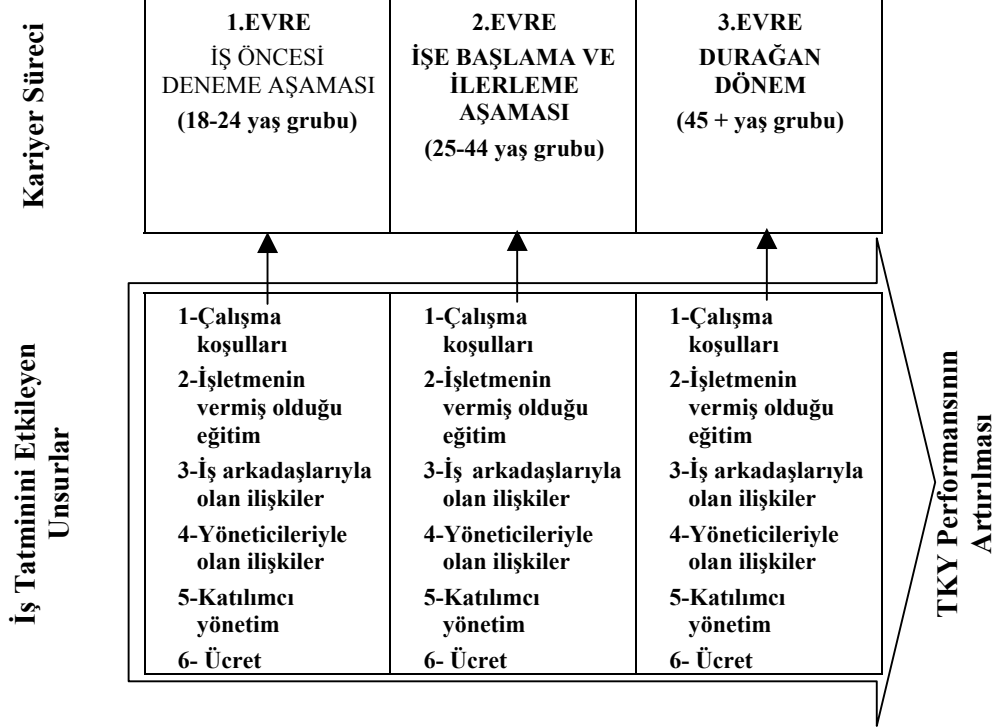
4. KARİYER SÜRECİNDE ÇALIŞANLARIN TATMİNİNİ BELİRLEYİCİ UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, işletmelerde farklı kariyer süreci içerisinde yer alan çalışanların iş tatminlerini etkileyen değişkenleri araştırmaktır.

4.2 Araştırmanın Modeli

Araştırma, tarama modelinde bir araştırmadır. Araştırmada var olan durum belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada ele alınan evre ve değişkenler aşağıda gösterilmiştir.

4.3 Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın verileri Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nde (GOSB) yer alan işletmelerden toplanmıştır. GOSB içinde yer alan kalite belgeli firmalar örnekleme oluşturmuştur. GOSB koordinatörlüğünce bildirilen 23 kalite belgeli firma üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Ankete 587 çalışan cevap vermiştir. Kullanılan anket, **Eczacıbaşı Banyo Küvet** firmasında ön testten geçirilmiştir.

4.4 Veri Toplama Aracının Oluşturulması

Hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışanın tatminini etkileyen değişkenleri ifade eden sorular, ikinci bölümde ise çalışanların demografik özelliklerini yansıtan sorular yer almaktadır. Çalışanların iş tatminlerini etkileyen faktörler için Conti'nin geliştirdiği araçtan yararlanılmıştır (Conti., 1997, s.198).

4.5 Verilerin Çözümlemesi

Anketle elde edilen veriler SPSS 8.0 programıyla çözümlenmiş, değişkenler çalışanlar üzerinde test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, faktör analizi, güvenilirlik testleri ve regresyon analizi çalışmaları yapılmıştır.

4.6 Araştırma Bulguları

4.6.1 Çalışanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Çalışanların % 50,3'ü 26-45, % 46,3'ü 18-25 yaş grubunda yer almaktadır. Kümülatifte çalışanların %96,6'sı 18-44 yaş arasında yer almaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1: Çalışanların yaş durumu

Yaş Grupları	Frekans	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
18-24	247	42,1	46,3
25-44	268	45,7	50,3
45+	18	3,1	3,4
Cevapsız (Missing Value)	54	9,2	
Toplam	587	100,0	100,0

4.6.2 Faktör Analizi

Değişkenler arasındaki tüm ilişkilerin gücünün ve bu arada bu ilişkiyi temsil edecek değişkenlerin saptanması amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Anket soruları Direct Oblimin yöntemi ile rotasyon yapılmıştır. Açıklanan toplam varyans, pattern matris, faktör korelasyon ve güvenilirlik çizelgeleri aşağıda verilmiştir.

4.6.3 Açıklanan Toplam Varyans

Altı faktöre yayılan rotasyon, toplam varyansın % 67,6'sını açıklamaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2: Varyans çizelgesi

Faktör	Başlangıç Öz Değerleri			Yüklenen faktörlerin karelerinin toplamalarının yayılımı			Rotasyon toplamaları
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam
1	6,392	35,511	35,511	5,769	32,051	32,051	4,575
2	1,513	8,407	43,918	1,162	6,457	38,507	1,774
3	1,287	7,151	51,069	1,031	5,727	44,235	3,485
4	1,268	6,488	57,557	0,809	4,493	48,727	3,047
5	0,961	5,340	62,897	0,464	2,580	51,307	1,358
6	0,850	4,720	67,617	0,470	2,613	53,920	3,714

4.6.4 Pattern Matrisi

Direct oblmin yönteminde soruların faktörlere yüklenmesi pattern matriste yer alır. Rotasyonla ilgili pattern matrisi çizelge 3'te verilmiştir. Matriste faktörlere dağılan soruların faktör içerisindeki ağırlıkları görülmektedir.

Çizelge 3: Pattern matrisi

	Faktörler					
	1	2	3	4	5	6
Soru 01	*	*	*	*	*	0,752
Soru 05	0,657	*	*	*	*	*
Soru 06	0,596	*	*	-0,242	-0,187	*
Soru 07	0,623	*	*	*	-0,180	0,108

Çalışanların Tatminini Belirleyici Unsurlar...

Soru 12	0,165	*	*	-0,137	*	0,497
Soru 15	0,520	*	*	*	0,221	0,248
Soru 18	0,491	*	-0,160	-0,150	0,164	*
Soru 21	0,115	*	-0,134	*	*	0,416
Soru 23	0,486	*	-0,251	*	-0,189	*
Soru 24	0,515	*	*	*	*	*
Soru 03	*	*	-0,154	*	-0,543	0,158
Soru 08	0,223	*	-0,251	-0,145	-0,302	*
Soru 19	*	*	-0,867	*	*	*
Soru 20	*	*	-0,806	*	-0,118	0,121
Soru 09	*	*	*	-0,584	*	0,137
Soru 10	*	*	*	-0,927	*	*
Soru 25	*	-0,470	*	*	*	*
Soru 26	*	-0,974	*	*	*	*

* değerleri oldukça küçük değerler olup tabloda verilmemiştir.

Pattern matrisiyle faktörlere dağılan sorular aşağıdaki çizelge 4'te gösterilmiştir . İlgili sorunun faktörler arasında ağırlığı içinden mutlak değerce en büyük olanı seçilerek yerleştirme yapılır.

Çizelge 4: Faktörleri oluşturan sorular

Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
5	25	19	9	3	1
6	26	20	10	8	12
7					21
15					
18					
23					
24					

Altı faktöre yayılan rotasyonun sonunda faktörlerin ifade ettiği boyutlar şöyledir; Faktör 1: Çalışma koşulları, Faktör 2: Çalışanların iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri, Faktör 3: Çalışanların yöneticileriyle olan ilişkileri, Faktör 4: İşletmenin verdiği eğitim, Faktör 5: Katılımcı yönetim, Faktör 6: İşe ve iş yerine karşı tutum (iş tatmini), Faktör 7: ücret (başlı başına bir faktör olduğu için faktör analizi dışında tutulmuştur.)

4.6.5 Faktör Korelasyon Matrisi

Faktör korelasyon matrisinde regresyon modelinde kullanılan faktörlerin korelasyonları çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5: Faktör korelasyon matrisi

Faktör	1	2	3	4	5
1					
2	,161 **				
3	,462 **	,224 **			
4	,456 **	,183 **	,284 **		
5	,568 **	,187 **	,583 **	,431 **	
6	,594 **	,236 **	,434 **	,448 **	,491 **

** anlamlılık düzeyi 0.01'dir

4.6.6 Veri Toplama Aracındaki Alt Faktörlerin Güvenilirlikleri

Faktörleri oluşturan sorular likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Faktörlerin güvenilirlik analizinde alfa güvenilirlik testi kullanılmıştır. Alfa değeri 0.7 ile 0.9 arasında olmalıdır (Van de Ven ve Ferry, 1979). Faktör 1'in alfa katsayısı 0.82, Faktör 6'nın alfa katsayısı 0.70'dir. Bu değerler kabul edilebilir değerler olup aralarındaki ilişkinin anlamlı olduğu ve faktörlerin güvenilir olduğu söylenebilir. Faktör 2'yi oluşturan 25. ve 26. sorular arasında 0.442'lik bir ilişki, Faktör 3'ü oluşturan 19. ve 20. sorular arasında 0.716 'lık, Faktör 4'ü oluşturan 9. ve 10. sorular arasında 0.573 'lük, Faktör 5'i oluşturan 3. ve 8. sorular arasında 0.494 'lük, Faktör 7'yi oluşturan 2. ve 22. sorular arasında 0.494 'lük bir ilişki tespit edilmiştir (Çizelge 6). Sosyal bilimlerde değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi zor olduğu için değişkenler arasında 0.30'un üzerindeki ilişki genelde güçlü bir ilişki olarak kabul edilmektedir. Yukarıdaki faktör değerleri için bu anlamda sorular arasındaki ilişkinin güçlü olduğu ve bu soruların ilgili faktörü ifade edebileceği söylenebilir.

Çizelge 6: Faktörlerin Güvenilirlik Çizelgesi

Ort.	Std. S.	Faktörler	Alfa Güvenilirlik Katsayısı	Pearson Korelasyonu
3,68	0,65	Faktör 1	0,82*	-
4,06	0,56	Faktör 2	-	0,442**
3,66	1,00	Faktör 3	-	0,716**
3,56	0,86	Faktör 4	-	0,573**
3,43	0,85	Faktör 5	-	0,494**
3,95	0,62	Faktör 6	0,70*	-
2,65	0,84	Faktör 7	-	0,402**

* Alfa güvenilirlik testi için faktör en az üç sorudan oluşmalıdır.

** 0,01 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

4.6.7 Farklı yaş gruplarında yer alan çalışanların tatminini etkileyen değişkenler

Farklı yaş gruplarındaki çalışanların iş tatminlerini hangi değişkenlerin etkilediği araştırılmıştır. Bu amaçla her bir kariyer sürecinde yer alan çalışanlar için ayrı ayrı regresyon modeli oluşturulmuştur. Modelde, iş tatmini bağımlı değişken, çalışma koşulları, iş arkadaşlarıyla olan ilişkiler, yöneticileriyle olan ilişkiler, işletmenin vermiş olduğu eğitim, katılımcı yönetim ve ücret bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır.

18-24 yaş grubu (İş öncesi deneme aşaması) :

R ²	F	Sig. (P)
,398	20,945	,000

Model	β_0	Sig. (P)
Çalışma koşulları	,259	,000
İş arkadaşlarıyla ilişkiler	,031	,598
Yöneticileriyle olan ilişkiler	-,034	,641

Çalışanların Tatminini Belirleyici Unsurlar...

İşletmenin vermiş olduğu eğitim	,232	,001
Katılımcı yönetim	,092	,231
Ücret	,302	,000

İş öncesi deneme aşamasını ifade eden 18-24 yaş grubunu oluşturan çalışanların iş tatmini etkileyen değişkenlerin belirlenmesi için kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($P<0,05$). Değişkenlerin iş tatminini açıklama oranı %39'dur. Değişkenlerden, çalışma koşulları, işletmenin vermiş olduğu eğitim ve ücret iş tatminini etkilemekte, iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri, yöneticileriyle olan ilişkileri, katılımcı yönetim etkilememektedir.

Anlamlı değişkenlerden ücret, iş tatminini en fazla etkileyen değişkendir ($\beta_0=0.302$).

26-44 yaş grubu (İşe başlama ve ilerleme aşaması):

R²	F	Sig. (P)
,525	39,558	,000

Model	β_0	Sig. (P)
Çalışma koşulları	,527	,000
İş arkadaşlarıyla ilişkiler	,128	,009
Yöneticileriyle olan ilişkiler	,126	,028
İşletmenin vermiş olduğu eğitim	,052	,387
Katılımcı yönetim	-,017	,802
Ücret	,096	,101

İşe başlama ve ilerleme aşamasını ifade eden 26-44 yaş grubunu oluşturan çalışanların iş tatminini etkileyen değişkenlerin belirlenmesi için kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($P<0,05$). Değişkenlerin iş tatminini açıklama oranı %52'dir. Değişkenlerden, çalışma koşulları, çalışanların iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri ve yöneticileriyle olan ilişkileri iş tatminini etkilemekte; işletmenin vermiş olduğu eğitim, ücret ve katılımcı yönetim etkilememektedir.

Anlamlı değişkenlerden çalışma koşulları iş tatminini en fazla etkileyen değişkendir ($\beta_0=0.527$).

45 + yaş grubu (Durağan dönem) :

R²	F	Sig. (P)
,934	14,176	,003

Model	β_0	Sig. (P)
Çalışma koşulları	-,301	,133
İş arkadaşlarıyla ilişkiler	,211	,174
Yöneticileriyle olan ilişkiler	1,542	,001
İşletmenin vermiş olduğu eğitim	-,331	,139
Katılımcı yönetim	-,441	,047
Ücret	,082	,651

Durağan dönemi ifade eden 45 + yaş grubunu oluşturan çalışanların iş tatminlerini

etkileyen değişkenlerin belirlenmesi için kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($P<0,05$). Değişkenlerin iş tatminini açıklama oranı %93'tür. Değişkenlerden, çalışanların yöneticileriyle olan ilişkileri ve katılımcı yönetim, iş tatminini etkilemekte, iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri, işletmenin vermiş olduğu eğitim, çalışma koşulları ve ücret etkilememektedir.

Anlamlı değişkenlerden çalışanların yöneticileriyle olan ilişkileri, iş tatminini en fazla etkileyen değişkendir ($\beta_0=1,542$).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışanların kariyer süreci içerisinde tatminlerini etkileyen değişkenlerin belirlenmesini inceleyen bu çalışmada farklı yaş gruplarındaki çalışanların tatmininde farklı değişkenlerin etkili olduğu görülmüştür.

Ankete cevap veren çalışanların % 50,3'ü 25-44 yaş grubunda, % 46,3'ü 18-25 yaş grubunda yer almaktadır. 45+ yaş grubuna dahil çalışanların oranı % 3,4'tür.

Yapılan faktör analizi sonucunda sorular 7 faktör altında toplanmıştır. Faktör 1, çalışma koşullarını, faktör 2, çalışanların arkadaşlarıyla olan ilişkilerini, faktör 3, çalışanların yöneticileriyle olan ilişkilerini, faktör 4, işletmenin verdiği eğitimi, faktör 5, katılımcı yönetimi, faktör 6, işe ve işyerine karşı tutumu (iş tatmini) ve faktör 7 ücret değişkenini ifade etmektedir.

Genel olarak çalışanların işlerinden tatmin olduğu, çalışma koşullarının iyi olduğu, arkadaşlarıyla ilişkilerinin iyi olduğu söylenebilir.

Faktör 1'in alfa katsayısı 0.82, Faktör 6'nın alfa katsayısı 0.70'dir. Bu değerler kabul edilebilir değerler olup aralarındaki ilişkinin anlamlı olduğu ve faktörlerin güvenilir olduğu söylenebilir. Faktör 2'yi oluşturan sorular arasında 0.442'lik bir ilişki, Faktör 3'ü oluşturan sorular arasında 0.716 'lık, Faktör 4'ü oluşturan sorular arasında 0.573 'lük, Faktör 5'i oluşturan sorular arasında 0.494 'lük, Faktör 7'i oluşturan sorular arasında 0.494 'lük bir ilişki tespit edilmiştir. Sosyal bilimlerde değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi zor olduğu için değişkenler arasında 0.30'un üzerindeki ilişki genelde güçlü bir ilişki olarak kabul edilmektedir. Yukarıdaki faktör değerleri için bu anlamda sorular arasındaki ilişkinin güçlü olduğu söylenebilir.

Çalışanların kariyer süreci içerisinde tatminlerinde etkili olan değişkenlerin belirlenmesi için kurulan regresyon modelinde şu bulgulara ulaşılmıştır. 18-24 yaş grubu (İş öncesi deneme aşaması) çalışanların tatmininin de, çalışma koşulları, işletmenin vermiş olduğu eğitim ve ücret etkili değişkendir. 26-44 yaş grubu (İşe başlama ve ilerleme aşaması) çalışanların tatmininin de çalışma koşulları, iş arkadaşlarıyla olan ilişkiler ve

yöneticileriyle olan ilişkiler etkili değişkenlerdir. 45 + yaş grubuna (Durağan dönem) dahil çalışanların tatmininde yöneticileriyle olan ilişkiler ve katılımcı yönetim etkili değişkenlerdir (Çizelge 7). Buna göre kariyer süreci içerisinde iş öncesi deneme aşamasında çalışma koşulları ve ücret etkili olurken, işe başlama ve ilerleme aşamasında çalışma koşulları yanında çalışanların arkadaşlarıyla olan ilişkileri etkili olmaktadır. Durağan dönemde ise yöneticilerle olan ilişkiler ve katılımcı yönetim etkili olmaktadır. Çalışanların bu süreç içerisinde ihtiyaçları ve değerleri farklılaştıkça tatminlerinde etkili olan değişkenler de farklılaşmaktadır. Farklı evrelerde iş tatmininde etkili olan değişkenler Çizelge 7’de gösterilmiştir.

Çizelge 7: Kariyer süreci içerisinde iş tatmininde etkili olan değişkenler

İşletmelerdeki yeni pozisyonların doldurulmasında, üretimin etkinliğinin artırılmasında, kalitenin yükseltilmesinde ve mevcut durumun korunmasında çalışanların kariyer süreci dikkate alınmak zorundadır. Bu süreç içerisinde çalışanların yetenek, değer ve ihtiyaçları farklılık göstermektedir. TKY'nin işletmede yerleştirilmesi, geliştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması, çalışanların algı, yetenek, işleme bağlılık ve katılımlarıyla orantılıdır. TKY süreci içerisinde çalışanların yetenekleri, ihtiyaçları ve değerleri çok önemlidir. Bu unsurlar TKY çalışmalarını ve performansını doğrudan etkilemektedir. Yapılacak iyileştirme çalışmalarında bir alternatif olarak bu süreç içerisinde tatminde farklılık gösteren değişkenler iyileştirildiği takdirde çalışanların tatmini artırılabilir, dolayısıyla işletmenin TKY performansı da iyileşecektir.

KAYNAKLAR

- Burack, E. H., Why All the Confusion about Career Planning ?, *Human Resources Management*, Vol:16, 1977.
- Cascio, Wayne F., *Managing Human Resources* 5th Ed., McGraw Hill, 1998.
- Conti, Tito., *Organizational Self-Assessment*, Chapman&Hall, UK, 1997.
- Hall, D. T., and Foster, L. W., A Psychological Success Cycle and Goal Setting: Goals, Performance and Attitudes, *Academy of Management Journal*, Vol.20, 1977.
- Lam, S. K. Simon, Quality Management and Job Satisfaction, *International Journal of Quality & Reliability Management*, Vol:12, No:4, 1995.
- Locke, E. A., *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Chicago, 1976.
- McCormick, Ernest J. and Daniel Ilgen, *Industrial and Organizational Psychology*, Prentice-Hall Inc., 1987.
- Morgan, M., Hall, D. T., and Martier, A., Career Development Strategies in Business, *Personnel*, Vol.34, 1977.
- Spencer, D.G., and Steers, R. M., Performance as a Moderator of the Job Satisfaction Turnover Relationship, *Journal of Applied Psychology*, 66, 1981
- Torrington, Hall, Laura Hall, *Personnel Management*, 3rd Ed., Prentice Hall, 1993.
- Van de Ven, A. and Ferry, D., *Measuring and Assessing Organization*, John Wiley, New York, 1979.
- Werter, William B., Keith Davis, *Human Resource Management*, 3rd Ed., McGraw Hill, 1993.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 231-260, ELAZIĞ-2002

BOŞ ZAMAN ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Theoretical approaches on leisure

Ömer AYTAÇ*

Özet

Modernitenin yeniden üretim sürecinde boş zamanlar, özellikle kapitalist isterlere uygun şekilde organize olmakta ve yeni anlam ve kullanım değerleri içermektedir. Boş zamana ilişkin kuramsal yaklaşımlar, boş vaktin taşıdığı ideolojik, politik, anamalcı ve toplumsal implikasyonları öne çıkartarak, boş vakit üzerinde egemen manipülatif aygıtların rolünü ve özellikle de ticari sömürüye yatkın doğasını eleştiri konusu etmektedirler. Burada; modernite öncesi yaklaşımlara (Antik Dönem Yunan, Roma, Orta Dönem, Püriten Avrupa) ana hatlarıyla temas edilerek, özellikle Marx, Lafargue, Veblen, Russel, Fromm, Riesman, Adorno ve Horkheimer, Gorz, Baudrillard, Yeni Zamanlar ve Postmodernizm'in boş zamana ilişkin yaklaşımları üzerinde durularak, boş vaktin modern dönemle birlikte aldığı yeni görünümlere açıklık getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Boş zaman, modernite, tüketim toplumu, kültür endüstrisi, yeni zamanlar, postmodernizm

Abstract

Leisure times, which is in the reproduction of modernity process, in particularly become organized according to appropriate forms of capitalist aims. In addition, it includes new meanings and use values. Theoretical approaches related to leisure bases on critic of the role of sovereign manipulative instruments and its primary nature of closeness to the commercial exploitation by bringing forward to leisures ideological, political, capitalist and societal implications. Consequently, in this study base on main characteristics of pre-modernity approaches (Antique Greek Period, Rome, Middle Period, Puriten Europe), in particularly, new forms taken by leisure through modern times have been evaluated by basing on Marx, Lafargue, Veblen, Russel, Fromm, Riesman, Adorno and Horkheimer, Gorz, Baudrillard, New Times and approaches of Postmodernism related to leisure.

Key Words: leisure, modernity, consumer society, culture industry, new times, postmodernism

---

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü. oaytac@firat.edu.tr

Giriş

Boş zamanın bağımsız bir yaşam alanı olarak algılanmasının tarihi eski değildir. Özerk bir boş zaman algısı daha çok modern döneme aittir. Endüstriyalizmle birlikte değişen toplumsal ve kültürel hayat, kendi içinde özerk yaşam alanları ortaya çıkardı. İşin/çalışmanın (work), zorunlu, eşgüdümlü, kuralcı, örgütlü ve ritüel bir kurguya kavuşması, çalışmadışı alanın da endüstriyal egemen ilkeler doğrultusunda dönüşmesini mümkün kıldı.

Taylorist/fordist çalışma düzeninin sınır tanımaz yayılmacılığı, işlik dışı alanı da kendi ölçeğinde disipline ederek rasyonel bir örgütsel işleyişe açmaktadır. Taylorizm sadece üretim süreciyle sınırlı kalmadı, üretim dışı boş vakit alanları, eğlence, tüketim aktiviteleri vs. taylorcu mantık tarafından reorganize olmaktadır. Bir başka deyişle Taylorizm üretim kadar tüketimi de düzenlemekte, boş vakit ve tüketim etkinlikleri taylorcu kâr/maliyet hesaplarına göre işlemektedir (Webster-Robins, 1989: 334).

Bürokratik rasyonalitenin işlik dışı alanı kuşatması, boş vakit kavramında kimi anlamsal kaymalara sebebiyet vermektedir. Çünkü, boş vakitler, spontane yaşanacak, çalışanların kendilerini yeniden kuracakları eğlenti/dinlenti alanları olmaktan çıkarak, yapay eğlence isteği üreten dev endüstrilerin planlama ve tasarım hesaplarına göre reorganize olmakta ve bu yönde yeni anlamlar kazanmaktadır.

Boş zamanın algılanma ve yaşanma pratiklerine ilişkin bu başkalaşım, kavramın asli anlam yüküyle zıtlaşan noktalarını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Boş vaktin farklı amaçlarla konumlandırılması bu alandaki düşünsel yaklaşımların çeşitlenmesine yol açmaktadır. Burada kavramın, ideolojik, politik, tüketimci ideoloji, kültür endüstrisi vb. bağlamlarda nasıl bir algı yüküyle karşı karşıya olduğu, bazı kuramsal yaklaşımlar özelinde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

İş ve Boş Zaman Kavramları

İş, amaçlı bir dizi eylemliliği ve bunun için geçirilen süreyi kapsar. Bu eylemlilik çoğu kez, zorunluluk, bağlayıcılık, disipline olma, örgütsel normlara dayanma gibi formalist bir yapılanmaya dayanır. İşin doğasında, bireyin istencine hükmeden bir zorunluluk/bağlayıcılık vardır. Bu durum, bireyin serbest, özgür devinimini devre dışı bırakır. Kişisel ya da kurumsal zorunluluk bağıyla faaliyette bulunma, bağımsız hareket etmeyi, kişisel tasarrufla bulunmayı imkan dışı kılmaktadır.

Boş zaman genelde iş/çalışmayla ilintili görülmüştür. İşten artan, geriye kalan, bağlayıcılık ve zorunluluktan uzak bir zaman olarak tanımlanmıştır. Bu zaman dilimi, kişinin özgür iradesiyle, kendi istenciyle kullanacağı, tasarrufla bulunacağı bir zaman dilimidir. Ancak zamanla çalışmanın önceliği sorgulanmaya başlandığından bugün bir çok sosyolog, boş zamanı kendi bağlamıyla ilintili tanımlanması gereğinden söz etmektedir.

Applebaum'a göre, modern dönemle birlikte boş zaman kavramı başlı başına bir sorun haline geldi. Kullanıma açılan zamanın geçirilmesi gerçekte bir demokrasi sorunu olarak görülmeye başlandı. Bu zamanın kurulu düzene katılma ya da onu sorgulama, değişim talepleri için entelektüel temel oluşturma fırsatı olarak kullanılacağı ise açık değildir. 1960 ve 1970'lerde daha fazla ücretense daha fazla boş vakit talep eden güçlü bir toplumsal hareket mevcuttu. Ancak, Roberts ve Olszewka'nın da belirttiği gibi, 1980 lerden itibaren iktisadi ve siyasi sorunların boş vakti ve daha fazla serbestiyi gözden çıkarma pahasına yadsınmasına neden oldu. Boş vakti niçin, nasıl ve kim için, ne derece tadına vararak geçirdiğimiz tartışmalıdır. İş haftası ve saatler bu yüzyılın başından itibaren azalma gösterdiyse de, son yirmi yıl içinde radikal değişiklik beklentisi gerçekleşmiş değildir (Applebaum, 1997: 48).

Kapitalist uygarlık açısından boş zaman, çalışmanın yeniden üretimi için gerekli bir zaman/yaşam alanıdır. Kapitalist çalışma düzeninin yeniden üretimi için, çalışmaya hazır biyolojik ve zihinsel dinginlik noktasında işgörene ihtiyaç duyulması, bu vakti çalışmanın doğurduğu ve verim düşüklüğüne yol açabilecek yorgunluğun giderilmesine hizmet edecek bir kullanıma açılmasına yol açmıştır.

Endüstriyel uygarlığın katettiği mesafeye paralel olarak boş zaman ve iş süreleri arasındaki sınırlar netleşerek, her iki alanın içeriği belirginlik kazanmıştır. Endüstriyel ve hatta gelişmekte olan ülkelerde gözlenen en büyük değişikliklerden biri boş zamanlardaki kayda değer artıştır. Boş zamanın artışı, bu zaman diliminde etkinlik yarışına giren sektörlerde canlanmaya neden olmaktadır. Örneğin, turizm, spor, oyun, hobiler, tüketim, dinlenme ve eğlenceye dayalı endüstriyel alanlarda, boş zaman üzerinde hakimiyet mücadelesi veren sektörel faaliyetlerde yoğunlaşma görülmektedir. Bu faaliyetler bir bütün olarak boş zaman endüstrisinin doğmasını beraberinde getirdi. Bu durum, bireyi ya da toplumsal kesimleri boş zaman endüstrisinin direkt hedefi haline getirerek bu alanda, endüstriyel kuralların hakimiyetinin pekişmesine neden oldu. Bugün Batı toplumlarında endüstriyel aklın hakimiyetine bağlı olarak, gerçekte endüstriyel etik ve çalışma modelinin dışına çıkma, onun bağlayıcılıklarından kurtulma şeklinde öne çıkan boş zaman faaliyetleri, paradoksal bir şekilde yine endüstriyel ratio'ya teslim olur tarzda yapılanır hale gelmektedir. Bu çelişik durum, bireyin özgür seçimini imkansız kılarak, endüstriyel ilkelere uymasını, anamalcı kâr maksimizasyonunun aracı haline gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Boş Zamanın Algılanma Stilleri ve İçeriklendirme Çabaları

Modern toplumda boş zamanın değişen anlamı ve bu alanda ortaya çıkan etkinliklerin ideolojik ve ticari sömürüye yatkın doğası, boş zamanı bir yaşam hakkı olmaktan çıkarmakta bu alanın ticari/endüstriyel/siyasi ve ideolojik bir av sahası olarak görülmesini beraberinde getirmektedir.

Boş zamana ilişkin kuramsal çalışmalar konuya daha çok çalışma ilişkileri-boş zaman ikilemi açısından yaklaşırlar. Çalışmanın insan hayatındaki merkezi rolü ve çalışmanın dinlenme, eğlenme, rahatlama ile organik irtibatı, boş zamanı çalışmayla ilintili ele almaya götürmektedir. Çalışmanın yüceltilmesi, kapitalist düzenin sürekliliği için bir önkoşul olarak kabul ediliyorsa da, toplumbilimciler en az çalışma kadar boş zamanın da önemsenmesi gerektiğini vurgularlar.

İlk dönem kapitalist etik tarafından hiç de hoş karşılanmayan boş zaman hakkı, sonraları artı değer oluşması ve üretim için tüketime duyulan gereksinim, hem boş zamanı kabullenen hem de bu zamanı bir tüketim alanı olarak düzenlemek isteyen iktidar çevrelerinin boş zaman üzerinde etkinlik kurmalarını getirdi. Buna karşın sosyal bilimcilerin bir yaşam hakkı olarak boş zamana eğilmeleri, bireyin varoluşunu sağlayacak bir alan olarak görmeleri ve çalışmadışı zamanın artırılmasına yönelik çabaları, boş zamanın özerk bir alan olarak belirmesine zemin hazırlamıştır.

Boş zamanın içeriklendirilmesine ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlardan söz edilebilir. Örneğin, bir yandan, boş zamanın çalışmanın bir ürünü, onun tamamlayıcısı ve çalışmaya bağımlı bir zaman dilimi olduğu bundan dolayı da bağımsız bir serbest zaman teorisinin düşünülmemeyeceğini ancak genel bir çalışma teorisi içinde varlığının makul görülebileceğini savunan “anakronistik çalışma” teorisine karşılık, bir boş zaman uygarlığından sözeden, “çalışmanın sonunun geldiğini” ileri süren, üretim, emek ve işçi sınıfı gibi kavramların önceliğini yadsıyan ütöpik yaklaşımlar bulunmaktadır (Argın, 1992:30).

Söz konusu her iki yaklaşım da gerek çalışmayı gerekse de boş zamanı kendi bütünselliği içinde kavramaktan uzaktırlar. Bir kısmı çalışmayı yüceltirken diğeri tümüyle yadsımakta ve çalışmanın sonundan bahsederek ütöpik bir toplum tasarımı öngörmektedir. Bugün için boş zaman çok boyutlu bir algılama ve kullanım değerine sahiptir. Toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel sistemle ilişkili ve gündelik hayata dair anlam üretimiyle ilgili politik implikasyonlar içermektedir. Bu yüzden de, iktidar çevreleri kadar, entelektüel mahfiller açısından da derin düşünömsellik taşımaktadır.

Modernite Öncesi Boş Zamana İlişkin Yaklaşımlar

Boş zamana ilişkin özerk bir alanın varlığı moderniteyle ilişkili görünmekle birlikte boş zamanın varlığı, algılanması ve konumlandırılmasının tarihi eskidir. Bu kavramı ve farklılaşan doğasını anlamak için tarihsel deneyimlere bakmakta yarar bulunmaktadır. Bugün olduğu kadar eski dönemlerde de boş zaman, düşünürleri yakından ilgilendirmiş, bu zamanın toplumsal koşullara göre optimal kullanıma açılmasına çalışılmıştır. Zamanın yerine ikame edilecek alternatif bir kaynak olmadığı gerçeği bu kaynağın birey ve toplum açısından yararlı kullanılması yönündeki çabaları artırmıştır.

Antik Yunan’da boş zaman, iyilik, güzellik, hakikat ve bilgi gibi dünyanın üstün

değerleriyle uğraşmak, bunlar üzerine düşünmek olarak anlaşılmıştır. Bu düşünceye göre, boş zaman, bir şey yapılmayan zaman değildi. Aksine, seçkinlik, derin düşünme, estetik hazlar ve beğeni oluşturma zamanıydı. Boş zaman bir ölçüde ruhun arındırılması, derin düşünümSELLİK YÜKLÜ bir zaman olarak görülüyordu. Boş zaman, bu yüzden iş/çalışmayla ilişkilendirilmekten uzak idi. İş-boş zaman algısı, sınıfsal düzeyde farklı değer ve ayrışma sahipti. Bir başka deyişle iş/boş zaman sınıfsal katlaşma bağlamında farklı algı yükleriyle anlaşılıyordu. Çalışma alt sınıfa özgü bir etkinlik iken, boş vakit seçkinlere/iktidar çevrelerine ait bir ayrıcalıktı. Seçkinler (aristokratlar) ile az okumuşların ve kölelerin boş zamandan anladıkları ve bu zamanı kullanma biçimleri farklıydı. Toplumsal örgütlenme ve egemen anlayış, farklı kesimlerin sınıfsal konumlarıyla eşdüŞEN algılama, beğeni ve estetik hazza sahip olmasını, sınıfsal kıstaslara uygun tavır sergilemesi esprisine sahipti (Juniu, 2000:69). Bu dönemde, tartışılan konuların başında, “eğlencenin etiksel boyutu” gelmekteydi. Aristo, sınıfsal farklılaşmadan yana tavır koyarak, toplumda, seçkinlerle köleler için yapılan sanatın ve kültürel ürünlerin birbirinden ayrışması gerektiğini savunmaktadır. Seçkinler için, kaliteli ve yüksek nitelikli kültür ürünlerinin tüketilmesi gereğinden söz ederken, düşük seviyeli, kaba kültür ürünlerinin tüketicilerinin köleler olabileceğine işaret eder. Aristo seçkin kültürün incelmış, rafine bir nitelikte olduğunu ve ancak seçkinlerin ve yönetici konumunda olanların bu düzeydeki kültürel ürünlerin muhatabı olabileceğini belirtir. Yönetilen ya da köle sınıfın, kaba/yoz bir dünyaları olduğunu ve bunların düşük beğeni düzeyinde sanatlarla iştigal etmeleri gereğini vurgular (Batmaz, 1981: 167). Aristo bu düşüncesi ile kaba kültür içine soktuğu kölelerin kültürel beğeni düzeylerinin yükseltilmesine ilişkin bir çabayı gerekli görmez. Kültürel ve sanatsal ürünlerin, sınıfsal konum gözetilerek tüketime açılması, sınıflar arası rijit farklılıkların doğmasına neden olmakla birlikte Aristo toplumun süregenliği açısından bu farklılığın bilinçli bir biçimde devamını zorunlu görür. Zira sınıfsal ayrılaşma bu bağlamda fonksiyoneldir. Boş zaman, bu dönemde, özerk bir alan olarak algılanmamakla birlikte bu zamanın kullanılma biçimi sınıfsal kesimler açısından farklılaşıyordu.

Eski Yunan’da gözlemlenen bu ikilem, boş zamana sahip olan bir seçkinler sınıfı ile seçkinler için çalışmaya azmettirilmiş köleler sınıfının üretim sürecindeki farklılaşan rollerinden kaynaklanıyordu. Bir başka deyişle, üretim sürecinde ayrılaşan insanlar, yaşamın üretim dışı diğer alanlarında da; örneğin kültürel ve sanatsal etkinliği tüketme noktasında da farklılaşıyordu. Antik dönemde tam anlamıyla “boş zaman sınıfları”nın egemenliği söz konusudur.

Romalı’lar, Yunanlı’lardan uzak bir boş zaman algısıyla hareket ettiler. Gevşeme/rahatlama ve eğlenceli boş vakit etkinlikleri için iş dışı zaman oluşturdular. Greek döneminin aksine Roma döneminde, boş zaman sınıfsal bir hak değildi ve

dolayısıyla bir sosyal statü ve bir yaşam tarzını ifade etmiyordu. Boş zaman üretici aktivitelerden sonraki bir zamandı ve işin/çalışmanın yeniden üretimi için gerekli bir rahatlama/boşalma zamanıydı. Bir bakıma boş zaman işi destekleyici onu takviye edici bir kullanımı içermiştir. Boş vaktin, yönetsel ve toplumsal gönenç açısından bir fonksiyonelliğe sahip olması, bu vaktin yönetici kesim tarafından değişik eğlenceler sunularak optimal şekilde kullanılmasını getirmiştir. Kitle boş zaman türleri (oyunlar, spor, gladyatör dövüşleri vs.) bu dönemde ortaya çıkmış ve işi tamamlayıcı olarak görülen bu boş zaman görüşü, modern zamanlardaki anlayışla da paralellik taşımaktadır (Juniu, 2000: 69).

Orta dönemde boş zaman, sadece bir dinlenme ve etkinlik zamanı değil, aynı zamanda üst sosyal tabaka arasındaki bir sosyal temsil alanıydı. Yunan düşüncesinin aksine boş zaman, işten boşalma ve hangi etkinliğe katılacağını seçme özgürlüğünü ifade ediyordu. Geç orta çağda, boş zaman; gösteriş, lüks, haz ve israfa doğru dönüşmeye başladı. Boş zamanın kullanımı köleci çalışma düzeninin aksine bir soyluluk işareti oldu (Juniu, 2000: 70). Veblen'in "gösterişçi tüketim" anlayışıyla çakışan bu boş zaman anlayışı, yapay bir zenginlik, prestij ve güç kaynağı olarak modern zamanımıza kadar gelir.

Modern Dönem ve Boş Zamana İlişkin Yaklaşımlar

Modern dönem, büyük ölçekli toplumsal dönüşümler sonrasında belirdi. Siyasal, iktisadi, kültürel, sanatsal hareketler modernlik için bir temel oluşturdu. Modernliğin belkide en etkin üretim süreci iş/çalışma yapılarında kendisini gösterdi. Çalışma yöntemleri ve iş etiğindeki dönüşüm modernliğin maddi yükselişi için bir sıçrama noktası oluşturdu. Bu durum, iktisadi, siyasi, toplumsal, ailesel, kentsel alan, kimlik, boş vakit vb. çok farklı alanlarda yeni oluşumlara yol açtı.

İş/çalışma alanındaki dönüşümler 18. yüzyılla büyük bir ivme kazandı. 1700'ler boyunca Püriten iş etiği, iş ve aile sorumluluğu Luther'in dinsel yorumu ekseninde yeniden yapılandı. Boş vakti "başiboşluk" ve "israf" zamanı olarak gören püritenizm, aylaklığı, hedonizmi, harcamayı, başiboşluğu günah olarak nitelendirdi. Çalışmaya, tasarrufa, çileciliğe, hazzı ertelemeye kutsiyet atfederek sermaye oluşumunu teşvik eden Protestan iş etiğinin, çalışma ilişkilerini belirlemesi, dolaylı olarak iş dışı alanı (özel/sosyal alanı) da püriten öğeler doğrultusunda reorganize etmiş oluyordu. Endüstri devrimi, çalışma saatlerinde kayda değer bir artış getirdi. Ana hedef üretimi artırmak olduğundan, işçilerin sömürülmesi, güç ve elverişsiz koşullara maruz kalmaları bu dönemde yaygınlık kazandı (Juniu, 2000: 70). Çalışma hayatı Püritenizmin yanısıra, Taylorist ilkeler doğrultusunda giderek kuralcı, eşgüdümlü, metodik ve baskıcı bir niteliğe kavuştu. 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında yaşayan insanlar belki de tarihin en ağır ve güç çalışma koşullarına tanık oldular. Bu insanlar çalışmanın erdemine ve kutsiyetine

koşullandırılmışlardı. Çalışmadan kazanç sağlayan, kâr elde eden çıkar grupları ve patronlar da kitlesel çalışmayı organize ederek endüstri toplumunu bir çalışma kampına dönüştürdüler. Bu zamana dek en büyük erdem kabul edilen ve yalnızca zengin ve seçkinlere özgü olan tembellik, artık bir hastalık olarak kabul edilir oldu. Çalışmanın bu denli kutsanması ve yaşamın temel ereği haline getirilmesi esasında toplumun zihinsel yapısına nüfuz edebilen aktif ve manipülatif bir ideolojinin tüm toplum kesimlerine yayılmasının somut görünümüleri olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz reformasyon sonrası protestan etiği, çalışmanın içselleştirilmesi ve temel bir yaşam ereği haline getirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Çalışma saatlerinin artırılması, kadın, yaşlı ve çocukların çok güç koşullarda çalışmaya zorlanması ve artan sömürü, sonuçta, daha az çalışma saati ve daha çok ücret talep eden işçi hareketine yol açtı. Uzun mücadeleler ve sendikal hareketler sonucunda işçilerin durumunda görece iyileşmeler gözlemlendi. Çalışma saatleri azaltılmaya (ki o dönemlerde bir işgünü 16-17 saati buluyordu) çalışıldı, ücret dengesizlikleri ve ücret artışı yoluna gidildi. Bu gelişmeler, çalışmadan eksiltelen bir artık zamanın oluşmasına, kişinin kendince tasarruf edeceği zamanın oluşumuna yol açtı. Tarihsel olarak boş zaman, net bir anlama kavuştu. İş ve iş-dışı diye ikili bir sosyal alan oluştu. Yunan'da, Roma'da, gösterişçi Ortaçağ'da ve pürütenlerin döneminde bu anlam, boş vaktin net ayrımından uzaktı ve iş ile içiçe geçmişlik söz konusuydu. Kapitalist gelişmeyle birlikte, boş vakit, işten çıkartılan bir zaman ve işin yeniden üretimi için gerekli zaman olarak bir açıklığa kavuştu. Dolayısıyla boş zaman, işe bağımlı ve iş'in ikamesi için gereksinilen bir alan olarak tasarlanarak yine işin uzantısı bir alan olarak kaldı. Hemingway, boş zamanın, "artan metalaşma ve tüketimcilikle deforme olduğunu" belirtmektedir. Boş zamandaki özgürlüğün tarihsel anlamı tüketimcilikle kaybolmuştur. Boş zaman artık ne kişisel gelişme ve derin düşünümsellik zamanı ne de sosyal fayda/yararlanma zamanıdır (Hemingway, 1996; Juniu, 2000: 70).

İşin yeni yapısı, öncelikli olarak daha fazla iletişim ve eşit paylaşımdan oluşan sosyal etkileşim unsurlarının yeniden yapılanmasını talep etmektedir. İş/çalışma ilişkileri, işçi ve işveren arasındaki alışveriş ilişkisini dönüştürdü. Amaç, sosyal etkileşimci yaklaşımla üretimi artırmak ve istikrarı sağlamaktır. Ekonomik ödüller (imkan/gelir) sosyal ödüllerle desteklenmeye çalışıldı. Ekonomik ödül, işçiye boş zamanı satın almaya ve sonuçta hazzı satın alma gücü verdi (Kelly, 1996; Juniu, 2000: 71). Fakat, işin azaltımından ortaya çıkmış olan bu yeni boş zaman, endüstrileşme tarafından tahrip edilmiş sosyal dayanışma duygusunu restore edemedi. Boş zaman, materyalist yaşam tarzıyla ilişkilendirildi ve bir sosyal kontrol aracı olarak görüldü. Boş zamanın tüketimi işe yansdı; boş zaman daha bireyselci hale geldi ve alışveriş ilişkilerini içerir oldu (Hemingway, 1996; Juniu, 2000: 71).

Tüm bu gelişmeler, çalışmanın yeniden üretimi için boş zamana gereksinim duyan sınıflar ortaya çıkardı. Üretim süreçlerine bağlı olarak sınıfsal ayrımlar belirginleşti. Farklı sınıfsal süreçleri yaşayan çalışanların, serbest zamanlarda gösterdikleri yaşam deneyimleri çeşitlendi. Boş vaktin anlamı ve kullanım değeri başkalaştı ve bu durum boş vaktin sosyolojik bağlamına ilişkin farklı kuramsal yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırladı.

Marx ve Boş Zaman

Marxist kuram için boş zaman, toplumun temel bir sorunsalını oluşturmak yerine daha çok alt yapısal sorunların çözümü ile gerçeklik kazanacak bir boyutunu içerir. Çalışmaya yönelik sorunların aşılması dolaylı olarak bağımlı sınıfın lehine sonuçlanacaktır. Marx'a göre, "artı-emek yaratmak için gerekli emek-zamanı azaltmak değil, toplumun gerekli emeğini belirli bir asgari dereceye düşürmek söz konusudur artık. Bu azalmanın dolaylı sonucuysa, toplumun tüm üyelerinin, herkese tanınmış olan boş zaman ve olanaklar sayesinde, sanat, bilim vb. alanlardaki eğitimlerini geliştirebilmeleridir" (Marx,1997: 26).

Marx, boş vakti insan gelişiminin alanı olarak görür. Ona göre, "boş zamanı olmayan, tüm yaşamı uyku, yemek ve benzeri şeylerin getirdiği fiziksel kesintiler dışında kapitalist için çalışmakla geçen kişi, yük hayvanından bile aşağıdır. Kendi dışına yönelik zenginlik üreten bir makinedir yalnızca" (Marx, 1997: 27).

Marx'ın işin insancıllaştırılmasına ilişkin savları, daha çok yönetsel düzeyde, işçi-patron ilişkisi özelinde yoğunlaşıyor. Bundan dolayı, boş zaman hakkının işçilerin yaşamsal hakkı olması gerçeği çoğu kez yadsınmıştır. Oysa, bireysel özgürleşimin, kendilik gerçekleşiminin ve yerleşik/kurulu iktidarla boy ölçüşmenin bir yolu da boş zamanın bireyin kendi varoluşu üzerinde düşünmesini sağlayıcı bir yüklemle içeriklendirilmesine bağlıdır.

Marxist yaklaşımı restore edercesine konuya yaklaşan iki düşünür, Gorz ve Dumazedier ise, gerçekte, Marx'ın serbest zamanın toplumsal önemini kavrayan ilk düşünürlerden biri olduğunu ancak ilk dönem kapitalist toplumun içinde bulunduğu yaşamsal sorunların Marx'ı daha temel sorunların tartışmasına yönelttiğini öne sürmektedirler. Ancak Marx'ın çalışmadan geriye kalan zamanın "insani gelişmeye hizmet edeceği" öngörüsünün doğrulanmadığını ileri süren Dumazedier, boş zamanın her zaman insani gelişmeye hizmet etmekten uzak olduğu, şu andaki toplumsal süreç içinde boş zamanın bazen insanın aşağılanmasına, bazı durumlarda da onun kültürel gelişimine hizmet ettiğini dile getirmektedir. Ona göre serbest zaman "toplumsal konformizme de, yaratıcılığa da, toplumsal katılıma da, kaçışa da hizmet edebilir" (Argın, 1992: 34).

Bir Boş Zaman Manifestosu: Lafargue'nun "Tembellik Hakkı"

Lafargue, "*Tembellik Hakkı*" (1883) adlı eserinde çalışma denilen çılgınlığa karşı insanoğlunun karşı koyması gerektiğini savunur. Çalışmanın tümüyle yadsınması yerine herkesin çalışmasını, buna karşın çalışma sürelerinin günde en fazla 3 saatle sınırlı tutulmasını önerir. Geriye kalan zaman ise, insanların yaratıcı etkinliklerde bulunmaları için serbest bırakılmalı, baskıcı ve müdahaleci etkilerden arındırılmalıdır. Burjuvazinin ancak çalışanın yaşamaya hakkı olduğu şeklindeki "çalışma hakkı" prensibine karşı koyan Lafargue, "Tembellik Hakkı" adı altında "boş zaman hakkı'nı savunur. Lafargue'ya göre emekçiler günde 14-16 saat, çok güç koşullarda çalışmak suretiyle tüm insani, moral ve sanatsal yaratıcılıklarını yitirmekteler, bu durum emekçilerin varoluşsal bilinçlerinin aşınmasına ve yönetici seçkinlerin onlar üzerindeki denetim ve eşgüdüm erkinin kurumlaşmasına yol açmaktadır. Lafargue'nun temel amacı bireyin fiziksel ve zihinsel potansiyelini başkası için tüketmesi yerine kendine özgü yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri faaliyetler içine girmek suretiyle bilinçleri üzerinde denetimi ortadan kaldırmak ve bireyin kendisini ikamesine olanak tanımaktır (Lafargue, 1999).

Lafargue, makinanın insana özgürlüğünü bahşeden bir tanrı olduğunu, onu zor ve yıkıcı çalışma koşullarından uzaklaştırdığını, özgürlük ve boş zaman olanağı sunduğunu belirtmektedir. Lafargue'ya göre makinelerin etkili kullanımı sonucu, çalışma süreleri en fazla 3 saatle sınırlı tutulacak ve bu durumda "toplumsal hiyerarşi, bölüşüm ve organizasyonda radikal değişimler" meydana gelecektir (Lafargue,1999:112).

Lafargue, burjuvazinin emekçi kitleyi tümüyle çalışma kölesi olarak tutmak için kilise geleneğinden uzaklaştırdığını ileri sürer. Çünkü kilise emekçilere yılda 90 gün dinlenme hakkı taniyordu. Burjuvazi, üretimi ve kazancı artırmak için tatilleri kaldırarak, dinlenceyi en aza indirdi. Burjuvazinin yükselmesi ile birlikte çalışma günleri ve saatleri kilisenin kutsal önplanda tutan düzenlemelerine göre değil kâr ve kazancı ön planda tutan bir düzenlemeler ağına göre gerçekleşmeye başladı. Burjuvazinin yükselişi ve kapitalist ahlakın yaygınlaşması ile birlikte boş zaman sürekli yadsınan bir olgu haline geldi (Lafargue, 1997: 11-22). Lafargue'nun kapitalist çalışma etiğine ilişkin sorgulamaları kuşkusuz 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında çalışmanın insan hayatının temel ereği sayılmasına ve ayakta kalmak için çok çalışmanın insanın yazgısı olarak görülmesi gerçeğine dayanmıştır. Batı Avrupa'da ilk kapitalist geleneğin oluşma sürecinde birey ve toplumsal kesimlerin kapasitelerini çok aşan zor şartlarda işe koşulması, Lafargue'nun bu çalışmaya karşı "boş zaman hakkını" bireyin temel gereksinimi olarak görmeye itmiştir.

Lafargue, çalışmanın başlı başına amaç haline gelmesinin temelindeki rasyonalizmi emekçi kitlenin anlamadığını belirtir. Kapitalizm, fazla üretimi yok etmek için tüketici hazza ihtiyaç duymakta ve bunu bireyler için değil kendi iktidarını sürekli kılmak için istemektedir. Lafargue'ya göre, "işçilerin, kendilerini öldürürcesine çalışma ve yokluk

içinde sürünerek yaşama gibi çılgınlığı karşısında, kapitalizmin büyük üretim sorunu üretici bulmak ve onların gücünü iki katına çıkarmak değil, tüketici bulmak, isteklerini kamçulamak ve onlarda sahte gereksinimler yaratmaktır” (Lafargue, 1999:95).

Lafargue'nun boş zamana ilişkin görüşleri, özellikle 19.yüzyılda kapitalist etikin, çalışmayı kutsayan, yaşamın öznel zevklerinden yararlanmayı dışlayan, eğlenceyi ve hazzı küçümseyen paradigmasını sarsacak bir dinamizme sahipti. Boş zamanın özerk bir alan olarak belirmesinde Lafargue'nun bir boş zaman manifestosu niteliğindeki “*Tembellik Hakkı*” adlı yapıtının önemli yeri vardır.

Lafargue'ya benzer bir bakışı da Gonçarov'da görmekteyiz. Gonçarov, “*Oblomov*” adlı eserinde çalışkanlık, üretkenlik ve verimlilik kavramlarının modern zamanlarda yüceltilmesine tepki göstererek; çalışmayı tiksindirici bir eylem, emeğin para karşılığında yapılmasını ise daha aşağı bir şey olarak görür. Buna karşılık, boş zamanı, yorgunluğu, yaşanan anın içsel hazlarını, öznel zevklerini ise yücelterek, bireyin çalışma kölesi olmasının bir yazgı olmadığını yaşanan anı maksimize haz zamanı olarak tüketmesinin önemine vurgu yapar (Gonçarov, 1983).

Veblen: “Aylak Sınıf” ve “Gösterişçi Tüketim” Bağlamında Boş Zaman

Boş zamana ilk kez sistematik şekilde yaklaşan Veblen, “*Aylak Sınıfın Kuramı*” adlı eserinde boş zamanı varlıklı sınıfın kendini sunum alanı, boş zaman etkinliklerini de bir tüketim metaı olarak görür. Soruna, “gösterişçi tüketim” olgusu açısından yaklaşan Veblen, modern toplumda her şey gibi boş zaman eylemlerine katılımın da nesneleştiği, alınır satılır hale geldiğini ve tüketim toplumunun ilkelerince belirlendiğini ifade eder. Veblen'e göre egemen/aylak sınıfın malları emek verilerek elde edilmemiştir; "şiddet ve hile" ile kazanılmıştır. "aylak/eğlence Sınıfı" “leş” yiyicidir. Zaten "gösteriş için tüketim" zenginlerin boş yaşam tarzının belirticisidir (Veblen, 1995: 68-87).

Veblen'e göre, varlıklı/aylak sınıfın alışkanlıkları, toplumun geri kalanları için emredici yasalara dönüşmektedir. Aylak sınıf, sahip olduğu ahlaki standartlarla toplumsal gelişmeyi geciktirici etki yapar. Aylak sınıf, hükmedici, buyurgan ve o ölçüde de kendi dışındaki yaşantıyı dışlayıcı özellik taşır. Veblen, aylak sınıfı tanımlamada “tutuculuk” kavramını kullanır. Ona göre, aylak sınıf, muhafazakar bir sınıftır. Ancak, bu tutuculuk öylesine belirgin özelliktir ki, bu bir saygınlık belirtisi olarak kabul görmektedir. Tutuculuk bir üst sınıf özelliği olarak otorite, saygınlık, şık olma ve yenilikçilik olarak görülürken; vulgar ve kaba beğeni düzeyinde olma bir alt sınıf özelliği olarak anlaşılmaktadır. Veblen'e göre, üst sınıf sahip olduğu yaşantıyı ve alışkanlıkları diğer sınıfların kıskanmacı tepkimeler göstermesine yol açacak şekilde kullanır. Aylak sınıf, varlık ve zenginliğini gösterişçi tüketim yoluyla sergilemekten yana hareket eder (Eby, 1998: 698-699).

Veblen, kapitalizmin hedonist ve irrasyonel özelliği üzerinde durur. Ona göre,

kapitalizm, insanı haz nesnesi olarak gören bir anlayışa sahiptir. Buna göre insan, zevki tüketim yoluyla maksimize etme, zahmeti ise çalışmayı en aza indirmek suretiyle minimize etmek ister. Oysa Veblen'e göre, bilimi, kültürü, teknolojiyi, ortaya çıkaran, insanı doğanın basit bir parçası olmaktan kurtaran, doğayı değiştiren bir varlık yapan, insanın "iş yapma içgüdü" dür (Veblen, 1995: 40-47). Kapitalizm, bireyi tüketmeye koşarak, onun diğer insani/sosyal boyutunu yadsıyor. Boş vakti de, benliğin sunulanma, gösterişçi tüketimde bulunma ve alt sınıftan insanların tüketimci atraksiyonlar göstererek sınıf atlama isteklerine karşılık buldukları bir alan olarak kurgulama çabasıdır.

Veblen, gelişmiş endüstriyel toplumlarda, lüksün, ihtiyaç dışı tüketimin bireyin kendisini gösterişçi/kıskandırıcı tatmin isteğinin bir sunulanma yolu olarak öne çıktığını belirtir. Bunun için de, tüketmek, normal bir tavır olmaktan çıkarak, çılgınca yapılan, bireyin yeni imgeler, statüler, prestij göstergeleri edindiği, bunu başkalarını kıskandırma içgüdüyle yaptığı bir eyleme dönüşmüş olmaktadır.

Gösterişçi kültür, zengin olmayı ve mülkiyeti, varlık sürdürme aracı olmaktan çıkartarak hayatın temel gayesi haline getirmiştir. Daha çok tüketmenin, üst toplumsal konum işareti olarak görülmesi, konum yükseltme arayışındaki bağımlı kesimin gösterişçi tüketim sembolleri kullanmasına, sahiplik durumunu kıskandırıcı boyutlarda sergilemesine yol açmaktadır. Meta ve tüketimci performans, başkalarından üstün olma aracı olarak işlev görür. Tüketimci konum, egemen kesimlere ait bir iyelik olmaktadır.

Veblen'e göre, modern toplumda belli beğeni tarzları ve moda, varlıklı, serbest zamanlı bir sınıf tarafından, alt sınıfları gittikçe kenara itmek için dayatılır. Üretim ve çalışma gibi faaliyetlerden bağımsız olan bu sınıf, kendisini gösterişçi bir tüketime yönelerek kurmaya çalışır. Boş zaman bu kesim için zamanın üretici olmayan bir şekilde tüketilmesi demektir. Bu sınıf, iktisadi gücünü, kıskandırmacı bir tutumla, israf temelli harcayarak ikame etmeye çalışır. Bu şekilde bağımlı sınıfların şimşegini üzerine çekmekle birlikte, kendi varoluşunu bu yolla pekiştirmiş olur (Veblen, 1995: 102-114).

Veblen'in en önemli yapıtının adı da son derece ilginçtir: *The Theory of Leisure Class (Aylak Sınıfın Kuramı)*. Leisure Class aynı zamanda aristokrasi anlamına gelmektedir. Kapitalizmin düşünsel ve iktisadi açıdan kuramsal temellerini atan bu eserinde Veblen, değişik toplumsal kesimlerin statü ve saygınlıklarını boş zaman faaliyetleri, israf ve gösterişçi/kıskandırıcı tüketim yoluyla kanıtlanma çabası içinde yer aldıklarına vurgu yapmaktadır.

Russel :“Aylaklığa Övgü”

Russel, "*Aylaklığa Övgü*" (*In Praise of Idleness*) adlı eserinde soruna etik ve moral değerler açısından yaklaşır. Çalışmanın insan üzerindeki tahakkümcü tavrına bir tür karşı koyuşu içeren bu çalışma, emek yoğun kapitalist çalışma düzenine tepki olarak aylaklığın hiç de olumsuzlayıcı bir değer içermediği aksine, hayattan ve insanal olandan yana bir

tavır olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Russel çalışma sürelerinin azaltılmasını, çalışmanın, kişinin yazgısı ve yaşamının tümüyle belirleyicisi olmaktan çıkması gerektiğini ve boş zaman alanlarının artırılmasının bir insanlık hakkı olduğunu savunur. Russel'e göre boş zamanların artması, kültürel gelişmelere kaynaklık edecektir (Russel, 1990).

Russel'da, lafargue'ya benzer şekilde makinelerin etkinliğinden yararlanmak suretiyle çalışma saatlerinin azaltılmasını ve dört saatle sınırlı hale getirilmesini önerir. Ona göre daha iyi iktisadi örgütlenme daha fazla boş vakte yol açacaktır. Bu ise sonuçta insanal gelişmeye hizmet edecek, makul ölçüde maddi rahatlık sağlayacaktır. Boş vakit bolluğunun, (zihinsel/entelektüel ilgileri olanların dışında) taşıdığı sorunsallığın aşılması ve insanlara mutluluk getirmesi, toplumun eğitimsel performansının yükseltilmesi ve bu vaktin değerlendirilmesine ilişkin bir bilinçliliğin oluşması ile çözüleceğini belirtir (Russel, 1990: 111).

Russel'a göre, zorunlu çalışma, ancak boş zamanı zevkli kılacak ölçüde olmalıdır. Bitkinlik, yorgunluk meydana getirecek ölçüde olmamalıdır. Bu durumda insanlar çalışma yorgunu olmayacaklarından boş vakitlerinde edilgin ve yavan eğlencelerle yetinmeyeceklerdir. Boş vakit, istemli kamu yararı faaliyetlerine katılma şeklinde değerlendirilecek, bu da zorunluluk ve bağlayıcılık dışı özgürlükçü eğilimleri besleyecektir. Kadın ve erkekler daha mutlu yaşama imkanına sahip olacaklar, sevgi, özveri, hoşgörü vb. erdemler sosyal hayata egemen olacaktır. Çalışmanın, makinavari çalışmanın bireyden götürdüklerini ikame etme adına, boş zaman, insanal gelişime kapı aralayıcı bir aylaklık içinde geçirilmelidir (Russel, 1990: 23-24). Dolayısıyla aylak olmak, insanal, doğal ve sosyal varoluş ve erdemli bir hayat için kaçınılmaz bir gereklilik olmaktadır. Püritenlerin aforoz ettiği aylaklık, kendi içinde bir gizil işlevselliği içerdiği, bireysel kendiliğin ve toplumsal duyarlılık için düşünsel imkanlarla yüklü olduğu anlaşılıyor.

Russel, kutsanan çalışmakolikliğin yıkıcılığı ve insani olanın tahribine yönelik sonuçlarının azaltılması için etkin bir iktisadi örgütlülükle çalışma sürelerinin azaltılabileceğini ve bunun birey açısından varoluşsal imkanların tesisine zemin hazırlayacağı kanısındadır. Bu yaklaşımıyla Russel, sorunu moral değerler bağlamında ele almakla birlikte dipte yatan temel espri yine de kapitalizmin mantığı olmaktadır. Etkin iktisadi örgütlülük, kapitalizmin temel parametresidir. Etkin bir iktisadiyat için, aylaklığın işe yarayabileceği ön kabülü, Russel için üstü örtülü de olsa gerçekte örgütlü kapitalizmin varoluşsal hükümlerine hizmet edecektir.

E.Fromm : “Yabancılaşmış Boş Zaman”

Fromm'a göre, çalışma insanı doğanın tutsaklığından kurtararak bağımsızlaştırdı. Modern üretim tarzına geçilmesiyle çalışma örgütlü, disiplinli, metodik ve rasyonel hale geldi. İş'in anlamı ve işlevi değişti. “İş, kendi başına doyurucu ve zevkli bir etkinlik

olmak yerine, bir göreve ve bir saplantıya dönüştü. Çalışarak zenginleşme olanağı arttıkça, iş de zenginlik ve başarıya giden yolun tek aracı olup çıktı. İş, Max Weber'in sözleriyle, "içedönük bir çilecilik" dizgesinin başlıca etkeni, insanın yalnızlık ve kopmuşluk duygusunun yanıtı oldu" (Fromm, 1990: 196).

Refah düzeyinin artması ve gelirin toplum katmanlarına yayılmasıyla birlikte püriten çalışma anlayışı yerini, esnek çalışma sürecine ve dolayısıyla boş vaktin artırılmasına bıraktı. Boş vaktin artışı teknolojik gelişme ve üretim artışıyla atbaşı bir gelişim gösterdi. Teknolojik gelişmeyle üretim hem seri hem de kütleli bir karakter kazandı. Emek, zaman ve insangücü daha az kullanılmak suretiyle daha fazla üretim yapmak mümkün hale geldi (Fromm, 1987: 73). Üretimde makinaların etkin kullanılması ise aktif insangücüne olan ihtiyacı azaltarak bireyin daha çok sevk ve idareyi sağlayıcı fonksiyonunu ön plana çıkardı. Bu durum çalışma süresinin kısaltılmasını da beraberinde getirdi.

Üretim sürecinin giderek mekanik hale gelmesi ve makinelerin etkin kullanımı insana olan ihtiyacı azaltırken, boş vaktin artışı da getirdi. İş ortamında yoğun bir yabancılaşmayla malül örgüt insanı için bu durum, işlik dışı alana da yayılma istidadı gösterir. Fromm'a göre, birey, üretim ve örgütlenme sürecinde edilgin olduğundan, boş vakit, eğlenme ve tüketim sürecinde de edilgindir. Çalışma sürecinde katılım ve sorumluluktan uzaklaşması, hayatın diğer alanlarında da pasifizme yatkınlığı içselleştirmesine ve bağımlı kişilik ortaya koymasına yol açmaktadır. Bugün daha fazla boş vakte sahip olmakla birlikte, çoğu kişi, yabancılaşmış bürokratizmin sürüklediği edilginliği boş vakit/dinlenme zamanlarında da gösteriyorlar. Boş vakit çoğu kez, gösteri izleme ve meta tüketimi şeklinde geçiriliyor (Parker, 1979: 44-45).

Fromm, "*Sağlıklı Toplum*" adlı eserinde konformist/uyumcu kişiliğin nasıl oluşturulduğunu açıklamaya çalışırken, toplumsal yaşamlarında bireylerin kendilerine dayatılan edimleri yerine getirirken sanki kendi istençleri ile davranışta buldukları sanısına kapıldıklarını belirtir. Birey temelde doğal eğilimleri yönünde tercihte bulunduğu ve aktivite seçtiğini sanmaktadır. Oysa, birey bilinci modern toplumun etkin manipülatif aygıtları tarafından yönlendirilmektedir. Püriten etikçe biçimlenmiş olan kapitalist çalışma ve yaşama düzeninde insanların çok çalışması, aktif, itaatkar, dakik ve sorumlu bireyler olması gereği bir iç dürtü olarak sürekli bireyi manipüle etmektedir. Modern bireyler kapitalist hegemonik değerlerin baskıcı dayatmaları karşısında adeta tercihlerinin doğal mı yapay mı olduğunu anlayamamakta, zaman içerisinde içselleştirdiği değer ve anlayışlara uygun hareket eden bilinci yönlendirilmiş birey haline gelmektedir (Fromm, 1990).

Çalışma süreci (taylorist/fordist) doğası gereği, yabancılaşmayı üreten işleyiş dizgesine sahiptir. Bireyin örgütsel koşullara adaptasyonu ve örgüt kültürünü içselleştirmesi, insani ve sosyal boyutunu yadsıması anlamı taşımaktadır. Zira, makine

sistemi, emeğin çalışma koşullarına tam uyumunu şart koşar. Bu ise, çalışmanın ya da fordist çalışmanın yabancılaşmaya davetiye çıkarıcı bir yanını oluşturmaktadır. Modern çalışma, iş alanını olduğu kadar iş dışı alanı da mekanik, duygudan arınık, rasyonel bir kullanıma açmaktadır. Birey, örgütsel çalışma sürecindeki tek biçimli duruşunu çoğu kez iş dışı alana taşıyarak, boş vakti de yabancılaşmış bir psikopatoloji içinde, bazen de örgütsel kodlanmışlığa tepki olarak, iş dışını aykırı, muhalif, savruk, sorumsuz, lakayt bir şekilde geçirmektedir. Bir başka deyişle, “gündüz disiplinli” “gece haz düşkünü” olabilmektedir. Bu durumda, birey ikili bir psikopatoloji içinde, zihinsel bütünlüğünü kaybetme tehditi altında extrem tavırlar sergilemektedir.

Öz olarak şunu ifade etmek gerekir ki, birey çalışma ortamında tek, yabancı, güvensiz, itaatkar, rıza gösterici, teslimiyetçi olduğu gibi, çalışma dışında da benzer tavırlar sergileyip egemen manipülasyona ayarlı uysal/tekbiçimli/itaatkar/edilgen bir katılımcı, konformist bir tüketimcidir artık. Gerçekte birey tasarrufunda olması gereken boş vakit, bu alandaki ticari, endüstriyel, bürokratik, medyatik iktidarın yönlendirmelerine açık, onlara bağımlı hale gelmiştir. Çünkü söz konusu iktidar yapıları, seçenek üretmek dışında, talep, arzu, haz da üretmektedir. Bilinç yönlendirilmek suretiyle bireyin egemen dizgeyle konformist bir bağımlılık ilişkisi kurması mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla boş zamanlarda birey egemenliği devre dışı tutularak, yabancılaşmış bilincin eklektik faaliyetlere katılması, planlı/tasarlanmış etkinlikleri tüketmesi sözkonusu olmaktadır.

D.Riesman :“Başkalarınca Yöneltilmi” Boş Zaman

Riesman, “*The Lonely Crowd*” adlı eserinde, toplumsal sistemin giderek yapay, sahte ilişkilere dayandığını ve bireyin kalabalık içinde yalnızlığını anlatır. Sosyal ilişkiler ve anlam örgüleri, gerçek değerlerini yitirmektedirler. Yalnızlık, yabancılaşma, iğreti ilişkiler genel sistemin varlığını tehdit etmektedir. Herşeyin alınır satılır hale geldiği ve piyasa değerinin olduğu bu toplumda, sosyallik üniteleri ve boş vakit geçirme biçimleri de bu yapaysılığın tüm uzantılarını taşımaktadır. İlişkiler, “başkalarınca yöneltilmi” bir değer taşımaktadır. Birey dışı manipülatif aygıtlar, boş vaktin kullanım değerini de dönüştürmektedir (McClay, 1998:34-42).

Riesman’a göre, modern toplum “başkalarınca yöneltilmi” (other directed) bir toplumdur. Bu toplumda birey, akran grupları, yakın çevre ve kurulu iktidar aygıtları tarafından manipüle edilen “başkalarınca yöneltilmi birey” dir (Ibrahim, 1991:225). Riesman, başkalarının onamaları ve yol göstericiliğine gereksinme duyan bu bireyin, kendisini bir tür “dostluk pazarında” sunumlama, ötekilerin onamalarını alarak piyasa değerini artırmak üzere kendini bir alışverişin öznesi olarak konumladığını belirtir. Riesman, “dostluk pazarı”nın çok geniş ilişki ve etkileşim ağlarına sahip olduğunu, bu pazarın para kazanmak, tatillere çıkmak, kendini ifade etmek, statü kazanmak vb. değişik

dost arama yöntemlerini içerdiğinden sözeder (Aydoğan, 2000:153).

Riesman, eğlenceye katılımın günümüzde bir zorunluluk haline geldiğini ancak, bunun kendiliğinden oluşmadığını, “ötekilerin dışında kalmamak için yapılan, serbest zamanını nasıl geçireceği de dahil olmak üzere hiçbir şeyi gurubundan saklamadan yapan bireyin mahremiyetini elinden alan bir durum olduğunu belirtiyor” (Aydoğan, 2000:163).

Günümüzde insanlar Riesman’ın da temas ettiği gibi, boş vakitlerinde giderek benzer etkinlikler içinde yer alıyorlar. Sanki bu toplumda, kitle yönelimi içinde olmak, toplumdan ayrı düşmemek, “herkes olmak” bir iç dürtü olarak içselleştirilmiş gibidir. Gerek endüstriyel kapitalizm, gerek hegemonik ideoloji ya da toplumsal kültür, bireyin “ortalama”, “standart”, “üniform” ya da “kopya hayatlar” yaşaması için soyut bir basınç üretmektedir. Çoğu insan, boş vakitlerinde aynı şeyleri yapmak, benzer mekanlarda bulunmak, herkesin okuduğu (bestseller) kitapları okumak, herkesin seyrettiği filmleri görmek, kitlesel yönelim içeren markaları, göstergeleri, imajları tüketmek peşindedir. Bu durum, modern toplumu benzeşik bir topluluğa, ortak reflekslere ve heyecanlara mahkum etmektedir. Bu toplum için, her şey metalaşmış, alınır satılır hale gelmiştir. Sosyal ilişkiler araçsal ilişkiye dönüşmüştür. İnsanlar, yakınlık kurdukları kişileri kendilerini bir yerlere çıkartacak, hedefe götürecek birer araç olarak görmektedirler. Bu toplumda bireysel davranışlar, doğal, içtenlikli güdülerden kaynaklanmamaktadır. Bireysel davranışı, bir başkasının onamaları, değer ölçüleri ya da kitlesel meşruiyet standartları belirlemektedir. Ancak, “herkes olmak”, “kalabalıktan bir parça olmak”, bireyin yaşadığı iç burkulmaları, güvensizliği, yalnızlığı ortadan kaldırmamaktadır. Kalabalık içinde, birey güçsüz, güvensiz, içini dökecek dosttan yoksunluk içindedir. Bu durum, Goffman’ın “uygar ilgisizlik” kavramıyla da örtüşmektedir. Temel problem “güven yitimi”dir. Yığınla insan arasında “öteki” olmak, “yalnız” olmak modern toplum için tanımlayıcı bir özellik olsa gerek. Bu paradoks, modern sosyalliklerin, sahte ilişkilerle yüklü olduğu ve araçsal bir değer taşıdıklarını gösterir. Dolayısıyla, iş’te olduğu kadar iş dışı; boş vakit ve eğlence alanları da bu sahte sosyalliğin çekim alanı içindedir.

Adorno ve Horkheimer: Kültür Endüstrisi ve Boş Zamanın Tecimsel Manipülasyonu

Adorno ve Horkheimer’a göre, işlik’teki çalışma (work) nın mantığı ile işlik dışındaki sosyal yaşamın mantığı arasındaki ayrımlar giderek kayboluyor. Bu olgu, bir bakıma, bireyin, özel, sosyal ya da tüm serbest saatlerinin iş’likteki çalışmanın mantığı tarafından istila edilmesi anlamına gelir. “İşlikteki çalışmanın ethics’i ile, işlikteki çalışmanın dışındaki leisure’in birbiriyle değiştirilebilir (aynı) değerler içine sokulması ise, çağdaş toplumlarda, herşeyden çok “kültür endüstrisi” aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Teknolojinin rasyoneli kültür endüstrisinin teknolojisini de çalışmanın (work) mantığı ile, toplumsal sistemin mantığı arasındaki önemli sayılabilecek

her ayrımın feda edilmesiyle sağlanan standartlaştırma ve mass production'dan ibaret bir işleyiş biçimine indirgemıştır" (Oskay, 1982 : 187).

Günümüzde, teknolojik rasyonalite iş ile iş'dışı alan arasındaki ayrımı ortadan kaldırıyor. İş dışı yaşam, iş'in rasyoneline yenik düşüyor ve iş'in mantığına göre yapılanıyor. Bu ortamda, üretim kadar tüketim de kitleselleşmiş ve metalaşmıştır. Birey olmak, sistemin onamalarını aşma gücünden yoksunluk yüzünden mümkün olamamaktadır. Kültür endüstrisi de, ürettiği ürünlerle iş ile iş dışı alanın birbiriyle benzeşmesine, eşitleşmesine yol açmaktadır (Oskay, 1982: 187). Çünkü, eğlence ya da boş vakit geçirme etkinlikleri de kitlesel olarak, kâr/maliyet hesaplarına göre üretilip pazarlanmaktadır.

Adorno ve Horkheimer, bu süreçte bireyin bilinç/eğlence endüstrisi karşısında tümüyle "reaktif" bir konumda olduğunu söylemiyor, bu endüstrilerin bağımlı konumdaki insanları etkilemesinin farklı şekillerde olabileceğini belirtiyorlar. Onlara göre, bu etkileme, "bağımlı konumdaki sınıf ve katmanlardaki insanların sürdürmekte oldukları yaşamın totalitesi içinde taşıdıkları reel bilinçleri nedeniyle, bilinç endüstrisinin ürünlerine, belirli bir oranda adeta 'kendiliklerinden' yönelmeleriyle gerçekleşmektedir. Ne var ki bu yönelme bile özgür bir yönelme değildir. Beğeni yönünden toplumsal yaşam totalitesi içinde brutal ve belirsiz bir duruma düşmüş 'kitle toplumu' insanını bilinç endüstrisinin ve eğlence endüstrisinin ayrıca koşullandırabildiği bir yönelmedir. Ayrıca bu yönelme, eğlence endüstrisi karşısında bile edilgenleşmekten kurtulmaya yetecek parasal, zamansal ve kültürel olanaklara sahip olmayan 'kalabalıklaşmış', amorf ve atomize olmuş bu 'sınıf' ve 'katmanlar'daki insanlar için reel toplumca konulmuş bir tür sınırlılık ya da zorunluluk" (Oskay, 1982:188) olmaktadır.

Adorno ve Horkheimer'e göre, kültür endüstrisi; film, müzik (caz/pop), tv, radyo, diziler, magazin, çizgi roman gibi kitlesel tüketime göre hazırlanmış eğlence ürünlerinden oluşur. Kültür endüstrisi, kitlelerin boş vakitlerini eğlenceli kılmak, herşeyin yolunda gittiği yanılması yaratarak, dizgeyle uyumcu/konformist bir bütünleşiklik hali meydana getirmek üzere faaliyet gösterir. Kültür endüstrisi, kültürel üretimin tecimsel/ standart/ kolay tüketilebilir tarzda hazırlanarak kitle tüketimine açılmasını sağlar. Kültür endüstrisinin, yapay eğlence ihtiyacı oluşturması ve bunu manipülatif aygıtlar yoluyla kurumlaştırması, kitlelerin yaşam tarzını dönüştürüyor. Bu süreçte, boş vakit kullanımı da çalışma gibi, zorunlu, bağlayıcılığı olan ve hatta yorucu bir etkinliğe dönüşmektedir. Bir bakıma, boş vakit etkinlikleri yabancılaşma psikoza içindeki bireyin işe yeniden koyulabilmesi için yapmak zorunda olduğu mecburi etkinlik halini almıştır. Bu bağlamda boş vakit, çalışma sürecinin bir devamı, onu mümkün kılma aracı olmaktadır (Rojeck, 1995: 17).

Adorno ve Horkheimer'ın dediği gibi, günümüzde, sinema filmleri, tiyatro, avant-

garde sanat vb. tüm kültürel etkinlikler birer endüstriye dönüşmüştür. Bu bağlamda kültür endüstrisi, içerikleri benzeşik çok sayıda kültürel metaları, farklı ambalajlar altında kitle begenisine sunmakta, bu yolla değişik sosyo-ekonomik kesimden insanları kendi pazarına dahil etmektedir (Oskay, 1993: 239-242). Bu durum, boş vakit alanlarının yanısıra, tüm yaşam alanlarının birey kontrolünden çıkması, endüstriyel aklın hakimiyetine girmesi anlamı taşımaktadır.

Adorno ve Horkheimer'e göre, kültür endüstrisinin ürünleri, hem iş hem de boş vakitlerde kitleye sunulan ekonomik sistemin birer unsurudurlar. Bu ürünler ekonomik dizgenin ayakta kalış nedeni olduğu kadar dizgenin etkinliğini sürdürmesi açısından bu yapay ürünlerle birey/kitle yeniden üretilmiş olmaktadır. Bir başka deyişle, kültür endüstrisi, mamul madde kadar, kendisiyle uyumlu birey ve toplumsal kitle de üretmektedir (Horkheimer, Adorno, 1996: 15).

Adorno, modern dönemde boş vaktin, kültür endüstrisinin kendisini dönüştürmesine hizmet eden bir tüketim kaynağı haline geldiğini belirtir. Kültür endüstrisi, bireye tanınan boş vaktin onun tasarrufunda olmasına, bireysel hükümlanlığa yatkın bir alan olarak kullanılmasına izin vermemekte, aksine bireysel varoluş için gerekli imgelem gücünü de bireyin elinden almaktadır. Birey, kültür endüstrisinin birer çalışanı, memuru ya da müşterisidir. Bu endüstrinin gereklerine göre davranması içselleştirilmiştir. Zira, birey daha önce benzeri görülmemiş bir toplumsal uyumculuk/konformizm çağında yaşamaktadır. Kitlemel hareket etmek, bunun için de bilincinin yönlendirilmesine ses çıkarmamak durumundadır (Davies, 1989: 106).

Kültür endüstrisinin gerçekte zihin/bilinç üreten bir endüstri olduğunu belirten Enzensberger de, bu endüstrinin esas gayesinin ürün/mamul madde satmak değil, "varolan düzeni" satmak olduğunu belirtir. Bu endüstri, bireylerin alık birer tüketen olmasını, varoluş/politik iktidar üzerine düşünmeksizin, iktidar ilişkilerinin niçinini ve nasilini düşünmeden yaşamalarını sağlamak için uğraşır. Bu endüstri, bilincimizi yönlendirmenin, varolan düzenin emrine sunmanın, verili iktidar yapılarına süreklilik katmanın, hegemonik ilişki dizgelerinin yeniden üretimini sağlamanın peşindedir. Bilincin egemen siyasa bağlamında yeniden üretimiyle uğraşan bu sektör ya da bilinç endüstrisi, kültürün tektipleştirilmesi ve zevk/begeni düzeyinin standartlaştırılmasını getirmektedir (Real, 1977: 27). Zevk, begeni düzeyi, bireysel sunum, algılama, ifade biçimleri kültür endüstrisi yoluyla tektipleştirilerek standart bir forma sokulmaktadır. Bu endüstri, her sınıf ya da kesimin kültürel standartlarını birbirine yaklaştırmaktadır. Bu endüstrinin insan tipi ise büyük ölçüde "ortalama insan" dır.

Günümüzde, boş vakit deneyimleri kültür endüstrisinin gücü sayesinde giderek birbirine benzer hale geliyor. Ortak faaliyetlere katılmak, örgütlü eğlencelerde bulunmak, tur organizasyonlarının müşterisi olmak, deniz, sahil beldelerinde bulunmak, kitle iletişim

araçlarının birer alık tüketeni olmak yaygındır. Boş vakit endüstrisi etkinlikler kadar, beğeni düzeyleri, ilişki biçimleri, sosyallik formları ve de hedef kitleyi de ortalama/standart/tekdüze bir kalıba sokmaktadır.

Uzmanlaşmış boş zaman endüstrileri, boş vaktin geçirilmesi yolunda yapay eğlence/dinlence satmak üzere üretiyorlar. Televizyon, sinema, video, bilgisayar oyunları, gazete, dergi, popüler roman, müzik, futbol, at yarışları, talih oyunları vb. araçlarla vaktin geçirilmesinin bir endüstriye dönüştürülmesi ve büyük paraların döndüğü bir sektör haline gelmesi, söz konusu alanların kitlesel bir av sahası haline geldiğini göstermektedir. Kapitalizm, bu alanlarda reklam, propaganda ve imaj hilesi dahil her türlü manipülatif yolu denemek suretiyle, kâr marjını yükseltmenin çabası içindedir.

Gorz : Özgürleşim Alanı Olarak Boş Zaman

Modern çalışma düzeni ve bunun dayandığı “iktisadi aklın” eleştirisini yapan Gorz, fordist üretim sürecinin toplumsal patoloji ürettiği ve bunun aşılmasının dizgede yeni yaklaşımlara ihtiyaç gösterdiğini ileri sürer. Taylorist/Fordist çalışma sürecinin esnemesi gerektiği, bireyin çalışma kölesi yapılmasının sistemin önünü tıkadığını savlar. Çalışmaya atfedilen merkeziliğin yaşamın bütünselliğini parçaladığını belirtir. Ona göre, çalışma giderek, toplumsal bütünlüğü atomize ederek ayrık alanlar oluşmasına yol açmaktadır. Çalışma merkezli toplumun, üretim sürecinde atfettiği kimliklerin, iş dışı alanda yerini farklı kimlik parametrelerine terkettiği açıktır. Çalışma düzenindeki kriz ve yeni soluklanma arayışları, kişileri "çalışmalarının dışında başka yerde kimlik ve toplumsal aidiyet kaynakları, kişisel açılım imkanları ve başkalarının saygısını kazanabilecekleri ve kendilerine saygı duyabilecekleri anlam yüklü faaliyetler aramak zorunda" (Gorz, 1995:127) bırakmaktadır.

Gorz, zamanın toplum ölçeğinde serbestleştirilmesi gereğinden söz etmektedir. Önemli bir sorun olarak boş zaman kavramına toplumsal düzlemde hangi anlam ve içeriğin verilmek istendiğini bilmekten geçtiğini dile getiren Gorz, “iktisadi aklın” bu soruna dişe dokunur yanıtlar vermekten uzak olduğunu belirtmektedir (Gorz, 1995).

Gorz, çarpıcı bir şekilde, “çalışmak için mi yaşıyoruz, yaşamak için mi çalışıyoruz” sorusuna dikkatleri çekerek modern toplumun yapılanma şeklini değişik bir boyuttan sorgular. Gorz, boş zamanın bireyin insani yönünü keşfetmesini ve sosyal açıdan kendisini ikamesine imkan vereceği düşüncesiyle çalışmanın en temel yaşam ereği olarak kabullenilmesine karşı çıkar. Bu konuda kapitalizm kadar sosyalizm de, “çalışma ideolojisi”ni içselleştirdiğinden ve kapitalist çalışma etiğine dokunmadığından bir bakıma insanın özgürleşmesini sağlayamamış ve onun yabancılaşmasına yol açmıştır. Gorz, sosyalizmin alternatif bir toplumsal proje olabilmesini “boş zaman toplumu” olmasıyla eşdeğer görmekte ve toplumun boş zaman merkezli yapılanması ile sosyalizmin alternatif bir toplumsal ve siyasal proje olarak varlığını koruyabileceğine inanır (Gorz, 1995). Zira,

kapitalist dünyadaki tüketime ve çalışmaya endekslenmiş mutluluk anlayışları, ancak boş zamanın yaratıcı, özgürleştirici, sanatsal tatmin ve birliktelik kurmaya uygun doğası sayesinde aşılacaktır. Boş zaman, kapitalist sistemin dayattığı değer ve anlam haritalarının dışına çıkmaya ve sistemin egemen/baskıcı manipülatif etkilerinin nötr hale getirilmesine hizmet edebilecek potansiyele sahiptir.

Gorz, fordist üretim süreçlerinin yıkıcı/bunaltıcı baskısı karşısında esnek çalışma süreci ve çalışmanın insancillaştırılmasından yanadır. Post-Fordist uygulamaların daha esnek bir çalışma ortamı oluşturması ve bireysel önceliklere açıklık göstermesi ve bireye daha fazla boş zaman sağlamasını özgürlükçü bir toplumsal sürecin başlangıcı olarak görür. Bununla birlikte Gorz, iş/çalışma ediminin kendi içinde tekbiçimliliğe yaslandığı, çoğu işin ödüllendirici olmadığını, yaratıcılıktan uzak olduğu ve rutin eylemleri içerdiği gerekçesiyle çalışma karşıtı bir konuma hevesle sarılır (McRobbies 1999: 58).

Gorz, “*Kapitalizm, Sosyalizm ve Ekoloji*” adlı eserinde (1993: 76-91) görelilik olarak çalışma sürecinde bir dönüşüm yaşandığı ve bunun yeni bir “çalışma etiği” oluşturulmasını şart koştuğunu belirtir. Gorz, Lafargue’nun “*Tembellik Hakkı*” manifestosunu bugüne taşıyarak, çalışmanın kutsiyetine, hayatın temel gayesi yapılmasına, birey ve toplumsal kesimler için bir kimlik oluşturacağı savına karşı çıkar. Modern dünyada, toplumsal kimliğin belirmesinde çalışma ve mesleğin önemi görelilik olarak azalırken, bireylerin boş zamandaki aktivitelerinin ve tüketim performanslarının sosyal statü ve kimlik oluşumunda daha belirleyici olduğunu vurgular. Ona göre, bireyin özgürleşmesi, katılımı ve özgür istencinin oluşumunda “boş zaman” varoluşsal bir öneme sahiptir. Boş zamanın artmasıyla gelecek daha fazla özgürleşim, sağlıklı sosyal tercihlerin oluşumuna, yerleşik düzenin dayatmaları karşısında düşünsel ve eylemsel tepkimede bulunma olanağını artıracaktır.

Gorz için boş zaman, daha çok özgürleşme ve özerklik anlamına gelir. Bireyi sınırlayan, onun gizil güçlerini ortaya koyma çabasını törpüleyen, toplumu bir sistem ya da mekanik boyutta algılayan tüm düzenleyici dizgelerin geri püskürtülmesinde boş vakit hayati bir işlev görecektir.

Baudrillard : Tüketim Alanı Olarak Boş Zaman

Baudrillard’a göre modern toplum bir “tüketim toplumu”dur. Bu toplumda herşey metalaşmıştır ve meta değeriyle dolaşımındadır. Boş vakit de, kapitalist pazar açısından bir “meta değeri”ne sahiptir. Ona göre, boş vakit birey için bir statü/kimlik üretimi anı olduğundan işlevseldir. Boş vaktin tüketilmesi bir tür “potlach”tır. Boş vakit, potlach’ta bir “anlamlandırma” ve “gösterge” değiş tokuş malzemesidir. Boş vaktin meşruiyeti, değer üretiminin mantığında gizlidir (Baudrillard, 1997: 193).

Baudrillard, kapitalist etiğin her yerde geçerli olduğunu ileri sürer. Çalışma alanında olduğu kadar, boş vakit ve tatillerde de aynı “zorlama ahlaki” geçerlidir.

Çalışmadan elde edilen tatmin bir bakıma boş vakit etkinlikleri ve tüketimden elde edilen “tatmin praksi” ile aynıdır. Örneğin, bronzlaşma saplantısı, “turistlere İtalya’yı İspanya’yı ve müzeleri ziyaret ettiren bu şaşkın devindirici güç, güneş altındaki bu zorunlu jimnastik ve çıplaklık ve özellikle de eksiksiz yaşamaya özgü bu gülüş ve bu neşe hepsi birlikte aslında ödev, fedakarlık, çilekeşlik ilkesine adanmanın belirtisidir” (Baudrillard, 1997:190).

Bugün ortalama bireyin istediği tek şey, boş vakit ve tatiller aracılığıyla “kendini gerçekleştirme özgürlüğüne” kavuşmaktır. Boş vaktin fazlalığını, birey gösterişçi sermaye/tüketim ve zenginlik olarak sergilemekle kanıtlamak ister. Boş zaman etkinlikleri ve tüketimcilikteki temel espri ekonomik olarak hayatta kalmak değil, toplumsal temsil ve varoluşu ikame etmektir. Boş zaman özgürlüğünün son çözümlemede, bireyin tüketici olarak özgürleşmesi yani seçme ve tercih yapma konusunda serbest olmasıdır. Bu ise sonuçta tüketim sisteminin kurumlaşmasına yaramaktadır. Zaman kavramı da bu süreçte sadece iktisadi değiş tokuş çevriminde bir meta değil, aynı zamanda “gösterge” ve “boş vakit etkinliklerinde” de değişim değerine sahip bir öge durumundadır (Baudrillard, 1997: 193-194).

Günümüz toplumunda “tüketim”, her kesimden insan için artık gereksinimlerin karşılanması olmaktan çıkarak adeta çalışmanın bir işlevi haline gelmiştir. Boş vaktin önemli bir kısmını dolduran tüketimci aktiviteler, kitlelerin birincil görevleri olarak içselleştirilmiş ve bu eylemler birer toplumsal kimlik ögesi ve statüsel temsil alanı olarak kurumsallaşmıştır. Bu nedenle nasıl bir püriten, kendi varlığını Tanrı’nın rıza’sı temelinde geliştirecek bir işletme olarak algılayıp çalıştıysa, günümüzdeki tüketici de “zevk almak zorundaymış gibi, bir zevk ve doyum işletmesi gibi algılar kendini”. Bu süreçte tüketimci birey, kendisini keyifli, baştan çıkarıcı/çıkarılan, öven/övülen, hareketli, mutlu olmak zorundaymış gibi konular. Bireysel/toplumsal varlığı, alışveriş yapmakla, alışveriş mekanlarında gezinmekle, bu yönde ilişkilerini artırmakla ve yoğun gösterge, marka, imge ve nesnelere kullanmakla ve tüm zevk algılarına ulaşmakla ikame etmeye çalışır. Modern birey için bu zevk baskısından kaçmak mümkün değildir. Tüketimcilikteki edilgenlik mutsuzluğa davetiye çıkarır. Bu yüzden daha fazla tüketmek ve bu yolla mutluluk üretmek bireye adeta bir yurttaşlık ödevi olarak zorla benimsetilmektedir (Baudrillard, 1995:97-98).

Baudrillard’ın tüketim toplumu olarak gördüğü dünya bir bakıma “büyük bir mağazayı” andırmaktadır. Herşey ama herşeyin bir fiyatı vardır. Eşyalar, ilişkiler, birliktelikler, hepsi kullanım değerleri ile dolaşımdadır. Bauman bu toplum’un “çalışma etiğinden tüketim estetiğine” geçtiğini belirtir. Bu toplumda çalışmanın üretimi kadar tüketimci eğilimler de üretilmektedir. Tüketim, toplumsal kimlik parametrelerinde köklü dönüşümlere kapı açmaktadır (Bauman, 1999: 39-51). İnsanlar, daha fazla tüketmek, boş

vaktin alanını genişletmek için çalışmaktadırlar. Çalışma saatlerinin azalması bu bağlamda bir açıklığa sahip değildir. Zira, kimi araştırmacılar, insanların daha fazla tüketmek için daha çok çalışmak durumunda kaldıklarını belirtmektedirler. Bir başka deyişle, boş vaktin iktisadi değeri, bu alanın tüketimci atraksiyonlar için geçirilecek bir alana indirgenmesinden anlaşılmaktadır (Corcoran-Wallich, 1991: 176)

Öz olarak, günümüz toplumu bir tüketim/tüketimci toplumdur. Tüketim bu toplumda en temel erektir. Tüketmekle bireyler aslında göstergeleri, sembolleri, sınıfsal/statüsel konumları tüketiyorlar. Bu toplumda tüketim reel anlamını yitirmiştir. Bireylerin ya da toplumsal kesimlerin kendini ifade etme, sunma, gerçekleştirme, yeniden kurma beklentilerine karşılık olmak üzere metaların değişim değerinin tüketilmesi sözkonusudur. Boş vakitler, tüketimci atraksiyonlar için geçirilen zamandır ve bu toplumda, boş vakit bireyselliğe açıklık gösteren bir alan değil, tüketmeye koşullandırılmış aygıtların gölgesinde geçirilen bir meta fetişizmi ayininin gerçekleşme alanı/zamanıdır. Boş vakit, hazzı, zevki, tüketimci hedonizmi abartılı yaşama anıdır. Baudrillard'ın ifadesiyle boş vakit “fun system” şeklinde kurgulanarak, “zevkin baskısı” altında geçirilen bir haz zamanı olarak kullanıma açılmıştır.

Yeni Zamanlar: Boş Zaman ve “Evin Yeniden Dönüşü”

Yeni Zamanlar (New Times) tezi, dünyayı, toplumu ve insanı bir yeniden algılama ve yorumlama çabası olarak, dünyanın sadece teknik/nicel bir çizgide değişmediğini, nitel olarak da bir dönüşüm içinde olduğu savından hareket eder. Yeni Zamanlar tezi, kapitalist toplumların giderek bölünmüşlük, farklılaşma ve parçalılıkla nitelenir hale geldiğini, dahası modern kitle toplumunun homojenleşme, standartlaşma ve ölçek ekonomileriyle tanımlanır olduklarını ileri sürer. Bu durum gerçekte fordizmden post-fordizme geçiş sürecinde olduğumuz anlamına gelir. Bir başka deyişle eski seri üretime dayalı bant-sisteminin yerini “esnek uzmanlaşma”nın almasıdır. Bu yeni dünyadaki radikal kopuş/altüst oluşlar bu temel değişimden kaynaklanır. Bu değişim ekonomik bir daireyle sınırlı olmayıp bütün bir sosyal ve kültürel dünyayı biçimleyip yeniden dönüştürmektedir (Hall-Jacques, 1995:16).

Yeni Zamanlar söylemi, çalışmanın önceliğini yadsımamakla birlikte, Post-Fordist süreçte esnek hale getirilmesi ve çalışmanın insancılaştırılmasını öne çıkarır. Boş vaktin, fordist ratioya ilişkin kullanımını dışlar, özgürlükçü ve farklı seçeneklere dayalı boş vakit deneyimlerini tasarılar. Yeni Zamanlar söylemi, bu bağlamda ev yaşamına ilişkin öğeleri önemsemekte, sınıf ve parti dışında kalan kimlik ve katılımları öne çıkartmaktadır. Bir başka deyişle, ev içinde, komşu, yakın çevre, alışveriş merkezlerindeki ilişkiler, sevecen ebeveyn, sorumlu yurttaş ve çevreci rolleri de kimlik ögesi olarak önemser. Yine farklı toplumsal hareketler de, evi, kişisel ve yerel çevrenin politizasyonuna hizmet edecek şekilde kurgulamaktadırlar. Mort ve Gorz, tüketiciliğin

aldatıcılığı ve popüler zevklerin çekiciliğini öne çıkartarak, evin işlevine vurgu yaparlar (McRobbie, 1999:59).

Yeni Zaman kuramcısı olarak Mort, İngiltere’de, daha kısa çalışma süreleri ve yüksek hayat standardı sağlandığı taktirde, yaşam stilleri ve buna dayalı kimliklerde radikal dönüşümler yaşanacağını belirtir. Politik implikasyonların anahtar statü, kimlik ve yer imgesi oluşturmada belirleyici olmaktan uzak olacağını belirten Mort, insanların vakitlerinin çoğunu “ev”lerinde geçirecekleri ve “ev’e dönüşün” yeni kimlik politikaları geliştirilmesine olanak tanıyacağını vurgular. İnsanlar kimliklerini çalışma/üretim sürecinde değil daha çok tüketme ya da satın alma eylemleri yoluyla oluşturacaklardır. Mort, ev yaşamının insanları apolitik bireyciliğe sürüklemeyeceğini, aksine, eko-tüketici politikalar ve televizyon yoluyla yeni ilişki biçimlerinin devreye gireceğini ve yeni kimliklerin evin içinde de oluşabileceğini vurgulamaktadır (McRobbie, 1999:56).

Mort’un ev temelli boş zaman alanı, bir bakıma bireyselleştirilmiş boş zamana denk düşmektedir. Evde geçirilen boş zaman, bireyselleştirilmiş, büyük ölçüde iş disiplininin uzakta geçen bir zamandır. Mort, evin yeniden keşfini, insanal olanla kucaklaşma, doğallığa dönüş ya da bireysel gelişimin/ruhsal dinginliğin adresi olarak görür. Bundan dolayı Mort, endüstriyel örgütlülüğün ve beraberinde getirdiği patolojiden kaçma adına eve dönüşü önerir (McRobbie, 1999: 56-58).

Yine bir Yeni Zaman kuramcısı olarak Gorz, yeni/esnek çalışma koşullarının ya da Post-Fordist üretim sürecinin insana daha fazla boş zaman bırakacağını ileri sürer. Bunun sol politika için avantaj teşkil edeceği üzerinde durur. Gorz, çoğu işin ödüllendirici olmadığını, yaratıcılığa dayanmadığını, rutin olduğunu ve dolayısıyla yabancılaşmaya açık olduğunu belirtir ve bu yüzden çalışma-karşıtı bir söyleme yatkınlık gösterir. Eve dönüşü öneren Gorz, ev ve boş zamanın çalışmanın ve parti politikalarının yerine geçebileceğini ve politik tartışmalar için yeni alanlar oluşturacağını belirtir (McRobbie, 1999:59).

Gorz, fordist sistemin, bireye görünürde ev yani özel alan tanıdığı, ancak bunun bir yanılsama olduğunu belirtir. Fordist çalışma sürecinin yorgunluk/bitkinlik/bunaltı ve neşe kaybı üreterek bireyi zaten gündelik hayatta mutlu olmaktan uzaklaştırdığı, ona tanıdığı görece boş vakit ya da özel/ev hayatı, işteki baskı ve zorlamanın sağaltımıyla geçirildiği, extra haz-doyum zamanı olarak kullanılmadığını belirtir. Gorz, kapitalist sistem siyasal iktidarını, çalışanlara “mülksüzleştirilmelerine ve işlerinde kendilerine uygulanan zorlamalara karşı” tazminat olarak, iş yaşamı dışında “görünürde artan bir kişisel egemenlik alanı” tanıyarak (1986:86) korumaya çalıştığını belirtir.

Evin geri dönüşü, Kumar’ın da belirttiği gibi, gerçekte kimi endüstriyel ve tekno/radikal dönüşümlerin bir sonucudur. Özellikle enformasyona dayalı toplum yapılanması, eve dayalı iş ve boş zaman kullanım politikalarını yaygınlaştırmaktadır. Bu

durum, gerçekte, “sanayi öncesi ev halkını dağıtan ve insanları iş ve hazzı evin dışında aramaya iten yüzyıllar sürmüş sanayileşmeden sonra, bir anlamda eve geri dönüşün itici ideolojik gücünü sağlar. (...) Enformasyon teknolojisi, paylaşılan iş ve boş zaman faaliyetleri etrafında aile yeniden bütünleştirilebilir ve güçlenebilir. Toffler, evin bir kez daha ‘toplumun merkezi’ olabileceğini söyler. Ev, Üçüncü Dalganın doğurduğu tüm değişimlerin odak noktası haline gelir” (Kumar, 1999: 189-190).

Zygmunt Bauman’ın da belirttiği gibi, eski vatandaşlık politikaları artık ölmüştür. İnsanlar boş zamanlarını, “politikanın yüklerinden kurtulmuş olarak” evde geçireceklerdir. Toplumsal kimlikler büyük ölçüde, satın alma ve tüketme eylemleri yoluyla edinilmektedir (McRobbie, 1999:56). Ev, çalışmanın, toplumsal kimlik ve boş vaktin geçirilme sorunsalının odağını teşkil etmektedir. Evin dönüşü, modernitenin ev dışı mekanlara savurduğu kitlelerin, onlara çalışma sürecinde atfettiği kimlik politikalarının bir bakıma reddi, ya da bunun geçerliliğinin tartışılır hale gelmesinin yolunu açmaktadır.

Öz olarak, yeni zamanlar söylemi, evin önemsenmesine, merkezi statü ve kimlik oluşumuna ilişkin implikasyonların evde de üretileceğine ilişkin savlarla, kurulu toplumsal tasarımlardan ayrı, yeni bir boş vakit anlayışı öngörmektedir. Boş vakit, postfordist çalışma ortamında, salt yorgunluğun sağaltımı için geçirilmeyecek, aynı zamanda kişisel gelişim ve derin düşünümsellik için de bir avantaj sağlayacaktır.

Postmodernizm:“Anlık Zaman”, “Uçucu Kimlikler” ve “Komünal Boş Zaman”

Postmodernizm, modernliğin önkabullerinin dışalandığı yeni bir toplumsal, siyasal, kültürel toplum projesi olarak, global altüst oluşların yansıdığı mobilite bir sosyal bünyeye işaret etmektedir. Postmodernizm, yerleşik kurulu toplumsal yapıların teknoradikal değişimler sonucu yeni bir toplumsal formata bürünmesi, “değişkenlik”, “görelilik”, “uçuculuk”, “hız”, “yapaylık” vb. görüngülerle tanımlanması anlamına gelmektedir. Postmodern teorisyenler, bu yeni toplumsal dönemi farklı parametreleri öne çıkartarak çözümlenmeye çalışırlar. Örneğin, Baudrillard, “hiper gerçeklikler çağı”, Jameson “geç kapitalizmin kültürel mantığı”, Kellner, “teknokapitalizm”, Berman, “katı olanın buharlaştığı bir dönem”, Sarup, “muğlaklık dönemi”, Feyerabend “ne olsa gider”, Gellner, “aşırı görelilik ve öznelilik”, Eco, “masumiyet çağının sonu” olarak nitelemektedirler.

Bu yeni dönem kendisini farklı alanlarda göstermektedir. Kent, mimari, edebiyat, plastik sanatlar, sosyal bilimler, gündelik hayat vs. gibi farklı alanlar bir başkalaşım, yeni anlatım ve ifade teknikleriyle yüzleşmekte, klasik temsiliyetler yerlerini uçucu, görelilik, değişken, muğlak, simülakr, mobilite bir tanımlama dünyasına bırakmaktadır. Boş zamanların, postmodern dönem açısından taşıdığı önem ise, bu alanın kullanım değerinde

saklıdır. Boş vakitler, yeni toplumsal parametrelerin bir türevi olarak, karşıt ilişki biçimleri, sosyalite üniteleri, uçucu/değişken/geçicilik/hız ve anlam kaybıyla tanımlanan “komünal boş vakit” etkinlikleri şeklinde kendisini göstermektedir.

Postmodern kırılma, belki de kendisini en fazla zaman algılarında, mekan ve zaman arasındaki sınırların kalkmasında gösteriyor. Teknik, enformasyon, internet, uydu yayıncılık, telekomünikasyon alanındaki gelişmeler, zaman ve mekan kavramlarında dönüşümlere yol açıyor. Saat zamanının, artık modern toplumdaki zamanı temsil etmediği, anlık zaman imgesinin belirleyici hale geldiği açıktır. Bu yeni toplumda gelecek düşüncesi muğlak, geleceğin şimdinin içinde eridiği, geleceği şimdi içinde yaşamak isteği baskındır. Bu dönemde, anlık olanı arayış, geleceği beklemeye karşı tahammülsüzlük söz konusudur (Adam, 1990: 140). Özellikle telekomünikasyon alanındaki gelişmelerle (telefon, televizyon, faks, internet, e-mail vb. araçlar) zaman kavramı dönüşerek; geçmiş, şimdi ve gelecek algıları altüst olmaktadır. Gelecek şimdije dönüşüyor, zamanın anlık fasıllar halinde algılanması gelecek imgesini “sonsuz şimdije” mahkum ediyor. Gelecek, artık şimdi içinde yer alıyor. Geleceğin olmaması, hazzın ertelenemez olmasında gizlidir. Bekleme kültürü, geleceği bekleme yerini şimdije, hemene, bırakıyor (Urry, 1999: 297). Bu kültürde zaman-mekan mefhumu anlamsal içerik boşaltımıyla karşı karşıyadır. Geleceğe ilişkin bir sabırsızlık, anlık olanı arzulanış söz konusudur. Sahip olma, arzu ve haza hemen ulaşma gelecek zamanın yitimine işaret ediyor. Bu durum, zaman algısının ve bunun içerdiği zihinsel parametrelerin şizofrenik bir parçalılıkla tanımlanır hale gelmesine yol açıyor. Zaman algısının belirlediği ilişki yapıları, mekansallık, kimlikler, sosyallikler, anlık zaman formu içinde yeni dönüşümlerle karşı karşıya kalıyor. Bu durum, zaman algısının, mekansallığın tüm politik implikasyonlarını, sosyalliğin derin uzantılarını geçiciliğin, uçuculuğun, pop kültürün anlam sınırlarına hapsetmiş oluyor.

Dolayısıyla, zaman mekan arasındaki tezatlıklar yerini paralel imgelere bırakıyor. Mesaj, bilgi, yaşam tarzı ve ideolojiler paket halinde “aynı anda” dünya ölçeğinde tüketilebiliyor. Anlık zaman imgesi, küreselleşme ideolojisini tahmin edilemez boyutlarda hayata geçirme imkanı tanıyor. Bu bağlamda küresel ideolojiler, yaşam biçimleri, değer yargıları, eğlence, boş vakit etkinlikleri, hızın politikası gereği tekil bir dünyanın oluşumuna yol açıyor. Küresel eğlenceler, küresel etkinlikler, “kopya hayatlar” bu yeni toplumsal aşamanın tanımlayıcı karakteristiği oluyor. Yaşam alanları, dünyanın her yerinde küresel standartlarda dönüşüyor. Giyim/kuşam, damak zevki, heyecan ve korkular, dünya görüşü, küresel bir üniformiteye yenik düşüyor.

Tekno/radikal altüst oluşlarla tanımlanan bu dünyada, kültürler, yaşam biçimleri, yeni sosyallikler, cemaatsel oluşumlar, sanal kabileler, toplumsal yeniden üretimle başkalaşıyor. Hayat biçimleri, kimlikler, ara kişilik prototipleri kök salmaya başlıyor.

Giddens, hiper-modern bir duruma doğru hareket ettiğimizi, Bauman bu yeni toplumun Postmodern olduğunu belirtiyor. Postmodern toplumla, geleneksel sabit kimlikler yerini daha esnek ve akışkan kimliklere bırakıyor. Dolayısıyla kimlik fikri söylemsel bir temaya dönüşmüş oluyor (Urry, 1999: 292).

Postmodern süreçte, kültür görselleşmiştir, sabit/kararlı kimlikler çözülerek yerini kaygan, kırılabilir, esnek kimliklere bırakmıştır. Zaman geleneksel anlamını yitirerek anlık sürelerle tanımlanır olmuştur. Kentsel kurgu bağlamında yer simüle edilmiştir. Anlık zaman mekanı kuşatmış, mekan ve zaman metalaşarak görsel tüketime açılmıştır. Bu toplumun eylem tarzı “komünal boş zaman” pratiği şeklindedir (Urry, 1999: 297).

Postmodern kültürde özne; parçalı, bağlantısız ve “çoşkulu yoğunluklar değişimi” şeklinde konumlanmakta ve benlik; kaygı, derinlik, gerçeklik ve tutarlılığı artık taşımamaktadır. Postmodern kuramcılar, öznenin kaybolduğunu, yığınlara dönüştüğünü, kültürün parçalı, kopuk, ayrık ve de kesintili bir yaşamla tanımlanır hale geldiğini belirtirler. Bu bağlamda kimlik kararsızdır ve gözden kaybolmuştur. Benlik TV yöneltimlidir. “TV benliği”, medya simulakrumundan beslenen elektronik bir metadır. Pazar kimliği, gösteri toplumunda tüketicilikle tanımlanmaktadır (Kellner, 1992: 14).

Bu bağlamda, boş vakit etkinliği olarak televizyon izlemek, postmodern kültürün odağında yer almaktadır. Postmodern kuramlar, “biçimle, özellikle ‘temsili gerçekçilik’in parçalanması TV’nin yalın anlatılarıyla ilgilenir. Yaygın VCR kullanımının eşlik ettiği, kimi açılardan programlardan daha zevkli hale gelen Miami Vice, MTV, Max Headroom, reklamlar gibi postmodern TV’de, gösteren, serbest kalmıştır ve imajlar, anlatı üzerinde üstünlük kazanır, estetik baskındır ve izleyici, imaj fazlalığının serbest oyunu tarafından baştan çıkarılır. Baudrillard’da bu argüman en uç noktaya dek taşınır –kültür, gösterilen veya içerik ya da etkiler olmaksızın saf imajlar halinde parçalanır. Düzlüğün ya da derinliksizliğin ve tözsüz, yüzeysel ve tek-boyutlu oldukları, görünüşlerin ötesinde, çoklu yaşam biçimleri ve modaların oyuncu şekilde benimsenmesi ve atılması dışında benliğin olmadığı, modanın değil, sadece modaların olduğu söylenmektedir” (Urry, 1999: 292-293).

Postmodern kültür bağlamında, sabit eğilimler, kültürel beğeniler ve boş vakit etkinliği olarak kavranan yaşam tarzları çözümlenmektedir. Sınıfsal ya da komşuluk temelli sosyallikler yerine, geçici deneyimler ve yüzeysel estetik oluşumlar öne çıkmaktadır. Kentler, yer imgesi ve mekansal kimlik tüketiminin merkezi haline gelmektedirler. Haz, imaj, gösterge ve simgelerin tüketimiyle günlük hayat göndergelerin değiş-tokuşuna indirgenmiştir. Boş zaman deneyimleri çoğunlukla hazzın tüketilmesini içeren özellikle, konulu parklar, turistik mekanlar ve eğlence merkezlerinde yaşanmaktadır. Etkinliklerdeki ortak nokta, seyirsellik, popülerlik, zevk vericilik ve dolaysız erişilebilir olma gibi ölçütlerdir. Metropollerdeki sanatsal alt kültür grupları da (bohemler ve

avangardlar) popülerleşmekte ve taklit edilmektedir. Kentli yeni dalganın, moda, benliğin sunumlanışına ve “görünüşe” duydukları ilgi, klişe imajlar peşinde koşan kitle toplumunun öbür yüzüne işaret etmektedir. Kentsel imgelerin tüketimi, aylıklık ve eğlence bölgelerine katılım yeni sosyalliklere ve eklettik yaşamlara kapı açmaktadır. Gösterişçi temsil, gündelik begeniye uygun giyinme ve benliğin sunumu peşinde koşan kitlelerin boş zaman deneyimleri, geçici sosyal öbekleşmelere dayanmaktadır (Featherstone, 1996: 160-163).

Hoggett ve Bishop’a göre, sosyal bir gruba mensup üyeler kendi gruplarının kimlik ve tanımlayıcı niteliklerini tüketilecek birer meta olarak görürler (Urry, 1999 :300). Grup kimliği, meta tüketimine koşullanmış anamalcı toplum açısından bir tüketim nesnesidir artık. Grupsal/cemaatsel kültür ve buna dayalı kimlikler, gerçekte genel sistemin dolaşıma soktuğu bir özelliğe sahiptir. Grupsal, cemaatsel sosyallikler, bir bakıma marka, imaj, gösterge, statüsel duruş, sınıfsal yükselme vb. ifade dillerine karşılık verirler.

Bunlar bir bakıma, meta tüketme gibi imaj tüketme, yeni ifade, sunumlama imkanları kullanma anlamına geliyor. Bu tür sosyallikler, “sadece edilgin bireysel boş zaman etkinlikleri değillerdir, ayrıca ‘iletişime, vermeye, yaratıma ve estetik hazza, yaşamın üretimi ve yeniden üretimine, sevecenliğe, fiziksel, duysal ve entelektüel kapasitelerin gerçekleştirilmesine, meta-dışı kullanım-değerlerinin yaratımına’ da bağlıdırlar” (Gorz, 1985; Urry, 1999:300).

Harrison’a göre, “ister yaş-grubu, cinsiyet, ırk, sınıf veya isterse komşuluk olsun, kültürel ‘grup’ normlarını aşma istekliliği sayesinde, bir hizmet sınıfı, başka pek çok grubun kültür ve boş zamanı üzerinde etkide bulunur. Harrison, kimliğin bu ‘merkez-bozumu’nun oyun, kimliklerin başlayış/bitiş ve vekaleten diğer insanların yaşamlarına katılma olanakları sayesinde sınırların aşılmasına yol açtığını öne sürer: Tema parkları, ortaçağ panayır ve şölenleri, pop festivalleri ve ‘canlı’ müzeler, katılımcılar açısından yeni anlamlar taşıyan kimliklerin geçici olarak benimsenmesi için olanaklar sağlar. Postmodernizmin parçası olarak, bu grup normlarının parçalanması, insanların, ‘geleneğin mirasından ya da kolektif beklentilerinden kurtularak’, eklettik yaşamlara yönelmelerine ve pazaryerinde serbestçe davranmalarına izin verir. Fakat öte yandan bu tüketiciler bağlılıklarında vefasızdırlar ve talebin doyurulması veya denetimi daha az kolaydır”(Harrison, 1991:159; Urry, 1999:307).

Dolayısıyla postmodernist toplumsal proje, modernist, fordist çalışma ve boş vakit tasarımları dışında, daha esnek, görselliğin klavuzluğuna hapsolmuş, uçucu, mobilite, geçici sosyalliklerin, sanal kabilelerin, netperest cemaatlerin, imaj tuzaklarının, tüketim ayınlarının, kitlesel aktivitelerin, hız/pop/fast food/fitness center vb. eklettik yaşamlarla tanımlanmaktadır. Uçuculuk, görelilik, değişkenlik ve yerleşik kimliklerden arınıklıkla kendini var kılan bu toplum, hiç kuşkusuz Urry’nin de dediği gibi kendisini öznenin

yitimi, sabit kimliklerden bağımsızlık, meta fetişizmi ve geçiciliğin tüm uzantılarına açıklık gösteren “komünal boş vakit” kullanımında bulunmaktadır.

Sonuç Ya Da Boş Zamanın Geleceği

Boş zaman günümüze gelinceye kadar farklı değersel anlam imgeleriyle yüklü bir faaliyet alanı olarak görülmüştür. Kimi zaman, çalışmanın yeniden üretimi için gerekli sınırlı-sorumlu kullanımı olan bir alan, kimi zaman da eğlenme, dinlenme, hayattan zevk alma gibi hedonist değerlere dayalı algılandı ya da kişilerin kendilerini ifade etme, benliklerini kurma ve varoluşu yeniden ikame etme vb. amaçlara hizmet edici şekilde görüldü.

Boş zamana ilişkin kuramsal yaklaşımlarda kavramın modern zamanlarla birlikte bir anlam/içerik kayması yaşadığı, nesnel anlamı dışında farklı anlam yükleriyle kendini var kıldığı ve bu zamanın kullanımının birey dışı egemen manipülasyona ayarlı biçimde alınır satılır hale geldiğine ilişkin görüşler ağırlık taşımaktadır.

Modern toplumda boş zamana ilişkin yaklaşımların bir kısmı, boş zamanı kapitalizmin sağaltımı, çalışmanın yeniden üretimi ve yaşanan yalnızlık, yabancılaşma ve psikopatolojinin giderilmesi için geçirilen bir zaman olarak görüyorlar. Boş vaktin bireysel gönenç, toplumsal özgürleşim, düşünsel derinleşmeden çok, kapitalizmin gereksindiği emek gücünü yeniden ikame etmek için ve kapitalizmin yol açtığı yorgunluğun giderilmesi için kullanıldığı savındadırlar.

Boş zamanı işin/çalışmanın bir uzantısı olarak görmek de yaygındır. Zira, çalışma etiği ve değerleri boş zamanda da geçerlilik arz ediyor. İş/çalışma sürecinde gözlenen kuralcılık, disiplin, bürokratiksellik vs. aynen boş zamana da yansımakta ve çalışmanın ilke, kural ve baskıcılığı bu alanı da kuşatmaktadır. Boş zaman, iş'e ait ratio'nun av sahası haline gelerek bürokratikleşmektedir. Çalışmanın mantığı ile boş vaktin mantığı arasındaki farkın kaybolması çoğunlukla teknolojinin rasyonelinden kaynaklanıyor. Teknolojik rasyonalite, toplumsal hayatı; eğlence, oyunlar, spor, talih oyunları, hobiler vb. her alanı kâr/maliyet hesaplarının emrine sokarak, bu alanın işteki gibi optimal geçirilmesini yine tecimsellik, standartlaşma, tekdüzelik, kitlesellik esprisine göre dönüştürmektedir.

Boş zaman olgusu yakın gelecekte üzerinde en fazla durulacak konuların başında yer alacağı benziyor. Toplumsal refahın artmasıyla birlikte insanların zorunlu çalışmadan arta kalacak zamanlarının çok olacağı tahmin edilmektedir. Endüstri sonrası toplumda çalışanların, gelir düzeyinin yükselmesi ve otomasyonun etkisiyle kimi bağlayıcılıklardan kurtularak daha fazla boş vakit bulacakları ve zorunlu işlerin elektronik sistemin üzerine yıkılacağı bir gerçektir. Çalışma sürelerinin azalması ise gelecekte toplumları boş zaman merkezli olarak dönüştürecektir. Endüstri sonrası toplumda işlerin otomasyon sistemi sayesinde daha kısa zamanda ve daha etkin yerine getirilmesiyle oluşacak boş vakitler,

bireysel ve toplumsal bilincin yeniden şekillenmesine imkan tanıyacaktır. Endüstriyel süreçle evden savrulan kitleler için “ev” yeni bir yönelim odağı haline gelecek, bilgisayar/internet imkanlarıyla iş’in evde yapılması dolayısıyla yeni çalışma/üretim süreçleri oluşacaktır. Bu durum, yeni insan, yeni toplum tipi, yeni kimlik ve toplum politikaları geliştirilmesini olanaklı kılacaktır. Batıda, moderniteye yönelik eleştirel kuramlar, ve özellikle “Yeni Zamanlar” söylemi, postfordist ve postmodernist yaklaşımlar, tekno/radikal dönüşümlerin meydana getirmekte olduğu değişimlerin yeni kimlik, sınıf, kentsel alan, ırk, toplumsal cinsiyet, politik söylem vb. noktalardaki izdüşümlerini açıklama çabasındadırlar.

Giderek iş’ten bağımsız tanımlanmaya/anlaşılmaya çalışılacak boş vaktin, daha profesyonel bir kullanım değerinin olacağı tahmin edilmektedir. “Boş vakit değerlendirme uzmanlığının” gelecekte en fazla gereksinilen profesyonel meslekler arasında yer alacağını kestirmek güç değildir. Bu tarz bir boş vakit tasarımcılığının da sonuçta, sistemle uyumlu etkinlik, eğlence, ifade biçimlerinin geliştirilmesine dolayısıyla bireysel ve toplumsal bilincin planlı/örgütlü kapitalizmin toplumsal mühendislik hesaplarına göre düzenlenmesine yarayacağı açıktır. Nitekim boş vakitlerin, örgütlü kapitalizmin ilkelerine uygun tarzda kullanımı giderek yaygınlık kazanıyor. Bu alanda boş zaman endüstrileri, tüketim ekonomisi, medya, hegemonik ideoloji, kültür endüstrisi, turistik organizasyonlar vs. kıyasıya bir rekabet içindedirler. Bu iktidar aygıtları boş vaktin bireysel istekler yönünde geçirilmesi yönündeki duyarlılıkları sınırlamayı amaç edindiklerinden bireysel egemenlik boş vakit kullanımında neredeyse tali/görünmez bir konumdadır. Kitle tüketimine uygun boş vakit kullanımı daha bir yaygınlık arz etmektedir.

Boş vaktin ve bu alandaki değer üretiminin hayatın merkezi ögesi haline gelmesi (ki bugün, eğlence, tüketim, kültür mekanları, turistik aktiviteler, statü/gösterge/imaaj üretim alanları vs.) durumunda, toplumsal yapı ve yaşam alanları boş vaktin anlam çerçevesine uygun tarzda yeniden dönüşecektir. Bu ise, yerleşik yapısal öğelerin biçim değiştirmesine, kimlik, politika, toplumsal cinsiyet, kentsel alan ve mekanlar, üretim/tüketim ilişkileri, alt yapı/üstyapı öğeleri, sınıfsal ve tüketimsel performans ölçüleri, zihinsel paradigmlar vb. her bir toplumsal öge, yeni altüst oluştan etkilenecektir. Bu yeni toplumsal yönelim, hiç kuşkusuz yerleşik/kurulu değer örgülerini dışlama üzerine kurulduğundan, kendisi yerleşik/sabit kimlik inşa eğiliminden uzak gözükmektedir. Postmodernist görüntü, boş vakit ve buna dayalı mekan ve etkinlik alanlarında dönüştürücü bir çizgi tutturacak gibidir.

Kaynaklar

- Adam, B., *Time and Social Theory*, Cambridge: Polity, 1990
- Applebaum, Herbert, "İş ve Boş Zaman", çev. N.Saatçioğlu, *Cogito*, Sayı 12, 1997
- Argın, Şükrü, "Boş Zamanın Toplumsal Anlamı Üzerine Notlar", *Birikim*, Sayı 43, Kasım 1992
- Aydoğan, Filiz, *Medya ve Serbest Zaman*, İst: Om Yay., 2000
- Batmaz, Veysel, "Popüler Kültür Üzerine Değişik Kuramsal Yaklaşımlar" *İletişim*, No 1, 1981
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, Çev.H.Deliçaylı-F.Keskin, İst:Ayrıntı Yay.,1997
- Baudrillard,Jean, "Bir Tüketim Kuramı Üzerine" çev. O.Olcay Kural, *Cogito*, sayı 5 Güz 1995
- Bauman, Zygmunt, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, çev.Ü.Öktem, İst: Sarmal Yay., 1999
- Corcoran, E.-Wallich, P., "Trading leisure time for more goods" (*The Analytical Economist*), *Scientific American*, Sept 1991 v26 n3
- Davies, Martin "Another Way of Being: Leisure and the Possibility of Privacy", *The Philosophy of Leisure*,Ed., Tom Winnifirith ve Cyrill Barrett, The McMillian Press, London, 1989
- Eby, Clare Virginia, "Veblen's Assault on Time" *Journal of Economic Issues*, Sept. 1998 v32 n3
- Featherstone, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. M.Küçük, İst: Ayrıntı Yay., 1996
- Fromm, Erich, *Sağlıklı Toplum*, çev. Y.Salman-Z.Tanrısever, İst: Payel Yay., 1990
- Gonçarov, İvan, *Oblomov*, (çev. S.Eyüboğlu, E.Güney), İst: Sosyal Yay., 1983
- Gorz, Andre, *Elveda Proleterya*,Çev. H.Tufan, İst: Afa Yay., 1986
- Gorz, Andre, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, çev. I.Ergüden, İst: Ayrıntı Yay., 1995
- Gorz, Andre, *Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji (Yönelim Bozuklukları Arayışlar)*, çev. I.Ergüden, İst: Ayrıntı Yay, 1993
- Hall, Stuart, Jacques, Martin, *Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, çev. A.Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1995
- Horkheimer-Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği II*, çev.O.Özgül, İst: Kabalcı Yayınevi, 1996
- Ibrahim, Hilmi, *Leisure and Society (A Comparative Approach)*, USA:Wm.cBrown Publishers, 1991
- Juniu, Susana "Downshifting:Regaining the Essence of Leisure" *Journal of Leisure Research*, Vinter 2000, v32, i1
- Kellner, D. "Popular culture and the construction of postmodern identities", in S.Lash and J. Friedman (ed) *Modernity and Identity*, Oxford: Blackwell, 1992
- Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev.M.Küçük, Ank: Dost Kitabevi Yayınları, 1999
- Lafargue, Paul, *Tembellik Hakkı*, çev. V.Günyol, İst: Cumhuriyet Gaz.Yay, 1999
- Lafargue, Paul,"Tembellik Hakkı'ndan Seçmeler", *Cogito*, Sayı 12, 1997
- Marx, K."Boş Zaman Üzerine Seçmeler", *Cogito*, 1997/12
- McClay, Wilfred M., "Fifty Years of 'The Lonely Crowd' . (50th anniversary of publication of David Riesman's book 'The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character') *The Wilson Quarterly*, Summer 1998 v22 n3
- McRobbie, Angela, *Postmodernizm ve Popüler Kültür*, çev. A.Özdek, İst: Sarmal Yay, 1999
- Oskay, Ünsal, *Çağdaş Fantazya, Popüler Kültür Açısından Bilim-Kurgu ve Korku Sineması*, Ank:

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

Ayko Yay., 1982

Oskay, Ünsal, Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, İst: Der Yay., 1993

Parker, Stanley, The Sociology of Leisure, London: George Allen-Unwin LTD, 1979

Real, Micheal, R, Mass Mediated Culture, Prentice Hall.Inc.Englewood Cliffs, N.J.O7632, 1977

Rojeck,Chris, Decentring Leisure, London: Sage Publication, 1995

Russel, Betrant, Aylaklığa Övgü, (çev.M.Ergin), İst: Cem Yay., 1990

Urry, John, Mekanları Tüketmek, çev.R.Öğdül, İst: Ayrıntı Yayınları, 1999

Veblen, Thorstein, Aylak Sınıf, çev.İ.User, İst:Marmara Üni.Yayını, 1995

Webster, F-Robins, K., “Plan and Control: Towards a Cultural History of the Information Society”
Theory and Society, 18, 1989

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 261-282, ELAZIĞ-2002

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN KANUN-NÂMESİNE GÖRE 1522 YILINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İDARİ TAKSİMATI

*According To The Qanunnâme of Sultan Süleyman I. The Administrative
Divisions of The Ottoman Empire In 1522*

Enver ÇAKAR*

ÖZET

Bu çalışmada, Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan ve yürürlükteki kanunların yanı sıra, 1522 yılındaki Osmanlı taşra idarî teşkilatını da gösteren bir kanun-nâme mecmuasından hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu zamandaki idarî yapısı, eyalet, sancak ve kazalarıyla tespit edilmiş ve yöneticilerinin maaşları hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu 1522 yılında, idarî bakımdan, Rum-ili, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakir, Şam ve Mısır olmak üzere, yedi eyâlete (vilâyet ya da beylerbeyiliğe) taksim edilmiştir ve her eyâlet muhtelif sancaklardan meydana gelmektedir. Sancaklar ise adlî-idarî birimler olan kazalara ayrılmıştır ki, bu zamanda imparatorluk dahilinde 506 kaza idaresi yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kanun-nâme, Osmanlı İmparatorluğu, eyâlet, sancak, kaza, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı.

ABSTRACT

This study examines administrative structure of the Ottoman Empire through identification of provinces, sanjaks, kadâs and the salaries of administrators in 1522. The qanunnâme, which was used for this study, was prepared on the request of Süleyman the Magnificent. It indicates administrative structure of the Ottoman Empire in addition to the Ottoman laws. According to this qanunnâme, the Ottoman Empire administratively divided into seven provinces (eyâlets or beylerbeyilik) namely: Rumelia, Anatolia, Karaman, Rum, Diyarbakir, Damascus and Egypt. And each province consisted of a number of sanjak. Moreover, sanjaks were divided into kadâs which were legal and administrative units. At that time 506 kadâs administrative units were exist in the Ottoman Empire.

Key Words: Qanunnâme, the Ottoman Empire, province, sanjak, kadâ, beylerbeyi, sanjakbeyi, kâdî.

---

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'î hukukun yanında, idarî, malî, cezaî ve muhtelif hukuk sahalarına ait olmak üzere, vaktiyle padişahların emir ve fermanları ile vaz'edilmiş olan kanun ve nizamları, aynen veya özet olarak, bir araya toplamak suretiyle tertip edilen mecmualara veya muayyen bir zümre ya da sahaya ait olan düzenlemelere "Kanun-nâme" denilmektedir.¹ Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in hazırlattığı kanun-nâmelerden sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından da umumi kanun-nâmeler düzenlenmiştir² ki, onun hazırlattığı kanun-nâme mecmualarından biri de Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı'nda 1969 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Kanun-nâme mecmuaları yürürlükte olan kanunların yanı sıra, Osmanlı taşra teşkilatını gösteren bilgileri de ihtiva etmektedirler³. Bahis konusu yaptığımız kanunname de bu yönüyle oldukça zengin bir kaynaktır. Esasen eyalet ve sancak taksimatı konusundaki bilgiler daha ziyade Sancak Tevcih Defterlerinde yer almaktadır ve bugüne kadar, bu defterler kaynak alınmak suretiyle, Osmanlı taşra idarî taksimatını gösteren muhtelif çalışmalar da yapılmıştır. Ö. Lütfi Barkan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde D.9772 numarada kayıtlı olan ve üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan bir eyalet ve sancak listesini yayımlamıştır⁴. Barkan'ın 926 (1520) tarihli olduğunu tahmin ettiği bu listede Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet (beylerbeyilik) ve sancak taksimatı yer almakta ve beylerbeyileri ile sancakbeylerinin kimler olduğu da haslarıyla birlikte verilmektedir. Barkan'dan sonra, İ. Metin Kunt Kanuni ve sonraki dönemlere ait Sancak Tevcih Defterlerinden hareketle Osmanlı taşra idarî teşkilâtı hakkında çok kıymetli bilgiler vermiş; beylerbeyi ve sancakbeylerinin kimlikleri hakkında da değerlendirmeler yapmıştır.⁵ Feridun M. Emecen ve İlhan Şahin tarafından yayımlanmış olan 1550-1551 tarihli Sancak Tevcih Defterlerinde de yine Osmanlı eyâlet ve sancak taksimatı ile yöneticilerinin isim ve hasları yer almaktadır⁶. Osmanlı taşra teşkilatı hakkında son olarak bahsedeceğimiz eser ise Tuncer Baykara tarafından hazırlanmış olan ve Kanuni dönemi ile birlikte son dönemlere kadar gelen Osmanlı eyalet, sancak, kaza ve nahiye

¹ Ö. Lütfi Barakan, "Kanûn-nâme", *İslam Ansiklopedisi*, VI, s. 185.

² Kanuni Devri kanun-nâmeleri ve hukukî tahlilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV, İstanbul, 1992, s. 291 vd.

³ Aynî Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (nşr. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992; İlhan Şahin "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, XXXII (1979), s. 905-935.

⁴ Ö. Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), s. 303-307.

⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1987.

⁶ Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX/23, Ankara, 1999, s. 53-122.

taksimatlarına yer veren çalışmadır.⁷ Ayrıca, bu eserde idarî alanda kullanılan terimlerin anlam ve kökenleri hakkında da detaylı bilgiler yer almaktadır. Diğer taraftan, muayyen bir bölgeyi ya da beylerbeyliği esas alan çalışmalar da vardır⁸. Fakat, belirli bir dönemde, imparatorluğun bütün sancak ve kazalarını, gelirleri ile birlikte gösteren bir çalışma henüz mevcut değildir⁹. Bundan dolayı, yaptığımız bu çalışma Osmanlı idarî taksimatını bütün ayrıntılarıyla göstermesi bakımından ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu mülahazalardan sonra, söz konusu kanun-nâme mecmuasının muhtevası ve özellikleri hakkında da biraz bilgi vermek faydalı olacaktır. “Kanun-nâme-i Sultan Süleyman Han” başlığıyla başlayan bu eserin hemen başında Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta çıktuktan sonra Mekke, Medine, Yenbû’ ve Sa’id emirlerine gönderdiği arapça mektupların suretleri yer almaktadır. Bundan sonra ise, Arap emirleri ve Diyarbekir beylerbeyliğine tâbi olan Kürt beylerinin “elkâb”ı ile vezir-i azam, beylerbeyleri, pašalıktan sancağa çıkan beyler, defterdarlar, emir-i alem, kapıcıbaşı, çaşnigirbaşı, nişancı, odabaşı, kazaskerler, İstanbul, Bursa, Edirne, Halep, Şam ve Mısır kadıları, hazine ve divan kâtipleri, dizdar ve mimar gibi örf mensupları ve ulemâdan olan devlet görevlileri için kullanılacak “elkâb” hakkındaki kanundan bahsedilmektedir. Bunu, vilâyet tahririyle vazifelendirilen emirlere verilen berât suretleri ile şehzadelere verilen eyâlet berâtları ve bunların hâslarına yapılan terakkileri gösteren berâtların suretleri takip etmektedir. Daha sonra ise, tedrîs, temliknâme, vezaret, beylerbeyilik, sancakbeyilik ve kadılık berâtları suretlerine geçilmektedir. Bu arada Mısır, İnebahtı, Koron, Modon, Kara Boğdan ve Halep fetih-nâmeleri suretlerine de yer verilen kanun-nâme mecmuasında, asıl “Kanun-nâme-i Osmanî” ise ayrı bir bölüm olarak tertip edilmiştir (vrk. 126^b-157^a). Bu bölümde muhtelif fasıllar bulunmakta ve bu fasıllarda, zina, karşılıklı dövüşme, sövüşme, hakaret ve öldürme gibi cürümler ile timâr sahipleri, raiyyetlik hususları, bâc, beytü’l-mâl, çift, bennâk, ağnâm ve âsiyab resimleri gibi, kanun maddelerinden bahsedilmektedir. Kanun-nâme mecmuasının tamamı 243 varak olup, Osmanlı İmparatorluğu’nun kaza ve livâ taksimatını gösteren kısım, 111^b-121^b varaklarında yer almaktadır.

⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988.

⁸ Tayyib Gökbilgin,, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Bellekten*, XX/78 (1956), s. 247-294; Aynı yazar, “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, VI, İstanbul, 1965, s. 51-61; Nejat Göyünç, “Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 23 (1969), s. 23-34.

⁹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı sancak kanun-nâmelerinden bahsederken tetkik mevzuu yaptığımız kanun-nâmede yer alan sancak ve kaza taksimatlarından da yer yer istifade etmiş, ancak bunlar üzerinde genel mahiyette bir değerlendirme yapmadığı gibi, kaza gelirlerinden de bahsetmemiştir (bkz. Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, c. V-VII).

Kanun-nâmenin kim tarafından ve hangi yılda kaleme alındığı belirtilmemekle birlikte, bu hususu aydınlatan bazı ipuçları mevcuttur. Her şeyden evvel Rum-ili sancak listesinin hemen başında 928 (1521/1522) tarihi yer almakta (vrk. 118^b) ve verilen listede de Rum-ili beylerbeyi olarak *Ayas Paşa*'nın adı geçmektedir. Bu zatın 17 Cemâziye'l-ulâ 928 (14 Nisan 1522) tarihinde Rum-ili beylerbeyiliğine tayin edildiğini biliyoruz (vrk. 177^a). Diğer taraftan, başka bir listede *Elbistan* ve *Mar'aş* sancaklarının 23 Cemâziye'l-ahir 929 (9 Mayıs 1523) tarihinde Rum vilâyetinden ifrâz olunarak Karaman vilâyetine ilhâk edildiğinden bahsedilmektedir (vrk. 120^b). Fakat, verilen sancak listesinde Mar'aş ve Elbistan halen Rum vilâyeti sancakları arasında gösterilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu kanun-nâme mecmuasında yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra teşkilatını gösteren listenin, 1523 yılındaki bazı değişiklikleri ihtiva etmekle birlikte, aslında 1522 tarihindeki durumu yansıttığı ve bu eserin de 1523 yılında hazırlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 1522 yılında kurulmuş olan Zulkadiriye (Dulkadir) vilâyetinden¹⁰ bahsedilmediği gibi, aynı tarihte öldürülen Şehsuvar oğlu Ali Bey¹¹ de henüz hayatta bulunmaktadır.¹²

Söz konusu kanun-nâmeye göre, 1522 yılında Osmanlı İmparatorluğu yedi tane beylerbeyilikten müteşekkildir. Bunlar *Rum-ili*, *Anadolu*, *Karaman*, *Rum*, *Diyarbakir*, *Şam* ve *Mısır* beylerbeyilikleri olup¹³, beylerbeyilik olan yerlere *vilâyet* denilmektedir¹⁴. *Eyâlet* lafzı ise sadece Mısır vilâyetine tâbi olan Mekke (*Eyâlet-i Mekke*) ve Medîne (*Eyâlet-i Medîne*) idarî bölgeleri için kullanılmıştır (vrk. 118^b) *Eyâlet* lafzının beylerbeyilik karşılığı olarak bütün Osmanlı idarî teşkilatında kullanılması, ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanmıştır.¹⁵

Vilâyetler (=eyâletler) livâlara yani sancaklara, sancaklar da kazalara taksim

¹⁰ Halil İncalcık, *The Ottoman Empire-The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, s. 106.

¹¹ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989, s. 104-105.

¹² *Kanun-nâme*, vrk. 118^a.

¹³ Beylerbeyi Osmanlılar'dan önceleri "geniş askerî yetkilere sahip kumandan" anlamında kullanılırken I. Murad'ın Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için beylerbeyi olarak görevlendirmesi ile birlikte Rumeli beylerbeyiliği idarî bir birim olarak ortaya çıkmıştır (Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, VI, s. 69). Bir süre sonra 1393'te Yıldırım Bayezid'in Anadolu'daki toprakların idaresini Kara Timurtaş Paşa'ya havale etmesiyle de Anadolu beylerbeyiliği kurulmuştur. Anadolu beylerbeyiliğinin merkezi önceleri Ankara iken 1451'de Kütahya'ya nakledilmiştir (M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, III, s. 143). Rumeli ve Anadolu beylerbeyiliklerinden sonra, yeni fetihlerle birlikte diğer beylerbeyilikler teşkil edilmiştir (bkz. Halil İncalcık, "Eyâlet", *Encyclopedia of Islam*, II).

¹⁴ Vilâyet tabirinin "bölge, havalî" anlamında kullanıldığı hususunda bkz. Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyiliğinin İlk İdarî Taksimatı", s. 34, not: 84.

¹⁵ Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, *Aynı makale*, s. 56.

edilmiştir. Her sancağın başında bir sancakbeyi (mîrlivâ), *paşa sancağı* olarak tayin edilenin başında ise bir beylerbeyi (mîr-i mîrân) bulunmaktadır. Beylerbeyi eyâlette sultanın otoritesini temsil eden en yüksek yöneticidir.¹⁶ Bu yöneticilerin tümü kul sisteminden yetişme, bağlılıkları daha önceki görevlerinde denenmiş devlet ve hükümdara yararlıklarından dolayı terfi ettirilerek bu göreve getirilmiş kimselerdir.¹⁷

Kaza adı verilen adlî-idarî birimin başında ise kadı bulunmaktadır. Kaza, bir merkez (şehir veya kasaba) ile onun çevresindeki birkaç nahiyeden oluşmakla birlikte, bazı nahiyeler de kaza itibar edilmişlerdir. Meselâ, Anadolu vilâyetinin Hüdâvendigâr sancağına tâbi olan *Bergama* ile *Nevâhi-i Bergama* iki ayrı kazadır (vrk. 113^b). Yine, Rum-ili beylerbeyiliğinin Silistre sancağına tâbi olan *Yanbolu* ile *Nâhiye-i Yanbolu* iki ayrı kaza yani kadılıktır (vrk. 112^a).

Kanun-nâme mecmuasının kaza listesi kısmında, Rum-ili, Anadolu, Karaman ve Rum vilâyetlerindeki kazaların sadece isimleri verilirken, Şam ve Diyarbekir vilâyetleri kazalarını oluşturan nahiyeler de belirtilmiştir. Her kazanın kaç akçe yevmiyeli olduğu da zikredilen kaza listesinde, Karaman, Rum ve Diyarbekir bölgesi kazaları sancak ayırımı yapılmaksızın tek liste halinde zikredilmişlerdir. Diğer taraftan, Karaman vilâyeti kazaları ile sancak listesinde Rum vilâyeti sancakları arasında gösterilen “Trabzon vilâyeti” kazaları, ayrı başlıklar altında, Anadolu vilâyetine tâbi olan kazaların arasında yazılmışlardır (vrk. 114^b). Trabzon bu zamanda bir beylerbeyilik olmadığına göre, buradaki “vilâyet” tabirinden Trabzon bölgesinin kastedildiği de unutulmamalıdır¹⁸. Rum vilâyetinden sonra, Arab diyârı kazaları yazılmış olup, bu kısımda (vrk. 115^b-117^a), önce Hameyn yani Mekke ve Medine kazaları, sonra Mısır ve Sa‘îd diyarındaki kazalar, daha sonra da Şam (=Arab) vilâyeti kazaları zikredilmiştir. Kaza listesinin sonunda ise Diyarbekir vilâyeti kazaları (vrk. 117^a-118^a) ile Şehsuvar oğlu Ali Bey’in yönetimindeki Türkmen diyarının (Zulkadrlü veya Dulkadrlü Türkmenleri) kazaları yer almaktadır (vrk. 118^a).

Netice itibariyle, 1522 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilindeki kazaların mevcudu 506 olup, bunun 169’u Rum-ili vilâyetinde (ya da beylerbeyiliği bölgesinde), 168’i Anadolu vilâyetinde, 25’i Karaman vilâyetinde, 39’u Rum vilâyetinde

¹⁶ İnalçık, “Eyâlet”, s. 723; Aynı yazar, *The Ottoman Empire*, s. 117.

¹⁷ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dâir Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152 (1974), s. 665.

¹⁸ Kanuni Sultan Süleyman 1520’de tahta geçince Trabzon, Batum sancağı ile birleştirilerek yeni bir eyâlet haline getirildi (M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Trabzon”, *İA*, XII/1, s. 464). Dolayısıyla Trabzon’un vilâyet olarak tesmiye edilmesi bununla da alakalı olabilir.

(Trabzon havalisi ile birlikte), 31'i Arab diyarında (Mısır ve Hicaz bölgelerinde), 47'si Şam vilâyetinde, 21'i Diyarbekir vilâyetinde ve 6 tanesi de Şehsuvar oğlu Ali Bey'in yönetimine bırakılan bölgede bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki kazalar tetkik edildiğinde, geliri en fazla olan kazaların 500 akçe yevmiye ile Şam ve Haleb kadılıklarının olduğu görülmektedir. Bu kazaları 400 akçe yevmiye ile İstanbul kadılığı, 300 akçe yevmiye ile Edirne ve Bursa kadılıkları, 200 akçe yevmiye ile Amid (Ulus ile birlikte) kadılığı, 155 akçe yevmiye ile Amasya kadılığı, 150 akçe yevmiye ile İzmir kadılığı, 130 akçe yevmiye ile Ankara kadılığı, 120 akçe yevmiye ile de Kütahya ve Tokat kadılıkları takip etmektedir.

Tablo-1 Gelirlerine Göre Kazaların Dağılımı

Vilâyetler	15-20 Akçe	21-50 Akçe	51-100 Akçe	101-200 Akçe	201-300 Akçe	301-500 Akçe	Belirsiz	Toplam
Rumeli	40	96	26	4	1	1	1	169
Anadolu	79	66	17	4	-	-	1	168
Karaman	9	11	5	-	-	-	-	25
Rum (Trabzon ile birlikte)	21	13	2	2	-	-	1	39
Arab Diyarı	-	8	3	-	-	-	20	31
Şam	2	35	8	-	-	2	-	47
Diyarbekir	9	11	-	1	-	-	-	21
Şehsuvar oğlu	1	3	2	-	-	-	-	6
Toplam	161	243	63	11	2	3	23	506

Günlük geliri en düşük olan kazalara gelince; Bolu sancağının Kıbrûz kazası 5 akçe geliriyle İmparatorluğun en az geliri olan kadılığıdır. Bunu 7 akçe yevmiye ile Bolu sancağının Cağa ve Yorune, Koca-ili sancağının Görele ve Yoras kadılıkları ile 8 akçe yevmiye ile Koca-ili sancağının Yalak-âbad ve Teke sancağının Laz kadılıkları takip etmektedir.

Yukarıdaki Tablo-1'de de görüleceği üzere İmparatorluk dahilindeki toplam 506 kazadan 243'nün yani % 48'nin günlük geliri 21-50 akçe arasında değişmektedir. Bunu günlük geliri 5-20 akçe arasında değişen kazalar takip etmektedir ki, bu kategoride yer alan kazaların toplam sayısı 161, genel toplama oranı ise % 32'dir. Yani, daha genel bir ifadeyle 1522 yılında Osmanlı kazalarının günlük geliri ortalama olarak 5-50 akçe arasında değişmektedir. Bu gruptan sonra üçüncü sırayı günlük geliri 51-100 akçe arasında değişen kazalar takip etmektedir. Diğer 16 kazanın günlük geliri ise 100 akçe ile 500 akçe arasında değişmektedir ki, bunların oranı (% 3,6) oldukça düşüktür. Geriye kalan 23 kazanın geliri hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemiştir.

İncelediğimiz kanun-nâme mecmuasında kaza taksimatından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun vilâyet yani beylerbeyilik taksimatı gösterilmiştir (vrk. 118^a-121^b). Bu kısımda yer alan listelerde ise her beylerbeyiliğin kaç sancaktan müteşekkil olduğu ve sancak beylerinin kimler olduğu belirtildiği gibi, sancak yöneticilerinin hasları da

zikredilmiştir. Bu zamanda, Rum-ili beylerbeyliğinde 33, Anadolu beylerbeyliğinde 17, Karaman beylerbeyliğinde 7, Rum beylerbeyliğinde 16, Şam beylerbeyliğinde 13, Diyarbakir beylerbeyliğinde de 12 livâ yani sancak vardır. Fakat, Diyarbakir beylerbeyliğinin idarî taksimatını gösteren bir başka listede, yurtluk-ocaklık olarak isimlendirilen¹⁹ sancaklar da belirtildiği için, bu beylerbeyliğinin aslında 30 sancaktan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mısır vilâyetinde de 2 eyâlet ile 4 livâ yer almaktadır.

Tablo-2 Sancakbeyi Kimlikleri

Vilâyetler	Ümera Oğlu	Ümera Yakını	Saray	Diğer ²⁰	Belirsiz	Toplam
Rumeli	10	2	6	1	14	33
Anadolu	2	-	8	-	22	32
Karaman	2	-	2	1	4	9
Rum	4	2	1	1	8	16
Şam	3	-	4	1	5	13
Diyarbakir	1	1	-	2	8	12
Toplam	22	5	21	6	61	115

Sancak beylerinin kimliklerine bakıldığında, çoğunun ümera oğlu ya da yakını olduğu görülmektedir (Tablo-2). Sancakbeyleri arasında diğer önemli grubu ise Saray'dan çıkan çaşnigirbaşı, çaşnigir, emir-i ahur başı, emir-i alem, kapıcıbaşı, kilercibaşı, bostancibaşı ve çavuş gibi görevliler teşkil etmektedir. Fakat, çoğu sancak beylerinin kimlikleri hakkında da bilgi verilmemiştir. Mısır'a tabi olan "eyalet" ve "livâ"lardaki yöneticilerin ise yerli hanedana mensup oldukları görülmektedir.

Beylerbeyi ve sancakbeyi gelirleri incelendiğinde, içerisinde özellikle Diyarbakir beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın 2,5 milyon akçelik hasası ile Şam beylerbeyi Ferhad Paşa'nın 2 milyon akçelik hasası dikkat çekmektedir. Bu beylerbeyilerin hasalarının yüksek oluşu muhtemelen beylerbeyilik sınırlarının çok geniş oluşu ve iktisadî bakımdan zengin olan bölgelerin idarecileri olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Diğer eyalet yöneticilerinden ise Rum-ili beylerbeyi 1.100.000 akçe, Anadolu beylerbeyi bir milyon akçe, Karaman beylerbeyi 711 bin akçe ve Rum beylerbeyi de 710 bin akçe tutarındaki hasalarını tasarruf etmektedirler.

Sancakbeyi gelirleri içerisinde en dikkat çekici olanları ise Çemişgezek sancakbeyi Mîr Hüseyin Bey'in bir milyon yedi yüz akçe tutarındaki hasası ile Adana sancakbeyi

¹⁹ Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 269-277; Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Samsun, 1986, s. 13-18; Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ, 2001, s. 257-274.

²⁰ Defterdar, kethüda, dizdar, sekbanbaşı, yayabaşı ve zâim.

Ramazan oğlu Pîrî Bey'in 7 milyon akçe tutarındaki haslarıdır. Bu miktarlar birçok beylerbeyinin gelirinden daha fazladır. Şüphesiz onların bu ayrıcalığı feodal bir aileden geliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, bu bölgeler Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra yine yerli ailelerin yönetiminde bırakılmışlardır.

Diğer sancakbeylerinin gelirleri ise Rum-ili vilâyetinde 62.000-900.000 akçe, Anadolu vilâyetinde 152.000-600.000 akçe²¹, Karaman vilâyetinde 130.000-321.000 akçe, Rum vilâyetinde 120.000-500.000 akçe, Şam vilâyetinde 150.000-500.000 akçe ve Diyarbakir vilâyetinde de 130.000-353.000 akçe arasında değişmektedir. Geliri yüksek olan sancaklar daha ziyade Rum-ili, Anadolu ve Şam vilâyetlerinde yer almaktadır.

Kanun-nâme mecmuasında, Divân-ı Hümâyün'da beylerbeyilerin nasıl oturacakları da zikredilmiştir. Bu sıralamaya göre; en başta Rum-ili beylerbeyi, ondan sonra ise Anadolu, Diyarbakir, Şam, Karaman ve Rum beylerbeyileri gelmektedirler (vrk. 121^a). Yine, bahis konusu mecmuada, Haleb, Adana ve Tarsus sancaklarına tâbi olan Türkmen ve Ekrâd taifeleri boybeylerinden de bahsedilmektedir (vrk. 118^b).

I.Osmanlı İmparatorluğu'nun Kaza Taksimâtı

1. Defter-i Kazâhâ-yı Vilâyet-i Rum-ili (vrk. 111^b-113^b)

Sancaklar	Kazaları	Günlüğü ²²
	Kaza-i İstanbul	400
	“ Galata	80
	“ Hâsshâ-i İstanbul	40
	“ Hâsshâ-i Marmara	20
Livâ-i Vize	Kaza-i Vize	40
	“ Silivri	20
	“ Çorlu	25
	“ Hayrebolu	55
	“ Burgüz (Lüleburgaz)	10
	“ Baba-Eskisi	10
	“ Pınar-Hişâr	15
	“ Kırk-Kilise	40
“ Gelibolu	Kaza-i Gelibolu	130
	“ Miğalğara	60
	“ İpsala	20
	“ Tekür-Dağ	35
	“ Keşan	15
	“ İnoz	-
“ Silistre	Kaza-i Silistre	30
	“ Prâvadi	30
	“ Varna	30
	“ Külfetler (كلفتلر)	15
	“ Aydos	30
	“ Rus-Kasrı	15
	“ Karin-Ovası	25
	“ Harbak (خریق)	30

²¹ Sancakbeyi hasları Piyade ve Müsellem sancaklarında daha az miktarda olup, 24.000-85.000 akçe arasında değişmektedir.

²² Verilen rakamlar akçe cinsindedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

	“ Yanbolu	50
	“ Nâhiye-i Yanbolu	20
	“ Ahyolu	25
	“ Kili	40
	“ Ak-Kermen	80
“ Paşa (Mîrimiran)	Kaza-i Edirne	300
	“ Dimetoka	70
	“ Eski-Hisâr	70
	“ Yenice-Kızıl-Ağaç	30
	“ Gümülcine	60
	“ Yenice-Karasu	55
	“ Drama	30
	“ Karacık ²³	25
	“ Zîhne	25
	“ Temür-Hisâr	25
	“ Nevrekob	25
	“ Selânik	51
	“ Beder-Kapısı ²⁴	40
	“ Avrat-Hisârı	40
	“ Üsküb ²⁵	130
	“ Nâhiye-i Üsküb	30
	“ Kalkan-Delen	40
	“ Kırçova	30
	“ Manastır	60
	“ Kesriye	30
	“ Kara-Ferye	70
	“ Hurpişte	30
	“ Bihlişte	25
	“ Görice	25
	“ Serfice ²⁶	25
	“ Yenice-Vardar	40
	“ Siroz	100
	“ Köprülü	25
	“ Pirlepe	30
	“ Limni	15
“ Filibe	Kaza-i Filibe	130
	“ Tatar-Bazarı	25
	“ Samakov	30
“ Sofya	Kaza-i Sofya	100
	“ Şehir-Köy	30
	“ Perkofça	20
“ Çirmen	Kaza-i Çirmen	40
	“ Hâs-Köy	30
	“ Akça-Kızanlık	30
	“ Zağra-Yenicesi	20
“ Niğbolu	Kaza-i Niğbolu	60
	“ Tırnova	40
	“ İvraca	10
	“ Lofça	20
	“ Denvi	20
	“ Şumnu	35

²³ “Ferecik”, (Tayyib Gökbiçgin, , “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, s. 253).

²⁴ “Sidre-Kapısı”, (Tayyib Gökbiçgin, *Aynı makale*, aynı yer).

²⁵ “Kaza-i Üsküb ‘avârız defterinde nefis-i Üsküb beş bin yüz kırk altı hâne olub yüz otuz akçesi mütehammil olmaduğı ecilden gerü üslûb-ı sâbık üzere nevâhisiyle yüz altmış akçeye ikisi bir kâdılık olmak üzere emr olundu. Fî gurre-i Receb sene 926 (Haziran 1520) der İstanbul”, *Kanun-nâme*, vrk. 112^a.

²⁶ سرقة şeklinde yazılmıştır (vrk 112^a).

“ Vidin	Kaza-i Vidin	40
	“ Bâte	25
	“ İsfelik	15
“ Alaca-Hisar	Kaza-i Alaca-Hisar	40
	“ Ürgüb	25
	“ Niş	55
	“ Bebroş (Petros)	30
	“ Zaplana	30
“ Semendire	Kaza-i Semendire	120
	“ Barançak	40
	“ Rudnik	30
	“ Uzıçe	20
“ İzvornik	Kaza-i Serâbriniçe	45
“ Hersek	Kaza-i Foça	40
	“ Nova	30
	“ Prepolye	25
	“ Mostar	20
“ Bosna	Kaza-i Saray	75
	“ Zitve	25
	“ Vişegrad	40
	“ Yeni-Bazar	60
	“ Brūd	25
“ Vilçitrin	Kaza-i Novaberde	70
	“ Priştina	30
	“ Vilçitrin	55
“ Köstendil	Kaza-i İştib	100
	“ Ilıca	80
	“ Ustrumça	40
	“ İvrâniye	25
“ Prezrîn	Kaza-i Prezrîn	25
	“ Hâslar	20
	“ Buhur	15
	“ Pervenik	30
“ İskenderiyye	Kaza-i İskenderiyye	90
	“ İpek	30
	“ Podgoriçe	15
	“ Kara-Đağ ma‘a Tîmâr	15
	“ Dukakin	15
“ İlbasan	Kaza-i İlbasan	30
	“ Drac	35
	“ Eşbat	25
	“ Erandanlı	20
“ Avlonya	Kaza-i Avlonya	50
	“ Belgrad	40
	“ Ergir-Kasrı	30
	“ Delvine	20
	“ Temür-Yenice	10
	“ Kavâgina	15
	“ Depedelen	20
	“ Premedi	20
“ Ohri	Kaza-i Ohri	45
	“ Debrî	35
	“ Akça-Hisar	25
	“ Mat	20
“ Yanina (Yanya)	Kaza-i Yanina	40
	“ Narda	40
	“ İnasa	10
	“ Kerbene? (كربنة)	20
“ Florina	Kaza-i Florina	70
“ Tırhala	Kaza-i Tırhala	45
	“ Yeni-Şehir	70
	“ Çatalca	70

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

	“ Fenâr	35
	“ Kernîş (كرنيش)	15
	“ Alasonya	30
	“ Badracık	20
“ İnebahtı	Kaza-i İnebahtı	40
“ Ağrıboz	Kaza-i Ağrıboz	45
	“ İzdin	45
	“ İstefa	30
	“ Livadya	35
	“ Atina	30
“ Karlı	Kaza-i Ayamavra	15
	“ Ereğli-Kasrı	35
“ Mora	Kaza-i Koridos	25
	“ Yalyabadra ²⁷	40
	“ Kalavorta	45
	“ Holomça	15
	“ Arkadya	20
	“ Kalamete	30
	“ Kartına	30
	“ Mezestre	30
	“ Arhoz	35
	“ Meson ²⁸	35
	“ Koron	40
	“ Midillü	45
“ Kefe	Kaza-i Kefe	100
	“ Maykûb (Mankub)	30
	“ Taman	30
	“ Azak	30
	“ Soğdak	20
	“ Kerş	15
2. Kazâhâ-yı Anadolu ve gayrihi (vrk. 113b-115a)		
Sancaklar	Kazaları	Günlüğü
Livâ-i Hüdâvendigâr	Kaza-i Burusa	300
	“ Kite	40
	“ İne-Göl	15
	“ Yeni-Şehir	20
	“ Domaliç	15
	“ Ermeni	10
	“ Söğüd	14
	“ Yar-Hisâr	13
	“ Sivri-Hisâr	60
	“ Beğ-Pazarı	50
	“ Göynük	30
	“ Mihaliccik	20
	“ Geyve	25
	“ Taraklu-Yenicesi	15
	“ Ak-Hisâr	20
	“ Aydıncık	20
	“ Ak-Yazı	25
	“ Edrenos	15
	“ Kepsud	15
	“ Mihalic	80
	“ Bergama	35
	“ Nevâhi-i Bergama	20
	“ Turhala	15
	“ Tuzla	20
	“ Gönân	10

²⁷ “Balya-Badra”, (Gökbilgin, s. 259).

²⁸ “Moton”, (Gökbilgin, aynı yer).

“ Koca-ili	Kaza-i Gegibze ²⁹	25
	“ Yalak-Abâd	8
	“ Görele	7
	“ İznik	40
	“ İznikmid	15
	“ Şile	18
	“ Kandırı	23
	“ Yorâs	7
“ Aydın	Kaza-i Tire	130
	“ Tire-Bölmesi	30
	“ İzmir	150
	“ Çeşme	60
	“ Ayasluk	80
	“ Güzel-Hisâr	50
	“ Sultan-Hisârı	20
	“ Kestel	50
	“ Yeni-Şehir	40
	“ Yurd ve ‘Âlâ ve Arpaz	30
	“ Ala-Şehir	50
	“ Sârt	25
	“ Beş-Tekke	70
“ Menteşe	Kaza-i Peçin	80
	“ Çine	50
	“ Balât	35
	“ Boz-Öyük	30
	“ Mazûn	30
	“ Milâş	15
	“ Muğla	40
	“ Tavâs	20
	“ Pürnâz	20
	“ Mekri	55
	“ Boycuğaz ³⁰	30
	“ İsravlos	10
“ Teke	Kaza-i Antalya	100
	“ Elmalu	50
	“ Kaş	15
	“ Kalkanlu	10
	“ Kara-Hisâr-Begi	30
	“ Laz	8
“ Hamid	Kaza-i Eğirdir	40
	“ Aışar ma‘a Bârla	20
	“ Ağlasun	10
	“ Yalvac	35
	“ Ulu-Borlu	25
	“ Gönan	10
	“ Keçi-Borlu	15
	“ İsparta	15
	“ Burdur	20
	“ İrle	10
	“ Göl-Hisâr	35
	“ Kara-Ağaç	20
“ Kara-Hisâr-ı Sâhib	Kaza-i Kara-Hisâr	55
	“ Sandıklı	30
	“ Bolvadin	10
	“ Şühûd	30
	“ Oynaş	10
	“ Yarçınlu	20

²⁹ “Kaza-i Gegîvîze” (Başbakanlık Arışı (=BA), Tapu-Tahrir Defteri (=TD), nr. 43, s. 785).

³⁰ “Kaza-i Köyceğiz” (BA, TD, nr. 166, s. 552).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

“ Kangırı	Kaza-i Kangırı	60
	“ Tosya	25
	“ Kargu	15
	“ Mîlân	15
	“ Kurşunlu	20
	“ Çerkeş	15
	“ Koç-Hisâr?	15
	“ Karı-Bazarı	10
	“ Kal'acık	25
“ 'Alâiyye	Kaza-i 'Alâiyye	50
	“ Nevâhi-i 'Alâiyye	15
	“ Manavgat	40
	“ Perâkende-i 'Alâiyye	10
“ Karesi	Kaza-i Balıkesri	40
	“ Ayâzmen	35
	“ Edremid	50
	“ İvrindi	10
	“ Fart	10
	“ Bigadic	100
	“ Sındırgı	15
	“ Karacalar	20
	“ Manyâs	25
“ Biga	Kaza-i Biga	25
	“ Ezine-Bazarı	30
	“ Balya	20
	“ Çan	15
	“ Çatal-Burgûz ve Labseki	20
“ Saruhan	Kaza-i Mağnisa	100
	“ Tarhanyat	55
	“ Güzelce-Hisâr	10
	“ Ak-Hisâr	30
	“ Gördük	25
	“ Marmara	35
	“ Gördos	15
	“ Kabacık	10
	“ Adala	50
	“ Demürçi	40
	“ Nîf	25
	“ Ihca	15
“ Kütahiyye	Kaza-i Kütahiyye	120
	“ Şeyhlü	40
	“ Homâ	25
	“ 'Uşşâk	35
	“ Lâzikiye	70
	“ Selendî ma'a Küre	15
	“ Kula	30
	“ Eğrigöz ma'a Simâv	25
	“ Honaz	10
“ Sultan-Öni	Kaza-i Sultan-Önü	30
	“ Seydi-Gazi	10
	“ Bilecük	15
	“ İn-Önü	20
	“ Bölme-i Seydi-Gazi	10
“ Ankara	Kaza-i Ankara	130
	“ Ayaş	30
	“ Çubuk	25
	“ Yaban-Âbâd	20
	“ Bacı	15
	“ Yörük	30
	“ Murtâza-Âbâd	20
“ Bolu	Kaza-i Bolu	60

	“ Mudurnu	30
	“ Kıbrûz	5
	“ Konrapa	25
	“ Mengen	10
	“ Mendirekli ma‘a	20
	Yörük	
	“ Yörük-i Bolu ma‘a	25
	“ Çeharşenbih	35
	“ Gerede	7
	“ Cağa	25
	“ Taraklu-Borlu	20
	“ Amasra	30
	“ Viran-Şehir	20
	“ Aklağan-Yenicesi	7
	“ Yorunes ³¹	55
“ Kastamonu	Kaza-i Kastamonu	50
	“ Sinob	25
	“ Boy-Âbâd ³²	15
	“ Turhân ³³	30
	“ Taş-Köprü	60
	“ Küre	50
	“ Tatay	25
	“ Arâc	-
	“ Hoş-Alây	10
	“ Göl	10
	“ Yörük	20
	“ Ayandon	
3. Vilâyet-i Karaman (vrk. 114a)		
	Kazalar	Günlüğü
	Kaza-i Konya	100
	“ Larende	70
	“ Niğde	50
	“ Ereğli	20
	“ Kayseriyye	80
	“ Kara-Hisârcıklı ³⁴	25
	“ Ak-Saray	40
	“ Kuş-Hisâr	15
	“ Gülnâr	50
	“ Ak-Şehir	45
	“ İshaklu	30
	“ Bil-Virân	20
	“ Beğ-Şehri	65
	“ Ilgun	15
	“ Seydi-Şehri	30
	“ Ermenâk	20
	“ Çimen-ili	100
	“ Müt	40
	“ Orta-Köy	25
	“ Ürgüb	15
	“ Karı-Taş	10
	“ Eski-il	25
	“ Turgud-ili ve Zengicek	45
	“ Ala-Dağ	15
	“ Anduğu ³⁵	18

³¹ “Kaza-i Ulus”, (BA, TD, nr. 438, s. 488).

³² “Kaza-i Boy-Ovası”, (BA, Aynı defter, s. 663).

³³ “Kaza-i Turagan”, (BA, Aynı defter, s. 678).

³⁴ “Kaza-i Kara-Hisâr-ı Develü”, (BA, TD, nr.387, s. 189.)

4. Vilâyet-i Trabzon (vrk. 114b)

Kazalar	Günlüğü
Kaza-i Trabzon	55
“ Rize	40
“ Bayburd? (Batum) ³⁶	60
“ Atina	15
“ Râdva (ردوه) ³⁷	15
“ Körtün	15
“ Torul	15
“ Gırasun	15
“ Koğans	10
“ Of	15

5. Vilâyet-i Rum (vrk. 115 a-b)

Kazalar	Günlüğü
Kaza-i Amasiyye	155
“ Tokat	120
“ Merzifon	30
“ Osmançık	35
“ Artuk-Âbad	20
“ Samsun	40
“ Bayramlı-Canıği	40
“ Terme	20
“ Satılmış	-
“ Ünye	10
“ Sona ³⁸	30
“ Kedagra	20
“ Nîksâr	15
“ Gümüş	15
“ Çorumlu	25
“ Zile	20
“ Turhal	15
“ Yörük	45
“ Sivâs	35
“ Zeytün nâm-ı diğêr Koca-Kayası	10
“ Koylu-Hisâr ³⁹	10
“ Demürlü-Kara-Hisâr	15
“ Engelîn	25
“ Bafra	25
“ Kavak	10
“ Erîm	20
“ Kattâr	15
“ Kara-Hisâr-ı Şerefi	40
“ Kır-Şehir	25

6. Defter-i Kazâhâ-yı Diyâr-ı ‘Arab tâbi-i Haremeyn-i Muharremeyn (vrk. 115b)

Kaza-i Hanifiyye, der Mekke-i Şerîf
“ Şâfi’iyye, der Mekke
“ Hanbeliyye, der Mekke
“ Mâlikîyye, der Mekke
“ Hânifiyye, der Medine-i Münevvere
“ Şâfi’iyye, der Medine
“ Hanbeliyye, der Medine

³⁵ “Hânesine göre olur”, (*Kanun-nâme*, vrk. 114^b).

³⁶ Bazı kazaların isimleri yanlış olarak yazılmıştır. Mesela, Batum’un ismi Bayburd olarak zikredilmiştir. Halbuki Bayburd kazası bu zamanda aynı isimli livânın kazasıdır (bkz. vrk. 116^b).

³⁷ Muhtemelen Arhava’dır.

³⁸ “Kaza-i Sonisâ” (*BA, TD, nr. 387*, s. 527; Tayyib Gökbilgin, “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, s. 54).

³⁹ “Koyluhisar” (T. Gökbilgin, *Aynı makale*, s. 54).

- “ Mâlikîyye, der Medine
- “ Cidde-i Ma'mûre⁴⁰
- “ Yenbû⁴¹
- “ Minâ⁴²
- “ 'Alâ⁴³

7. Kazâhâ-yı 'Arab tâbi'-i Diyar-ı Mısır (vrk. 115b)

Kazalar	Günlüğü nâ-ma'lûm
Kaza-i Mahrûse-i Mısır	60
“ İskenderiyye	50
“ Dimyât	30
“ Reşid	30
“ Borullus	60
“ Cânke (Hânke) ma'a Bivâlbis	40
“ Münzele	60
“ Mahalle	30
“ Fevr? ma'a Menâsmînü't-Tertîb?	30
“ Nehâriyye	30
“ Minûfiye	30
“ Demenhûr ve Buheyre	30

8. Kazâhâ-yı Vilâyet-i Sa'id-i A'lâ mine'l-Memâlikî'l-Mısriyye (vrk. 116a)

Kaza-i Miklût ve (A)syût (Mâlikî)
“ Menû? ve Circe ve Fercût ve Melesnâ? (Şâfi'î)
“ Kûs (Şâfi'î)
“ Behcûre (Şâfi'î)
“ Semhûd (Şâfi'î)
“ Berdis (Mâlikî)
“ Ahmîm ve Menşâthâ? (Şâfi'î) ⁴⁴

9. Kazâhâ-yı tâbi'-i Vilâyet-i Şam (vrk. 116a-117a)

Sancaklar	Kazaları	Günlüğü
Livâ- Kuds-i Şerîf	Kaza-i Kuds-i Şerîf	70
	“ Hâilû'r-Rahmân	40
	“ Kerek-i Derrîd ma'a Şevbek	30
“ Dârü's-Selâm-ı Şam	Kaza-i Mahrûse-i Şam	500
	“ Ba'albek	40
	“ Beyrût ma'a Bilâd-ı Seyfûddin el-Velî	50
	“ Sayd(a) ma'a İklîm-i Hamûb	40
	“ Kerek-Nûh	30
	“ Fârâ ⁴⁵ ve 'amâlihâ	35
“ Trablus	Kaza-i Trablus ma'a nevâhi-i Zâviye ve Cübeyle ve Zannîn ve Betrûn ve Fûtûh-ı Benî Ricâl ve Manîtra ve 'Arkâ ve 'Akkâr ve Cübbet-i Büşreti	80
	“ Hısnû'l-Ekrâd ma'a nevâhi-i Merkab ve Menâsif ve Sâfitâ ve Antartûs ve Mi'âr ve	30

⁴⁰ “Kazası Arab elindedir”, (Kanun-nâme, vrk. 115^a).

⁴¹ “Kazası Arab elindedir”, (Kanun-nâme, aynı yer).

⁴² “Kazası Arab elindedir”, (Kanun-nâme, aynı yer).

⁴³ “Kazası Arab elindedir, Şam'dan Mekke'ye giderken yol üzerinde bu bir kasaba imiş. Hüccâc gidişde ve gelişde üç gün burada ikâmet idüb esbâbların tahfif idüb şehrlüde eskâlîn emânet koyub kâdîların rehn alub böyle giderler imiş. Merhûm Hüdâvendigâr Şam'da iken bir 'Arab kâdısı var imiş gelüb berât-ı cedîd almış zikr olunan şurût üzere”, (Kanun-nâme, aynı yer).

⁴⁴ “Zikr olunan yedi kâdılık Emîr 'Ali b. Ömer nâm 'Arab beyinin elindedir. Kazası gerü kendüye tâbi' 'Arab elindedir. Tevcîhi ve ta'yîni girü kendülere ider, Dergâh-ı mu'allâ cânibinden kimesneye olunmaz”, (Kanun-nâme, vrk. 116^a).

⁴⁵ “Kâra” (M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in The Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 37).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

	‘Ulleyka	
	“ Cebeliye ma‘a nevâhi-i Sahyûn ve Lazkiye ve Hevâbî ve Balâtnûs ve Kadmûs ve Kehf ve Manîka ve Kuley‘a	50
“ Hama ve Hums	Kaza-i Hama	60
	“ Hums	40
“ Haleb	Kaza-i Mahrûse-i Haleb ma‘a nevâhi-i Cebel-i Sem‘ân ve Matah ve Hâss ve Cebbûl ve Nukre-i Benî Esed ve Bâb	500
	“ A‘zâz ma‘a nevâhi-i Kilisî ve Munbûc ve Com ve Vâdî Haşb ve Râvendân	50
	“ Hârim ma‘a Cebel-i A‘lâ ve Cebel-i Barîşâ ve Halkalar	40
	“ Sermîn ma‘a Cebel-i Samâk ve Cebel-i Benî ‘Alîm	70
	“ ‘Amik ma‘a Tizîn ve Şeyhü'l-Hadîs	25
	“ Bakrâs ⁴⁶ ma‘a Derbsâk-Gündüzlü vilâyeti dimekle ma‘rûfdur	30
	“ Erîhâ ve Zâviye-i Erûcîn	25
	“ Keft Tâb ve Şeyzer ve Efâmiye ve Masyâf ve Ebî Kubeyş	35
	“ Yörük	40
	“ Ma‘arra	30
“ Antakiyye	Kaza-i Antakiyye ma‘a nevâhi-i Kuseyr ve Deyrgüş ve Şugur ve Altun-özü ve Cebel-i Akra‘ ve Süveydiye	100
“ ‘Ayntâb	Kaza-i ‘Ayntâb ma‘a nevâhihâ ve a‘mâlihâ	80
“ Adana ve Çukur-âbâd	Kaza-i Adana	50
	Kaza-i Kınık ma‘a Şeyh Meleklü ve Peçeneklü	30
	“ ‘Üzeyr ma‘a İskenderun ve ‘Arsuz-ili ve Ağaslu	30
	“ Berendi ma‘a Dünderlu ⁴⁷	20
	“ Ayâs ma‘a Tuzla	20
	“ Kara ‘İsalu ve Hâslu	30
	“ Kosunlu ve Kuştemürlü	30
“ Tarsus	Kaza-i Tarsus ma‘a Cemâ‘at-i Ulaşlu	55
“ Sis	Kaza-i Sis	30
“ Divriği	Kaza-i Divriği	40
	“ Darende	30
“ Kâhta ve Gerger	Kaza-i Kâhta ve Gerger	40
	“ Behisni nâhiye-i Hısn-ı Mansûr ⁴⁸	35
“ Malatiyye	Kaza-i Malatiyye	50
“ Kemâh	Kaza-i Kemâh ma‘a nâhiye-i Puşları	50
	“ Erzincan	60
“ Bayburd	Kaza-i Bayburd	40
	“ Kelkit ma‘a Gökvâs	30
	“ İspir	30
“ Beyre (Birecik)	Kaza-i Beyre (Birecik)	30
	“ Kal‘atü’r-Rûm	40
10.Kazâhâ-yı tâbi‘-i Vilâyet-i Diyarbekir (vrk. 117a-118a)		
Kazalar ⁴⁹		Günlüğü

⁴⁶ olarak yazılmakla birlikte, doğrusu Bakrâs’tır.

⁴⁷ “Lurbarlu” olarak yazılmıştır.

⁴⁸ “Kaza-i Behisni: 25, Nâhiye-i Hısn-ı Mansûr: 10 Yekûn: 35”, (Kanun-nâme, vrk. 117^a).

⁴⁹ “Bu kâdılıkları Diyarbekir Beylerbeyisi Muhammed Paşa ve Âmid kâdısı Mevlânâ Abdullah Çelebi emri-i şerifle defter idüb her birinin mikdârını ve neye mütehammil idüğün takdîr eylemişlerdir” (Kanun-nâme, vrk. 117^a).

Kaza-i Çemişgezek ma'a tevâbi'îhi	50
“ Arabgir ma'a Şirer? ve Puşları	40
“ Harput ma'a tevabi'	50
“ Çermük (ve) Çüngüş ve Hisârân ve Ebû Tâhir	30
“ Siverek ma'a Çıbıkdân ve İn ve Oşûb (Oşun)	40
“ Rûhâ ma'a tevâbi'îhi	40
“ Bîrecik (Berriyecik) ma'a Til-Göran ve Çemlem ⁵⁰	20
“ Mardin ma'a Nusaybin ve Hâbûr	50
“ Musul ma'a Sincâr ve Til'Afer	30
“ Sâvur ma'a Berâzî ve Besyân ve Zemlân	
“ Hısn-ı Keyf ⁵¹	40
“ Si'ird	15
“ Atak ma'a Çıska ve Kulb ⁵² ve Başika ve Azmed ⁵³	30
ve Batmân ve Meyyâfarikin ve Tercil ve Mihrânî	
“ Eğil ma'a Hanî ve Berdenic	20
“ Ergani ma'a Medrese	20
“ Âmid ma'a Ulus	200
“ Kığı ma'a Küçük	15
“ Çabakçur ve Haçuk	20
“ Palu ma'a tevâbi'îhi	20
“ 'Anâ ve Hadse	15
“ Hît ⁵⁴	15

11. Kazâhâ-yı Türkman-ı Diyâr-ı Şehsuvar oğlu Ali Bey (vrk. 118a)

Kazalar	Günlüğü
Kaza-i Boz-Ok	100
“ Mar'aş	70
“ Elbistan	50
“ Kars ⁵⁵	30
“ Samântu	35
“ Göğercinlik	20

II. Osmanlı İmparatorluğu'nun Beylerbeyilik (Vilâyet) ve Sancak Taksimâtı

1. Elviye-i Vilâyet-i Rum-ili (vrk. 118b-119b)

Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları
Paşa	benâm-ı Ayas Paşa	1.100.000
Semendire	benâm-ı Bali Bey veled-i Yahya Paşa	900.000
İskenderiyye	benâm-ı Mustafa Bey veled-i Davud Paşa	630.000
Bosna	benâm-ı Hüsrev Bey	605.000
Gelibolu	benâm-ı Mustafa Bey	605.000
Niğbolu	benâm-ı Acemi Kasım Bey	600.000
Mora	benâm-ı Hasan Bey veled-i Ömer Bey	510.000
Hersek	benâm-ı Mahmud Bey birâder-i Hazret-i Ahmed Paşa	485.000

⁵⁰ “Çemîm”, (BA, TD, nr. 998, s. 52).

⁵¹ “Bu vilâyet şâfi'î olmağın kâdılarını gerü beyleri olan Melik Halil Bey ta'yiniyle viriliyor” (Kanun-nâme, vrk. 117^b).

⁵² قون şeklinde yazılmıştır. Fakat, doğrusu Kulb'dur.

⁵³ “Azidin” olması muhtemeldir.

⁵⁴ Hüsrev Paşa bedelince elinden Cübbe ve Hadse nâm kal'aları almış. İşbu zikr olan kâdılıklardan gayri livâ-i Hasro (حسرو) ve livâ-i Bolis ve livâ-i Hîzân vardır, Kürdistan'dır. Mufassalan hâllerine mütehammil idüğü ma'lûm değildir ve kazalık-ı livâ-i 'Anâ ve Hadse ve Hît dâhî mufassal ma'lûm değildir ki yine mütehammildir. Amma tahmînen 'Anâ ve Hît on beşer akçeye mütehammildir deyü müşarüniyleh beylerbeyisi Âmid kadısı 'arz eylemişler idi amma Kürdistan olmağın ekser kadılıkları gerü edâlarında tevzî' olunub kâdılarını dâhî içlerinde mütemekkin olub kâdılık idgelmiş kimesnelerdire bunda ma'lûm değildir”, (Kanun-nâme, vrk. 117^b-118^a).

⁵⁵ فارس olarak yazılmıştır, (vrk. 118^a).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

Ohri	benâm-ı Kapucıbaşı Muhammed Bey	470.000
Silistre	benâm-ı Ahmed Bey veled-i Sinan Paşa	455.000
Alaca-Hisâr	benâm-ı Pîrî Bey veled-i Balta	403.000
Vilçitrin	benâm-ı Muhammed Bey veled-i Yahya Paşa	402.000
Yanya	benâm-ı Emir-i alem Behram Bey	401.000
Vidin	benâm-ı Bahşı Bey veled-i Mihâl	383.000
Ağrıboz	benâm-ı Kapucıbaşı Lütî Bey	383.000
Avlonya	benâm-ı Ali Bey veled-i Arentid	371.000
Tırhala	benâm-ı Muhammed Bey veled-i Hazret-i Pîr Mahmud Paşa	361.000
Prezrîn ⁵⁶	benâm-ı Çaşnigirbaşı Haydar Bey	353.000
İlbasan	benâm-ı Emir-i alem Bali Bey	332.000
Vize	benâm-ı Büyükbaş Muhammed Bey	314.000
Köstendil	benâm-ı Muhammed Bey veled-i Ahmed Bey	311.000
Sofya	benâm-ı Nu'man Bey	304.000
İzvoznik	benâm-ı Ahmed Bey birâder-i Mustafa Bey	304.000
Midilli	benâm-ı Defterdâr Mehmed Bey veled-i Dizdâr	302.000
Karlı	benâm-ı Ahmed Bey veled-i Kasım Paşa	250.000
Çingene	benâm-ı Hüseyin Bey (veled-i) Hoş Ahmed Paşa	200.000
Harman	benâm-ı Durak Bey veled-i Ömer Bey	200.000
Kara-Dağ	benâm-ı İskender Bey veled-i Çernî چرنى	101.000
Kızılca-Müsellem	benâm-ı Çaşnigir Mustafa Bey	85.000
Voynuk	benâm-ı Ramazan Bey	62.000
A'îlâ ⁵⁷	benâm-ı ( )	-
Kefe	-	-
Rodos	-	-
2. Elviye-i Vilâyeti Anadolu (vrk. 119b-120a)		
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları
Kütahiyye	benâm-ı Kasım Paşa mîr-i mîrân	1.000.000
Teke	benâm-ı Bali Bey	600.000
Aydın	benâm-ı Lütî Bey ki mir-i alem bûde	500.000
Ankara	benâm-ı Emir-i ahur başı Mahmud Bey	460.000
Saruhan	benâm-ı Kapucubası Ferhad Bey	405.000
Menteşe	benâm-ı Emir-i ahur başı İskender Bey	405.000
Kara-Hisâr	benâm-ı Sâhib Muhammed Bey veled-i Korkmaz	400.000
Bolu	benâm-ı Behram Bey	305.000
Kastamonu	Mahlûl	300.000
Hüdavendigâr	benâm-ı Kılarcı başı Mustafa Bey	293.000
Karasi	benâm-ı Okçu Sinan Bey	292.000
Kangırı	benâm-ı Mustafa Bey veled-i Ahmed Paşa b. Hersek	255.000
Hamîd	benâm-ı Abdülcelil Bey veled-i İsfendiyar	252.000
'Alâiyye ma'a	benâm-ı İskender Bey veled-i Arânte	222.000
Manavgâd		
Bigâ	benâm-ı Hüseyin Bey veled-i Evrenos	283.000
Koca-ili	benâm-ı Yayabaşı Mustafa Bey	175.000
Sultan-önü	benâm-ı Kasım Bey veled-i Şehsuvar	152.000
Elviye-i Müsellemân-ı Vilâyet-i Anadolu⁵⁸		
Livâlar	Sancakbeyleri	Hassı Nefer

⁵⁶ "Mrezrîn" olarak yazılmıştır, (vrk. 119^a).

⁵⁷ "Kefe sancağı Zeynel Paşa'da ve Selanik âherde ve Garblar ağalığı müteferrikalardan ze'âmete çıkmış Çerkes Cemşid beyi Mevlânâ ile", (vrk. 119^b).

⁵⁸ Anadolu eyaletinde (veya vilayetinde) sancak beylerine bağlı bulunmayan ve kendilerine has teşkilâtı olan piyâde ve müsellem ocakları da vardı. Bu teşkilât, XVI. yüzyılın sonlarında lağvedilinceye kadar eyaletin hemen her sancağında bulunmakta ve merkezden tayin edilen kendi beylerinin idaresinde Osmanlı ordusunun geri hizmet kıtalarını teşkil etmekteydi (M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", s. 144).

Müselle mân-ı Kara-Hisâr ve Kütahiyye ve Hamid ⁵⁹	benâm-ı Mustafa Bey veled-i İstimad	66.000	735
Müselle mân-ı Aydın ve Saruhan ve Menteşâ ve Sultan-önü ⁶⁰	benâm-ı Bostancıbaşı Hızır Bey	52.000	-
Müselle mân-ı Bolu ve Kastamonu ve Kangırı ve Ankara ⁶¹	benâm-ı Çavuş Musa Bey	50.000	849
Elviye-i Piyâdegân-ı Vilâyet-i Anadolu⁶²			
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları	Nefer
Hüdavendigâr	benâm-ı Kasım Bey	60.000	496
Aydın	benâm-ı Hüseyin Bey	85.000	1172
Kara-Hisâr	Gazanfer Bey b. Bahşî Bey	50.000	730
Kütahiyye	benâm-ı Sinan Bey	46.000	75
Saruhan	benâm-ı Kasım Bey	45.000	496
Menteşâ	benâm-ı Ali Bey	45.000	1050
Bolu	benâm-ı Muhammed Bey	35.000	377
Karasi	benâm-ı Süleyman Bey	41.000	406
Ankara	Mahlûl	38.600	480
Sultan-önü	benâm-ı Sinan Bey	35.000	313
Hamid	benâm-ı İsmail Bey	50.000	593
Bigâ	benâm-ı Sinan Bey	24.000	381
3. Elviye-i Vilâyet-i Karaman (vrk. 120a-b)			
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları	
Konya	benâm-ı Said Paşa mîr-i mîrân-ı mezbûr	711.000	
Kayseri	benâm-ı Muhammed Bey veled-i Mustafa Bey	321.000	
İç-il	benâm-ı İhtiyar Bey, Kethüdâ	303.000	
Niğde	benâm-ı İdris Bey veled-i Ömer Bey	252.000	
Beğ-Şehri	benâm-ı Mustafa Bey, Sersekbânân	205.000	
Aksaray(y)	benâm-ı Sinan Bey, Ağa-yı ebnâ-i sipâhiyân	202.000	
Ak-Şehir	benâm-ı Ni'met Bey	130.000	
Mar'aş	-	-	
Elbistan	-	-	
4. Elviye-i Vilâyet-i Rum (vrk. 120b-121a)			
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları	
Sivas	benâm-ı Sinan Paşa, mîr-i mîrân	710.000	
Amasiyye	benâm-ı Sinan Bey birâder-i Mîr-i alem Ya'kub Ağa	302.000	
Kara-Hisâr-ı Şerefi	benâm-ı Üveys Bey, Emir-i ahur	272.000	
Çorum	benâm-ı İbrahim Bey veled-i Ömer Bey	153.000	
Çanik ⁶³	benâm-ı Mustafa Bey veled-i Cerrah	120.000	
Trabzon	benâm-ı İskender Bey, Ahmed Paşa hazretlerinin 'ammusudur	404.000	
Bayburd	benâm-ı İskender Bey veled-i Yularkıstı Sinan Bey	403.000	
Kemâh	benâm-ı Fâyık Bey	419.000	
Gerger ve Kahtâ ve Behisni	benâm-ı Rüstem Bey, Dizdâr	303.000	
Malatiyye	benâm-ı Gazi-Kıran Bey	283.000	

⁵⁹ "Kara-Hisâr-ı Sâhib nefer: 102, Kütahiyye: 328, Hamid: 305, yekûn: 735" (*Kanun-nâme*, vrk. 120^a).

⁶⁰ "Aydın nefer: 299, Saruhan nefer: 134, Sultan-önü nefer: 106", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶¹ "Bolu nefer: 300, Kastamonu nefer: 372, Ankara nefer: 50, Kangırı nefer: 127, yekûn nefer: 849", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶² "el-cümletân neferhâ-i piyâdegân ma'a müselle mân nevbetlülêri bu kadar altı ay hizmet ider ve bir bu kadarı dâhî altı ay hizmet ider, nefer: 10.252, cem'an elviye-i piyâdegân: 12, nefer: 7668", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶³ "Bu zikir olunan beş sancak kadîmden Vilâyet-i Rum sancaklarıdır. Bunlardan aşağısı sonradan ilhâk olunmuşdur", (*Kanun-nâme*, vrk. 120^b).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı...

Divriği ve Darende	benâm-ı Muhammed Bey veled-i Sinan Paşa	182.000
	Mîr-i mîrân-ı Rum	
Kırşehir ma'a Bozok	benâm-ı Süleyman Bey	480.000
Elbistan ⁶⁴	benâm-ı Koçi Bey	500.000
Mar'aş	benâm-ı Mustafa Bey veled-i Kızıl Ahmed Bey	453.000
Ulu-Burun ⁶⁵	benâm-ı Serrâc Ali	-
İspher ⁶⁶	-	-
5. Elviye-i Vilâyet-i 'Arab (=Şam) (vrk. 121a)		
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları
Şam	benâm-ı Ferhad Paşa mîr-i mîrân-ı mezbûr	2.000.000
Gazze ma'a Remle	benâm-ı Mustafa Bey	500.000
Kuds-i Şerîf	benâm-ı Kara Hasan Bey	350.000
Safed	benâm-ı Çavuş Sinan Bey	405.000
Haleb ⁶⁷	benâm-ı İsa Bey veled-i İbrahim Paşa	500.000
Trablus	benâm-ı Hürrem Bey veled-i İskender Paşa	455.000
Hama ve Hums	benâm-ı Çavuş Ahmed Bey	400.000
'Ayntâb	benâm-ı Muhammedşah Bey	288.000
Antakiyye	benâm-ı Çaşnigir Hüsrev Bey	255.000
Birecik ve Rum-kal'a	benâm-ı Zağarcı Ahmed Bey	170.000
Adana ⁶⁸	benâm-ı Pirî Bey veled-i Ramazan Bey	7.000.000
Tarsus ⁶⁹	benâm-ı Hüseyin Bey	150.000
Sis	benâm-ı Sekbanbaşı Mustafa Bey	205.000
6. Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir⁷⁰		
Livâlar	Sancakbeyleri	Hasları
Amid	benâm-ı Hüsrev Paşa Mîr-i mîrân-ı mezkûr	2.500.000
Çemişgezek	benâm-ı Mîr Hüseyin Bey	1.700.000
Ergani	benâm-ı ( ) veled-i Muhammed Paşa	200.000
Harput	benâm-ı Yiğit Ahmed Bey ⁷¹	353.000
Biği (Kiği)	benâm-ı Muhammed Bey	160.000
Arabgir	benâm-ı Kara Mustafa Bey	218.000
'Anâ ve Hît	benâm-ı Nasuh Bey	220.000

⁶⁴ "Elbistân ve Mar'aş 929 Cemâziye'l-âhiresinin 23 (üncü) günü (9 Mayıs 1523) Rum'dan ifrâz olunub Karaman'a ilhâk olundu ve bu günde Karaman'a Kayseriyye taht ta'yîn olunub beylerbeyi anda oturmak emr olundu" (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶⁵ "Rum'a ilhâk olundu. Mukaddemâ hâs idi, emîn zabt iderdi", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶⁶ "Ze'âmetdir", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶⁷ "Livâ-i Haleb'e tâbi' olan boybeyleri: Kürd İzzeddin heman buna hüküm yazılır uluca olduğün; Yar Ahmed Bey Avşârî veled-i Durak Bey; Arslan Bey za'im-i vilâyet-i 'Ârsuz; Aydoğmuş Bey Avşârî evlâd-ı Gündüz Murad ve İbrahim" (*Kanun-nâme*, vrk. 118^b).

⁶⁸ "Livâ-i Adana'ya tâbi' olan boybeyleri: Ahmed Bey veled-i 'Üzeyr; Hamza Bey veled-i Göçerli; Şeyh Ali veled-i Bülbül; Kuşyemüz oğlu; Evlâd-ı Kara İsa" (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁶⁹ "Livâ-i Tarsus'a tâbi' olan boybeyleri: Evlâd-ı Kosun, Evlâd-ı Ulaş; Evlâd-ı Gökçe; Evlâd-ı Esenlü; Evlâd-ı Mustafa Boydaklu; Çomak-Beglü", (*Kanun-nâme*, aynı yer).

⁷⁰ Söz konusu kanun-nâme mecmuasında Diyarbekir beylerbeyliğinin sancak taksimatını gösteren iki ayrı liste bulunmaktadır. İlk listede "Elviye-i Diyarbekir ma'a Kürdistan" başlığı altında 30 sancak (livâ)-ki bunların çoğu yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan bölgelerdir- zikredilmiş olup, bu sancaklar şunlardır: Livâ-i Mîrimîrân-ı Kara Amid ma'a Mardin, livâ-i Harburt, livâ-i Birecik, livâ-i Musul, livâ-i Ruha, livâ-i Kiği, livâ-i Ergani, livâ-i 'Anâ ve Hît, livâ-i 'Arabgir, livâ-i Deyr ma'a Rahba, livâ-i Çermik, livâ-i 'Aşâir-i Ulus, livâ-i Çemişgezek, livâ-i Eğil, livâ-i Hısn-ı Keyf, livâ-i Sincar, livâ-i Siverek, livâ-i Bidlis, livâ-i Atak, livâ-i Hizân, livâ-i Zerikî, livâ-i Gence, livâ-i Çüngüş, livâ-i Haçuk, livâ-i Soran, livâ-i 'İmadiyye, livâ-i Cezîre, livâ-i Sason, livâ-i Palu, livâ-i Çabakçur (vrk. 118^{a-b}). Fakat, bu listede çoğu sancakbeylerinin isimleri ve gelirleri belirtilmemiştir. İkinci listede ise "Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir" başlığı altında 12 sancak zikredilmiştir ve yöneticilerinin isimleri belirtildiği gibi, haslarının miktarları da gösterilmiştir (vrk. 121^b).

⁷¹ "Kemine Ahmed Bey", (vrk. 118^a).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

Musul	benâm-ı Hacı Bey	200.000
Ruha	benâm-ı Üveys Bey birâder-i Mustafa Paşa	200.000
Ulus (Aşâir-i Ulus)	benâm-ı Mahmud Çelebi	100.000
Beyre (Birecik)	benâm-ı Yayabaşı Sinan Bey ⁷²	130.000
Deyr (ve) Rahba	benâm-ı Abdurrahman Bey ki zâ'im-i eşher bûde	200.000
7. Vilâyet-i Mısır ma'a tevâbi'ihî⁷³ (vrk. 118b)		
Eyâlet-i Mekke-i müşerrefe	Şerif Berekât ibn-i Şerif Muhammed	
Eyâlet-i Medîne-i Münevvere	Şerif Berekât Muhammed b. Ca'bere	
Livâ-i Yenbû'	Ali bin eş-Şerif Ce'ârbi bin Hicâr	
Livâ-i Cidde	-	
Livâ-i Vilâyet-i Sa'id-i A'lâ	Ali bin Ömer	
Livâ-i Katiyye (Katya)	-	

⁷² “Sinan Bey, ki Aydın müsellemleri beyi idi”, (vrk. 118^a).

⁷³ Listede yer alan yönetici isimleri ise Kanun-nâme'nin “elkâb” kısmındaki açıklamalardan tespit edilmiştir (bkz. vrk. 2^a, 4^{a-b}, 5^a).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 283-296, ELAZIĞ-2002

FATİMÎLER DEVLETİNDE BİR TÜRK KOMUTAN ALPTEKİN

Alptekin as a Turk Commander in the Fatimid State

Aydın ÇELİK*

ÖZET

Alptekin, Abbasîler döneminde Bağdat'ta bir komutan idi. Ancak o, Abbasîlere karşı isyan etti ve adamlarıyla birlikte Dımaşk'a gitti ve orayı ele geçirdi. Dımaşk'ı ele geçirmesinden dolayı Fatimî halifesi Azizbillah büyük bir orduyla birlikte Dımaşk'a doğru harekete geçti. Savaşın neticesinde Alptekin yenildi (Ağustos 977) ve esir oldu. Halife Aziz onu ve adamlarını yanına alarak Fatimî Hilâfet merkezi olan Kahire'ye götürdü. Kahire'ye vardıktan sonra Azizbillah Alptekin'i komutanı ve danışmanı edindi.

Anahtar Kelimeler: Alptekin, Dımaşk, Fatimî, Azizbillah, Kumandan

SUMMARY

Alptekin was a Abbasîd commander in Bağdat in Abbasîd period, but revolted against to Abbasîd government Then he went to Damascus together his soldiers and held there, so the Fatimid caliph Azizbillah started action with a big army to Damascus. İn the end of war he was defeated (August 977) and became prisoner of war. Then caliph Azizbillah take him and his soldier away to Cairo that center of Fatimid caliphate. After they arrived to Cairo, Azizbillah appainted him commander Army and advisor.

Keywords: Alptekin, Damascus, Fatimid, Azizbillah, Commander

---

* Dr., Fırat Üniv. Fen Ed. Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ.

Alptekin ismi; *Alp* ve *Tekin* (*Tigin*) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir isimdir. *Alp*: Türk lehçelerinin tümünde bulunan eski bir kelime olup, “ *kahraman, cesur, yiğit* “ anlamına gelen ve daha çok askerî bir terim olarak kullanılan bir deyimdir. Bu kelime, Türkler arasında İslâmiyetten önce de kullanılan bir kelimeydi¹. *Tekin* (*Tegin*) : hükümdar ailesi mensuplarına yani genellikle prenslere ve hükümdar oğullarına “ *Tekin* (*Tegin*)” denilirdi. Aynı şekilde, *tek* kelimesinin fazilet, *in*’in de, adam anlamına geldiği, dolayısıyla *Tekin* kelimesinin; “ *muteber adam* ” demek olduğu belirtilmektedir². Bu durumda Alptekin kelimesinin, “ *kahraman (cesur) komutan* ” anlamına geldiğini veya buna benzer bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Alptekin isminin, ele aldığımız kaynaklarda farklı şekillerde yazıldığı ve yine ona nispeten farklı künyelerin verildiği görülmektedir³.

Türklerin, ilk Müslüman fetihleriyle birlikte İslâm şehirlerine doğru gruplar halinde gelişleri, Emevîlerin ilk halifesi Muaviye (M. 661-680) zamanından itibaren başlayarak devam etmiştir. Muaviye’nin Horasan Komutanı Ubeydullah b. Ziyad tarafından Buhara’dan getirilen ve 2000 okçudan ibaret olan, ilk Türk asker taifesinin Basra’ya yerleştirildiği belirtilmektedir⁴. Aynı dönemde Şam’daki sarayda da görev alan Türkler, daha sonra Basra şehriden, Haccac b. Yusuf zamanında bir garnizon olarak kurulan Horasan’ın yeni eyalet merkezi olan Vasıt şehrine nakledilmişlerdir⁵.

Her halükarda Emevîler döneminde İslâm şehirlerinde istihdam edilen Türklerin, Emevîlerin takip ettiği ırkçı politikalarından dolayı, önemli mevkilere getirilmediği ve daha ziyade garnizonlarda rütbesiz askerler olarak kaldıkları belirtilmektedir⁶.

Abbasîler başa geçtikten sonra Emevîlerden büsbütün ayrı bir siyaset takip ettiler. Onların, bütün Müslüman unsurları eşit tutan siyasetleri neticesinde, İslâm dinine girmiş olan muhtelif unsurlar, devletin gidişatında etkin olmaya başladılar⁷. Hatta kendilerine

¹ Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî – Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul, 1988, s. 93-94.

² Abdulkadir Donuk, *Aynı Eser*, s. 48-49.

³ *Heftekin, Elfekin ve Eftekin* olarak geçmekte, yine kendisine; *Ebu Mansur, et-Türkî, er-Râmî ve eş-Şerrâbî* (*Şîrazî*) lâkapları verildiği görülmektedir.

⁴ Ahmed b. Yahya Câbir el-Belâzurî, *Fütûhu’l-Bıldân* (Çeviren, Mustafa Fayda) Ankara, 1087, s. 597; Zekeriyâ Kitapçı, *Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, İstanbul, 1897, s. 31; Zekeriyâ Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabîi ve Tebea Tabîileri*, Konya, 1993, s. 138 –140. ; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000, s. 71-72 ; Aydın Sayılı – Richard N. Frye, “Selçuklulardan Evvel Ortaşark’ta Türkler”, *Bellekten*, c. X, S. 37, (1946), s. 105 vd. ; Ayrıca bakınız, Akdes Nimet Kurat, “Kuteybe Bin Müslim’in Hvârizm ve Samerkand’i Zabtı”, *Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, S. 5 (1948), s. 385 vd.

⁵ el-Balâzurî, s. 545; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler*, Ankara, 1985, s. 6; Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler*, s. 157; Kitapçı, *Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, s. 32-33; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 72.

⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 73-75 ; Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, II, Ankara, 1965, s. 195.

⁷ M. Şemseddin Günaltay, “Selçuklular Horasan’a İndiklerinde İslam Dünyası”, *Bellekten*, Ankara, c. VII, S.

“mevâlî” denen bu Gayr-ı Arap Müslümanlar, zamanla devletin idarî ve askerî kadrolarının büyük bir kısmını ele geçirdiler. Abbasîler zamanında halifelerin hassa orduları ve merkeze yerleştirdikleri ücretli muhafız birlikleri, daha ziyade Arap olmayan unsurlardan meydana geliyordu⁸.

Halife Me'mun zamanına (M.813-833) kadar Abbasîler devletinde ciddî bir yekûn tutmayan Türkler daha çok Anadolu'daki Adana, Tarsus ve Maraş gibi suğur (serhat) şehirlerinin yeniden tahkimi ve imarında görevlendirildiler⁹.

Ana tarafından Türk olduğu belirtilen Halife Me'mun, devlet idaresinin başına geçtikten sonra sistemli olarak Türkleri orduya almış ve Türk askerlerin sayıları kısa zamanda büyük bir sayıya ulaşmıştır. Artık Me'mun'un son zamanlarında ordunun idaresi Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Nitekim bu dönemde gelenler arasında Me'mun'un kumandanlarından ve daha sonraki yıllarda Mısır'da Tolunoğulları devletini kuracak olan Ahmed'in babası Tolun da vardı¹⁰.

Türklerin çok yoğun bir şekilde Abbasî İmparatorluğunda yer almaları ve devlet idaresinde tam yetki sahibi olmaları, annesi Türk olan Mu'tasım devrinde (M.833-842) zirveye doğru yol almıştır¹¹. Nitekim bu dönemde meşhur Samerra şehrinin Türklerin iskânı için kurulduğu bilinen bir husustur.

Daha sonraları Abbasîlere bağlı vilâyetlerde Arapların yerine Gayr-ı Arap olan Acemlerin divana kaydedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Makrizî¹², Mısır vilâyetindeki değişiklikle ilgili olarak : “Halife Mu'tasım başa geçince Türk kökenli askerleri çoğalttı, divana kaydetti. Mısır Valisi Kayder b. Nasr es-Safedî'ye, Mısır divanında bulunan Arapların kayıtlarının silinmesini ve maaşlarının kesilmesini emretti. Daha sonra bunların yerine mevâlî ve Acemler geçtiler”. demektedir. Nitekim buna örnek olarak da M. 866 yılında Mısır'da çıkan bir isyanda Mısır Emiri'nin bunu bastırmak için bir Türk birliğini gönderdiğini belirtmektedir. Makrizî¹³, Mısır'a gelen Türk ve diğer kavimlerin daha sonra buraya akmaya devam ettiklerini belirttikten sonra : “Türk dalgası, Tolunoğullarından beri görünmeye başlamıştı. Türkler, Memlükler döneminde artık Arapların rızık elde ettikleri delikleri bir bir kapatmaya başlamışlardı” şeklinde ifade

---

25 (1943), s. 60.

⁸ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 76.

⁹ Bkz. el-Belâzurî, s. 268-274; Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el- Hemezânî İbnu'l-Fakîh, *Muhtasar Kitabü'l-Büldân* (Editör, M. J. De Goeje), Beyrut, (H. 1302), s. 113-114

¹⁰ Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler*, s. 186; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 94-95; Aynı müellif, “Abbasîler Devrinde Türk Kumandanları”, s. 195.

¹¹ el-Belâzurî, s. 628.

¹² Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Beyânu ve'l-İ'râbu 'Amma bi Ardi Mısra mine'l-'A'rab*, İskenderiyye, (Tarihsiz), s. 104-105.

¹³ el-Makrizî, *Beyan*, s. 115.

etmektedir. Artık Halife Mu'tasım'dan sonra Türkler, sadece Emirü'l-ümerâlık değil, vilâyetlerdeki valilikleri, komutanlıkları da ellerine almışlardı. Kısaca Türkler artık sade bir asker olmaktan çıkıp, idareye bizzat yön verenler durumuna geldiler¹⁴.

İhşidilerden sonra Mısır idaresini ele geçiren Fatımîler devletinde, Türklerden ilk kez komutan ve paralı askerler edinen halifenin Azizbillah olduğu tarihçiler tarafından belirtilmektedir¹⁵.

Ancak, Türklerin Abbasî İmparatorluğu'nun merkezi olan Bağdat'taki etkinliği, daha sonra Büveyhoğullarının tasallutu ile azalmaya yüz tutmuştur¹⁶. Nitekim Muizzüddeve Ahmed'in Bağdat'a girmesi ve Halife el- Müstekfî'yi işkence ve hapis ile devre dışı bırakması neticesinde, Abbasî Hilâfeti tamamen Şîi Deylemlilerin egemenliğine girmiştir¹⁷. Tüm bu gelişmeler, Sünnî- Şîi çatışmasına¹⁸ ve dolayısıyla Türklerle - Deylemlilerin siyasette karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. İşte bu olayların yoğun olarak ortaya çıktığı el-Mutî'lillah döneminde (945- 974) orduda yer alan Türk komutanları arasında, daha önce Muizzüddeve'nin hizmetinde olan Alptekin de yer alıyordu. Muizzüddeve'nin Hacibi Sebüktekin'in ölümüyle yerine Türk taifesinin komutan olarak geçen Alptekin et- Türki'nin ismi böylece tarih sahnesine çıkmış oldu.

İbnu'l-Esîr tarafından geniş bir şekilde ele alınan bu dönemdeki olayları kısaca özetlemeden önce şunu belirtmek gerekmektedir ki biz, Alptekin'in, Muizzüddeve'nin yanına ne zaman, nasıl ve kaç yaşında geldiği hakkında her hangi bir bilgiyle karşılaşmadık. Sadece Şirazî lakabının kendisine verilmesinden hareketle Şiraz'dan geldiği ihtimal dahilinde olmaktadır. Alptekin'in Türk birliğinin komutanı olmadan önceki hayatı hakkında bildiklerimiz ne yazık ki, sadece onun, Muizzüddeve Ebî'l-Hüseyn b. Büveyh ed-Deylemî'nin Hacibi Sebüktekin'in komutanlığında yer alan Türk birliğinin emrinde rütbeli bir asker olup, orduya girmeden önce Muizzüddeve'nin hizmetinde bulunmuş olmasıyla sınırlıdır.

Muizzüddeve'nin 28 Mart 966 yılında ölümüyle, yerine oğlu Bahtiyar geçti.

¹⁴ M. Şemseddin Günaltay, " Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişinde Türklerin Rolü ", *Belleten*, Ankara, c. VI, S. 23-24, (1942), s. 205. Geniş bilgi için bakınız, Zekerya Kitapçı, *Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, s. 2, 75-78; Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler*, s. 196- 214; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 98 vd. ; Zekeriya Kitapçı, " Türk Tarihinin İslam Tarihi İle Birleşmesi ve Bütünleşmesi", *F. Ü. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, 1990, s. 282.

¹⁵ Bkz. Tacuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Celeb Râgıb İbn Müyesser, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır* (Tahkik, Eymen Fuad Seyyyid), Kahire, 1981, s. 176; Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâ'izu ve'l-İ'tibaru bi Zikri'l- Hutati ve'l-Âsâr*, c. II, Kahire, 1270, s. 285.

¹⁶ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara, 1990, s. 16.

¹⁷ Bkz. Dâî İdris İmamuddin, *Tarihu'l-Hulefâi'l-Fatimiyyin bi'l-Mağrib* (Tahkik, Muhammed Ya'lâvî), Beyrut, 1985, s. 647-648.

¹⁸ M. Şemseddin Günaltay, "Selçuklular Horasan'a İndiklerinde İslam Dünyası", s. 82-84. Geniş bilgi için bakınız, Vefa Muhammed Ali, *el-Hilâfeti'l-Abbasiyye fi 'Ahdî Tasalluti'l-Büveyhiyyin*, İskenderiyye, 1991, s. 64-70.

Muizzüddeve ölümü esnasında Bahtiyar'dan Türk Komutan Sebüktekin ile ilişkilerini iyi tutmasını tavsiye etmiş olmasına rağmen, Deylemlilerle Türkler arasında meydana gelen olaylardan dolayı Bahtiyar bunu başaramamıştır¹⁹. Nitekim M.973-974 yılında Ahvaz şehrinde Türklerle Deylemliler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar bütün Irak'a yayılınca, Bahtiyar, Hacibi Sübüktekin et-Türkî'yi Bağdat'ta yerine bırakarak askerleriyle birlikte Ahvaz'a yürüdü. Ancak Bahtiyar b. Muizzüddeve askerleriyle birlikte Ahvaz'da bulunduğu sırada, bir Türkle bir Deylemli arasında çıkan kavga, kısa sürede her iki tarafın silâhlarını çekip şehir dışında savaşmak için hazırlık yapmalarına neden oldu. Duruma müdahale eden Bahtiyar b. Muizzüddeve işe Türk komutanlarının tutuklanması ile başlayınca, Türkler kaçıp gittiler. Bunun üzerine Bahtiyar, Sebüktekin'in tüm iktâ'larına el koydu ve Türkler'in Basra'da öldürülmeleri için kanlarını helal saydı. Artık, Bahtiyar'la Sübüktekin bu olaylardan sonra birbirine düşman oldular. Bahtiyar'ın yaptıklarına mukabil, Sübüktekin beraberindeki Türklerle birlikte Bahtiyar'ın sarayını bastı ve onun sahip olduğu her şeye el koydu (1 Ağustos 975). Sübüktekin'in Sünnî olmasından dolayı, Bağdat halkı kendisini desteklemiştir. Sünnî – Şîî çatışmasına dönüşen gelişmeler, her iki taraftan çokça insanın ölmesine neden oldu. Çatışmaların sonucunda Sünnîler galip geldi²⁰.

Bu esnada Sübüktekin'in direktifleriyle Halife Mutî'lillah Hilâfetten azledilerek, yerine oğlu Ebu'l-Fazl Abdülkerim et-Tâî'lillah getirildi²¹.

Türklerin Bağdat'ta yaptıklarını haber alan Bahtiyar, şehri ele geçirmek ve Türklerle savaşmak için harekete geçti. Bunu başarabilmek için de etraftaki vilâyetlerden ve amcası Rüküddeve'den yardım talebinde bulundu. O, yardımların gelmesini beklerken, Türkler de Sübüktekin'in komutanlığında Vasıt'a doğru ayrılıp gittiler. Giderlerken yanlarına Halife Tâî'lillah ile el-Mutî'lillah'ı da alıp götürdüler. Bir müddet sonra Mutî'lillah ve Sübüktekin burada vefat etti. Sübüktekin'in vefat etmesi üzerine Türkler, ileri gelen komutanlardan Alptekin et-Türkî'yi kendilerine komutan seçtiler²². Türkler Vasıt yakınlarında 50 gün müddetle zaman zaman Bahtiyar'la yaptıkları çatışmalarda Bahtiyar'ı zor durumda bıraktılar. Ancak bu esnada Bahtiyar'ın amcası oğlu Adudüddeve'nin bir orduyla Vasıt'a ulaştığını haber alan Alptekin, yanındakilerle

¹⁹ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Çeviren, Ahmet Ağırakça), İstanbul, 1987. c. VIII, s. 496, 540.

²⁰ İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 546; Abdullan b. Aybek ed-Devadârî, *Dürretü'l-Mudiyeye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fatmîyye*, (Tahkik, Salahuddin Münecid), Kahire, 1961, c. VI, s. 167; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c. II, s. 113.

²¹ Ebu Ya'lâ Hamza İbnu'l- Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk* (Neşr. H. F. Amedroz), Beyrut, 1908, s. 11.

²² Devadârî ise bu konuda İbnu'l-Esîr ve İbn Kesîr'den farklı olarak ; Sübüktekin'in savaşta öldürüldüğünü yine Sübüktekin'in kendi yerine Alptekin eş- Şerrabî'yi bıraktığını belirtmektedir. Bkz. Devadârî, c. VI, s. 167.

birlikte Bağdat'a geri dönüp, burada savaşa devam etmek zorunda kaldı. Ancak o Bağdat'a ulaştığında şehir dört bir yandan kuşatılmış ve tüm erzak yolları Bahtiyar'a destek olarak gelen taraftarları tarafından kesilmişti. Bundan dolayı kısa zamanda şehirde fiyatlar yükseldi ve çapulcular şehri yağmalamaya başladı. Bu şartlarda Adududdevle ile savaşa tutuşan Alptekin ve beraberindeki Türkler savaşta mağlup olup, çok fazla kayıp verdiler (30 Ocak 975). Savaşı kaybeden Alptekin, yanındaki bir miktar askerle birlikte Tikrit'e gidince Adududdevle Bağdat'a girerek hükümdarlık sarayına yerleşti²³.

Alptekin'in Tikrit'e gidişinden bahsetmeyen Devadârî ve Makrizî, Deylemliler'e yenik düşen Türklerin etrafa dağıldıkları, bir kısmının Musul'a bir kısmının Adududdevle'nin emanına girdiği, Alptekin'in ise yanına aldığı 400 kişilik seçme süvari grubuyla birlikte, Fırat nehrine doğru yönelerek Rahbe'ye vardıklar konusunda hem fikirdirler. Ancak Makrizî, Alptekin'in, ardından Dımaşk'a bağlı Havşeb denen bir köye (karye) gittiğini belirtirken, Devadârî ise Rahbe'den sonra Cûsiye²⁴ köyüne gittiklerini belirtmektedir²⁵.

Muhtemelen Alptekin, Tikrit'te belli bir hazırlık yaptıktan sonra, yanına aldığı adamlarıyla birlikte Humus şehrine doğru gitti. Yanındakilerle birlikte şehre yakın bir yerde konakladı. Bu dönemde Dımaşk, Fatımîlerin egemenliği altındaydı. Alptekin'in Dımaşk'ı ele geçirmek üzere geldiğini haber alan Muizzüddinillah'ın Dımaşk Emiri Zalim b. Mevhûb el-'Ukaylî, Dımaşk Valisi Ebu Mahmud İbrahim b. Ca'fer'den asker talebinde bulundu ve asker aldıktan sonra derhal Alptekin'in üzerine yürüdü. Alptekin, adamlarına ve atlarına zırh giydirip hazır vaziyette beklerken, Haleb hâkimi Ebu Tağlib b. Hamdan'ın kölesi Bişâretü'l-Hâdim'in ona destek göndermesi üzerine Zalim, her hangi bir şey yapamadan geri dönmek zorunda kaldı. Öte yandan Fatımî kuvvetlerinin zayıflığını anlayan Alptekin ise ilerlemeye devam ederek, bu kez Dımaşk varoşlarına kadar geldi ve orada konakladı (364/975)²⁶.

Alptekin'in Dımaşk varoşlarında bulunduğu esnada, eski emirin yerine Dımaşk emiri olarak, Reyyan b. el-Hadîm göreve atanmıştı. Henüz Fatımîler tarafından ele geçirilen bu şehir, farklı mezhebe tabi olan ve halkla kaynaşmamış olan Mağribli

²³ İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 546-547,552-557; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Çeviren, Mehmet Keskin), İstanbul, 1995, s. 471, 476; Cemaluddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî el -Atabekî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısra ve'l-Kahire*, Beyrut, 1992, c. IV, s. 112; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, c. II, s. 113-114.

²⁴ Cûsiye; Humus şehrine bağlı 6 fersah mesafede olup, kalesi bulunan bir yerleşim birimidir. Hamevî, c. II, s. 175.

²⁵ Bkz. Devadârî, c. VI, s. 167. Makrizî, Hıtat, c. II, s. 9.

²⁶ İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 564-565. Devadârî, c. VI, s. 168. Makrizî, c. II, s. 9. Emine Beytar, *Mevkîfî Umerâi'l-Arab bi 'ş-Şâm ve'l-Irak Mine'l-Fatımîyyîn Hattâ Evâhiri'l-Karni'l-Hâmis'il-Hicrî*, Dımaşk, 1980, s. 66; Muhammed Cemaluddin Surur, *Siyasetü Fatımîyyîne'l-Hariciyye*, Kahire, 1994, s. 135.

askerlerin yaptıklarından son derece mağdurdur. Nitekim Devadârî²⁷, bununla ilgili olarak : “*Bu esnada, Dimaşk en kötü zamanını yaşıyordu. Meğâribe şiddetli bir savaş neticesinde şehri ele geçirmiş savaş sonrasında şiddet baskı ve zulüm uygulamaya başlamıştı. Dimaşk'ta mal servet ve yaşama zevki kalmamıştı. Bu zulüm şurta görevlisi İbnu'l-Maverd olarak bilinen kişi ve cemaati tarafından yapılıyordu. Halkın Ebû Mahmud'a yaptığı şikâyetle yerine geçen İbn Hamza da aynı baskıları devam ettirmiş, ancak bu zulümlerin önü alınamamış ve Dimaşk halkıyla Meğâribe arasında süren çatışmaların ardı arkası kesilmemiştir*” demektedir.

İşte Dimaşk halkı tüm yapılan bu baskılardan dolayı, şehrin ileri gelen yaşlılarından oluşan bir kesimi Alptekin'e göndererek yönetimi şikâyet edip, kendilerini Mısırlıların zulmünden kurtarmasını talep ettiler. Şehir halkı gerçekten de daha önceki emir zamanında yapılan zulümlerden son derece mustarip olmuştu. Emir, tüm gayretlerine rağmen, bir türlü çapulcuların şehirde yaptıklarına engel olamamıştı²⁸. Diğer yandan Alptekin'in Dimaşk'a vardığı zaman Fatimî askerleri, Bizans İmparatoru İean I. Çimiskes'in (969-976) Suriye üzerine harekete geçtiği haberi üzerine hep birlikte düşmanı karşılamak için Trablus şehrine gitmişlerdi. Fatimî askerlerinin şehirde bulunmaması ve halkın da idareden memnun olmaması neticesinde, Alptekin Dimaşk'a savaşmadan girdi. Hızla ilerleyen büyük Bizans ordusu Ba'albek'i aldıktan sonra Dimaşk'a da gireceği korkusu etrafa yayıldı. Buna karşı önlem almaya çalışan Alptekin, Bizanslılarla 30 000 dinar haraç toplanması karşılığında şehrin yağmalanmaması konusunda antlaşma yaptı. Belirtilen miktarın ödenmesiyle, Bizanslılar şehri Alptekin'e bırakarak Dimaşk'tan ayrılıp Trablus'a gittiler²⁹. Böylece Dimaşk'ta Fatimî adına okunan hutbe, yeniden Abbasî halifesi Tâ'îlillah adına okunmaya başlandı. Şehrin idare yetkisini alan Alptekin, şehir güvenliğini bozanları ve yağma yapanların kökünü kazıdı, yine Dimaşk'ın civar köylerini istilâ eden Bedevî Arapları da temizledikten sonra, kendisini ispatlayarak böylece halkın güvenini kazandı. Bu sayede hem taraftarları arttı hem de ekonomik yönden iyi duruma geldi³⁰.

İbnu'l-Esîr'in anlattığına göre, Alptekin, Fatimî halifesi Muizzlidinillah'a mektup

²⁷ Devadârî, c. VI, s. 166-167.

²⁸ Bkz. İbnu'l- Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 11; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 67.

²⁹ Devadârî, c. VI, s. 169-171. Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 9. Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâbu'l-Mukaffâ el-Kebîr* (Tahkik, Muhammed Ya'lâvî), Beyrut, 1987, s. 295; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 68-70; Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*(Çev, Fikret Işıltan), Ankara, 1995, T.T.K., s. 269.

³⁰ İbnu'l- Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 12; İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 565; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 9. Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Kahire, (Tarihsiz), c. II, s. 115; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 67.

yazarak şerrinden korunmak için ona bağlılığını bildirmiş, bunun üzerine Muizzlidinillah kendisine hil'at giydirip, yeniden buraya vali atamak istediğini Alptekin'e iletmişti. Fakat o çekindiği için Muizzlidillah'ın kendisine yaptığı bu davetine icabet etmemiştir. İbn Kalânîsi³¹ ise Alptekin'in Dimaşk'ta gerçekleştirdiği idarî, siyasî ve iktisadî başarıları, dönemin Fatimî halifesi Mu'izzlidinillah'ın dikkatini çekmiş ve bu nedenle de onu kazanmak için mektup yazarak, kendisine; itaat etmesi halinde onu yeniden Dimaşk'a vali olarak atayacağını, ancak Alptekin'in bu teklife güvenmediğinden dolayı, mektubuna olumlu cevap vermediğini, belirtmektedir.

Her halükârda Alptekin'in kendisine itaatten uzak durduğunu anlayan Muizzlidinillah, Dimaşk'a göndermek üzere bir ordu hazırladı. Ancak halifenin ölümü üzerine bu ordu hemen harekete geçemedi. Mısır ordusunun gelemediğini anlayan Alptekin, tüm Şam vilâyetlerini (Suriye) nüfuzu altına almak istedi ve bu amaçla askerleriyle birlikte, bu kez Fatimî idaresinde bulunan Sayda şehrine saldırdı. Alptekin, buranın valisi İbnu'ş-Şeyh'in askerleriyle, şehir dışında girdiği savaşı kazanıp bir çok Mağribli askerî öldürdü. Ardından Akka ve Taberiyye şehrine saldırdı ve aynı şekilde yağma ve öldürmeleri burada da gerçekleştirdikten sonra yeniden Dimaşk'a geri döndü³².

Alptekin'in son yaptıklarını haber alan Muizzlidinillah'ın yerine geçen oğlu Halife Azizbillah (365-386/976-996) da babasının Alptekin'e gönderdiği mektuptaki teklifleri yineledi. Ancak Alptekin, ona verdiği cevapta : “ *Ben bu ülkeyi kılıçla aldım. Burada, ne kimseye itaat eder, ne de bu konuda bir şeyi kabul ederim* ” diye yazdı³³.

Mektuba canı sıkılan Halife Azizbillah, son durumu Veziri Yakub b. Killis'le istişare ettikten sonra, Suriye'yi yeniden itaati altına almak için Fatimîlerin Mısır fatihi Cevher komutanlığında bir orduyu Dimaşk'a göndermeye karar verdi. Mısır ordusunun kendisine doğru geleceğini haber alan Alptekin, Dimaşklıları toplayarak onlara; istemedikleri taktirde buradan ayrılacağını, bildiren bir konuşmayla hitap ettikten sonra, Dimaşklıların buna razı olmayıp kendisiyle birlikte sonuna kadar savaşacaklarına yemin etmeleri üzerine Dimaşk'ta kalıp, onlarla birlikte şehri savunmaya karar verdi³⁴.

Cevher, Remle'ye geldikten sonra Alptekin'e mektup yazarak, kendisine Azizbillah'ın kıymetli hediyelerle birlikte eman verdiğini ilettili. Ancak, Alptekin teşekkür etmekle birlikte, Dimaşklıların bunu kabul etmediklerini belirten cevabını gönderdi.

Alptekin'in savaşmakta ısrar ettiğini anlayan Cevher, M.976 Temmuz ayında

³¹ İbnu'l- Kalânîsi, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 12.

³² İbnu'l- Kalânîsi, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 15; İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 565-566; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 9; Muhammed Cemaluddin Surur, *Siyasetü Fatimîyyine'l-Hariciyye*, s. 136; Emine Beytar, *Mevkîfu Umerâi'l-Arab bi'ş-Şâm ve'l-İrak*, s. 68.

³³ İbnu'l- Kalânîsi, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 15.

³⁴ Aralarında geçen dialog için Bkz. İbnu'l- Kalânîsi, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 15-16.

Dimaşk'a gelerek şehri muhasara etti. Alptekin ise Cevher gelmeden önce her türlü gıda tedarikinde bulunmuş ve şehrin surlarını onararak önüne geniş bir hendek kazdırmıştı. Ayrıca halkı savaşa hazırlayan Alptekin, bozgunculuk yapan bir çeteyi de silâhlendirerek şehri savunmaya hazırlanmıştı. İki ay kadar süren muhasaradan sonra zor durumda kalan Alptekin, Karmatîlerin lideri Hasan b. Ahmed'e haber göndererek kendisinden yardım talebinde bulundu. Alptekin'in isteğine olumlu cevap veren Hasan el-Karmatî, adamlarıyla birlikte Ahsa'dan yola çıktı. Karmatîlerin geldiğini öğrenen Cevher, sürdürdüğü muhasaradan vazgeçerek geri çekilip, Remle şehrine doğru gitti. Burada kendisine yetişen Alptekin ve Karmatîlerin askerleri Remle'nin suyunu kesince zor durumda kalan Cevher, bu kez Askalan şehrine sığınmak zorunda kaldı. Alptekin ve Karmatî ordusu peşlerinden gidip bu kez Askalan'ı muhasara ettiler. Kış mevsiminden dolayı denizden yardım alamayan Cevher'in askerleri açlıktan son derece perişan duruma düştü ve bu yüzden şehirde pahalılık baş gösterdi. Tüm bu olumsuz şartlar, Cevher'i, Alptekin'e barış teklif etmek zorunda bıraktı. İbnu'l-Esîr'in her iki komutanın görüşmesiyle ilgili olarak aktardığı cümlelerde, karşılıklı dinî içerikli duygusal bir konuşmanın yapıldığı ve Cevher'in Alptekin'e çok miktarda mal teklifinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapılan antlaşma gereği, Cevher ve askerleri Alptekin'in kılıcının altından geçmek suretiyle şehri terk edeceklerdi. Kurtulmak için başka alternatif kalmayan Cevher, bu gurur kırıcı şartı da kabul etti. Bunun üzerine Alptekin, kılıcını sur üzerine astı ve Cevher ve adamları onun kılıcının altından geçerek şehri terk edip Kahire'ye doğru yol aldılar. İşte bu görüşmeden sonra anlaşma sağlanıp Karmatî liderinin yanına dönen Alptekin'e, Karmatî lideri, hata yaptığını, Cevher'in daha sonra büyük bir orduyla yeniden saldıracağını, söylediğinde, Alptekin ona: “ *Ben ona söz verdim, sözümde duracağıma yemin ettim. Antlaşmamı bozamam*” dedi³⁵.

Cevher, askerleriyle birlikte Kahire'ye vardıktan sonra halifeye durumun ciddiyetinden bahsetmiş, zaten Suriye'ye gitmek için hazırlık yapmakta olan Halife Azizbillah, ona kızdıktan sonra, kendisinin de iştirak ettiği son derece büyük bir orduyla,

³⁵ İbnu'l- Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 16-18; Yahya b. Saîd el- Antakî, *Tarih* (Editör: L. Cheikho, B. C. Carra De Vaux, H.Zayyat), La Durbeco, 1954, s. 154-155; İbnu'l-Esîr, c. VIII, s. 566-568; İbn Kesîr, XI, s. 477; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10; Makrizî, *Mukaffâ*, s. 266, 350-352; Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatimyyîn el-Hulefâ* (Tahkik, Cemaluddin Şeyyal), Kahire, 1948 ; (II ve III. cildin tahkiki, Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire, 1996, I, s. 294; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, c. II, s. 113; Muhammed Cemaluddin Surur, *Siyasetü Fatimyyîne'l-Hariciyye*, s. 136-137; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-İrak*, s. 73-74; Benzer gelişmelerden bahseden el-Antakî farklı olarak verdiği bilgide, Cevher'le Alptekin'in yaptığı antlaşmada; Gazze'den Mısır'a kadar olan yerler Meğaribe (Fatmîler)'ye, Askalan'dan itibaren geride kalan şehirlerin ise Alptekin'e bırakılacaktı, yine Alptekin'e kalan bölgede hutbe Halife Aziz adına okunmaya devam edecek, haraç malları ise Alptekin'e kalacaktı, şeklinde bir hususun olduğunu belirtmektedir. Bakınız, s. 154-155.

yine Cevher'in komutanlığında Dimaşk'a doğru yola çıktı³⁶.

Halife Aziz'in geliş haberini alan Alptekin, Karmatî lideriyle birlikte civardan topladığı çok sayıdaki Bedevî Araplarla birlikte Remle'de karargâh kurdu. Her iki taraf arasında savaşın başlamasından kısa bir müddet sonra Azizbillah, Alptekin'in savaştaki kahramanlığına hayran kalmış ve kendisine gönderdiği elçiyle itaatine girdiği taktirde kendi ordusunun başkomutanı ve danışmanı tayin edeceğini bildirdiğinde, Alptekin : "Mü'minlerin Emirine söyle ; eğer bu teklif bana daha önce yapılışaydı sür'atle gider, bu teklifi kabul edip ona intisap ederek itaatine girerdim. Fakat şimdi artık mümkün değil. Gördüğün gibi gelişmeler tamamen aksi istikamette vuku bulmuştur." dedi. Nihayetinde her iki taraf arasındaki savaşta Alptekin yenildi (Ağustos -Eylül 977)³⁷.

Savaştan sonra ele geçirilemeyen Alptekin için Azizbillah, onu getirene 100 000 dinar ödül koydu. Muharebenin bitiminde atıyla kayıplara karışmayı başaran Alptekin, bir tanıdığıının evine sığınınca, ev sahibi verilen ödülün dolayısı ile Azizbillah'a haber vererek Alptekin'i onun adamlarına teslim etti. Öldürüleceğini sanan Alptekin, halifenin büyük ikram ve izzetiyle karşılaştı. Halife kendisine ayrı bir çadır kurulmasını emretti ve kendisine kıymetli hediyeler sundu. Ardından da esir aldığı adamlarıyla birlikte Alptekin'i Mısır'a götürdü³⁸.

Azizbillah'ın ordusuyla birlikte Kahire'ye gelen Alptekin'in askerleri, Fatimî ordusunun paralı askerleri statüsüne alınarak *Hâretü'l-Etrak (Türklerin Mahallesi)* denen mahalleye yerleştirildiler³⁹.

Fatimîler Devleti Kuzey Afrika'da kurulmuş ve tabiatıyla o bölgeden teşekkül ettirilen Mağribli askerlerle Mısır'ı ele geçirmiştir. Bundan dolayı Fatimî ordusu ilk etapta Kuzey Afrika (Mağrib)'in, Kutame, Züveyle, Sinhace, Barkiyye gibi Berberî kabileleri ve azınlık olarak da Sekalibe (Slav) kökenli idiler. Bunlar, geldikleri bölgeye nisbeten *Meğâribe* denmiştir. Halife Mu'izz onları kendisine yakın seçmiş ve her türlü idarî mekanizmalarda olduğu gibi ordu teşkilâtında da onlara daha çok yer vermişti⁴⁰.

³⁶ Makrizî, *Mukaffâ*, s. 352. Makrizî, *İtti'az*, I, s. 294-295; Muhammed Cemaluddin Surur, *Siyasetü Fatimîyyine'l-Hariciyye*, s. 137; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 75.

³⁷ Antakî, s. 155; İbnü'l-Esîr, c. VIII, s. 568-569; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10; Makrizî, *İtti'az*, c. I, s. 295; Devadârî, c. VI, s. 188; Muhammed Cemaluddin Surur, *Siyasetü Fatimîyyine'l-Hariciyye*, s. 138; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 75-76.

³⁸ İbnü'l- Kalânîsi, *Zeylu Tarihi Dimaşk*, s. 19; İbnü'l-Esîr, c. VIII, s. 568-569; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10; Antakî, s. 155. Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, c. II, s. 115; Emine Beytar, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi's-Şâm ve'l-Irak*, s. 76.

³⁹ Bkz. Aydın Çelik, " Fatimîler Döneminde Kahire Şehri" (Basılmamış Doktora Tezi), *Fırat. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ, 2001, s. 70.

⁴⁰ Muhammed Hamdî Münavî,, *Vezâretü ve'l-Vüzerâu fî 'Ahdî'l-Fatimîyyîn*, Kahire, 1970, s. 171; Abdulmun'im Macid, *Nuzumu'l-Fatimîyyîn ve Rüsûmuhum*, Kahire, 1955, s. 307; Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fatimîyye fî Mısır*, Kahire, 1992, s. 279; Ahmed Muhtar el-İbadî, *fî Tarihi'l-Abbasi ve'l-Fatimî*, Beyrut, (Tarihsiz), s. 267.

Fatimî ordusu Dımaşk (Suriye)'ta Alptekin'in adamları ve Karmatîler tarafından zor durumda bırakılmaları ve Alptekin'in savaşta üstün maharetleri, Fatimîlerin ordu teşkilatında yeni bir oluşuma girmelerini lüzumlu hale getirmiştir. Halife Azizbillah, Türk komutan Alptekin'in ordusuyla karşılaştığında buna bizzat şahit olmuş ve döndükten sonra Veziri Yakub b. Killis ile yaptığı istişarede ordu teşkilatında ıslahat yapmaya karar verdiler. Bu ıslahatın en önemli ayrıcalığı Türkler ve Deylemlilerin Fatimî ordusuna alınmasıdır. Türklerin paralı askerler olarak orduya alınmasıyla Fatimî ordusu askerî yönden yeni bir oluşuma girdi⁴¹. Nitekim Devadârî : “ *Onun (Alptekin) Mısır'da, Irak'taki gibi (düzene göre oluşturulmuş) askerleri oldu*” demekle aslında bu dalda meydana gelen ilk değişikliğin tezahüründen söz etmektedir. Yine aynı müellif, daha sonraki yıllarda cereyan eden olaylardan bahsederken, Alptekin'in Vezir Ya'kub'a hediye ettiği Bultekin'in ordusunda çok sayıda ok kullanan askerinin bulunduğunu belirtmesi de askerî alanda meydana gelen değişikliğin bir sonucu olsa gerektir. Zira Türk ordusunda okçuların ayrıcalıklı bir yeri olduğu bilinen bir husustur.

Azizbillah, Alptekin'i Kahire'ye götürdükten sonra kendi sarayına yakın güzel bir evi dayayıp döşettikten sonra orada ikamet ettirdi. Adamlarını ise paralı askerler olarak edindi. Alptekin'i en iyi komutanları arasına kattı ve tüm komutan, ümerâ ve devlet ricalinin onu davet etmesini emretti. Yine Alptekin'e hil'at giydirdi ve geniş miktarda iktâ arazisi tahsis etti⁴². Böylece devletteki konumu bir hayli yüceldi. Nitekim Devadârî⁴³, Alptekin'le Halife Azizbillah'ın hukuku hakkında : “ *Efendisinin Alptekin'le olan dostluğu baba-oğul gibiydi*” şeklinde ifade etmektedir. Azizbillah'ın kendisine tanıdığı bu imkânlardan dolayı son derece memnun kalan Alptekin, onun hakkında : “*Efendim Azizbillah'la birlikte oluşumdan dolayı güzel bir hayat sürdürdüm ve cömertliği ve ihsanı ile beni kendisine bağladı*” dedi. Onun böyle dediği haberi Halife Azizbillah'a ulaştınca : “*Ben adamlarımın üzerinde altın, gümüş ve mücevherler görmek isterim, onların benim tarafımdan at, elbise, arazi ve akar sahibi olmaları beni sevindirir.*” dedi⁴⁴.

Makrizî⁴⁵ ise onun Hilâfet merkezi Kahire şehrindeki durumu hakkında şöyle

⁴¹ Eymen F. Seyyid, *ed-Devletü'l-Fatimyye fi Mısır*, s. 280; Yaacov Lev, “Army, Regime and Society in Fatimîd Egypt 358-487/968-1094” *International Journal of The Middle Eastern Studies*, Vol., 19 (1987), s. 337, 342.

⁴² İbnu'l- Kalânîsî, *Zeylu Tarihi Dımaşk*, s. 20-21; Antakî, s. 155; İbn Kesîr, c. XI, s. 478; Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10; Makrizî, *İtti'az*, I, s. 295; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c. II, s. 115. Yaacov Lev, “The Fatimid Vizier Ya'qub İbn Killis and Begining of the Fatimid Administration in Egypt”, *Der İslam*, Vol., 58 (1981), s. 242.

⁴³ Devadârî, c. VI, s. 141.

⁴⁴ Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10; Abdulmun'im Sultan, *Mucteme'u'l-Mısırî fi'l-'Asri'l-Fatimî*, Mısır, 1980, s. 56; Tağriberdî, c. IV, s. 129; Makrizî, *İtti'az*, I, s. 295.

⁴⁵ Makrizî, *Hutat*, c. II, s. 10. Makrizî burada Alptekin'in ölüm tarihi olarak, H. 372 yılını vermekle birlikte, diğer kaynaklar onun ölüm tarihi olarak H. 368 yılı geçmektedir.

demektedir: “ Onun (Alptekin) hakkında halkın “ Bu Türk de kimdir ?” dedikleri haberi ulaşınca, onun en iyi şekilde halka arz edilmesini emretti. Dolaştırılması tamamlanınca kendisine çok miktarda mal hibe etti; hil’at giydirdi ve diğer ileri gelenlerin kendisini (Alptekini) evlerine davet etmelerini emretti. Herkes bunu yaptı. Kendisine at verildi (Ata bindirildi). Ardından Aziz kendisine “ Adamlarımın davetini nasıl buldun ?” diye sordu. O, “ Mükemmel buldum Ey Efendim ? ikram ve cömertlikten başka bir şey görmedim” dedi. Alptekin, av ve geziye çıkmaya başladı. Daha sonra Aziz, adamları olan Türkler ve Deylemlileri onun emrine verdi. Onu hacibi ve hassasından edindi. Bu hal üzere H. 372/982 yılında ölünceye kadar devam etti. Alptekin öldüğünde Halife Aziz, veziri Yakub b. Killis’i Alptekin’i zehirlemekle itham etti. Çünkü Halife katında mevki yükseliyordu. Bu nedenle Yakub’u bir müddet hapsetti sonra yeniden serbest bıraktı” demektedir.

Yönetimde söz sahibi ve kibirli olan Alptekin, Azizbillah’ın Veziri Yakub b. Killis tarafından kıskanılmaya başlandı. Aralarında düşmanlığın meydana geldiğini belirten tarihçiler, Alptekin’in, Vezir Yakub tarafından zehirlendiğini belirtmektedir. Alptekin’in H. 368/ M. 978 yılında ölümüne son derece üzülen Halife Azizbillah, veziri Yakub’u tutuklayıp yaklaşık 40 gün cezaevinde tuttu ve 500 000 bin dinar parasını müsadere etti. Ancak daha sonra onu eski görevine yeniden iade etmiştir⁴⁶.

Sonuç olarak, Alptekin’in bir asker ve komutan olarak son derece yüksek bir manevra yeteneğine ve teşkilatçı bir kimliğe sahip olduğu gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Nitekim onun yanına aldığı birkaç yüz kişilik birliğiyle – şartlar müsait dahi olsa- Dımaşk’a girmesi ve bu şehirin korunması ve idaresiyle ilgili olarak takip ettiği siyaset onun bu özelliklerini göstermektedir. Nitekim Alptekin gerektiğinde şehirde yağma ve talan yapan çapulcuları dahi kendi safında savaştırmasını bilmiş ve bu teşkilatçı yönü sayesinde de Cevher’in büyük ordusunu zor durumda bırakabilmiştir. Onun bu hususiyetlerini fark etmiş olan Fatımî halifesi böylece ilk kez Türkleri paralı asker olarak orduda istihdam etmiş ve onlardan komutanlar edinmiştir. Dolayısıyla Fatımî ordusu Alptekin’le birlikte yeni bir askerî yapılanmayla tanışmış oldu.

Alptekin’in güçlü askerî ve siyasî kimliği yanında aynı zamanda üstün ahlâkî meziyetlere de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cevherle yaptığı antlaşmanın yanlış olduğunu kendisine söyleyen Karmatî liderine “ Ben verdiğim sözden dönmem” demesi, bu yönünü göstermektedir.

⁴⁶ İbnu’l-Esîr, c. VIII, s. 570; Tağriberdî, IV, s. 137-138; İbn Kesîr, XI, s. 479; Ancak Yaacov Lev, Alptekin’in vezir Yakub b. Killis tarafından zehirlendiğine katılmamakta ve Alptekin’in öldüğü esnada Vezir Yakub’un cezaevinde bulunduğunu belirtmektedir. Bakınız, Yaacov Lev, *The Fatimid Vizier Ya’qub İbn Killis*, s. 242.

BİBLİYOGRAFYA

- ALÎ, Vefa Muhammed, el-Hilâfetu'l-Abbasîyye fi 'Ahdi Tasalluti'l-Büveyhiyyîn, İskenderiyye, 1991.
- BEYTAR, Emine, *Mevkifu Umerâi'l-Arab bi'ş-Şâm ve'l-Irak Mine'l-Fatimîyyîn Hattâ Evâhiri'l-Karni'l-Hâmis'il-Hicrî*, Dimaşk, 1980.
- ÇELİK, Aydın, “ Fatimîler Döneminde Kahire Şehri” (Basılmamış Doktora Tezi), *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ, 2001.
- DONUK, Abdulkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî – Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul, 1988.
- EBU'L-FİDÂ, Melikü'l-Müeyyed 'İmaduddin İsmail, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c. II, Kahire, (Tarihsiz).
- ed-DEVADÂRÎ, Abdullan b. Aybek, *Dürretü'l-Mudiyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fatimîyye*, (Tahkik, Salahuddin Müneccid), c. VI, Kahire, 1961.
- el- ANTAKÎ, Yahya b. Saîd, *Tarih* (Editör: L. Chekho, B. C. Carra De Vaux, H.Zayyat), La Durbeco, 1954.
- el- HAMEVÎ, Yakut b. Abdillan, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, Beyrut, 1995.
- el-ATABEKÎ, Cemaluddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısra ve'l-Kahire*, Beyrut, 1992.
- el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya Câbir, *Fütuhu'l-Büldân* (Çeviren, Mustafa Fayda) Ankara, 1087.
- el-İBADÎ, Ahmed Muhtar, *fi Tarihi'l-Abbasî ve'l-Fatimî*, Beyrut, (Tarihsiz).
- el-MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'izu ve'l-İ'tibaru bi Zikri'l- Hutati ve'l-Âsâr*, II, Kahire, 1270.
- el-MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *Kitâbu'l-Mukaffâ el-Kebîr* (Tahkik, Muhammed Ya'lâvî), Beyrut, 1987.
- el-MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *Beyânu ve'l-İ'râbu 'Amma bi Ardi Mısra mine'l-'A'rab*, İskenderiyye, (Tarihsiz).
- el-MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatimîyyîn el-Hulefâ* (Tahkik, Cemaluddin Şeyyal), Kahire, 1948 ; (II ve III. cildin tahkiki, Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire, 1996.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “ Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişinde Türklerin Rolü ”, *Belleten*, c. VI, S. 23-24, (1942), s. 177-205.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Selçuklular Horasan'a İndiklerinde İslam Dünyası”, *Belleten*, c. VII, S. 25 (1943), s. 59-99.
- İbn KESİR, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Çeviren, Mehmet Keskin), c. XI, İstanbul, 1995.
- İbn MÜYESSER, Tacuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Celeb Râgıb, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısra* (Tahkik, Eymen Fuad Seyyyid), Kahire, 1981.
- İbnu'l-ESİR, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Çeviren, Ahmet Ağırakça), c. VIII, İstanbul, 1985-1987.
- İbnu'l-FAKÎH, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el- Hemezânî, *Muhtasar Kitabü'l-Büldân* (Editör, M. J. De Goeje), Beyrut, (H. 1302).
- İbnu'l-KALÂNİSÎ, Ebu Ya'lâ Hamza, *Zeylu Tarihi Dimaşk* (Neşr, H. F. Amedroz), Beyrut, 1908.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

- İMAMUDDİN, Dâî İdrîs, *Tarihu 'l-Hulefâi 'l-Fatimîyyîn bi 'l-Mağrib* (Tahkik, Muhammed Ya'lâvî), Beyrut, 1985.
- KİTAPÇI, Zekeriya, “ Türk Tarihinin İslâm Tarihi İle Birleşmesi ve Bütünleşmesi”, *Fırat Üniv. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, 1990, s. 273-292.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru*, İstanbul, 1987.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiieleri*, Konya, 1993.
- KURAT, Akdes Nimet, “Kuteybe Bin Müslim'in Hvârizm ve Samerkand'i Zabtı”, *Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, S. 5 (1948), s. 385-415.
- LEV, Yaacov, “ The Fatimid Vizier Ya'qub İbn Killis and Begining of the Fatimid Administration in Egypt”, *Der İslam*, Vol., 58 (1981), s. 237-249.
- LEV, Yaacov, “Army, Regime and Society in Fatimid Egypt 358-487/968-1094” *International Journal of The Middle Eastern Studies*, Vol., 19 (1987), pp. 337-346.
- MACİD, Abdulmun'im, *Nuzumu 'l-Fatimîyyîn ve Rûsûmuhum*, Kahire, 1955.
- el-MÜNAVÎ, Muhammed Hamdî, *Vezâretü ve 'l-Vüzerâu fi 'Ahdî 'l-Fatimîyyîn*, Kahire, 1970.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*(Çev, Fikret Işıltan), Ankara, 1995, T.T.K., s. 269.
- SAYILI, Aydın–Richard N. Frye, “Selçuklulardan Evvel Ortaşark'ta Türkler”, *Belleten*, c. X, S. 37, (1946), s. 97-131.
- SEVİM, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara, 1990.
- SEYYİD, Eymen Fuad, *ed-Devletü 'l-Fatimîyye fi Mısır*, Kahire, 1992.
- SULTAN, Abdulmun'im, *Mucteme 'u 'l-Mısri fi 'l-'Asri 'l-Fatimî*, Mısır, 1980.
- SURUR, Muhammed Cemaluddin, *Siyasetü Fatimîyyîne 'l-Hariciyye*, Kahire, 1994.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına göre Türkler*, Ankara, 1985.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, II, 1965. s. 195-203.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 297-310, ELAZIĞ-2002

SURİYE'DE FRANSIZ EMPERYALİZMİ

French imperialism in Syria

Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri Haçlı seferleri ile başlamıştır. Fransa, buradaki dini ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla her türlü dini ve etnik ayrımcılığı yapmıştır. Marunileri devamlı olarak Dürzilere karşı desteklemiştir. Fransa Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmekte Arap milliyetçilerini de kullanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa aralarında yaptıkları Sykes-Picot anlaşmasıyla Suriye, Fransız nüfuz sahası olmuştur. Fransa I. Dünya Savaşından sonra Suriye'yi işgal ederek, burada manda idaresi kurmuştur. Böylece Fransa, Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek imkanını bulmuştur. Fransa, Suriye'de askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda tam bir emperyalizm politikası izlemiştir.

Suriyeliler, Fransa'nın bu politikalarına karşı grev ve gösteriler yaptılar. Fakat Fransa bu tür hareketleri işkence, hapis, katliam ve sürgün gibi metotlarla bastırmıştır. Fransa'nın bu sırada en büyük destekçileri Maruniler ve Ermeniler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Lübnan, Ermeni, Maruni, Emperyalizm

SUMMARY

The aims of France on Syria began with crossiders. France put all discriminations of religious, economic and ethnic factors into practice in order to get these purposes. France supported constantly Maronites against Druzes. France use the nationalists of Arab to realize it's aims on Syria. During the World War I France dominanced Syria by the treaty of Sykes-Picot which was made between England and France. After the World War I France occupied Syria and made it mandate. So France realized it's aims on Syria. France had the politics of imperialism on Syria as military, political, economic and cultural.

The people in Syria went on strikes and had many demonstrations against French policicy, But France supressed these acts by the methods of tortures, imprisons, massacres and exiles. The greatest supporters of France were Maronites and Armenians at that time.

Key Words: Syria, Lebanon, Armenia, Maronite, Imperialism.

---

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ELAZIĞ

Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri Haçlı seferleri ile başlamıştır. Haçlı seferleri sırasında Fransız şövalyeleri Suriye'de krallıklar kurmuşlardır. Bunu basamak yapan Fransızların bir kısmı I. Dünya Savaşı döneminde dahi Suriye'yi Fransa'nın bir parçası olarak görüyorlardı. Fransa, Suriye'deki Lübnan dağı kıyısındaki Marunilerle sıkı bir bağ kurmaya çalışmıştır. Ayrıca Fransa Suriye'deki ekonomik çıkarlardan da faydalanmak istemiştir¹.

Fransa Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Akdeniz'de koloniler kurmak için Türk-Fransız ananevi dostluk siyasetini bir vasıta olarak kullanmıştır. Fransa kapitülasyonlarla Suriye'ye girerek, bölge ile iktisadi bir bağ kurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında çıkan bazı mücadelelerde ananevi dostluğu ileri süren Fransa, birçok menfaatler karşılığında Osmanlı imparatorluğuna yardım rolünü oynamış, menfaatinin olmadığı yerde Hıristiyanlık davasını ileri sürerek, Osmanlı İmparatorluğu düşmanlarına yardım edip, iki yüzlü bir siyaset izlemiştir.

Sömürgecilik yarışında İngiltere'ye en zengin ve en büyük kolonilerini kaptıran Fransa, ananevi Türk dostluğunu bir tarafa bırakarak, Akdeniz'deki Osmanlı İmparatorluğunun Arap topraklarına göz dikmiştir. Bu amaçla Cezayir, Tunus ve Fas'ı alarak bir sömürge imparatorluğu kurmak istemiştir².

Fransa, Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla bölgedeki misyoner rahiplerin sayısını arttırmaya çalışmıştır. Bu misyonerler dini yaymanın yanı sıra tabi oldukları ülkenin çıkarları ve emelleri doğrultusunda faaliyet gösteriyorlardı³.

Misyonerler Suriye ve Beyrut'ta Osmanlı'nın idare ve eğitim yetersizliğinden faydalanarak burada okullar açtılar. Bu okullar Mısır valisi M. Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşanın Suriye'yi yönetimi sırasında Suriye'de yaşayan yabancılara Osmanlılardan daha çok ayrıcalıklar tanınması ile Beyrut, Şam ve Halep gibi merkezlerde açılmıştır⁴.

Bu okullarla Fransa, Suriye'nin en küçük köylerine kadar sokulmuştur. Bunların asıl amacı insanlara hizmet değil, Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmektir. Bu Fransız okullarına giden Arap öğrencilere Türk düşmanlığı aşılanmıştır. Türklerle Arapları birbirine düşman edip, bölgede karışıklık çıkararak bölgeye hakim olmayı amaçlamışlardır.

¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.

² M. Said Tavakkalna, **Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'un İddialarına Cevap**, İstanbul, 1945, s.12.

³ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev: Yavuz Alagon), İstanbul, 1997, s.290,291.

⁴ Zeine N. Zeine, **Arap Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism**, Beyrut, 1958, s.42.

Fransızlar, okulların yanı sıra hastaneleri de bölgeye yerleşme aracı olarak kullanıyorlardı. Hastanelere giden Suriyelilere Fransa’nın iyiliği ve merhameti sergilenirken, Osmanlı devleti ise kötülenmiştir⁵.

Fransa misyoner propagandası ve açtıkları okullar vasıtasıyla uzun bir süre Türklerle bir arada yaşamış olan Arap halkı arasında düşmanlık telkini yapmıştır. Fransa Arap bağımsızlık hareketini ajanları vasıtasıyla yayarken bunda da hiçbir menfaat beklemediğini iddia etmiştir. Arap bağımsızlık hareketini destekleyen şahısların Fransız okullarında yetişmiş olması Fransızların bu yöndeki çalışmalarını bize daha iyi bir şekilde kanıtlamaktadır.

Ayrıca Fransa ajanları Suriye’deki taraftarları ile birlikte sık sık Bekaa’nın Cebel-i Lübnan’a ilhakı ve Fransızların Suriye’ye asker çıkaracağı şaiyasını yayarak, sanki Fransa’nın Suriye’yi işgal hakkının olduğu gibi bölge halkını etkileyip, bölge üzerinde bu fikir taraftarı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Fransızlar bölgedeki Marunileri devamlı surette Dürzilere karşı desteklemişlerdir. Bu destekleme nedeniyle Fransızlar Maruniler üzerinde etkili olup, Maruniler Fransızlara karşı büyük bir sevgi besliyorlardı. Fransa’nın Suriye’deki en büyük destekçileri Marunilerdi⁶.

Fransa bölge üzerindeki emperyalist hedeflerini gerçekleştirmekte Suriye basınına da kullanmıştır. El-Ahval, en-Nasır, Zahletü’l-Günah, es-Sebat gibi gazeteler Fransız taraftarı gazetelerdi⁷.

Fransa Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmekte Arap bağımsızlık taraftarı kişileri de kullanmak istediğinden dolayı bu fikri korumaya ve yaymaya çalışmıştır. Arap bağımsızlık fikri taraftarı kişilerin ve cemiyetlerin Osmanlı topraklarında organize etmek istedikleri kongreye izin verilmeyince, bunlara Fransa kucak açarak Haziran 1913’te kongre Paris’te gerçekleştirilmiştir. Osmanlı hükümeti kongrenin toplanmasını önlemek amacıyla Fransa nezdinde bazı girişimlerde bulunmuşsa da kongrenin toplanmasını önleyememiştir. Kongrenin Fransız hükümeti destek ve himayesinde yapılması, Osmanlıyı Fransızların Suriye’ye bilfiil müdahalesine sebep olacağı yönünde bir görüntünün ortaya çıkacağı yönünden endişelendirmiştir⁸.

⁵ **Aliye Divanı Harbi Örfisi**, (Der: Ayşe H. Aydın), İstanbul, 1993, s.141-143.

⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.A) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH. KMS.)**, Dosya No:4, Vesika No:33.

⁷ Dördüncü Ordu, **Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tedkik Olunan Mesail Hakkında İzahat**, İstanbul, 1332, s.27.

⁸ Cemal Paşa, **Hatıralar**, (Der: Behçet Cemal), İstanbul, 1977, s.74,75.

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına Almanya yanında girmesiyle birlikte Sina-Filistin Cephesi açılmıştır. Böylece savaşın önemli cephelerinden biri Suriye bölgesini içine almış ve Fransızların emellerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır⁹.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa arasında gizli olarak imzalanan Sykes-Picot anlaşmasıyla Lazkiye, Trablusşam, Beyrut ve Sur gibi liman şehirleri de dahil olmak üzere Suriye kıyılarında Fransızlar kendilerine bağlı dolaylı ya da dolaysız idareler kurabileceklerdi. Ayrıca Fransa, Şam, Hama, Humus ve Halep gibi şehirlerde bir Arap Emiri'nin yönetiminde kurulacak bir Arap devletini ya da Arap devletler federasyonunu tanımaya ve himayeye hazır olduğunu açıklamıştır. Daha savaş bitmeden Fransa, Suriye üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirerek, bölgenin gelecekte Fransa himayesine verileceğinin garantisini almıştır¹⁰.

Savaş sonucunda Osmanlı kuvvetleri Suriye'den çekilince Fransa, Suriye üzerindeki emperyalist emellerinden dolayı İngiltere'nin davetine bakmaksızın Suriye'nin işgali için hemen bir kuvvet hazırlamıştır¹¹.

Sykes-Picot anlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan Suriye'de İngiltere'nin bulunmasını Fransızlar iyi karşılamıyorlardı. Eylül 1919 da Le Temps gazetesinin yazdığına göre Fransız kamuoyu İngilizlerin Suriye'deki işgal ve idareyi Fransızlara devretmekte gecikmesini kabul edemiyorlardı. Paris ve diğer şehir gazeteleri her fırsatta Suriye'nin metotlu bir şekilde İngilizleştirildiği konusunu işlemişlerdir. Fransız basınına göre İngiltere Suriye'deki Fransa'ya karşı muhalif bir politika izliyordu¹².

Fransa Suriye üzerindeki istekleri hususunda direnince Suriye İtilafnamesi ile Suriye sahil kesimi Beyrut da dahil olmak üzere bölgede Fransız idaresi kurulurken Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini kapsayan alanda ise bir Arap devleti kurulması, yabancı müşavir ve öğretmen ihtiyacının ise Fransa'dan karşılanması İngilizlerce kabul edilmiştir¹³.

İngilizler, Suriye'yi işgal edince bölgede İngiliz himayesinde Faysal yönetiminde bir krallık kurmuşlardı. Faysal ve bağımsızlık yanlıları bu anlaşma haberi üzerine İngilizlere itiraz ederek Fransızları istemediklerini kendilerine vaad edilen bağımsızlığın verilmesini istemişlerse de İngiltere bir şey yapamayarak, Aralık 1919 da ordularını

⁹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984, s.71.

¹⁰ İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992, s.23-27; A. L. Tibawi, **A Modern History of Syria**, London, 1969, s.26.

¹¹ David Fromkin, **a.g.e.**, s.85.

¹² Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975, s.122-124.

¹³ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990, s.55,56.

Suriye’den çekmiştir. İngilizlerin çekilişi ile Fransızlar bölgeye hakim olmuşlardır¹⁴.

San Remo konferansından sonra Fransız makamları ve Fransız işgal kuvvetlerinin kumandanlığını yapan General Gouraud ile Faysal arasındaki münasebetler soğumuştur. Fransızların Suriye ve Lübnan’daki tutumları sertleşmeye başlamıştır. Lübnan İdari Meclisi Temmuz 1920 de bağımsızlık fikrini savunma kararı alınca General Gouraud harekete geçerek meclisi dağıtmıştır. Bununla hırsını alamayan Fransızlar bu kararı imzalayan üyeleri yargılayıp, 6 dan 10 yıla kadar değişen sürelerde sürgüne mahkum etmişlerdir. Fransa şiddet kullanarak, hapis ve sürgün cezaları ile halkı sindirmeye çalışmıştır¹⁵.

Fransızlar, Suriye’ye tam olarak hakim olmak amacıyla önce Faysala Fransız hakimiyetini tanıması yönünde bir ultimatome çekmiştir. Ardından da sürenin dolmasını beklemeden işgal için harekete geçmiştir¹⁶.

Faysal kuvvetleri Fransız askeri kuvvetlerine karşı direnmek istemişse de üstün Fransız askerleri karşısında tutunamamıştır. Havadan Fransız uçaklarının bombaları ve karadan askerlerin saldırıları sonucunda Arap askerleri şiddetli bir şekilde imha edilmiştir. Bu çarpışmada Suriye kuvvetleri 3000, Fransız kuvvetleri ise 900 civarındaydı. Bu çarpışmada imha edilen Arapların sayısı ise tablo I. de verilmiştir¹⁷.

Tablo-1 Arap Kuvvetlerinin Verdiği Kayıplar (1920)

Ölü	1.200 - 1.500
Yaralı	400
Esir	125 - 150

Fransa, Suriye’de Faysal krallığına son verip, Suriye’yi mandasına alınca burada “böl ve yönet” anlayışına dayanan bir politika izlemiştir¹⁸. Bu politikanın bir sonucu olarak Lübnan’da Büyük Lübnan Devleti , Lazkiye ve çevresinde Aleviler Devleti, Cebel-i Druz’da da Dürzi Devleti, Suriye’nin diğer kesimlerinde de Şam ve Halep devletlerini kurdular. Daha sonra Şam ve Halep Devletleri Suriye Devleti adı altında birleşmiştir¹⁹.

Fransızların kurdukları Lübnan devletinde Maruniler mutlak çoğunluğa sahip olmuşlardır. Fransızlar tüm Hıristiyan mezhepleri bir mezhep altında toplayarak tek söz hakkı verip, böylece Fransız mandasına daha bağımlı hale getirmişlerdir. Fransızlar

¹⁴ Gazzi (Kamil el-Bali el-Halebi), *Kitabu Nehrü’z-Zeheb Fi Tarihi Haleb*, (Yay: Şevki Şas Mahmut Fahuri), C.3, Şam, 1993, s.571.

¹⁵ Nicola A. Zadeh, *Syria and Lebanon*, Newyork, 1957, s.49.

¹⁶ Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995, s.35.

¹⁷ Eliezer Tauber, *a.g.e.*, s.218.

¹⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1990*, Ankara, 1991, s.56.

¹⁹ V. de Saint Point, *La Verite Surla Syrie*, Fransa, 1929, s.154.

Lübnan'ı Marunilerden aldıkları destekle büyülterek Fransız Yakın Doğu siyasetinin bir üssü haline getirmek istemişlerdir²⁰. Lübnan Devletine Fransızlar 1943 yılında bağımsızlık vermelerinden sonra 1947 yılında Fransızlar Lübnan'da tam olarak çekilmişlerdir²¹.

Fransa Suriye Devletindeki idari organizasyonu yerli yönetim ve manda servislerince yaparken, Alevi Devleti ile Cebel-i Druz'aki yönetim ise direk manda ajanlarının elindeydi. Fransızların oluşturduğu bu Suriye Devletine 1942 yılında Alevi ve Cebel-i Druz Devletlerinin katılması ile bugünkü Suriye Devleti oluşmuştur²².

Cebel-i Druz Devleti Süveydiye merkezli kurulmuş olup, Havranı kapsamıştır. Bölge Fransız ajanlarınca yönetilirken, Fransa burada asker bulundurmaya önem vermiştir. Dürzilerin bu bölgede yaşadığına bakılarak, bu devlet oluşturulmuştur²³. Bu bölgede nüfuzlu bir kişi olan Salim Atraş'ın ölümünde Fransızların rol aldıkları ve zehirlettikleri görüşü ağırlıktadır. Fransızlar bölgede hakimiyetlerini sürdürmek için her türlü şiddetin yanı sıra böyle suikastçi girişimlerde de bulunmuşlardır²⁴.

Lazkiye merkezli olarak kurulan Alevi Devleti sahasında Alevilerin çoğunlukta olması nedeniyle devlete Fransızlar bir Alevi kimliği kazandırmaya çalışmışlardır. Fransızlar Müslüman homojen nüfusun milli bir harekete geçmemesi için tüm önlemleri almışlardır²⁵.

Fransızların kötü yönetimi nedeniyle Suriyeliler her fırsatta bölgede Fransız mandaterliğini istemediklerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Suriye'deki Fransız yönetimi bu isteklerin gündeme gelmesini önlemek amacıyla her türlü şiddet tedbirlerini almıştır. Nisan 1922 de Suriye'deki Fransız yönetimini kınayan bir grev yapılması nedeniyle Fransa şüphelendiği tüm ileri gelen Suriye liderlerini tutuklamıştır. Bunun üzerine Cuma günü Cuma namazından sonra Ümeyye Camiinde dağılan cemaat ile Şam halkı 10.000 kişiye ulaşan bir kalabalıkla Fransızların şiddet politikasını ve yönetimini protesto etmiştir. Fransızlar her zaman yaptıkları gibi bu sefer de Şam halkının bu protesto yürüyüşünü engellemek amacıyla şiddet kullanmışlar ve 46 Şamlı tutuklanırken bir çok insan da yaralanmıştır. Bu şiddet tutumu üzerine gösteriler sakinleşmişse de tutuklananların hanımları ile yakınları 11 Nisan 1922 de tekrar bir gösteri yapmışlardır.

²⁰ Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (Çev: Nuran Ülken=, İstanbul, 1975, s.74.

²¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara, 1987, s.200,201.

²² A. H. Hourani, **Syria and Lebanon**, London, 1946, s.173.

²³ V. de Saint Point, **a.g.e.**, s.154.

²⁴ Yusuf el- Hakim, **Müzekerat-ı Safahat-ımin tarihi Suriye el- Hadise 1920-1958**, Beyrut, 1966, s.238.

²⁵ V. de Saint Point, **a.g.e.**, s.150.

Fransızlar bu gösteriyi de bastırırken şiddet kullanarak üç kişinin ölümüne ve içlerinde kadınlarında olduğu bir çok kişinin yaralanmasına neden olmuşlardır. Bu olaylar sonrası Fransızlar tutukladıkları kimseleri kendilerince muhakeme yaparak 5 ile 15 yıl arasında hapis cezasına çarptırıp, Tartus sahilindeki Arvad adasına hapsedmişlerdir²⁶.

Fransızlar, kendileriyle emperyalist emellerini tahakkuk ettirecek bir muahede imza edecek sözde parlamenter bir kukla hükümet kurmağa her zaman çalışmışlarsa da seçimlerde yaptıkları kanunsuzluklara ve hasımlarına karşı gösterdikleri bütün şiddetlere rağmen hiçbir zaman böyle bir parlamento vücuda getirememişlerdir. Garip olan şudur ki bütün seçimleri Fransızlar kararlaştırıp yine kendileri tatbik ettikleri halde çok geçmeden parlamento binalarını askerleriyle basmış, yeni rejimi ilga etmiş ve yeni kukla hükümetler kurmuşlardır²⁷.

Fransa, Suriye’de bu kötü idari politikayı uygularken, ekonomik yönden de Suriye’nin ekonomik yapısını ve geleneksel ticaret şeklini sistematik bir şekilde ortadan kaldırmıştır. İdari açıdaki bölünmeler sonucu ortaya çıkan gümrük vergileri ve idari bürokrasi ekonomiyi kötü etkilemiştir. Fransa’nın Avrupa mallarına düşük gümrük vergisi uygulaması sonucu yerli sanayi çökmüştür²⁸.

Fransa gelir getiren liman ve demiryolları gibi işletmecilikleri Fransız şirketlerine vermiştir. Ayrıca Fransa, Suriye’deki askeri birliklerinin masrafını da Suriye gelir kaynaklarından karşılamıştır. Fransa tarım alanında ise büyük toprak sahiplerini koruyan bir politika izlemiştir²⁹. Suriye’de üretilen tahıllardan Fransız tüccarlar çok kar elde etmişlerdir. Fransa piyasa ve pazarları yöneterek Fransız tüccarların kar yapmasını sağlamıştır. Bir çok defa Fransa çeşitli söylentiler yayarak, Suriye’den tahıl ihracının yasaklanmasını sağlamıştır. Böylece tahıl fiyatları düşmüş ve Fransız tüccarlar çok ucuza fazla miktarda tahıl almışlardır. Hemen ardından Fransızlar söylentilerin yanlış olduğunu duyurarak, ihraç yasağını kaldırtıp, Fransız tüccarların ihraç ettikleri mallardan büyük kazanç elde etmelerini sağlamıştır³⁰.

Fransızlar idari alanda olduğu gibi eğitimde de her türlü dini ve ırki eğilimleri körükleme politikası gütmüşler, gençliğe milli duyguyu aşıl原因an resmi okulların bütçelerini kısmaya, sayılarını azaltmaya çalışırken Fransız emellerine hizmet eden özel Katolik okulların sayılarını ve ödeneklerini ise arttırmaya çalışmışlardır. Fransızlar

²⁶ Philip S. Khoury, *Syria and The French Mandate 1920-1945*, London, 1987, s.123-125.

²⁷ M. Said Tavakkalna, *Suriye ve Lübnan’da Fransa’nın İşi Ne?*, İstanbul, 1945, s.13,14.

²⁸ Ö. Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, (Çev: Hasan Basri), İstanbul, 1992, s.36,37.

²⁹ M. Said Tavakkalna, *Suriye ve Lübnan’da Fransa’nın İşi Ne?*, s.19.

³⁰ Philip S. Khoury, *a.g.e.*, s.91

Suriye’de manda idaresine sadık kişiler yetiştirecek eğitim politikaları uygulamaya çalışmışlardır³¹. Fransızca’yı Arapça’ya eşit dil yaparken, Arap-İslam kültürü yerine Fransız klasikleri, Fransız tarih ve coğrafyasını yerleştirmeye çalışmışlardır. Suriyeli öğrenciler Fransız bayrağını selamlamaya ve Fransız marşını söylemeye mecbur edilmişlerdir³².

Fransa kültürel alanda Suriye gazetelerini de kontrol altına almıştır. Gazete neşri için ruhsatları sınırlandırıp izin verilmemeye çalışılmıştır. Bir çok gazete kapatılıp, yazarları hapislere atılmıştır³³.

Fransızlar nasıl ki günümüzde Ermenileri destekleyici ve onları kullanarak bazı emellerini gerçekleştirmek istiyorsa manda döneminde de aynı şekilde Ermenileri destekleyici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ermenileri silahlandırarak, Türkiye sınırı üzerinde bir zincir gibi kurdukları köylere yerleştirmişler ve Fırat-Dicle arasındaki sahada kendilerine bir devlet kurulacağı vaadiyle onları avutmuşlardır³⁴. Ayrıca Fransızlar önceden Suriye Kumandanlığı Kuvvetlerine aldıkları İslamları terhis ederek, onların yerlerine Ermenileri ve Hıristiyanları istihdam etmişlerdir³⁵. Fransızlar Cebel-i Lübnan’da Lübnanlı Hıristiyanlardan yüksek ücretle oluşturdukları gönüllü kuvvetler ile bölgede kendilerine taraftar edindikleri gibi bu kuvvetlerin desteğinde Suriye’de çeşitli bölgelerde yerli halka karşı bazı şiddetli hareketlerde bulunmuşlardır³⁶. Bilhassa Kuzey Suriye’de Ermeni gönüllülerden oluşan çeteler Fransızlarla birlikte Müslüman halka ve Türklere karşı silah toplama bahanesiyle şiddetli işkencelerde bulunmuşlardır³⁷.

Antakya’nın Karbeyaz köyünden Küçük Muhammed oğlu Rasim Ağa ve Com köyünden Hasan oğlu Rıfat Ağa Fransızlara karşı silah kullandıkları gerekçesiyle 26 Haziran 1923 de kurşuna dizilmişler ve daha sonra Rasim Ağa’nın cenazesi Fransızlar tarafından taşla ezildikten sonra kuyuya atılmıştır³⁸.

Fransızlar buna benzer şiddet hareketlerini devam ettirmişler ve tesadüfen aldıkları bir ihbarı dayanak göstererek, tahkikat için Suriye sınırları içerisindeki Vukuf köyüne gelen Fransız komutan, tercümanı İbrahim Zakakat ve 60 kadar süvari köyü sarıp İbiş

³¹ Mustafa Halidi-Ömer Ferruh, **Misyonerler Eğitim ve Siyaset**, İstanbul, 1991, s.36,37.

³² Ö. Faruk Abdullah, **a.g.e.**, s.38.; Peter Mansfield, **a.g.e.**, s.97.

³³ Ali Beledi, **Suriye 1916-1946 et-Tariku’l-Hürriye**, Şam, 1988, s.171,172..

³⁴ M. Said Tavakkalna, **Suriye ve Lübnan’da Fransa’nın İşi Ne?**, s.8.

³⁵ **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi**, Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:9.

³⁶ ATASE Arşivi, Dosya No:52-3, Klasör No: 1168, Fihrist No:10-2.

³⁷ ATASE Arşivi, Dosya No:240-463, Klasör No:1690, Fihrist No1-10.

³⁸ ATASE Arşivi, Dosya No:240-463, Klasör No:1690, Fihrist No1-33.

Ağazade İbrahim Halil’i tutuklamıştır. Tarihte emsali görülmemiş bir takım işkencelerden sonra İbrahim Ağanın mahdumu 17 ve 18 yaşlarındaki Muhammed Hayri’nin ve Kadir’in el ve ayaklarını bağlamak suretiyle bağda topladıkları üzüm çöplerini yakarak, mezkur çocukları el ve ayakları yağlı olduğu halde ateşin üzerine atmak gibi dünyada mevcut olmayan bir şekilde yakarak köylerinde Türk çetesinin geçtiğini söyletmişlerdir. Bu işkencelerle çocuktan alınan ifade üzerine İbrahim Ağa çok şiddetli işkence ve ızdırap içerisinde Bab’a kadar götürülüp, burada 17 gün tutulmuştur.

Daha sonra Fransızlar bu yaptıkları işkence ve mezalimin açığa çıkarılmasını önlemek amacıyla tekrar 15 süvari kuvvetiyle tercüman İbrahim ve Ulan köyü ahalisinden Bilal Ağazade Muhammed Ağa Vukuf köyüne gelerek, bir çok tehditten sonra bizim gerek İbrahim Halil ve gerek mahdumları Muhammed Hayri ile Kadir’e kesinlikle hakaret edilmediğini ve ateşle yakılmadıklarını söyleyiniz. Böyle bir açıklamada bulunmazsanız hepinizi yakacağız tehdidinde bulunmuşlardır. Hata zorla bir de bu yönde bir yazı alarak işi garantiye alıp, yapılacak şikayetlerin önü alınmıştır³⁹

Fransızların Suriye’de uyguladıkları idari, siyasi, ekonomik ve kültürel politika münasebetiyle Suriye’de bir çok küçük isyan çıkmıştır. Fransızlar, Kuzey Suriye’de İbrahim Hanano, Lazkiye dağlarında Salih el-Ali ve Şam’da Kitle-i Vataniye Partisi gibi vatanperverlerin daimi baskınlarına maruz kalmışlardır⁴⁰. Bu küçük isyanların yanı sıra 1925 yılında da önce Cebel-i Druz’da başlayıp sonra da tüm Suriye’ye yayılan büyük bir isyan çıkmıştır. İlk etapta Fransızlar halkın direnişi karşısında büyük kayıplara ve başarısızlıklara uğramışlardır. Bunun üzerine Cebel-i Druz’daki Fransız garnizonları çekilmeye başlamıştır⁴¹.

Fransızların uyguladığı dini politika sonucu Maruniler ile Dürziler arasındaki kin ve düşmanlık öyle arttırıldı ki bu isyan sırasında Fransız taraftarı Maruniler ile Dürziler ve diğer Suriyeli Müslümanlar arasında Marunilerin Fransız taraftarı olması nedeniyle mücadele olmuştur. Kasfara’da bulunan Maruni sakinler ile Fransız aleyhine ayaklanmış isyancılar arasındaki çarpışmalarda Marunilerden 40, isyancılardan ise 150 kişi ölmüştür. Fransızlar bu isyanı bastırmakta bile dini ve mezhebi farklılıkları kullanmanın yanı sıra kendilerine sempati besleyen Suriyeli Marunileri yine Suriye’nin yerli halkına karşı kullanmışlardır⁴².

³⁹ ATASE Arşivi, Dosya No:240-463, Klasör No:1690, Fihrist No1-43.

⁴⁰ M. Said Tavakkalna, **Suriye ve Lübnan’da Fransa’nın İşi Ne?**, s.6.

⁴¹ William I. Cleveland, **Batıya Karşı İslam Şekib Arslan’ın Mücadelesi**, (Çev: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991, s.114,115.

⁴² **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 16 Teşrin-i Sani, 1925, s.1.

Fransızlar Marunilerin yanı sıra kendi kuvvetlerini de isyancılar üzerine sevk etmişlerdir. Bir tek karadan değil, havadan da Dürziler üzerine bombalar atmışlardır. Fransızlar bu saldırılar sırasında bir tek isyancılara karşı değil, aynı zamanda onlara yardım ettikleri gerekçesiyle bir çok Dürzi köyüne de bombalar atıp, yakıp yıkmışlardır⁴³.

Bu isyan sırasında Fransızlara karşı isyan eden ve Suriye'nin bağımsızlığını isteyen kişiler Hama'da Fevzi el- Kavukçu liderliğinde idareyi kontrollerine geçirmişlerdir. Ancak Fransız uçakları ve kara kuvvetleri şehri bombardıman edince işgalciler şehrin harap ve halkın öldürülmesine fırsat vermemek amacıyla Fevzi el- Kavukçu liderliğindeki 1000 kişilik bir kuvvet şehirden dışarı çıkmıştır. Fevzi el-Kavukçu 1887'de Trablusşam'da doğmuş olup, Türkmen kökenliydi. Aynı zamanda daha önceden Osmanlı ordusunda subaylık yapmış bir kişiydi. Bu isyan sırasında Sultan el-Atraş ve diğer Suriyeli milliyetçiler ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Bu bombardıman sırasında çarşıda çıkan yangından dolayı 115 dükkandan fazlası yanmış ve iki Pazar harap olmuştur. Fransızlar bilhassa Barazi, Geylani, Azm ve Tayfur gibi güçlü ailelerin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. En fazla tahribatı da bu ailelerin sahip oldukları ticari merkezlerde yapmışlardır. Fransızların hiçbir sivil asker ayrımı yapmadan gerçekleştirdikleri bu bombardımanda 7.344 kişi ölmüştür. Ölenlerin çoğunluğu da silahsız sivil kişilerdi. Ölenler arasında 65 kadın ve çocuk vardı. Ekonomik zarar ise 150.000-200.000 sterlin arasındaydı⁴⁴.

Şam'da da Fransızlara karşı başkaldırıcı Hasan el-Harrat organize etmiştir. Zaman içerisinde Şam'da da milli heyecan artınca Fransızlar gece sokağa çıkma yasağı gibi tedbirlerle olayların kontrolden çıkmasını önlemeye çalışmışlarsa da etkili olamamışlardır. Sonuçta Şam'da da başkaldıranlar şehri kontrol altında tutmuşlardır. Fransızlar 18 Ekim 1925 tarihinden itibaren iki gün Şam'ı havadan ve karadan bombardıman etmişler ve bu bombardımanda şehir çok büyük hasar görmüştür⁴⁵.

Emir Said el-Cezairi'nin de aralarında olduğu bir grup lider şehrin daha fazla tahrip olmasını önlemek amacıyla Fransızların bombardımanı durdurmaları için aracı olmuşlardır. Bunun üzerine isyancılar Şam'dan ayrılmaya veya bazı mahallelerde saklanmaya başlamışlardır. Bombardıman sırasında bir çok kişi ölmüştür. Fransız Komünist Gazetesi L'Humanite Şam Belediye İdaresinin açıklamasına göre 1.416 kişinin öldüğünü ve bunun 336 sının kadın ve çocuklardan oluştuğunu yayınlamıştır. Fransız

⁴³ Stephan Hemsley Longrigg, **Syria and Lebanon Under French Mandate**, Beyrut, 1958, s.156.

⁴⁴ Philip S. Khoury, **a.g.e.**, s.171-173.

⁴⁵ William I. Cleveland, **a.g.e.**, s.115.; Philip S. Khoury, **a.g.e.**, s.175-177.

bombaları Hamidiye ve Mithat Paşa pazarı gibi iki büyük ticaret merkezi arasındaki bölgeyi harap etmiştir. Şuğur’un belirli bölgelerinde Medinetu el-Şam, el-Harab ve Bab el-Cabiyya’da 150 ev tamamen veya kısmen bombalama sonucunda yanmıştır. El-Kanavat, Bab el-Sarica, el-Süveyka ve Meydan’dan daha aşağı 98 ev bombardımanında zarara uğramıştır. Ayrıca Fransızlara muhalif olarak bilinen Kuvvetli, Bekri ve Rikabi gibi ailelerin evleri tamamen tahrip edilmiştir. Bu tüm bombalamalar sırasında tahrip olan ev ve işyerlerinin toplam zararları yaklaşık olarak 100.000.000 frankı bulmuştur⁴⁶. Bu isyan sırasındaki Fransızların bombardımanı nedeniyle Azm Sarayı, Sinaniye Camii de tahrip olmuş ve sanayii, ticaret ile tarım kötü yönde etkilenmiştir. En çok da tarımsal alanlar tahrip edilmiştir. Fransız cezalandırması kırsal alanda daha şiddetli olmuştur. Güvenlik sebebiyle Guta’daki meyve ağaçları kesilmiştir. Fransız askeri kuvvetlerinin zarar verici tutumu nedeniyle köylerdeki tarımsal faaliyetler durma noktasına gelmiştir⁴⁷ Fransızlar Müslüman isyancılara karşı Ermeni taburlarını kullanmışlar ve bu sırada Şam’daki Hıristiyan nüfusu silahlandırmışlardır⁴⁸.

Fransızlar 13-14 Ekim 1925 günlerinde askerlerini Cisrin, el-Melliha ve diğer Guta köylerine göndermişlerdir. Köy evlerindeki hayvanları, elbiseleri, yiyecek ve içecekler ile kapkacakları onlardan aldıktan sonra köyleri yakmışlar, kadın ve çocukları evsiz olarak ortada bırakmışlardır. Aynı benzer vahşeti 15 Ekimde de bir Dürzi köyü olan Cermana köyünde tekrarlamışlardır. Bu köyde diğer vahşete ilaveten ırza da geçmişlerdir. Bu mezalimleri yapan askerlerin çoğu Fransız yönetimi tarafından orduya alınan ve Fransız subayların komutasındaki Ermenilerdi⁴⁹

Tüm bu anlatılanlardan da görüldüğü gibi Fransız askeri kuvvetleri direniş çeteleri ile başa çıkamayınca terör ve vahşetle halkı sindirmeğe çalışmışlar, her gün Şam’ın sokaklarından topladıkları günahsız bir çok kimseyi muhakeme etmeden Merc meydanında kurşuna dizmişler, ya da emniyet müdürlüğünün gizli işkence odalarından kazığa oturtma da dahil akla gelmedik işkencelerle öldürmüşlerdir. Bu isyanda sayısız akınlarıyla Fransızlara kayıplar verdimiş olan ve sonradan şehit düşen Ahmet Müreved adındaki halk çocuğu kahramanın cesedi, o zaman yüzbaşı olan Collet tarafından ayağından tutularak, Şam’ın Hicaz istasyonundan Merc meydanına kadar yerde süründürülüp götürülmüş ve burada tekrar asılıp halka gösterildikten sonra tekrar yayılım

⁴⁶ Philip S. Khoury, **a.g.e.**, s.178.

⁴⁷ A.L.Tibawi, **a.g.e.**, s.346,347.

⁴⁸ Moshe Maoz, **Esad**, (Çev: Hakan Gündüz), İstanbul, 1991, s.40.

⁴⁹ Yusuf el-Hakim, **a.g.e.**, s.281.

ateşine tutulmuştur. Yine Şam isyanında büyük rol alan Hasan el-Harrat da Fransız parasıyla hazırlanan bir ihanet sahnesinde canını verdikten sonra Fransızların şiddetli eziyetlerine maruz kalmıştır⁵⁰.

1925 yılı isyanını Fransızların bastırmaları iki yıl gibi bir süre almış olup, isyanın tam olarak bastırılması ise 1927 yılında gerçekleşmiştir⁵¹.

Fransızların bu tür şiddet hareketlerine rağmen yine de Suriyelilerin direniş gücü kırılmamıştır. Artık Suriyeliler Fransızlara karşı olan tepkilerini dükkanlarını kapatmak ve grev yapmak suretiyle göstermişlerdir. Bu grevlerin en uzununu 1936 yılında yapılmış ve 72 gün sürmüştür. Bu süre içerisinde şehrin mahalleleri ayrı ayrı mitingler tertip edip, milli istekler yabancı devlet temsilcilerine bildirilmiştir. Bu mitinglere kadınlar ile çocuklar da iştirak etmiş ve mitinglerin bir çoğunda Fransızların zırhlı vasıtalarının yayılım ateşi altında halk can vermiştir.

Fransızlar halkın bu silahsız protestosunu hatıra gelmez şiddetli tedbirlerle önlemeyi adet edinmişler, mitingcilerin üzerine ateş açmışlar ve toptan tevkif ve sürgün etmek suretiyle halkı yıldırma istemişlerdir. Şam'ın Mezze, Beyrut'un Erremil zindanları ile çöldeki Kamışlı, denizdeki Arvad adası hapisleri yüzlerce defa Suriye vatanperverleri ile doldurulmuş ve buralarda akla gelmedik işkencelerde bulunulmuştur. Şam sokaklarında rast gele suçsuz kişileri tutuklayıp, şiddetle cezalandırmışlardır.

İsyanın bitiminden sonra halk tarafından ısrarla takip edilen bu vahşet hareketi mahkemelere düşmüş, Fransızlar suçu masum olan Sabri Elhulvani adında bir polis komiseri ile birkaç emniyet memurunun üstüne atmak suretiyle işin içinden sıyrılmışlardır⁵².

SONUÇ:

Fransa, Suriye üzerindeki siyasi,ekonomik ve dini emellerini gerçekleştirmek amacıyla tarihi süreç içerisinde her türlü işkence ve mezalimi yapmıştır. Fransa tüm bu vahşeti Suriye'de sergilerken de bunu Suriyeliler için yaptığı imajını vermiştir. Tarihte hiçbir devletin kendi hakimiyeti altında bulunan insanlara reva görmediği dini, ırki ve mezhebi ayrılıkları körüklemeyi Fransa Suriye ve Lübnan'daki Araplar arasında yapmıştır. Dini, mezhebi ve ırki ayrılıkları kendi emellerine ulaşmada bir vasıta olarak kullanmıştır. Fransa aleyhine Suriye'de ortaya çıkan başkaldırı hareketlerini hiçbir ayırım

⁵⁰ M.Said Tavakkalna, **Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?**, s.14.

⁵¹ Stephen Hemsley Longrigg, **a.g.e.**, s.168.

⁵² M. Said Tavakkalna, **Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?**, s.9,10.

yapmadan toplu bombalamalar, yayılım ateşine tutma, evleri yakıp yıkmaya, tarihte eşi görülmemiş işkenceler yapma ile halkı korkutmak amacıyla şehir meydanlarında insanları asma gibi insanlara karşı en kötü katliamları gerçekleştirmiştir.

Fransa kendi hakimiyetini Suriye’de kabul ettirmek amacıyla tüm bu vahşet ve katliam hareketlerini sergilerken, Osmanlı Devleti yaşadığı 600 yıl içerisinde üç kıtaya hükmetmiş ve çeşitli dini, etnik insanları kendi hakimiyetinde bulundurmasına rağmen hiçbir zaman Fransızların yaptığı mezalim ile katliamları yapmamıştır. Osmanlı hakimiyetindeki tüm etnik ve dini unsurlar en huzurlu dönemlerini bu devletin hakimiyeti altında yaşamışlardır.

Ama günümüzde Fransa, 1915 Ermeni Tehcirini soykırım olarak kabul edip, Türkleri suçlamaktadır. Ermenilerin en huzurlu dönemlerini Osmanlı hakimiyeti altında yaşadıklarını, devletin her türlü imkanlarından diğer unsurlar gibi faydalandıklarını görmezlikten gelmektedir⁵³. Eğer Türkler Fransızların iddia ettiği gibi bir Ermeni soykırımı yapmış olsalardı, Fransızlar Suriye üzerindeki mandaterliği devam ettirmede kullandıkları binlerce Ermeni’yi Suriye’de bulamazlardı. Fransızlar Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla onları askeri ve idari alanlarda istihdam ederek, onlardan faydalanmışlardır. Suriye bölgesindeki Ermenileri amaca ulaşmada vasıta olarak kullanmışlardır.

Günümüzde de Fransızlar tarihte asıl soykırım ve katliamları kendilerinin yaptıklarını görmezlikten gelerek, bu hususta Türkleri suçlamakta ve Türkiye üzerindeki kendi emellerini gerçekleştirmekte Ermenileri kullanmak istemektedirler. Ancak Türkler buna tarih boyunca izin vermemiştir, vermeyecektir. Ayrıca Türkiye’nin bölünmezliği ve bağımsızlığı Kurtuluş Savaşında Fransızlara ve tüm dünyaya ispat edilmiştir. Her nedense bugün Fransızlar bunu unutmuş gözükmektedirler.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.A) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH. KMS.), Dosya No:4, Vesika No:33.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi; Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:9.; Dosya No:52-3, Klasör No: 1168, Fihrist No:10-2.; Dosya No:240-463, Klasör No:1690, Fihrist No1-10, 1-33, 1-43.

2. Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Teşrin-i Sani, 1925, s.1.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)**, İstanbul, 1994.

3. Tetkik Eserler

- ABDULLAH, Ö. Faruk, **Suriye Dosyası**, (Çev: Hasan Basri), İstanbul, 1992.
- AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.
- AKÇORA, Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)**, İstanbul, 1994.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975.
- Aliye Divanı Harbi Örfisi**, (Der: Ayşe H. Aydın), İstanbul, 1993.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara, 1987.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984.
- BELEDİ, Ali, **Suriye 1916-1946 et-Tariku'l-Hürriye**, Şam, 1988.
- CEMAL PAŞA, **Hatıralar**, (Der: Behçet Cemal), İstanbul, 1977.
- CLEVELAND, William I., **Batiya Karşı İslam Şekib Arslan'ın Mücadelesi**, (Çev: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991.
- DÖRDÜNCÜ ORDU, **Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tedkik Olunan Mesail Hakkında İzahat**, İstanbul, 1332.
- EL-HAKİM, Yusuf, **Müzekerat-ı Safahat-ımin tarihi Suriye el- Hadise 1920-1958**, Beyrut, 1966.
- FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.
- GAZZİ, (Kamil el-Bali el-Halebi), **Kitabu Nehrü'z-Zeheb Fi Tarihi Haleb**, (Yay: Şevki Şas Mahmut Fahuri), C.3, Şam, 1993.
- HALİDİ, Mustafa –FERRUH, Ömer, **Misyonerler Eğitim ve Siyaset**, İstanbul, 1991.
- HOURANİ, A. H., **Syria and Lebanon**, London, 1946.
- HOURANİ, Albert, **Arap Halkları Tarihi**, (Çev: Yavuz Alagon), İstanbul, 1997.
- KHOURY, Philip S., **Syria and The French Mandate 1920-1945**, London, 1987.
- LONGRİGG, Stephan Hemsley, **Syria and Lebanon Under French Mandate**, Beyrut, 1958.
- MANSFİELD, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (Çev: Nuran Ülken, İstanbul, 1975.
- MAOZ, Moshe, **Esad**, (Çev: Hakan Gündüz), İstanbul, 1991.
- ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992.
- POİNT, V. de Saint, **La Verite Surla Syrie**, Fransa, 1929.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1990**, Ankara, 1991.
- TAUBER, Eliezer, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, İngiltere, 1995.
- TAVAKKALNA, M. Said, **Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?**, İstanbul, 1945.
- TAVAKKALNA, M. Said, **Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'un İddialarına Cevap**, İstanbul, 1945.
- TIBAWI, A. L., **A Modern History of Syria**, London, 1969.
- ZADEH, Nicola A., **Syria and Lebanon**, Newyork, 1957.
- ZEINE, N. Zeme, **Arap Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism**, Beyrut, 1958.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 311-324, ELAZIĞ-2002

OSMANLI DEMİRYOLU POLİTİKASINA BİR BAKIŞ

An Assay on the Railway Policies of Ottoman

İsmail YILDIRIM*

ÖZET

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa ve Amerika'da yeni bir ulaştırma sisteminin doğmasına sebep olan demiryolları, Osmanlı Devlet adamları tarafından da yol sorununu çözecek bir çare olarak düşünülmüştü.

Ancak Osmanlı Devleti o dönemde böyle bir ulaştırma sistemini gerçekleştirecek mali ve ekonomik yapıya sahip değildi. Bu sebeple demiryolu yapım ve işletilmesi bir imtiyaz olarak yabancı şirketlere verilmiştir. Böyle olunca da Osmanlı demiryollarını kendi çıkarlarına göre değil, aralarında önemli rekabet olan emperyalist devletlerin ekonomik, siyasi, hatta askeri çıkarlarına göre ele almak durumunda kalmıştır.

Osmanlı demiryolu politikasının belirlenmesinde bir etkende dış borçlar olmuştur. Osmanlı Hükümeti ya borç karşılığında bir imtiyaz vermiş ya da borç istediğinde yeni bir imtiyaz isteği ile karşılaşmıştır.

Demiryolu inşaatları Tanzimat döneminde başlamış olmakla birlikte, asıl hızlanma Duyunu Umumiye'nin kurulması ile başlamıştır.

Siyasi, askeri ve stratejik ağırlıklı olduğu iddia edilen bu politikanın sonucunda birbirinden kopuk, ağaç görüntüsünde, limanlardan iç bölgelere uzanan demiryolları ülke çıkarlarından çok emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, Demiryolu Politikası

SUMMARY

After the middle of 19. Century, railroads developed into a new and revolutionary transportation system ,Ottoman rulers also considered this new technology, on a way of solving the transportation problem of the country. However , at the time the state of Ottoman did not have the financial and economical structures which will support such a transportation system. Consequently the building and management rights of railroad system were given to foreign companies. As a result of this policy , the development of Ottoman railroads were stuggeret by not Ottoman national interest but by the economical, political and even military interests of foreign imperialistic countries. These foreign countries were in significant conflicts and competition with each other at the time.

Another factor, which influenced the Ottoman railroad policy, was the foreign debts of Ottoman State. When Ottoman State borrowed fromey from foreign state on companies usually granted a special priority to that country on company in building and management of railroads. Even though the construction of railroads started with Tanzimat, the most significant

---

* Y. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ. iyildirim@firat.edu.tr

developments appeared after Duyunu – Umumiye.

Over all Ottoman railroad policy was shaped by military , political and strategial factors. Consequently a railroad network not connected properly and extending from the part cities into the Country as a branching tree was developed. In this development, foreign interests had played as much role as Ottoman national interests.

Keywords : Ottoman Empire, Railway Policy

Giriş

Bilim ve teknolojinin büyük bir gelişme gösterdiği XIX. yüzyılda, her alanda olduğu gibi ulaşımda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buharlı makinenin icadı, insanlığın tarih boyunca en önemli sorunlarından biri olan ulaşım alanında yeni bir sistemin doğmasına sebep olmuştur.

Başlangıçta 10 ton yük taşıyabilen ve ancak 9 mil hızla giden ilk lokomotif 1804'te yapılmıştır.¹ Bunun üzerine demiryolu çalışmaları Avrupa ve Amerika'da süratle gelişmiş ve bütün dünyada yüzyılın en önemli ulaşım aracı olmuştur. Osmanlı yöneticileri de yol sorununu çözecek bir çare olarak demiryolunu düşünmüşlerdir. Çünkü, demiryolları Osmanlı Devleti için hem ekonomik hem askeri hem de siyasal açıdan büyük önem taşımaktaydı.

Osmanlı Devletinin hemen her alanda geri kalmasının önemli nedenlerinden biri, ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek iyi bir ulaşım ağının kurulamayışıydı. Ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesi ya da elde edilen ürünün tüketim bölgelerine ve ihraç limanlarına ulaştırılması için yollara ihtiyaç vardı. Bu durum yalnız ekonomik gelişmeyi etkilemiyor, aynı zamanda ülkenin savunmasını da zora sokuyordu.² Savaş anlarında, yol eksikliği kendini göstermekteydi. İsyan bölgelerine kısa sürede ulaşılmasını sağlayacak yolların olmaması, isyanların büyümesine ve devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olmaktadır.

Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı sorunu, hemen hemen demiryollarının ortaya çıkması ile birlikte kendini gösterdi. İlk demiryolu hattı İngiltere'de 1825'te işletmeye açılmıştı. 1836'da ise İngiltere'de Chesney tarafından İskenderiye'den Bağdat'a ve Basra Körfezine demiryolu yapma düşüncesi ortaya atılmıştır. Fakat Süveyş Kanalı'nın açılması İngilizleri bu demiryolunu yapma düşüncesinden vazgeçirmiştir.³

¹. Esin Kahya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", **Belleten**, LII, Sayı 202, Nisan 1988, (s.209- 218)

². Donald Blaistel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali Kontrolü Duyun-u Umumiye**, İstanbul, 1979, 118.

³. A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi**, Ankara 1979, s. 14-15.

Osmanlı Demiryolu Politikası

Osmanlı Devletindeki ulaşım politikası, yerel yöneticiler tarafından uzun yıllar askeri ihtiyaçlara dayalı olarak yürütülmüştür. Devletin güçlü olduğu zamanlarda kısmen yürüyen bu politika, sonradan çıkmaza girerek kara ulaştırma ağı, bir süre bakımsız ve bozuk yollardan ibaret kalmıştı. Hem ulaşım hem de ulaşım araçları son derece yetersizdi⁴ Tanzimat döneminde ülkenin imarına yönelik çalışmalar çerçevesinde "Yol ve Köprüler Nizamnamesi" çıkarılarak yol sorunu çözümlenmek istenmişti.⁵ Ayrıca Tanzimat programında ülkenin kaynaklarını işletebilmek için ulaştırma araçları sağlanması ve tarımda bölgelerin birbiriyle ve denizle bağlantısını sağlayacak demiryolu hatlarının döşenmesi öngörülmüştü.⁶ Bunun sonucunda Osmanlı topraklarının Avrupa yakasında ilk demiryolu yapımı, bir İngiliz şirketine verilmiş Cernovada-Köstence hattının yapımına 1856 yılında başlanmıştır. Anadolu yakasında ise yine bir İngiliz şirketine verilen ve yapımına aynı yıl başlanan İzmir-Aydın hattı ile demiryolu politikası hız kazanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamlarının demiryollarına verdikleri önem daha da artmış 1865’de Nafia Nezareti kurulmuştur.

Osmanlı Devletinde demiryolu konusundaki kapsamlı çalışmalardan ilki 1860’da Abdülmecit’in nazırlarından Ali ve Fuat Paşaların hazırladığı demiryolu programıdır. Bu programa göre Balkan yarımadasının bir ucundan öteki ucuna gidecek olan bir demiryolu İstanbul ile Tuna arasında ulaşımı sağlayacak, İstanbul’u Viyana ve Paris’e bağlayacaktı. Bu tasarıya göre İstanbul ile Bağdat arasında da bir hat döşenecekti. Fakat böylesine büyük bir projeyi başarmak için Osmanlı hükümeti ne gerekli mali kaynağa ne de teknik elemana sahipti.⁷

Abdülaziz’in demiryolları konusundaki isteklerini ele alan Sadrazam Ali Paşa, Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasındaki demiryolu bağlantısını sağlamak üzere harekete geçmiş ve Nafia Nazırı Davut Paşa’yı, çeşitli ülkelerin mali çevreleriyle temas sağlamak üzere Avrupa’ya göndermiştir. Bunun sonucunda Belçika bankerlerinden Baron de Hirsch ile anlaşmaya varılmış ve bu kişiye 2000 kilometre demiryolu yapması için 99 yıllık imtiyaz verilmiştir. 22000 Frank / kilometre garantisi ile verilen demiryolunun inşası esnasında sözleşmede çeşitli değişiklikler yapılmak zorunda kalınmıştır.⁸ Sonuçta 1274 kilometre olarak gerçekleşen demiryoluyla İstanbul’un Viyana ve Paris ile

4. Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Ekleme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir bakış", *Yapıt*, Sayı: 5, Haziran-Temmuz, 1984, s. 66-67.

5. C. Orhan Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul, 1961, s. 17.

6. İsmet Ergün, *Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü*, Ankara, 1985, s.69.

7. Paul İmbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, İstanbul, 1981, s.68.

8. Nihat Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul, 1978, s. 217.

bağlantısı ancak 1888’de gerçekleştirilmiştir.⁹

Bu konudaki diğer önemli bir çalışma da, Sultan Abdülaziz’in 1871 yılında devletin Asya topraklarında demiryolu yapımı düşüncesiyle yayınladığı iradedir. Gerçekleştirilmesi düşünülen ana hat İstanbul-Bağdat arasındaydı. Demiryolu yan hatlarla Karadeniz ve Akdeniz ile Basra Körfezine bağlanacaktı. Bu düşüncenin devlet tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmişti. Ağustos 1871’de inşaaata başlanmış ancak İzmit’e ulaşmak için iki yıl beklemek zorunda kalınmıştır. Bunun üzerine Abdülaziz 1872 yılı Şubatında Alman mühendis Wilhelm Von Pressel’i “Asya Osmanlı Demiryolları” genel müdürlüğüne getirerek, hedefleri doğrultusunda bir demiryolu projesi hazırlamakla görevlendirmişti. Pressel’in padişahın istekleri doğrultusunda hazırladığı ayrıntılı demiryolu projesinin özelliği, başlangıç noktası olarak Akdeniz’i değil de İstanbul’u almış olmasıydı. 4670 kilometreyi bulan bu proje padişahın isteklerine uygun olarak Haydarpaşa’dan başlıyor, Ankara-Sivas-Musul-Bağdat üzerinden Basra’ya ulaşıyordu. Osmanlı Devleti’nin bu projenin altından kalkamayacağı ortadayken inşaaata başlandı ise de 1875’de Osmanlı maliyesinin iflas etmesiyle Pressel’in projesi rafa kaldırıldı.¹⁰

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti’ndeki yoğun demiryolu yapımları esas itibarıyla II. Abdülhamit döneminde Duyunu Umumiye İdaresi’nin kurulması ile başlamıştır. Bu dönemde Anadolu demiryolları (1888), Bağdat demiryolu (1889)¹¹, Yafa-Kudüs demiryolu (1889), Selanik-Manastır demiryolu (1890), Beyrut-Şam demiryolu (1890), Selanik-İstanbul demiryolu (1892) imtiyaz yabancılara verilerek demiryolu politikası savunma politikalarıyla birlikte düşünölmeye başlandı.

Bu demiryolu projelerinden en ünlü ve etkileri açısından en önemli olanı, yabancı sermaye girişimi ile yapılan Bağdat demiryolu hattıdır. Bağdat demiryolu imtiyazı, gelişmiş Avrupa ölkelerinin XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı toprakları üzerindeki iktisadi ve siyasi nüfuz çatışmalarını bütün ayrıntıları ile yansıtan son derece önemli bir örnek olaydır. Bu demiryolu hattı diğer hatlar gibi limanlardan iç bölgelere uzanma yerine, Anadolu’nun ortasından geçerek Musul ve Bağdat üzerinden Basra körfezine ulaşacaktı. Bağdat demiryolu hattı aynı zamanda yabancı sermaye rekabetinin artmasına zemin hazırladığı gibi, siyaset alanında da İngiltere’nin Almanya’ya kuşku ve korkuyla bakmasına yol açtı.

Almanlar bu demiryolunun kendilerine bölge de etki sahibi olma fırsatı sağlayacağını düşünmüşlerdi. Gerçektende 1914’e gelindiğın de Almanya Osmanlının

⁹. Paul İmbert, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹⁰. Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, 1988, s.15-17.

¹¹. Bağdat demiryolu ile ilgili kesin imtiyaz sözleşmesi 21 Ocak 1902’de imzalanmıştır. Bkz., Lothard Rathman, *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişı*, İstanbul, 1982, s. 75-76.

Anadolu topraklarında başlıca güç olma yolundaydı. Osmanlı yönetimi ise bu projeyi iktisadi amaçlardan çok stratejik ve askeri açıdan istiyordu. Başka bir deyişle Osmanlı yönetimi demiryolunun uzak eyaletlerin denetimini kolaylaştıracağı ve askeri birliklerin hızla sevk edilmesine imkan vereceğini düşünmekteydiler.¹² Bunun yanında II. Abdülhamit'e göre Bağdat demiryolu imtiyazı Osmanlı Devleti'nde çıkarları olan diğer Avrupa devletlerini Almanya ile karşı karşıya getirecekti. Ayrıca, denge politikaları çerçevesinde Türk-Alman yakınlaşmasını temin eden en önemli iktisadi girişim idi.¹³

Üstelik hem Arap isyanlarını etkili biçimde bastırmak hem İslam ülkeleriyle ulaşımı kolaylaştırmak hem de İngiltere'nin Mısır'dan Suriye ve Irak tarafına yayılmasını önlemek için II. Abdülhamit, demiryolunun Basra'ya kadar uzatılmasında yarar görüyordu. Almanların Basra Körfezi'ne inmeleri de İngiltere için büyük bir darbe olacaktı.¹⁴ Bağdat demiryolu imtiyazı Almanlara verilince İngiltere, Basra Körfezine kadar uzanacak demiryolu hattının Almanya'ya Yakındoğu'da üstünlük kazandırmasından ve Hindistan yolunu tehdit etmesinden endişe duymaya başlamıştır. Bu durum İngiltere'nin Bağdat demiryoluna olan itirazlarının temelini teşkil etmiştir.¹⁵ Rusya ise Anadolu'da gelişen demiryollarının Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü artıracığı, iktisadi kalkınmasını hızlandıracağı ve Avrupa pazarlarında Rus mallarıyla rekabet edeceği düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Fransa'da Alman nüfuzunun Yakındoğu'ya yerleşmesini kendi çıkarları açısından zararlı görmüştür.¹⁶ Böylece Bağdat demiryolu, Osmanlı-Alman ilişkileri boyutunu aşarak uluslararası diplomatik bir sorun haline gelmiştir.

Ulaşım sistemine bakıldığında Osmanlı Devletinin ulaşım politikasının daha çok siyasi, askeri ve stratejik ağırlıklı olduğu söylenebilir.¹⁷ Elverişli ve hızlı ulaşım araçları, dolayısıyla demiryolları Osmanlı yöneticileri için devlet otoritesinin devamı açısından zorunlu bir araçtı. Yapılacak olan demiryolu ülkeyi baştan başa katedecek olursa, bu hat ile ordu hem Avrupa hem Asya'da hızla istenilen yere ulaştırılabilirdi. Ya da Balkanlar Doğu Anadolu ve Arap Yarımadasında sık sık çıkan isyanları bastırabilmek kolaylaşabilirdi. Yine devlet otoritesi bu yolla ülkenin her tarafında hissettirilebilirdi.

¹². Donalt Quartaert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881- 1908)**, Ankara, 1987, s.68.

¹³. E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, Ankara, 1962, s. 176.

¹⁴. Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983, s.221.

¹⁵. Gündüz Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXV, No: 2, Haziran 1970, Ankara, s. 27 (s. 15-56).

¹⁶. Rifat Önsoy, **Osmanlı Alman Ticari Münasebetleri, (1871-1914)**, Yayınlanmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1979, s. 53.

¹⁷. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982, s. 48-49.

Diğer taraftan Anadolu'da özellikle Batı Anadolu bölgesinde küçük çaplı da olsa sürekli olarak karışıklıklar ve isyanlar görülmekteydi. Bu olaylar bölgenin ekonomik hayatını olumsuz etkilediği gibi ulaşım aksıyor, halkta huzursuzluğa yol açıyordu. Demiryolu sayesinde daha çok sayıda asker daha kısa bir sürede ulaşacak ve bölgenin asayişini sağlamak kolaylaşacaktı. Bir ana hat ,Osmanlı egemenliğini içten ve dıştan gelecek tehlikelere karşı güvenlik altına alacaktı. II. Abdülhamit, demiryollarının yalnız ülke refahını artırmak bakımından değil, ülkenin emniyetini tehdit eden tehlikeleri karşılamak ve önlemek bakımından da faydalı olacağını düşünmüştür.¹⁸ Fakat Osmanlı'nın, demiryolu yapımında sadece bahsedilen ögelere ağırlık verdiği, ekonomik öğeleri hiç dikkate almadığı da söylenemez. Nitekim II. Abdülhamit, demiryollarının artması ile devletin askeri yönden güçleneceği, isyan ve eşkiyalığın anında önlenebileceği, bunun yanında tarım ürünlerinin de pazara sevk edilip, zenginliğin artacağı fikrindeydi.¹⁹ Demiryollarının yapılışının birinci nedeni Türk tarımını dünya pazarlarıyla bütünleştirmek olmasa bile bu bütünleşmeye katkıda bulunmaktı.

Devlete gelir sağlamayı düşünen Osmanlı devlet adamlarına göre yapılacak demiryolları, tarımsal üretimi ve dolayısıyla tarımdan alınan vergileri de arttıracaktı. Bunun yanı sıra ticaret gelişecek, ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri hazineye katkıda bulunacaktı.²⁰ Demiryolu güzergahındaki zengin maden yatakları işletmeye açılacak, maden üretimi ve dolayısıyla bundan alınacak vergiler de artacaktı.

Kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin, ülke içlerinde uzak bölgelere yerleştirilmesi ise Osmanlı Devleti'nin demiryolu politikasının bir başka boyutuuydu.²¹

Demiryolu yapımında Osmanlı'nın temel beklentileri yukarıda saydığımız faktörler etrafında gelişirken Avrupalı ülkelerin beklentileri ise Osmanlı'nın coğrafi konumunu ve ekonomik potansiyelini değerlendirmeye yönelikti. Dolayısıyla emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik çıkarları ile bu ülkelerin Osmanlı topraklarında imtiyazlı demiryolu inşa etmeleri arasında yakın bir ilişki vardır.

Osmanlı demiryolları tarihinde yabancı devletler ve yabancı şirketler daima ön planda olmuşlardır. İngilizler ve Fransızlar daha çok iktisadi düşüncelerle demiryollarını devletin zengin bölgelerinde inşa ederken Almanlar ise daha çok askeri ve stratejik kaygılarla demiryolu inşa etmişlerdir.

¹⁸. A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara, 1978, s.154.

¹⁹. E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, Ankara, 1962, s. 175.

²⁰. İzmir-Aydın demiryolunun işletmeye açılması ile gerçekten bu hesap doğru çıkmıştır. İzmir gümrüklerinin geliri 1873-1877 yılları arasında ortalama 230.000 sterline ulaşmıştı ki, bu toplam gümrük gelirinin % 12'sini oluşturuyordu. Aydın demiryolunun Dinar'a kadar uzatılması üzerine toplanan tarımsal vergiler 1885'den 1906'ya kadar 21 yılda % 42.5 oranında artmıştır. Bu konuda bkz. Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s. 45-50.

²¹. E. Z. Karal, **a.g.e.**, VII, s. 176.

Demiryolları zamanın verimli ve çağdaş ulaştırma sistemi idi. Fakat Osmanlı Devleti o dönemde böyle bir ulaştırma sistemini gerçekleştirecek bir ekonomik yapıya sahip değildi.²² Yani devletin mali ve ekonomik bakımdan güçsüz oluşu, kendi demiryollarını yapmasına imkan vermiyordu. Yapılacak demiryolları bir imtiyaz olarak yabancı şirketlere veriliyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti demiryolu yapımını kendi çıkarlarına göre değil, aralarında önemli rekabet olan emperyalist devletlerin ekonomik ve siyasi, hatta askeri çıkarlarına göre ele almak durumunda kalıyordu.²³ Mali bakımdan son derece güçsüz olan Osmanlı Devleti, Avrupa Devletlerinin bu tutumuna boyun eğmek zorunda kalıyordu. Bu bakımdan demiryolu sorunu Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlılığını artıran önemli bir etken olmuştur.²⁴

Osmanlı Devletinde inşa edilecek demiryolları karlı bir yatırım olmanın çok ötesinde bir anlam taşımaktaydı. Yapımı gerçekleştiren demiryolu şirketleri kadar, hatta şirketlerden daha fazla Avrupa Devletleri demiryolu imtiyazı elde etmek için siyasi, ekonomik ve mali baskıya baş vuruyorlardı. Avrupa ülkelerinin amacı Osmanlı Devletinde demiryolu yapımına girilerek nüfuz bölgelerini oluşturmaktı. Böylece ileride yapılacak bir paylaşımında bu bölgeleri kendi sömürgeleri içine almak daha kolay hale gelecekti. Önceleri Fransız ve İngilizler lehine gelişen bu durum 1889'dan itibaren Almanya'nın lehine gelişmişti.²⁵ Çözölmeye başlayan Osmanlı Devleti sınırları içinde iş yapan yabancı şirketler bu çözölmeyi daha da keskinleştirdiler; Osmanlı Hükümeti Avrupa şirketlerine izin veren her imtiyaz sözleşmesi ile sanki uyruklarının bir bölümünü daha yabancıların etki alanlarına bırakıyordu.²⁶ Sonuçta demiryolu hatlarının gelişmesi ile Osmanlı Devleti'nin demiryolları üzerindeki bölgeleri Alman, İngiliz ve Fransız nüfuz alanları olarak ayrılmaya başladı.²⁷ Örneğin İzmir-Aydın ve gerekse İzmir-Kasaba demiryolları Batı Anadolu Bölgesinde İngiliz nüfuzunun hızla yayılmasına yol açtı. Demiryolları yapımları ile bölgedeki İngiliz ticaretinde önemli artışlar göröldü. Bunu İngilizlerin madencilik, tarım ve belediye hizmetleri gibi diğer sektörlerdeki yatırımları izledi.²⁸

²² M. Kaynak, **a.g.m.**, s. 67.

²³ Bu konudaki en güzel örnek Ege Bölgesi'nde İngilizlerin yaptıkları İzmir-Aydın ve İzmir - Kasaba demiryollarıdır. Bu demiryolları bölgedeki tarımsal potansiyelin farkına varılması ile gerçekleştirilmiştir. Bkz. O. Kurmuş, **a.g.e.s.**, 59 ve sonrası; Yine aynı konuda bir başka örnekte Almanlardır. Almanlar, Bağdat demiryolu ile İngiltere'yi Uzakdoğuya giden yollarda vurabileceğini düşünerek, bu hattın yapım imtiyazını almak için çok çaba harcamışlardır. Bkz. R. Önsoy, **a.g.t.**, s. 55.

²⁴ Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I**, Ankara, 1982, s. 150.

²⁵ Lothard Rathman, **a.g.e.**, s. 35.

²⁶ Donalt Quartaert, **a.g.e.**, s.21.

²⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s. 357.

²⁸ Murat Özyüksel, **a.g.e.**, s. 12.

Emperyalist Avrupalı büyük devletler, Osmanlı ülkesinde yapacakları demiryolu yatırımlarında birbirleriyle sürekli mücadele halindeydiler. İmtiyazların alınması sırasında gerçekte her ülke diğerini kollamaktaydı. Bir devlet bir imtiyaz alınca bir diğeri de imtiyaz için Osmanlı'ya baskı yapıyor ve o da bir imtiyaz alıyordu. Rekabet halinde olan bu ülkelerden Almanya'ya Haydarpaşa - İzmit hattının satılması ve Ankara'ya kadar uzatma imtiyazı verilince Fransa'ya da Yafa-Kudüs demiryolu imtiyazı verilmiştir.Yine Almanlara Selanik-Manastır demiryolu imtiyazı verilince Fransızlara Selanik-Dedeoğaç imtiyazı verilmiştir.²⁹ Diğer taraftan 1899'da Almanlarla Bağdat demiryolu ön sözleşmesi imzalanınca, Rusya'nın istekleri artmış ve 4 Nisan 1900'de Rusya ile demiryolu anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti Karadeniz bölgesinde demiryolu yapmak isterse ve kendisi yapamazsa bu hak Ruslara geçiyordu.³⁰

Önemli bir sorun da Osmanlı topraklarında yapılacak demiryolları hatlarının geçeceği yerlerin belirlenmesi idi. Emperyalist devletler bu konuda da Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak isteklerini elde etmeye çalışmışlardır. Yapılacak demiryolu İngiliz çıkarlarına aykırı olmamalı idi. İngiltere, Hindistan ve Mısır ile olan ulaşımının güvenliğinden korktuğu için Bağdat demiryolunun Almanlar tarafından gerçekleştirilmesine karşı çıkıyordu. Almanya ile Fransa'nın istekleri de dikkate alınmalı, Rus sınırına yakın olmamalı idi. Örneğin Anadolu demiryolu hattını Kayseri'ye kadar uzatacak olan Ankara-Kayseri demiryolu imtiyazı Almanlara verilmiş olmasına rağmen bu hat Rus baskısı yüzünden gerçekleşmemiştir.³¹ Demiryolunun merkezden, yani İstanbul'dan başlayarak Anadolu'yu boydan boya geçmesi, devlet yönetimini güçlendireceğinden bundan kaçınılmalı; Devletin paylaşılmasını kolaylaştıracak biçimde Akdeniz kıyılarından başlanmalı idi. Bütün bunların sonucunda demiryolu ağı Osmanlı Devletinin çıkarlarına aykırı bir şekilde emperyalist devletlerin çıkarları ve bu çıkarların çatışması sonucunda belirlendi.

Osmanlı Hükümetinin içine düştüğü borç batağı Osmanlı demiryolu politikasının belirlenmesinde önemli bir diğer bir etken olmuştu. Osmanlı Hükümeti ya borç karşılığında bir imtiyaz veriyor ya da borç istediğinde yeni bir imtiyaz isteğiyle karşılaşıyordu. Osmanlı Devleti'nin mali yönden sıkıntısını bilen Avrupalı devletler bu durumdan faydalanmaya çalışıyorlardı. Bağdat Demiryolu imtiyazını almak isteyen Almanya, ön sözleşme imzalanmadan Osmanlı Devleti'ne % 7 faizle 200.000 Sterlin borç vermeyi kabul etmiştir.³² Yine Osmanlı Devleti 1910'da mali krize girmişti. Acilen para

²⁹. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara, 1982, s. 97; Murat Özyüksel, **a.g.e.**, s. 148-152.

³⁰. Murat Özyüksel, **a.g.e.**, s. 148-152.

³¹. Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, İstanbul, 1972, s. 161.

³². M. Özyüksel, **a. g. e.**, s.141

gerekiyordu. Bu para Fransa ve İngiltere'den alınmak istendi ise de başarılı olunamadı. Almanlar devreye girdiler ve onlarla % 4 faizli 11 milyon altınlık borç anlaşması imzalandı. Ama bunun karşılığı olarak Osmanlı Devleti 11 Mart 1911'de Bağdat Demiryolu için ek bir sözleşme imzalamak zorunda kaldı.³³

Tanzimat Dönemi'nde yani demiryollarının ortaya çıkışından kısa bir süre sonra yapımına başlanan Osmanlı demiryollarında, 1880'lere kadar yavaş giden çalışmalar, Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra hızlanmaya başlamıştır. Düyunu Umumiye İdaresi teminat gösterilen vergilere el koyarak, onları şirketlere aktarma işini gönüllü olarak yerine getirmiştir.³⁴ Düyunu Umumiye İdaresinin devreye girmesinden sonra garantili büyük karlar sağlamayı hedef alan demiryolu şirketleri Osmanlı'nın sömürülmesi sürecinde önemli bir etken olmuşlardır.

Hicaz demiryolu dışında Osmanlı Devletinde inşa edilen demiryolları, yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmiştir. Dış borçlar hariç 1890'da Osmanlı Devletindeki yabancı sermayenin % 41'i demiryolu yapımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılırken, bu oran 1914'te % 63'e çıkmıştır. Yine 1890'da toplam demiryolu yatırımlarındaki sermayenin % 18.8'i Fransız, % 50.6'sı İngiliz, % 22.4'ü Alman ve % 8.2'si diğer ülkelere aitken 1914'te % 49.6'sı Fransız, % 9.8'i İngiliz, % 36.8'i Alman ve % 3.8'i diğer ülkelere aittir.³⁵ Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi başlangıçta ağırlıklı olarak İngiliz sermayesi ile gerçekleştirilen Osmanlı demiryolları daha sonra Fransız ve Alman sermayesi ile gerçekleştirilmiştir.

Demiryollarının inşa ve işletilmesinin bir imtiyaz olarak verilmesi ise Osmanlı demiryolu politikasının en önemli özelliğidir. Kilometre garantisi denilen sistemle şirketlerin karları, Osmanlı Devletince garanti altına alınıyordu. Demiryolu şirketlerinin garanti edilen karın altında kar etmeleri halinde aradaki farkı devlet ödüyordu. Osmanlı, doğacak farkı ödemek için bir veya birkaç vilayetin öşürlerini karşılık gösteriyordu. Süresi 99 yıl olan Anadolu demiryolu imtiyazında Haydarpaşa-İzmit bölümü için kilometre başına 10300, İzmit-Ankara bölümü içinse 15000 frank garanti karşılığı olarak Ankara, İzmir, Kütahya ve Ertuğrul vilayetlerinin öşürleri gösterilmiştir.³⁶ Eskişehir-Konya arasındaki 444 kilometrelik demiryolu için kilometre başına verilen 15000 franklık garanti için de Trabzon ve Gümüşhane'nin öşürleri karşılık gösterildi.³⁷ 14300 frank kilometre garantisi verilen Selanik-Manastır demiryolu için hattın geçtiği Selanik

³³ M. Özyüksel, *a.g.e.*, s. 229 - 232.

³⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni I*, İstanbul, 1984, s. 142.

³⁵ Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854 - 1914)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı, Ankara, 1978,s. 143-144.

³⁶ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II*, İstanbul, 1975, s. 967.

³⁷ Murat Özyüksel, *a. g. e.*, s. 82

ve Manastır sancaklarının öşürleri ayrılmıştır.³⁸ Selanik-İstanbul demiryoluna verilmiş olan 15500 frank garanti için de yine hattın geçtiği yerlerdeki sancakların öşürleri karşılık gösterilmiştir.³⁹ Bu vergiler Duyunu Umumiye idaresinin kontrolünde olmayan vergilerdi. Fakat yabancı şirketler Osmanlı Devleti'ne güvenmedikleri için garanti kapsamındaki vergiler de Duyunu Umumiye İdaresi tarafından toplanıp işletilmeye başlandı. Her demiryolundan edilen zarar karşılandıktan sonra kalan miktar hazineye aktarılıyordu.⁴⁰ Vergiler yetmediği zaman, mali bakımdan çok zor durumda olan Osmanlı bu farkı ödemek için borçlanmak zorunda da kalıyordu. Böylece her demiryolu imtiyazının verilmesi yeni bir borçlanmaya yol açıyordu. Bir hesaplama göre devlet kilometre garantisi için ödediği paralarla kendisi demiryolu yapsaydı 1400 kilometre daha fazla demiryolu yapmış olacaktır.⁴¹ İzmir-Aydın demiryolunda ise farklı bir sistem göze çarpmaktadır. Bu demiryolunda kilometre garantisi verilmezken, 50 yıl süreyle şirket sermayesinin % 6'sı kadar bir kar garanti edilmiştir ki bu oran daha sonra % 8'e çıkarılmıştır.⁴²

Demiryolu imtiyazları kilometre garantisi ile sınırlı değildi, Kilometre garantisi yanında hattın geçeceği devlet arazisi şirkete bedelsiz devrediliyordu. Şirket hat boyundaki devlet ormanlarını ve taş ocaklarını hiç bir bedel ödmeden kullanabiliyordu. Yine demiryolu yapımı, bakımı ve işletilmesi için gereken malzeme gümrüksüz olarak ithal ediliyordu. Demiryolunun kenarlarında bazen 40, bazen 45 kilometrelik şeritler içindeki petrol de dahil bütün madenleri işletme hakkına sahip oluyordu.⁴³ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nden demiryolu imtiyazı almak çok karlı ve avantajlı bir iş olmanın da ötesindedir.

Osmanlı demiryolları konusunda yapılan çalışmalarda, Osmanlı yöneticilerini demiryolları yapımına yönelten önemli bir etken olarak emperyalist ülkelerin telkinleri ön plana çıkarılmakta, buna karşılık Osmanlı yöneticilerinin demiryolu yaptırma istekleri devamlı göz ardı edilmektedir. Halbuki Abdülmecit gibi, Abdülaziz ve II. Abdülhamit'te bu konuda çok istekli davranmışlardı. Osmanlı yöneticileri de en az Avrupalı emperyalistler kadar demiryolu yaptırmak istiyorlardı. Çünkü demiryolu ülkede zenginleşmeyi sağlayacağı gibi merkezi otoritenin gücünün diğer bölgelerde de hissedilmesini sağlayacaktı. Abdülmecit bu konudaki arzularını tren resimlerini odasına

---

38. Paul İmbert, **a.g.e.**, s. 378.

39. A. Du Velay, **a.g.e.**, s. 366-369.

40. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II**, İstanbul, 1983, s. 279.

41. A. D. Novıçev, **a. g. e.**, s. 52.

42. Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s. 38 ve 42.

43. İ. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 101 ; E. M. Earle, **a. g. e.**, s. 93-94.

asarak gösteriyordu.⁴⁴

Osmanlı Devletindeki demiryollarını konu alan çalışmalarda, Osmanlı yönetiminin, özellikle de II. Abdülhamit'in demiryolu politikasının askeri amaçlı olduğu ifade edilegelmiştir. Halbuki birbirine gereği gibi bağlanmış bir ulaşım ağı, Osmanlı yönetimi için en başta gelen zorunluluktur.⁴⁵ Çünkü Osmanlıların, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi, topraklarında gözü olan komşuları sözkonusudur. Ayrıca stratejik önemi ve doğal kaynakları yönünden zengin olan devleti parçalamak ve kendi çıkarlarına göre bölmek için gayret gösteren İngiltere ve Fransa gibi iki büyük düşmanı vardır. Diğer taraftan milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaşması ile ülkenin çeşitli yerlerinde ayaklanmalar çıkmaktadır. Bu durum karşısında Osmanlı yönetiminin demiryolu yapımında, ağırlıklı olarak askeri amaçlı düşünceleri doğaldır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı bu durumu açık olarak ortaya koymuştur.

İstanbul-Ankara demiryolunun Ankara'dan öteye, Doğu Anadolu'ya geçmesine engel olan Rusya, bu engellemesinin büyük yararını gördü. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla savaşılan cephelere yapılan asker, silah ve cephane ulaşımındaki güçlük, Rus cephesindeki çözülüşün ve işgalin başlıca sebebiydi.⁴⁶ Buna rağmen Osmanlı'nın demiryolu politikasını belirlerken askeri amaçların dışında iktisadi ve sosyal kalkınmayı düşünmediğini söylemek de mümkün değildir.

Sonuç olarak, ifade edilen politikalar doğrultusunda Osmanlı topraklarında inşa edilen demiryollarını şu şekilde belirtmek mümkündür.

A- Yabancı Şirketlerin Yaptığı demiryolları

I- Avrupa yakasında yapılan demiryolları

Cernovada-Köstence hattı

Varna-Ruşuk hattı

Şark demiryolu hattı

Selanik-Manastır hattı

Selanik-İstanbul hattı

II- Anadolu yakasında yapılan demiryolları

İzmir-Aydın hattı

İzmir-Kasaba hattı

Anadolu hattı

Bağdat hattı

Bursa-Mudanya hattı

⁴⁴ E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VI**, Ankara, 1988, s.263.

⁴⁵ Paul İmbert, **a. g. e.**, s.20.

⁴⁶ A. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara, 1981s. 92.

Adana-Mersin hattı

III- Arap topraklarında Yapılan demiryolları

Yafa-Kudüs hattı

Beyrut-Şam-Havran hattı

Trablusşam-Humus hattı

Riyak-Halep hattı

B- Osmanlı Devletinin Yaptığı demiryolları

Hicaz demiryolu hattı

Yukarıda görüldüğü gibi, Osmanlı topraklarında işgal yıllarında Rusların yaptıkları 356 kilometrelik Erzurum - Sarıkamış - Sınır hattı hariç,⁴⁷ devletin kendisinin yaptığı 1564 kilometrelik Hicaz hattı ve yabancı şirketlerin yaptığı 6778 kilometrelik demiryolu ile toplam 8343 kilometre demiryolu inşa edilmiştir. 1918'de ülkede o günkü sınırlar içinde 3756 kilometresi yabancı şirketlerden, 356 kilometresi Ruslardan kalan 4112 kilometre demiryolu mevcuttur. Ancak dış baskılarla şekillenen ve bir ağaç görüntüsünde limanlardan iç bölgelere uzanan, bir birinden kopuk bu demiryolları, ülke çıkarlarından ziyade, daha çok emperyalist devletlere hizmet etmiş olup, Osmanlı döneminde milli ve bağımsız bir demiryolu politikası izlenememiştir.

Yabancılar tarafından Osmanlı Devleti'nde hem inşası hem de işletmesi gerçekleştirilen demiryolları, ilk bakışta bir uygarlık faaliyeti gibi görünüyorsa da, demiryollarının inşaat ve işletilmesi için gerekli malzemenin Avrupa'dan hiçbir gümrük ödenmeden ithal edilmesi yanında, kilometre garantisi ile Avrupalılar için çok karlı bir yatırım aracı olmuş ve ülkenin sömürülmesine imkan vermiştir. Öyle ki demiryolu yatırımlarının bu denli karlı ve sağlam güvencelere bağlı oluşu, yabancı demiryolu şirketlerinin kimi zaman daha fazla kar sağlamak amacı ile hatları düzlük arazide bile dolambaçlı bir şekilde döşemelerine sebep olmuştur.⁴⁸ Dolayısı ile yabancı demiryolu şirketleri bir yandan kendi ülkelerinin çıkarlarına göre hareket ederken diğer yandan da

⁴⁷. Doğu Anadolu'da yer alan bu hattın tamamı bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından inşa edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Ayestefanos ve Berlin Anlaşmaları ile Ruslara bırakılan Doğu Anadolu'da Ruslar tarafından inşa edilmiş olan 124 kilometre uzunluğundaki Sarıkamış- Sınır hattının Kars'a kadar olan kısmı 1899'da, Kars- Sarıkamış kısmı 1914'te bitirilmiştir. Bkz. Mehmet Ferit, "Bühan ve Bizim Demiryollarımız" **Demiryol Dergisi**, VIII, sayı, 85, (Mart 1932), s. 27. 174 kilometrelik Sarıkamış- Erzurum, 18 kilometrelik Erzurum-Karabıyık ve 40 kilometrelik Karabıyık-Madenköy şube hatlarıyla toplam 232 kilometre uzunluğundaki demiryolu ise I. Dünya savaşında bu bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından askeri amaçlarla 8 ayda yapılmıştır. Bkz. Yakup Kalgay, "Bir Karış Fazla Demiryolu Politikamız ve Neticeleri", **Demiryol Dergisi**, XIX, sayı, 224-226, (Ekim- Aralık 1943), s. 64. Erzurum- Sarıkamış- Sınır hattı olarak ifade edilen toplam 356 kilometre uzunluğundaki bu demiryolu Brest Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devletine bırakılmıştır. Bkz. Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860- 1953)**, Ankara, 1953, s. 32.

⁴⁸. Sami Güven, **Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri**, Ankara, 1982, s. 52.

kendi karlarını garanti altına almışlardır.

Osmanlı topraklarında inşa edilen demiryolları Osmanlı Devleti üzerinde derin askeri, ekonomik ve toplumsal etkiler yaratmıştır. İşletmeye açılan demiryolları askeri birliklerin taşınmasını hızlandırarak, isyanlarda ve savaşlarda Osmanlı yönetimine kolaylıklar sağlamıştır. Demiryollarının sağladığı ucuz ve kolay ulaşım imkanları Osmanlı topraklarında yeni ve geniş alanların tarıma açılmasını sağlamıştır. Anadolu buğdayı İstanbul'a ve Avrupa'ya taşınmaya başlanmıştır. Bir taraftan demiryolunun geçtiği bölgelerdeki işçi sayısı artarken diğer taraftan hükümet Balkanlardan gelen göçmenleri demiryolu yakınlarında açılan tarım alanlarında iskan etme imkanına kavuşmuştur. Ancak demiryolları tarımın ticarileşmesine ve madenlerin belli oranda işletilmesine katkı sağlarken, Osmanlı'nın sanayileşmesine pek katkıda bulunamamıştır.

Osmanlı demiryolları ihracatta sağladığı artışla, ödemeler dengesindeki açığın büyümesini belli oranda engellemiştir. Bu demiryolları dünya pazarlarıyla bütünleşmeyi sağlarken, dış borçlanmayı ve dışa bağımlılığı artıran önemli bir etken olmuştur. Dış baskılarla şekillenmek zorunda kalan ve birbirinden kopuk bir yapıda gerçekleşen Osmanlı demiryolları Osmanlı Devleti'nden çok yabancılara fayda sağlamıştır.

Ekonomik açıdan demiryolları kapalı ve durgun tarım ekonomisini canlandırmak ve ticari faaliyetleri geliştirmek bakımından faydalıdır. Diğer taraftan ülkede güvenliği sağlamak ve savaşlarda yararlanmak için de demiryollarının önemi ortadadır. Ne var ki; bütün bu avantajlara rağmen yarı sömürge şartlarında, imtiyazlı yabancı şirketlerin gerçekleştirdiği Osmanlıdaki demiryolu inşaatları tehlikeli sonuçlar doğurmuştur.

Bütün bunların da ötesinde Osmanlı Devletinde inşa edilen demiryollarının uzunluğu çok da dikkat çekici değildir. Ancak gerçekleştirilen bu demiryolu hatlarının önemi hakkında yalnız uzunluğuna bakılarak bir yargıda bulunulamaz. Osmanlı demiryollarının uluslararası sorun haline gelmesi, bunların önemini ortaya koymak bakımından daha da belirleyicidir.

KAYNAKLAR

- A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi**, Ankara 1979.
- A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara, 1978.
- A. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara, 1981.
- Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860- 1953)**, Ankara, 1953.
- C. Orhan Tütengil, **İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları**, İstanbul, 1961.
- Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası I**, Ankara, 1982.
- Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, I. Kitap, İstanbul, 1984.
- Donald Blaistel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali Kontrolü Duyun-u Umumiye**, İstanbul, 1979.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

- Donalt Quartaert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş (1881- 1908)**, Ankara, 1987.
- E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, Ankara, 1988.
- E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, Ankara, 1962.
- E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, Ankara, 1962.
- Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, İstanbul, 1972.
- Esin Kahya, Türkiye'de İlk Demiryolları, **Bellekten**, LII, Sayı 202, Nisan 1988, (209-218).
- Gündüz Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt: XXV, No: 2, Haziran 1970, Ankara, (s. 15-56).
- İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara, 1982.
- İsmet Ergün, **Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Ankara, 1985.
- Lothard Rathman, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, 1982.
- Mehmet Ferit, "Buhran ve Bizim Demiryollarımız" **Demiryol Dergisi**, cilt. 8, sayı,85, Mart 1932, (s. 27-174)
- Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Ekleme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir bakış", **Yapıt**, Sayı: 5, Haziran-Temmuz, 1984, (s. 66-67).
- Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988.
- Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983.
- Nihat Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, İstanbul, 1978.
- Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978.
- Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982.
- Paul İmbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri**, İstanbul, 1981.
- Rifat Önsoy, **Osmanlı Alman Ticari Münasebetleri, (1871-1914)**, Yayınlanmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1979.
- Sami Güven, **Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri**, Ankara, 1982.
- Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II**, İstanbul, 1983.
- Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II**, İstanbul, 1975.
- Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854 - 1914)", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel sayı, Ankara, 1978,(s. 131-162).
- Yakup Kalgay, "Bir Karış Fazla Demiryolu Politikamız ve Neticeleri", **Demiryol Dergisi**, XIX, sayı, 224-226, (Ekim- Aralık 1943).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 325-352, ELAZIĞ-2002

1750-1752 (H.1164-1165) TARİHLİ GAZİANTEP ŞER'İYYE SİCİLİNİN TANITIMI VE FİHRİSTİ

*1750-1752 (H.1164-1165) Dated Gaziantep Şer'iyye Register's
Presentation and Index*

İbrahim YILMAZÇELİK*

ÖZET

Osmanlı tarihinin en önemli arşiv kaynaklarından bir tanesi de Şer'iyye Sicilleridir.

Ait oldukları dönem ve yer hakkında oldukça önemli bilgiler veren Şer'iyye Sicillerinden faydalanma konusu, bugün için belli başına bir problem olmaktadır. Bu durum ise sicillerden faydalanma konusunu belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan Türkiye'de bulunan bütün sicillerin fihristlerinin yapılması zorunludur.

Bu çalışmamızda, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinden sadece bir tanesinin fihrist ve tanıtımının yapılması suretiyle, bu alanda yapılan çalışmalara bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Şer'iyye Sicili, Gaziantep

ABSTRACT

One of the most important archives resources of Ottoman history is Şer'iyye Registers.

The issue of making use of Şer'iyye Registers, which gave important information about the period and place they belonged to, is today a major problem. This situation makes it obligatory to depend on a certain method while making use of the registers. Therefore, in this respect, it is obligatory to make the index of all the registers available in Turkey.

This study is aimed to set a pattern for the studies made in this field by presenting and making index of only one of the Şer'iyye Registers which has great importance for Turkish history and culture.

Key Words: Kadı, Şer'iyye Registers, Gaziantep

---

* Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Kadılar mahkemelerdeki görevlerini yerine getirirken defterler halinde kayıtlar tutmuşlardır¹. Bu kayıtlar tarih sırasına göre deftere kaydedilirdi. Ancak, bu işlemde bir usul takip edilir ve defterin bir yanına mahalli kayıtlar, bir yanına da merkezden gelen her türlü emir yazılırdı. Söz konusu bu defterlerde kadı veya naiblerin verdikleri kararların yazıldığı kısma "*Sicill-i mahfûz*", merkezden gelen her türlü emirin yazıldığı kısma da "*Sicill-i mahfûz defterlü*" denirdi ki, bütün bu kayıtları da mahkeme görevlilerinden olan mukayyid tutardı².

Bu şekilde oluşan ve "kadı sicili", "kadı defteri", "*sicill-i mahfûz*" veya "*sicil*" de denilen defterlerde kullanılan yazılar; rıka ve çeşitleri, talik, talik kırması, hurda talik, nestalik ve çeşitleri, sülüs, sülüs kırması, divanî çeşitleri ve pek nadir olarak da siyakattır³. Kağıtları çok sağlam ve parlak, yazı yazımında kullanılan mürekkepleri canlılığını günümüze kadar muhafaza edebilecek derecede kaliteli olan şer'iyye sicilleri, kesin olmamakla beraber boylu ve dar enli olurlardı. Yaklaşık 40 santim boyu olan bir defterin 16-17 santim arasında da eni olurdu. Söz konusu siciller normalde kadıdan kadıya devredilirdi⁴.

Kadı defterleri, Şer'i Mahkeme Sicili veya sadece "defter"de denilen Şer'iyye Sicillerinde, devlet merkezi ile olan yazışmalar, halk dilekleri, fermanlar, ilamlar, hüccetler, berâtlar vs. gibi konulara ait belgeler bulunmaktadır. Bunun yanında bölgenin beledî ve inzibatî işleri, devletin çıkardığı muhtelif yasaklar, ordu için asker zahire toplanması, halktan vergi toplanması, bölgede yetişen ürünler, şehir ve kasabaların takribi nüfus tayini, salgın hastalıklar ve aile hayatı gibi konularda bu defterlere kaydedilirdi.

Vakanüvis ve özel tarihlerimizde şehir, köy ve kasabalarımıza ait malumat yok denecek kadar azdır. İşte Osmanlı Devletinin gerçek tarihi ancak bu defterlerin tetkikinden sonra meydana gelecektir. Çünkü geçmişin bütün canlılıklarıyla bizi temasa getirebilecek ve gerçek sentezi yapmamızı mümkün kılacaktır. Üstelik sicil defterleri verdikleri malumat ve tarihlendirme bakımından emin olabileceğimiz kaynaklardır. Ayrıca bunlar, arşiv evrakını teyit eder mahiyette olduğu gibi, zayi olmuş evrakın yerine

¹ İ.YILMAZÇELİK, *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, Ankara Ün.Türk İnkılâp Tarihi Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

² İ.YILMAZÇELİK, " Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:90, Haziran 1994, s.42.

³ İ. YILMAZÇELİK, *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara, 2001, s.21.

⁴ İ.YILMAZÇELİK, *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, Ankara Ün.Türk İnkılâp Tarihi Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s.30. Ayrıca bkz. Ahmet AKSİN, *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1249-1256 (M.1833-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, s.XXIII.

kullanılabilecek en önemli vesikalardır⁵. Ayrıca geçmişten günümüze ışık tutan, birinci elden ve başka bir nüshası bulunmayan bu kaynaklar sayesinde gerçek tarih yazılabilecektir ve geçmişimiz en az hata ile öğrenilebilecektir.

Bunlara ilave olarak sicillerin önemini artıran diğer hususlar da şunlardır.

1. Şer'iyye Sicillerine suret olarak geçmiş bulunan çeşitli fermanlar, beratlar, mektuplar, divan tezkireleri vb. diğer resmi kayıtlar, eski nizamların iç yüzlerini ortaya koyan en müspet belgelerdir.

2. Şer'iyye Sicillerinde birçok devlet adamı, müderris, alim, şair, sanatkar ve mimar adları geçer. Her ne kadar, bu kalbur üstü kimselerin biyografisine dair kayıtlarda geniş açıklamalar bulunmuyorsa da, bunların hal tercümelerini yazmak veya yazılmış bulunan kişiler hakkındaki bilgilerin doğruluk derecesini kontrol etmekte, bu kayıtlar bize en sağlam ip uçlarını verebilir.

3. Siciller, mimarî tarihimiz açısından da, oldukça önemlidir. Zira ayakta olsun, olmasın eski sanat abidelerinin varlığını ortaya koyarlar.

4. Sicillerde geçen kişi adları, kasaba, köy, mahalle, semt adları büyük bir yekun teşkil eder. Bunlardan kadın, erkek adlarıyla ünvan ve lakaplar dil bakımından incelenmeye değer konulardır. eskiden oturlan veya oturulmayan yerler köy, kasaba, mahalle, semt, mezra ve özellikle aşiret ve cemaat adlarını ihtiva eden kayıtlar, iskan tarihimiz için paha biçilmez belgelerdir.

5. Timarların kimlere ve ne suretle tevcih edildiklerine dair beratlarla, bu timarların kadılar huzurunda ve artırma yolu ile mültezimlere verilmelerine veya sipahileri marifetleriyle tapuya bağlanmalarına, vakıflara ait emlak ve akarlarında aynı şekilde kiraya verilmelerine dair rastlanan kayıtlar, Osmanlı devletinin iç teşkilatını ortaya koyduğu için büyük bir önem taşımaktadır.

6. Sicillerde rastladığımız narh kayıtları, esnaf teftişine dair kısa fakat açık zabıtlar, o zamanki belediye kaide ve nizamlarını açıkça ortaya koyması bakımından, iktisat tarihi açısından önem taşır.

7. Kadı defterleri, tıp tarihi ve halk tebabeti açısından da incelemeye değer kaynaklardır. Ayrıca bu defterlerde geçen Türkçe terimlerle, imla özellikleri dil ve folklor yönlerinden ayrı bir inceleme konusunu teşkil eder.

8. Dava konuları, mahkemelerin çalışma biçimleri, İslam hukukunun tatbiki gibi

---

⁵ Mücteba İlgürel; Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru, *İ.Ü.T.D.*, S.28-29, İstanbul, 1974, s.123. Ayrıca bkz. H. Ongan; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ank.,1985.

konuları ihtiva etmesi bakımından da, hukuk tarihi açısından da önem sahiptirler⁶.

I- Sicillerinin Bugünkü Durumları ve Fihrist Çalışmaları

Şer'iyye Sicillerinin bugün bilinen sayıları şer'i mahkemelerin kuruluşundan bu yana geçen zamana kıyasla oldukça azdır. Ülkemizde bulunan şer'iyye sicilleri de Osmanlı Devletinin son dört beş yüz yıllık dönemine aittir. Yani devletin ilk dönemlerine ait siciller maalesef günümüze ulaşamamıştır. Yine özellikle Selçuklulara ait kadı defterleri tamamen mahvolmuştur. Aynı şekilde diğer İslam devletlerine de ait bugün elimizde hiç bir örnek yoktur⁷.

Bu büyük eksikliğin bir takım sebepleri vardır. Mesela; Ortaçağda bazı kadınlar vazifelerinden ayrılıp giderken ellerindeki Sicilleri de beraberinden götürmüşlerdir. Yine özellikle Osmanlı Devleti'nin duraklamaya geçtiği dönemlerde siciller büyük tahribata uğramıştır. Bunun yanı sıra; bir yerden başka bir yere nakil esnasında kaybolma, su baskını, yangın gibi sebeplerin yanında; düşman işgalleri sırasında meydana gelen tahripler, hırsızlık gibi sebeplerden sicillerin çoğu günümüze ulaşamamıştır.

Çeşitli müze ve kütüphanelerimizde bulunan Şer'iyye Sicilleri 3 Kasım 1941 tarih ve 4018/2182 sayılı Maarif Vekaletinin emriyle çeşitli merkezlerde toplatılmıştır. Siciller 1991 yılında ise Milli Kütüphaneye devredilmiştir. Sadece İstanbul'daki Müftülük Arşivinde bulunanlar yine burada muhafaza edilmektedir. Bugün müze ve kütüphanelerimizde 8364 adet Şer'iyye Sicili mevcuttur⁸.

II- Gaziantep Şer'iyye Sicilleri

Gaziantep Şer'iyye Sicillerinin tamamı 176 adettir. Bu sicillerin tamamı Gaziantep Müzesi Arşivinden, 1991 yılında Ankara'daki " Milli Kütüphane Arşivine " taşınmıştır. Sicillerin tamamı mikro-filmlere kaydedilmiş durumdadır. Bunun için araştırmacılara (defterlerin zarar görüp yıpranmasını önlemek amacıyla) sicillerin orijinal asıl nüshaları verilmemektedir. Araştırmacılara sadece bu mikro-filmlerden fotokopi çekilmek suretiyle istifade ettirmektedir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. YILMAZÇELİK, *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara,2001, s.7-8, Ayrıca bkz. R. Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.17-18.

⁷ İ.Yılmazçelik; 392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi, *Fırat Üni. Dergisi, (Sosyal Bilimler)* 2, (2), Elazığ, 1988, s.229.

⁸ İ.Yılmazçelik; a.g.m.,s.259. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Ens., Ankara 1987, Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, A.Ü.İ.T.E., Ankara 1986. Ahmet AKSİN, " 218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtım ve Fihristi ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, s.1-17.*

Gaziantep'e ait Sicillerin ilki 938 (1531) tarihli olup, sonuncusu ise 1325 (1907) tarihlidir. Bu siciller gerek tarih sırası ve gerekse envanter numaraları olarak düzenli periyodik bir sıra takip etmektedirler⁹.

A- 108 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Tanıtım

Sözü geçen "Şer'iyye Sicili" Ankara'daki Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Bu sicil 108 numarada kayıtlıdır.

Sicil hakkındaki diğer bilgileri şöyle özetleyebiliriz.

Envanter No: 108

Tarihi : H. 1164 - 1165 (M. 1751 - 1752)

Sayfa Sayısı : 138

Yaprak Sayısı : 69

Toplam Belge Sayısı : 239

Eni : 18 cm

Boy: 46 cm

108 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili 18 x 46 cm ebadında olup siyah meşin kaplı bir defterdir. Bu defterin eski cildi sökülmüş ve yeniden ciltlenmiştir. Sırt kısmına ise kahverengi deri konulmuştur.

Sicilin tamamı 138 sahifeden (69 yaprak) ibarettir. Defter fazla tahrip olmamıştır. Belgeler genellikle okunaklıdır. Fotokopilerden anlaşıldığına göre, deftere sayfa numaraları verilmemiştir. Fakat bazı sayfalardaki belgeler yırtık olduğundan, bunlar tam manasıyla okunamamaktadır. Mesela 93-94. sayfalardaki terekelerin baş tarafı yırtık olduğundan kime ait oldukları tespit edilememiştir. Ancak terekelerden anlaşıldığına göre, söz konusu terekeler oldukça zengin kişilere ait olmalıdır. Yine 121, 122, 124, 125 sayfalardaki belgelerin baş veya alt kısımları yırtık olduğundan bunlarda tam olarak okunamamaktadır.

Belgelerdeki yazı dili genelde sade ve anlaşılır bir şekilde olmasına rağmen, bazı belgelerde Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalar da kullanılmıştır. Ancak bunları sayısı oldukça azdır. Yine belgelerde yazının okunaklı olmasına özen gösterilmiştir diyebiliriz.

Sicilde 239 adet belge bulunmaktadır. Bu belgeler umumiyetle hüccetler (evlilik, boşanma, vasi tayini, arazi antlaşmazlığı, alım-satım, vakf, vakıf onarımı, miras, vereseler

---

⁹ Halit Ongan; Ankara'nın *1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1958, C.C. Güzelbey; *Şer'i Mahkeme Sicilleri*, I. Fasikül (1866-1909), Gaziantep 1966 II. Fasikül (1841-1866) G.Antep 1966, III. Fasikül (1826-1838), Gaziantep 1966, C.C. Güzelbey - H. Yetgin; *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler* (1729-1825), G.Antep 1970.

arasındaki anlaşmazlık vs.) çoğunluktadır. Bunun yanı sıra, buyruldu, ilam, ferman, temessük, tereke, nasb, kayıt gibi belgelerde Sicilde yer almaktadır.

Bu belgelerin hemen hemen hepsi Müslimlere aittir denilebilir. Çünkü bu 239 belge arasında sadece Zımmilere ait iki belgeye rastlanılmaktadır. Defterdeki belgeler konularına göre özellikle ilk sayfalarda yer alanlar oldukça kısadır. Bunun yanı sıra belgelerin bir kısmı 2-3 sayfadan oluşmaktadır. 93-94. sayfadaki terekeler ise 4.-5. sayfadır.

Sicilin yazı şekli genelde rika ve çeşitlidir. Bunun yanı sıra divanî ve talik yazı örnekleri de mevcuttur. Yine belgelerde görülen kalem değişiklikleri ise sicilin birden çok katip tarafından yazıldığını göstermektedir.

108 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili H. 1163-1164-1165 yıllarını kapsamaktadır. Belgelerde istisnalar hariç gün, ay ve yıl sırasına genelde uyulmuştur. Tarihlendirme genelde Arapça olarak, yazı ile yazılmıştır. Fakat bazı belgelerde sadece ay ismi Arapça yıl ise rakam ile verilmiştir. Yine tarihlerin başında çoğunlukla Fî imlası kullanılmıştır.

Sicilde dikkat çeken hususlardan biride Antep imlasının sicilin tamamında tek bir şekilde "Ayıntâb" olarak kullanılmasıdır.

III. 1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Fihristi ve Belgelerin Konularına Göre Tasnifleriyle Kısa Özetleri

A. SOSYAL, İDARÎ VE HUKUKÎ MUHTEVALI BELGELER

Kadılar herşeyden önce buldukları yerlerdeki halkın hukuk ve cezaya taalluk eden davalarına bakarlar, husumetleri, şeriat kaidelerine ve İslam Hukuku prensipleriyle örfе göre hal ederlerdi. Bir merkezde oturan kadılar, o ile bağılı diğer kasabalara naipler tayin etmek salahiyetine de sahiptiler. çeşitli görevlilerin tayin ve azilleri, bu hususlarda gerekli arzların Divan-ı Hümayuna yazılarak, tevcih beratlarının getirilmesi, yine çeşitli kimselerin üzerilerine vasiler ve nazırlar nasbedilmesi gibi işler de kadıların görevleri arasında idi. Kadı veya naipler aynı zamanda aile hukukun da düzenleyicisi idiler. Evlenenlerin nikahları bunlar tarafından kıyılırdı. Kadılar, Beylerbeği ve Sancakbeğinden sonra derece alan büyük devlet memuru idiler. Bu sebeple merkezden gönderilen ve hatta her derecedeki makamlardan yazılan resmi yazılar sicillere işlenirdi. Bunlara ilave olarak esnaf teşekküllerinin başında bulunan kethüda ve yiğitbaşılar, esnafın isteği üzerine kadı tarafından tayin ve icabında azlolunurlardı.

Bu bölümde tasnif edilen belgelerde herhangi bir göreve nasb, halkın kendi aralarında birbirlerine vekil veya vasî tayin etmeleri, nikah, boşanma, cürüm-cinayet ve benzeri konulara ait belgeler ile borç, emanet ve esnaf listeleri verilmiştir. Ayrıca sosyal ve idarî düzenlemelerle ilgili belgeler de, yine bu bölüm içerisinde verilmiştir.

a. NASB

Belge No: 9 NASB : Anteb Niyabetinin 6 Haziran 1712 tarihinde Mevlana Veliyüddün Efendi'ye verilmesi

Belge No: 168 NASB : Antep Naibliğine tayin olunan Halef Efendi gelinceye kadar, Antep niyabetini Başkatip Hacı Mustafa Efendi'nin zabt etmesine dair 3 Aralık 1750 tarihli nasb.

Belge No: 169 NASB : Antep Mahkemesi Naibliğince atanan kişinin kendisi gelinceye kadar Niyabet makamını zabtetmekle, başkatibi görevlendirdiği hakkındaki 15 Kasım 1750 tarihli mürasele.

Belge No: 174 BUYRULDU: 1 Ekim 1750 tarihinde Anteb niyabetinde atanan kişinin mahkemeye gönderdiği tayini ile ilgili buyruldu.

Belge No: 203 ARZ : Bazarî aşiretinden olup, Anteb'e bağlı Zartabuz köyü ahâlisinden İbrahim'in mübaşir gönderilmesi hususundaki arzı.

Belge No: 204 BUYURULDU : Antep kadısına gönderilen buyrulduda, Dergah-ı Ali bekçilerinden olup Antep Serdarı olan kişinin ref' olunduğu ve Serdar'ın görevlerini havî, Maraş valisi Abdurrahman Paşa'nın buyruldusu (21 Aralık 1751).

Belge No: 219 BERAT : Anteb'in Şarkıyan Mahallesi'ndeki Öksüz Cami'inde Hatip olan Mehmed'in vefat etmesiyle, Ahmet Halife İbn-i Ömer'in atandığına dair (24 Haziran 1750) tarihli berat.

Belge No: 220 BERAT: Anteb'e bağlı Kilisemek adlı karyedeki mescide günlük iki akçe ile imam ve müteveli olan Süleyman'ın vefat etmesi üzerine, aynı görevin Ali oğlu Hüseyin adlı kişiye verildiğine dair 26 Haziran 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 221 BERAT: Antep'te Senik Toylu Mahallesi'nde Mustafa Paşa'nın bina eylediği mescitte vazife-i mu'ayene ile Şeyh Mehmet görevli olmakla birlikte vefat etmesinden sonra söz konusu mescidin imam ve mütevelliliğinin Ali Halife'ye 24 Haziran 1750 tarihinde verildiğini gösterir berat.

Belge No: 223 NASB: İstanbul'daki Nakibü'l-Eşraflık makamından gönderilen buyrulduda, Antep kazasında sakin olan Sadat-ı Kiram üzerine Cenâbekzi'nin kaymakam nasb ve tayin edildiğine dair 1750 tarihli berat.

Belge No: 224 NASB: Antep kazası Muhzırbaşılığının 1164 (1750) senesi Zilkadesinden sene sonuna kadar zabt edilmek üzere Hadır-zâde Bekir Ağa'ya ihale edildiğine dair 22 Eylül 1750 tarihli temessük.

Belge No: 225 NASB: Antep'teki Tahtalı Cami'ye Seyit Hacı Ahmed'in Hatip olarak atandığına dair 23 Ekim 1750 tarihli berat.

Belge No: 228 BUYRULDU: Antep'te bulunan Sadat-ı Şerif üzerine 1264 Zilkadesi'nin evasından itibaren Es-Seyyid Mehmet Efendi'nin Nakibü'l-Eşraf olarak tayin edildiğine dair 22 Ekim 1750 tarihli buyruldu.

Belge No: 233 NASB: 1164 senesi Zilhiccesinde Avan Ali adlı kişinin mahkemede muhızır nasb olduğuna dair kayıt.

b. VASİ, VEKİL TAYİNİ, NAFKA-KİSVE BAHA İLE İLGİLİ BELGELER

Belge No: 8 VASİ TAYİNİ: Reşvan'dan Hasan kızı Zeyneb'in kimsesi olmadığı için Kozoğlu Mustafa'nın vasi tayini

Belge No: 19 NAFKA: Şehreküstü Mahallesi'nde vefat eden Hacı Ali'nin kızı Hatice'nin evlatlarının, babaları Mustafa'nın üzerine açtıkları nafaka davası sonucunda herbirine 4'er akçe nafaka bağlanması hakkında 1751 tarihli hüccet.

Belge No: 21 VASİ - VEKİL TAYİNİ : Anteb'e bağlı Orul Karyesinde vefât eden Demirci oğlu İbrahim'in kızı Emine'nin, annesi Emine Hatun'un talebiyle görülen nafaka ve kisve baha davasında günlük dört akçe nafaka bağlanmış ve Annesi Emine Hatun vasi tayin edilmiştir. (10 Haziran 1751)

Belge No: 28 VASİ TAYİNİ : Enbiya Beğ Mahallesi ahâlisinden Ümmühân Hatunun Hasanzâde Es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi'yi kendisine vasi tayin etmesi hakkındaki hücceti (27 Mayıs 1751)

Belge No: 30 VASİ TAYİNİ : Rum Kale Mahallesi sakinlerinden vefat eden Kuloğlu Mehmed Ağa'nın veraseti için hanımı, dört oğlu ve üç kızına geçmiş ve söz konusu kişilere Es-Seyyid Hacı Mehmed vasi tayin edilmiştir. Vefat eden Kuloğlu Mehmed Ağa'nın Sinek Tolayık Mahallesi'ndeki bir adet evi satılmış ve parası vereselerine teslim edilmiştir. (Nisan 1751)

Belge No: 36 VASİ TAYİNİ : 19 Haziran 1750 tarihli hüccete göre babaları vefat eden Halil ve Mehmed'e anneleri Zeyneb Hatun vasi tayin edilmiş.

Belge No: 37 NAFKA : 28 Haziran 1750 tarihli nafaka ve kisve baha davasında Es-Seyyid Ömer Çelebi oğulları Hacı Ahmet ile Mehmed'e 6 akçe nafaka bağlanması hakkında

Belge No: 49 NAFKA : Anteb'in Bilhan Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun'un kocası Es-Seyyid Şaban üzerine açtığı 31 Temmuz 1750 tarihli davada, 30 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka talep etmiştir.

Belge : 51 HÜCCET: Anteb'in Karib Kuranlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmed kızı Ayşe'ye 9 Temmuz 1750 tarihinde Hacı Mehmed'in vasi tayin olması.

Belge No: 63 NAFKA (Kisve-baha): Antep'teki Çukur Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Basmacı-zâde Es-Seyyid Molla Ahmed'in iki küçük oğlu ve bir kızına annelerinin vasi tayin edilmesi hakkında hüccet 9 Temmuz 1750.

Belge No: 67 VASİ TAYİNİ: 8 Temmuz 1750 tarihli hüccete göre Karbi Kozanlı Mahallesinde vefat eden Kara Koyunlu Yusuf'un küçük oğulları Mehmed ve Yusuf ile küçük kızı Ayşe'ye anneleri Refika Hatun vasi tayin edilmesi hakkında.

Belge No: 96 HÜCCET: Anteb'e bağlı Kayacık karyesi sakinlerinden iken vefat eden Es-Seyyid Molla Veli'nin kayıp olan oğlu Es-Seyyid Ebubekir'e intikal eden malına, eniştesi Molla Mehmedin vekil tayin edildiğini gösterir 6 Eylül 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 111 VASİ TAYİNİ : Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Bostancı Süleyman'ın küçük oğulları Mehmet ve Ahmet'e ve kızları Meryem ile Hatice'ye annelerinin vasi tayin edilmesi hakkında 24 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 121 HÜCCET : Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Hasan'ın kızları Fatma ve Ayşe'ye, Ali Efendi'nin vasi tayin edildiğini gösterir 10 Ağustos 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 131 HÜCCET : Çukur Mahallesi sakinlerinden Esmâ Hatun, kocası Ebubekir üzerine açtığı nafaka davasında günlük 10 akçe nafaka verilmesine dair 23 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 134 HÜCCET : Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mustafa'nın küçük oğulları Mehmet, Ebubekir ve Ömer anneleri Ayşe Hatun'un vasi tayin edildiğini gösterir 4 Mart 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 138 HÜCCET : Mıdır karyesi sakinlerinden iken vefat eden Ebu Derik'in oğlu Ahmet'in üzerine Ali'nin vasi tayin edildiğini gösterir. 11 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 185 HÜCCET : Akyol Mahallesi sakinlerinden Havva Hatun'un vefat eden

kocası Molla Hüsamettin üzerine açtığı nafaka ve kisve baha davasında, kızı Hatice için günlük 6 akçe nafaka bağlanmasına dair 22 Aralık 1751 tarihli hüccet.

c. BAZI İDARİ VE SOSYAL DÜZENLEMELERLE İLGİLİ BELGELER

Belge No: 198 FERMAN : Gönderilen fermannın yırtık olmasına rağmen 1750 tarihine ait olduğu ve aynı tarihte Maraş Eyaleti Beylerbeyi'nin Abdurrahman Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

Belge No: 207 FERMAN : Maraş ve Antep'ten Kars'a gidip gelen Rum ve Ermeniler'in yolda bir kısım zorluklarla karşılaştıkları ve bunun önünün alınması isteğine dair 15 Temmuz 1750 tarihli ferman.

Belge No: 208 FERMAN : Maraş Beylerbeyi, Antep Naibi ve Mübaşir tayin edilen kişiye gönderilen fermanında, Antep menzilcisi Seyit Ahmet nam kişinin Şehir Kethudalığı da üzerinde olduğu ve her sene ahâlden 2500 kuruş alındığı belirtilmekte, ancak Seyit Ahmed'in kadr-i külli ile senede 4000 kuruş tahsil ettiği anlaşılmış, bunun üzerine menzil ref olunmuş ve halka haksız mu'amele yapılmaması istenmiştir. 5 Kasım 1750.

Belge No: 209 BUYRULDU : Antep Voyvodası Mehmet Efendi'ye gönderilen buyrulduda Şehir Kethudalığı da üzerinde bulunan Seyit Ahmet'in halka zulum ettiği ve görevinden alındığı belirtilerek bu konudaki emrin yerine getirilmesi isteğini havî 28 Kasım 1751 tarihli buyruldu.

Belge No: 213 FERMAN: Anadolu Valisi, Rum Valisi, Diyarbakır Valisi, Kirman Valisi, Sivas Valisi, Maraş Beylerbeyi ve yol üstündeki bütün kaza kadı ve naiblerine gönderilen 22 Eylül 1750 tarihli fermanında, Kars'a gidip gelen Rum ve Ermeni taifesine bir kısım zorluklar çıkartıldığı ve bunun önünün alınması hakkında.

Belge No: 237 BUYRULDU: Antep Voyvodasına gönderilen buyrulduda mübaşire yardım edilmesi hakkında.

d. CÜRÜM, CİNAYET, KISAS, KAN BEDELİ VE UYGUNSUZ HAREKETLERLE İLGİLİ DAVALARA YÖNELİK BELGELER

Belge No: 24 HÜCCET : Anteb'in Ömer Mahallesi sakinlerinden Mehmed Garb-ı Kayacık Mahallesi ahâlisinden Mustafa üzerine açtığı davasında, Mustafa'nın iki gün önce gece vakti papucunu ağzına vurmak suretiyle iki dişini kırdığını ve diyetini talep ettiğini bildirmiş, görülen davada taraflar beşbucuk kuruşa sulh olmuşlardır. (9 Haziran 1751).

Belge No: 25 HÜCCET : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Es-Seyyid İsmail Ahmed'in yine aynı mahallede oturan Es-Seyyid Numan üzerine açtığı davasında söz konusu kişinin Nahib Medresesi dersanesinde oğluna fi'il-i şen'ide bulunduğunu iddia etmiş, şahidlerin ve ifadeleriyle Es-Seyyid Numan'ın kendi halinde olmadığı ve sefahat üzere olduğu anlaşılmıştır. (12 Nisan 1751)

Belge No: 56 HÜCCET : 8 Temmuz 1750 tarihinde görülen davada Akyol Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Fatma Hatun'un veraseti kocası ve çocuklarına intikal etmiş, ancak kocası Mehmed'in hanımının ölümüne sebebiyet verdiği ileri sürüldüğünden, mahallinde yapılan keşif ve şahitlerin ifadelerinden söz konusu Fatma Hatun'un kendi eceliyle öldüğü anlaşılmıştır.

Belge No: 59 HÜCCET: Anteb'in Beyazıtlı Mahallesi ahâlisinden iken, Anteb'e bağlı Sam karyesinde katlen fevt olan Hıdır Oğlu Es-Seyyid Hacı Yasin'in veraseti annesi Ayşe Hatun ile kardeşlerine intikal etmiştir. Görülen davada Es-Seyyid Hacı Yasin'in Maraş'tan gelirken söz konusu karyede Tekkeci Ali oğlu Çavuş Mehmed tarafından öldürüldüğü anlaşılmış

olmakla birlikte, Hacı Yasin evlatları davacı olmamışlardır (2 Temmuz 1750).

Belge No: 133 HÜCCET : Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmed'in veraseti babası Osman ve annesi Fatma'ya intikal etmiştir. Osman, Garb-ı Zincirli Mahallesi'nde İmam Hacı Ali Efendi, İbrahim, Mehmet, Hacı Mehmet, Berber Receb, Seyit Mehmet Efendi, Debbağ Mehmet ve sair kimseler üzerine açtığı davasında, oğlunun bu kişiler arasındaki kavga sonucu bir taş isabetiyle vefat ettiğini belirtmiştir. Görülen dava sonucunda kimin suçlu olduğu anlaşılamamıştır. Ekim 1750

Belge No: 140 HÜCCET : Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Mehmed'in veraseti hanımı Zahide, oğlu Ömer kızı Fatma, babası Ömer ve annesi Ayşe'ye intikal etmiştir. Mirasçıların Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmed'in bu kişi tarafından katledildiğini belirterek dava etmişlerdir. Görülen davada mirasçıların 74 kuruş alarak diyet davasından vazgeçtikleri anlaşılmıştır. 15 Kasım 1750

Belge No: 239 ARZ: Antep sakinlerinden olup kocasının Hacı Abdullah'a borcu olduğu için haps edilmesi üzerine bunun halledilmesi isteğine dair kararı tarafından yazılan arz.

e. FUZULİ İŞGAL, REHİN, ZİMMET, AZL, İHTİDA, EVLENME-BOŞANMA, ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI, HIRSIZLIK, VASIYET İLE İLGİLİ BELGELER

Belge No:1 HÜCCET: Ömer Kızı Ayşe ile Hüseyin'in 20 Mayıs 1750 tarihli nikah hücceti.

Belge No: 3 HÜCCET: Şehreküstü Mahallesi'nde İsmail kızı Emine ile Es-Seyyid Mehmed'in 31 Ekim 1750 tarihli nikah hücceti.

Belge No: 4 HÜCCET: İbn-i Şakir Mahallesi'nde Ahmet kızı Fatma Hatun ile Süleyman'ın 31 Ekim 1750 tarihli nikah hücceti.

Belge No: 5 HÜCCET: Bağır İbn-i Eyüp Mahallesi'nden Monla Ali kızı Ayşe Hatun ile Şaban Ağa'nın 6 Kasım 1750 tarihli nikah hücceti.

Belge No: 16 Arazi Anlaşmazlığı : Karib Molla Hıdır Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Ali'nin mirasçıları ile Molik Mahallesi ahâlisinden Mehmed bin Mecid arasındaki, Kırkısaf Nahiyesindeki Karpuzluk mahallindeki arazi anlaşmazlığı hakkındaki 1 Mayıs 1751 tarihli hüccet.

Belge No: 18 ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI: İbn-i Şakir Mahallesi Sakinlerinden el-Hâc Osman'ın, Battal Höyük karyesinde sakin iken vefat eden Solakoğlu Ömer'in mirasçıları üzerine açtığı davada, şahidlerin ifadeleriyle el-Hac Osman'ın haklı olduğu ve dava konusu bağın Solakoğlu Ömer tarafından satıldığı anlaşılmıştır. 14 Mayıs 1751.

Belge No: 32 HÜCCET: Anteb'in Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden Kazgözoğlu Halil Yusuf ile Akyol Mahallesi sakinlerinden Mehmed bin Hacı Ahmed arasındaki arazi anlaşmazlığı ile ilgili hüccet(21 Haziran 1751).

Belge No: 42 HÜCCET: 17 Haziran 1750 tarihli hüccetten anlaşıldığına göre, Şehreküstü Mahallesindeki Tezbahçı oğlu-zade Hanı ile ilgili mülkiyet anlaşmazlığı bulunmaktadır.

Belge No: 55 HÜCCET : Anteb'in Ömer Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Gökoğlu İbrahim Ağa'nın veraseti hanımı Zeyneb Hatun ile üç oğlu bir kızına intikal etmiştir. Gökoğlu İbrahim'in mirasçılarının, İsaoglu üzerine açtıkları davada Anteb'e bağlı Bikelik nam mahaldeki bağın 14 sene önce Gökoğlu İbrahim Ağa'ya satıldığını ileri sürmüşler ve görülen davada (7 Temmuz 1750) Gökoğlu İbrahim mirasçılarının haklı olduğu anlaşılmıştır.

Belge No: 62 HÜCCET: Anteb'in Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Es-Seyyid

Mehmed'in vekili tarafından açılan davada, aynı mahallede sakin Hacı Hüsnü kızı Zemzem'in Seyyid Mehmed'e yüz kuruş mihr ile verildiği ve nikahlarının yapıldığı belirtilmiştir. Ancak Seyyid Mehmed ve Zemzem küçük olduklarından dolayı evliliğin olmadığı, Zemzem Hatun'un buluğa erişmesiyle başka birisiyle nikah yaptığı belirtilerek dava edilmiştir. Zemzem başka biriyle nikah ettiğini kabul etmiş, fakat kendisinin küçük olduğu için bu nikahın geçersiz olduğunu söylemiştir. Şahidlerin ifadeleriyle Es-Seyyid Mehmed'in haklılığı anlaşılmış ve daha önce kıyılan nikah geçersiz sayılmıştır (10 Temmuz 1750).

Belge No: 64 HÜCCET: 31 Temmuz 1750 tarihli hüccette Anteb'e bağlı Hayam karyesi ahâlisinden iken vefat eden Ebu Asım'ın mirasçıları, Mustafa Beşe üzerine açtıkları davalarında, Çağıt karyesindeki bir elma ve erik bahçesinin yarısını babalarının mülkü olduğunu ileri sürmüşler, Mustafa Beşe cevabından yarım hisseyi 27 kuruşa satın aldığını belirtmiş ve şahidlerin ifadeleriyle Mustafa Beşe'nin haklı olduğu anlaşılmıştır.

Belge No: 66 HÜCCET: Antep'in Mağara Başı sakinlerinden iken vefat eden Mehmed Beşe'nin mirasçıları hanımı Aynur ve kızları Medine ile Fatma'nın, amcaları Ömer üzerine açtıkları davada, Eğertaş adlı mezraada babaları ile ortak bir adet 50 kuruş kıymetindeki menzilin amcaları Ömer tarafından fuzuli zabt edildiğini ileri sürerek kendilerine geri verilmesini istemişlerdir. Ömer cevabında kardeşinin borcu olduğu için bu mülkü sattığını belirtmiş ve şahitler de Ömer'i doğrulamışlardır. 2 Temmuz 1750.

Belge No: 75 HÜCCET: Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Ümmü Gülsüm, kocası Kasım üzerine açtığı davasında eğer karındaşıma karındaş dersem karım benden üç talak ile boş olsun diye şart koymasına rağmen, beş gün içerisinde karındaşıma karındaşım dediği için dava etmiş, görülen davada şahidlerin ifadesinden Ümmü Gülsüm Hatun'un doğru söylediği anlaşılmıştır. 7 Temmuz 1750.

Belge No: 82 HÜCCET: 6 Ağustos 1750 tarihli Ümmü Gülsüm ile kocası arasındaki boşanma davası.

Belge No: 83 Arazi Anlaşmazlığı: Anteb'e bağlı Sağır karyesi ahâlisinden Ömer İbn-i Hüseyin, Anteb'in Kehni Mahallesi sakinlerinden Mehmed üzerine açtığı davasında İnceli Mezrasındaki 800 tiyek bağın babasının malı olduğunu, ancak Mehmed'in üç seneden beri fuzuli olduğu işgal ettiğini belirtmiş ve dava etmiştir. Mehmed cevabında söz konusu bağın, Ömer'in babasının malı olduğunu kabul etmiş ancak 11 sene önce bu bağ, Ahmed adlı birinin 24 kuruşa kiraladığını ve üç sene öncede kendisine geçtiğini ve bunu da Ömer'in kabul ettiğini söylemiştir. Şahidlerin ifadesiyle Ömer'in haksız olduğu anlaşılmıştır. 26 Ağustos 1750.

Belge No: 85 HÜCCET: Kör Kehban Mahallesi ahâlisinden Mehmed Beşe kardeşi Ömer Ağa üzerine açtığı davada, babaları Hacı Kalender'in vefat etmesinden sonra terekesinin tevzii ve taksim olduğunu belirtmiş, ancak Kör Kehban Mahallesindeki babalarının malı olan bir eve ortak olmakla beraber, kardeşi Ömer'in fuzuli olarak zabtettiğini söyleyerek davacı olmuştur. Görülen davada Mehmed Beşe'nin haklılığı anlaşılmıştır. 25 Ağustos 1750.

Belge No: 88 HÜCCET: Hacı Mustafa adlı birisi mahkemeye başvurup, Anteb'e bağlı Kantara adlı mezraada kendisinin hakkı olduğunu belirtmiş ve mahallinde keşif yapılmasını istemiştir. Yapılan keşifte bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. 28 Ağustos 1750.

Belge No: 93 HÜCCET: Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun'un, kocası Mustafa üzerine açtığı davada, kocası ile aralarının olmadığını belirterek mihr bedeli ve nafaka karşılığında boşanmalarını talep etmiş ve bu isteği uygun görülmüştür. 4 Eylül 1750.

Belge No: 95 HÜCCET: Görgün karyesi sakinlerinden Ayşe Hatun'un, kocası Mustafa üzerine açtığı boşanma davasında mihr ve 10 kuruş nafaka karşılığında boşanmalarının kabul edildiğini gösterir 6 Eylül 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 102 HÜCCET: Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden Şerife Hatun, kocası Molla Mehmed üzerine açtığı davada, araları olmadığı için 50 kuruş mihrini ödeyerek 9 Eylül 1750 tarihinde boşandıklarını gösterir hüccet.

Belge No: 116 HÜCCET : İbn-i Eyüp Mahallesi sakinlerinden Mehmet ile Kazanlı Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun arasındaki 16 Ekim 1750 fuzuli işgal davası.

Belge No: 122 HÜCCET : Ayşe Hatun'un İbrahim ibn-i Ali üzerine açtığı davada, kendisinin 60 kuruşa Salı Mahallesi'nde bir ev aldığını ancak İbrahim'in evi satmasına rağmen müdahalesini sürdürdüğünü belirtmiş ve görülen davada İbrahim'in haksızlığı anlaşılmıştır. 6 Ekim 1750.

Belge No: 127 HÜCCET : Ömer Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ayşe Hatun'un mirasçılarının, amcaları üzerine açtıkları fuzuli işgal davası 19 Ekim 1750

Belge No: 129 HÜCCET : Karib Molla Ahmet Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun'un, kocası Mehmet ibn-i Ebubekir üzerine açtığı boşanma davası sonucunda, 50 kuruş mihr ve nafaka karşılığında boşandıklarını gösterir. 24 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 130 HÜCCET : Hertemeski köyü sakinlerinden iken vefat eden Ahmet'in veraseti üç oğlu ve iki kızına intikal etmiştir. Ahmet'in büyük oğlu Hasan'ın yine aynı köylü Ali üzerine açtığı davada, babalarına ait bir adet bağı fuzuli olarak işgal edildiğini belirterek dava etmiştir. Görülen dava sonucunda söz konusu bağı 18 kuruşa satıldığını gösterir. 3 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 132 HÜCCET : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Çavuş Ahmet'in mirasçılarının, Hacı Hasan üzerine açtıkları fuzuli işgal davasında söz konusu bostanın daha önceden 400 kuruşa satıldığını gösterir 26 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 136 SATIŞ HÜCCETİ : Bostancı Mahallesi sakinlerinden Hacı Ömer'in Ömer Mahallesi sakinlerinden Ahmet üzerine açtığı fuzuli işgal davasında, şahidlerin şهادeti ile söz konusu Debbag dükkanının Ahmet'in annesine satıldığı ortaya çıkmıştır. 22 Ekim 1750.

Belge No: 142 HÜCCET : Anteb'e bağlı Sam karyesi ahâlisinden iken vefat eden Ebu Kasım'ın veraseti oğulları Mehmet ve Hüseyin'e intikal etmiştir. Hüseyin, kardeşi Mehmet üzerine açtığı davada, babasının bütün malını Mehmed'in zaptettiğini belirterek, kendi hakkını istenmiştir. Ancak aradan 15 sene geçtiği için söz konusu dava reddedilmiştir. 13 Mayıs 1690.

Belge No: 145 ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun ile Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun arasındaki arazi anlaşmazlığını gösterir 31 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 146 HÜCCET : İbn-i Eyüp Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kasab Hıdır'ın oğlu Mustafa'nın açtığı dava sonunda, babalarından kendilerine intikal eden Çukur Mahallesi'ndeki ev üzerinde diğer kardeşlerinin hisselerinden vazgeçtiklerini gösterir 2 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 148 HÜCCET : Beyan Mahallesi sakinlerinden Ömer, Kilis ahâlisinden Ahmet üzerine açtığı fuzuli işgal davasında, Ömer'in söz konusu davasında haksız olduğu ve hissesini sattığı anlaşılmıştır.

Belge No: 153 HÜCCET : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Molla Mustafa yine aynı mahalle sakinlerinden Seyyid Mehmet Efendi üzerine açtığı davasında, ortak oldukları bir

adet evin yalnız kendisinin olduğunu ileri sürdüğünden dava etmiştir. Görülen davada Molla Mustafa'nın haklı olduğu anlaşılmıştır. Ekim 1750.

Belge No: 154 HÜCCET : Tövbe Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Mustafa'nın mirasçılarının, Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden Hacı İsmail üzerine açtıkları davada, Suyuvar köyündeki bir adet bostanın kendileri malı olmasına rağmen fuzuli zabt edildiğini ve kedilerine iadesini istemişlerdir. Görülen dava sonucunda söz konusu bostanın vakıf olduğu anlaşılmıştır. 12 Kasım 1750.

Belge No: 155 HÜCCET : Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seyit Hacı Ahmet'in mirasçılarının aynı mahalle sakinlerinden Ömer Efendi üzerine açtıkları davada, aynı mahalledeki Hüseyin'in Hamamı demekle meşhur hamamın 120 hisseden 5 hissesinin kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ömer Efendi cevabında söz konusu hisseyi 75 kuruşa satın aldığı belirtilmiş ve görülen dava sonucunda haklı olduğu anlaşılmıştır. 12 Kasım 1750.

Belge No: 157 ARAZİ ANLAŞMAZLIĞI : Eyliyamân Mahallesi sakinlerinden Süleyman ile Hacı Mehmet arasındaki arazi anlaşmazlığına dair 10 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 176 HÜCCET: İbn-i Şakir Mahallesi ahâlisinden Hacı Mehmet aynı mahalledeki Zeyneb Hatun üzerine açtığı davasında, Zeyneb'in Seyit Kasım Çelebi ile nikah ettiğini Kasım Çelebi'nin vefat etmesinden sonra Hacı Mehmed'i nikah ettiğini belirtmiştir. Görülen davada Zeyneb'in kocasının ölmesinden 1,5 sene sonra nikah ettiği anlaşıldığından nikah geçerli sayılmıştır. 26 Aralık 1751.

Belge No: 194 HÜCCET : Tarla-yı Atik Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa Anteb'e bağlı Subgaz karyesi yakınlarındaki Kızılca Kent adlı mezranın zıraatçilerinden Ömer İbn-i İsmail üzerine açtığı davasında, 1750 tarihinde Ömer ile ortak olarak zıraat işine girdiklerini ancak kendi hakkının verilmediğini söylemiştir. Görülen dava sonucunda Hacı Mustafa'nın haksız olduğu anlaşılmıştır. 27 Aralık 1751.

Belge No: 196 HÜCCET : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Mehmet hanımı Ayşe Hatun üzerine açtığı davasında, aynı mahallede ortak oldukları bir adet evi sadece Ayşe Hatun'un zapt ettiğini belirterek dava etmiş, görülen davada Mehmed'in haksız olduğu anlaşılmıştır. 10 Ocak 1752.

Belge No: 232 HÜCCET: Gayr-ı müslim Namkır'ın, İslâm dinini kabul ederek, Hatice ismini aldığı ve Ali Necar Mahallesinde sakin Mehmet Emin ile nikahlandığına dair 12 Ekim 1750 tarihli hüccet.

f. BORÇ VE EMANETLE İLGİLİ BELGELER

Belge No: 69 HÜCCET: Nizib kasabasına bağlı Kirab karyesi ahâlisinden Molla Hıdır ve Mehmed adlı kişiler, Anteb'e bağlı Milisdar karyesi ahâlisinden Sadıkoğlu demekle tanınan Mehmed üzerine açtıkları davalarında, köylerine Sadıkoğlu Mehmed tarafından getirilen mübaşire 290 kuruş ödediklerini söylemişler ve bunun kendilerinden fuzuli olarak alındığını ileri sürmüşlerdir. Görülen davada davacıların haklı olduğu anlaşılmış ve söz konusu paranın geri ödeneceği söylenilmiştir. 17 Ağustos 1750.

Belge No: 139 EŞYA DEFTERİ : Garb-ı Beyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Molla Mehmed'in mallarının mirasçıları arasında paylaştırıldığını gösterir 6 Kasım 1750 tarihli eşya defteri.

Belge No: 226 TEMESSÜK: 5 Kasım 1750 tarihli temessüke göre borç olarak verilen paraların kayıt altına alındığına dair.

Belge No: 234 KAYIT: Emir Oğlu'nun Ekmekçilere verilen Buğday parasını aldığına dair

Belge No: 235 KAYIT: Keşişoğlu Stefan'ın, Ekmekçilerden olan alacağını aldığına dair

g. ESNAFLARLA İLGİLİ BELGELER

Belge No: 2 HÜCCET: 22 Mayıs 1751 tarihinde Anteb'e yeni urba geldiği hakkında hüccet.

Belge No: 149 HÜCCET : Antep'deki bakkal esnafından olub, Arsa'da faaliyet gösteren bakkallar Seyit Murat, Hacı Hasan, Osman ve Ebubekir'in. bir kısım esnaf üzerine açtıkları davada, söz konusu kişilerin Arsa Meydanı'nda meyve ve sair mallar sattıkları ancak tekaliflerini ödemediklerini belirtmişlerdir. Davalı kişiler eskiden beri Arsa Meydanı'nda faaliyet gösterdiklerini ve tekalifin sülusanını ödediklerini belirtmişlerdir 11 Kasım 1750.

Belge No: 218 NASB : Antep'teki cullah esnafı Şeyhi olan Seyit Şaban'ın vefatı üzerine Esnaf Şeyhliğinin, Ali Halife'ye 24 Ağustos 1750 tarihinde verildiğini gösterir nasb.

B. İKTİSATLA İLGİLİ BELGELER

Osmanlı ekonomik sisteminde bütün ihtiyaç maddelerinin fiyatları senede bir kaç defa tesbit edilirdi. Yiyecek, giyecek fiyatları, işçi, usta ücretleri günün şartlarına göre ayarlanırdı. Bu işleme ise Narh denilirdi. Narh koyma kazanın adli ve şer'i idarecisi olan kadının başkanlığında esnaf temsilcileri, ihtiyarlar heyeti ve ihtisab nezareti yetkililerinden kurulu, bir kurul tarafından yapılırdı. Yani bugünkü Belediye Encümeni'nin yaptığı işi yaparlardı. Tespit edilen fiyatlar, halka ilan edilir ve bir sureti de şer'iyye siciline geçilirdi.

Tevzi defterleri ise halkın ödemekle yükümlü olduğu örfi vergiyi gösteren müfredatlı defterler hakkında, kullanılan tabirdir. Buna Salyane defteri de denilirdi. Her kazada ayrı ayrı olarak yapılan tevzi defterlerine, o yer halkının ödemesi lazım gelen memleket masrafı, vali, mütesellim, voyvodalarla köy muhtarlarının masrafları, hükümet konakları, kışlalar, köprüler, su yolları inşaat ve tamir bedelleri geçilirdi. Tevzi defterleri, " Rûz-ı Hızır " ve " Rûz-ı Kasım " olmak üzere, senede iki defa düzenlenirdi. Tevzi defterleri vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından memleketin ileri gelenleri hazır oldukları halde, kadının huzurunda yapılırdı. Düzenlenen defterler, mahallî şer'iyye siciline kaydedilirdi. Kadılar bu tevziattan, kuruşta bir para hesabıyla " Harc-ı İmza " adıyla tasdik harcı alırlardı. Hazırlanan defterler, İstanbul'a gönderilir, merkezde incelenerek uygun görülmeyenler çıkarıldıktan sonra, bir Hatt-ı Hümayun ile yerine iade edilirdi. Bu suretli kanunilik vasfı kazanan defterlerin yekunu, ya erkek nüfusa veya haneye göre tevzi olunurdu. Kanunen vergi ile mükellef olmayanlar veya muaf olanlar, tevzi dışında kalırdı.

Bugün noterlerce tanzim olunan kefalet, vekalet, mukavele, borçlanma gibi her nevi akidler, kadılar veya naipler tarafından yapılır ve bütün bu akidler, zabıt tarzında sicillere kaydedilirdi. Tapu dairelerinin gördüğü işler de şer'iyye mahkemelerinde yapılır, arazi ve emlak alım satımları, kadılar tarafından yürütülürdü.

Bu bölümde narh, tevzii, salyane, tarife, paranın tedavülü, menzilhane ve alım-satım ile ilgili söz konusu sicilde olan belgelere yer verilmiştir.

a. NARH

Belge No: 6 NARH: Şeyh marifeti ile nezde verilen kitap fiyatları 13 Kasım 1750

b. SALYANE, TEVZİ', TAKSİM, TARİFE, VERGİ TAHSİLİ VE İMARLA İLGİLİ BELGELER

Belge No: 7 TEVZİ: 1750-51 tarihli Antep Mirlivası mukata'asının ve mal-ı maktu defteri. El-Hac Mehmed Ağa ve oğlu İsmail Ağa'nın makbubat defteri.

Belge No: 199 MASRAF DEFTERİ : 1749-1750-1751 tarihli Masarifat defteri, söz konusu masraflar içerisinde imdad-ı hazariye taksiti, Maraş Valisi Abdurrahman Paşa'nın iki günlük mesarifatı ve sair masraflar vardır. 17 Mayıs 1751 tarihinde tertip edilmiş masarifat defteri. Bu defterin önemli bir kısmı yırtıktır.

Belge No: 202 ARZ : 26 Aralık 1751 tarihli arz'dan Antep karyelerinden tahsil edilen verginin gönderildiği anlaşılmaktadır.

Belge No: 210 BUYRULDU : Antep Naibine gönderilen buyruldu. Antep mukata'asına ait gelirlerin toplanması ve mübaşire yardım edilmesi hakkında 26 Ağustos 1751 tarihli buyruldu.

Belge No: 211 FERMAN : Halep Valisi Sadettin Paşa, Antep Naibi, Voyvodasına gönderilen fermanda, Bağdat kalesi muhafazasında olan Dergah-ı Mualla yeniçerilerin mevaciclerini, Mirliva-i Ayntap mukata'ası kaleminden Hazine-i Amire'ye gönderilmesi hususunda 31 Ağustos 1751 tarihli ferman.

Belge No: 227 TEVZİ: Antep ve çevresi mukata'asının Ahmet Paşa'nın malikanesi olduğu ve 64 senesi Zilkadesi 17. gününden Şubat'ın nihayetine kadar beş aylık gelirinin toplanması için Ali Ağa'nın görevlendirildiğine dair.

Belge No: 236 BUYRULDU: Antep Mukata'ası mülhakatından Resm-i Aruzane gelirinin 1264 yılı Martından itibaren beş ay süre ile Seyit Hacı Ahmet tarafından zabtedildiğini ve gelirinin teslim edildiğine dair kayıt. Antep Voyvodası Hacı Mehmet ve Maraş Valisi Abdurrahman Paşa imzası ile.

c. İKTİSADİ İŞLEMLERLE İLGİLİ BELGELER

Belge No: 205 BUYRULDU : 180 akçenin Mübaşir Osman marifetiyle teslim edildiğine dair (15 Ocak 1752) tarihli buyruldu.

Belge No: 206 ARZUHAL : Kalalı Aşiretinden olup, Hayam karyesinde sakin Osman'ın mallarının, mübaşir marifetiyle yazılması için mübaşir tayinini havî arzı.

Belge No: 214 BUYRULDU: Antep Voyvodası Mustafa Ağa'ya gönderilen buyrulduda, sadat-ı kiramdan Es-seyyid Mehmet Emin ve kardeşi Halil'nin, Antep kazası muzafatından Karacaviran köyüne bâ-berat-ı âlişan mutasarrıf oldukları belirtilerek, söz konusu karyelerin aşarlarının gönderilmediği ve bunun bir an önce gönderilmesi hakkındaki 22 Eylül 1750 tarihli buyruldu.

Belge No: 215 BUYRULDU: Antep'te Lala Mustafa Paşa merhûmun bina ettiği dükkan, bedesten, han ve değirmen ile bağ ve bahçelerin icar ve sair gelirlerinin Hıdıroğlu Hacı Yusuf tarafından toplanacağını gösterir 1 Aralık 1750 tarihli buyruldu.

Belge No: 216 KAYIT : Antep'te bulunan Lala Mustafa Paşa Evkafı'na ait bedesten, han hamam ve değirmenlerin bir seneliğine Dizdar Mehmet Emin Ağa ile Kara İbrahim'e 600

kuruşa icâra verildiğine dair kayıt.

Belge No: 217 FERMAN : Antep Naibine gönderilen fermanda, Anteb'e dışarıdan getirilen malların pazarda dağıtımının eskiden beri nizam üzere olduğu ve buna bazı müdahaleler yapıldığı belirtilerek, bunun önünün alınmasına dair (11 Ocak 1741-50) tarihli ferman.

Belge No: 222 FERMAN: Maraş Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'ya gönderilen fermanda, sadat-ı kiramdan Es-Seyyid Mehmet, Es-Seyyid Halil'in, Anteb'e bağlı Karacaviran köyüne bâ-berat mutasarrıf oldukları, bununla birlikte buranın gelirinin gönderilmediği belirtilerek, söz konusu gelirin toplanması isteğın havî 24 Haziran 1750 tarihli ferman.

Belge No: 229 ARZ: 14 Ekim 1750 tarihli arz'da, Antep mukata'asına dahil bir gelirin kendisine verilmesi istenmektedir.

Belge No: 230 ARZ: Merhum Recep Paşa-zâde Ahmet Paşa'nın bâ-berat-ı âlişan mutasarrıf olduğu nefsi-i Antep Mukata'asının 1164 senesi Zilkadenin 17. gününden Şubat'ın sonuna kadar, Seyit Ali Ağa'ya iltizama verilmeyip kendisine verilmesi hakkındaki Seyit Hacı Süleyman tarafından yazılan arz.

Belge No: 231 KAYIT: 1164 senesinde 26 akçenin cümle marifetiyle nezre verildiği hakkındaki kayd.

Belge No: 238 ARZ: Antep sakinlerinden Hacı Kalender'in buğday mahsulünden kendisine satmaya söz vermekle birlikte satmaması üzerine, kendisine satması için emir verilmesi hakkındaki arz. Gönderilen arz üzerine Antep Voyvodasına buyruldu gönderilmiş ve meselenin mübaşir tayin edilerek halledilmesi istenmiştir. 5 Ekim 1750.

e.ALIM-SATIM, ALACAK-VERECEK VE İCRA İLE İLGİLİ BELGELER

Belge No: 10 ALACAK-VERECEK: 18 Mayıs 1751 tarihinde Şhreküstü Mahallesi'nden Fazıl-zâde lakabıyla meşhur Hacı Halil Efendi ile daha önceden vefat eden Es-Seyyid Mehmed'in vasileri arasındaki alacak verecek davası. Şahidler huzurunda görülen davada davacının haklı olduğu anlaşılmıştır.

Belge No: 11 ALACAK-VERECEK: 11 Mayıs 1750 tarihinde Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Mehmed oğlu Ali'nin, Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden İbrahim oğlu Hızır üzerine açtığı alacak davası. Mehmed ibn-i Ali, İbrahim'e Halep'te 430 kuruş borç verdiğini ve kendisine sadece 40 kuruşun geri verildiğini ileri sürmüş, görülen davada şahidler davacı Mahmed'i doğrulamışlardır.

Belge No: 12 ALACAK-VERECEK: 8 Ağustos 1750 tarihinde Berber Hamiki Zimmiyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Yusuf kızı Kamer'in veraseti, kocası Mustafa ile oğlu Hasan'a intikal etmiştir. Daha sonra el-Hac Mustafa'nın vefatı ile mirasçılar arasında meydana gelen alacak verecek davası.

Belge No: 20 HÜCCET: Karacavirân ahâlisinden Deli Mehmed ile Anteb'in Ömer Mahallesi'nde oturan Cullah Süleymanoğlu Mustafa arasındaki alacak verecek davası (4 Haziran 1751)

Belge No: 22 HÜCCET: Anteb'in Tarla-yı Atik ahâlisinden olup vefat eden Yusuf bin İbrahim'in veraseti, kardeşi Abdullah ve Mustafa ile kız kardeşi Dünya'ya verilmiştir. Daha sonra Mustafa da vefat etmiştir. Mustafa'nın veraseti ise hanımı Meryem ile oğulları İbrâhim, Ali ve kızı Meryem'e kalmıştır. Söz konusu mirasçıların amcaları Abdullah ile babalarının terekesinden dolayı ortaya çıkan alacak verecek davası (15 Haziran 1751)

Belge : 29 HÜCCET : Nizib ahâlisinden Mustafa'nın, Molla Mehmed üzerine açtığı davada, dört sene önce İstanbul'da bir adet bargiri kendisine 30 kuruşa sattığını belirterek parasını alamadığı için dava etmiştir. (31 Mayıs 1751)

Belge No: 31 HÜCCET: Anteb'in Kör Kehban Mahallesi'nde vefat eden Fatma Hatun'un veraseti kocası Osman, babası ve kuması Nedime'ye intikal etmiştir. Mirasçıları arasında meydana gelen alacak-verecek davası (15 Haziran 1751)

Belge No:33 HÜCCET: Anteb'in Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Keleşoğlu Hacı Mehmed'in veraseti, zevcesi Fatma ile oğulları Hacı Ahmed, Mustafa ve kızları Fatma, Hatice, Zeyneb ve Rukiye'ye intisar etmiştir. Daha sonra Rukiye Hatun da vefat edip, sonunda veraseti kocası Abdi ve kardeşlerine intikal etmiştir. Vereseler arasındaki alacak verecek davası 15 Haziran 1751

Belge No: 38 HÜCCET: 18 Haziran 1750 tarihli hüccete göre; Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Hacı Ömer'in vefat eden Fatma Hatun'un mirasçıları üzerine açtığı alacak-verecek davası. Daha önce 600 kuruşa aldığı hakkındadır.

Belge No: 39 SATIŞ HÜCCETİ: Akyol Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun'un Hacı Salih Efendi'den söz konusu mahallede 45 kuruşa bir dükkan satın aldığı ve tarafların karşılıklı olarak birbirini tasdik ettikleri hakkındaki Haziran 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 40 HÜCCET: Anteb'in Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Fatma Hatun'un mirasçıları arasındaki alacak-verecek davasını gösterir. 30 Mayıs 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 45 HÜCCET : Akyol Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Es-Seyyid Hasan'ın veraseti hanımları Fatma ile Emine Hatun ve çocuklarına intikal etmiştir. Emine Hatun kendisine kalan ev hissesini 140 kuruş Es-Seyyid Mehmed'e 28 Mayıs 1750 tarihinde satmıştır.

Belge No: 46 HÜCCET: Anteb'in Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Keleşoğlu Hacı Ahmed ile Ali arasındaki alacak-verecek davasında, davacı Hacı Ahmed kendisinden 15 altun alınıp parasının verilmediğini ileri sürmüş, görülen davada söz konusu borcun ödendiği anlaşılmıştır. 30 Mayıs 1750

Belge No: 48 HÜCCET : Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden Tayib Ebubekir ile vefat eden Hatice Hatun'un mirasçıları arasındaki 31 Temmuz 1750 tarihli alacak-verecek davası.

Belge No : 50 HÜCCET : Anteb'in Karib Kuranlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Elif Hatun'un mirasçıları arasındaki 11 Mayıs 1750 Tarihli alacak-verecek davası.

Belge No: 52 HÜCCET: Hayl-i Zıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seyyid oğlu Hacı Hüsnü'nün veraseti, hanımı, iki oğlu ve bir kızına kalmıştır. Mirasçılar aynı mahalledeki iki katlı evi (altı ahur ve samanlık üst katı ise hela, üç oda, bir kahve odası) 580 kuruşa 19 Temmuz 1750 tarihinde satmışlardır. Mirasçıları bunu kabul etmiştir.

Belge No: 53 HÜCCET: Anteb'in Şarkıyan Mahallesi ahâlisinden iken vefat eden Ahmet Çelebi'nin veraseti, hanımı Ayşe Hatun ile bir oğlu ve üç kızına intikal etmiştir. Ayşe Hatun, Ahmed Çelebi'nin kardeşi Abdullah'ta 1500 kuruş alacağı olduğunu ileri sürmüş ve dava etmiştir. Şahidlerin şahadeti ile Abdullah'ın böyle bir borcu olmadığını gösterir 3 Temmuz 1751 tarihli hüccet.

Belge No: 58 HÜCCET : Anteb'in Kör Mahallesi'nde sakin iken terekesinden ezyed olduğu halde vefat eden Kebabçı Dursun oğlu demekle meşhur Hacı Mehmed'in veraseti, hanımı Zemzem Hatun ve kızı Emine'ye intikal etmiştir. Mirasçıların, Halil ve Arap Kasım adlı kişiler üzerine açtıkları davada, söz konusu mahalledeki evlerini sattıklarını, ancak parasını almadıklarını belirtmişlerdir. 10 Temmuz 1750 tarihli hüccetle şahidler huzurunda görülen davada, evin Zemzem Hatun'a ait olduğu anlaşılmıştır.

Belge No: 65 HÜCCET: Anteb'e bağlı Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden

Hacı Şu'ayip'in mirasçıları arasındaki alacak-verecek davası 5 Ağustos 1750.

Belge No: 68 HÜCCET: 11 Ağustos 1750 tarihli hüccette, Anteb'in Çukur Mahallesi ahâlisinden iken vefat eden Basmacızâde demekle tanınan Hacı Ömer Efendi'nin mirasçıları arasındaki alacak-verecek davası.

Belge No:78 HÜCCET : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Abdulvahab'ın kızı Zemzem Hatun, Mehmed üzerine açtığı davasında, bir adet menzili dört ay icar ettiklerini babasının ölümünden sonra icar parasını vermediklerini belirtmiştir. Görülen davada Zemzem Hatun'un, Mehmed Ağa'yı vekil tayin ettiği anlaşılmıştır.

Belge No: 87 HÜCCET: Tarla-yı Atık Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun kocası Osman üzerine açtığı davada, kocasının kendisine 30 kuruş borcu olduğu ve bunu ibra eylediğini belirttiği 26 Ağustos 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 92 HÜCCET: Kayser Mahallesi'nden Molla Mehmed'in, Cüzgece Mahallesi sakinlerinden Hüseyin Beşe üzerine açtığı davasında, aynı mahallede sakin iken vefat eden Ayşe Hatun'un küçükoğlu Mehmed'e intikal eden hissesine kendisini vasi tayin edildiğini belirterek, Mehmed'in, Hüseyin Beşe'den 2 kuruş alacağı olduğunu belirtmiş ve talep etmiştir. Görülen dava sonucunda davalının haklı olduğu ve söz konusu borcu ödemesi karara bağlanmıştır. 7 Eylül 1750.

Belge No: 94 HÜCCET: Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun, Hacı Mehmed üzerine açtığı davasında aynı mahalledeki evini sattığını ibra ettiğini gösterir 2 Eylül 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 98 HÜCCET: Aslen Behisni ahâlisinden olup, Antep'te ikamet eden Mehmed'in, Tarla-yı Cedid Mahallesi sakinlerinden Tuzcu Ebubekir üzerine açtığı davasında, 3 kuruşa satın aldığı siyah erkek merkebi, Ebubekir kendisinin olduğunu ileri sürmüş olduğundan dava etmiş, görülen dava sonucunda söz konusu merkebin Ebubekir'in olduğu anlaşılmıştır. 4 Mart 1750.

Belge No: 99 HÜCCET: Karasakal Mahallesi sakinlerinden Mesut Efendi aynı mahallede oturan Mustafa üzerine açtığı davada bir adet evi 70 kuruşa sattığını belirtmiş ve parasını aldığı ibra etmiştir. Eylül 1750.

Belge No: 105 HÜCCET : Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Mehmed'in veraseti, iki oğlu ve iki kızına intikal etmiştir. Daha sonra büyük oğlu Molla Ahmed de vefat etmiş ve bunun veraseti de hanımı bir oğlu ve üç kızına intikal etmiştir. Mirasçılar arasındaki anlaşmazlığı gösterir. 6 Mayıs 1750 tarihili hüccet.

Belge No: 106 SATIŞ HÜCCETİ : Cevizli Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Mehmed'in veraseti, hanımı iki oğlu ve bir kızına intikal etmiştir. Arsa Meydanı'nda bulunan bir kasab dükkanının yarım hissesi Helvacı Ali'ye, Hacı Mehmed'in mirasçıları tarafından yüz kuruşa satılmıştır. 1 Mayıs 1750.

Belge No: 107 HÜCCET : Garb-ı Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seyyid Şaban'ın mirasçısı olan oğlu Seyyid Abdullah'ın, Uncu Seyyit Ahmet üzerine açtığı alacak-verecek davası. 9 Mayıs 1750.

Belge No: 108 HÜCCET : Tarla-yı Cedid Mahallesi sakinlerinden Seyit Hacı Mehmet, Osman Bey üzerine açtığı davasında, babası ile ortak keçi ticareti yaptıklarını belirtmiş ve babasının ölümünden sonra kendi hakkını vermediğini söylemiştir. Görülen davada keçilerin yarı hissesi olan 45 keçiyi Seyit Mehmed'e teslimine karar verilmiştir. 6 Mayıs 1750.

Belge No: 110 SATIŞ HÜCCETİ : Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden Kasap Hüseyin aynı mahallede oturan Seyit Mustafa'ya, aynı mahallede bulunan bir adet evi 20 kuruşa sattığını

gösterir 3 Kasım 1750 tarihli satış hücceti

Belge No: 113 HÜCCET : Kilis Kasabasına bağlı Menbic Revandan nahiyesinde sakin iken vefat eden Hacı Hasan Efendi'nin veraseti, hanımı ve iki oğluna intikal etmiştir. Kardeşler arasındaki alacak verecek davasını gösterir 3 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 114 HÜCCET : Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden Nakib-zâde Seyit İsmail'in Çam karyesi ahâlisinden Hadımcı oğlu Mehmet üzerine açtığı alacak-verecek davasını gösterir. 3 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 117 HÜCCET : Anteb'e bağlı Hayam karyesi ahâlisinden Abdullah ile Reşvan aşiretine bağlı Kaması cemaatinden Halil İbn-i Yusuf arasındaki alacak-verecek davasını gösterir. 6 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 118 HÜCCET : Tarla-yı Cedid Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ayşe Hatun'un mirasçıları arasındaki anlaşmazlığı gösterir 17 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 119 HÜCCET : Umur Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Demirci Bezirgan demekle maruf Hacı Süleyman'ın veraseti, hanımları ve çocuklarına intikal etmiştir. Mirasçıları arasındaki alacak-verecek davasını gösterir. 4 Temmuz 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 120 HÜCCET : Karb Kuranlı Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Ayşe Hatun'un veraseti, oğlu Mehmet kızı Hatice ve zevcesi Ali'ye intikal etmiş ve aynı mahalledeki bir evi mirasçılarının 21 kuruşa sattığını gösterir 8 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 135 HÜCCET : Tövbe Mahallesi sakinlerinden vefat eden Mehmet İbn-i Ahmet'in mirasçıları, aynı mahalledeki bir adet evlerini 80 kuruşa, Hacı Mehmed'e sattıklarını gösterir 22 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 143 HÜCCET : Tarla-yı Atik Mahallesi sakinlerinden Sadi-zâde Hasan, Monla Mahallesi sakinlerinden Hacı Hasan'a bir adet dükkanı sattığını gösterir 23 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 144 HÜCCET : Beyan Mahallesi sakinlerinden Osman'ın bir adet bostanını 80 kuruşa sattığını gösterir 15 Kasım 1749 tarihli hüccet.

Belge No: 147 HÜCCET : Akyol Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Köse Ahmet oğlu demekle meşhur Hacı Ali'nin, hanımının kız kardeşinin kocası İbrahim üzerine açılan davada, İbrahim'in fuzuli olarak 311 kuruş aldığı şahidlerin ifadeleriyle anlaşılması ve geri ödenmesi karara bağlanmıştır.

Belge No: 150 ALACAK-VERECEK : Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ahsen Hatun'un veraseti çocuklarına intikal etmiştir. Mirasçılar arasındaki alacak verecek davasına havî 5 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 159 HÜCCET : Anteb'e bağlı Akçukar karyesi sakinlerinden iken vefat eden Kara Cafer'in veraseti, hanımı Fatma ile iki kızı ve oğlu İsmail'e intikal etmiştir. Fatma Hatun davasında, kocası vefat ettikten sonra bir kısım mallarının oğulları tarafından gasp edildiğini söylemiştir. Görülen dava sonucunda söz konusu terekeden Fatma'nın payını aldığı anlaşılmıştır. 18 Ekim 1750.

Belge No: 160 HÜCCET : Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ahsen Hatun'un mirasçıları arasındaki alacak-verecek davası 17 Kasım 1750.

Belge No: 161 HÜCCET : Taşlak Mahallesi'nde sakin Seyit Ahmet Çelebi'nin, Cevizlice Mahallesi ahâlisinden Haydar oğlu Ahmet Beşe'ye, Tifikli Değirmen'deki hissesini 83 kuruşa sattığını gösterir 12 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 163 SATIŞ HÜCCETİ : Cevizlice Mahallesi sakinlerinden vefat eden Ayşe'nin

veraseti, kocası ve çocuklarına geçmiştir. Ayşe'nin terekesinden kocası Halil'e 40 kuruşluk hisse düşmüş ve Karandina adlı mahaldeki bağı 60 kuruşa Süleyman'a satmış ve bunu tasdik ettirmiştir. 17 Kasım 1750.

Belge No: 164 HÜCCET : Cevizlice Mahallesi sakinlerinden Mevlevi Şeyh-zâde Es-Seyyid Haşim Çelebi'nin mirasçıları, Tağtekin adlı yerdeki Aşağı Değirmen demekle bilinen değirmendeki 32 hisseden 2 hissesini 33 kuruşa sattıklarını gösterir 16 Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 165 HÜCCET : Anteb'e bağlı Akkerman adlı karyede sakin iken vefat eden Kara Cafer'in veraseti, hanımı Fatma ile iki kızı ve iki oğluna intikal etmiştir. Hanımı Fatma'nın terekeden payını aldığı gösterir 11 Ekim 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 166 HÜCCET : Bostancı Mahallesi ahâlisinden Halil ve Ali, Akiyar Köyü ahâlisinden Mürteza, İsmail, Ali ve Mehmed üzerine açtıkları davalarında, babalarının söz konusu kişilere 103 kuruş borç verdiğini, fakat bunu alamadıklarını belirtmişlerdir. Şahidlerin ifadeleriyle böyle bir borç olmadığı anlaşılmıştır.

Belge No: 167 SATIŞ HÜCCETİ : Câbe Mahallesi sakinlerinden Mehmet ve Mirza ve Hüseyin ve anneleri Elif Hatun, Bostancı Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun'a aynı mahalledeki bir evi 200 kuruşa satmışlardır. Ayşe Hatun bunu alacağına karşılık kabul etmiş ve iki tarafın birbirlerini tasdik ettiklerine dair 27 Eylül 1750 tarihli satış hücceti.

Belge No: 170 HÜCCET : Akyol Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Köse Ahmet'in mirasçılarının birbirlerinin alacak ve vereceklerini tasdik ettiklerine dair Kasım 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 171 HÜCCET : Şehreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Abdî'nin beş kızı arasındaki alacak-verecek davasını gösterir 7 Aralık 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 172 HÜCCET : Garb-ı Kısırak Mahallesi ahâlisinden Molla Süleyman'ın mirasçıları, aynı mahallede babalarından intikal eden bir evi 130 kuruşa Hacı Mehmed'e sattıklarını gösterir 7 Aralık 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 173 HÜCCET : Anteb'e bağlı Kerhakas köyü ahâlisinden İbrahim, Hamik-i Müslüman Mahallesi sakinlerinden Mehmed'e kendi köyündeki bir adet tiyek bağı 30 kuruşa sattığını gösterir 8 Aralık 1750 tarihli hüccet.

Belge No: 177 ALACAK-VERECEK: Pehni Mahallesi sakinlerinden Hacı Mehmet ile aynı mahalle sakinlerinden Ahmet, Yusuf ve Osman Ağa arasındaki alacak-verecek davası 17 Aralık 1750.

Belge No: 178 HÜCCET : Kör Kehban karyesi ahâlisinden Seyyid Mustafa'nın aynı karye ahâlisinden Hüseyin ve Mustafa üzerine açtığı davasında, kendisinden 20 kuruş kıymetli iki kılıç, 20 kuruş kıymetli iki tüfek, 4 kuruş kıymetli 8 yemeni ve bazı mallarını aldıklarını ancak parasını vermediklerini belirtmiştir. Şahidlerin ifadeleriyle Seyyid Mustafa'nın haklı olduğu anlaşılmış ve borçlarını vermeleri karara bağlanmıştır. 16 Aralık 1751.

Belge No: 184 ALACAK-VERECEK: Anteb'e bağlı Körkün karyesinde sakin iken vefat eden Abdulkadir'in mirasçıları arasındaki 20 Aralık 1751 tarihli alacak verecek davası.

Belge No: 186 HÜCCET : Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat Uncu Mustafa'nın mirasçıları, Mehmed üzerine açtıkları davada, Mehmed'in kendilerine olan 60 kuruş borcunu vermediğini belirtmişler, görülen dava sonucunda davacıların haklı olduğu anlaşılmıştır. 20 Aralık 1751.

Belge No: 190 HÜCCET : Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ali İbn-i Uncu Mesut'un veraseti, hanımı Ümmühan kızı Fatma ve kardeşi Mehmed'e intikal etmiştir.

Kardeşi Mehmet, Ümmühan üzerine açtığı davasında kardeşinin vefatından önce Diyarbakır'a gider iken cümle eşyasını tahrir ve defter ettirip bunun tutarının on bin kuruş olduğunu dönüşünde ise vefat ettiğini hanımının ise ancak beş bin kuruşunu gösterdiğini belirtmiş, görülen davada Mehmed haksız bulunmuştur 23 Aralık 1751.

Belge No: 195 HÜCCET : Büyüce Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun, Mehmus karyesi sakinlerinden Seyyid Abdullah'a aynı mahalledeki bir evi 78 kuruşa sattığını gösterir 2 Aralık 1751 tarihli hüccet.

C. ASKERİ BELGELER

Sefer sırasında kadı veya naipler buldukları yerlerden ayrılmazlardı. Bununla beraber, sefer sırasında bunların görevleri hem ağır, hem de çok mesuliyetli idi. Ordunun iâşesi için gerekli yiyecek maddeleriyle, diğer harp araç ve gereçlerinin hazırlanması, sefere gitmeyenlerin haklarından gelinmesi gibi emirler, çoğu kez bu makamlara yazılırdı.

Bu bölümde de asker celbi, askerî hareket, askerî inşaat ve iâşe gibi konularda söz konusu sicilde olan belgelere yer verilmiştir.

a. ASKER CELBİ VE ASKERİ HAREKATLA İLGİLİ BELGELER

Belge No: 90 BUYRULDU: Malatya Sancağı'na bağlı Kavi aşiretinden olup, Piyade Bölükbaşlarından, Bölükbaşı ve sair Bölükbaşlar askerleri ile birlikte Kilis'de bulunan Abdulrahman Paşa'nın yanına giderlerken, Antep yakınlarında Görgün ve Elmalı köylerine vardıklarında 800'den fazla Süvari, ektrat ve eşkiyanın baskınına uğradıklarını belirtmişler ve durumun keşif ve tahrir olunmasını istemişlerdir. Yapılan keşif sonucunda toplam 17 neferin maktul olduğunu gösterir 7 Eylül 1750 tarihli buyruldu..

Belge No: 103 BUYRULDU: Reyhanlı Aşiretine bağlı Coşlu Cemaati'nin bir kısım eşkıyalık hareketlerinde bulduklarından, Maraş Beylerbeyi Abdurrahman Paşa 1750 tarihinde bunların ıslahı ile görevlendirilmiş, Pazarcık adlı yerde Paşa ile bir araya gelen Reyhanlı Aşireti ihtiyarları Coşlu Cemaatinin herhangi bir eşkıyalık yapmaları durumunda onların mallarını almamayı ve bir ferdini bile barındırmamayı kabul etmişler buna karşılık verdikleri sözü yerine getirmemeleri durumunda 12 bin kuruş nezre bağlanmayı kabul etmişlerdir.

Belge No: 212 FERMAN : Maraş Valisi Abdurrahman Paşa ile Antep sancağındaki Merteminki ve Araplar ve Vücübakır Köyleri ihtiyarlarına gönderilen fermanda bu bölgede bazı eşkıyalık ve şekavet olaylarının görüldüğü belirtilerek bunun önünün alınması istenmiştir. 12 Ekim 1751.

D.VAKIFLARLA İLGİLİ BELGELER

Kaza (yargılama) görevi ile sorumlu olan kadı ve naipler, velayet sıfatını da taşıdıklarından dolayı, her bakımdan güvenilir kişilerdi. Bu sebeple âmme hukukunun korunması, kadılara düşen görevlerin başında gelirdi. Vakfiyelerin tanzim ve tescili, vakfiye şartlarına göre mütevellî ve nazırların, imam, müezzin, hatip vesair görevlilerin tayin veya azl işlemleri kadılar tarafından yürütülürdü. Kadılar buldukları vilayet ve sancakların tüm mukata'a (kiraya verme) işlerini de kontrol etmekle sorumlu idiler.

Herhangi bir vakfa ait han, hamam, dükkan vesair akarlar, şer'iyye mahkemelerinde ve artırma yolu ile icare verilir ve bu husustaki resmi işlemler olduğu gibi zabıt halinde sicile kayd olurdu.

Vakıflarla ilgili belgelerde, Osmanlı sosyal ve iktisadî hayatında önemli bir yeri olan vakıflardaki çeşitli işlemlere dair belgelerin özetleri verilmiştir.

Belge No: 15 VAKIF HÜCCETİ: 2 Mayıs 1751 tarihli vakıf hücceti. Anteb'teki Arapoğlu veya Kadı demekle maruf vakfın idaresi hakkında meydana gelen anlaşmazlık üzerine görülen irad-ı vakfın dört kısma ayrılmasını davacıların kabul ettiklerini gösterir 2 Mayıs 1751 tarihli vakıf hücceti.

Belge No: 23 VAKIF: Anteb'teki Alay Beyi cam'i mütevellisi Mehmed Efendi İbn-i Abdulhalim Efendi ile söz konusu caminin havuzuna gelen su üzerinde hakları olan diğer berat sahiplerinden Kenân-zâde Abdi Bey arasındaki su anlaşmazlığı üzerine görülen davada, 1710 tarihli hüccete müracaat edilmek suretiyle davacıların haklı oldukları anlaşılmıştır. (1 Haziran 1751)

Belge No: 34 VAKIF: Anteb'in İbn-i Şakir Mahallesi'nde, Kasım Ağa kızı Ümmühan Hatun şahidler huzurunda kendisine ait mallarını (Teskin Değirmeni otuz iki sehimde bir hisse, bir adet dükkan, bir adet bahçe vs. mallarını) evladiyet üzere vakfetmiştir. 15 Haziran 1750 tarihli bu belgeye göre nazır ve müteveliye üçer akçe maaş bağlanmıştır.

Belge No: 80 VAKIF: Mahallinde görülen davada, Antep'in Zincirli Mahallesi'nde sakin iken fevt olan Ayşe Hatun'un verasetinin kocası Hacı Mehmed ile kız kardeşine intikal ettiği anlaşılmıştır. Aynı mahalledeki mescidin mütevellisi olan Molla Kasım'ın Ayşe Hatun'un mirasçıları üzerinde açtığı davasında, aynı mahallede bir adet bağı mescit için vakfettiğini belirtmiş, şahidlerin de doğrulaması ile söz konusu bağın mescit mütevellilerine teslimine karar verilmiştir. 17 Eylül 1750.

Belge No: 81 VAKIF: Mahallinde görülen davada, Anteb'in Garb-ı Zincirli Mahallesi'nde vefat eden Ayşe Hatun'un verasetinin kocası ile üç kardeşine intikal ettiği anlaşılmıştır. Kocasının Ayşe Hatun'un üç kardeşi üzerine açtığı davada, Kırmaz adlı karyede Ayşe Hatun'un bir adet bağ ve bazı eşyalarını vakf ettiğini (kazan ve teşt) belirtmiş ve görülen davada 17 Eylül 1750 haklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Belge No: 104 VAKIF HÜCCETİ : Ali Neccar Cami-i Şerifi ve Medresesine iki akçe ile mutasarrıf olan Hacı Şaban'ın, aynı cami mütevellisi Osman Efendi üzerine açtığı davasında, Cami-i şerif evkafı mahsulünden iki akçe alması bâ-berat-ı Padişahî olmakla birlikte, mütevellinin bunu vermediğini belirterek dava etmiştir. Görülen dava sonucunda vakıf mütevellisinin iki akçe ödemesinin tembih edilmesi kararlaştırılmıştır. 10 Mayıs 1750.

Belge No: 200 VAKIF: 1750 tarihli bu belgenin önemli bir bölümü yırtıktır. Bununla birlikte söz konusu belgenin Antep'deki Emin-zâde zaviyesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bilâ-velet fevt olan Emin-zâde zaviyesi, Zaviyedârı Şeyh Ahmet'in yerine, Hacı Mustafâ'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır.

E. TIMARLA İLGİLİ BELGELER

Osmanlı devletinde arazinin büyük bir bölümü mirî yani devletin malı idi. Devlet bu arazi üzerinde yaşayan köylüye, iyi işletmek ve boş bırakmamak şartıyla toprağı işletme hakkını vermişti. Bunun karşılığında köylü her sene devletle arasında mevcut

farzedilen kira mukavelesinin icaplarından olarak, belirli bir miktar (Tapu Bedeli) ve ayrıca her sene elde ettiği üründen de belirli bir miktar (Öşür) ödemek zorunda idi. Devlet kendisine ait bu gelirleri, doğrudan toplayabileceği gibi, hizmet veya maaş karşılığında bir görevliye de verebilirdi ki, bu uygulama " Tımar" sistemini doğurmuştur.

Osmanlı toprak sistemi içerisinde " Tımar " ın büyük bir yeri vardır. Bununla birlikte 17. yüzyılın sonlarına doğru, sistemde başlayan çözülme bu sahaya da tesir etmiştir. Diğer idarî uygulamalarla ilgili belgelerde olduğu gibi tımarla ilgili olarak, kaza merkezlerine gönderilen her türlü yazışmalar da Kadı Sicillerine kaydedilmekteydi. Bu bölümde Tımar ve Tımarla ilgili olan diğer işlemlere ait belgelere yer verilmiştir.

Belge No: 26 TİMAR: Anteb'in Akyol Mahallesi ahâlisinden olup buraya bağlı Kızılkent nam-ı diğer Karagöz adlı mezranın tımarına bâ-berat-ı âlişan mutasarrıf olan Himmet Bey ile Kızılkent'teki tarlalara mutasarrıf olan köylüler arasında, tarlalara ekilen sumak dışındaki ürünlerden öşür alınmayacağına dair görülen dava. (15 Haziran 1751)

Belge No: 54 HÜCCET: Mahallinde görülen davada, Anteb'e bağlı Nurdane köyü ahâlisinden 14 kişi, Anteb'in Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden olup Nurdane karyesinde emlak ve arazisi bulunan Suhteoğlu demekle meşhur Hacı Ahmet, Hacı Mehmet, Süleyman ve Hacı Mehmed adlı kişilerin üzerine açtıkları davalarında, Suhteoğullarının, Nurdane köyünde müstakilen Tımar zabt etmekle birlikte salyanelerini ödemediklerini bildirmişlerdir. Görülen davada (3 Temmuz 1751) söz konusu hususun tahkik edilmesine karar verilmiştir.

F.TEREKELERLE İLGİLİ BELGELER

Osmanlı devletinde miras hususunda yegane merci, İslam hukukuna göre kadı veya naib idi. Ölen bir kimsenin mallarını hiç bir haksızlığa meydan vermeden, verese arasında taksim etmek, kadıların en önemli vazifeleri arısındaydı. Bunun için kadı veya naib müteveffanın evine gider, varisleri veya varisleri yoksa vekillerini çağırır, menkul ve gayri menkul mallardan ne varsa, her birini ayrı ayrı ve kıymetleriyle sicile yazardı. Bu arada müteveffanın borçları ve alacakları da kaydedilirdi. Borçlar, resm-i kısmet vesair harçlar tereke tutarından çıkartıldıktan sonra kalan miktar, şeriat usullerine göre mirasçıları arasında paylaştırılırdı. Küçüklerle, malul ve hastaların hisseleri vasilerine teslim edilir, vasi mevcut değilse, verese içindeki akli başında, itimat edilebilen kimselerden bir vasi tayin edilirdi. Ölen kimsenin mirasçısı yok is, malları " Beytü'l-mâl " a intikal ederdi.

Beytü'l-mâl 'ın lugat manası " mal evi" demektir. Aynı zamanda devlet hazinesi ve maliye dairesi makamları için de kullanılan bir ıstılahtır. Bu tabir, hem maliye işlerinin idare edildiği binaya, hem de Devlet Maliyesine delalet etmektedir. Beytü'l-mâl-i Devlet, " İslam Devleti " elinde toplanan malların bütünü ihtiva eden bir hazinedir. Beytü'l-mâl, Osmanlı devletinde sonraları yalnız varisi malum ve hazır olmayan ölümlerden kalan

eşya ve emvali ve buna benzer umumi malları hıfzeden sandık ve idareye alem olmuştur. Bu işleri takip etmek üzere bir "Beytü'l-mâl Müdüriyeti" de teşkil olunmuştur. Varis bırakmaksızın ölenlerin terekeleri, bu müdürlük tarafından zabtedilir, beş sene zarfında varis çıkmazsa mal sandıklarına teslim edilirdi.

Kadı veya naib terekelerin bölüştürülmesi sırasında " Resm-i Kısmet" adı altında malın değerine göre harç alırdı. Ayrıca kaydiyye, kalemkiye, dellaliyye, katibiyye, huddamiyye, ihzariyye gibi adlar altında alınan harçlar, mahkemedeki çeşitli görevlilere ücret olarak verilirdi. Sadece Terekelerin yazılı olduğu defterlere ise " Tereke Defteri" veya " Kassar Defteri " adı verilmiştir.

Bu bölümde 1750-1752 (H.1164-1165) tarihli Gaziantep Şer'iyye Sicilinde yer alan tereke kayıtlarının özetleri verilmiştir.

Belge No: 13 TEREKE: 2 Mayıs 1751 tarihinde Anteb'in Şarkıyan Mahallesi'nde vefat eden Ali İbn-i Mustafa'nın terekesi

Belge No: 14 TEREKE: 3 Mayıs 1751 tarihinde Anteb'in İbn-i Şakir Mahallesi'nde vefat eden Hacı Abdullah kızı Zeyneb'in terekesi.

Belge No: 17 TEREKE: Anteb'e bağlı Karaca Viran köyü sakinlerinden Deli Mehmed'in 1 Haziran 1751 tarihli terekesi

Belge No: 27 TEREKE : Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eder. Rabia Hatunun terekesi (1 Haziran 1751)

Belge No: 35 TEREKE : 18 Haziran 1750 tarihinde Anteb'in Ömer Mahallesi'nde Sakin iken vefat eden Hacı İsmail oğlu Ömer'in terekesi

Belge No: 41 TEREKE : 2 Haziran 1750 tarihinde Tövbe Galası köyü sakinlerinden iken vefat eden Molla Ebubekir'in terekesi

Belge No: 42 HÜCCET : 17 Haziran 1750 tarihli hüccete göre Şhreküstü mahallesindeki Tezbahçı oğlu-zâde Hamı ile ilgili mülkiyet ihtilafını gösterir hüccet.

Belge No: 43 TEREKE : 27 Mayıs 1750 tarihli Anteb'in Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden vefat eden Tezbahçı oğlu Es-Seyyid Hacı Kasım'ın terekesi

Belge No: 44 TEREKE : Aslen Darendeli olub, 11 Haziran 1750 tarihinde Anteb'in Çukur Mahallesi'nde vefat eden Es-Seyyid Osman Ağa'nın terekesi

Belge No: 47 TEREKE: Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hatice Hatun'un 31 Temmuz 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 57 TEREKE : Anteb'in İbn-i Kör Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kitabçı Dürzü oğlu demekle meşhur Hacı Mehmed'in 10 Temmuz 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 60 TEREKE: Garb-ı Kozanlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Aylubekli Topal Mehmed'in 29 Nisan 1750 tarihli terekesi

Belge No: 61 HÜCCET: Anteb'in Garb-ı Kozanlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Aylubekli Topal Mehmed'in geriye kalan mallarının mirasçıları tarafından zabt edildiğine dair. 22 Temmuz 1751.

Belge No: 70 TEREKE: Anteb'in Tarla-yı Cedid Mahallesi sakinlerinden iken Es-Seyyid Abdullah'ın 6 Ağustos 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 71 TEREKE: Aslen Antepli olmayıp Antep'teki Nakib Han'da vefat eden Molla Ali'nin mirascısı olmadığından terekesi Beytül Mal'e intikal etmiştir. 7 Temmuz 1750.

Belge No: 72 TEREKE: Antep'te vefat eden Payas Hüseyin'in kimsesi olmadığından terekesi Beytül Mal'e intikal etmiştir. 7 Temmuz 1750.

Belge No: 73 TEREKE: Anteb'in Hayık Müslüman Mahallesi'nde sakin iken vefat eden İbrahim Beşe'nin terekesi hanımı, annesi ve bir oğlu ile kızına intikal etmiştir. 1750.

Belge No: 74 TEREKE: Anteb'in Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken 30 Ağustos 1750 tarihinde vefat eden Fatma Hatun'un terekesi.

Belge No: 76 TEREKE: Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Emine Hatun'un 15 Haziran 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 77 TEREKE: Bostancı Mahallesi sakin iken Müezzın Molla Abdulkadir'in 17 Ağustos 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 79 TEREKE: Karb Zincirli Mahallesi'nde sakin iken fevt olan Ayşe Hatun'un 2 Ağustos 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 84 TEREKE: Garb-ı Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Es-Seyyid Şaban'ın 7 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 86 TEREKE: Anteb'e bağılı Birce köyü sakinlerinden iken vefat eden Kara Mehmed'in 29 Eylül 1750 tarihli terekesi

Belge No: 89 TEREKE: Anteb'e bağılı Hayık Müslüman Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kızılhisarlı oğlu Mehmed'in 4 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 91 TEREKE: Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ayşe Hatun'un 3 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 97 TEREKE: Anteb'e bağılı Kızılca Kent karyesi sakinlerinden iken vefat eden Zeliha Hatun'un 6 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 100 TEREKE: Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mustafa İbn-i Kamber'in 16 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 101 TEREKE: Garb-ı Kozanlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Müderris'in 9 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 109 TEREKE : Tarla-yı Cedid Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ayşe Hatun'un 1 Mayıs 1750 tarihli terekesi

Belge No: 112 TEREKE : Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet'in 27 eylül 1750 tarihli terekesi

Belge No: 115 TEREKE : Kabr-i Zincirli Mahallesi'nden ölen Maryam'ın 3 Eylül 1750 tarihli terekesi

Belge No: 123 TEREKE : Şhreküstü Mahallesi'nde iken vefat eden Emine Hatun'un 3 Ekim 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 124 TEREKE : Garb-ı Kozluca Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ali İbn-i Hasan'ın 23 Ekim 1750 tarihli terekesi

Belge No: 125 TEREKE : Şarıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hatice Hatun'un 27 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 126 TEREKE : Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Molla Ahmet'in 3 Ekim 1750 tarihli terekesi

Belge No: 128 TEREKE: Anteb'e bağılı Şafidin köyü sakinlerinden iken vefat eden Hacı

Ebubekir'in 26 Eylül 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 137 TEREKE: Garb-ı Beyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Esmâ Hatun'un 4 Kasım 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 141 TEREKE : Garb-ı Ömer Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kökçü Hasan'ın 7 Ekim 1750 tarihli tereke defteri.

Belge No: 151 TEREKE : İbn-i Eyüp Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Çobanoğlu Seyyid Hüseyin'in 3 Kasım 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 152 TEREKE : İbn-i Şakir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hacı Mehmed'in 22 Ekim 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 156 TEREKE : Söz konusu belgenin baş tarafı yırtık olduğu için kime ait olduğu anlaşılmamıştır. Bununla birlikte terekenin yekününden gayet zengin birkişi olduğu anlaşılmaktadır. Yine terekeden anlaşıldığına göre söz konusu kişi büyük bir ihtimalle Kilis eşrafından birisi olmalıdır. Terekenin toplamı 12381 kuruşdur.

Belge No: 158 TEREKE : Antep'e bağlı Akpınar karyesi sakinlerinden iken vefat eden Kaz İsmail'in 15 Kasım 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 162 TEREKE : Cevizlice Mahallesi ahâlisinden iken vefat Ayşe Hatun'un 28 Ağustos 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 175 TEREKE : Garb-ı Bostanlı Mahallesi sakinlerinden iken terekesinden eziyet olduğu halde vefat eden Kara Mustafa'nın 5 Aralık 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 179 TEREKE : Karib Sadanlı Mahallesi sakinlerinden iken Ayşe Hatun'un Kasım 1751 Tarihli terekesi.

Belge No: 180 TEREKE : Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Çulcu Abdurrahim'in 2 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 181 TEREKE : Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seyyid Ahmed'in 2 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 182 TEREKE: Şarkıyan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kazık Molla Halil oğlu demekle tanınan Hacı Muharrem'in 20 Aralık 1751 tarihli terekesi tarihli terekesi.

Belge No: 183 TEREKE : Garb-ı Zihirman Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Muhzır Mehmet İbn-i Hacı Mustafa'nın 20 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 187 TEREKE : Garb-ı Kozanlı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim'in 3 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 188 TEREKE : Ömer Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Sayid Mehmed Efendi'nin 22 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 189 TEREKE : Karib Kilecik Mahallesi sakinlerinden iken Haydar Hasan'ın 26 Aralık 1751 tarihli terekesi

Belge No: 191 TEREKE : Anteb'e bağlı Kör Kehban Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Abdinin 5 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 192 TEREKE : Ehl-i Cefa Mahallesi ahâlisinden iken vefat eden Sağlı oğlu Mehmet Ağa'nın Aralık 1751 tarihli tereke defteri.

Belge No: 193 TEREKE : Garb-ı Şehreküstü Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Dağlı oğlu demekle meşhur Çolak Hasan'ın 28 Aralık 1751 tarihli terekesi.

Belge No: 197 TEREKE : Ehl-i Cefa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kasım İbn-i

Mahmut'un 7 Temmuz 1750 tarihli terekesi.

Belge No: 201 TEREKE : Belgenin baş tarafı yırtık olduğu için kime ait olduğu anlaşılamamıştır. Ancak tereke olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda verilen belge özetlerinden de anlaşılacağı üzere, şer'iyye sicilleri ait oldukları dönemlerin çok çeşitli belgelerini ihtiva etmektedir. Böyle olunca da, özellikle tarih araştırmacıları için sicillerden faydalanma belli başına bir problem olmaktadır. Bu durum ise sicillerden faydalanma konusunu belirli bir metoda bağlı kılmayı zaruri hale getirmektedir. İşte bu açıdan sicillerin fihristlerinin yapılması şart olmaktadır. Bu sayede sicilde aranan belge kolaylıkla bulunabileceği gibi, okuyucu açısından da büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Aynı zamanda tek nüsha olarak muhafaza edilen bu belgeler, yıpranmaktan kurtarılacaktır. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye'de bulunan bütün şer'iyye sicillerinin en kısa zamanda fihristlerinin yapılıp, yayınlanması bir zarurettir. Bu konudaki çalışmalarımız ise devam etmektedir¹⁰.

Sonuç olarak, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük bir önem taşıyan Şer'iyye Sicillerinin fihristlerinin yapılmasının, Türk kültürüne büyük bir hizmet olacağı kanaatindeyiz.

---

¹⁰ Bu konuda önemli bir örnek teşkil edeceğini düşündüğümüz Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri'nin Katalog ve fihristlerini yayınlamış bulunmaktayız. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim YILMAZÇELİK, *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara, 2001.

KAYNAKLAR

- AKSIN, Ahmet ; " 218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtım ve Fihristi ",*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:1,s.1-17.
- ; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1249-1256 (M.1833-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ,1990.
- GÜZELBEY, C.Cemil. ; *Şer'i Mahkeme Sicilleri*, I. Fasikül (1866-1909), Gaziantep 1966 II. Fasikül (1841-1866) G.Antep 1966, III. Fasikül (1826-1838), Gaziantep 1966,
- GÜZELBEY, C.Cemil.- YETGİN, Halil. ; *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (1729-1825)*, G.Antep 1970,
- HALAÇOĞLU, Ahmet ; *381 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, A.Ü.İ.T.E., Ankara 1986.
- İLGÜREL, Mücteba ; *Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru*, *İ.Ü.T.D.*, S.28-29, İstanbul, 1974, s. 123-166.
- ONGAN, Halit ; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1958.
- ÖZDEMİR, Rıfat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara,2001,
- ; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili*, Ankara Ün.Türk İnkılâp Tarihi Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.
- ; " Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloguna Doğru Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:90, Haziran 1994,s.41-62.
- ; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi*, *Fırat Üni. Dergisi*, (Sosyal Bilimler) 2,(2),Elazığ,1988,s.229-265.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 353-382, ELAZIĞ-2002

KUR'AN'DA TEVBE KAVRAMINA KELÂM AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

*An Approach of Islamic Theology to the Concept of The Repentance in
the Holy Qur'an*

Selim ÖZARSLAN*

ÖZET

Tevbe Kur'ânî bir kavramdır. İşlenen günahı derhal terk etmek suretiyle ondan pişman olmak, bir daha o günaha dönmemeye kesin karar vermektir.

Tevbenin kabul edilmesi, günahlardan kaynaklanan azabı kaldırmaktır. Şartlarını taşıyan tevbenin kabul edilmesi, Allah için bir zorunluluk olmayıp, bir lütuftur. Allah, vaat ettiği için tevbeleri kabul eder.

Tevbe etmenin altında yatan felsefe, bireyin Allah'ın yüceliğini kabul ve itiraf etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tevbe, Günah, Pişmanlık, Gerekliklik, Lütuf, Kelâm, Kur'an.

SUMMARY

The repentance is a Koranic notion. It means to realise the sin and give up redoing it, repenting and not to turn to the sin again.

The repentance's being accepted is to destroy the torture resulted from the sin. The repentance being accepted which carry its conditions is not a compulsory for the God but it is God's kindness. Our God accepts the repentance as He has promised.

The aim why people make a vow is to accept and confess the Lord's magnitude.

Key Word: Repentance, Sin, Repent, Obligatory, Kindness, Islamic Theology, The Holy Qur'an.

---

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üni. İlahiyat Fak. Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; e-mail: sozarслан@firat.edu.tr

1. TEVBENİN TANIMI

1. 1. Dilde Tevbe:

Tevbe, Kur'anî bir kavramdır. Arapça bir kelime olan tevbe, tâbe, -yetûbû, tevben ve tevbeten- kökünden mastardır. Rücu' etmek, geri dönmek, pişman olmak, işlediği günahı terk ederek Allah'a dönüş ve yöneliş anlamlarına gelir. Tevbe kelimesi, hatadan, günahattan /*masiyet* Allah'a dönme anlamı ile yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Tâbe fiili, farklı harfi cerlerle kullanımıyla çeşitli anlamlara gelmektedir. “İlâ” ك ت ع ~ harfi ceriyle kullanıldığında günahından Allah'a dönen kişi, “alâ” ل ك ز harfi ceriyle kullanıldığı zaman da Allah'ın günahkar kullarının tevbesini kabul etmesi anlamına gelmektedir.

Tevbe kelimesinin kökünden türeyen “tevvâb” kelimesi tevbeyi bolca, pek çok yapan anlamını taşımaktadır.¹

Kur'an-ı Kerim'de bolca geçen ve Yüce Allah'ın sıfatı olarak kullanılan - ك ت ع ~ “et-Tevvâb”² kelimesi ise, itâat amacıyla Allah'a yönelen bireyin arzuladığı bağışlanmayı bolca kabul eden, onu bağışlayıp, affeden anlamına gelmektedir.³ Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin nedeni O'nun rikkatı/ yufka yürekliliği, zararı defetmek ya da fayda sağlaması arzusu değildir. Aksine Yüce Allah yalnızca ihsan ve lütfünden dolayı tevbeleri kabul eder.⁴

1. 2. Tevbenin Terim Manası

Tevbe yüklenmiş olduğu fonksiyonunun çeşitli yönleri ileri çıkarılarak birçok şekilde tanımlanmıştır:

Kelâmcıların terminolojisinde tevbe, kula izafe edildiği zaman yaptığı günahlardan pişman olarak Allah'a dönmesi anlamında kullanılırken, Allah'ın fiillerine izafe edildiği

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, 1990, c. I, s. 233; Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah fi'l-Luga ve'l-Ulum*, Beyrut, 1974, c. I, s. 46; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, Beyrut, 1991, c. I, s. 166; Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut, 1984, c. II, s. 77; Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, s. 70; *Muncid Fi'l-Luga ve'l-A'lâm*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1994, s. 66; Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı, İslâmiyât*, c. I, sayı 3, 1998, s. 93; Ayrıca bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 716.

² Bakara, 2/ 37, 54, 128; Tevbe, 9/104, 118; Nûr, 24/10; Hucurât,49/12; Nasr, 110/3.

³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arap*, c. I, s. 233; Alûsî, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Râhu'l-Meânî Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, 1405/1985, c. IV, s.236.

⁴ Râzî, Fahreddin, *Tefsîrü'l-Kebir, (Mefâtihu'l-Gayb)* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, c. III, s. 24. ; Tunç, Cihat, *Kelâm (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 94.

zaman da nimetini ve yardımını kullarına döndürmesi anlamına gelmektedir.⁵

Dinde tevbe, kötülenen davranış ve eylemlerden övülen ve beğenilen işlere dönüş olarak tanımlanmaktadır.⁶

Genel olarak kelâmcılar özellikle de el-Îcî tevbe, isyan olduğu için günahtan pişman olmakla birlikte gücü yettiği halde o günaha dönmemeye karar vermek olarak tanımlamışlardır.⁷

Tevbe, yaptığı günahtan pişman olmak, hayıflanmaktır.⁸

Tevbe, geçmiş hatalardan dolayı insanın içinin yanmasıdır.⁹

Tevbe, itaatsizliklerden pişman olmaktır.¹⁰

Tevbe, geçmişte yapılanlara pişman olup, gelecekte onu bir daha yapmamaya kesinkes karar vermektir.¹¹

Tevbe, kötülüklerden kötülük olduğu için pişmanlık duyarak vazgeçmektir.¹²

Tevbe, Allah'ın yapılmasını gerekli gördüğü fiillere sarılmak, kötü gördüklerinden de uzaklaşmaktır.¹³

Gazzali (451-505/1058-1111)'nin iktibas ettiğine göre, Sehl b. Abdullah el-Tusteri de tevbe, kötü hareketleri iyi-övlümüş hareketlere dönüştürmektir diye tanımlamıştır.¹⁴

Kötülükleri terk etme anlamı göz önünde bulundurularak başka bir tevbe tanımı daha yapılmıştır: Zahmet ve acı veren elbiseyi çıkarıp faydalı elbiseyi giymektir.¹⁵

Seyyid Şerif Cürcânî (740-816/1340-1413) de tevbeye bir başka açıdan yaklaşmak suretiyle kelâmdan çok tasavvufî bir bakışı sergiler görünmektedir. Onun düşüncesinde tevbe, kalpten ısrar düğümünü çözmek suretiyle Allah'a dönmek sonra da Allah'ın bütün hukukuna riayet etmektir.¹⁶

Resûlullah Hz. Muhammed de tevbe, "Pişmanlık tevbedir" diyerek

⁵ Cüveynî, Ebi'l-Meâlî Abdülmelik, *Kitabü'l-Îrşâd İlâ Kavâti'l-Edilleti fî Usûli'l-Îtikâd*, thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992, s. 337; Taftazânî, Sa'deddin, Mesub b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1409/1989, c. V, s.163.

⁶ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, s. 70.

⁷ Îcî, Adududdin, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trs., s. 380; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. V, s.162.

⁸ Cüveynî, *Kitabü'l-Îrşâd*, s. 337.

⁹ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, İstanbul, 1986, c. XI, s. 147.

¹⁰ Cüveynî, *Kitabü'l-Îrşâd*, s. 337.

¹¹ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, c. X, s. 4.

¹² Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Çelik-Şura, İstanbul, trs., c. VII, s. 429.

¹³ Cevziyye, İbnü'l-Kayyim Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Medâricu's-Salîkîn*, Kahire, trs, c. I, s. 331.

¹⁴ Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 147.

¹⁵ Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 147.

¹⁶ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifât*, s. 70.

tanımlamıştır.¹⁷

Pişman olmak, yaptığı bir eylemin ya da inandığı bir düşüncenin yanlış olduğunu anlamak ve karar vermektir. Tevbe ise bu kararı pratiğe dökmek, yürürlüğe koymak, bu karara göre hatalı davranış ya da düşüncesini terk ederek, onun alternatifini olan doğru davranış ya da düşünceyi benimsemektir.¹⁸

Bu tanımlardan hareketle günahkar bir birey günahından tevbe ederse, onun tevbesi gerçekleşmiş olur. Çünkü tevbe yapmakla birey, işlediği günahından pişman olduğunu, içinde bulunduğu şimdiki zamanda ve gelecekte o günahı bir daha işlemeyeceğine karar verdiğini ve kararında da sebat ettiğini ifade etmiş olmaktadır. Allah da bu şekilde tevbe eden bireyin tevbesini kabul edeceğini vaat etmiştir.¹⁹

Anılan tevbe tanımlarından ortaya çıkan bir başka gerçekte, günahı itiraf şuuru, pişmanlık ve günahı uzaklaşmanın tevbenin asli unsurlarını oluşturduğudur.

1.3. Tasavvuf Felsefesinde Tevbe

Tasavvufçuların terminolojisinde de tevbe, yapılan günahı terk edip Allah'a dönmek, pişman olmak manasına gelmektedir. Fakat tasavvufi düşüncede tevbenin fonksiyonu daha geneldir. Tevbe, Allah'ı unutmamayı ifade eder. "Allah'ı unutanlar gibi olmayın..."²⁰

Tevbe, tasavvufi olgunluk yoluna girenlerin vuslata ulaşmaya karar uğradıkları menzillerin ve makamların ilki olarak kabul edilmiştir. Yalnızca Allah rızası için yapılan tevbeye evbe ismi verilmektedir. Tevbe, şeriatın beğenmeyip yerdiği şeylerden onun övdüğü şeylere dönmektir. Gerçek tevbe, pişmanlık duygularının ortaya çıkmasıdır. Mutasavvıfların büyüklerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî (ö.298/910) "günahı unutmaya" tevbe derken, Sevri de "Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmeye" tevbe ismini vermiştir. Sehl b. Abdullah da tevbeyi, ileri de yaparım şeklindeki oyalanma ve ihmalkarlıkları terk etmek olarak tanımlamıştır. Bir başka mutasavvıf Ruveyym'in tevbe tanımı oldukça ilginçtir. Ona göre tevbe, tevbe etmekten tevbedir.²¹

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 376, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1405/1985; İbn Mace, Ebî Abdullah b. Yezid el-Kazvanî, *Sünen*, Zühd, 30, hadis no: 4252, (2/1420) Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992.

¹⁸ Atay, *Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı*, s. 93

¹⁹ Bkz. Şûrâ, 42/25; Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed, *Usûlu'd-Dîn, (Ehli Sünnet Akaidi)*, Çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul, 1988, s. 327.

²⁰ Haşr, 59/19; Bkz. Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, Thk. Abdullah Ahmed Ebu Zîne, Kahire, 1392/1972, s. 22.

²¹ Kuşeyrî, Ebu Kasım Nisaburî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif, Kahire, 1409/1989, s. 178-183; Sühreverdî, Ebu Hafis Şihabeddin Ömer, (1144-1234), *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Esasları)* Çev: Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul, 1990, s. 592, 605.

Tasavvufî düşünce de tevbe, suyun cam üzerindeki tozları giderdiği gibi, fertlerin zihnindeki kötü düşünceleri ve günahları giderir. Tevbe, gerçekte Allah'a yönelmektir. Tasavvuf felsefesinde tevbe, yaşamın yönünü değiştirmeyi sağlayan bir unsur olarak anlaşılmaktadır.²²

İslâm tasavvufçuları tevbenin üç derecesinden söz etmişlerdir. Bunların ilki tevbe, ikincisi, inabe ve sonuncusu da evbedir. Bu sıralamaya göre;

1- Tevbe, Allah'ın azabından korkularak yapılan tevbedir.

2- İnabe, sevap arzu ve tamahı ile yapılan tevbedir.

3- Evbe, sevap ümidi ve azap korkusundan değil, yalnızca Allah'ın emirlerini gözetmek için yapılan tevbedir. Bu tevbedeki amaç yalnızca Allah'ın rızasını kazanma arzusudur. Kur'an'da Hz. Davud,²³ Hz. Süleyman²⁴ ve Hz. Eyyub²⁵ peygamberlerin tevbedeki durumları "evbab" kelimesiyle anlatılmaktadır.

Tasavvufî düşüncede tevbe, mü'minlerin, inabe, evliya ve Allah'a yakın olanların sıfatı olurken, evbe, nebi ve resullerin sıfatı olmaktadır.²⁶ Kur'an-ı Kerim bu gerçeğe şöyle temas etmektedir: "Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı bulmuştuk. O ne iyi bir kuldu; daima Allah'a yönelirdi."²⁷

Tasavvuf felsefesinde tevbenin mahiyeti de, bireylerin bulunduğu konuma göre değişiklik arz etmektedir. Buna en güzel örnek de Zunnûn el-Mısırî'nin şu sözüdür: "Halkın tevbesi günahattan, bilgili insanların tevbesi gafletten, peygamberlerin tevbesi ise, diğer peygamberlerin ulaştığı dereceye erişememe konusundaki acz ve noksanlıklarını görmektendir."²⁸

Dinî terim ve kavramları diğer İslâmî disiplinlerden farklı bir tarzda açıklayan İslâm tasavvufçuları tevbe de değişik açılardan yorumlamışlardır. Onların kendi aralarında bile tevbe de farklı farklı yorumlamaları onların dini yaşayıştaki

²² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 178-182; Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1986, s. 133-134; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 716.

²³ Sâd, 38/17,19.

²⁴ Sâd, 38/30.

²⁵ Sâd, 38/44.

²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 182; Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Sultan Muhammed, *Şerh Alâ Fıkhü'l-Ekber*, İstanbul, 1375/1955, s. 157.

²⁷ Sâd, 38/44; Rivayetlere göre Hz. Eyyüb eşinin bir hatasından dolayı iyileşince ona yüz değnek vurmaya yemin etmişti. Bununla birlikte, eşinin ona karşı hizmetleri ve fedakarlıkları küçümsenmeyecek kadar çoktu. Bu sebeple Yüce Allah, ona yüz tane ekin sapından oluşan bir demetle bir kere vurulmasını yeterli görmüştü. Bkz. Zemahşerî, Muhammed b. Ömer (538/1143), *Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzîli ve Uyunu'l-Ekâvili fî Vucuhî't-Te'vil*, thk. Abdurrazzak el-Mehdî, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, c. IV, s. 99.

²⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 183; Sühreverdî, Avârifü'l-Maârif, s. 605-606.

farklılıklarından kaynaklanıyor olması mümkündür. Dinî yaşayış tecrübelerindeki değişik düzeyler onların bu konudaki yorumlarına tesir etmiş olabilir.²⁹

Tasavvufî düşüncede tevbenin oluşumuna da dikkat çekilmiştir. Tevbe eden birey yaptığı şeyin kötü olduğunu kalbiyle düşünür, kötü fiiller içerisinde olduğunu hissederse, tevbe arzusu kalbine doğar, bu kötü davranışlardan uzaklaşma ve vazgeçme isteğidir. O zaman yüce Allah kararı ve azmi düzeltmeyi, iyi davranışlara doğru güzel bir dönüş yapmayı ve tevbe sebepleri için hazırlıklı olmayı o bireye nasip eder.³⁰ Tasavvufta tevbenin oluşumu bu tarzda gerçekleşmektedir.

Allah'tan başka her şeyden uzaklaşarak, yalnızca Allah'a dönmek, tasavvufî düşüncedeki tevbenin özünü oluşturmaktadır. Fakat bu tarzda yorumlanan bir tevbe telakkisi çok anlamlı gözükmemektedir. Zira önemli olan, dünya hayatının içinde sosyal ve beşerî aktivitelerle uğraşmakla birlikte Allah'ı unutmamak, onu zihinde canlı tutmaktır. Yoksa hayattan soyutlanarak Allah'a dönmek İslamî verilerle uyuşan bir yöntem olmasa gerektir.

2. TEVBENİN OLUŞUMU

Eş'arî kelâmının önde gelen isimlerinden olan Gazzâlî, tevbeyi konu ettiği eserinde tevbenin üç şeyin sırasıyla meydana gelmesiyle gerçekleşeceğini söylemiştir: Bunlar ilim, hal ve ameldir. Biz bunları tevbenin oluşum safhaları olarak da adlandırabiliriz. Gazzâlî'ye göre, ilim ilk, hal ikinci, amel ise üçüncü sıradadır. Bunların her biri sırasıyla birbirini gerektirir. Allah'ın adaleti bütün her yerde bunu gerektirir. Tevbenin oluşumunun ilk unsuru olan ilim, günahta bulunan zararı ve günahın birey ile Allah'ın rahmeti arasında perde olduğunu bilmektir. Bunun böyle olduğu gerçek anlamda bilinince, bu bilgiden, istenilen şeyin elden kaçması sebebiyle kalpte bir üzüntü meydana gelir. Çünkü kalp, her ne zaman sevdiği bir şeyi kaybettiğini hissederse elem ve acı duyar. Eğer o şeyin elden kaçması, kendisi tarafından yapılan bir eylemden dolayı olursa, bu istediği şeyin elden kaçması nedeniyle, o şeyin elden kaçmasına neden olan şeye üzülmür; ona göre işte bu tür üzüntüye pişmanlık denir. Sonra bu söz konusu üzüntü kuvvetlenince, bundan kararlı bir irade meydana gelir. Bu irade geçmişe taalluk ettiği gibi geleceğe de taalluk eder. Onun içinde bulunduğumuz şimdiki zamana taalluku, içine girdiği günahı terk etmek ile olur. Gelecekle olan ilgisi, arzu ettiği şeyi kaybetmesine

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Fırat, *Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu*, (basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1982, s. 99.

³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 179-180.

neden olan bu fiili, hayatının sonuna kadar yapmamaya azmetmesidir. İradenin geçmiş ile olan ilgisi ise, elden kaçırdığı şeyleri, şayet tamiri imkan dahilinde ise, bu yolla ve onararak telafi etmesiyledir. Bu sebeple ilim ilk sırada gelir ve o bu hayırların kaynağıdır. Gazzalî, ilim ile yakînî olan ilmi kastetmiştir. Bu yakînî ilim ise, ona göre bir nurdur. Bu nur, pişmanlık ateşini doğurur. Bununla kalp, tıpkı üzerine, karanlık içinde iken üzerine güneş doğan, bulutların kaybolmasıyla üzerine ışıklar doğarak sevdiği şeyin neredeyse yok olmak üzere olduğunu görüp de, kalbinde aşk ateşi tutuşarak bu ateşlerden onu kurtarmak için ileri atılma isteği oluşan birey gibi, iman nurunun onu aydınlatmasıyla sevdiği ile kendi arasında bir perdenin bulunduğunu görerek üzülür. O halde ilim, pişmanlık ve şimdiki ve gelecek zamandaki günah eylemini terk etmekle ilgili kararlılık/azim; geçmişte elden kaçanları telafî, tevbenin meydana gelmesinde birbirini izleyen üç safhadır. Tevbe ismi, bunların hepsine birden verilirse de, daha çok, tek başına pişmanlık anlamında kullanılır ve o zaman, tevbeden önceki ilim bir başlangıç; o fiili terk tevbenin bir meyvesi ve onun ardından gelen bir sonuç olarak kabul edilir. Bu sebeple Hz. Peygamber: “Pişmanlık tevbedir” buyurmuştur. Çünkü pişmanlık, bu pişmanlığı gerektiren ilimden ve onun ardı sıra gelen azimden ayrı düşünülemez.³¹ O zaman pişmanlık tevbenin en önemli unsurunu oluşturmaktadır.

Tevbenin oluşumu insanın zihninde başlamaktadır. Kelâmçımız Râzî de buna değinmektedir. İnsandan herhangi bir şeyi yapmak ya da terk etmek biçiminde ortaya çıkan durum, öncelikle kalpte o şeyin faydalı veya zararlı olduğu şeklinde bir tasdik meydana getirir. Akabinden faydalı oluşunu tasdik etmekten onu meydana getirme arzusu ve meylî, zararlı olanı tasdik etmekten de onu terk etme arzusu doğar. Son merhalede bu arzu ve eğilimle birlikte oluşan güç, fiilin ya yapılmasını ya da terk edilmesini gerektirir.

Bu olgu bu tarzda belirlenince, tevbenin de böyle olduğu anlaşılır. Birey, oldukça zor bir işin büyük zararlara sebebiyet verdiğiğine inanınca, söz konusu bu inancın oluşumu üzerine o yasağa karşı bir nefret oluşur. Netice de söz konusu bu nefret, şu üç şeyi gerekli kılar:

- 1- Geçmişte kendisinden meydana gelen kötü şeyler için pişman olmak,
- 2- Meydana gelen kötü eylemleri terk etmek,
- 3- Söz konusu bu kötülükleri gelecekte de terk etme isteği ve kararlılığı.³²

Görülüyor ki, yapılan tevbenin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanla ilgisi vardır.

³¹ Gazzalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 146-147, Krşl. Râzî, *Tefsîrül'l-Kebir*, c. III, s. 22.

³² Râzî, Fahreddin, *Meâlimu Usûli'd-Din*, (İslâm İnancının Ana Konuları) Çev. Nâdim Macit, Erzurum, 1996, s. 125-126.

Öncelikle geçmişte işlenmiş günahlardan pişman olunarak Allah'a iltica edilir. Arkasından yaşadığımız şimdiki zamanda, söz konusu bu günahlar hemen terk edilir, peşinden de gelecek zamanda da bu gibi günah ve kabahatlere ve benzerlerine bir kez daha dönmeye ve bu tür günahları bir kez daha işlememeye karar verilir. Bu şekilde üçlü zaman diliminde tevbe eden birey, tevbesini hiçbir zaman hatırından çıkarmayarak kendisini bir daha günah işlemekten alıkoymuş olacaktır. Tevbeden beklenen de budur.

3. TEVBENİN GEREKLİLİĞİ VE KABULÜ

3. 1.Tevbe Etmenin Gerekliliği:

Tevbenin gerekliiği konusunda İslâm âlimleri fikir birliğine varamamışlardır. Onlardan bazıları günahlardan tevbe etmeyi gerekli/farz görürken, diğerleri ise gerekli olmadığını düşünmüşlerdir.³³

Ehl-i sünnet kelâmcıları, tevbe ve istiğfar etmenin mü'min bireyler için gerekli/vacip olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Fakat onun gerekliiğine akıl delalet etmez. Şeriat hükümlerinden herhangi bir şey akılla ispat edilemez. Ancak hataları terk etmenin ve işlemiş olduğu hatalardan pişman olmanın gerekliiği hususunda Sünnî âlimler fikir birliği etmişlerdir.³⁴ Şîf âlimler de tevbenin gerekliiğini (vucubiyetini) sem'i/ naklî delillere bağlarlar.³⁵

Sünnî kelâmcılar hiçbir bireyin tevbe etmeden müstağni olamayacağını da sözlerine eklemişlerdir. İslâm düşünce tarihine büyük ölçüde tesir etmiş olan Gazzalî, tevbenin gerekliiği konusunda Hz. Adem'i örnek vererek, şu tarzda istidlalde bulunmuştur: İnsanlığın babası olan Adem bile tevbeden müstağni kalamamıştır. Asıl olarak babanın yaratılışına uymayan ve babanın güç yetiremediği şeye evladı hiç güç yetiremez.³⁶

Ehl-i sünnet'e göre, tevbe itaat ve ibadettir, yapılması emredildiği için, sevap verilmektedir.³⁷

İnananlar için tevbe etmenin gerekliiği konusundaki bu uzlaşma esasında şu

³³ el-Eş'arî, Ebu Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1411/1990, c. II, s. 170.

³⁴ Cüveynî, *İrşâd*, s. 339; Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 156; Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Din*, s.126; İcî, *Mevâkıf*, s.381; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. V, s.165 ; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Kahire, 1994, c. I, s. 65.

³⁵ el-Hillî, Yusuf b. Ali b. Mutahhar, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, (şerhleri *Nâfi Yevmi'l-Hasr ve Miftahü'l-Bâb* ile birlikte) thk. Mehdi Muhakkik, Tahran, 1365/1946, s. 57.

³⁶ Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 157.

³⁷ İcî, *Mevâkıf*, s. 381

Kur'an ifadelerine dayanmaktadır.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۖ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾³⁸

“Ey iman edenler! Samimi(nasuh) bir tevbe ile Allah'a dönün”³⁸

Buradaki emir şırası hiç şüphesiz ki vucup/ zorunluluk ifade etmektedir.³⁹

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۖ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾³⁹

“Ey mü'minler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz”⁴⁰

Tevbenin istisnasız bütün inananlara tavsiye (emir manasındadır) edilmesinin sebebi, şu şekilde yorumlanmaktadır. Zayıf karaktere sahip bireylerin, nefislerine hakim olup, gayret etseler dahi, Allah'ın her alandaki emir ve yasaklarını tam manasıyla yerine getirememelerinden dolayı, kendilerinin sebep oldukları kusur ve eksikliklerden soyutlanamazlar. Yüce Allah işte bu sebeplerle inananların tamamına tevbe ve istiğfarda bulunmalarını emir ve tavsiye etmekle kalmıyor, tevbe edip, günahlarının bağışlanmasını istedikleri zaman, kurtuluşa erip, mutluluğa ulaşacaklarını ümit etmelerini de tavsiye ediyor.⁴¹

O halde bu tavsiye veya emir karşısında insanların ölmeden önce yapmaları gereken şey, Allah'ın kabul edeceğini umarak günahlarından tevbe etmeleridir.⁴²

Sahabeden İbn Abbas söz konusu ayeti; ‘Cahiliye devrinde yaptığınız günahlarınızdan tevbe ediniz, umulur ki, bu sebeple dünya ve ahirette mutlu olursunuz’ şeklinde yorumlamıştır.⁴³

İslâm dini kabul edilmekle tevbe edilmiş olmaz mı?, İslâm'ın kabul edilmesiyle bireyin daha önceki günahları yok olur mu?, buradaki tevbenin anlamı nedir? şeklindeki soruları Mu'tezilî âlim Zemahşerî (ö.538/1143), söz konusu âyeti yorumlarken âlimlerin görüşlerinden istifade ederek cevaplandırıyor: Günah işleyen birey, sonra günahından tevbe ederse, günahını her hatırladığında tevbesini yenilemesi gerekir. Çünkü birey Allah'a kavuşuncaya (ölünceye) kadar söz konusu bu pişmanlığında ve kararlılığında devamlı olması gerekir.⁴⁴

İslâm hiç şüphesiz ki fitrat dinidir. Günah ve sevap işleme özelliklerine sahip

³⁸ Tahrîm, 66/8.

³⁹ Cüveynî, *İrşâd*, s. 339; Gazzalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XI, s. 156; İcî, *Mevâkıf*, s.381; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. V, s.165 ; Gazzalî, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, s. 22.

⁴⁰ Nûr, 24/31.

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 237.

⁴² Bkz. Gazzâlî, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, s. 22.

⁴³ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 237.

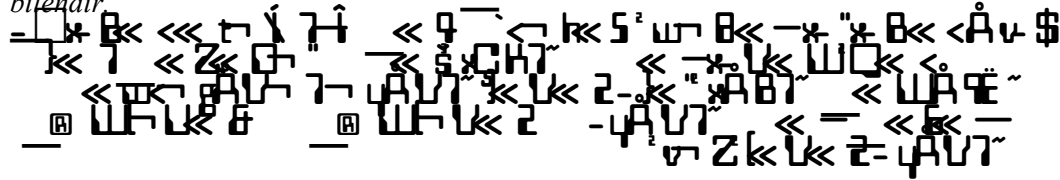
⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 237; Ayrıca bkz. Tunç, *Kelâm(Sistematik)*, s. 99.

olarak yaratılan insanın, günah işleyeceği kabul edilmiş olmakla birlikte, ondan kurtulma ve etkisini azaltma yollarına da dikkat çekilmiştir. Buna göre tevbe, insan için arınma mekanizmasıdır. İnsan beşer fitratında yaratılmış olması hasebiyle her an günah işlemekle karşı karşıyadır. Günah işlemek, belki de insanı meleklerden ayıran en önemli özelliktir. İnsan, bütünüyle günah ve benzerleri diğer fiillerden uzak kalamayacağına göre, tevbeden de uzak kalamayacaktır. Dünya ve ahiret saadetine ulaşmak isteyenler için yüce Allah'a iltica etmesi, günahlarından pişman olması ve onlardan devamlı surette vazgeçmesi onun için çıkar yol olacaktır. İnsanın yaratılışı hatırlandığı zaman, her fert için tevbenin gerekli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. İnsan günden soyutlanamayacağı için, tevbeyle olan gereksinimi de daima var olacaktır. Bu şekilde tevbenin inanan için gerekliliği ortaya çıkmış olmaktadır.

3. 2. Tevbenin Kabulünün Aklen Allah'a Vacip Olup- Olmadığı Meselesi

İslâm düşüncesinde tevbe ile ilgili tartışılan konulardan biri de yapılan tevbenin Allah tarafından kabulünün gerekip-gerekmeyeceğidir. Mu'tezile kelâm okuluna göre, Allah'ın tevbeyi kabul etmesi aklen gerekli/vaciptir. Bu düşünce de olmaları, onların kabul ettiği Allah'ın kulları için en iyiyi yapması gerektiği/ aslah meselesinin zorunlu bir sonucu olsa gerekir.⁴⁵ Mu'tezile kelâm ekolü, tevbeyi kabul etmenin aklen Allah'a vacip olduğunu söylerken bu görüşlerini burada vereceğimiz Kur'an âyetlerine dayandırmaktadırlar.

" O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir. " ⁴⁶

"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. " ⁴⁷

Ehl-i sünnet'in Eş'âri kelâm ekolüne bağlı olan Fahreddin Râzî (ö.606/1210) yukarıdaki âyetin yorumunu yaparken, ünlü Mu'tezile kelâmcılarından Kâdî

⁴⁵ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn, (Ehli Sünnet Akaidi)*, s. 328; Cüveynî, *Kitabü'l-İrşâd*, s. 338-339; Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Dîn*, s. 126; İcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, s. 381.

⁴⁶ Şûrâ, 42/25.

⁴⁷ Nisâ, 4/17

Abdülcabbar'dan (ö.415/1024) iktibasla onun bu âyeti tevbeyi kabul etmeyi aklen Allah'a gerekli kıldığına şu iki bakımdan delil getirdiğini ileri sürer. Bu delillerden birincisi, âyette geçen **كَلِمَةً** kelimesi gereklilik/ *vücûb* ifade eder. Buna göre yüce Allah'ın, "Allah katında (makbul olan) tevbe..." tabiri, Cenab-ı Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin aklen vâcip olduğuna delil teşkil eder. İkinci delil ise, eğer biz yüce Allah'ın **كَلِمَةً** "Allah katında (makbul olan) tevbe..." tarzındaki sözlerini sırf O'nun tevbeleri kabul etmesi manasına hamlederek yorumlarsak, o zaman bu sözle "İşte Allah'ın tevbeleri kabul edeceği bireyler bunlardır" kısmı arasında herhangi bir fark kalmaz. Zira bu da, Yüce Allah'ın tevbeleri bilfiil kabul ettiğini haber vermektedir. Ama biz önceki ibareyi, tevbeleri kabul etmesinin gerekli/vacip olmasına, bu ibareyi de, tevbeleri bilfiil kabul ettiği manasına alırsak, böylece bu iki kısım/ayet arasındaki fark açığa çıkar ve herhangi bir tekrar da meydana gelmemiş olur.⁴⁸

Kelâmcı Râzî, Kadı Abdülcabbar'a ait bu Mu'tezilî görüşü kabul etmez ve bir şeyin Allah'a vacip olduğuna hükmetmenin geçersiz olduğunu ileri sürerek, Mu'tezile'ye şöyle cevap verir: Yüce Allah, mü'minlerin tevbesini kabul edeceğini vaat etmiştir. Allah bir şeyi vaat edip, vaadinden dönmesi de mümkün olmayınca, işte bu bir nevi gerekliliğe/ *vücûba* benzemiş olur. Bu izaha göre, "Allah" lafza-i Celâle'nin başına **كَلِمَةً** kelimesinin getirilmesi doğru ve yerinde olmuş olur. Bu nedenle de, Hak Teâlâ'nın "Allah katında (makbul olan) tevbe..." buyruğu ile yine O'nun, "İşte Allah'ın tevbeleri kabul edeceği bireyler bunlardır" sözü arasındaki fark ortaya çıkmış olur.⁴⁹

Râzî Mu'tezile'ye olan cevabını daha geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. Yüce Allah'ın âyetin ilk bölümündeki "Allah katında (makbul olan) tevbe..." sözü, tevbeleri kabul etmenin Allah'a "mecbursun, yapacaksın" anlamında bir gereklilik değil O'nun keremi, fazlı ve ihsanı gereği olduğunu bildirmektir. O'nun, "İşte Allah'ın tevbeleri kabul edeceği bireyler bunlardır" sözü ise, O'nun tevbeyi kabul edeceğini haber vermektedir. Yine Yüce Allah'ın "Allah katında (makbul olan) tevbe..." ifadesi, bilmeyerek bir günah işleyip de, arkasından derhal ondan tevbe edip, o günahı ısrar etmeyi terk ederek, istiğfarda bulunan bireyler hakkında, tevbe etmeye iletmek, ona yol göstermek ve bu tevbe konusunda tevbe edenlere yardım etmek ancak Allah'dır.." anlamındadır. Daha sonra da Yüce Allah, "İşte Allah'ın tevbeleri kabul edeceği bireyler bunlardır" buyurmuştur. Yani, durumu böyle olan bu birey, tevbe ettiği zaman, Allah onun tevbesini kabul eder demektir. Buna göre ayetteki birinci ibareyle, bireyi tevbeye

⁴⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, c. X, s. 3; Tunç, *Kelâm(Sistematik)*, s. 106.

⁴⁹ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, c. X, s. 4; Ayrıca bkz. Alûsi, *Rûhu'l-Meânî*, c. IV, s. 238.

muvaffak kılması; sonraki ibareyle de yapılan tövbeyi kabul etmesi kastedilmiş olmaktadır.⁵⁰

Râzî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre ise kullarının yaptığı tevbeyle Allah'ın kabul etmesi gerekli değildir. Onların düşüncesinde tevbenin kabulü Allah'ın iradesine bağlıdır; dilerse kabul eder, dilerse kabul etmez. Çünkü onların anlayışına göre, Allah'a hiçbir şey vacip, zorunlu değildir. Yüce Allah istediği şeyleri kendi iradesi, kudreti ve hikmetiyle yapar. Ancak bununla birlikte Ehl-i sünnet kelâmcıları, Yüce Allah'ın tevbe edenin tevbesini kendi vaadinden dolayı kabul edeceği inancındadırlar. Zira onlara göre, Allah'ın vadinden yani söz vermesinden dönmesi muhaldir.⁵¹

Bu problemle ilgili olarak Eş'arî kelâmcılarından Cüveynî (ö.478/1085), tevbeyle kabul etmenin aklen Allah'a vacip olmadığını belirttikten sonra tevbenin kabulüyle ilgili şer'î nasların bulunduğunu dolayısıyla Allah'ın tevbeleri kabul edeceğini bildirir. Söz konusu naslardan ilk ikisi,

*“O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.”*⁵²

*“Kim tevbe edip düzelerse, Allah onları bağışlar ve onlara acır”*⁵³ şeklindeki Allah sözüdür.

Diğeri ise, Hz. Peygamberin *“Günahından tevbe eden, günahı olmayan kimse gibi olur”*⁵⁴ anlamındaki hadisidir.

Ehl-i sünnet kelâmcıları, Mu'tezile ekolünün tevbeyle kabul etmenin aklen Allah'a vacip olduğu yolundaki görüşlerinin doğru olmadığına Bakara sûresinin 160. âyetinin delâlet ettiğini öne sürerler. Onlara göre, Allah tevbeleri kabul edeceği sözünü kendisini medh ve övme anlamında kullanmıştır. Şayet tevbeleri kabul etmek Allah'a vacip olsaydı, bu övgü yerinde ve uygun bir davranış olmazdı. Ayette geçen “etûbu aleyhim” ibaresinin anlamı, “onların tevbelerini kabul ederim” demektir. Tevbenin kabul edilmesi ise, kendisinden tevbe edilen suçtan dolayı bir cezanın kalmadığı anlamına gelir. Buna göre eğer, “İşte ben onların tevbesini kabul ederim” sözünün manasının, nitekim “taatları kabul konusunda” dediğiniz gibi, yüce Allah'ın “mükâfat ve sevap verme manasında”

⁵⁰ Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. X. s. 7.

⁵¹ Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, (Ehli Sünnet Akaidi), s. 328; Razi, *Tefsirü'l-Kebir*, c. X. s. 3; Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Dîn*, s. 126.

⁵² Şûrâ, 42/25.

⁵³ Ali İmran, 3/89; Nur,24/5.

⁵⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Zühd, 30, hadis no: 4250,(2/1420)

tevbeyi kabul etmek olduğunu söylemeli değil miydiniz? şeklinde bir soru yöneltirse, kelâmcılarımız da şöyle cevap vereceklerini söylerler: Taâtı kabul etmek, sevaba müstahak olma, sevaba hak kazanma manasına gelir. Çünkü bu taât nedeniyle, bir başkası bu mükâfata layık olamaz. Bu taâtı yapmanın amacı da, sevap kazanmaktır. Halbuki tevbe böyle değildir. Çünkü tevbe, cezayı düşürmek için konulmuştur. Bununla birlikte her ne kadar hata yapmamış bireyin tevbesine karşılık sevaba nail olması gerekirse de, tevbe etmenin asıl amacı cezayı/ikabı düşürmektir.⁵⁵

Mu'tezile kelâmın son temsilcisi Kâdî Abdülcabbar her durumda aklen tevbe edilmesini şart koşmaz. Ona göre, sorumlu olan birey anacağımız üç durumun dışında bulunamaz.

- 1- Sevapları/itaatı isyan ve günahından daha fazladır.
- 2- Günahları sevaplarından daha fazladır.
- 3- Günah ve sevapları birbirine eşittir.

Ancak andığımız bu üçüncü durumun yani günah ve sevapların eşit olmasının illeti hakkında ihtilaf edildiği için günah ve sevabın eşit olması söz konusu değildir. Eğer taatları yani sevapları günahından daha fazla ve günahı da küçük günah cinsinden ise söz konusu bu bireyin ondan aklen tevbe etmek gerekmez, ancak naklen tevbe etmesi gerekir. Mu'tezile kelâmcılarından Ebu Ali Cübbâî (ö.303/915) küçük günahlardan dolayı aklen ve naklen tevbenin gerekli olduğunu ifade ederken, Ebu Haşim ise yalnızca naklen gerekli olduğu kanaatindedir. Kâdî Abdülcabbar da bu ikinci görüşün doğru olduğunu söyleyerek şu şekilde istidlalde bulunuyor: Tevbe, bireyden zararı defetmek için gereklidir, küçük günaha ise zarar yoktur, bu sebeple küçük günahtan tevbe etmek gerekli değildir.⁵⁶

Günahları sevaplarından daha fazla olan büyük günah sahibinin, hak ettiği cezadan kurtulabilmesi için tevbe etmesi gerekir. Bu tevbe de işlediği kötülükten kötü olduğu için pişman olması ve o kötülüğün bir benzerine dönmeye azmetmesiyle gerçekleşir.⁵⁷

Mu'tezile kelâm âlimleri özellikle de Bağdat ekolüne mensup olanlar, tevbe etmenin cezanın düşürülmesinde bir etkisinin olmadığını, ancak tevbenin yapılması esnasında cezanın düşürülmesinin Allah'ın bir lütfü ve fazlı olduğuna kani olmuşlardır. Kâdî Abdülcabbar ise, onların bu görüşlerine katılmayarak, tevbenin cezaları

⁵⁵ Râzî, *Tefsiri'l-Kebir*, c. IV, s. 184.

⁵⁶ Kâdî Abdülcabbar, Ahmed, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire, 1416/1996, s. 789.

⁵⁷ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 789.

düşüreceğini söylemiştir. Ona göre, tevbe etmek özür dilemeye benzemektedir. Suç işleyen birey, suç işlenen kimseye hitaben gerçekten ve samimi bir tarzda özür dilediği zaman, artık o cezalandırılmaz ve affedilir. Bu durum, yani özür dileme, işlenen suçtan dolayı hak ettiği cezanın düşürülmesine neden olur. Özür dileme de durum böyle olunca, tevbede de aynı durum söz konusu olur.⁵⁸

Neticede Allah, içten gelen, pişman olarak yapılan tevbenin kendi katında kabul olacağını bildirmiştir.⁵⁹ Allah'ın tevbe edenleri övmesi,⁶⁰ tevbe eden ve temizlenen kullarını sevdiğini ifade etmesi⁶¹ de tevbelerin kabul edileceğinin kanıtı sayılmalıdır. Tevbenin kabulünün aklen Allah'a vacip olduğu veya olmadığı şeklindeki görüş ayrılığı ekollerin benimsediği Allah anlayışlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan için önemli olan yaptığı hatanın hemen arkasından pişman olup tevbe etmesidir. Onun bu samimi ve kalpten olan tevbesinin kabulü Allah'a bağlıdır. Allah'ın vaadi ise haktır. Onun vaadi ise tevbe edenlerin tevbesini kabul edeceği doğrudur. Bu tarzda anlaşılan bir tevbe telakkisi, inanan bireylerin içine düştükleri sıkıntılardan uzaklaşmalarına yardımcı olabilir.

3. 3. Tevbenin Kabul Olmasının Şartları

Tevbe Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette konu edildiği gibi tevbelerin Allah tarafından kabul edileceği de pek çok ayette ifade edilmiştir.

Tevbenin kabul edilmesi iki anlama gelmektedir:

a- Herhangi bir itaatin kabul edilmesinde olduğu gibi, tevbeleri kabul eden Allah'ın tevbelere karşılık sevap vermesidir.

b- Allah'ın tevbe ettiğinden dolayı bireyin günahlarını affetmesi ve bağışlamasıdır.⁶²

İkinci anlamda tevbeyi kabul etmek, günahlardan dolayı gelecek azabı kaldırmaktır ki, yukarıda da geçtiği üzere bu aklen Allah üzerine gerekli değildir.⁶³

Tevbenin kabulü başka bir deyişle geçerliliği meselesi de kelâm ekolleri arasında tartışma konusu olmuştur.

Mu'tezile'ye özellikle de Ebû Hâşim el-Cübbâi (ö.321/933) ve ona uyanlara göre, bireyin yaptığı tevbenin geçerli olması için istisnasız bütün günahlarından tevbe etmesi gerekir. Aksi halde kişinin tevbesi geçerli değildir. Şîa da Mu'tezile gibi aynı görüşü

⁵⁸ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 790.

⁵⁹ Bkz. Tevbe, 9/118.

⁶⁰ Tevbe, 9/112.

⁶¹ Bakara, 2/222.

⁶² Râzî, *Tefsiri'l-Kebir*, c. III, s. 24.

⁶³ Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhı'l-Ekber*, s. 155.

paylaşmaktadır.⁶⁴ Mu'tezile'nin ileri sürdüğü bu görüşe göre, tevbe, bölünme ve parçalanma kabul etmemektedir. Tevbe isyan ve muhalefetten itaate dönüştür. Allah'ın emirlerinden bir kısmını yapıp, diğerlerini yapmayana itaatkar denemez. Günahlarının tamamını terk etmeyen, muhalefetten dönmüş sayılamaz. Bu nedenle bazı günahları işlemeye devam eden bireyin, bazılarında tevbe etmesi makbul değildir. Kötü olması yönünden günahlar arasında bir ayırım söz konusu değildir. Mu'tezile bu görüşlerine dayanak olarak Bakara Sûresi'nin 160. âyetinde geçen ' ~* Ek Uİ ~«— = (hallerini düzelten) ifadesini kullanmışlar ve bu ifadenin bütün günahlar hakkında umumî bir lafız olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵

Ehl-i sünnet kelâmcıları ise böyle bir şartı kabul etmemiş, bir günahdan tevbe edip, başka bir günahı işlemeye devam eden bireyin tevbe ettiği günahdan tevbesinin kabul olacağına kani olmuşlardır. Dolayısıyla onlara göre, tevbe de parçalanma mümkün olmaktadır. Bu görüşlerine de Allah'ın arada bir fasıl olmaksızın tevbenin kabulünü vaat ettiğini dayanak yapmışlardır.(Şûrâ, 42/25) Ayrıca, mutlak lafzın manasının doğruluğunun tahakkuk edebilmesi için, bu lafzın kapsadığı fertlerden birinin bulunmasının yeterli olduğunu da kanıtlarına eklemişlerdir. Ehl-i sünnet'e göre, bu şekilde yapılacak tevbenin geçerli olacağına ittifak sağlanmıştır.⁶⁶

Mu'tezile'nin bu konudaki görüşü, beşer fitrat ve tabiatını dikkate almamakta ve onu göz ardı ettiği için⁶⁷ Ehl-i sünnet'in görüşü benimsenmeye daha uygun gözükmektedir.

Mu'tezile tevbenin kabulü hususunda üç şart ileri sürmüştür ki bunlar, yapılan haksızlıkları reddetmek, bu günaha bir daha dönmemeye karar vermek ve pişmanlıkta daim olmaktır.⁶⁸

Mu'tezile'nin son büyük kelâmcısı olan Kâdî Abdülcabbar'a göre ise tevbenin sahîh ve geçerli olması şu iki şartın birlikte bulunmasına bağlıdır. Bunlar pişman olmak ve kararlılık içinde bulunmaktır. Eğer pişman olup kararlı/azimli olmazsa veyahut ta kararlı olup, pişmanlık duymazsa, tevbe eden birey tevbe-i nasuh ile tevbe etmiş olmaz. Tevbenin kabul olması için bu iki şartın birlikte bulunması gerektiği gibi, yapılan

⁶⁴ el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, (şerhleri Nâfi Yevmi'l-Haşr ve Miftahü'l-Bâb ile birlikte), s. 57.

⁶⁵ Cüveynî, *İrşâd*, s. 340; Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, (Ehli Sünnet Akaidi), s. 327-328; Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. IV, s. 184.

⁶⁶ Cüveynî, *İrşâd*, s. 340; Pezdevî, *Usûl'id-Dîn*, (Ehli Sünnet Akaidi), s. 327-328; Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. IV, s. 184; Râzî, *Meâlimu Usûli'd-Dîn*, s. 127; Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhu'l-Ekber*, s. 156, 158.

⁶⁷ Dalgın, Nihat, *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Trabzon, 1997, s. 52.

⁶⁸ el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, s. 57; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 381.

kötülükten pişman olmanın muteber olması için de, bizzat o işin kötü olduğundan pişmanlık duymak gerekir. Yine Abdülcabbar'a göre, o kötülüğün bir benzerine dönmek kararlılığı da onun bizzat kötü bir şey olduğu içindir. Eğer bir birey, bir şeyin kendi kötülüğünden değil de başka bir şey yüzünden pişman olup, azim ve karar sahibi olmuşsa, yine şahıs, tevbe-i nasuh ile tevbe yapıp sayılamaz.⁶⁹

Kelâmcılar tevbenin kabulü için yalnızca yaptığından pişman olmayı ve ona bir daha dönmemeye azm ve kararlı olmayı yeterli görmemiş, tevbe yapanda yaptığı günaha tekrar dönebilecek güce ve kudrete sahip olmasını da şart koşmuşlardır. Yani acizin yaptığı günaha dönmeme kararı muteber değildir. Çünkü o daha önce işlediği günahı yaşlılıktan veya başka herhangi bir sebepten dolayı işleme kudretine sahip değildir. İktidarsızın zinayı terk etme hususunda, dilsiz ve sağır olanın iffetli kadınlara iftira etmemeye azm etmesinin bir anlamı yoktur ve bu şahısların tevbesi geçerli değildir.⁷⁰

Mu'tezile kelâm ekolü tevbe de esas olan şeyin ne olduğuna da temas ederek, tevbe de pişmanlık duymanın esas olduğunu, azimli olmanın ise, tevbenin şartı olduğunu kabul etmiştir. Buna gerekçe olarak da şunları söylemişlerdir: Tevbe geçmişteki bir şeyle ilgilidir. Öyleyse geçmişle ilgili olan bir işin esas olması gerekir. Bu iki işten geçmişle ilgili olanı yalnızca pişman olmaktır. İşlenen kötülüğün bir benzerini yapmamaya azimli olmak ise, elbette geçmişle ilgili olmayıp gelecekle ilgilidir.⁷¹

Yüce Allah Nisâ sûresinin 17. âyetinde tevbenin kabul edilmesini iki şarta bağlamıştır. İlki kötülüğü bilgisizlik/ cehalet sebebiyle yapanların tevbesinin kabul edileceği, diğeri ise, günahından hemen (çarçabuk) dönüş yapıp, tevbe edenlerin tevbesinin kabul edileceği vurgulanmıştır.

Ayette geçen "kötülüğü cahillikleri sebebiyle yapanlar" ifadesindeki cehaletin ne anlama geldiği konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mu'tezile'den Cübbâî'nin kabul ettiği gibi bilgisizlik ya da ilimsizlik değildir. Zira günah olduğunu bilmeden işlenen günahın dolaylı bir kimse cezayı hak etmiş olmaz. Çünkü bilmeden işlenen şeylerin günah ve cezasının Müslümanlardan kaldırıldığı İslâm âleminde genel kabul görmüştür. Bu sebeple bilmeden günah işleyen bireylerin tevbe etmelerine gerek yoktur. İnsanın, yaptığı şeyin günah olduğunu bildiği halde, günahın cezasının miktar ve derecesini bilmeyenler⁷² anlamında kullanılmış olması ayetin siyak ve sibakına ve Kur'an

⁶⁹ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s.791.

⁷⁰ Cüveynî, *İrşâd*, s. 337-338; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 381; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c.V, s. 162-163.

⁷¹ Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s.792.

⁷² Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. X. s. 5- 6; Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, c. IV, s. 238.

bütünlüğüne daha uygun gibi gözükmektedir.

İslâm âlimleri âyette geçen hemen veya yakından kastın, ölüm vaktinin gelmesi ile, ölüm korkularının bizzat müşahede ve ayne'l-yakîn görülmesi olduğunda fikir birliğine varmışlardır.⁷³ Bilerek günah işleyen ve çok vakit geçmeden tevbe etmeyip, kötülük ve günahları alışkanlık haline getiren ve bununla birlikte can çekişme durumuna gelip hayattan ümidini kesmeden önce tevbe edenlerin tevbelerinin kabulü, kesin olmayıp, Allah'ın isteği ve iradesine kalmıştır.

Bununla birlikte can çekişme durumuna gelmeden ve henüz hayattan ümidini kesmeden önce, küfürden tevbe ederek iman etmek makbuldür. Bu haldeki bir birey küfürden çıkarak imana girmiş olur. Ancak, can çekişme esnasında, hayattan ümidini kesmiş olarak, küfürden tevbe ederek iman etmek makbul değildir. Çünkü iman ettikten sonra hayır işler yapabilecek bir zaman bulunmalıdır.

Fâsık /*günahkar* bir mü'minin son nefesindeki tevbesinin kabul olunabileceği de gözden uzak tutulmamıştır. Zira Kur'an-ı Kerim'de "*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...*"⁷⁴ buyurulmaktadır. Ancak bu tür tevbenin kesin olarak kabul edileceği de vaat olunmuş değildir.⁷⁵

O halde nefsi arzulara uyularak tevbe yapmayı geciktirmek hiç de güvenilecek bir metot değildir. İslâm âlimleri, tevbenin geciktirilmesinin, tevbenin terk edilmesi anlamına geleceğini ifade etmişlerdir.⁷⁶ Günahın hemen akabinden tevbe edilmesinin gereği kaçınılmaz olarak belirginlik kazanmıştır.

Kur'an-ı Kerim tevbenin geçerli ve kabul olması için başka şartlar da öne sürer: Bunlardan birisi de tevbede samimiyettir.

«*فَأُولَٰئِكَ نَجِدُ مَتَابًا*»⁷⁷

"Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyemim."⁷⁷

Bilindiği gibi tevbe etmek başka sebeplerden değil de, işlenen kötü bir fiilin bizzat masiyet olmasından dolayı pişmanlık duymaktan ibarettir. Örneğin içki içmenin günah olmasından dolayı değil de onun baş ağrısına, aklın örtülmesine ve malın eksilmesine

⁷³ Râzî, *Tefsiri'l-Kebir*, c. X. s. 6; Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, c. IV, s. 238.

⁷⁴ Zümer, 39/53.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. II, s. 491.

⁷⁶ Bkz. Hadimî, Muhammed Mevlana Ebu Said, *Berika*, Çev. Komisyon, İstanbul, 1989, c. III, s. 89.

⁷⁷ Bakara, 2/160.

neden olduğundan pişman olan bireyin amacı tevbe etmek değildir. Bu nedenlerle pişman olan insanın tevbesi de makbul olamaz.⁷⁸ O halde tevbe etmede samimiyet ve ihlas esastır. Kendine düşen görevleri yerine getirmeden örneğin emaneti yerine teslim etmeden, insanların gözünden düşmekten korkarak, hakimın tanıklığını kabul etmeyeceği düşüncesiyle yaptığına pişman olursa bu birey bu durumda tevbe etmiş olmaz. Aynı amaçla, tanıklığının kabul edilmesi veya övülmek arzusuyla emaneti yerine getirmeye ve diğer yapması gereken fiilleri işlemeye karar verirse bu birey yine tevbe etmiş olmaz. Tevbenin kabulü için ihlas ve samimiyet vazgeçilmez bir değere sahiptir.

Tevbenin kabul edilebilmesi için, tevbe etmeye sebep olan şeyin bozup tahrip ettiği şeylerinde ıslâh edilip, düzeltilmesi gerekir. Buna örnek verecek olursak, bir bireyin kalbine şüpheler atarak, onun ruh dünyasını ve dinini bozan bireyin, o günahından yapacağı tevbesinin kabulü için, o şüpheleri ortadan kaldırması gerekir. O halde tevbenin, uygun olmayan her türlü davranışı terk ederek, uygun olan her şeyi yapmakla kabul olacağı ortaya çıkmış olmaktadır.⁷⁹

Tevbenin şartlarıyla ilgili bir başka Tanrı buyruğu da Furkân Sûresinde geçmektedir.

﴿ وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَالْحُدِيِّ الَّذِي فِي كَيْفِ الْمَدِينَةِ ۚ وَلَئِن لَّمْ يَظْهَرْ لَهُمْ آيَاتُنَا فَأَنبَتُوا شَجَارَةً غَائِبَةً ۚ لَئِن لَّمْ يَظْهَرْ لَهُمْ آيَاتُنَا لَيَكُونَنَّ مِنَ الْمُقَلَّبِينَ ۗ ﴾

“Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup ona yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada, alçaltılarak temelli kalır. Ancak, tevbe eden, iman eden ve yararlı iş işleyenlerin kötülüklerini Allah iyiliklere çevirir. Allah bağışlar ve merhamet eder. Kim tevbe edip, iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner”⁸⁰

Kur'an-ı Kerim günahın telafî edilmesi için iki şart ileri sürüyor görünmektedir. Bunlardan birincisi yapılan hatalardan dolayı tevbe etmek, diğeri de iyi davranış gösterip, yararlı işler yapmaktır. İyi davranış ya da yararlı iş hiç şüphesiz ki, insanlığı ilgilendiren faydalı fiil ve eylemlerdir. Günahından tevbe yapan birey bu yararlı işiyle topluma olumlu yönden bir katkıda bulunmuş olacaktır. Böylelikle yüce Allah onun günahlarını bağışlayıp, sevaba döndürecektir.

⁷⁸ İcî, Mevâkif, s. 380-381; el-Hillî, Yusuf b. Ali b. Mutahhar, *Keşfü'l-Murâd Fî Şerhi Tecrîdi'l- İtikâd*, Bombay, 1310/1892, s. 235-236.

⁷⁹ Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. IV, s. 184.

⁸⁰ Furkân, 25/68-71.

Mu'tezilî Kur'an yorumcusu Zemahşerî, âyeti yorumlarken şunları söylüyor: Her kim isyanı ve günahı terk eder, yaptıklarına pişman olur ve iyi ve güzel işleri yapmaya koyulursa, o bu şekilde Allah'a dönmüş ve ona gereği gibi tevbe etmiş olur. Allah da ondan razı ve hoşnut olarak hatalarını örter ve onların yerine sevapları geçirir.⁸¹

Tevbenin en önemli şartlarından birisi de tevbenin yalnızca Allah'a yapılmasıdır. "Yaratıcınıza tevbe edin..."⁸² anlamındaki Allah kelamı tevbenin sadece Allah'a yapılacağını ifade ederken, aynı zamanda tevbe ederken riyakarlık yapmaktan insanları nehyetmektedir. Tevbe kalpten samimi olarak değil de lisanen dil ile yapılacak olursa, bu tevbe kalpleri bilen Allah'a değil de, insanlara karşı yapılmış olur. Bu şekildeki bir tevbenin hiç kimseye yararı olmayacağı açıktır. O halde bir günah işlendiğinde yalnızca Allah'a tevbe edilmelidir.⁸³

Hanbelî Mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve diğer bir kısım İslâm âliminin kabul etmemesine rağmen, günah işlemek Allah'ı tahkir sayılacağından dolayı, tevbe etmek kurtuluşa ulaşmak için lüzumlu görülmüştür.⁸⁴

Bireyin işlediği yanlış ve hatalardan dolayı yapması gereken tevbe de iki kısma ayrılır:

- 1- Allah'ın hukukuyla ilgili O'nun şahsına karşı işlenmiş günahlardan tevbe.
- 2- İnsanların hukukuyla ilgili günahlardan yapılan tevbe⁸⁵

Allah'ın hukukuyla ilgili tevbeye konu olan şeyler itikat veya fiillerle ilgilidir. Bunlar genellikle şahsın kendisini ilgilendiren, Allah'a karşı işlenen günahları kapsar. Namaz kılmamak, oruç tutmamak, zengin olduğu halde hacc yapmamak vb. gibi. Bu görevlerini yapmayan birey Allah'a karşı kusurlu sayılır ve bunlardan sorumludur. Bu gibi durumlarda, ya o fiilin kötü olmasından dolayı pişman olması veyahut da vacibi ihlal etmesinden dolayı tevbe etmesi gerekir. Bununla birlikte o kötülüğün bir benzerine dönmemeye ve vacibi bir daha ihlal etmemeye azimli ve kararlı olmalısı da gereklidir.

Bireyin kendisinin dışındaki insanların hukukuyla ilgili şeylerden tevbe ise öncelikle toplumu ilgilendiren yaptığı bu kötülük ve yanlışlardan dolayı Allah'a karşı pişman olduğunu belirtmek ve gücü nispetinde verdiği zararı telafi etmeye çalışmak ve buna karar vermekle gerçekleşir. Eğer tevbeye konu olan şey gasp ise, gasp edilen şey de

⁸¹ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 301.

⁸² Bakara, 2/54.

⁸³ Râzî, *Tefsiri'l-Kebir*, c. III, s. 86.

⁸⁴ Nicholson, R. A., *Tevbe*, İ.A. İstanbul, 1979, c. XII/1, s. 204.

⁸⁵ Cüveynî, *İrşâd*, s. 340; Kâdî Abdülcabbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s.798; el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, s. 57.

Allah bu ayette doğru ve şartlarına uygun tevbeleri kabul edeceğini belirtmektedir. Aynı zamanda O "Huve yakbelu" demek suretiyle de tevbeleri Resûlullah'ın değil, yalnızca kendisinin kabul veya reddedeceğini özellikle vurgulamaktadır. Bununla birlikte tevbe edenlerin tevbesini kabul etmesi de O'nun şanından olmaktadır.⁹¹

Eğer birey, Allah hakkının dışında insanların hakkıyla ilgili bir kötülük yapmışsa, hak sahibinin hakkını ödemek, onun rızasını almak tevbenin kabul şartlarındandır.⁹²

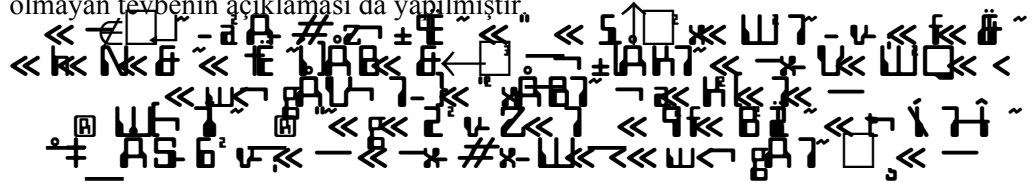
O halde insanlara ve insanların içinde yaşadığı topluma karşı yapılan hata ve haksızlıklar iki yönlüdür.

1- İşlenen hatalı ve yanlış eylemle Allah'ın emir ve direktiflerine karşı gelinmiştir. Bu ise büyük bir günahdır.

2- Yapılan hatalı ve yanlış eylemle bireye ve topluma zarar verilmiştir. Zarar verilen bireye ve topluma bu zarar telafi edilip, karşılığı verilmeden, onun etkisini ortadan kaldıracak başka iyi bir davranışta bulunmadan, yalnızca sözle yapılacak bir tevbenin Allah katında geçerli olması beklenemez.⁹³

3. 4. Kabul Edilmeyen Tevbe

Kur'an-ı Kerim'de kabul olunan tevbenin şartları zikredildikten sonra makbul olmayan tevbenin açıklaması da yapılmıştır.

"Kötülükleri işleyip dururken, ölüm kendisine geldiği zaman: "Şimdi tevbe ettim" diyenler ile kafir olarak ölenlerin tevbesi makbul değildir. İşte onlara elem verici azap hazırlamışızdır."⁹⁴

Anılan Kur'an buyruğu, kendisine ölüm gelip çatan ve ölümün soğuk yüzünü ve korkusunu gözlemleyen bireylerin tevbelerinin kabul olmayacağını kanıtlamaktadır.

Yine Kur'an'ın çeşitli yerlerinde, ölüm anında tevbe etmeye kalkışanların tevbelerinin kendilerine bir fayda sağlamayacağı açıkça ortaya konulmuştur. Firavun'un suda boğulmaya başlayınca "inandım" demesi⁹⁵, ölüm kendilerine gelip çatanların

⁹¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. II, s. 293.

⁹² Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhı'l-Ekber*, s. 158; İbn Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi'l-Buhari*, Kahire, 1986 c. XI, s.106; Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, s. 181-182.

⁹³ Bkz. Atay, *Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı*, s. 97.

⁹⁴ Nisâ, 4/18.

⁹⁵ Yunus, 10/90-91.

“Rabbim beni dünyaya geri gönder. Ta ki ben zayi ettiğim ömrüm karşılığında, iyi eylemlerde bulunayım” demeleri⁹⁶ ve benzer anlatımlar⁹⁷ örnek olarak verilebilir.⁹⁸

Bu konuda Ebû Eyyûb Hz. Muhammed’en şöyle bir rivayette bulunmaktadır: “*Muhakkak ki, Cenab-ı Hak, canı boğazına dayanmadıkça, kulunun tevbesini kabul eder.*”⁹⁹

Kur’an ölüm anında yapılan tevbenin kabul edilmeyeceğini, bunun dışında yapılan tevbelerin kabul edileceğini bildirmektedir. O halde tevbe yapmada titiz davranılması, son anlara kadar ertelenmemesi gereği ortaya çıkmaktadır.

3. 5. Tevbeden Sonra Tekrar Günaha Dönmek

Eş’arî anlayışa göre, tevbeden sonra günaha yeniden dönmek, önceki tevbe anlamsız ve geçersiz kılmaz. Önceki tevbe geçerlidir. Tevbe diğer ibadetler gibi bir ibadet olup, geçerliliğine/sıhhat veya geçersizliğine/fesad hükmedilir. Ancak önceki tevbe bitmiş bir ibadet hükmündedir. Eğer ibadet bitmişse üzerine geçersizlik/ butlan atfedilemez.¹⁰⁰ Bununla birlikte tevbeden sonra günaha tekrar dönen için, yeni bir tevbe gerekir. Bu tevbe öncekinden bağımsız başka bir ibadet hükmündedir.¹⁰¹

Mutasavvıflar da tevbenin bozulması hususunda kelâmcılar gibi düşünmektedirler. Birey tevbeden sonra tekrar aynı günaha dönerse yani tevbesini bozarsa tevbesini yenileyebilir. Bu durum birçok defa da tekrar edebilir. Birey yine de tevbe etmeden ümidini kesmemelidir.¹⁰²

O zaman zihinlere şöyle bir soru gelmektedir. Tevbenin şartlarından birisi, kendisinden tevbe edilen günaha tekrar dönmek üzere kesin karar vermektir. O halde aynı günaha tekrar dönmek önceki tevbenin geçersizliği sonucunu doğurmaz mı?

İslâm âlimlerin çoğunluğuna göre, tevbenin kabul şartlarından olan şey, aynı günahı işlememe kararı olup, kendisinden tevbe edilen günahın tekrar edilmemesi değildir.¹⁰³ Zira onlara göre, tevbe etmek iyiliktir, günaha dönmek ise kötülüktür. Küfür haricindeki kötülüklerin iyilikleri yok edemeyeceği gibi günaha dönüş de tevbeyi

⁹⁶ Mü’minun, 23/99-100; Münâfikûn, 63/10-11

⁹⁷ Mü’min, 40/85.

⁹⁸ Bkz. Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. X. s. 7-8.

⁹⁹ Tirmizi, Ebi İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünen*, Da’avât, 98, hadis no: 3537, (5,547), Çağrı yay. İstanbul, 1413/1992; İbn Mace, *Sünen*, Zühd, 30, hadis no: 4253, (2/1420).

¹⁰⁰ Cüveynî, Ebi'l-Meâlî Abdülmelik, *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye Fi Erkâni'l-İslâmiyye*, Akaide Dair İki Risale, MÜİFV. Yayınları, Nu, 41, İstanbul, trz, s.94; Cüveynî, *İrşâd*, s. 343.

¹⁰¹ Cüveynî, *İrşâd*, s. 343.

¹⁰² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 180.

¹⁰³ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. IV, s. 240.

dönmemeye azm ederek karar vermek de, çıkan bir şeyin bir daha yerine dönmesi nasıl mümkün değilse, bu şekilde bir daha günaha dönmek anlamına gelmektedir.¹¹⁰

Râzî de, Zemahşerî'nin yorumuna benzer bir şekilde tevbe-i nasûh'u açıklamaya çalışır: Tevbe eden bireye tevbe ettiği şeye bir daha dönmeyi terk etmesini nasihat eden ve tevbe edenlerin kendilerine tavsiye ettiği samimi bir öğüttür.¹¹¹

Gazzali de tevbe-i nasûhun tanımında şunlara yer verir: Nasuh tevbesi yapanlar, geçmişte günahlarına tevbe edip ölünceye kadar tevbesinde duranlardır. Bu bireyler, geçmişteki kusurlarını tamamlar ve bir daha günaha dönmeyi hatırlarının ucundan bile geçirmezler. Bu tür tevbe sahipleri, günahlarını sevaplarla değiştirip, hayırda yarışanlardır.¹¹²

O halde bu tevbe nasıl olmalıdır? Tevbe, bir daha dönmemeye azmetmekle beraber kötülük olması bakımından, kötülükten pişman olmakla olur.¹¹³ Yine, suç ve kabahatlerden bir başka sebeple değil de, yalnızca onların çirkinlikleri, yani Allah'ın rızasına aykırı oldukları için gönülden pişmanlık duyarak ve tekrar kötülük yapmamaya azmederek bunlardan vazgeçip hiçbir neden ve engel karşısında dönmemeye kesin karar vermekle olur.¹¹⁴

Yine tevbenin nasıl yapılacağı ile ilgili olarak Hz. Ali'den bir rivayette bulunulmuştur: Bedevilerden birini "Allah'ım, senden bağışlanma diler ve tevbe ederim." derken işitmiş, "ey falan, tevbede dil çabukluğu yalancılar tevbesidir" demişti. O da "o halde tevbe nedir?" deyince, Hz. Ali de, tevbe şu altı unsurdan meydana gelir" demiştir:

- a- Geçmiş günahlardan pişman olmak,
- b- Yerine getirilmemiş farzları iade etmek,
- c- Zulmü reddetmek,
- d- Hasımlarla helalleşmek,
- e- Günahlara bir daha dönmemeye azmetmek,
- f- Nefsi günahta büyüttüğün gibi Allah'a itaâta eritmek ve ona günahların tadını tattırdığın gibi itaâtin de acısını tattırmaktır.¹¹⁵

Evet andığımız bu şartlar çerçevesinde yapılan tevbe, aynı zamanda Allah için yapılan bir ibadet hükmündedir. O halde gönülden, samimi olarak, gereğine göre yapılan

¹¹⁰ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. IV, s. 573; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. XXVIII, s. 157

¹¹¹ Râzî, *Tefsirü'l-Kebir*, c. XXX s. 48.

¹¹² Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XII, s.3

¹¹³ Aliyyü'l-Kârî, *Şerh Alâ Fıkhı'l-Ekber*, s. 158.

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VII, s. 430.

¹¹⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. IV, s. 573-574.

her ibadet gibi bu şekilde yapılan tevbelere de Allah tarafından kabul edilecektir. Bunun böyle olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü Allah, insanlık gereği olarak ortaya çıkacak kusurlardan dolayı çok tevbe edenleri sevdiğini bildirmektedir.¹¹⁶ O halde mü'min bir birey günah işlediği zaman, derhal Allah'a dönmeli, yaptığından pişman olduğunu devamlı hatırında tutarak, rahmet ve merhamet sahibine iltica etmelidir. Zaten bundan başka da kurtuluş çaresi de yoktur. Bu çıkış yolunu da biz insanlara gösteren ilahî rahmet sahibi olan Allah'tan başkası değildir. O halde tevbe etmek, mü'minlerin Allah'a olan inançlarının gereğidir.

3. 7. İnanmayanın İmanının Tevbe Yerine Geçip-Geçmeyeceği

İnanmayan birey Allah'a iman ettiği zaman, onun imanı yalnızca küfüründen tevbe anlamına gelmemekte aynı zamanda küfüründen pişman olmak anlamını da içermektedir. İman edip küfüründen pişman olmamak mümkün değildir. Bilakis küfürden pişman olmakla imanı birleştirmek gerekir. Küfürün günahı, ancak iman ve küfürden pişman olmakla ortadan kalkabilir.¹¹⁷ Kelâmcılar kâfirin küfüründen dolayı yaptığı tevbesinin kabul edileceğini söylemişlerdir ki, bu görüş doğrudur. Zira tevbenin günahların bağışlanmasına ve bunlardan dolayı cezalandırılmamasına sebep olması konusunda İslâm âlimleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.¹¹⁸

Tevbenin dışında bütün günahların bağışlanmasına neden olabilecek başka bir şey de söz konusu değildir.¹¹⁹ Buna Kur'an işaret etmektedir:

“De ki: Ey kendi nefislerine aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”¹²⁰

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed de “Ademoğlunun hepsi hata edecidir, hata edenlerin en hayırlıları tevbe edenlerdir.”¹²¹ “Allah, çok tevbe eden günahkar mü'min kulunu sever”¹²² buyurmaktadır.

Bu ayet ve hadislerde dikkati çeken husus, Allah'ın rahmet ve muhabbetinin sonsuzluğunun vurgulanmış olmasıdır. O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır, her insan bu ilâhî rahmetten istifade edebilir. Fakat şurası da bilinmelidir ki “Allah'ın rahmetinden

¹¹⁶ Bakara, 2/222.

¹¹⁷ Cüveynî, *İrşâd*, s. 342.

¹¹⁸ Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhü'l-Ekber*, s. 157.

¹¹⁹ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. IV, s.138; Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhü'l-Ekber*, s. 157.

¹²⁰ Zümer, 39/53.

¹²¹ Tirmizi, *Sünen*, Kıyame, 49.

¹²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, 80-103.

ümit kesmeyin” ifadesi, günah işlemeye devam edin, anlamına gelmemektedir. Tabi ki kastedilen şey, her türlü günaha batmış bireylerin bile tevbe etmeleri halinde¹²³ tevbelerinin kabul edileceğini bildirmek, bu şekilde bir an önce kötülüklerden vazgeçirip Allah’a dönmelerini sağlamaktır. Küfürlerinden tevbe edenlerde bu ayetin kapsam alanına girmektedir. Yoksa Allah’a şirk koşanların affedilmesi beklenilmemelidir.

Allah’a şirk/ortak koşmak ve küfür dışında, büyük veya küçük günah işleyen, fakat bu günahlarından tevbe etmeden ölen bir mü’minin durumu Ehl-i sünnet âlimlerinden Ebû Hanîfe (80-150/699-767)’ye göre Allah’ın dilemesine bağlıdır. Dilerse cehennem de onu cezalandırır, dilerse onun bu cezasını affederek herhangi bir azaba uğratmaz.¹²⁴

Can çekişme esnasında tevbenin kabul edilmediği gibi, bu esnada yapılan iman da makbul değildir. Kabul edilebileceğini söyleyenler de bulunmaktadır.¹²⁵ Ancak bu ikinci görüşün akla aykırı olduğu gibi, makbul olmayan tevbeyi açıklarken zikrettiğimiz Kur’an ayetlerine de aykırı olduğunu söyleyebiliriz.

4. TEVBENİN FAYDALARI

Tevbe hiç şüphe yok ki, büyük bir arınma, temize çıkma, bilinci tazeleme ve yenileme eylemidir. Yaşamının her anında kötülüklerle iç içe olan insan, bu nedenle büyük bir stres altında bulunmaktadır. Bu stres ise, hayatı yaşanmaz hale sokmaktadır. İşte bu düşüncedeki bireyin imdadına Allah’ın bir lütfü olan tevbe mekanizması yetişmektedir. Bu tevbe sayesinde insan, bütün günahlarından ve onun meydana getirdiği stresten uzaklaşmakta, adeta temizlenip, arınmaktadır.

Kur’an tevbenin bu fonksiyonunu şu şekilde vurgulamaktadır:

﴿فَإِن كَانَتْ هَذِهِ حَسْرَةً مِّنْ بَعْضِ الْأَسْوَءِ فَاتَّبِعُوا أَمْرَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا سَبِيلَهُمْ وَلَقَدْ كَفَرَ مِن قَبْلُ مِنْ هَذِهِ الْأَمْثَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا فَهُمْ فِي عَذَابٍ مُّشْتَرِكٍ﴾

"...Eğer üstünüzde Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır..."¹²⁶

İtikatda Mu'tezile amelde ise Hanefî mezhebine bağlı olan ünlü bilgin Zemahşerî (ö.538/1143), bu Kur'an ifadesinin yorumunu yaparken tevbenin Allah tarafından verilmiş temizleyici bir lütuf olduğu konusunda hassasiyetle durur ve sözlerine şöyle devam eder: Eğer Allah arındırıcı tevbe ile sizlere lütufta bulunmasaydı, sizden hiç bir

¹²³ Bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, c. IV, s.138.

¹²⁴ Ebû Hânîfe, İmam-ı Âzam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.74. (İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri içinde orijinal metin, Çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1992; İbn Humam, Kemal, *el-Musâyere* (şerh ve haşiyeleri Şerhu'l-Musâyere ve Musâmera bi Şerhi'l-Musâyere ile birlikte), İstanbul, 1979, s. 349.

¹²⁵ Aliyyü'l-Kâri, *Şerh Alâ Fıkhi'l-Ekber*, s. 161.

¹²⁶ Nur, 24/21.

fert kendisini yalan konuşmak (ifk) günahından ve pis olan diğer kötülüklerden temizleyemezdi. Ancak yüce Allah tevbe edenlerin samimiyetle ve dosdoğru olarak yaptıkları tevbealarını kabul etmek suretiyle onları arındırıyor.¹²⁷

“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe- istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim affedebilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.”¹²⁸

“Kim haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹²⁹

Günahlara dalarak, kendisini, çevresini ve Rabbi'ni unutan birey, tevbe etmek suretiyle yaratana yeniden hatırlamış, O'na karşı olan görevlerini yerine getirerek, Rabbi'ne ve kendisine olan güvenini tazelenmiş, bu sayede üzerine düşen sorumluluklarını müdrik bir birey haline gelmiştir.

“...Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever.”¹³⁰

Günahlara dalarak yaratana sevgisini kaybeden birey, tevbe ederek tekrar Allah'ın sevgisini kazanmaktadır. Birey için bundan daha büyük bir saadet düşünülemez.

Tevbe etmenin bireye sunduğu faydaları iki ana kategori de değerlendirebiliriz.

İlki, birey tevbe sayesinde geçmiş günahlarından kurtularak, hiç günah işlememiş gibi olmaktadır.

Diğeri de, birey tevbe aracılığıyla insanlık görevlerini yerine getirmede yüksek dereceler elde ederek, Allah'ın sevdiği insanlar arasına katılmaktadır.¹³¹ Bireyin nihai gayesi de bu değil midir?

5. SONUÇ

İnsanın var oluş gayesi, kendini ve âlemi bilmesi, yaratana tanınması, eşyanın hikmetini ve hakikatini kavramasıdır. İnsan ancak bu gayesini gerçekleştirebildiği ölçüde

¹²⁷ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 226.

¹²⁸ Âl-i İmrân, 3/135.

¹²⁹ Maide, 5/39.

¹³⁰ Bakara, 2/222.

¹³¹ Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. XII, s.11.

mükemmel olabilir.

Dünyaya denenmek ve kendini gerçekleştirmek üzere gönderilen birey, niçin dünyaya geldiğinin hikmetini çözmeden uzaklaşarak geleceğini karartmaya başlamıştır. İşte bu noktada Yüce Allah, insanlara tevbe ile bir kurtuluş imkanı daha vermiş olmaktadır. Bu, Allah'ın yarattığı insanları sevmekte ve onları korumakta olduğunun açık bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. İnsanlara düşen ise ikinci bir defa kendisine verilen bu imkanı iyi bir şekilde kullanmasıdır. Bu imkanı gereği gibi değerlendirenlerin içerisine düştükleri karanlık ve günah girdabından temizlenerek çıkacaklarında herhangi bir şüphe yoktur.

Birey açısından tevbe, Allah'la birlikte olma isteğinin dışı açılımıdır. Tevbe, türlü seçenekler içerisinden bireyin Allah'ı tercih etmesidir. Tevbe, bireyin Allah'la diyaloga geçmesi, aracısız olarak dilek ve isteklerini iletmesi ve hatalarını itiraf etmesidir. Bireyin tevbe etmesinin altında yatan felsefe, Allah'ın her şeyden yüce ve üstün olduğunu içine sindirmesi ve bunu ilan etmesidir.

Bireyin tevbe etmesi, Allah'ı sevdiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Neticede tevbe bireyin Allah'a olan bağlılığını pekiştirmesi ve tazelenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde tevbede ısrarlı ve devamlı olmak inanan bireylerin yararına olacaktır.

O halde tevbe büyük bir arınma, temize çıkma ve şuuru/ bilinci tazeleme eylemidir.

Kur'an'ın tevbeden beklediği ise, bireyi çelişki ve kaostan kurtarıp, tutarlılığa, dürüstlüğe sevk ederek onun şeref ve haysiyetini korumasına yardımcı olmaktır.

Son sözü yine Kur'an'a bırakalım. Tevbe, Allah'ı unutmama ve O'nu her an hatırdta tutarak yaşamaktır. "Allah'ı unutanlar gibi olmayın..."¹³²

---

¹³² Haşr, 59/19.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL, Müsned, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1405/1985.
- ALİYYÜ'L-KÂRİ, Ali b. Sultan Muhammed, Şerh Alâ Fıkhı'l-Ekber, İstanbul, 1375/1955.
- ALTINTAŞ, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, Ankara, 1986.
- ALÛSÎ, Şihabuddin Seyyid Mahmud, Rûhu'l-Meânî Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî, Beyrut, 1405/1985.
- ATAY, Hüseyin, Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı, İslâmiyât, c. 1, sayı 3, 1998.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, es-Sihah fi'l-Luga ve'l-Ulum, Beyrut, 1974.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara, 1997.
- CEVZİYYE, İbnü'l-Kayyim Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr, Medâricu's-Salikîn, Kahire, trs.
- CÛRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Kitabü't-Ta'rifât, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.
- CÛVEYNÎ, Ebi'l-Meâlî Abdülmelik, Kitabü'l-İrşâd İlâ Kavâtii'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd, thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992.
- CÛVEYNÎ, Ebi'l-Meâlî Abdülmelik, el-Akâidetü'n-Nizâmiyye Fi Erkânî'l-İslâmiyye, Akaide Dair İki Risale, MÛİFV. Yayınları, Nu, 41, İstanbul, trs.
- DALGIN, Nihat, İslâm'da Tövbe ve Cezalara Etkisi, Trabzon, 1997.
- EBÛ HÂNİFE, İmam-ı Âzam, el-Fıkhü'l-Ekber, (İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri içinde orijinal metin, Çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1992.
- EL-EŞ'ARÎ, Ebu Hasan Ali b. İsmâil, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1411/1990.
- ERDOĞAN, Fırat, Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu, (basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1982.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakup, el-Kâmûsu'l-Muhit, Beyrut, 1991.
- GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, Mükâşefetü'l-Kulûb, Thk. Abdullah Ahmed Ebu Zîne, Kahire, 1392/1972,
- GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, İhyau Ulumi'd-Din, İstanbul, 1986.
- HADİMÎ, Muhammed Mevlana Ebu Said, Berika, Çev. Komisyon, İstanbul, 1989.
- EL-HİLLÎ, Yusuf b. Ali b. Mutahhar, el-Babü'l-Hâdî Aşere, (şerhleri Nâfi Yevmi'l-Haşr ve Miftahü'l-Bâb ile birlikte) thk. Mehdi Muhakkik, Tahran, 1365/1946.
- EL-HİLLÎ, Yusuf b. Ali b. Mutahhar, Keşfü'l-Murâd Fi Şerhi Tecrîdi'l- İtikâd, Bombay, 1310/1892.
- İBN HACER, Şihabuddin Ahmed b. Ali, Fethu'l-Bâri bi Şerhi'l-Buhari, Kahire, 1986.
- İBN HUMAM, Kemal, el-Musâyere (şerh ve haşiyeleri Şerhu'l-Musâyere ve Musâmera bi Şerhi'l-Musâyere ile birlikte) , İstanbul, 1979.
- İBN MACE, Ebî Abdullah b. Yezid el-Kazvanî (273/886), Sünen, Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem, Lisanü'l-Arap, Beyrut, 1990.
- İCÎ, Adududdin, Abdurrahman b. Ahmed, el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trs.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (1)

- KÂDÎ ABDÜLCABBAR, Ahmed, Şerhu Usûli'l-Hamse, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire, 1416/1996.
- KUŞEYRÎ, Ebu Kasım Nisaburî, er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, thk. Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif, Kahire, 1409/1989.
- Muncid Fi'l-Luga ve'l-A'lâm, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1994.
- NİCHOLSON, R. A, Tevbe, İ.A. İstanbul, 1979.
- PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed, Usûlu'd-Dîn, (Ehl-i sünnet Akaidi), Çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul, 1988.
- RÂZÎ, Fahreddin, Tefsîru'l-Kebir, (Mefâtihu'l-Gayb) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- RÂZÎ, Fahreddin, Meâlimu Usûli'd-Din, (İslâm İnancının Ana Konuları) Çev. Nâdim Macit, Erzurum, 1996.
- SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihabeddin Ömer, (1144-1234), Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Esasları) Çev: Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, İstanbul, 1990.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, Kahire, 1994.
- TAFTAZÂNÎ, Sa'deddin, Mesub b. Ömer b. Abdilllah, Şerhu'l-Makâsîd, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1409/1989
- TİRMİZÎ, Ebi İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, Sünen, İstanbul, 1413/1992.
- TUNÇ, Cihat, Sistemantik Kelâm, Kayseri, 1997.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, Hak Dîni Kur'an Dili, Çelik-Şura, İstanbul, trs.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Beyrut, 1984.
- ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer (538/1143), Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzili ve Uyunu'l- Ekâvîli fi Vucuhi't-Te'vîl, thk. Abdurrazzak el-Mehdi, Daru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1997.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 383-400, ELAZIĞ-2002

VAKIFLARIN GÜNÜMÜZDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

The Importance and Place of the Foundations in Our Life

H.Mehmet SOYSALDI*

ÖZET

Bu araştırmada, medeniyet tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan ve asırlar boyunca sosyal bünyemizde daima kaynaştırıcı ve birleştirici bir rol oynayan vakıfların günümüzdeki yeri ve önemi incelenmiştir.

Araştırmamızda önce vakfın İslâm dinindeki menşei üzerinde durulmuş, asr-ı saadette kurulan vakıflar açıklandıktan sonra, vakfın günümüze kadar olan tarihçesi kısaca özetlenmiştir. Daha sonra insanları vakıf kurmaya sevkeden faktörler üzerinde durulmuş ve vakfın Türk toplum hayatındaki yeri ve önemi; iktisadî-ticarî, içtimâî ve eğitim açısından incelenmiştir.

Sonuçta, vakıfların günümüzdeki yeri ve önemi kısa ve özlü bir şekilde ifade edilmiş, toplumun yararına kurulmuş olan ve sosyal dayanışmayı sağlayan bu hayır müesseselerinin kurulup geliştirilmesi gereği vurgulanmıştır.

ABSTRACT

In this study the place and importance of the foundations, having a role of uniting and joining people together in its structure for years and a great importance in our civilization history, have been studied.

In our research, first of all, the foundations' source on Islamic religion has been mentioned. After the opening of the foundations which were built in the century of happiness (asr-ı saadet) and a short history of the institutions till present time have been summarized, later the factors motivating people to establish foundations have been referred. The place and importance of the foundations in Turkish society have been studied in economical, social, commercial and educational.

As a result the importance and place of the foundations in our present life have been stated briefly and densely, and the necessity and building these charitic institutions that have been founded for the benefits of the society and supplying social solidarity has been emphasized.

---

*) Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dekan V. msoysaldi@hotmail.com

GİRİŞ

Vakıf, VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadar uzanan bir dönemde İslâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ehemmiyetli bir rol oynamış olan dinî, hukûkî ve sosyal bir müessesedir.

Arapça bir isim olan vakıf, sözlükte; “*durma, durdurma, harekettten alıkoyma*” manalarına gelmektedir. İstilahta ise, bir malı belirli bir gaye için “alınıp-satılmaktan” ebedî olarak alıkoymak, Allah yolunda vakfetmek ve gelirini kamu yararına harcamaktır.¹ Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu menkul veya gayr-i menkul mallarından bir kısmını veya onların tamamını, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî veya içtimâî bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur.² Bu kişiye vâkıf diyoruz. Vakıflar, toplumdaki mevcut gelir farklılıklarının giderilmesi, sosyal yardımlaşmanın sağlanarak, fertler arasındaki gelir dağılımının dengelenmesi ve cemiyetin sosyal huzurunun sağlanması bakımından büyük önem arz etmektedir.

A- İSLÂMDA VAKIF

İslâm dini vakıf fiilini haram veya yasak etmemiş; sırf dünyevî gayeler için vakıf yapılmasını mubah; hem dünyevî hem de uhrevî olarak, Allah’a yakınlığı sağlamak amacıyla vakıf yapılmasını ise müstehap ve mendup saymıştır. Biz bu araştırmamızda fıkıh kitaplarında detaylıca açıklanan vakfın rüknü, şartları ve vakfedilen malda aranan şartlar³ üzerinde durmak istemiyoruz. Burada önce İslâm’da vakfın menşei üzerinde duracak, daha sonra da vakfın kısaca tarihî seyrine değinip, günümüzde vakfın yeri ve öneminden bahsetmeye çalışacağız.

B- İSLÂMDA VAKFIN MENŞEİ

İslâm vakfının menşei üzerinde şimdiye kadar bir hayli tartışma yapılmıştır. İslâm hukukçularına ve batılı bazı bilim adamlarına göre vakfın menşei doğrudan doğruya İslâm prensiplerine dayanır. Kur’an’da vakıf ve onun anlamdaşı olan “habs” kelimeleri

¹ Ömer Hilmi Efendi, **İthafu’l-Ahkâmi’l-Evkaf**, Ank., s.13; Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, İst., 1971, III, 577; Bilmen, Ömer Nasûhi, **Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İst., 1969, IV, 294; Berki, A.Himmet, **Vakıflar**, Ank., 1950, s.12.

² Yediyıldız, Bahaeddin, “İslamda Vakıf”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İst., 1989, XIV, 19.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Zuhaylî, Vehbe, **İslam Fıkı Ansiklopedisi**, İst., 1994, X, 246-314; Bilmen Ömer Nasûhi, **Hukuk-i İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İst., 1970, IV, 311-316.

bulunmamasına rağmen, İslâm âlimleri bu fikre, cemiyetin hem manevî, hem de maddî hayatına yön veren bir sistem olarak İslâmın, müminlerin zihnine birlik, dayanışma ve yardımlaşma duygusunu işleyen prensipler ortaya koymasını nazarı dikkate alarak varırlar. Bu konuda sık sık vakfiyelerde de zikredilen bazı ayetlere dikkati çekerler.⁴ Kur'an'da bu konuda bulduğumuz ilk ayetler şunlardır:

﴿لَا يَجْرِي فِي سَائِرِ الْمَمَالِكِ كَمَا يَجْرِي فِي الْبَيْتِ الْمَكِيِّ هَذَا يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ﴾

“...onlar, mallarını, akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilencilere, esirlere severek verirler”⁵

﴿لَا يَجْرِي فِي سَائِرِ الْمَمَالِكِ كَمَا يَجْرِي فِي الْبَيْتِ الْمَكِيِّ هَذَا يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ﴾

“Sana Allah yolunda ne harcamadıklarını soruyorlar. De ki: “Verdiğiniz hayır (mal), ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.”⁶ Yüce Allah, Bakara suresinde müminlerin vasıflarını anlatırken şöyle buyurmaktadır: ﴿لَا يَجْرِي فِي سَائِرِ الْمَمَالِكِ كَمَا يَجْرِي فِي الْبَيْتِ الْمَكِيِّ هَذَا يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ﴾ “...onlar, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar”⁷

İşte burada zikrettiğimiz bu üç ayet-i kerimeden; hayra infak, ana-babaya, akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara ve yapacağımız hayrata, mal sarfetmenin, Allah katında çok değerli bir fiil olduğu açıkça görülmektedir.

Kur'an'da bu ayetlerden başka bu hususta birçok ayet bulmak mümkündür. Mesela;

﴿لَا يَجْرِي فِي سَائِرِ الْمَمَالِكِ كَمَا يَجْرِي فِي الْبَيْتِ الْمَكِيِّ هَذَا يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ﴾

“Sevdiğiniz şeylerden (Allah için) harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz (cennete giremezsiniz). Allah, yolunda her ne harcarsanız muhakkak onu hakkıyla bilir.”⁸

﴿لَا يَجْرِي فِي سَائِرِ الْمَمَالِكِ كَمَا يَجْرِي فِي الْبَيْتِ الْمَكِيِّ هَذَا يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَ يَخْرُجُ الْمَكِّيُّونَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ﴾

⁴ Yediıldız, “İslamda Vakıf”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XIV, 23.

⁵ Bakara, 2/177.

⁶ Bakara, 2/215.

⁷ Bakara, 2/3.

⁸ Âl-i İmran, 3/92.

yine onun rızası için mallarımızı infak etmeye davet etmektedir.

Vakfın meşruiyetine delâlet eden Hz.Peygamberin hadislerinden bazılarını da burada zikretmek istiyorum. Hemen hemen bütün vakfiyelerde de zikredilen şu hadis vakıfların kurulup gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz.Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Âdem oğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Amel defteri kapanır. Yalnız 1- sadaka-i câriyesi, 2- ilmî bir eseri, ve 3- kendine duâ eden hayırlı bir evladı olan kimsenin amel defteri kapanmaz.”¹⁴ İslâm âlimleri, bu hadisteki “sadaka-i cariye” ile vakfın kastedildiğini söylemektedirler.¹⁵

C- ASR-I SAADETTE KURULAN VAKIFLAR

1. Peygamber (s.a.v)'in Kurduğu Vakıflar:

İslâmda ilk vakıf, Rasulullah'ın vakfettiği mallardır. Rasulullah'ın Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Muhayrik öldürülmüştü. Başına bir musibet gelirse, mallarını Resulullah'a vasiyet etmişti.

Bu konuda Sâlih b.Ca'fer şöyle haber vermektedir: “Uhut savaşında Muhayrik öldürülmüştü. Bana bir durum isabet ederse, mallarım Rasulullah'ındır. Allah için gösterdiği yere koysun, diye vasiyet etti. Rasulullah ta Uhuttan döner dönmez, onun bu mallarını ayırarak fakirlere vakfeylemiştir.”¹⁶

Hz.Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Hz.Peygamberin ganimetlerden elde ettiği üç güzel malı vardı. Bunlardan Benî Nadir'den elde ettiği yedi adet bahçeyi fakirlere vakf eyledi. Fedek'teki bahçelerini ise, yolda kalmışlara ayırdı. Hayber'dekini de üç parçaya ayırmıştı. İki parçası Müslümanlar içindi. Bir parçasından da ailesine infak eder, fazla kalır ise, muhâcir fakirlerine verirdi, demektir.¹⁷

Hz.Ali (r.a); “Peygamber (s.a.v), her türlü nafakayı Allah yolunda ve O'nun rızasına uygun olarak yakın akrabaya, fakirlere, miskinlere ve yolculara, infak ederdi” demektir.¹⁸

¹⁴ Müslim, Kitabu'l-Vesâyâ, 14.

¹⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-i İslamiye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, IV, 173.

¹⁶ eş-Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b.Ömer, **Ahkâmu'l-Evkâf**, Mısır, 1904, s.1-2; Öztürk, Nazif, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ank., 1995, s.122.

¹⁷ Miras, Kamil, **Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, Ank., 1974, VIII, 206-207.

¹⁸ Öztürk, Nazif, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, s.124.

2. Hulefa-i Raşidinin Kurduğu Vakıflar

a) Hz.Ebu Bekr'in Vakıfları:

Ebu Bekir Sıddık (r.a)'ın Mekke'deki evlerini vakfettiği rivayet edilmektedir. Evladından ve neslinden Mekke'de bulunanlar, o malları aralarında miras olarak dağıtmıyorlardı. Ya sadaka-i mevkûfe olduğunu biliyorlardı. O şekilde uygulama yapıyorlardı. Veya Hz.Ebubekir (r.a)'ın bıraktığı gibi muhafaza ediyorlardı.¹⁹

b) Hz.Ömer'in Vakıfları:

Hz.Ömer Hayber'de "semg" adında bir arazi satın almıştı. "Ya Resulallah ben, Hayber'de bir arazi aldım. Şimdiye kadar bundan daha kıymetli bir malım olmadı. Ne buyurursun? diye sorduğunda, Rasulullah da; "onun aslını istediğin şekilde hapset ve gelirini de tasadduk et"²⁰ buyurdu. Hz.Ömer de onu satılmayacak, hibe ve miras olunmayacak şekilde sadaka etti."²¹

Sâlim b.Abdillah, Hz.Ömer'in "semg" vakfiyesinin şöyle olduğunu bildirmektedir: "Bu vakıf, Hz.Ömer vefat ederse, Hz.Hafza, hayatta olduğu müddetçe bu vakfa mütevellî olacak ve vakıftan Allah'ın istediği şekilde infak edebilecektir. O öldükten sonra ailesinden en dirayetli bir kimse mütevellî olacaktır. Vakfa kim mütevellî olursa, onun aslını ebediyyen satmayacak, hibe etmeyecektir. Gelirini dışarıya çıkartmamak ve kazanç sağlamaya yönelmemek kaydıyla kendisinin yemesinde ve arkadaşlarına ikramda bulunmasında bir beis yoktur. Vakfın gelirleri Allah'ın rızasına uygun olarak, el açanlara, yoksullara, misafirlere, yakın akrabaya ve yolculara Allah rızası için dağıtılacaktır. Tasadduk edilen bu mallar ve vâdide Hz.Muhammed (s.a.v)'in verdiği 100 sehim, hiçbir eksiltmeye gidilmeden semg ile beraber Allah Resulünün bir emri ve sünneti olarak vakfedilmiştir. Gerektiği zaman mütevellînin (bu malları işletmek üzere) köle satın almasında hiçbir mahzur yoktur"²²

Bazı İslâm âlimleri, Hz.Ömer'in bu vakfının İslâm'da ilk vakıf olduğunu iddia etmişlerdir.²³

c) Hz.Osman'ın Vakıfları:

Hz.Osman (r.a) da, Hz.Ömer (r.a) gibi mallarından tasadduk yapmıştır. Abdurrahman b.Abbân b. Osman, Hz.Osman'ın sadakasına mütevellî idi. Abdurrahman b.Abbân b. Osman'ın yanında bulunan bir kitapta şöyle yazılı olduğu nakledilmektedir:

¹⁹ eş-Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b.Ömer, *Ahkâmu'l-Evkâf*, Mısır, 1904, s.5.

²⁰ Buhârî, *Vesâyâ*, 28; Ebu Davud, *Vesâyâ*, 13.

²¹ Miras, Kamil, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, VIII, 221-222.

²² Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s.127.

²³ Şafak, Ali, *İslam Arazi Hukuku ve Tabiatı*, İst., s.257; el-Kattânî, Abdu'l-Hayy, *Nizamu'l-Hükümeti'n-Nebeviye*, Beyrut, trs, I, 409.

“Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Osman bin Affan (r.a)’ın hayatında yaptığı bir sadakadır. Osman (r.a) Hayber’de “*İbn Ebi’l-Hakik*” diye bilinen malını, kesin olarak, aslını satılmaz, bağışlanmaz ve miras olunmaz şekilde vakfedip mütevelliliğini oğlu Abban’a bırakmıştır. Vakfiyeyi, Usâme b.Zeyt (r.a) yazmış ve Ali b.Ebi Tâlib (r.a) ile birlikte şahit olmuşlardır.”²⁴

d) Hz.Ali’nin Vakıfları:

Hz.Ömer, “Yenba” adındaki arazi parçasını Hz.Ali’ye vermişti. Sonra Hz.Ali (r.a), Hz.Ömer’in verdiği arazi parçasına ilaveten kendisi de bazı şeyler satın aldı ve o arazide kuyu kazdırdı. Kazı esnasında boğazlanan deve boynu kalınlığında sular fişkırmaya başlamıştı. Hz.Ali’ye müjdeci gelip, müjde verdiğinde. O da vârisi müjdele dedi. Daha sonra Hz.Ali (r.a), bazı yüzlerin karardığı ve bazılarının da ağardığı günde, Cenab-ı Allah yüzümü ateşten muhafaza etsin diyerek, sulh ve harp zamanında, fakirlere, miskinlere, Allah yolunda, yakın ve uzak yolcuya tasadduk etti. Ve kendi zamanında hasılatı 1000 vesaka ulaşmıştı.²⁵

Beşir b.Velid, Hz.Ali (r.a)’ın bu vakıfla ilgili olarak şöyle yazdığını nakletmektedir: “... Allah’ın yüzümü ateşten korumasını, beni cennetine girdirmesini ve rızasını talep edebilmek için, sulh ve harpte fakirlere, miskinlere, uzak ve yakın akrabaya, yolculara Yenbuğ’daki bütün malımı, satılmaz, hibe olunmaz ve miras bırakılmaz şekilde infak (vakıf) ettim. Bana bir hal vâkî olduğunda kölelerimden Rabah, Ebu Niyzar ve Cübeyr bu malımdan kendileri ve aileleri yemek içmek şartıyla beş yıl çalıştıktan sonra hürriyetlerine kavuşacaklardır. İster vefat etmiş, ister hayatta olayım Yenbuğ’daki malım için verdiğim hüküm budur. Vâ’di’l-Kura’da bulunan mal ve kölelerim ile (Edine ve Râif) denilen yerler hakkında da, ister vefat etmiş, ister hayatta olayım hüküm yukarıdaki gibidir.”²⁶

Diğer ahabın kurduğu birçok vakıf bulunmaktadır.²⁷ Fakat fazla uzatmamak için bu kadarla yetinmek istiyorum.

D- VAKFIN TARİHÇESİ

İslâmın yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını gördüğümüz vakıflar, İslâm ülkelerinin tamamında sayılamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardı. Meselâ, Emevîler zamanında vakıflar çok genişledi. Hatta bu dönemde ilk defa yeni yeni bazı teşebbüslerde de bulunuldu. Nitekim

²⁴ eş-Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b.Ömer, *Ahkâmu’l-Evkâf*, Mısır, 1904, s.9; Haydar, Ali, *Tertibu’s-Sunuf fi Ahkâmi’l-Vukuf*, İst., 1340, s.5.

²⁵ Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s.129.

²⁶ Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s.130.

²⁷ Bkz., Öztürk, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s.130-132.

hicretin 88.senesinde Emevî halifesi Velid b.Abdulmelik, Şam'daki Ümeyye camii için ilk defa köy ve mezarları gelir getiren birer kaynak olarak vakfetti.²⁸

Emevîlerden sonra Abbasî devletinde vakıflar daha bir gelişme gösterdi. Hatta bu devlette vakıflar o derece ehemmiyetli birer tesis haline geldiler ki, bunların idaresi için (vakıflar nezareti) adında bütün vakıfları kontrol eden, onların bir nizama bağlanmasını sağlayan bir teşkilat kuruldu.²⁹

Abbasî hilafeti döneminde İslâm camiasının muhtelif siyasî parçalara ayrılması ve nihayet Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ile Doğu Müslümanlarının Türk hakimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin bir kat daha inkişafına sebep oldu. Selçuklu Devletinin, "Fâtîmî - Şîî" hareketine karşı takip ettiği sünîlik siyaseti, devletin her tarafında yeniden birçok dinî müessesenin vücuda gelmesi ve bilhassa birçok medresenin açılmasına sebep oldu. XI. ve XII. asırlarda, tasavvûfî tarikatların, muntazam bir sosyal kuruluş mahiyetini alan tekke ve zâviyelerin, birden bire çoğalmasında, devletin vücuda getirdiği bir yığın dinî ve hayrî müessese, vakıf sermayesinin müthiş bir nispette artmasına sebep oldu. Büyük bir mâlî güce sahip olan Selçuklu sultanları, şehzadeleri ve din adamları ile ileri gelen zenginler, vakıf kurmada birbirleri ile yarışırmasına bir anlayışın içine girmişlerdi. Selçuklulardan sonra ortaya çıkan Harzemşahlar, Atabekler, Eyyübîler, Mısır-Suriye Memlukleri ile Anadolu Selçuklu sülaleleri hâkim oldukları yerlerde mâlî güçleri nispetinde vakıflara önem verdiler.

Moğol Prenslarının İslâmiyeti kabullerinden sonra, daha önce tahrip ettikleri şehirlerin imar ve kalkınmasıyla birlikte, vakıflarında inkişaf ettikleri görülür. Nitekim Moğolların hayatında esaslı ve temelli bir değişiklik yapmaya çalışmış olan Gazân Han, Tebriz ve yanındaki Şeneb-i Tibriz denilen mevkide kendisi için bir türbe ve mescit, Şafîî ve Hanefî medreseleri, hankâh, dâru's-siyâde, rasathane, dâru'ş-şifâ, kütüphane ve kanunların yazılı olduğu defterleri muhafazasıyla ilgili "beytü'l-kanun", "beytü'l-mütevelli", havuzhane, çeşme ve hamam gibi ilmî, içtimâî külliyeler yaptırmış ve bunların muhafazası için zengin vakıflar kurmuştur.³⁰

Halk için büyük bir numune-i imtisal olan hükümdarların bazı anlayış ve davranışları, halkı da böyle bir harekette bulunmaya sevkeder. Onun için, hükümdarların yaptığı vakıfları gören halk da aynı şekilde davranmak isteyecektir. Bunun için İslâm dünyasında pek çok kimse, sultanların vakıflarına bakarak yeni yeni vakıflar kurmuşlardır. Ayrıca bu işte bir de sevap ve Allah rızasını kazanma gibi dinî bir unsur da

²⁸ İbnü'l-Emin Mahmud Kemall- Hüseyin Hüsameddin, **Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvali**, İst., 1335, s.6; Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, İst., 1996, s.193.

²⁹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ank., 1970, s.10.

³⁰ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 185 dipnot.

varsa, bu, onlar için daha fazla bir teşvik sebebi olmuştur. Nitekim, Gazân Han'dan sonra yine Moğollardan Hüdabende ve Ebu Sâid gibi Müslüman hükümdarlar ile zengin Moğol beyleri muazzam vakıflar kurmuşlardır. Bütün bu vakıfların idaresi için de arazi ve emlak tahsis etmişlerdir.³¹

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise, Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devletinin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak teşekkül ve inkişaf etme imkanına sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önceki diğer İslâm ve Türk-İslâm devletlerinin çok zengin teşkilat ve müesseselerinden de geniş ölçüde faydalanma imkanını buldular. Nitekim Abbasîler devrinde hukûkî esasları tespit eden vakıf müessesesi, İslâm ve Osmanlı dünyasının her köşesine yayıldı. İslâm cemiyetinin siyasî ve iktisadî inkişafıyla paralel olan bu çoğalmayı Maverannehr'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescitler, türbeler, ribatlar, tekkeler, medreseler, mektepler, köprüler, sulama kanalları, hastaneler, kervansaraylar, imaretler, kütüphaneler, hamamlar vs. gibi birçok dinî-hayrî tesis, hep vakıflar sayesinde vücuda getirilmiştir.³²

Görüldüğü gibi, hemen hemen bütün müessese ve teşkilatların çekirdeğini, kendilerinden önceki Müslüman devletlerden alan Osmanlılar, vakıf konusunda da bu yolu takip etmişlerdir. Nitekim Osmanlı devletinde, daha ilk beyler zamanında başlayan, devletin siyasî ve mâlî kudretinin inkişafına sebep olarak gelişip artan vakıfların, Osmanlılar devletinde ilk kurucusu, Orhan Gâzi olmuştur. Onun, 724 Rebiülevvel (1324 Mart başı) tarihi ile azatlı kölelerinden Tavâşî Şerafettin'e, Mekece'de vakıf ettiği hangahın tevliyetini verdiği dair vakfiye ile vakfın şartlarını gösteren Farsça yazılmış tûralı belgesi elimizde bulunmaktadır.³³ Keza o, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken, onun idaresi için yeterince gelir getirecek gayr-i menkul vakf etmiştir. Kısa bir müddet zarfında bu medreseden kudretli ilim ve devlet adamları yetişmiştir. Sultan Orhan'ın yaptığı ilim ve hayır müesseseleri, sadece yukarıda isimleri verilenler değildir. Adapazarı'nda hâlen "Orhan Bey Camii", Kandıra'da "Orhan Camii" adıyla anılan camiler ile yine Adapazarı'nda medrese, Bursa'da bir cami, zâviye, misafirhane ve imaret inşa ederek bunlara vakıf tahsis etmiştir. O, bu hayır eserlerinin görevlileri olan müderris, imam, hafız, aşçı, hizmetçi ve kapıcı gibi kişileri de tayin etmiştir.³⁴

Orhan Gâzi'den başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri ve zengin halk da, pek çok vakıf yapmıştır. Bunlarla beraber bizim bütün bu vakıflardan

³¹ Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, s.194.

³² Köprülü, Fuat, "**Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü**", **Vakıflar Dergisi**, II, 12.

³³ Metnin Türkçesi için bkz., Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", **Bulleten**, 1941, V, 19, 281-282; Kazıcı, Ziya, **İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İst., 1985, s. 57-58.

³⁴ Berki, Ali Himmet, "**Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı**", **Vakıflar Dergisi**, V, 127-128; Kazıcı, **Vakıflar**, s.58.

burada bahsetmemiz mümkün değildir. Ancak konunun daha iyi aydınlanabilmesi için bir örnek vermekle yetineceğiz. Niğbolu'dan zaferle Bursa'ya dönen Yıldırım Beyazıt, burada bir dâru'l-hayır, bir hastahane, bir Ebu İshakhane (tekke), iki medrese ve bir cami yaptırmıştır. Bütün bu müesseselerin ihtiyacını giderebilecek genişlikte vakıfları da tayin etmeyi ihmal etmemiştir. Nitekim, dâru'l-hayrın evkafından olmak üzere aş ve yemden başka, her yıl bilginlere, yerli ve yabancı yoksullara 600 müdd buğday verilmek, her gün misafire ve yerliye et ile birlikte 300 tabak yemek çıkartılması için emir vermiştir. Hastane, tekke ve caminin her biri için ayrıca vakıflar tayin etmiştir. Bunlara, şeyh, tabib, imam, müezzin ve müderris tayin edip, maaşlarını belirlemiştir.³⁵

İstanbul'u, Bizans Devletinin merkezi olmaktan çıkarıp Osmanlı Devletinin merkezi haline getiren Fatih Sultan Mehmet, bu fetih esnasında umerâ, devlet adamı ve askerlere ganimetten düşen hisselerini verdikten sonra, kendi hissesine düşen emlaktan hiçbirini almayarak tamamını milletin malı olmak üzere vakfetmiştir. O, Bizans'tan kalan bu harap şehri, devletin merkezi olmaya yaraşır bir hâle getirirken, kurduğu vakıflardan epey istifade etmiştir. Fatih tarafından kurulan vakıfların vakfiyeleri bugün neşredilmiştir.³⁶

Osmanlı sultanları sadece vakıf kurmakla yetinmediler, aynı zamanda, başkaları tarafından kurulan vakıflara da yardımda bulundular. Nitekim, meşhur vakıflar arasında padişahın maddî yardımları ile senelik bütçelerini denkleştirenler az değildir. Bu yardım, nakdî olduğu gibi bazen de aynî oluyordu.³⁷

Osmanlılar, fethettikleri yerlerdeki vakıflara dokunmadan, eskiden beri vakfın şartı ne ise ona riayet ediyorlardı. Konu ile ilgili pek çok vesika, Osmanlı sultanları tarafından fethedilmeden evvel, Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıfların şartlarına, bu yeni idareciler tarafından aynen riayet edilmiştir.³⁸ Vakıflar her türlü dış müdahaleye kapalı olduklarından hiç kimse ve hatta hükümdarlar bile bunların statülerini değiştirmeye yeltenmezlerdi. Bu yüzden Osmanlılar, vakıfları, kurucularının şartlarına uygun olarak idare edilmesi prensibine titizlikle riayet ediyorlardı. Osmanlılar vakıflara o kadar önem veriyorlardı ki, bunun tesirlerini hayatın bütün safhalarında görmek mümkündür. Bu konuda yabancı bir seyyahın müşahedelerini burada zikretmek istiyorum. 1874 senesinde İstanbul'u ziyaret eden İtalyan seyyah şunları söylemektedir: "*Sultanların veya şahısların hayratıyla beslenen sayılamayacak kadar çok güvercin sürüsü vardır. Türkler, kuşları himaye edip beslerler, kuşlar da*

³⁵ Şükrullah, **Behcetü't-Tevârih**, Nşr: Atsız, (Osmanlı Tarihleri I), İst., trs., s.57-58.

³⁶ Fatih vakıfları için bkz., **Fatih Mehmed II Vakfiyeleri**, Ank., 1938; Osman Ergin, **Fatih İmaretî Vakfiyesi**, İst., 1945.

³⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Kazıcı, **Vakıflar**, s.59-60.

³⁸ Köprülü, Fuad, "**Vakıflar Müessesesi**", **Vakıflar Dergisi**, II, 22; Kazıcı, **Vakıflar**, s.61.

onların evlerinin etrafında, denizin üstünde ve mezarların arasında şenlik eder. İstanbul'da her yerde, insanın başı üzerinde dört bir tarafında kuşlar vardır. Şehre köy neşesi dağıtan ve ruhumuzdaki tabiat duygusunu durmadan yenileyerek içinizi serinleten cıvil cıvil sürüler size şöyle dokunup geçer.”³⁹

Görüldüğü gibi Osmanlılar, sahihsiz kuşları bile beslemek ve korumak için vakıflar kurmuşlardır.

Osmanlı toplumunda vakıflar o kadar önemli ve itibarlı bir müessesedir ki, mâlî imkan bakımından cemiyetin en alt seviyesinde bulunanlar ile, en üst seviyesinde bulunanlar arasında anlayış bakımından bir fark göze çarpmaz. Bu bakımdan iki veya üç odalı bir evi bulunan yaşlı ve kimsesiz bir kadın bile evinin bir veya iki odasını vakfetmek suretiyle bu anlayışa iştirak etmeye çalışır. Nitekim Ortaköy'de üç odalı bir evi olan Hâkime hanımın vakfı⁴⁰ bize bu konuda ne kadar ileri gidildiğini göstermektedir. Gerçekten Türk-İslâm dünyasında büyük tesisler yaptırmaya güçleri yetmeyenler, bütün bir toplum tarafından benimsenmiş olan hayır müesseselerine katılmaktan geri kalmamışlardır.⁴¹

Osmanlı Devletinde vakıflar, fıkıh hükümlerine göre yönetilirdi. Vakıfların denetimi Evkâf-ı Hümâyün nezareti tarafından yapılırdı. Vakıf mallarını ekonomik bir biçimde işletmek ve mimarî ve tarihsel değeri olan vakıf eserlerini korumak ve vakfa ait kuruluşları yaşatmak amacıyla ülkemizde 1924 yılında Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 3 Haziran 1935 tarih ve 2762 sayılı vakıflar kanunu eski vakıfların durumunu düzenlemiştir.⁴²

Bu dönemlerde vakıfların imkan ve potansiyeli, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılmıştır. Vakıf mektep, medrese, türbe ve kütüphaneler Maarif Vekaleti'ne; sıbyan mektepleri ve okul olabilecek tekke ve zaviyeler özel idarelere; akar ve hayratı aynı köy sınırları içerisinde bulunan vakıflar köy tüzelkişilerine; mezarlıklar, sular, şehir içerisinde kalan arsa ve araziler belediyelere; zeytinlikler ve çiftliklerin bir bölümü göçmenlere; geri kalanlardan bir kısmı da toprak reformu veya topraksız köylüleri topraklandırma kanunlarıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Yine bu dönemde Vakıflar idaresinin bütçe gelirinin üçte birini oluşturan a'şar ilga edilmiş, vakıf ormanlar devletleştirilmiştir. Bu durumdan vakıflar çok büyük zarar görmüştür.⁴³

Bu dönemlerde yapılan düzenleme ve uygulamalarla Vakıflar İdaresinin imkanları

³⁹ Edmondo de Amicis, **İstanbul 1874**, Trc: Beynün Akyavaş, Ank., 1981, s.133; Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, s.196.

⁴⁰ BOA.C Evkaf, nr. 28339; Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, s.196.

⁴¹ Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, s.196.

⁴² Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, Ank., 1995, s.68.

⁴³ Öztürk, Nazif, “**21.Yüzyıla Girerken Vakıflarımız ve Problemleri**”, **Nizam-ı Âlem**, s.94-95.

büyük çapta elinden alınmış, fakat sorumlulukları aynen üzerinde bırakılmıştır. Bunun sonucu olarak, kaynak ve uzman eleman yokluğu sebebiyle bu toprakların tapu senedi durumunda bulunan ve sanat değeri çok yüksek olan vakıf eserleri harap olmuştur.

Vakıfları bu ve benzeri kırılmalardan korumak, günün gelişen ihtiyaçlarına ve değişen şartlara göre yönlendirmek için, sistemde yapısal değişikliğe gidilmesi gerektiği ortadadır. Ancak gerçekleştirilecek yapısal değişiklik, şimdiye kadar olduğu gibi, yukarıdan aşağıya ve tekyanlı olmamalı; toplum yararı ve hayırseverlerin duygu ve eğilimleri dikkate alınarak yapılmalıdır.

Toplumda konsensus sağlanarak bu şekilde yapılacak bir düzenleme ile vakıfların yönetimi merkezîyetçi anlayıştan kurtarılmalıdır. Ayrıca yeni kurulacak vakıflar; insanı esas alan bir hizmet anlayışına, kaliteye, kalıcı müesseseler kurmaya ve toplumla devletin kaynaşmasına katkı sağlayacak alanlara yönlendirilmelidir.

E- İNSANI VAKIF KURMAYA SEVKEDEN FAKTÖRLER

İnsanları vakıf kurmaya sevkeden faktörlerden birçoğunu, dünya hayatının geçici olduğunu, insan ömrünün bir gün gelip biteceğini ve bu dünyada sahip olunan her şeyin insana ahiret hayatını kazanmak için verildiğini anlatan ifadeleri hemen bütün vakfiyelerin başlangıç kısmında yer aldığını görmek mümkündür.⁴⁴

İnsan bu dünyada ne kadar çok mal ve imkana sahip olursa olsun, ömür sınırlıdır. Oysa insan daha uzun süre yaşamak, bu dünyada çevresine karşı saygı ile anılacak bir mevkiye ulaşmak, ölümünden sonra da Allah'ın rızasını kazanmış bir kul olmak istemektedir.

Toplumla yararlı bir fert olmanın, ihtiyaç içerisinde kıvranan bir canlının imdadına yetişmenin psikolojik hazzını duymak istemektedir. Daha açıkçası insanoğlu mutluluğu aramaktadır. Gerçekten vakıf kuran kişi, feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu, vakıf müessesesinin imkanlarından yararlanan kişi de, bir ihtiyacını karşılamış olmanın hazzını duymaktadır. Bu, birbiriyle çelişmeyen ve bir diğerinin mutluluğunu azaltmaksızın dalgalar halinde, cemiyetin bütün fertlerini saran, topyekün bir mutluluktur.⁴⁵

İnsanları, vakıf yapmaya yönelten bu psikolojik etkilerin yanında, geçmişteki uygulamalara bakarak, toplumun beklentileri, elde edilen servetin müsadere veya miras yoluyla bölünüp parçalanmadan emin bir şekilde evlada intikal ettirme düşüncesi, şüphesiz vakıf kurma fiilini harekete geçiren

⁴⁴ Yedi yıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII.Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Ank., 1982, s. 26-27.

⁴⁵ Öztürk, Nazif, "Vakfiyeleri Çerçevesinde Hacı Bayram Zaviyesinde Sosyal ve Kültürel Hayat", *IV. Vakıf Haftası*, Ank., 1987, s.167-180.

dinamiklerden bazılarıdır.⁴⁶

Genelde kabul edilen maddî ve manevî bu sebeplerin yanında, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, tamamen hayrî amaçla birçok vakıflar kurulmasını sağlayan şüphesiz başka âmillerde vardır. Bize göre bunların başında, nihâî hedeflere ulaşmada, toplumla devlet arasında hiçbir ihtilaf ve uyumsuzluğun olmaması geliyordu.

Türk toplumunda hemen her dönemde, kurulan vakıfların sayısının artış gösterdiği zamanların, daha çok devlet-toplum arasındaki uyumun mükemmel sağlandığı devirlere rastlaması bir tesadüf değildir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde her iki kesimde bu dünyada var olma gayesini, İslâmı daha çok insana ulaştırmada, onun insan tarafından kabul edilmesinin sağlanmasında ve dünyanın imar ve ihyasında görüyordu. Bu anlayıştır ki, dervişleri ordulardan önce fethedilecek ülkelere sevk ediyor, oralarda inşa edilen zaviyelerle buldukları coğrafya vatanlaşıyor ve insanlar toprağa bağlanıyordu. Fetihlerden sağlanan servetler, fethedilen beldelerin İslâm mimarisi esaslarına göre imarına sarfediliyor, böylece, İslâmı benimseyen insanlara fizikî ve sosyal altyapı sağlanmış oluyordu. Bu aynı zamanda halka hizmetle hakka gitmenin ve vakıfta esas olan Allah'a kurbet kastını elde etmenin en güzel yoluydu.⁴⁷

F- VAKFIN TÜRK TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Günlük hayatla sıkı bir bağlılığı bulunan ve sosyal yaşayış üzerinde derin etkiler yapan vakıflar, kurucuları tarafından kendilerine iyi bir gelecek hazırlama, bu dünyada ve ahirette mutluluğa ve refaha kavuşma, mallarını artırıp çoğaltma manevî ve sosyal mevkiini yükseltme, adını kendisi öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü için azık hazırlayıp cehennem azabından korunma, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma gibi dinî, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik düşünce ve niyetlerle kurulan vakıfların, toplumun sosyal dayanışmasını da temin eden kurumlar olduğunda şüphe yoktur. Özellikle yoksul ve kimsesizlerin geçimine tahsis edilen malların varlığı, İslâm medeniyetinde insana verilen değeri ortaya koyduğu gibi toplumdaki dengesizlikleri de önlemeye yardımcı olmaktadır.

Tarihî seyri içinde vakıfların, müslim ve gayr-i müslim halk içinde ne derece yaygın oldukları göz önüne alınırsa, iyi işlediği ve bozulmadığı zamanlarda, İslâm toplumu içinde bir sosyal denge unsuru olduğu söylenebilir. Bu

⁴⁶ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.20.

⁴⁷ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.20-21.

durumda vakıfları; devlet-halk münasebetleri açısından değerlendirdiğimizde, insan toplumunda, halkın devlete olan desteğini hiçbir zorlama olmaksızın yerine getirdiği müesseseler olarak görmekteyiz. Aynı zamanda; hâli vakti yerinde olan kimsenin halk içinde kazandıkları mevkilerini ve itibarlarını da korumak düşüncesiyle veya içinde yaşayıp sayesinde zengin oldukları topluma karşı bir vicdan borcunu yerine getirmek niyetiyle bu müesseseleri kurmuş olmaları, toplumda karşılıklı saygı ve sevgi bağlarını güçlendirdiği gibi insanların birbirleri ile kaynaşmalarına da vesile olur. Böylece toplumun sosyal dayanışması açısından önemli bir fonksiyonu olduğunu gördüğümüz vakıfların, iyi işlediği ve korunduğu zamanlarda; insan şahsiyetinin ve hayatının korunması, kurtarılıp geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşılabilecekleri maddî ve manevî zorlukların, ızdırap ve sıkıntıların giderilmesi, hayatın güzelleştirilip insan haysiyetinin korunması, sosyal düzenin her türlü tehlike ve sarsıntılardan kurtarılmasına yardım ettiği görülür. Bu maksat ve gayelerle vakfiyeler, camiler, mescitler, namazgahlar, mektep, medrese ve kütüphaneler, dergah, daru'ş-şifa ve hastaneler, aş evleri kervansaray, çeşme, kaldırım, su yolu ve tesisleri ile köprüler, kale, ribat ve istihkamlar, mesireler, dul ve yetim evleri, emzirme ve büyütme yuvaları gibi nice mimarî ve medenî değeri olan eserler sayesinde toplumların gelişmesi sağlandığı gibi, memleketin güzelleştirilip kalkınmasına da katkıda bulunduğu görülmektedir.

Vakıfların içtimâî, iktisadî ve ilmî yönlerden pek çok faydaları vardır. Biz burada vakfın faydalarını bu yönlerden kısaca açıklamak istiyoruz.

1) İKTİSÂDÎ VE TİCARÎ AÇIDAN

Değişik dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar, Türk iktisadî hayatının ortalama % 15'ine vakıfların hâkim olduğunu göstermektedir. XVII. asır vakıfları arasında rastgele seçilen 330 vakfiye üzerinde yapılan ve genele teşmil edilen bir araştırmaya göre, bu asırda vakıfların genel bütçe içerisindeki payının yaklaşık % 26'lara kadar yükseldiği görülmektedir. Bu oran XIX. yüzyılda da %15 civarında olmuştur. Bu konuda elde edilen rakamlar dönemler itibarıyla değişik olsa gerçek olan şudur ki; vakıflar, zirâî işletmecilik, imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para konularında ülke ekonomisine belirli bir oranda katkı sağlamaktadır. Vakıfların kamu yükünü azaltıcı faaliyetlerde bulunduğu, hatta Osmanlı döneminde doğrudan kamu hizmeti gördüğü hususu dikkate alındığında, devlete olan katkısının belirtilen oranların çok daha üzerinde olduğunu söylesek abartmış olmayız.⁴⁸

Vakıflar, iktisadî hayatın canlı tutulması için, ulaşım sisteminin emniyet altına

---

⁴⁸ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.25.

alınmasında aktif rol oynamışlardır. Bu amaçla nehirler üzerinde köprüler kurmuşlar, her 30-40 km mesafede hanlar yaptırmışlardır. Ayrıca şehre inen malların tüketiciye ulaşmasını sağlayan büyüklü küçüklü iş yerleri, çarşı ve lokanta gibi ticarî yapılar inşa etmişlerdir.

Vakıf sektörünün ülke istihdamına katkısı söz konusu olduğunda Osmanlı döneminin sonlarında devlet hizmetlerinde çalışan personelin %12'sinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise %15'inin vakıflardan aylık aldığını görmekteyiz. Bu oran, maalesef 1990'da % 1'e inmiştir.⁴⁹

Günümüzde de hâlâ yolları olmayan köyler, ve köprü olmadığından dolayı ilkel şartlarda sallarla geçiş yapan çocuğunu okula, hastasını hastaneye götürmeye çalışan insanların bulunduğu yöreler vardır. Bütün hizmetleri devletten beklemek yerine, bizlerinde imkanlarımız dahilinde eskiden olduğu gibi vakıflar kurarak, bu türlü hizmetlerin o bölgedeki insanlara ulaştırılmasında devlete yardımcı ve destek olmamız gerekmektedir.

2) İÇTİMÂÎ SİYASÎ AÇIDAN

Vakıflar, tesis edildikleri toplumların ihtiyaçlarına ve kurucularının dünya görüşü ve kabiliyetlerine göre, çok değişik amaçlarla kullanılabilir bir yapıya sahiptir. Eski Osmanlı hukuku, vakfın sıhhatinde, en başta Allah'a yaklaşma kastını ve topluma yararlı olma şartını aramıştır. Bir toplumun içtimâî bünye itibarıyla sağlamlığı, o toplumda tabakalaşmanın üst kesiminde yer alanların iyi yönlendirilmesine ve alt kesiminde yer alanların da iyi gözetilmesine bağlıdır. Vakıf yöneticiye bu imkanı sağlayacak yapıdadır. Devletin bu özelliğinden faydalanan Osmanlılar; yapı itibarıyla devletin babadan oğula geçen saltanat sistemiyle idare edilmesine karşılık, başta padişah, kadın sultan ve paşalar olmak üzere her kademedeki yöneticiler, toplum yararına kurdukları vakıflarla devlet vatandaş irtibatını temin ederek, geniş kitlelerin yönetime bağlılıklarını sağlamayı başarmışlardır.⁵⁰

Sosyal hizmet kuruluşları ve hastaneler sayesinde, Osmanlı ülkesinde parası olmadığı için müslim, gayr-i müslim hiçbir kimse aç ve açıkta kalmamış, hiçbir yoksul hasta da sokakta kalmamıştır.⁵¹

Günümüzde de bir taraftan haksız kazançlar, vurgun ve meşru olmayan usullerle gelir temin edenlerin yanında, günlük yiyeceğini elde edemeyen maddî sıkıntısı yüzünden bir kutu ilacını alamayan ve hastanelerden hastasını çıkaramayıp rehin bırakmak zorunda kalan yoksul insanların çokluğu bu türlü vakıfların kurulup işlerlik kazanmasına ne kadar fazla ihtiyaç olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴⁹ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.26.

⁵⁰ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.28.

⁵¹ Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.28.

Yine kışın ısınamadıkları için donarak ölen, aç, yoksul, kimsesiz yaşlılar ve çocukların çokluğu toplumda ciddi bir sosyal dengesizliğin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu durum, nereden ve nasıl kazanırsan kazan, nereye ve nasıl istersen harca felsefesinin insanlarda hâkim olmasının bir sonucudur.

Bugün toplumdaki fertlere büyük görevler düşmektedir. Yoksullara her türlü yardım yapan vakıflara, bizlerde maddî ve manevî yardım yaparak, vakıfların ayakta kalmasına ve gelişmesine destek olmalıyız ki, toplumdaki bu türlü çarpıklıkların giderilmesi mümkün olsun.

3) EĞİTİM VE KÜLTÜR AÇISINDAN

Kültür, bir toplumu, ortak gayeler etrafında toplamak suretiyle onları millet vasfına yükselten; kabiliyetlerini ve bedii zevklerini ortaya çıkartan müşterek bir özelliktir. Kültürü meydana getiren unsurlar ise, ferdin beşerî davranışlarını tanzim eden inanç, onu ortak gayeler etrafında toplayan ve belirli bir dünya görüşüne yükselten eğitim, ferdi ve sosyal kabiliyetlerin ortaya konmasını sağlayan sanattır.⁵²

Başta eğitim olmak üzere, kültürün temel unsurları olarak vasıflandırdığımız bu üç kavramın tarihteki gerçekleştirici gücü vakıflar olmuştur.

Cumhuriyet Türkiyesinde, eğitim millileştirilmiş, Tevhid-i Tedrisat kanunu ile halkın eğitim ve öğretimi devletin denetim ve yönetimine verilmiştir. Öğretmenler devlet tarafından tayin edilerek düzenli bir ödeneğe kavuşmuş; öğrencilerin okul, burs, yurt ve bir takım sosyal ihtiyaçları da devlet eliyle karşılanmaktadır.

Ancak devletin bu görevine yardımcı olmak maksadıyla ülkemizde bazı eğitim vakıfları kurulmuştur. Bu vakıflar, ilkokul, lise ve üniversite kurarak devletin bu alandaki hizmetine katkıda bulunmaktadır. Günümüzde zeki ve yetenekli olmasına rağmen, ekonomik imkansızlıklar sebebiyle okuyamayan bir çok gence burs ve kalacak pansiyon temin ederek o gençlerin eğitimlerini sürdürmelerine yardımcı olan bazı vakıflar mevcuttur. Fakat geçmişe göre bu türlü vakıfların sayısı çok azdır. Bugün yatırımların cami ve binalara yapılması yerine, daha çok insana yapılması gerekmektedir. Bir ülkenin kalkınması eğitilmiş insan sayısı ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla insanlarımızı eğitmek için elimizden gelen gayreti gösterip, bu hususta çalışan vakıflara yardımcı olmalıyız.

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Medeniyet tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan ve asırlar boyunca sosyal bünyemizde daima kaynaştırıcı ve birleştirici bir rol oynayan vakıfların önemi çok büyüktür.

---

⁵² Öztürk, Nazif, **Vakıf Müessesesi**, s.30.

İnsanımızın ilerlemesi, yurdumuzun yücelmesi, toplumumuzda sosyal refahın yaygın hale gelmesi ve ülkemizin imarında önemli hizmetler ifa eden vakıfların mahiyetini tanıyan bir kimsenin, vakfi sevmemesi ve yardım elini uzatmaması düşünülemez.

Yardımlaşma ve dayanışma bir medeniyetin en belirgin özelliğidir. Medeniyette ileri gitmiş olan milletlerin hemen hepsinde sosyal yardım ve dayanışma önemli bir yer işgal eder. İnsana insanca bakmak, sahip olduğu mal ve servetten başkalarını da faydalandırmak gibi yüce duygulardan tezahür eden sosyal yardım ve dayanışmanın tümüyle ve en geniş şekliyle uygulandığı yer vakıf alanıdır. Türk-İslâm kültür ve medeniyeti de vakıf temeline oturmuştur.

Selçuklular ve Osmanlılar zamanında vakıfların yaptığı hizmetler doruğa ulaşmış, günümüzde sosyal devlet olmanın gereği sayılan eğitim, sağlık vb. alanlarda kamu ve sosyal devlet hizmetlerinin büyük bir çoğunluğu vakıflar eliyle yapılmıştır.

Böylesi önemli hizmetler ifa etmiş ve etmekte olan vakıflar, zaman zaman, sadece yoksulları koruyan, fakir ve muhtaçlara yardım eden müesseseler olarak algılanmaktadır. Halbuki vakıfların hizmet alanı bütün toplumu kucaklayacak ölçüde şümulüdür. Vakıf müesseseleri sosyal ve ekonomik yardımlaşmayla fakirliği ve onun doğurduğu sosyal sıkıntıyı asgariye indirmeye gayret ederken, öte yandan sanat ve kültür değerlerinin gelişmesi ve korunmasından yurdun imar ve inşasında bir çok hizmete öncülük eder. Bu sebeplerdir ki, zengin fakir ayırımı yapılmaksızın toplumun istifadesine sunduğu okul, kütüphane, hastane, yayın vb. alanlardaki hizmetler toplumun tamamına şâmindir.

Fertlerde mevcut olan hayır ve yardım duygusunun müessesleşmesi olan vakıflar, gelişen teknolojiye de ayak uydurarak, geçmişte olduğu gibi günümüzde de milletimize çok çeşitli hizmetler sunmaktadır.

Bugün bizlere düşen görev, toplumun yararına kurulmuş, sosyal dayanışmayı sağlayan bu hayır müesseselerine ilgi göstermek, çevremizde vakıf anlayış ve şuurunu canlı tutmak, elimizden geldiği kadar bu güzel hizmetlere iştirak ederek yeni hizmet alanları açmayı teşvik etmektir.

KAYNAKLAR

- Berki, A.Himmet, **Vakıflar**, Ank., 1950.
- Berki, Ali Himmet, “**Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı**”, **Vakıflar Dergisi**, .
- Bilmen Ömer Nasûhi, **Hukuk-i İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İst., 1970.
- BOA.C Evkaf, nr. 28339.
- Buhârî, Ebu Abdîrrahman Muhammed b.İsmail, **el-Câmiu’s-Sahih**, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Ebû Dâvud, Süleyman b.el-Eşas es-Sicistânî, **Sünenü Ebî Dâvud**, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Edmondo de Amicis, **İstanbul 1874**, Trc: Beynun Akyavaş, Ank., 1981.
- Fatih **Mehmed II Vakfiyeleri**, Ank., 1938.
- Haydar, Ali, **Tertibu’s-Sunuf fi Ahkâmi’l-Vukuf**, İst., 1340.
- İbnü’l-Emin Mahmud Kemall- Hüseyin Hüsameddin, **Evkâf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvali**, İst., 1335.
- Kattânî, Abdu’l-Hayy, **Nizamü’l-Hükümeti’n-Nebeviye**, Beyrut, trs.
- Kazıcı, Ziya, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İst., 1996.
- Kazıcı, Ziya, **İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar**, İst., 1985.
- Köprülü, Fuad, “Vakıflar Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara Cumhuriyet Matbaası, 1969.
- Köprülü, Fuat, “**Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü**”, **Vakıflar Dergisi**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974.
- Miras, Kamil, **Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, Ank., 1974.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b.el-Haccac el-Kuşeyrî, **es-Sahih**, Thk: M.Fuad Abdulbakî, İst., 1981.
- Osman Ergin, **Fatih İmareti Vakfiyesi**, İst., 1945.
- Ömer Hilmi Efendi, **İthafu’l-Ahkâmi’l-Evkaf**, Ank., trs.
- Öztürk, Nazif, “**21.Yüzyıla Girerken Vakıflarımız ve Problemleri**”, **Nizam-ı Âlem**,
- Öztürk, Nazif, “**Vakfiyeleri Çerçevesinde Hacı Bayram Zaviyesinde Sosyal ve Kültürel Hayat**”, **IV. Vakıf Haftası**, Ank., 1987.
- Öztürk, Nazif, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ank., 1995.
- Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müesseseleri**, Ank., 1995.
- Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, İst., 1971.
- Şafak, Ali, **İslâm Arazi Hukuku ve Tabiatı**, İst., 1977.
- Şeybânî, Ebu Bekir Ahmed b.Ömer, **Ahkâmu’l-Evkâf**, Mısır, 1904.
- Şükrullah, **Behcetü’t-Tevârih**, Nşr: Atsız, (Osmanlı Tarihleri I), İst., trs.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, **Belleten**, 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ank., 1970.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “**İslâmda Vakıf**”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İst., 1989.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “**Vakıf Müessesesinin XVIII.Asır Türk Toplumundaki Rolü**”, **Vakıflar Dergisi**, Ank., 1982.
- Zuhaylî, Vehbe, **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, İst., 1994.